STAATKUNDIG

EN

STAATHUISHOUDKUNDIG

JAARBOEKJE

VOOR

1876.

UITGEGEVEN DOOR DE

VEREENIGING VOOR DE STATISTIEK IN NEDERLAND.

ACHT-EN-TWINTIGSTE JAARGANG.

(6e. SERIE, DERDE JAARGANG.)

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1876.

STAATKUNDIG

EN

STAATHUISHOUDKUNDIG

JAARBOEKJE

VOOR

1876.

UITGEGEVEN DOOR

DE VEREENIGING VOOR STATISTIEK IN NEDERLAND.

ACHT-EN-TWINTIGSTE JAARGANG.

(6e Serie, 3e JAARGANG).

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER,
1876.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

INHOUD.

AFDEELING I.

AFDEELING II.

ALGEMEEN STATISTISCH OVERZICHT VAN NEDERLAND EN ZIJNE KOLONIËN.

I. HET RIJK BINNEN EUROPA.

Blz.

III. Volksnijverheid.

IV. Omvang en verdeeling van het stoffelijk vermogen des volks.

V. Inrichting en huishouding van den staat.

II. Het Rijk buiten Europa.

A. *Nederlandsch Oost-Indië.*

Blz.

AFDEELING III.

MENGELWERK.

AFDEELING IV.

BIJVOEGSEL.

VOORBERICHT.

De lezer van den achtentwintigsten Jaargang kan opmerken, dat de samensteller het voetspoor van zijn voorganger vrij nauwkeurig heeft gevolgd.

Enkele wijzigingen slechts werden aangebracht. Het Verslag van de vergadering der vereeniging volgt thans op de Lijst der Leden, terwijl men het Overzicht van de handelingen der Staten-Generaal aantreft onmiddellijk na de opgave der samenstelling onzer volksvertegenwoordiging. Deze rangschikking scheen verkieslijker dan de vroegere volgorde.

Het Algemeen Statistisch Overzicht van het rijk is bijgewerkt zoover de bouwstoffen, vóór 1 *Mei* 1876 *ontvangen, het toelieten. Enkele kleinere opgaven van later datum zijn er aan toegevoegd. In dit gedeelte van het* Jaarboekje *vindt men vooral de wijze van bewerking van het vorige jaar terug. De groote omvang der bouwstoffen en de beperkte tijdsruimte sloten de mogelijkheid van bijna elke ingrijpende omwerking uit. Gaarne zag dan ook de redacteur dezen jaargang beschouwd als een arbeid in vrijen tijd van slechts weinige maanden.*

De bibliotheek heeft groote verandering ondergaan. Zij bevindt zich thans in het gebouw naast de Handelsschool op de Keizersgracht te Amsterdam, waar de leden, die dit mochten wenschen, thans voldoende gelegenheid vinden om rustig te zitten werken. Wie daar de ruime en geschikte localiteit in oogenschouw neemt, die kosteloos aan de vereeniging ten gebruike werd afgestaan, zal zeker onze erkentelijkheid voor den bewezen dienst begrijpen en de welwillendheid van Dr. H. R. F. HUBRECHT *prijzen. Later hopen wij een nieuwe catalogus van de boeken der Vereeniging te geven.*

Zoo als gewoonlijk vindt men in dezen jaargang een opgave van de ontvangen boekwerken. Zij is thans wellicht onvolledig. Onder de nagelaten papieren van den ook door de Vereeniging betreurden Heer WITKAMP *werd geen lijst gevonden van de boeken vóór* 1 *Januari van dit jaar ontvangen.*

Nog één woord ten slotte. De nieuwe leden ontvingen bij de kennisgeving van hunne benoeming tevens bericht, dat spoedig aan hen verzonden zoude worden het Verslag van de vergadering, in April l.l. gehouden. Deze belofte werd niet vervuld.

Om de uitgaaf van het Jaarboekje *niet te vertragen wordt dit verslag bij een afzonderlijken drukker bewerkt. Deze had sedert maanden zijn werk behooren op te leveren. In 't begin van Juli kwam de man eindelijk voor den dag met het bericht ,,het goede papier niet te hebben waarop gedrukt moest worden."*

De nieuwe leden ontvangen thans, even als de andere, alleen het verslag dat in het Jaarboekje *is opgenomen.*

AMSTERDAM.

Mr. A. M. PAREAU,
Secretaris der Vereeniging.

VERBETERINGEN.

Op bladz. 7 van het Overzicht is de bevolking op 31 Dec. 1873 voor Noord-Holland opgegeven: 610,990, dit moet zijn: 610,362; voor het Rijk, opgegeven: 3,715,265, moet zijn: 3,714,634.

Bladz. 86, regel 12 van boven staat: ..... worden en ....; lees: .... worden; verder zie men .....

LEDEN

DER

VEREENIGING VOOR DE STATISTIEK IN NEDERLAND.

BESTUUR.

			BENOEMD.
Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER, *Voorzitter*...	te	Amsterdam	1849.
Mr. J. T. BUYS,........................	//	Leiden	1854.
Jhr. Mr. W. T. GEVERS DEYNOOT,.........	//	's Gravenhage	1851.
Mr. H. JACOBI,.........................	//	Haarlem	1862.
Mr. J. L. DE BRUYN KOPS,...............	//	's Gravenhage	1851.
P. N. MULLER,..........................	//	Amsterdam	1857.
Mr. S. VISSERING,......................	//	Leiden	1850.
Mr. A. M. PAREAU, *Secretaris*............	//	Amsterdam	1863.

LEDEN.

BOBIDÉ VAN DER AA,.....................	te	's Gravenhage	1875.
Dr. A. W. ALINGS,......................	//	Groningen	1863.
Dr. G. A. N. ALLEBÉ,...................	//	Amsterdam	1866.
Mr. J. P. AMERSFOORDT,.................	//	Haarlemmermr	1869.
Dr. J. ANDREA,.........................	//	Wageningen	1870.
Mr. H. AMESHOFF,.......................	//	Utrecht	1854.
Mr. A. R. ARNTZENIUS,..................	//	's Gravenhage	1875.
Mr. T. M. C. ASSER,....................	//	Amsterdam	1863.
Mr. E. ATTEMA,.........................	//	Leeuwarden	1859.
Mr. J. Bn. D'AULNIS DE BOUROUILL,.......	//	's Gravenhage	1875.
Mr. PH. J. BACHIENE....................	//	//	1858.
Jhr. Mr. C. H. BACKER,.................	//	Amsterdam	1876.
Mr. J. F. B. BAERT,....................	//	Utrecht	1858.
R. W. J. C. VAN DEN WALL BAKE,.........	//	Amsterdam	1873.

			BENOEMD.
J. N. BASTERT,	te	Maarsseveen	1876.
Mr. M. M. VON BAUMHAUER,	〃	's Gravenhage	1851.
Jhr. Mr. C. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND,	〃	〃	1875.
Jhr. Mr. G. J. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND,	〃	〃	1869.
W. C. M. BEGRAM,	〃	〃	1876.
Mr. G. BELINFANTE,	〃	〃	1876.
Jhr. J. VAN BERESTEIJN,	〃	Weesp	1863.
Mr. N. P. VAN DEN BERG,	〃	Batavia	1863.
Mr. E. VAN ZINNICQ BERGMAN,	〃	's Hertogenb.	1876.
Dr. A. J. BERGSMA,	〃	Arnhem	1866.
Mr. E. BERGSMA,	〃	Rotterdam	1863.
Mr. J. J. BERGSMA,	〃	's Gravenhage	8676.
Mr. W. A. BERGSMA,	〃	Menaldumadl.	1873.
Jhr. Mr. A. W. TEDING VAN BERKHOUT,	〃	Utrecht	1874.
Mr. J. P. TEDING VAN BERKHOUT,	〃	Amsterdam	1876.
Mr. F. H. J. B^{n}. DE BIEBERSTEIN ROGALLA ZAWADSKY,	〃	Eindhoven	1866.
J. A. BIENTJES,	〃	Heerde (Gelderland)	1876.
Mr. J. BIERUMA OOSTING,	〃	Leeuwarden	1872.
Jhr. Mr. L. F. W. E. VAN BINCKHORST VAN DEN BINCKHORST,	〃	Eindhoven	1866.
J. C. BLOEM,	〃	's Gravenhage	1866.
Mr. A. BLOEMBERGEN,	〃	Leeuwarden	1867.
F. W. C. BLOM,	〃	's Gravenhage	1863.
Mr. P. L. F. BLUSSÉ.	〃	〃	1874.
Mr. P. BLUSSÉ VAN OUD-ALBLAS,	〃	〃	1869.
B. W. BLIJDENSTEIN,	〃	Amsterdam	1876.
H. J. BOELEN,	〃	〃	1871.
Mr. W. R. BOER,	〃	Utrecht	1851.
Dr. E. A. P. VAN DEN BOGAERT,	〃	's Hertogenb.	1867.
G. M. BOISSEVAIN,	〃	Amsterdam	1872.
J. BOISSEVAIN,	〃	〃	1863.
Dr. J. A. BOOGAARD,	〃	Leiden	1866.
H. J. BOOL,	〃	Amsterdam	1863.
J. P. DE BORDES,	〃	's Gravenhage	1858.
T. BORGESIUS,	〃	Oude-Pekela	1868.
Mr. H. GOEMAN BORGESIUS,	〃	's Gravenhage	1873.
Mr. J. P. VAN BOSSE,	〃	〃	1876.
Mr. P. P. VAN BOSSE,	〃	〃	1856.
Mr. A. BRANDTS,	〃	Arnhem	1875.
Jhr. Mr. W. M. DE BRAUW JR.,	〃	's Gravenhage	1867.

		BENOEMD.
J. P. BREDIUS,	te Dordrecht	1876.
A. C. BROEKMAN	〃 Vlissingen	1874.
P. BROUWER Rz.,	〃 Deventer	1870.
Mr. S. J. BRUGMANS,	〃 Amsterdam	1876.
Mr. P. A. BRUGMANS,	〃 〃	1866.
J. J. BRUINSMA,	〃 Leeuwarden	1866.
S. LOCKERT DE BRUYN,	〃 Brouwershaven	1869.
Mr. P. A. VAN OOSTERWIJK BRUYN,	〃 Amsterdam	1868.
G. F. DE BRUYN KOPS,	〃 Batavia	1863.
Mr. L. BUCHLER,	〃 Zwolle	1868.
Dr. E. C. BUCHNER,	〃 Amsterdam	1860.
Mr. M. BUCHNER,	〃 Edam	1870.
Mr. E. STAR BUSMAN,	〃 Groningen	1868.
Dr. C. H. D. BUYS BALLOT,	〃 Utrecht	1866.
Mr. C. J. E. VAN BYLANDT,	〃 's Gravenhage	1863.
Mr. F. GRAAF VAN BYLANDT,	〃 Berlijn	1873.
Mr. H. J. J. BYLEVELD,	〃 's Gravenhage	1866.
Dr. H. VAN CAPPELLE,	〃 〃	1859.
Mr. H. H. VAN CAPPELLE,	〃 Arnhem	1871.
Dr. B. CARSTEN,	〃 's Gravenhage	1866.
P. BLAUPOT TEN CATE,	〃 Groningen	1860.
Mr. C. A. CHAIS VAN BUREN,	〃 Amsterdam	1871.
Mr. J. A. VAN DER CHIJS,	〃 Batavia	1863.
Jhr. Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS,	〃 's Gravenhage	1860.
C. E. DE CLERCQ,	〃 Haarlem	1866.
S. DE CLERCQ JZ.,	〃 Leiden	1863.
Dr. L. ALI COHEN,	〃 Groningen	1856.
Mr. S. J. COHEN,	〃 Leeuwarden	1868.
W. A. COOLEN	〃 Zalt-Bommel	1872.
Mr. A. D. VAN ASSENDELFT DE CONINGH,	〃 's Gravenhage	1875.
Dr. S. SR CORONEL,	〃 Leeuwarden	1863.
Dr. H. T. BLOM COSTER	〃 's Gravenhage	1863.
Mr. M. G. P. DEL COURT,	〃 Alkmaar	1876.
Mr. E. J. J. B. CREMERS,	〃 's Gravenhage	1876.
Mr. A. E. CROOCKEWIT,	〃 Noordwijk	1867.
J. VAN DAM THZN.,	〃 Woerden	1865.
ALEX DANIËLS,	〃 Amsterdam	1873.
J. J. P. DAY,	〃 Tilburg	1871.
Mr. W. K. Bn. VAN DEDEM	〃 's Gravenhage	1874.
W. DEGENHARDT,	〃 Amsterdam	1875.
Mr. A. VAN DELDEN,	〃 Deventer	1873.
J. VAN DEVENTER H.AZN.,	〃 Zwolle	1858.

			BENOEMD.
S. VAN DEVENTER	//	Passaroean	1867.
Mr. P. J. G. VAN DIGGELEN,	te	Zwolle	1869.
Mr. C. DIEMONT,	//	Gorinchem	1865.
J. DIRKS,	//	Amsterdam	1870.
Dr. N. B. DONKERSLOOT,	//	Dordrecht	1866.
H. DOYER JZN.,	//	Woerden	1867.
Dr. G. J. DOZY	//	Deventer	1874.
L. DROOGLEVER FORTUIJN,	//	Rotterdam	1871.
A. DUPARC,	//	Leeuwarden	1865.
Dr. H. M. DUPARC	//	Amsterdam	1874.
Mr. J. SPEKMAN DUYVIS,	//	Rotterdam	1874.
Mr. H. J. DIJCKMEESTER	//	's Gravenhage	1874.
A. VAN ECK,	//	Hoorn	1870.
Dr. L. J. EGELING,	//	's Gravenhage	1860.
JOSUA VAN EIK,	//	Amsterdam	1869.
Mr. JOSUA VAN EIK JZN.,	//	Amsterdam	1866.
Dr. C. W. EIKENDAL,	//	's Gravenhage	1868.
Jhr. Mr. D. O. ENGELEN,	//	Leeuwarden	1874.
Mr. J. POST VAN EVERDINGEN,	//	Zutphen	1869.
Dr. J. C. G. EVERS,	//	's Gravenhage	1866.
R. EVERWIJN,	//	Nijmegen	1869.
Jhr. Mr. J. F. VAN HUMALDA VAN EYSINGA.	//	Leeuwarden	1869.
Mr. A. P. TH. EYSSELL,	//	's Gravenhage	1868.
Dr. J. BAART DE LA FAILLE,	//	Groningen	1868.
Mr. R. D. BAART DE LA PAILLE,	//	Heerenveen	1868.
Mr. R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE.	//	Leiden	1863.
C. J. FEITH,	//	's Gravenhage	1866.
Mr. P. R. FEITH,	//	Amsterdam	1876.
Mr. R. FEITH,	//	Groningen	1875.
Mr. H. FERF	//	Bergum	1869.
Mr. C. FOCK,	//	's Gravenhage	1868.
Dr. A. A. FOKKER,	//	Middelburg	1866.
Mr. G. A. FOKKER,	//	//	1855.
Mr. J. FORTUYN DROOGLEVER,	//	Gouda	1870.
Mr. J. A. FRUIN,	//	Utrecht	1863.
Mr. J. H. GEERTSEMA,	//	's Gravenhage	1873.
Dr. J. H. F. SOLLEWIJN GELPKE,	//	Kediri	1875.
Mr. J. J. VAN GEUNS,	//	's Gravenhage	1869.
Mr. S. J. VAN GEUNS,	//	Utrecht	1871.
Jhr. Mr. P. H. GEVERS DEYNOOT	//	's Gravenhage	1874.
Mr. JAC. VAN GIGCH,	//	//	1868.
A. GILDEMEESTER,	//	Amsterdam	1862.

		BENOEMD.
Mr. J. G. GLEICHMAN,	te Amsterdam	1863.
Mr. M. H. GODEFROI,	〃 's Gravenhage	1867.
Jhr. Mr. H. M. A. VAN DER GOES,	〃 Utrecht	1865.
Mr. W. Bn. VAN GOLTSTEIN,	〃 's Gravenhage	1868.
Mr. G. T. N. GORI,	〃 Cheribon	1869.
Dr. M. W. C. GORI,	〃 Amsterdam	1869.
W. J. VAN GORKOM,	〃 Transvaal	1872.
J. GOSSCHALK,	〃 Amsterdam	1869.
Mr. J. E. GOUDSMIT,	〃 Leiden	1863.
Mr. M. TH. GOUDSMIT,	〃 Rotterdam	1876.
Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA,	〃 Assen	1865.
Mr. A. GREEBE,	〃 Zaandam	1870.
Mr. P. N. ALSTORPHIUS GREVELINK,	〃 Velp	1850.
Mr. H. B. GREVEN,	〃 Leiden	1376.
Jhr. Mr. J. DE GREZ,	〃 's Hertogenb.	1867.
Dr. W. M. GUNNING,	〃 Amsterdam	1866.
Mr. H. TER HAAR,	〃 Deventer	1863.
Mr. M. C. VAN HALL,	〃 Amsterdam	1871.
Mr. G. A. VAN HAMEL,	〃 Rotterdam	1869.
Mr. M. J. DE WITT HAMER,	〃 Goes	1866.
Mr. B. P. Bn. VAN HARINXMA THOE SLOOTEN,	〃 Beetsterzwaag	1868.
D. HARTEVELT.	〃 Leiden	1874.
Mr. L. DE HARTOG,	〃 Utrecht	1869.
Mr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN,	〃 Assen	1866.
P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK,	〃 Rotterdam	1867.
C. J. VAN HEEL DZ.,	〃 's Gravenhage	1866.
Mr. J. HEEMSKERK, AZ.,	〃 〃	1857.
Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM,	〃 〃	1856.
Mr. B. W. VLIELANDER HEIN,	〃 〃	1876.
A. G. HEINEKEN, JR.,	〃 Amsterdam	1871.
B. HELDRING,	〃 〃	1868.
Dr. J. F. VAN HENGEL,	〃 Hilversum	1866.
Mr. G. F. H. HENNY,	〃 's Gravenhage	1873.
S. GILLE HERINGA,	〃 Utrecht	1863.
Mr. C. VAN HEUKELOM,	〃 's Gravenhage	1866.
J. VAN HEUKELOM, JR.,	〃 Leiden	1863.
Mr. W. VAN HEUKELOM,	〃 Amsterdam	1863.
Mr. A. TH. HEYLIGERS,	〃 Zalt-Bommel	1876.
Dr. C. E. HEYNSIUS,	〃 Amsterdam	1866.
Mr. S. J. HINGST,	〃 〃	1871.
G. C. R. HOETINK,	〃 Zutphen	1873.
J. P. HOFSTEDE,	〃 's Gravenhage	1863.

			BENOEMD
Mr. D. Bn. VAN HOGENDORP	te	's Gravenhage	1871.
Mr. H. Graaf VAN HOGENDORP,	〃	〃	1875.
Mr. S. VAN HOUTEN,	〃	〃	1863.
Mr. U. H. HUBER,	〃	Leeuwarden	1868.
Dr. H. F. R. HUBRECHT,	〃	Amsterdam	1867.
Mr. P. F. HUBRECHT,	〃	's Gravenhage	1858.
W. H. HUBRECHT,	〃	〃	1871.
A. HUET,	〃	Delft	1871.
Mr. J. B. B^{n}. VAN HUGENPOTH TOT DEN BERENCLAAUW,	〃	's Hertogenb.	1863.
Dr. W. H. IDZERDA,	〃	's Gravenhage	1876.
J. A. ROESSINGH VAN ITERSON,	〃	Luik	1870.
Mr. A. W. JACOBSON,	〃	's Gravenhage	1869.
Mr. W. JAGER GERLINGS,	〃	Zaandam	1872.
Mr. A. E. J. JOLLES,	〃	Gorinchem	1867.
Mr. J. A. JOLLES	〃	's Gravenhage	1868.
Mr. M. W. JOLLES,	〃	Amsterdam	1871.
Jhr. Mr. J. J. F. DE JONG VAN BEEK EN DONK,	〃	's Bosch	1863.
A. C. JOOSTEN	〃	Amsterdam	1873.
Mr. M. G. L. JORISSEN,	〃	Winschoten	1869.
Mr. F. F. KARSEBOOM JR.,	〃	Haarlem	1876.
Dr. H. T. KARSTEN,	〃	Rotterdam	1817.
P. J. VAN DE KASTEELE	〃	's Gravenhage	1874.
Mr. S. KATZ,	〃	Amsterdam	1874.
Mr. H. KEER,	〃	Zurich	1863.
J. B. M. H. W. KELLENAARS,	〃	Meerlo	1866.
E. VAN KEMPEN,	〃	Amsterdam	1871.
Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMFER,	〃	〃	1865.
Jhr. Mr. G. DE BOSCH KEMPER,	〃	Haarlem	1866,
Mr. A. KERDIJK	〃	's Gravenhage	1874.
Jhr. Mr. E. W. A. KERENS DE WOLFRATH,	〃	Maastricht	1866.
J. J. VAN KERKWIJK,	〃	's Gravenhage	1876.
Mr. L. W. C. KEUCHENIUS	〃	Batavia	1867.
Mr. F. DER KINDEREN,	〃	's Gravenhage	1873.
Mr. T. H. DER KINDEREN JZN.,	〃	Batavia	1863.
Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT,	〃	Amsterdam	1865.
W. J. KNOOP,	〃	's Gravenhage	1866.
Mr. F. W. C. KOKER,	〃	Wageningen	1871.
Dr. C. P. POUS KOOLHAAS,	〃	's Gravenhage	1866.
Mr. N. G. CNOOP KOOPMANS,	〃	Haarlem	1866.
J. P. KOSTER,	〃	Amsterdam	1868.
Dr. T. T. KROON,	〃	Arnhem	1872.

			BENOEMD.
Dr. F. W. C. KRECKE,	te	Utrecht	1866.
G. H. KUIPER,	//	Amsterdam	1871.
J. KUIJPER HZN.,	//	's Gravenhage	1867.
Mr. A. A. LAND,	//	Haarlem	1876.
W. J. N. LANDRÉ.	//	Middelburg	1874.
Mr. A. P. DE LANGE,	//	Alkmaar	1869.
Mr. E. J. EVERWIJN LANGE,	//	Amsterdam	1861.
A. J. VAN LANSCHOT,	//	's Hertogenb.	1867.
Mr. F. A. J. VAN LANSCHOT,	//	//	1859.
Mr. F. LEO DE LEEUW,	//	Anna Paulownapolder	1875.
J. A. C. VAN LEEUWEN,	//	Amsterdam	1876.
Mr. W. W. VAN LENNEP,	//	//	1869.
Mr. L. ED. LENTING,	//	Zutphen	1861.
Mr. J. A. LEVY,	//	Amsterdam	1875.
Mr. E. VAN LIER,	//	//	1869.
Mr. L. VAN LIER,	//	Utrecht	1873.
Dr. M. VAN LIER,	//	Groningen	1867.
Mr. F. G. R. H. VAN LILAAR,	//	Amsterdam	1856.
FL. VAN DER LINDEN,	//	Dordrecht	1876.
Mr. G. M. VAN DER LINDEN,	//	's Gravenhage	1876.
Dr. M. P. LINDO,	//	//	1869.
Mr. P. A. VAN DER LITH,	//	Leiden.	1873.
Mr. H. C. VERNIERS VAN DER LOEFF,	//	's Gravenhage	1862.
Jhr. Mr. W. H. DE SAVORNIN LOHMAN,	//	Groningen	1868.
Mr. M. C. L. LOTSY,	//	Amsterdam	1870.
Dr. D. LUBACH,	//	Kampen	1866.
Mr. A. M. MAAS GEESTERANUS,	//	's Gravenhage	1865.
Mr. A. E. B^n. MACKAY,	//	Zutphen	1870.
Mr. D. J. B^n. MACKAY,	//	Ophemert	1863.
E. C. MACKAY,	//	Amsterdam	1870.
Dr. J. C. DE MAN,	//	Middelburg	1856.
Mr. H. VAN MANEN,	//	Hoorn	1874.
Mr. E. DU MARCHIE VAN VOORTHUYSEN,	//	Utrecht	1854.
J. C. VAN MARKEN,	//	Delft	1875.
J. B. MAXWILS,	//	's Gravenhage	1873.
Mr. J. J. VAN MEERBEKE,	//	//	1860.
Mr. G. MEES AZ.,	//	Rotterdam	1867.
Mr. M. MEES,	//	//	1866.
Mr. W. C. MEES,	//	Amsterdam	1850.
Jhr. Mr. P. M. F. VAN MEEUWEN,	//	's Hertogenb.	1866.
Mr. S. A. VENING MEINESZ,	//	Amsterdam	1863.

		BENOEMD.
Mr. C. R. MERKUS,	te Utrecht	1866.
Dr. A. MEURSINGE,	〃 Leeuwarden	1871.
Mr. C. J. TH. MIRANDOLLE,	〃 Haarlem	1876.
R. N. L. MIRANDOLLE,	〃 Rotterdam	1863.
Mr. A. E. J. MODDERMAN,	〃 Leiden	1863.
Mr. D. J. MOM VISCH,	〃 Arnhem	1868.
FRED. MULLER,	〃 Amsterdam	1873.
HEND. MULLER,	〃 Rotterdam	1857.
Mr. A. VAN NAAMEN VAN EEMNES	〃 Zwolle	1869.
F. NAGTGLAS,	〃 Middelburg	1866.
Mr. G. A. NAHUIJS,	〃 Arnhem	1871.
M. T. C. T. N. NAHUIJS,	〃 Heidelberg	1860.
Mr. F. S. VAN NIEROP,	〃 Amsterdam	1871.
N. H. NIERSTRASZ,	〃 's Hertogenb.	1871.
Mr. R. C. NIEUWENHUYS,	〃 Deventer	1874.
Mr. J. DOMELA NIEUWENHUIS,	〃 Amsterdam	1871.
Mr. W. R. OP TEN NOORT,	〃 〃	1876.
Mr. O. W. STAR NUMAN,	〃 's Gravenhage	1871.
J. M. OBREEN	〃 〃	1859.
Mr. JACQUES OPPENHEIM,	〃 Groningen	1873.
A. VAN OTTERLOO,	〃 Amsterdam	1869.
Jhr. Mr. J. E. VAN PANHUYS,	〃 Leeuwarden	1868.
Mr. B. H. PEKELHARING,	〃 Delft	1863.
Mr. D. A. PEKELHARING,	〃 Leiden	1876.
Dr. J. PENN,	〃 Hilversum	1866.
L. PHILIPPONA,	〃 Uden	1876.
Mr. AUG. PHILIPS,	〃 Amsterdam	1875.
Mr. R. G. PHILIPSON,	〃 Zwolle	1871.
H. PIERSON,	〃 's Hertogenb.	1866.
Mr. N. G. PIERSON,	〃 Amsterdam	1862.
M. HENRIQUEZ PIMENTEL,	〃 's Gravenhage	1866.
Mr. W. A. P. VERKERK PISTORIUS,	〃 〃	1865.
Mr. C. J. PIEPERS,	〃 〃	1869.
A. PLATE FJZN.,	〃 Rotterdam	1872.
Jhr. J. W. PLOOS VAN AMSTEL,	〃 Melbourne	1872.
Mr. A. POLAK,	〃 Amsterdam	1873.
Jhr. Mr. J. J. POMPE VAN MEERDERVOORT	〃 Goes	1874.
W. H. PYLS,	〃 Maastricht	1866.
Mr. M. J. PIJNAPPEL,	〃 Amsterdam	1863.
J. D. FRANSEN VAN DE PUTTE,	〃 's Gravenhage	1869.
Mr. H. P. G. QUACK,	〃 Utrecht	1862.
Jhr. Mr. J. K. W. QUARLES VAN UFFORD,	〃 's Gravenhage	1857.

			BENOEMD.
Mr. E. E. VAN RAALTE,	te	Rotterdam	1867.
Mr. I. J. RAHUSEN,	〃	Amsterdam	1857.
Mr. S. M. S. DE RANITZ,	〃	Zutphen	1863.
Mr. G. W. Graaf VAN RECHTEREN VAN APPELTERN,	〃	Renkum	1871.
Mr. J. H. VAN REENEN,	〃	's Gravenhage	1873.
Dr. C. G. VAN REEKEN,	〃	Haarlem	1872.
Mr. J. C. REEPMAKER,	〃	Rotterdam	1856.
O. VAN REES,	〃	Batavia	1873.
A. S. VAN REESEMA,	〃	Rotterdam	1873.
Mr. W. A. REIGER,	〃	Groningen	1865.
Mr. T. G. REITSMA,	〃	〃	1871.
Mr. W. J. Bn. VAN WELDEREN RENGERS,	〃	Leeuwarden	1863.
Jhr. Mr. Dr. A. D. VAN RIEMSDIJK,	〃	Utrecht	1875.
Mr. C. H. J. W. RINK,	〃	Tiel	1876.
Dr. H. J. RINK	〃	Delft	1874.
Mr. P. RINK,	〃	Tiel	1875.
Mr. W. F. ROCHUSSEN,	〃	Brussel	1866.
C. D. RÖELL	〃	Roermond	1874.
Jhr. Mr. J. ROËLL,	〃	's Gravenhage	1876.
Mr. J. ROESSINGH,	〃	Assen	1859.
Mr. T. M. ROEST VAN LIMBURG,	〃	Rome	1866.
J. H. GRAADT VAN ROGGEN,	〃	Nijmegen	1876.
Mr. J. ROMBACH,	〃	Rotterdam	1873.
Mr. G. ROYAARDS,	〃	's Gravenhage	1871.
Mr. C. RUEB,	〃	〃	1873.
C. RUEB CZ.,	〃	Rotterdam	1875.
Mr. D. DE RUITER ZYLKER,	〃	Winschoten	1868.
Mr. L. H. RUIJSSENAERS,	〃	Londen	1875.
Jhr. Mr. G. L. M. H. RUYS VAN BEERENBROEK,	〃	Roermond	1868.
Mr. F. P. J. DE SAIN,	〃	's Bosch	1871.
G. SALOMONSON,	〃	Almelo	1867.
Mr. A. J. W. FARNCOMBE SANDERS,	〃	Utrecht	1863.
Mr. T. A. SANNES,	〃	Rotterdam	1875.
A. P. T. SASSEN,	〃	Breda	1870.
Mr. J. G. N. DE HOOP SCHEFFER,	〃	Amsterdam	1873.
Dr. L. SCHELTEMA BEDUIN,	〃	〃	1871.
Mr. W. F. D. IJSSEL DE SCHEPPER,	〃	Batavia	1859.
D. W. SCHIFF,	〃	Batavia	1865.
J. SCHILTHUIS UGZN.,	〃	Groningen	1873.
H. J. SCHIMMEL,	〃	Amsterdam	1867.
A. Bn. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE,	〃	Arnhem	1873.
Jhr. Mr. J. W. M. SCHORER,	〃	Middelburg	1868.

		BENOEMD.
U. Bⁿ. THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANDSBERG	te Utrecht	1872.
Mr. F. N. SICKENGA,	〃 Dordrecht	1864.
Mr. C. J. SICKESZ,	〃 Laren bij Logchem	1866.
Mr. J. A. SILLEM,	〃 Amsterdam	1864.
J. E. N. Bⁿ. SIRTEMA VAN GROVESTINS,	〃 's Gravenhage	1866.
Mr. L. U. DE SITTER	〃 Rotterdam	1874.
Mr. W. DE SITTER,	〃 Groningen	1858.
Jhr. Mr. W. SIX,	〃 's Gravenhage	1856.
Mr. B. W. A. E. Bⁿ. SLOET TOT OLDHUIS,	〃 Zwolle	1856.
Mr. L. A. J. W. Bⁿ. SLOET VAN DEN BEELE,	〃 Arnhem	1851.
Mr. L. E. A. Bⁿ. SLOET TOT OLDHUIS,	〃 Haarlem	1871.
Mr. H. J. SMIDT,	〃 Assen	1860.
Mr. F. W. SMIT,	〃 Zaandam	1872.
J. P SPRENGER VAN EYK,	〃 Enschedé	1871.
Mr. J. W. TH. SWATERS VAN SCHAUMBURG,	〃 Middelburg	1869.
Dr. H. SNELLEN,	〃 Utrecht	1866.
Dr. C. J. SNIJDERS,	〃 's Gravesande	1867.
J. A. SNIJDERS,	〃 Delft	1870.
W. C. A. STARING,	〃 's Gravenhage	1873.
Dr. W. C. H. STARING,	〃 bij Lochem	1856.
Jhr. Mr. H. A. STEENGRACHT V. DUIVENVOORDE,	〃 's Gravenhage	1876.
C. F. STEMLER	〃 Amsterdam	1874.
Dr. D. J. STEIJN PARVÉ,	〃 's Gravenhage	1863.
T. J. STIELTJES,	〃 Rotterdam	1865.
Mr. H. Graaf VAN LIMBURG STIRUM,	〃 Noordwijkerh.	1873.
Mr. A. J. B. STOFFELS,	〃 Roermond	1868.
Dr. B. J. STOKVIS,	〃 Amsterdam	1866.
Mr. G. N. DE STOPPELAAR,	〃 Middelburg	1872.
A. P. VAN STOLK,	〃 Rotterdam	1866.
C. T. STORK,	〃 Oldenzaal	1866.
J. B. STORY VAN BLOKLAND,	〃 Utrecht	1870.
Dr. L. COHEN STUART,	〃 Delft	1867.
M. COHEN STUART,	〃 Alkmaar	1868.
Jhr. Mr. A. L. E. DE STUERS	〃 Londen	1874,
Jhr. Mr. E. J. B. C. DE STUERS,	〃 Maastricht	1867.
Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS	〃 's Gravenhage	1874.
Dr. SWAVING,	〃 Soerabaja	1867.
Jhr. Mr. J. H. F. K. VAN SWINDEREN,	〃 Balk	1869.
Jhr. Mr. P. J. VAN SWINDEREN,	〃 Groningen	1873.
Mr. J. P. R. TAK,	〃 's Gravenhage	1864.

		BENOEMD.
Mr. J. J. TAVENRAAT,	te Rotterdam	1873.
Dr. J. TEIXEIRA DE MATTOS	" Amsterdam	1868.
J. M. TELDERS,	" Arnhem	1872.
Mr. B. D. H. TELLEGEN,	" Groningen	1854.
P. H. TESTAS,	" Amsterdam	1871.
Jhr. G. F. VAN TETS,	" Vogelenzang	1871.
Jhr. Mr. H. B. VAN TETS,	" Zutphen	1872.
Jhr. Mr. C. J. A. DEN TEX,	" Amsterdam	1876.
Mr. N. J. DEN TEX,	" "	1864.
J. P. L. THIEL,	" Maastricht	1859.
Mr. A. W. THÖNE	" Beverwijk	1874.
Mr. G. VAN TIENHOVEN,	" Amsterdam	1871.
E. A. VAN TONDEREN	" Haarlem.	1874.
A. J. H. VAN DER TOORN,	" 's Gravenhage	1863.
Mr. W. M. Bn. DU TOUR VAN BELLINCHAVE,	" "	1864.
Jhr. Mr. S. LAMAN TRIP,	" 's Bosch	1869.
Mr. T. VAN HETTINGA TROMP,	" Leeuwarden	1865.
Mr. A. J. DUYMAER VAN TWIST,	" Diepenveen	1863.
Mr. A. UYTTENHOVEN,	" 's Gravenhage	1863.
Mr. J. J. UYTWERFF STERLING,	" Utrecht	1871.
J. NUHOUT VAN DER VEEN,	" Alkmaar	1867.
Mr. W. C. VEENSTRA,	" Batavia	1875.
Dr. H. DE VEER,	" Amsterdam	1871.
Jhr. Mr. P. A. VAN DEN VELDE,	" 's Gravenhage	1867.
T. VENEMA AZ.,	" Sappemeer	1869.
Mr. P. VERLOREN VAN THEMAAT,	" Amsterdam	1864.
B. F. Bn. VAN VERSCHUER,	" Arnhem	1861.
Mr. W. A. Bn. VAN VERSCHUER,	" 's Gravenhage	1864.
W. F. K. Bn. VAN VERSCHUER,	" Lienden	1867.
Dr. P. J. VETH,	" Leiden	1864.
Mr. J. FRESEMAN VIËTOR	" Winschoten	1865.
W. A. VIRULIJ VERBRUGGE,	" Rotterdam	1869.
Mr. C. J. VAN VLADERACKEN,	" 's Gravenhage	1858.
A. VOLKMAARS,	" Amsterdam	1871.
Mr. E. DU MARCHIE VAN VOORTHUYSEN,	" Utrecht	1854.
Mr. A. N. Bn. DE VOS VAN STEENWIJK,	" Amsterdam	1875.
Mr. G. DE VRIES AZ.,	" 's Gravenhage	1867.
Mr. J. C. DE VRIES,	" Amsterdam	1866.
Dr. A. VROLIK,	" 's Gravenhage	1871.
E. DE WAAL,	" "	1865.
Dr. Jhr. D. H. WAUBERT DE PUISEAU,	" Leeuwarden	1868.
Mr. J. K. VAN WEEL,	" Oud-Beijerland	1875.

		BENOEMD.
Mr. P. C. A. M. VAN WEEL, ...	te Dirksland	1867.
Mr. D. VAN WEEL VAN SOMMELSDIJK, ...	„ Rotterdam	1866.
J. J. WEEVERINGH, ...	„ Haarlem	1871.
Mr. D. WICHERLINK, ...	„ Steenwijk	1869.
Mr. H. WIERSMA, ...	„ Leeuwarden	1875.
C. F. W. WIGGERS VAN KERCHEM, ...	„ Leiden	1865.
Mr. C. M. J. WILLEUMIER, ...	„ Amsterdam	1871.
Mr. W. WINTGENS, ...	„ 's Gravenhage	1870.
JAN J. WISSEKERHOFF	„ Utrecht	1874.
Mr. L. WOLTERBEEK, ...	„ Amsterdam	1871.
Mr. W. P. WOLTERBEEK, ...	„ Santpoort	1859.
Jhr. Mr. H. VAN DER WIJCK	„ 's Gravenhage	1867.
Dr. J. ZEEMAN, ...	„ Amsterdam	1856.
JOH. C. ZIMMERMAN, ...	„ „	1866.

Vereeniging voor de Statistiek in Nederland.

VERGADERING ZATERDAG 22 APRIL 1876, IN HET LOKAAL

EENSGEZINDHEID, TE AMSTERDAM.

Tegenwoordig zijn de Heeren:

Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, *Voorzitter;* Jhr. Mr. W. T. Gevers Deynoot; P. N. Muller; Mr. S. Vissering, *Leden van het Bestuur* en Mr. A. M. Pareau, *Secretaris;* alsmede de leden de H.H. Mr. F. Leo de Leeuw; A. Polak; C. H. Kuiper; Jhr. G. F. van Tets; Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper; Mr. M. J. de Witt Hamer; Dr. L. J. Egeling; Mr. Ph. J. Bachiene; Mr. J. A. Levy; A. Volkmaars; A. P. T. Sassen; Mr. C. J. Sickesz; G. M. Boissevain; Mr. J. Bn. d' Aulnis de Bourouill; Mr. J. G. N. de Hoop Scheffer; Mr. P. F. Hubrecht; Dr. L. Scheltema Beduin, A. G. Heineken Jr., Mr. S. J. Hingst; Mr. S. Katz; Mr. P. Verloren van Themaat; Jhr. Mr. B. de Bosch Kemper; Mr. H. D. van Assendelft de Coningh; Mr. F. der Kinderen; Mr. W. C. Mees; Mr. J. Domela Nieuwenhuis; Mr. J. J. Rahusen; Mr. L. de Hartog; Mr. N. G. Pierson; Mr. C. M. J. Willeumier; Jhr. Mr. P. A. van der Velde; A. C. Joosten; Mr. Josua van Eik Jzn.; en later de nieuwbenoemde leden: J. N. Bastert; Mr. A. Th. Heijligers, en Mr. F. F. Karseboom Jr.

De Voorzitter opent ten half elf ure de vergadering. Hij bericht, dat de zeven en twintigste jaargang van het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* in de maand November 1875 is in het licht verschenen. De reden van deze vertraging is geweest, eene bijna voortdurende ongesteldheid van den Heer E. S. Witkamp, die meer dan 25 jaren de redactie ter zijde stond. Toen zijne ongesteldheid weinig vooruitzicht op beterschap aanbood, heeft het Bestuur

op voorstel van den Voorzitter, besloten hem als Secretaris-redacteur te ontslaan en die betrekking opgedragen aan ons medelid Pareau, maar tevens Witkamp als amanuensis en uitgever te behouden, zoolang zijn gezondheid hem het waarnemen dier gemakkelijker werkzaamheden zou toelaten. »Dit is echter", zeide de Voorzitter, »niet lang geweest. Den 6den Februari van dit jaar is de ijverige man, terwijl hij den geheelen vorigen dag nog met onderscheidene werkzaamheden was bezig geweest, des nachts plotseling gestorven.

Ik verlies in hem een zeer ijverig medehelper. Zijne verdiensten omtrent de Statistiek en hare beoefenaars in Nederland, zijn inderdaad niet gering. De algemeene overzichten over de provinciale verslagen in de eerste jaargangen zijn geheel van zijn hand. In het mengelwerk heeft hij onderscheidene stukjes geleverd, onder anderen de belangrijke *statistische mededeelingen* omtrent Amsterdam in den jaargang 1873. Voor de beoefenaars der statistiek was hij altijd bereid inlichtingen te geven, waartoe hij zeer in staat was, daar hij bij een goed geheugen een levend register was op de statistieken, die zich in onze bibliotheek bevinden.

De dood van Witkamp heeft onderscheidene veranderingen noodig gemaakt. Aanvankelijk was het mijn voornemen mijn voorzitterschap neder te leggen. Op aandrang van het Bestuur heb ik het echter blijven bekleeden. Ik heb het inzonderheid dit jaar willen doen om met de onderscheidene schikkingen, die door het overlijden van Witkamp noodig waren geworden, een nieuwen President niet te belasten.

Met behulp van zijn eersten bediende, den ijverigen Hofstra, heb ik de rekening afgesloten."

De President treedt hierbij in eenige financiëele mededeelingen, waarvan de slotsom is, dat zich na afbetaling van al de rekeningen over het vorig jaar een saldo in kas bevindt van *f* 2184.—, welk saldo nog vermeerderd moet worden met eenige uitstaande posten bij den boekhandel en enkele leden.

---

1) In het laatste nommer van de *Economist* is hem door de redactie ook een warme hulde toegebracht.

De financiëele toestand is echter niet zoo gunstig, als hij schijnt, daar de voortzetting van de uitgave van de Algemeene Statistiek, ook voor een gedeelte ten laste van de kas komt, evenals de uitgave van statistieke kaartjes, zoodat in een volgend jaar het voordeelig saldo weder zal verdwijnen. Daar in de eerste maanden geene uitgaven te voorzien zijn, is het saldo tijdelijk belegd in certificaten W. S. 2½ pCt.

De betrekking van bibliothecaris is tevens opgedragen aan den Heer Pareau; de plaatsing der boeken zal nader bekend gemaakt worden.

De uitgave van het *Jaarboekje* is, met de inning van de contributiës, opgedragen aan de firma Joh. Muller in de Kalverstraat, bij wien vroeger de uitgave heeft plaats gehad, voordat de amanuensis Witkamp als uitgever optrad.

Het debiet van het Jaarboekje wijst aan, dat het voortdurend op prijs gesteld wordt. Het debiet is geweest in 1874 237 exemplaren met 18 vroegere jaargangen, tegenover 254 in 1873 en 269 in 1872. Deze afname in het debiet bij den boekhandel is slechts een schijnbare vermindering in de aflevering van de Jaarboekjes, daar het getal leden jaarlijks toeneemt.

Buiten de exemplaren, die door den boekhandel geplaatst en aan de leden verzonden worden, zijn nog 41 presentexemplaren gezonden, meest in ruiling van statistieke werken en als bewijs van hulde aan den koning, aan de onderscheidene ministeriëele departementen, aan provinciale besturen enz.

Daar de oplage is 750 exemplaren, bleven er slechts een veertigtal ongeplaatste exemplaren over.

Het aantal leden der Vereeniging die de *Algemeene Statistiek van Nederland* voor den halven prijs ontvangen, is geklommen tot 154.

De leden die van dit voorrecht nog wenschen gebruik te maken, kunnen dit nog doen.

Al de in het voorjaar verkozen leden hebben hunne betrekking aangenomen.

Slechts zeer weinige leden hebben wij door overlijden of bedanken verloren.

Het getal leden bedraagt thans 416.

Met het drukken van het algemeen overzicht is een aanvang gemaakt.

Voor het mengelwerk hebben we nog pas enkele bijdragen ontvangen. De leden worden dringend verzocht hunne mededeelingen spoedig in te zenden, ten einde het Jaarboekje op den bepaalden tijd in Juli in het licht kunne verschijnen.

Met deze korte opgave open ik deze vergadering.

Ik heet in de eerste plaats in deze vergadering als Secretaris welkom den Heer Mr. Pareau.

Tot nieuwe leden worden voorgesteld en met algemeene aangenomen:

Mr. G. M. van der Linden; Mr. E. J. J. B. Cremers; J. N. Bastert; W. C. M. Begram; Jhr. Mr. C. J. A. den Tex; Mr. C. J. F. Mirandolle; Dr. W. H. Idzerda; J. P. Bredius; Jhr. H. A. Steengracht; Mr. R. R. Feith; Mr. F. G. R. H. van Lilaar; Mr. F. F. Karseboom Jr.; Mr. A. A. Land; Mr. S. J. Brugmans; F. v. d. Linden; L. Philippona; Mr. J. G. de Sain; Mr. H. B. Greven; Mr. J. P. van Bosse; Mr. A. Th. Heyligers; Mr. J. J. Bergsma; J. J. van Kerkwijk; Mr. D. A. Pekelharing; Jhr. Mr. J. Roëll; Mr. M. G. P. del Court, Mr. E. van Zinnicq Bergman; J. H. Graadt van Roggen; ... Robidé van der Aa; J. A. C. van Leeuwen; J. A. Bientjes; Mr. J. Post van Everdingen; Mr. C. Rink; Mr. M. Th. Goudsmit; Mr. G. Belinfante; B. W. Blijdenstein; Mr. B. W. Vlielander Hein en Mr. W. R. Op ten Noort.

Te 11 uur wordt de vergadering voortgezet ter behandeling van de punten op het beschrijvingsbillet vermeld. Enkele nieuwbenoemde leden zijn aanwezig. Wordt in behandeling genomen:

1°. De »Mededeeling van wege de Commissie betrekkelijk de Statistiek der Grondeigendommen, benoemd in de vergadering van 19 April 1873.”

Prof. Vissering brengt namens de Commissie het volgende rapport uit.

Rapport der Commissie voor de statistiek der Grondeigendommen, benoemd in de vergadering van 19 April 1873. (Leden: Mr. Ph. J. Bachiene, A. van Eck, Dr. W. C. H. Staring, S. A. Vening Meinesz, Mr. S. Vissering en A. Volkmaars.)

In uwe vergadering van 11 April 1874 is behandeld en goedgekeurd een voorstel der Commissie voor de statistiek der grondeigendommen, om Z. Exc. den Minister van Financiën beleefdelijk te verzoeken, »dat de regeering maatregelen geliefde te nemen om eene volledige statistiek van de grondeigendommen te doen bewerken of althans aan eenige kantoren van bewaring, naar hare keuze, de bewerking van zulke statistiek mocht willen opdragen, als eene proefneming, uit wier uitkomsten een oordeel kan worden gevormd over de mogelijkheid en bruikbaarheid van het werk voor het geheele rijk." (Verg. het verslag van de handelingen dezer vergadering in het Jaarboekje voor 1874 blz. 5—14).

Op dit verzoek, door het bestuur onzer Vereeniging aan den Minister van Financiën overgebracht, werd door Z.Ex. op welwillende wijze geantwoord bij eene missive van 23 Nov. 1874, die in de vergadering van 3 April 1875 voorgelezen en in het Jaarboekje van 1875 blz. 5 opgenomen is.

In verband met de laatste zinsnede van deze missive ontving het bestuur der Vereeniging een nader schrijven van den minister, d.d. 21 Aug. 1875, van den volgenden inhoud:

»Ten einde gevolg te kunnen geven aan mijne toezegging om aan één of twee bewaringen der hypotheken en van het kadaster, bij wijze van proefneming, uit de kadastrale bescheiden eene statistiek der grondeigendommen te doen vervaardigen, zou het mij aangenaam zijn, van uw Bestuur nadere mededeeling te ontvangen van de punten, waarover die statistiek zou moeten loopen en zal ik gaarne voorstellen van u inwachten nopens de inrichting der staten en tabellen daartoe vereischt.

De Minister van Financiën

(get.) v. d. Heim.

Deze missive, wederom in handen der Commissie gesteld, heeft op nieuw tot breedvoerige schriftelijke gedachtenwisseling tusschen hare leden aanleiding gegeven, waarvan de slotsom is geweest, dat de Commissie aan het Bestuur heeft voorgesteld, het navolgende antwoord met de daaraan toegevoegde bijlagen, aan Z. Exc. den Minister te verzenden.

Aan Z.Exc. den Heer Minister van Financiën.

„Bij uwer Exc. missive van 21 Aug. 1875, Afd. Registratie N°. 50, werd ons, onder bevestiging van uwer Exc. bereidwilligheid tot het doen zamenstellen, bij wijze van proefneming, van eene statistiek der grondeigendommen aan één of twee bewaringen, nadere mededeeling gevraagd van de punten, waarover die statistiek zou moeten loopen, alsmede voorstellen nopens de inrichting der staten en tabellen daartoe vereischt.

Met dankzegging voor dit vernieuwd bewijs van uwer Exc. belangstelling in het onderwerp, waarop wij de vrijheid namen hare aandacht te vestigen, hebben wij de eer, na raadpleging der in de vergadering van 19 April 1873 benoemde Commissie, het volgende te antwoorden.

Overeenkomstig het in de vergadering van 11 April 1874 goedgekeurde voorstel van den voorzitter van voormelde Commissie is de bedoeling van het aan uwe Exc. gerichte verzoek, om, zoo mogelijk, te komen tot een *volledige statistiek van de grondeigendommen* en als proefneming daartoe de bewerking van zulke statistiek op te dragen aan een paar kantoren van bewaring.

Het oogmerk met deze proefneming zoude dan wezen:

1°. In 't algemeen een grondslag te leggen voor een statistiek van den grondeigendom in 1874 of 1875, ter vergelijking met die over 1833, welke thans voor alle provinciën des rijks bewerkt is en gepubliceerd wordt.

2°. Door locale inspectie in enkele gemeenten te onderzoeken in hoeverre de aanteekeningen in de registers beantwoorden aan de thans werkelijk bestaande toestanden, vooral wat betreft de hoedanigheid en bestemming der perceelen.

3°. Te onderzoeken in hoeverre het raadzaam en uitvoerbaar zal wezen, aan de statistiek over 1874 of 1875

de gewenschte volledigheid te geven door aanvulling van het kader van die van 1833 en opneming van bijzonderheden die dáár niet voorkomen.

Ten behoeve van het 1ste en 2de van deze punten wordt hierbij overgelegd een modelstaat zich aansluitende aan dien van de statistiek van 1833; voorts eene nota nopens de bewerking van hetgeen sub. 3°. wordt gevraagd.

Ter toelichting der bedoeling met dat punt, wordt verwezen naar de modelstaten opgenomen in het Compte-rendu van het VIIde Internationaal Statistisch Congres, gehouden te 's Gravenhage in 1869, Deel I, blz. 102—120, Deel II, blz. 265—269, 272, 273, 459—478 en 536.

Voorts zou dit onderzoek tevens dienstbaar gemaakt kunnen worden in het belang der administratie zelve.

4°. Om na te gaan, hoeveel tijd, werkkrachten en kosten aan de bewerking eener zoodanige volledige statistiek besteed zouden moeten worden.

Met het oog vooral op punt 2°. meenen wij aan uwe Exc. wijders te moeten aanbevelen om de proefnemingen te laten doen aan twee of drie bewaringen in verschillende deelen des rijks, namelijk:

a. In eene rijke en dichtbevolkte streek, waar de landbouw sedert lang reeds tot hoogen graad van ontwikkeling is gekomen.

b. In eene afgelegene, schraalbevolkte en weinig ontwikkelde streek.

c. In eene streek waar door ontginningen, verveeningen of veranderingen in het gebruik van den grond sedert 1833 de feitelijke toestanden vermoed mogen worden aanmerkelijk gewijzigd te zijn.

Wij meenen hiermede aan het vereerend verlangen van uwe Exc. om nadere inlichting van onze bedoelingen te hebben voldaan. Voor 't overige mogen wij hier bijvoegen, dat de Heer Staatsraad Mr. P. J. Bachiene, lid van onze vereeniging, zich welwillend bereid verklaard heeft om, zoo dit wenschelijk geacht wordt, deze inlichting mondeling aan te vullen."

Bijl. A. Soorten van gronden aan te nemen bij de vermelding der grootte in 1875 volgens het Kadaster van elke Kadastrale gemeente.

De verdeeling is dezelfde als die is aangenomen bij het eerstdaags door het Ministerie van Binnenlandsche zaken uit te geven werk »Grootte der gronden tijdens de invoering van het Kadaster" en mag niet veranderd worden, ten einde vergelijking met vroegeren toestand mogelijk te maken.

De gemeenten achtereenvolgens te vermelden overeenkomstig de opvolging in dat zelfde werk, om zooveel mogelijk soort bij soort bijeen te brengen.

Alleen de hectaren op te geven; de aren en centiaren te verwaarloozen.

1. **Woeste grond.**
» *a.* Heiden, stuifzanden, broekgronden, veenen (in Noord-Brabant) schaapsweiden (Limb.), afgeveend hoogveen of dalgronden.
» *a*[1]. Duinen en woeste geestgronden langs de kust.
» *b.* Venen, hoogveen.
» *c.* Stranden, slikken, zandplaten, schorren (Zeeland).
» *d.* Ontgonnen gronden, waarvan de tijd van verleenden vrijdom van verhooging van grondlasten nog niet verstreken is.

2. **Wateren.**
» *a.* Plassen, poelen, kolken, visscherijen, vijvers (Limb.), grachten, watergangen, water als land geschat.
» *b.* Vaarten, kanalen, havens.
» *c.* Moerassen, poelen, vergraven gronden bij dijken.
» *d.* Rietlanden, rietgorzen, biezen, moerassen (Friesl.).

3. **Dijken en wegen.**
» *a.* Dijken, kaden.
» *b.* Wegen, wegkanten, zijkanten van wegen en wallen (Zeeland).
» *c.* Spoorwegen,

4. **Onbelaste gronden.**
» *a.* Wegen, straten, pleinen, markten, vestingwerken.
» *b.* Begraafplaatsen, pastorale tuinen, openbare parken.
» *c.* Rivieren, beken, grachten, meren (Friesl. en Utrecht), slikken (Zeeland).

5. **Bebouwde gronden** of met gebouwen bezette opper-

vlakte, gebouwde gronden van het kadaster, erven en andere eigendommen (Friesl. N.-Holland).

6. **Lustgronden**, terrein van vermaak van 't kadaster, bleekerijen.

7. **Bouwland.**

8. **Grasland.**

» *a.* Weiland.

» *b.* Hooiland.

» *c.* Kwelders (Gron. Friesl.), dijken en uiterwaarden (Zuid-Holl. eilanden en langs Merwe, Lek en Holl. IJsel), aanwassen (Zeeland).

9. **Tuinen.**

» *a.* Warmoezerijgrond.

» *b.* Tuinen.

10. **Boomgaarden.**

» *a.* Boomgaarden.

» *b.* Boomkweekerijen.

11. **Bosch.**

» *a.* Opgaand hout, beplante gronden (Zeeland, Limburg.)

» *b.* Dennenbosch.

» *c.* Akkermaal, eiken hakhout, eikenhout (Zeeland).

» *d.* Hakhout, kreupelhout, elzen, struweelen.

» *e.* Rijswaarden, twijgwaarden, grienden, wissebosschen (Zeeland) teen- of rijsbosch of wishout (Limburg).

12. **Geheele grootte** der kadastrale gemeente (Dorp in Zeeland.)

13. **Aantal eigenaren** (artikels) in de gemeente.

»	*a.*	»	eigendommmen	van	0,5 hectaren en minder				
»	*b.*	»	»	»	0,5	tot	2	hectaren.	
»	*c.*	»	»	»	2	»	10	»	
»	*d.*	»	»	»	10	»	30	»	
»	*e.*	»	»	»	30	»	60	»	
»	*f.*	»	»	»	60	»	100	»	
»	*g.*	»	»	»	100	»	300	»	
»	*h.*	»	»	»	300 en meer			»	

De staten, die aan de bewaarders van het Kadaster ter invulling gegeven moeten worden, behoeven niet meer dan de nommers te bevatten.

Grootte in 1875 volgens het Kadaster in hectaren.

Provincie.	Gemeente	Kadastrale gemeente.
1. *a.*		
» *a*[1].		
» *b.*		
» *c.*		
» *d.*		
2. *a.*		
» *b.*		
» *c.*		
» *d.*		
3. *a.*		
» *b.*		
» *c.*		
4. *a.*		
» *b.*		
» *c.*		
» *d.*		
5.		
6		
7		
8. *a.*		
» *b.*		
» *c.*		
9. *a.*		
» *b.*		
10. *a.*		
» *b.*		
11. *a.*		
» *b.*		
» *c.*		
» *d.*		
» *e.*		
12. gehcele grootte.		

13.	*a*.	Aantal	eigendommen	van	0,5 hectaren en minder.			
»	*b*.	»	»	»	0,5	tot	2	hectaren.
»	*c*.	»	»	»	2	»	10	»
»	*d*.	»	»	»	10	»	30	»
»	*e*.	»	»	»	30	»	60	»
»	*f*.	»	»	»	60	»	100	»
»	*g*.	»	»	»	100	»	300	»
»	*h*.	»	»	»	300 en meer.			

Bijl. B. Nota over eene Kadastrale Statistiek over 1874 of 1875 zich aansluitende aan eene Statistiek over 1833.

Al mocht de Statistiek van 1833 verzuimd hebben de toen te boek gestelde belastbare opbrengst op te nemen en zich bepaald hebben tot eene opgave *van de grootte* der bouwlanden, der weilanden, der boschgronden, der oppervlakte voor gebouwen enz., dan nog zou hij het voorschrift, om eene Kadastrale Statistiek over 1874 of 1875 te bewerken nuttig zijn, het gewigtig bestanddeel des Kadasters (de belastbare opbrengst) niet voorbij te gaan, al staan de cijfers dier opbrengst (de gemiddelde *zuivere* huurwaarde over 1816—1826) in geene verhouding meer met die der tegenwoordige, belastbare opbrengst. De grondslag voor latere vergelijking *per gemeente* zal dan zijn gelegd.

De opgaaf van de belastbare opbrengst zal ook niet tot beduidende vermeerdering van arbeid leiden, indien toch, perceel voor perceel, de grootte moet worden overgenomen in eenen voorafgaanden staat van bewerking.

Gesteld dat er in eene gemeente 500 perceelen weiland zijn, dan zullen 500 cijfers van hectares, ares en centiares zijn te plaatsen in den kolom van eenen staat, om die 500 grootte op te tellen.

Men neme eens aan, dat die 500 perceelen weiland in drie klassen zijn geschat geworden, dan heeft men de 500 cijfers van grootte, in plaats van in een kolom in drie kolommen te plaatsen. De optelling zal zooveel te gemakkelijker zijn, en om de belastbare opbrengst te vinden heeft men alleen de totale grootte voor iedere klasse te vermenigvuldigen met bijv. *f* 15,—, *f* 25,— en *f* 35,— per hectare in iedere gemeente als eenheid voor iedere

klasse van weiland aangenomen. Gering verschil met de optelling der belastbare opbrengst, perceel voor perceel moge alsdan ontstaan; dat verschil zal te gering zijn om in aanmerking te komen. Vrij nauwkeurig is dan de belastbare opbrengst voor al het weiland derzelfde klasse eener gemeente gevonden, en even zoo die van al de huizen eener gemeente per klasse. Die laatste cijfers van opbrengst vermeerderd met $\frac{1}{3}$ leveren dan al dadelijk eenen grondslag van vergelijking op met de cijfers der onzuivere huurwaarde, welke de nu plaats hebbende herziening der gebouwde eigendommen zullen doen kennen.

Het Bestuur der Vereeniging heeft zich met het voorstel der Commissie vereenigd en de missive met de bijdragen aan Z.Exc. den Minister opgezonden.

Op voorstel van den voorzitter wordt dit rapport met bijlagen onder dankbetuiging voor notificatie aangenomen.

Vervolgens wordt behandeld eene »Missive van den Minister van Binnenlandsche zaken d.d. 18 April 1876, N^{0}. 58 Afd. VIII, betreffende de statistiek van het grondcrediet.

De Secretaris leest dezen brief voor. Hij luidt:

„De subcommissie uit de regelingscommissie voor het Internationaal Statistisch Congres in 1869 te *'s Hage* gehouden, deed destijds aan den toenmaligen Minister van Financiën het voorstel om niet slechts de bouwstoffen te doen verzamelen voor eene statistiek betreffende het grondcrediet over de jaren 1866, 1867 en 1868, overeenkomstig de door die Commissie verstrekte modellen, maar ook die statistiek voor de toekomst te verzekeren.

Na raadpleging van den Voorzitter der Commissie uit uwe Vereeniging, belast met de zamenstelling eener Algemeene Statistiek van Nederland, heeft genoemde Minister zich met dat voorstel vereenigd en aan genoemde subcommissie doen toekomen de gegevens over de jaren 1866, 1867 en 1868, welke werden bewerkt door het lid uwer Vereeniging den Heer Staatsraad Bachiene en waarvan de uitkomsten zijn opgenomen in het uitvoerig Programma en in het Verslag van het verhandelde in de zittingen van gemeld Congres. Van de gegevens over 1869, door tusschenkomst van mijn departement aan dien Heer verstrekt, werd door hem een kort overzicht geleverd in

het Staatkundig en Staatshuishoudkundig Jaarboekje over 1873, door uwe Vereniging uitgegeven.

Naar aanleiding hiervan heb ik de eer u te verzoeken mij mede te deelen of uwe Vereeniging bereid is zich met de bewerking en uitgave van de gegevens dier statistiek te belasten, in welk geval ik bereid ben haar de bouwstoffen over de jaren 1870 tot en met 1875 te doen toekomen.

De minister, (get.) HEEMSKERK.

De President deelt mede, dat in deze missive geen melding wordt gemaakt van de betaling van de kosten aan de bedoelde uitgave verbonden, en geeft als zijne zienswijze te kennen, dat deze Vereeniging de kosten niet zou kunnen dragen, indien een afzonderlijke uitgave werd verlangd, dat de kas echter in voldoenden staat is om des noods *f* 100.— of *f* 200.— aan de bewerking ten koste te leggen.

De Heer Bachiene vermoedt, dat de bewerking zeer goed kan plaats hebben op zoodanige wijze, dat de resultaten in het Jaarboekje kunnen opgenomen worden. Hij deelt mede, dat de gegevens reeds aan het ministerie liggen gedurende eenigen tijd, en dat, wil men een uitgave er van, dan deze Vereeniging zich de zaak moet aantrekken, daar de Regeering het niet doet. De Heer Polack stelt op den voorgrond, dat het een zaak van algemeen belang is, dat het dus de plicht der Regeering is, de kosten hiervan te dragen.

De President stelt voor aan de Regeering te antwoorden in dier voege: dat de Vereeniging gaarne zich belast met de bewerking, maar de kosten niet kan dragen.

De vergadering stemt met dit voorstel in, zoodat dien overeenkomsting is besloten. [1])

Daarop wordt overgegaan tot de behandeling van het tweede punt, op het beschrijvingsbillet vermeld:

---

[1]) Onder het afdrukken van dit verslag is een antwoord van den minister ontvangen, waarbij de regeering de kosten der bewerking voor hare rekening neemt, terwijl de bewerking door de vereeniging geschiedt.

Welke is de geschiktste methode van plaatselijk onderzoek tot verzameling der bouwstoffen voor de officiëele Statistiek?

Prof. S. Vissering leidt dit onderwerp in. Hij bepaalt het onderwerp aldus:

Statistiek is bij uitnemendheid eene wetenschap van *waarneming van hetgeen is.*

In dit opzicht is zij verwant aan de natuur-wetenschappen.

Maar niet te min is zij van deze onderscheiden in *object* maar ook in *methode.*

Physica en *chemie* hebben de hulp van het *experiment.* Zij *scheppen* toestanden en nemen de feiten waar, die zich daarbij voordoen.

De *natuur-historische onderzoekingen* bepalen den typus van een voorwerp en verkrijgen zekerheid omtrent normale en abnormale feiten en toestanden.

Astronomie en *meteorologie* (met welke de statistiek de nauwste overeenkomst heeft) nemen de verschijnselen waar aan het uitspansel en in den dampkring, die aan vaste natuurwetten gehoorzamen, die daarom regelmatig voorkomen (al zijn ons de regel en de wet die hem veroorzaakt ook nog niet altijd bekend) en die met behulp van werktuigen en van becijferingen te constateeren zijn.

Maar de statistiek, *de wetenschap der feiten van het maatschappelijke leven*, heeft tot object: *den mensch* als denkend, willend en handelend wezen, zijn bestaan en bedrijf, zijn doen en lijden, niet als zelfstandige eenheid, maar als individu in zamenhang en zamenleving en zamenwerking met een aantal andere gelijksoortige individuën, die met elkander een engeren of ruimeren maatschappelijken kring vormen, en voorts de *voorwerpen*, buiten den mensch in rerum natura voorhanden, waarop de wil van den individu of der gemeenschap zijne werking laat gelden, de *goederen*, die de mensch voortbrengt, bezit en verbruikt.

Uit deze bepaling van het *object* van het statistisch onderzoek vloeit voort de aanwijzing van de *methode*, die het te volgen heeft.

De methode bestaat in de stipte waarneming en opteekening van elk afzonderlijk feit, elk verschijnsel, elke handeling, elke verandering van toestand, elk voorwerp,

dat voortgebracht, bezeten of gebruikt wordt, als éénheid op zich zelve maar te gelijk in verband met alle andere gelijksoortige feiten en verschijnselen binnen den gestelden kring van het onderzoek.

B.v. De statistiek der *geboorten* omvat ELK kind, dat binnen zekeren kring en binnen zekeren tijd geboren is;

De statistiek der *criminaliteit* ELK misdrijf, dat gepleegd is;

De statistiek des *handels* ELK voorwerp van dien handel, dat in- of uitgevoerd is.

Dit onderzoek nu beweegt zich in tweederlei richting.

Of het constateert een bepaalden groep van eenheden *op één tijdstip nevens elkander bestaande* (stand der bevolking, aanwezige voorraden, verdeeling van den grondeigendom) òf het registeert *eene reeks van opeenvolgende feiten en verschijnselen* (statistiek der geboorten, verloop eener epidemie, rijzing of daling van marktprijzen.)

Maar in beide gevallen heeft men te doen met *eene zekere hoeveelheid éénheden*, die naast elkander bestaan of elkander opvolgen. Van daar dat de Duitschers het statistisch onderzoek met den eigen naam van *Massenbeobachtung* bestempelen.

II. Waar ligt het bezwaar waarop de vraag doelt?

Hier komen wij nu tot het vraagstuk, waarop ik uwe aandacht wenschte te vestigen.

De massa, de hoeveelheid, die voorwerp is van het wetenschappelijk onderzoek, is zamengesteld uit de waargenomen eenheden. Zal nu dit onderzoek volledig zijn, dan moeten ook *alle* eenheden, daartoe behoorende, waargenomen en geconstateerd of geregisteerd zijn. Anders is de uitkomst niet zuiver, de som fout en zijn alle berekeningen en gevolgtrekkingen, die men er aan ontleent, even zeer foutief.

Als in het Italiaansch boekhouden een halve cent ergens zoek raakt, dan kan de balans, al loopt zij ook over millioenen, niet sluiten —; zoo ook hier.

En toch bestaat er nog bijkans geene statistiek, waarvan men niet zal moeten zeggen, *dat deze eerste voorwaarde van het wetenschappelijk onderzoek ontbreekt.*

De moeielijkheid ligt in de eigenaardige, *gebrekkige* wijze waarop in de statistiek de eerste gegevens verzameld wor-

den. En hierin staat zij bij hare zuster-wetenschappen verre achter.

De physicus en chemicus kunnen hunne experimenten herhalen tot zij absolute zekerheid verkregen hebben.

De botanist, de zoöloog, de physioloog kunnen het *noodzakelijke* verband der deelen van het geheel bepalen en elk deel op zich zelf met de uiterste nauwkeurigheid afmeten. Cuvier kon met zekerheid uit ééne gevonden kies de gestalte van een antedilvuiaansch dier construeeren.

De astronoom weet den loop der wereldbollen en de storingen, die zij op hun weg ontmoeten, op een haar te berekenen.

De meteoroloog heeft zijne zelfwerkende en registreerende werktuigen, die hem onbedriegelijk elk feit, dat hij wil waarnemen, verklappen, zijn barometer, thermometer, anemometer, hygrometer, enz. enz.

En de statisticus?

Ook hij doet het wel dikwijls voorkomen, alsof zijne waarnemingen op even groote juistheid en zekerheid mogen bogen.

Herinnert u, M.H. de officiëele statistieken, die gij onderzocht en bewerkt, die gij misschien zelven geleverd hebt.

Geen volkstelling wordt er gehouden, of achter de millioenen, duizenden, honderden komen ook getrouw de tientallen en eenheden.

Nederland had in 1869 3.570,529 inwoners. Waarom niet 28 of 30?

De in- of uitvoer van een belangrijke handelsartikel wordt tot de laatste kilo toe becijferd.

Een voorbeeld — een greep — de uitvoer van suiker van Java en Madura 1873 volgens het Jaarboekje 1874 was p. 157 193.120.912 kilo. Waarom niet 13?

Wij geven en ontvangen zulke cijfers met onverstoorbaren ernst; wij nemen ze over en gebruiken ze en laten ze drukken alsof ze het toppunt van volmaakte juistheid hadden bereikt.

Maar wij doen het, elk voor zich, met eene reservatio mentalis. Elk voor zich weet, dat *hier* de volmaakte juistheid van de cijfers eene onmogelijkheid is, dat zij slechts in de wereld gekomen zijn als de som van een aantal meer of minder onzekere gegevens, dat zij ons dus tot op zeker hoogte overschillig mogen zijn en dat wij ons altijd met een *à peu près* moeten vernoegen.

Hierin ligt nu een groot gevaar: want nu doet de vraag zich op: hoe ver mag dit à peu près zich uitstrekken? En bij de praktische beantwoording van deze vraag komen, blijkens de ervaring, de statistici licht op glad ijs.

Eenmaal aangenomen, dat het er niet zoo nauw op aankomt, waar is de grens van het »waar het wèl op aankomt?"

Gij weet, met hoe ruime conscientie men hierbij vroeger doorgaans te werk ging en tegenwoordig nog wel eens te werk gaat. Gij kent de *gissingsmethode*, die brutaalweg met de cijfers om zich heen gooit en voor geen luchtsprong terugdeinst; de *benaderingsmethode*, die schroomvallig met hare cijfers knutselt; de *inductiemethode*, die hare vernuftige berekeningen in de plaats der stellige feiten opdischt; de *methode van het afgeleide cijfer*, die, van een vast standpunt uitgaande, onmerkbaar en onbewust gevaar loopt, van de eene dwaling in de andere te vervallen.

Met al deze gebrekkige methoden hebben wij ook nu nog niet geheel gebroken. Maar er is toch overal, ook bij ons, een eerlijk en oprecht streven om er zich zooveel mogelijk van los te maken en den eenig goeden, koninklijken weg, dien van de *rechtstreeksche waarneming* te volgen.

Daartoe getroost men zich groote inspanning van arbeid en aanzienlijke kosten.

Men organiseert statistieke bureau's, centrale en locale, men houdt tellingen en enquêtes, men verplicht de ambtenaren nauwkeurige registers bij te houden van 't geen onder hunne oogen omgaat. De staat, de provinciën, de gemeenten, de besturen der bijzondere corporatiën, instellingen en vereenigingen werken daarbij samen. En zoo is de *officiëele* of *administratieve verzamelings-statistiek* als een tak der publieke dienst in het leven getreden.

Zoo hebben wij inderdaad veel gewonnen.

En er zijn onderwerpen van statistisch onderzoek, waarbij wij de *absolute waarheid* bereiken of althans zeer nabij komen.

Denkt slechts aan de statistiek van geboorte, sterfte, huwelijken, van het financiëel beheer, van het spoorwegverkeer, enz.

Maar er blijven nog tal van onderwerpen over, waarvan het onderzoek altijd gebrekkige resultaten blijft leveren.

En wel om twee redenen: 1°. òf omdat de feiten zelve

zich aan onze waarneming onttrekken; 2°. òf omdat wij het middel nog niet gevonden hebben om ze *goed* waar te nemen, ook wanneer zij zich in 't openbaar vertoonen.

Tot de eerste kategorie behooren b. v.: de statistiek van het misdrijf, van armoede en bedeeling, van handelsverkeer, van ziekte en oorzaken des doods, van prostitutie enz.

Tot de andere een menigte van zaken, te veel om te noemen: b.v. statistiek der nijverheid, van den landbouw, der ambachten en neringen, der loonen, van den omvang, den aanleg en de verdeeling van het nationaal vermogen, van het verbruik der voorwerpen van behoefte, gerief en genot, van de prijzen der levensmiddelen, enz., enz.

Met de eerste kategorie hebben wij ons hier niet verder in te laten. Verbetering der statistiek hangt hier af van verbetering der dienst waartoe zij betrekking heeft. Dit is het geval b.v. bij de statistiek der *criminaliteit* wier deugdelijkheid in de eerste plaats afhangt van de waakzaamheid der politie.

Het is de andere, waartoe de vraag die ik stelde, betrekking heeft.

Hier namelijk schuilt de fout in de organisatie van de administratieve statistiek zelve.

Deze organisatie is bij ons, gelijk in de meeste andere staten, deze:

Bij het algemeen rijksbestuur heeft men één of meer centraal-organen, waarheen *alle* gegevens samen gebracht worden om daar geschift, geordend en verwerkt te worden. Bij ons zijn er bij de verschillende departementen van bestuur afzonderlijke centraal-organen. Naast het hoofdbureau (s.v.v.) bij binnenl. zaken hebben justitie, finantiën, oorlog, marine, koloniën hunne eigene bureau's.

Onder deze centraal-organen werken andere bureau's in beperkteren kring, in de provincie, in het arrondissement, in de districten, die deels den arbeid van het centraalbureau overnemen, deels en vooral dien voorbereiden en gemakkelijk maken door behandeling der details en door toetsing en zuivering der bij hen inkomende bouwstoffen.

Onder deze eindelijk geschiedt de eerste verzameling der bouwstoffen door de zorg van plaatselijke autoriteiten, gemeentebesturen, locale ambtenaren, agenten, bedienden, suppoosten.

Nu valt er niets aan te merken op den ijver, de kunde en het beleid, waarmede die hoogere en lagere bureau's den veelomvattenden en vaak verdrietelijken arbeid verrichten. Wat hun ter verwerking geleverd wordt verwerken zij zoo goed mogelijk. En zoo ontvangen wij jaarlijks uit hunne handen prachtige statistieken, rijk aan stof, belangrijk, uitmuntend verdeeld en gerangschikt.

Maar hoe staat het met de deugdelijkheid der eerste bouwstoffen, waaruit die »prachtige statistieken" zijn samengesteld? Welken waarborg hebben wij hier, dat èlk feit, èlk verschijnsel behoorlijk waargenomen is, *dat elke éénheid, die mede geteld moest worden, werkelijk mede geteld is?*

Niet alleen ontbreekt ons die waarborg in vele gevallen, maar wij ontvangen ook wel de uitdrukkelijke verzekering van het tegendeel, of vinden hiervan zelven de bewijzen als wij de cijfers bestudeeren.

Het kan trouwen niet anders.

Ik wil niemand onregtvaardig beschuldigen of onbillijk hard vallen. Maar behoudens alle ruimte voor loffelijke exceptiën, moet het ronduit gezegd worden, dat het a priori niet te verwachten is, dat al die locale autoriteiten en ambtenaren, de plattelands-burgemeesters en secretarissen, de bureau-klerken en veldwachters, en wie daar meer belast wordt met het bijeen brengen der eerste gegevens, dat die allen deze taak met evenveel ijver, liefde en geschiktheid vervullen zullen.

Met de speciale administratiën — zulke die onder justitie en finantiën ressorteeren b.v. posterijen, tele-grafie, regtspleging — gaat het nog tamelijk goed, omdat wij hier doorgaans te doen hebben met bureauwerk onder leiding, toezicht en verantwoordelijkheid van den chef verricht.

Maar het gebrekkige schuilt vooral onder dat aantal onderwerpen, waarmede men bij ons de gemeentebesturen belast, 't zij omdat men er niemand anders mede belasten kan, 't zij eenvoudig gemakshalve.

Te meer geldt dit omdat die *belasting* werkelijk eene *overlading* genoemd mag worden

Reeds vóór meer dan twintig jaren, in het Jaarboekje van 1854 (blz. 329) heeft Mr. G. A. de Meester in een artikel »de gemeentebesturen en de statistiek," op die overlading gewezen. En sedert is het zeker niet beter ge-

worden, al moge er ook verbetering gekomen zijn in de gebrekkige instructiën hun gegeven, waarover hij vooral klaagde.

In onze vergadering van 20 April 1872 heeft de Heer W. J. van Gorkum eene levendige voorstelling gegeven van de gebrekkige wijze, waarop de landbouwstatitiek bij de gemeentebesturen wordt bijeengebracht. Zie JB. 1873 blz. 53.

In het laatste Jaarboekje (1875 blz. 30) heeft de Heer Kellenaers in zijn artikel »de gemeentebesturen en de officiëele landbouwstatistiek" er aan herinnerd, hoe ook volgens zijne ervaring de verzameling der bouwstoffen dezer statistiek veel te wenschen overlaat.

Ik onthoud mij van details. Misschien zijn er in ons midden, die het door mij aangestipte straks zullen willen aanvullen en toelichten.

III. De middelen van verbetering.

Vóór ik mijne meening hierover zeg, wil ik eene vraag rescontreeren, die wel eens gedaan wordt, die nog onlangs gedaan is door den Heer Dr. Staring. (*Economist*, Febr. 1876, blz. 156 v.v.) namelijk:

»Is het wel noodig naar middelen van verbetering te zoeken of raadzaam hier nieuwigheden te beproeven?

De vraag steunt op de volgenden consideratiën.

1°. Het gaat al beter dan vroeger, en zal hoe langer hoe beter gaan.

2°. Wij hebben die absolute volmaaktheid niet noodig en kunnen ons zonder bezwaar met een à peu près, eene *raming*, vergenoegen:

3°. De opgaven controleeren zich zelve, en door onderlinge vergelijking van verschillende gegevens kan men tot voldoende benadering der waarheid geraken.

De appreciatie der eerste twee argumenten laat ik, na het gesprokene, aan uw eigen oordeel over.

Wat het 3de betreft, hierin ligt zeker veel bemoedigends. En de Heer Staring geeft zelf een treffend voorbeeld, hoeveel goeds men door oordeel en kennis ook met gebrekkige middelen leveren kan.

Jaren geleden is op gelijke wijze door Dr. Bleeker aangetoond, hoe de gebrekkige volksopnemingen op Java door onderlinge toetsing over vele jaren tot eene betrekkelijk juiste kennis der bevolking hebben geleid.

Maar de juistheid der kennis is dan toch altijd *betrekkelijk* en zonder waarborg.

En op dat zelfde Java heeft men kunnen waarnemen hoe eene nauwkeurige bewerking van het *kadaster* in de over vele jaren herhaalde opgaven de grofste onjuistheden aan het licht bracht.

In elk geval: *als* er mogelijkheid is het betere te verkrijgen, waarom zal men zich dan met het slechtere vergenoegen?

En nu de vraag zelve, *hoe verbetering aan te brengen?*

Toen ik mij had voorgenomen, deze kwestie met u te behandelen, ben ik begonnen met te onderzoeken of er elders eene betere methode bestaat die wij ten voorbeeld zouden kunnen nemen.

Ik heb officiëele rapporten en bescheiden geraadpleegd, en heb bijzondere inlichtingen gevraagd van onderscheidene uitstekende mannen, Engel, Mayr, Falbe Hansen, Bodio.

Ik moet erkennen, dat ik niet veel baat gevonden heb. Het is mij gebleken, dat men overal met dezelfde bezwaren worstelt als wij hier en dat de »prachtige statistieken" die het buitenland levert, evenmin op volmaakte juistheid kunnen bogen als de onze.

Ik mag u nu niet met bijzonderheden van mijn onderzoek vermoeien en moet de verzoeking wederstaan, van u uit de ontvangen brieven een en ander voor te lezen.

De verschillende methoden, die hier of daar zijn aangewend of aanbevolen tot verzameling der eerste bouwstoffen, komen hierop neder:

1°. Alles op te dragen aan de gemeentebesturen als locale organen van het gouvernement.

2°. Speciale commissiën van enquête of speciale beambten tot onderzoek aan te stellen bij de bewerking van een of ander bijzonder onderwerp.

3°. De onbezoldigde en vrijwillige hulp in te roepen van vereenigingen en bijzondere personen die uit liefde voor de wetenschap willen medewerken.

Geen van deze methoden is volkomen voldoende bevonden.

1°. Algemeen zijn de klachten over de *ongelijke waarde* der gegevens door de gemeentebesturen verstrekt, vooral uit Frankrijk en Italie.

2°. De speciale commissiën en gedelegeerden waren niet

altijd op de hoogte van hunne taak en hadden veel te worstelen met den onwil der bevolking tegenover welke zij geen gezag konden laten gelden. (Een voorbeeld zijn de kantonale commissiën in Frankrijk voor eene enquête naar den landbouw in 1852, waarover zie »Landbouw-statistiek in Frankrijk," Jaarb. 1860 blz. 268).

3°. Vrijwillige medewerking van intelligente lieden is elders, ook hier en daar bij ons naar ik meen, met goed gevolg ingeroepen bij gelegenheid van volkstellingen. En dit laat zich verklaren, omdat hier in elk geval tijdelijk de hulp van een groot aantal personen noodig is en intelligente menschen, die liefde voor de zaak hebben, dien tijdelijken arbeid beter verrichten dan onbeschaafden en onkundigen, die men voor eenige stuivers loon er mee belast. Maar als blijvende instelling kan deze *vrijwillige* hulp niet dienen.

Van de *vrijwillige* medewerking der Landbouwmaatschappij (*comizi agrari*) in Italie heeft Bodio bedroevende resultaten gehad.

Wat blijft er dan over?

Dr. Engel doet een middel aan de hand, dat hij wil trachten in Pruisen in te voeren en dat ook mij de overweging waardig voorkomt.

»De instelling van vaste districts- of kantonale comite's uit een klein aantal deskundige en wakkere personen in loco samengesteld, zooveel noodig met officiëel karakter bekleed, onder de leiding van, en in correspondentie met de provinciale bureau's." Dr. E. schijnt echter daarbij nog te veel op vrijwilligen, onbezoldigden arbeid te vertrouwen.

Ik acht dit denkbeeld bij ons uitvoerbaar en meen er goede vruchten van te mogen verwachten.

1°. *Uitvoerbaar.*

De stof voor de samenstelling van zulke commissiën is bij ons voorhanden. In alle oorden des lands zal men geschikte, ijverige, intelligente leden voor deze commissiën kunnen vinden onder de groote landeigenaren en industriëelen, de notarissen, de kantonrechters en griffiers, de burgemeesters en secretarissen, de geneesheeren, de onderwijzers en de geestelijken.

De voorwaarden zouden moeten zijn:

a. officiëele aanstelling voor bepaalden tijd met uitzicht op herbenoeming zoo zij zich wèl van hunne taak kwijten;

b. bevoegdheid om de hulp der autoriteiten in te roepen;
c. vergoeding van onkosten en matige remuneratie van hun arbeid.

In de groote steden, waar het gemeentebelang zelf eene goede organisatie der stedelijke statistiek eischt, en waar het gemeentebestuur over de noodige intellectuëele krachten beschikt, zouden deze commissiën niet noodig zijn.

Het getal dezer steden schat ik op 30 à 40.

2. De *voordeelen* acht ik deze te zijn:

a. men zou eigene, locale organen hebben, waaraan men hoogere en strengere eischen zou mogen stellen dan men nu de gemeente-besturen durft opleggen;

b. de onkundige en onwillige plattelands-burgemeesters zullen niet meer aan de verzoeking toegeven »om er maar wat van te maken;"

Het spreekt van zelf, dat de *bekwamen* en *ijverigen* onder hen in de eerste plaats voor het lidmaatschap der commissie in aanmerking zouden komen;

c. de vaste commissiën, in bestendige betrekking met de provinciale bureau's, zullen allengs geheel doorkneed worden in de kennis der locale volktoestanden binnen haar ressort;

d. men zal aan die vaste commissiën, als zij zich eenmaal op de hoogte van hare taak gesteld hebben, allengs allerlei onderzoekingen kunnen opdragen, die men thans niet aandurft: statistiek der nijverheid, der beroepen, der loonen, van den arbeid van vrouwen en kinderen, van het schoolbezoek, van de assurantiën, enz.;

e. men zal bij het houden van volkstellingen of bijzondere enquêtes een staf van bekwame mannen over 't geheele land beschikbaar hebben om de leiding der zaak met belangstelling en beleid op te nemen.

Wordt op deze of dergelijke wijze de officiëele verzamelings-statistiek van onderen op in den grond verbeterd, en wordt daarbij, wat eenmaal gebeuren moet, wederom onder een of anderen vorm eene centrale commissie ingesteld om de wetenschappelijke leiding van dezen tak der publieke dienst te voeren, dan mogen wij verwachten, dat met de vele en goede intellectuëele krachten, waarover wij te beschikken hebben, de studie der statistiek hier te lande vruchten zal opleveren, die met het beste wat men elders vindt zullen kunnen wedijveren.

Vervolgens wordt de discussie over dit onderwerp geopend en het woord gevoerd door de navolgende Heeren.

Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper. Door de betrekking die ik sedert eenige jaren aan een provinciaal bureau van statistiek bekleed, ben ik herhaaldelijk in de gelegenheid om op te merken hoe gebrekkig de statistieke gegevens die men van de gemeentebesturen ontvangt, omtrent onderscheidene onderwerpen zijn. Ik acht het overbodig dit, na hetgeen Prof. Vissering dienaangaande gezegd heeft, nader aan te toonen. Alleen wensch ik te releveeren dat ook door hem eene uitzondering wordt gemaakt ten opzichte van onderscheidene statistieken. Voor sommige dragen besturen van particuliere vereenigingen uitmuntend zorg. Voor andere worden de gegevens verzameld en bewerkt door staatsambtenaren, hetzij omdat aan hen een toezicht op den een of anderen tak der volkshuishouding is opgedragen, hetzij omdat zij door hunne betrekking met eene zijde van het maatschappelijk leven gedurig in aanraking komen, en de uitkomsten van de op die wijze verkregen kennis ten behoeve van de wetenschap afstaan, hetgeen vooral met de ambtenaren van den fiscus het geval is.

Waar de statistieke bouwstoffen door andere personen worden bijeengebracht, laat de juistheid gewoonlijk veel te wenschen over. Ik meen het daaraan te mogen toeschrijven dat de statistiek der nijverheid — landbouw daaronder begrepen — en van het armwezen in vele opzichten zoo gebrekkig is. Met de nijverheid komen alleen direct ambtenaren van den staat in aanraking voor zooveel het fabriekswezen betreft, en alleen indirect de ambtenaren der belastingen door het patentregt en het verstrekken van jacht- en vischakten; met het armwezen de ambtenaren voor zooverre de armverzorging van den staat uitgaat. Verder worden omtrent beide onderwerpen de statistische gegevens verstrekt door de gemeentebesturen en met hunne tusschenkomst door particuliere personen. Die gegevens zijn veelal hoogst onvolledig en onjuist. Zal men nu tot herstel van het euvel het middel aanwenden door Prof. Vissering aangegeven? Ik geloof dat dit middel niet veel zoude baten. Werd toch de verzameling van al de statistische gegevens aan dezelfde personen in iedere lokaliteit opgedragen dan zouden zij die tevens werkzame be-

trekkingen vervullen, waarschijnlijk niet bereid worden gevonden zulk een omvangrijke taak op zich te nemen. Bovendien, als men van de stelling uitgaat dat zij die op eenig gebied te huis zijn, het meest geschikt zijn tot juiste waarneming van de verschijnselen op dat gebied, dan zullen de comités die Prof. Vissering wenscht, hoofdzakelijk bestaan uit personen die niet geschikt zijn voor de op zich genomen taak, daar ieder lid slechts in den kring waarin hij zich bij voorkeur beweegt tot juiste waarneming in staat is.

Het schijnt mij daarom toe dat een andere weg tot verbetering moet worden ingeslagen, en wel deze dat men omtrent ieder onderwerp waarvan men eene statistiek wenscht te verkrijgen, in het bijzonder nagaat wie het best ten behoeve van die statistiek werkzaam kunnen zijn.

In de eerste plaats komen hiervoor in aanmerking staatsambtenaren, belast met het toezicht op een bepaalden tak van het maatschappelijk leven. Uitbreiding van het staatstoezicht zou hiervoor noodig zijn. Hiertegen bestaat echter, mijns inziens, geen bezwaar, veeleer ligt zij op den weg, sinds jaren bewandeld.

De staat draagt thans reeds zorg voor het onderwijs aan de landbouwscholen: aanstelling van leeraars die de resultaten der landbouw-wetenschap mededeelen aan hen die ze in praktijk moeten brengen, is een schrede verder op denzelfden weg. Zoude men nu niet aan zoodanige personen ook kunnen opdragen om kennis te nemen van den toestand van den landbouw en daaromtrent rapporten in te dienen aan den samensteller van het landbouw-verslag. Voor het verzamelen der noodige gegevens zoude de medewerking der maatschappijen van landbouw en van particuliere personen, die in den landbouw belang stellen, kunnen worden ingeroepen.

Het armbestuur, dat bij de grondwet even als het onderwijs, aan de aanhoudende zorg der regeering is opgedragen, ondervindt thans van die zorg nog weinig. Een staatstoezicht, bijv., dat de gelden die aan kerkgenootschappen en stichtingen toebehooren en tot armverzorging bestemd zijn, ook werkelijk tot dat doel worden uitgegeven, ontbreekt. Indien een staatstoezicht op de goederen in de doode hand is in het leven geroepen, waarvan de

behoefte meer en meer wordt erkend, zullen de ambtenaren die met dat toezicht zijn belast, ook de noodige gegevens omtrent dat toezicht kunnen bijeenverzamelen. De particuliere personen die in hunne betrekkingen in veelvuldige aanraking komen met de arme klasse zullen zeer zeker bereid worden gevonden om zoodanige inlichtingen te geven omtrent den toestand dier klasse op de plaats waar zij wonen. Ook hier zal dus door de medewerking van ambtenaren en particuliere personen eene behoorlijke statistiek kunnen worden verkregen.

De Heer Sickesz, Burgemeester van Laren. Ik erken gaarne, dat de burgemeesters veel werk hebben, dat zelfs bijna elke organieke wet hun een nieuwe werkzaamheid opdraagt. Hij acht het echter overdrijving, te meenen dat de burgemeesters te veel statistischen arbeid te verrichten hebben. Uit eigen ervaring verklaart hij tijd genoeg te bezitten om de statistische gegevens die in zijne betrekking van hem gevraagd worden behoorlijk te leveren.

Hij meent ook dat de latere benoemingen van Burgemeesters meer geschikte personen tot deze betrekking hebben geroepen dan vroeger wel het geval was.

Zich afvragende waar de groote moeilijkheid in gelegen is bij het verzamelen van de statistiek van den landbouw, komt deze spreker tot het zeer bepaalde antwoord dat de grootste moeilijkheid is gelegen in het wantrouwen der landbouwende bevolking in al wat statistiek is. Men meent op 't platte land altijd dat de fiscus er achter zit — en geeft meerendeels onjuiste antwoorden.

De Heer Sickesz acht de Burgemeester een zeer geschikt persoon om de gegevens te verzamelen — ja de eenige geschikte persoon tot wien men toch altijd terug zal moeten komen, zelfs al werden de door Prof. Vissering bedoelde commissien voor de statistiek benoemd. Immers, niet in elke gemeente zoude comités worden aangesteld, en men kan niet verwachten dat de drie leden van een comité in hunne 4 of 5 gemeenten persoonlijk bij alle landbouwers zouden rondgaan. Zij moeten dus hun toevlucht nemen tot het gemeentebestuur. Op dezelfde wijze gaat het ook als opgaven door de Geldersche maatschappij van landbouw worden verlangd — het Hoofdbestuur wendt zich tot de afdeeling en deze richt zich tot de burgemeesters.

Hij acht het zeer wel mogelijk dat goede statistiek door het gemeentebestuur wordt geleverd. De Burgemeester moet het *wantrouwen* doen verdwijnen, hij moet *vertrouwen* inboezemen. Mijne methode, zegt de spreker, is deze en ik geef ze voor beter: ik laat op reepen papier al de vragen drukken die ook in het landbouw verslag voorkomen en zend ze rond bij de landbouwers. Er gaan echter ook eenige naar de scholen. De onderwijzer vertelt daar aan de kinderen, wat de statistiek bedoelt en hoe die reepen moeten ingevuld worden. De kinderen spreken er tehuis over en zijn niet zelden hun ouders behulpzaam bij de invulling. Op deze wijze merkt de landman bij mij dat statistiek iets anders is dan geld vragen. De veldwachter heb ik ook op de hoogte gebracht en waar men niet in staat is zelf in te vullen, biedt hij de behulpzame hand. Zoo krijg ik in een paar maanden alles vrij goed klaar terug. De spreker voegt er bij dat, waar de Gemeente slechte statistiek levert, dit noodzakelijk moet worden toegeschreven aan onkunde en aan 't volgen van den ouden sleur.

Wil men deze zaak verbeteren, men moet beginnen met de vragen beter, duidelijker te stellen, en vooral niet te veel vragen doen, — verder moet men er bij voegen een goede aanwijzing van de methode volgens welke de plaatselijke besturen te werken hebben.

Sedert de Heer Staring belast is met de bewerking van het algemeen verslag is de zaak reeds veel beter geworden; de vragen zijn duidelijker — en eenige vragen die ieder begreep dat niet te beantwoorden waren, zijn achterwege gebleven.

Dat de stat. van 't armwezen zoo slecht is, heeft zijn grond volgens spreker hoofdzakelijk in de omstandigheid dat de tabellen zoo gebrekkig zijn ingericht. Men moet er een bepaalde studie van maken, wil men ze begrijpen.

Ik kom tot deze conclusie zegt de spreker; de plaatselijke besturen zijn de aangewezen personen voor de verzameling van deze statistieke gegevens: zij moeten daarmede belast blijven: geef hun goed ingerichte tabellen met een duidelijke aanwijzing van de methode van bewerking, en gij zult een goede statistiek verkrijgen.

De Heer Hingst. Ik vereenig mij met den laatsten spreker en merk op dat veel van hetgeen door dezen

gezegd is ook geldt van de gerechtelijke statistiek die verschillende gegevens bevat, waar men volstrekt niets aan heeft, en anderen waarvan men kan aantoonen, dat de vragen zoo als ze gesteld zijn voor nauwkeurige beantwoording niet vatbaar zijn.

De organisatie moet van bovenaf beginnen, men moet alleen vragen stellen, die beantwoord kunnen worden en waarop het antwoord een beteekenis heeft, — zullen de feitelijke gegevens aan de rechterlijke colleges met meer liefhebberij en dus nauwkeuriger verzameld, en de statistiek zelve met meer sympathie ontvangen worden.

De Heer Levy. Na de mededeelingen van den Heer Vissering zal de overtuiging wel algemeen zijn, dat de vraag, ons ter beantwoording voorgelegd, niet gemakkelijk is. Zoo moeilijk, dat het den schijn van onbescheidenheid heeft, indien men eene poging ter beantwoording beproeft. Priesters der wetenschap in onderscheidene landen zijn door den Heer Vissering geraadpleegd. Hunne ervaring stemt met de zijne overeen. Zij is deze: dat noch elders, noch bij ons te lande in vele gevallen althans, de statistische gegevens vertrouwbaar zijn. Het spreekt dus van zelf dat de gevolgtrekkingen, die men, hetzij op legislatief hetzij op wetenschappelijk standpunt daaruit trekt, de fouten van haren oorsprong verraden. Dit gebrek is algemeen erkend ook in deze vergadering. De Heer Kemper wees zooeven op *zeer veel onwaarheid* in statistische bescheiden voorkomende. De heer Sickesz gelooft dat, *indien men medewerking ondervindt*, men hier en daar bij benadering althans zich zal kunnen helpen. De geachte Inleider zelf echter heeft meer dan eens op geestige wijze gepersifleerd de cijfers, die aan oningewijden als toonbeelden van juistheid worden vertoond.

Eene fout dus door niemand weersproken. Hoe haar te verhelpen? Ik waag den twijfel M. de V. of de vraag, gelijk zij is gesteld, tot dat gewenschte doel leiden kan. Ik lees: »Welke is de geschiktste methode van plaatselijk onderzoek tot verzameling der bouwstoffen voor de officiëele statistiek?"

De geschiktste methode? Mij dunkt daarover zijn wij het allen eens. De Heer Vissering heeft summier op de verschillende methoden ons gewezen, die nu en dan bij

het onderzoek gevolgd of aanbevolen zijn. Eéne echter scheen hem de wenschelijke. En ofschoon ik het debat getrouw heb gevolgd, deze zijne zienswijze heb ik niet hooren tegenspreken. De methode, die uitsluitend aanbeveling verdient, is die welke de natuurkundige wetenschappen volgen: de empirische, op breede schaal, de inductive methode. Men moet in zake statistiek zien en *kunnen* zien. De groote reden van beklag ligt juist hierin, dat de eerste bouwstoffen moeten worden geleverd door personen, die de Heer Vissering in de diepte plaatste, den veldwachter, den agent, den suppoost. Deze menschen, zoo zij al zien, weten van het waargenomene zich geen rekenschap te geven. Wat baat het nu dat men eene statistische hierarchie er op na houdt: een centraalbureau dat zijn licht van plaatselijke bureaux ontvangt, indien deze laatste gebrekkig voorgelicht worden?

Ik geloof dan ook dat er hier geene sprake is van *methode* maar van *organisatie*. Deze moet verbeterd worden, wil men de kwestie in het hart treffen. Dit leidt mij tot het eigenlijke punt, tusschen de Heer Vissering en mij, naar ik vermoed, in geschil. De hooggevierde inleider wil verbetering: *van onderen op*. Ik zou meenen, dat zij plaats grijpen moet: *van boven af*. Het eenige radicale geneesmiddel zal m. i. zijn, oprichting van een departement van algemeen bestuur van handel, nijverheid, openbare werken *en statistiek*. Ik hecht aan die laatste bijvoeging, omdat de wensch minder gepreciseerd pleegt te worden.

Ik geloof zelfs dat het dezer Vereeniging bij uitstek waardig is dergelijken wensch te doen hooren. Dit staat vast, wij hebben een departement van binnenlandsche zaken, maar wij kennen de binnenlandsche zaken niet. Nog altijd is de statistiek eene verstootelinge, niet enkel op wetenschappelijk gebied, maar ook waar sprake is van staatsorganisatie. In deze laatste kan zij eerst de plaats innemen, die van rechtswege haar toekomt, wanneer zij als tak van staatsbestuur zelfstandig optreden, en krachtens wettelijke regeling gebiedend optreden kan.

Zoolang dit niet is geschied, vrees ik dat wij halve maatregelen nemen. De Heer Vissering zocht alle heil bij plaatselijke commissies, bij voorkeur uit den boezem dezer vereeniging, matig bezoldigd of onbezoldigd. De Heer Kemper heeft daarvoor minder sympathie, doch verwacht

uitkomst van het fragmentarische licht dat maatschappijen, genootschappen, particuliere werkkracht verschaffen zullen. De Heer Sickesz, anderen naar zich zelven beoordeelende, steunt op gemeentebesturen mits goed geinstrueerd. Wat mij betreft, ik geloof dat alleen de Staat met goed gevolg tusschen beide treden kan.

Geschiedt dit, dan zal ook de ontzettende geringschatting ophouden, waarmede men zeer dikwijls gewoon is de statistische bemoeiingen te bejegenen. Heden morgen nog hadden wij daarvan een voorbeeld. Een onderwerp, dat bij uitstek tot de taak des rijks behoort, wil de regeering op de schouders eener particuliere vereeniging laden. Dit voorbeeld staat niet alleen. Gisteren vermeldden de bladen dat op het verzoek van het Comité voor de sociale kwestie om een enquête nopens de arbeiderswoningen door de regeering afwijzend is beschikt, zoo ongeveer: omdat de toestand dier woningen toch reeds bekend was.

Dergelijke feiten, Mijnheer de Voorzitter, doen naar eene *organisatie van boven* verlangen. Men behoort de sociale kwestie onder de oogen te zien. Niet met phrases. Dit zou zijn, onzuivere bedoelingen in de hand werken. Maar met wetenschappelijke, vertrouwbare alzoo statistische gegevens. Men behoort onderwerpen nauwkeurig na te gaan, waarvan wij nog letterlijk niets of uiterst weinig weten: loonen, arbeid van vrouwen en kinderen, schoolbezoek en schoolverzuim en vele anderen. Men behoort ook de kerkelijke kwestie in haar verband met de goederen in de doode hand, niet te ontwijken. De statistiek alleen is bij machte, die taak naar den eisch te vervullen. Daartoe echter schijnt mij het eenige middel, dat zij wordt georganiseerd door tusschenkomst van den Staat.

De voorzitter antwoordt hierop den heer Levy, dat de door hem bedoelde brief van den Minister van Binnenlandsche zaken, veeleer een bewijs is van de belangstelling van de regeering in den arbeid dezer vereeniging, zooals uit den inhoud duidelijk blijkt. Verder acht ook de Voorzitter den slechten toestand der arbeiderswoningen een zóó bekende zaak, dat werkelijk een enquête niet noodig mag heeten.

Vervolgens beantwoord Prof. Vissering de verschillende sprekers, en doet vooraf uitkomen, dat het doel dat hij zich had voorgesteld is bereikt, doordien er een discussie van deskundigen heeft plaats gehad over dit belangrijk onderwerp. In bijzonderheden tredende verklaart hij gaarne, dat hij wellicht het woord »organisatie" in plaats van »methode" zou gebruikt hebben, indien hij vóór het stellen van het punt ter bespreking het faveur had gehad den heer Levy te kunnen consulteeren. De spreker voegt er bij dat hij het in zoover met den heer Levy eens is, dat ook hij verlangt een goed ingericht centraal bureau van statistiek. Over het algemeen is echter de statistieke organisatie bij ons ver van slecht. De provinciale bureaus althans zijn hier beter dan ergens elders; en de bespreking van dit onderwerp leerde heden weder dat men onder de burgemeesters er ook aantreft, die uitstekend geschikt zijn als plaatselijke ambtenaren voor de verzameling van de statistieke gegevens.

De heer Vissering acht verder de bezwaren tegen de districts-commissies ingebracht niet licht, maar gelooft toch hare instelling te moeten blijven wenschen.

Aan den heer G. de Bosch Kemper antwoordt de heer Vissering het volgende: ik verlang een over het rijk verspreid net van statistieke bureaus; gij wenscht enkele specialiteiten met den arbeid te belasten. Onze provinciale bureaus en de verslagen die zij leveren zijn modellen — ook zonder dat de beambten specialiteiten op elk gebied zijn — dit geeft eenig recht om ook van de districts-comités goed werk te verwachten.

Aan den heer Sickesz antwoordt Prof. Vissering, dat in die districts-comités ook burgemeesters kunnen benoemd worden — doch dat, wanneer deze blijken zonder geschiktheid of lust voor den statistischen arbeid te zijn, men dan andere personen in hun plaats kan aanstellen, terwijl men thans een voor de statistiek ongeschikt burgemeester, die overigens zijn ambt goed waarneemt, moeielijk kan wegzenden; men houdt dus nu altijd eenige ongeschikte ambtenaren voor dit werk, want niet allen zijn daarvoor zoo uitstekend berekend als de heer Sickesz. Bij de voorgestelde districts-comite's heeft men dus op dit punt een aanzienlijk voordeel.

Verder merkt de heer Vissering op, dat hij niet bedoeld heeft onbezoldigde comités; naar zijne meening kan men altijd op den duur beter arbeid verwachten van bezoldigde dan van niet bezoldigde personen.

Naar zijne berekening zou men ongeveer 120 comités moeten hebben van 3 leden, met een bezoldiging van *f* 200,— voor elk lid en *f* 100,— voor kleine onkosten van elk comité, hetgeen te zamen geeft *f* 72,000 voor de leden
en . . . . » 12,000 voor onkosten
of te zamen . . . . *f* 84,000 gezamenlijk te dragen door rijk, provincies en gemeenten. De heer Vissering eindigt met te verklaren dat hij van zoodanige inrichting veel goeds verwacht.

De Voorzitter resumeert het debat en gelooft als resultaat te mogen stellen van deze discussie, dat de Vereeniging van meening is, dat bij elke statistiek de vragen juist moeten gesteld worden en dat er een goede leiding moet zijn bij den arbeid, en verder, dat het wenschelijk wordt geacht dat bij de provinciale bureaus ook kome een voldoende locale en centrale organisatie van de statistische werkzaamheid. De Voorzitter eindigt met den wensch uit te spreken, dat op het hier verhandelde door de Regeering acht worde geslagen.

De Voorzitter J. de Bosch Kemper vestigt volgens den beschrijvingsbrief de aandacht »op de mogelijkheid, dat de Verslagen en Statistieken door de regeering regelmatiger en spoediger dan nu geschiedt in het licht verschijnen en op de wenschelijkheid daarvan in betrekking:

1°. tot de beoefening der Statistiek en de uitgave van het Jaarboekje.

2°. tot de ministeriëele verantwoordelijkheid inzonderheid de financiëele.

3°. tot de algemeene beginselen van Staatsbestuur, die bij een voortdurende, onafgebroken partieele herziening der wetgeving, kennis van het bestaande vorderen.

Deze punten licht hij kortelijk toe door hoofdzakelijk te zeggen: Dat tegenwoordig de officiëele statistieken en de verslagen door de regeering aan de tweede kamer ingediend zeer onregelmatig en laat in het licht verschijnen,

blijkt uit de opgaven, die in de laatste jaren in onze Jaarboekjes in het voorwerk voor het verslag van onze vergadering worden medegedeeld. (in den jaargang 1875 bl. XXVI).

Daaruit kan men onder anderen zien, dat de gerechtelijke statistiek bijna voortdurend een jaar later uitkomt dan die van het gevangeniswezen. De verslagen over het armwezen en het onderwijs zijn meestal twee of anderhalf jaar ten achteren. Het verslag van de algemeene rekenkamer wordt door de regeering aan de Staten-generaal op zeer ongeregelde tijdstippen medegedeeld en dikwijls één jaar later dan het verslag van de rekenkamer bij haar was ontvangen.

En echter bestaat de mogelijkheid, dat daarin verandering komt.

Die mogelijkheid blijkt in de eerste plaats, uit hetgeen in de Provinciale Staten plaats heeft. Daar is voorgeschreven, ook reeds lang vóor de provinciale wet, dat de gedeputeerde Staten een verslag van den toestand der provincie zullen geven, en daaraan is, op enkele uitzonderingen na, meer dan een halve eeuw voldaan. Die verslagen nu worden voor een groot gedeelte uit dezelfde bronnen opgemaakt als de verslagen der algemeene regering. Hetgeen de provinciale besturen kunnen doen, kan ook door de algemeene regeering verricht worden.

Ook blijkt het, dat aanbevolen meerdere activiteit ten goede kan worden. In 1847 werd geklaagd over de late inzending van de verslagen omtrent het armwezen en het onderwijs; in de eerste maanden van de zitting van 1847—1848 onder de ministers van Randwijck en van der Heim voor Binnenlandsche zaken en van Hall en van Rappard voor financiën werden in October 1847 en Maart 1848 aan de Tweede Kamer ingediend: zoowel het verslag omtrent het onderwijs over 1845 als dat over 1846, zoowel het verslag omtrent het armwezen over 1845 als over 1846, zoowel het verslag van het gebruik der geldmiddelen over 1845, een algemeen overzicht van den toestand van 's Rijks schatkist op 1 Januari 1846, als een dergelijk over 1846, met een overzicht van den toestand op 1 Januari 1847, terwijl in de eerstvolgende jaren met die meer spoedige indiening is voortgegaan.

Wat de wenschelijkheid van een regelmatige en spoe-

dige inzending betreft, behoef ik slechts op te merken, 1°. dat die indiening zeer bevorderlijk is aan de beoefening der statistiek, die de vergelijking moet toelaten op een zelfden tijdstip. Het spreekt van zelve en het is bij de uitgave van het jaarboekje jaren lang ondervonden.

Meermalen is dan ook in de Staten-Generaal op regelmatiger en spoediger indiening aangedrongen.

Wat in het bijzonder betreft de regelmatige en spoedige indiening van het verslag der Algemeene Rekenkamer en van de onderscheidene staatsrekeningen, hierop werd door de finantiëele oppositie van 1839—1848 met den meesten ernst aangedrongen. Ten gevolge hiervan werd in 1841 in Art. 14 der wet op de Rekenkamer bepaald, dat de Rekenkamer het verslag van hare werkzaamheden binnen drie maanden na afloop van het dienstjaar zou opmaken en aan de regeering indienen, met het kennelijk doel, dat ook de regeering dat verslag spoedig aan de Staten-Generaal zou mededeelen, terwijl in Art. 37 en volgende bepalingen voorkomen omtrent de spoedige opzending der rekeningen.

De wenschelijkheid van eene spoedige indiening van verslagen, gesteund door statistieke opgaven en staatsrekeningen is algemeen erkend: door beoefenaren der statistiek, door de leden der Staten-Generaal, door de wet.

2°. Die wenschelijkheid blijkt ook in het bijzonder wanneer men de aandacht vestigt op de ministeriëele verantwoordelijkheid. Men is dikwijls gewoon om bij een ministeriëele verantwoordelijkheid te denken aan een straf bij moedwillige schennis der grondwet of der wetten en eene persoonlijke geldelijke schadeloosstelling. Voorzeker is ook dat gedeelte der verantwoordelijkheid als den laatsten sluitsteen, waardoor het stelsel vastheid erlangt, niet te verwaarloozen, maar dat gedeelte is ver weg het minst belangrijke, zoowel omdat het slechts een laatste middel is als omdat bij eene eerlijke natie ontrouw tot de zeldzaamheden behoort. Het wezen der verantwoordelijkheid van alle Staatsdienaren is, dat zij van hunne machtsbevoegdheid, — dat zij van de gelden hun toevertrouwd een doeltreffend gebruik maken en dat zij van dit gebruik spoedig verantwoording afleggen, zoodat over het verslag van hunne verrichtingen een onpartijdig oordeel kan worden uitgesproken. Maar deze zedelijke verantwoordelijkheid

gaat geheel verloren, wanneer de verslagen zoo laat worden uitgebracht, dat zij, onder de voortdurende ministeriëele veranderingen, meestal tot verrichtingen onder een vroeger ministerie behooren, of tot een tijd, die weder geheel verschilt van dien waarop de verslagen in het licht verschijnen.

Inzonderheid ten opzichte van de financiëele ministeriëele verantwoordelijkheid is het noodig, dat het verslag van de Rekenkamer en de Staatsrekeningen spoediger worden ingediend, om de zedelijke ministeriëele verantwoordelijkheid over het gebruik der toegestane gelden tot eene waarheid te maken. Het reeds gemelde art. 14 van de wet op de rekenkamer staat in verband met de finantiëele verantwoordelijkheid des ministers, gelijk uit de beraadslagingen over die wet duidelijk blijkt. Die wet voldeed echter aan de finantiëele oppositie voor 1848 zeer weinig, zoodat herhaalde malen op hare verbetering werd aangedrongen en wel in dier voege, dat de finantiëele verantwoordelijkheid bij een rekenwet zou worden afgesloten. Zulk een wet werd half en half door den Minister van Hall in 1847 toegezegd, — maar buiten voorweten van Willem II, en kwam dan ook niet tot stand, gelijk ik in de geschiedenis van dat jaar zal mededeelen. In ontwerp X van de zoogenaamde 27 ontwerpen werd de rekenwet opgenomen. In het verslag der Tweede Kamer van 16 Maart 1848 wordt vermeld dat de meerderheid der Kamer wenschte in de grondwet het beginsel uitgedrukt te zien, dat op de wijze bij de wet te bepalen aan de wetgevende macht rekening en verantwoording zal gedaan worden van de Staatsinkomsten en uitgaven, aan welk verlangen dan ook in Art. 122 der tegenwoordige grondwet is voldaan, luidende gemeld artikel:

»De verantwoording van de Staatsuitgaven en ontvangsten over elk dienstjaar wordt, onder overlegging van de door de Rekenkamer goedgekeurde rekening, aan de wetgevende macht gedaan.

Het slot der rekening wordt door de wet vastgesteld."

Dit grondwettig voorschrift, dat kennelijk eene spoedige en regelmatige inzending van het verslag der Rekenkamer en van de Staatsontvangsten aan de Staten-Generaal onderstelde, is echter tot heden onuitgevoerd gebleven. Wel is door verschillende ministers eene nieuwe comptabiliteits-

wet voorgedragen, maar zij is niet aangenomen. Intusschen hebben de leden der commissiën in de Tweede Kamer, die achtereenvolgens benoemd zijn geweest om het verslag der Rekenkamer en de Staatsrekeningen te onderzoeken, meermalen aangedrongen dat de indiening spoediger zou geschieden, en dat het onderzoek dier verslagen zou plaats hebben vóor de vaststelling van de begrooting van het volgend jaar.

Ons geacht medelid Bachiene, van wien een zoo belangrijke nota over de ministeriëele verantwoordelijkheid is medegedeeld in de *Bijdragen tot de kennis van het Staatsbestuur in Nederland* D. VIII 1863. zal gewis met mij instemmen, dat om die verantwoordelijkheid een waarheid te doen zijn, spoedige en regelmatige indiening van de financiëele verslagen wenschelijk is. En indedaad er is geen reden denkbaar waarom bij den Staat niet hetzelfde zou plaats hebben, als bij de Provinciën en Gemeentebesturen.

3°. Er is nog een derde oogpunt waaruit de regelmatige en spoedige indiening van verslagen, statistieke opgaven enz. wenschelijk moet worden geoordeeld, namelijk dat hetwelk wordt aangegeven door algemeene beginselen van staatsbestuur.

Naar veler oordeel is ons staatsleven niet volkomen gezond. Er zijn, die dringend noodzakelijk achten beter partij-formatie. Vergun mij aan de wenschelijkheid daarvan te twijfelen. De kracht tot wezenlijken vooruitgang wordt door vereeniging, niet door afscheiding verkregen. Er zijn zeker onverzoenlijke partijen in de zamenleving, maar de partijkwestiën moeten verminderd, niet vermeerderd worden. Anderen wenschen dat het kiesrecht worde uitgebreid. Ik ben verre verwijderd van het gevoelen dat er geen groote verbeteringen in het kiesstelsel zouden zijn in te voeren, maar eene bloote uitbreiding zal slechts nog meer dan tegenwoordig de zoogenaamde vrije verkiezingen tot een *servitude volontaire* maken, waarin de menigte gehoorzaamt aan de leiding van weinigen. Over deze punten kan veelvuldig verschil zijn, maar ik geloof op overeenstemming te mogen rekenen bij de volgende algemeene stelling: »De wezenlijke vooruitgang komt slechts bij meerdere kennis van het bestaande, bij juister oordeel over

dat bestaande en wat tot verbetering kan worden gedaan, en uit krachtigen aandrang om het betere dat men verlangt, tot stand te brengen.” Hetgeen waaraan ons land behoefte heeft, is dat de vooruitgang georganiseerd worde en dit kan voor een gedeelte ook geschieden door spoediger en regelmatiger mededeeling van al de verslagen en officiëele statistieken, van alles wat licht over het bestaande kan werpen.

Bedrieg ik mij niet, dan vindt gij in deze laatste zinsneden nog veel onbestemds. Ik wil daarom mijn gedachten in meer concreten vorm voordragen.

Hetgeen ik wensch, is noch geheel onbekend in Europa, noch in onze geschiedenis en een gedachte, die ik reeds meermalen en laatstelijk in 1865 in mijne *Handleiding tot de kennis van het Nederlandsch Staatsrecht* bl. 474—76 heb voorgedragen en die ik thans eenigzins gewijzigd wil herhalen.

Ik zou wenschen, dat er jaarlijksch door de regeering een algemeen verslag werd uitgebracht over den toestand van Nederland, in den vorm eenigzins als de verslagen van Gedeputeerde Staten aan de Provinciale Staten, of van het Koloniaal verslag.

In dat algemeen verslag moest melding gemaakt worden van al de statistieken of verslagen die reeds waren uitgegeven, over het jaar te voren en verder mededeeling gedaan worden van de overige als bijlagen tot het verslag.

Ten opzichte van de financiën moest medegedeeld worden het verslag van de rekenkamer en van de laatste staatsrekening, en van hetgeen thans voorkomt in de redevoering van den minister van financiën bij de indiening der begrooting.

De verzameling van bouwstoffen van dat verslag moest opgedragen worden aan eenen referendaris die een algemeen toezicht zou hebben op al de verschillende verslagen en officiëele statistieken.

Het verslag zelf moest door den ministerraad worden vastgesteld en van wege den Koning aan de Staten-Generaal worden medegedeeld, maar publiek gemaakt een maand voordat het in de afdeelingen besproken en de Commissie om daarover verslag uit te brengen, benoemd werd.

Aan de Commissie moest niet zoo zeer een rapport of

verslag, maar het vervaardigen van een concept-adres aan den Koning worden opgedragen.

In dat adres konden al de wenschen worden medegedeeld, die de volksvertegenwoordiging koesterde, naar aanleiding van het verslag over den toestand des rijks.

Bij de beraadslagingen over dat algemeen verslag zouden kunnen vervallen, voor het grootste gedeelte althans, de beraadslagingen over het adres van antwoord en bij de algemeene beraadslagingen over de begrooting.

Aan het antwoord op het verslag, welk gebruik de staatsdienaars gemaakt hebben van de macht hun bij de wetten verleend en van de toepassing der wetgeving, moesten in de laatste plaats vastgeknoopt worden de goedkeuring of afkeuring der financiëele verantwoording.

Op deze wijze zou naar mijn inzien de geregelde en spoedige jaarlijksche indiening van alle verslagen en officieële statistieken gewaarborgd worden en tevens krachtig worden medegewerkt tot eene voortdurende partiëele verbetering der wetgeving.

Naar aanleiding van het voorgdragene vraag ik:

1°. of een der leden eenige aanmerkingen op het voorgedragene heeft mede te deelen?

2°. of in het belang van eene spoedige en geregelde indiening der verslagen en officiëele statistieken ook eenige andere middelen zijn aan te raden: bijv. een Staatscommissie voor de Statistiek?

3°. in welke landen tegenwoordig algemeene verslagen van den toestand des rijks gegeven worden?

Daarop werd het woord gevoerd door de navolgende Heeren.

Mr. F. Leo de Leeuw. In antwoord op de derde vraag van den voorzitter kan ik ten opzichte van Duitschland het volgende mededeelen.

Met de statistiek van dat land ben ik het meeste vertrouwd, doch mij zijn geen andere bijzonderheden omtrent een algemeen rijksverslag bekend, dan deze; men heeft namelijk in Pruissen een begin er mede gemaakt, terwijl de *Saxische Kalender* jaarlijks reeds sedert eenigen tijd de belangrijkste statistische opgaven onder de oogen van het publiek brengt.

Mr. Ph. I. Bachiene. Dat spoed wenschelijk is bij de uitgifte van officieele statistieken erken ik gaarne, en die

spoed laat bij ons dikwijls te wenschen over. De billijkhheid eischt echter te erkennen, dat niet alle voor de statistiek belangrijke gegevens even spoedig in 't licht kunnen verschijnen.

De geachte voorzitter heeft daarbij ter sprake gebracht de finantieele verantwoordelijkheid der Ministers in verband met eene rekenwet: maar dat stelsel van staats-comptabiliteit, steunende op art. 122 der Grondwet, wachten wij te vergeefs sedert 1848, ondanks de indiening van drie wetsontwerpen ter zake door de opvolgende Ministers van Bosse, Vrolik en Betz.

Naar dat stelsel zal de verantwoording bij de rekenwet plaats hebben en afzonderlijk worden behandeld: althans niet gelijktijdig met de begrooting over een toekomstig dienstjaar.

Nu, onder de werking der wet op de Rekenkamer van 1841, wordt aan de Staten-Generaal eenvoudig de Staatsrekening MEDEGEDEELD (niet eens meer het vroegere verslag over het gebruik der geldmiddelen) en het jaarverslag bevat niet, wat het in het nieuwe stelsel van comptabiliteit thans voor Indie in werking, zal bevatten: namelijk, de bevinding der Kamer over het beheer, *per dienstjaar*, maar eene opgave van de werkzaamheden der Kamer over *het laatst voorafgaande jaar*, waarin dan vele bedenkingen voorkomen, die de Ministers bij kantteekening beantwoorden. Dat *verslag* kan weinig dienst doen bij de behandeling van de begrooting, en *de Staatsrekening* zal wel immer vrij laat komen. De dienst van elk rekenjaar blijft volgens de wet [1]) twaalf maanden open.

Eerst na de afsluiting van het dienstjaar (een jaar later) kan gedacht worden aan het opmaken der algemeene staatsrekening die dan nog door de Rekenkamer moet worden onderzocht en opgenomen. Van daar dat b. v. bij de behandeling der begrooting voor 1877 in de Staten-Generaal, (d. i. dus in 1876) geen latere goedgekeurde staatsrekening kan worden overgelegd dan hoogstens die van 1874, meestal eerst die van 1873 of van een nog vroegeren dienst.

Mr. I. Bn. d' Aulnis de Bourouill. Evenals de vorige spreker, wensch ik eenige bedenkingen te wagen tegen de door den geachten Voorzitter besproken mogelijkheid, dat de statistische verslagen der Regeering regelmatiger en

---

[1]) Zie art. 31 en 37 der wet van 5 October 1841 (Staatsbl. no. 40.)

spoediger het licht zien, en tegen het verband daarvan met de ministerieële verantwoordelijkheid op financiëel gebied. De wensch des voorzitters was, heb ik wel gehoord, dat die verslagen reeds drie maanden na afloop van het dienstjaar zullen worden openbaar gemaakt; zij kan echter, dunkt mij, moeilijk worden vervuld, omdat de tot de rekening behoorende schulden alsdan nog niet alle kunnen worden opgegeven. Men zou dus een deel dier schulden op de rekening van het volgende jaar moeten brengen. Daarvan zouden dienstvermenging en verwarring de gevolgen zijn. Ook zou het gevaar ontstaan, dat de begrooting der toekomst met schulden bezwaard werd, indien in de begrooting van het loopende jaar geene middelen gevonden werden tot dekking der uitgaven. Thans wordt ongeveer 15 maanden na den afloop van het jaar van den dienst de rekening aan de rekenkamer overgelegd, en deze zendt haar eenige maanden daarna gecontroleerd en gesloten aan het Departement van Finantiën terug. De zeer uitvoerige toelichtingen, welke dit Departement daarop bij de goedgekeurde cijfers voegt, vertragen natuurlijk, nu meer dan minder, de indiening der rekening aan de Tweede Kamer. Maar is bovendien eene spoediger openbaarmaking der rekening voor de statistiek zoo noodig? Het komt mij voor dat hij die spoediger opgaven verlangt, reeds vrij wel gebaat is met den »Staat, vermeldende de raming en opbrengst van 's Rijks middelen en inkomsten over het voorgaande dienstjaar," welken de Regeering telken jare bij de indiening der staatsbegrooting aan de Tweede Kamer overlegt. De cijfers van dien Staat zijn wel niet alle volkomen juist, maar toch reeds in die mate nauwkeurig, dat de statisticus er voldoende licht uit putten kan. De mogelijkheid, dat de aan de Rekenkamer afgelegde rekening en de genoemde staat spoediger en regelmatiger verschijnen, mag derhalve worden betwijfeld.

Ook zou de klacht over onregelmatige uitgave moeielijk kunnen worden volgehouden tegen de uitvoerige statistische mededeelingen, van wege het Departement van financiën in 1869 en 1874 gegeven, in het werk getiteld: »Bescheiden, betreffende de geldmiddelen." Indien ik mij niet vergis, bestaat het voornemen, in 1879 weder een dergelijk werk het licht te doen zien. Wenscht men nu uitgave niet om een vijftal, maar b. v. om een tweetal jaren, alzoo

eene *spoedigere*, men bedenke, dat zij zeer kostbaar is. Ten slotte zij opgemerkt, dat deze uitgave enkel met een wetenschappelijk doel geschiedt. De Minister is niet voor de daarin voorkomende opgaven verantwoordelijk. Hij is slechts aansprakelijk voor de door hem aan de Rekenkamer ingediende rekening.

Mr. S. Vissering. Op de vraag van den heer de Bosch Kemper omtrent buitenlandsche officiëele algemeene verslagen wensch ik een paar mededeelingen als antwoord te geven.

Ik moet namelijk wijzen op de *Jaarlijksche Boodschap* van den President der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. In dit stuk komen nog al uitvoerige gegevens over de toestand der Unie voor. Verder zijn de Engelsche *Statistical Abstracts* bekend, die echter alleen cijfers geven. In Pruissen en Oostenrijk heeft men de *Statistische Tijdschriften*, die van de Statistische Bureaus dier landen uitgaan.

Bij ons verscheen vroeger ook een officieel Statistisch *Jaarboek*. De uitgaaf is echter gestaakt. De stof was weinig gedigereerd; misschien lag dit aan de inrichting van het werk; doch zeker heeft het niet altijd betrouwbare der bouwstoffen er ook schuld aan.

Ik meen echter hier eene bedenking te moeten opperen. Dergelijke jaarlijksche algemeene officiëele verslagen, als door den President worden bedoeld, behelzen meestal »officiëele onjuistheden." De stellers zien dikwijls door een gekleurden bril en stellen alles zoo fraai mogelijk voor, terwijl de fouten behendig geëscamoteerd worden. Dit geldt ook van het *Exposé de la Situation de l' empire*, door 't Fransche gouvernement onder het Tweede Keizerrijk gegeven: daarin was alles *pour le mieux!* De natie bewees echter, dat zij daarmede niet geheel instemde.

Ik opper daarom de bedenking of het niet beter is te achten, dat elk onderwerp afzonderlijk worde behandeld, en dat elk verslag zelfstandig en objectief tot ons spreke van de zaken die het bevat.

Dit echter is zeker, — en dit wensch ik ten slotte op te merken: onze verslagen verschijnen in den regel te laat. Naar ik meen is de fout niet te zoeken bij de ambtenaren met het opstellen der verslagen belast. De fout is vooral een technische. Aan de *landsdrukkerij* heeft men het te druk om alles op zijn tijd klaar te hebben.

Jhr. Mr. P. A. van den Velden. Als ambtenaar, belast

met de gerechtelijke statistiek, zie ik mij, naar aanleiding van het gesprokene door den Voorzitter, verplicht eenige inlichting omtrent deze statistieke uitgave te geven. Vooraf zeg ik den heer Vissering dank voor zijne goede opinie omtrent de ambtenaren. Ik kan de verzekering geven, dat ook aan het departement van justitie de late verschijning van de gerechtelijke statistiek zeer wordt betreurd. Men moet echter wel bedenken dat ook bij deze officieële statistiek een aantal factoren moeten samenwerken.

Vele opgaven gaan eerst van de griffieën der Kantongerechten naar de parketten der Rechtbanken en van daar naar de parketten der Hoven, zoodat eene langdurige en tijdroovende correspendentie dikwijls noodig is.

Men is dus aan het departement niet altijd bij machte, zoo snel voort te gaan als men zou wenschen. De gegevens komen voorts dikwijls zeer laat in. De groote fout ligt echter, zooals de heer Vissering te recht heeft opgemerkt, bij de *landsdrukkerij*. Deze heeft op sommige tijdstippen van het jaar voor de Kamers der Staten Generaal zóóveel te doen, dat al het andere werk moet blijven liggen. Nu heeft men twee jaren geleden beproefd sneller aan de landsdrukkerij te doen arbeiden. Men heeft getracht eene nieuwe regeling tot stand te brengen; er werd over gecorrespondeerd tusschen de departementen van Justitie en Binnenlandsche Zaken; maar het is geen gemakkelijke zaak, de vertraging geheel te doen ophouden. De moeilijkheid zit vooral daarin, dat voor het zetten van tabellarisch werk speciale beambten noodig zijn, en zulke beambten hebben daarvoor veel tijd noodig en kunnen moeielijk vervangen worden.

Wat de bewerking aangaat nog dit. De gerechtelijk-statistische opgaven behooren uiterlijk met Februari aan het departement te zijn ingekomen.

Het gebeurt echter nimmer dat alle tabellen er dan zijn, ondanks herhaalde aansporingen. Thans ontbreken er nog voor het jaar 1875. En ik voeg er bij, dat het beter is, tusschenbeiden eenig geduld uit te oefenen, dan door te sterke aansporing om spoed te maken, onnauwkeurige opgaven te ontvangen. Als nu de opgaven er allen zijn, worden nog een zestal weken voor correspondentie met de Procureur-Generaals vereischt, daarna eenige maanden voor

de bewerking en dan kunnen de staten naar de Landsdrukkerij gaan waar het zëtten minstens een vijftal maanden vereischt. Ik herhaal echter, er zijn maatregelen genomen ter bespoediging van de verschijning, en ik hoop, dat de gerechtelijke statistiek over 1874 nog dit jaar zal uitkomen.

Jhr. Mr. I. de Bosch Kemper. Daar de tijd reeds ver gevorderd is, zal ik mij beperken tot zeer enkele opmerkingen naar aanleiding van hetgeen door de verschillende sprekers is gezegd. Het heeft in geenen deele in mijne bedoeling gelegen hier op te treden als beschuldiger van de ambtenaren, belast met de bewerking der officiëele statistiek. Ik heb alleen willen wijzen op het feit der late verschijning van de meeste verslagen en op de noodzakelijkheid, dat er in deze maatregelen genomen worden om tot een beteren toestand te geraken.

Tot de kennis van den toestand van het land behoort zeer zeker ook, dat wij weten, hoe het met het financiëel beheer staat. En het verslag van de rekenkamer moet hiertoe een voorname bijdrage worden geacht. Het laatste verslag gaat over het jaar 1873; het verscheen eerst in September 1875, terwijl het Gouvernement het ontvangen had in April 1874. Ik vestig de aandacht er ook op, dat volgens de wet op de rekenkamer de rekening binnen 6 maanden moet zijn ingeleverd, terwijl bij de Staten-Generaal de rekening twee of drie jaren later eerst wordt ingeleverd.

Aan den heer Vissering antwoordt ik nog dit. Tegen een te gunstig algemeen verslag behoort een onafhankelijke volksvertegenwoordiging te waken.

Daarop wijst de voorzitter op de omstandigheid dat het 100 jaren geleden is dat de groote Adam Smith zijn werk, *the Wealth of Nations* uitgaf. Hij voegt hierbij: Een woord van hulde aan zijne nagedachtenis, mag hier niet achter blijven.

Een woord van hulde voor den ernst waarmede Smith werkte, die tien jaren nadacht over hetgeen hij had gezien en opgemerkt:

een woord van hulde voor zijn edel en zelfverloochenend karakter, omdat hij leefde voor waarheid en wetenschap;

een woord van hulde voor de liefde die hij toedroeg aan

alle klassen der zamenleving, ook aan die van den werkman;

een woord van hulde voor den moed dien hij toonde in het bestrijden van gevestigde meeningen, en van gebreken in het staatsbeleid van zijn vaderland;

een woord van hulde voor de richting die hij bij zijn wetenschappelijken arbeid volgde, door het bestaande te onderzoeken, op de oorzaken van welvaart en verval te letten, en op deze kennis een verbetering te bouwen;

een woord van hulde, eindelijk, in weerwil van de gebreken en eenzijdigheid die thans in zijn werk worden opgemerkt. Het behoort niet tot de levenstaak van menschen, onfeilbare geschriften op te stellen voor alle volgende tijden. Zij kunnen alleen den vooruitgang bevorderen, en daaraan heeft Adam Smith voor 100 jaren een krachtigen stoot gegeven.

Aan vooruitgang kan men niet twijfelen als elke eeuw ook maar één Adam Smith levert.

Daarom hulde aan Adam Smith!

De Vergadering toont hare instemming met deze woorden door luide toejuiging.

Mr. W. C. Mees verklaart volkomen in te stemmen met de woorden van den Voorzitter en voegt er bij dat de beste hulde aan 's mans nagedachtenis gebracht, bestaat in het lezen en herlezen van zijn uitstekend werk, een werk dat steeds zijn frischheid behoudt, dat steeds den indruk geeft of het gisteren geschreven was.

Ook deze woorden vonden krachtige toejuiging.

Mr. Bachiene herinnert onder instemming met de beide vorige sprekers, dat, volgens het *Journal dès Economistes* van April, in September e. k. te Brussel een bijeenkomst wordt gehouden van vereerders van Adam Smith, en geeft in bedenking, dat ook deze vereeniging — even als elders geschiedt — afgevaardigden daarheen zende.

De voorzitter stelt voor, dat die leden der Vereeniging welke de bijeenkomst wenschen bij te wonen, daarvan kennis geven aan het Bestuur, en dat die dan als onze afgevaardigden zullen worden beschouwd en een schrijven van het Bestuur zullen ontvangen.

De vergadering blijkt hiermede in te stemmen, zoodat dien overeenkomstig is besloten.

Daarna sluit de Voorzitter de vergadering.

HET NEDERLANDSCHE MINISTERIE.

Sedert de vorige opgave (zie *Jaarb.* 1875, bl. XX) onderging het Nederlandsch Ministerie de volgende verandering:

Bij Kon. Besluit van 24 Dec. 1875, N°. 2, behaagde het Z. M. den Koning: 1°. aan den kolonel H. J. ENDERLEIN, op zijn verzoek, eervol ontslag te verleenen als Minister van Oorlog; 2°. aan den Minister van Marine W. F. VAN ERP TAALMAN KIP, tijdelijk de functiën van Minister van Oorlog op te dragen, een en ander met ingang van 1°. Januari 1876.

Bij Kon. Besluit van 6 Januari 1876, N°. 1, werd laatstgenoemde ontheven van de waarneming van het tijdelijk beheer van het Departement van Oorlog en tot Minister van Oorlog benoemd Jhr. G. J. G. KLERCK, adviseur bij den aanleg van Staatsspoorwegen.

Het Ministerie is thans (15 Mei 1876) aldus samengesteld:

	BENOEMD.
Buitenl. Zaken: Mr. P. J. A. M. VAN DER DOES DE WILLEBOIS..............	26 Aug. 1874.
Justitie: Mr. C. TH. Bn. VAN LYNDEN VAN SANDENBURG.	〃 〃
Binnenl. Zaken: Mr. J. HEEMSKERK AZ.........	〃 〃
Marine: W. F. VAN ERP TAALMAN KIP...........	9 Mei 1874.
Financiën: Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM.......	26 Aug. 1874.
Oorlog: Jhr. G. J. G. KLERCK..................	6 Jan. 1876.
Koloniën: Mr. W. Bn. VAN GOLTSTEIN..........	26 Aug. 1876.

(Op bl. XX van den vorigen jaargang stond ten onrechte, dat de Ministers VAN DER DOES DE WILLEBOIS, VAN LYNDEN VAN SANDENBURG en J. HEEMSKERK AZ., benoemd waren den 27n Aug. 1874 en dat de Minister VAN GOLTSTEIN benoemd was 30 Sept. 1875.)

DE STATEN-GENERAAL.

EERSTE KAMER.

Sedert den aanvang van het zittingjaar 1875/76 (zie *Jaarb.* 1875, bl. XXI) hadden in de samenstelling der Eerste Kamer de volgende veranderingen plaats:

Den 9n November 1875 overleed de Heer J. FRANSEN VAN DE PUTTE, die zitting had wegens Zeeland. In zijne plaats werd den 7n December 1875, met 24 van de 37 uitgebrachte stemmen gekozen Mr. C. J. PICKÉ, die 27 December 1875 zitting nam.

Den 25n Januari 1876 kwamen de Staten van Friesland bijeen om een lid der Eerste Kamer te kiezen in de plaats van Jhr. Mr. F. J. J. VAN EIJSINGA, bij Kon. Besluit van 11 Dec. 1875, No. 51, benoemd tot Raadsheer bij het Geregtshof te Leeuwarden. Met 36 van de 39 uitgebrachte stemmen werd benoemd Jhr. Mr. F. J. J. VAN EIJSINGA. Hij nam 20 April 1876 zitting.

Samenstelling der EERSTE KAMER op 15 Mei 1876:

	J.v. Benoem.	J.v. Aftr.
NOORD-BRABANT.		
Jhr. L. J. B. van Sasse van Ysselt	1849	1883.
Mr. J. B. Hengst	1863	1883.
H. E. Verschoor	1864	1877.
Mr. C. J. A. van Rijckevorsel	1871	1880.
Mr. A. Vos de Wael	1871	1880.
GELDERLAND.		
H. W. Bn. van Aylva van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen	1849	1880.
Mr. C. H. Bn. van Rhemen van Rhemenshuizen	1850	1877.
Mr. C. J. R. Nobel	1862	1880.
Jhr. H. A. D. Coenen	1871	1877.
Mr. J. 't Hooft	1873	1883.
ZUID-HOLLAND.		
T. P. Viruly	1862	1877.
Joost van Vollenhoven	1863	1883.
J. W. Hein	1865	1880.
Mr. A. J. Duijmaer van Twist	1865	1883.
Mr. G. A. de Raadt	1871	1880.
L. Pincoffs	1872	1883.
Mr. A. Blussé	1874	1877.
NOORD-HOLLAND.		
Jhr. C. Hartsen	1859	1877.
Mr. H. J. Smit	1864	1883.
Adr. Prins	1871	1883.
Dr. E. C. Buchner	1873	1877.
Jhr. Mr. D. van Akerlaken	1874	1880.
Jhr. Mr. C. J. A. den Tex	1875	1880.
ZEELAND.		
Mr. C. J. Pické	1876	1877.
Mr. W. C. Borsius	1871	1880.
UTRECHT.		
Jhr. Mr. J. Huydecoper v. Maarsseveen	1858	1877.
Mr. E. du Marchie van Voorthuysen	1874	1883.
FRIESLAND.		
Jhr. G. R. G. van Swinderen	1849	1880.
Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga	1850	1877.
Mr. G. Schot	1865	1883.
OVERIJSSEL.		
Mr. J. A. G. Bn. de Vos v. Steenwijk (*Voorz.*)	1853	1883.
C. T. Stork	1867	1877.
Mr. G. Dumbar	1873	1880.
GRONINGEN.		
Mr. J. J. Cremers	1850	1877.
C. Geertsema	1864	1880.
DRENTHE.		
Mr. H. J. Carsten	1875	1883.
LIMBURG.		
L. F. H. Beerenbroek	1849	1883.
Jhr. L. L. G. M. de Villers de Pité	1850	1880.
Jhr. Mr. F. B. H. Michiels van Kessenich	1859	1877.

Griffier: Jhr. Mr. J. A. SINGENDONCK aanvaardt 28 Dec. 1850 de betrekking, waartoe hij denzelfden dag benoemd was. — *Commies-Griffier:* Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE aanvaardt 3 Juni 1858 de betrekking, waartoe hij 2 Juni bevorens benoemd was.

TWEEDE KAMER.

Veranderingen in de samenstelling der Tweede Kamer sedert den aanvang van het zittingjaar 1875/76 (zie *Jaarb.* 1875 bl. XXII—XXV) tot op 15 Mei 1876:

Kiesdistrict Haarlemmermeer. In de zitting der Tweede Kamer van 12 October 1875 werd besloten Mr. F. J. J Baron VAN HEEMSTRA niet toe te laten wegens onregelmatigheden, die plaats hadden bij de periodieke verkiezing in Juni bevorens. Bij de nieuwe verkiezing, diensvolgens noodig geworden, werd op 3 November 1875 gekozen Mr. F. J. J. Baron VAN HEEMSTRA, met 648 van de 1067 uitgebrachte geldige stemmen. Hij nam zitting 9 November 1876.

Kiesdistrict 's Hertogenbosch. Mr. J. M. B. J. VAN DER DOES DE WILLEBOIS werd bij K. B. van 11 Dec. 1875, N°. 51, benoemd tot president bij het gerechtshof te 's Hertogenbosch. Den 11ⁿ Jan 1876 werd in zijne plaats gekozen de heer P. G. J. VAN DER SCHRIECK, met 1221 van de 1317 geldige stemmen. Hij nam zitting 22 Febr. 1876.

Kiesdistrict Nijmegen. Jhr. Mr. C J. C. H. VAN NISPEN TOT SEVENAER werd bij K. B van 11 Dec. 1875, N°. 51, benoemd tot Raadsheer bij het gerechtshof te Arnhem. Den 11ⁿ Januari 1876 werd gekozen Jhr. Mr. C. J. C. H. VAN NISPEN TOT SEVENAER, met 1044 van de 1094 stemmen. Hij nam zitting 22 Febr. 1876.

Kiesdistrict Tiel. Bij K. B. van 11 Dec. 1875, N°. 51, werd benoemd tot procureur-generaal bij het gerechtshof te Arnhem: Mr. H. A. Ridder VAN RAPPARD. Den 11ⁿ Jan. 1876 werd gekozen Mr. H. A. Ridder VAN RAPPARD, met 1056 van de 1097 stemmen. Hij nam zitting 22 Febr. 1876.

Kiesdistrict Rotterdam. Den 10ⁿ Febr. 1876 nam de Heer F. W. C. BLOM zijn ontslag als lid der Kamer. Den 7ⁿ Maart 1876 werd met 685 van de 759 stemmen gekozen Mr. H. C. VERNIERS VAN DER LOEFF. Hij nam zitting 15 Maart 1876.

Kiesdistrict Eindhoven. Door aanneming der herbenoeming tot rechter in het kanton Oirschot hield de heer Mr. A. J. H. VAN BAAR op lid der Kamer te zijn. Den 23ⁿ Maart 1876 werd gekozen met 881 van de 904 stemmen Mr. A. J. H. VAN BAAR. Hij nam zitting 26 Maart 1876.

Kiesdistrict Amersfoort. Den 7ⁿ Maart 1876 overleed Jhr. Mr. J. W. VAN LOON. Den 4ⁿ April 1876 werd in zijne plaats met 1168 van de 1803 uitgebrachte geldige stemmen gekozen Mr. AEN. Baron MACKAY. Hij nam zitting 2 Mei 1876.

De Tweede Kamer was 15 Mei 1876 samengesteld als volgt:

KIESDISTRICT.	LEDEN.	Jaren van Benoeming.		Jaren van Aftreding.
Groningen	Mr. S. van Houten	1869	—	1879.
Zuidhorn	Mr. E. J. J. B. Cremers	1869	—	1877.
Appingadam	J. Schepel	1874	—	1877.
〃	Mr. D. de Ruiter Zylker	1868	—	1879.
Winschoten	Dr. W. J. A. Jonckbloet	1864	—	1877.
Assen	Mr. L. Oldenhuis Gratama	1867	—	1877.
〃	Mr. H. J. Smidt	1871	—	1879.
Leeuwarden	Mr. S. Hingst	1866	—	1877.
〃	J. K. H. de Roo van Alderwerelt	1866	—	1879.
Sneek	A. Moens	1866	—	1879.
〃	Mr. S. Wybenga	1855	—	1877.
〃	Dr. W. H. Idzerda	1869	—	1877.
Dockum	Mr. W. A. Bergsma	1871	—	1879.
〃	Mr. B. P. Bn. van Harinxma thoe Slooten	1873	—	1877.
Steenwijk	Jhr. C. M. Storm van 's Gravesande	1847	—	1879.
Zwolle	Mr. A. van Naamen van Eemnes	1866	—	1879.
〃	Jhr. Mr. J. A. Sandberg	1869	—	1877.
Almelo	Mr. J. R. Corver Hooft	1875	—	1879.
〃	H. A. Insinger	1873	—	1877.
Deventer	Mr. P. Blussé van Oud-Alblas	1872	—	1879.
〃	A. Bn. Schimmelpenninck v. d. Oije	1873	—	1877.
Zutphen	Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet	1870	—	1879.
〃	Mr. L. Ed. Lenting	1868	—	1877.
Arnhem	Mr. W. H. Dullert (*Voorz.*)	1854	—	1877.
〃	Mr. J. H. Geertsema Cz	1875	—	1879.
Nijmegen	Jhr. Mr. C. J. C. H. van Nispen van Sevenaer	1871	—	1879.
〃	Mr. C. J. A. Heijdenrijck	1862	—	1877.
Tiel	Mr. D. J. Bn. Mackay	1871	—	1879.
〃	Mr. H. A. Ridder van Rappard	1874	—	1877.
Amersfoort	Jhr. Mr. M. M. van Asch van Wijck	1874	—	1879.
〃	Mr. Aen. Bn. Mackay	1876	—	1877.
Utrecht	J. N. Bastert	1875	—	1879.
〃	Mr. J. Messchert van Vollenhoven	1873	—	1877.
Hoorn	J. D. Fransen van de Putte	1874	—	1877.
〃	K. de Jong	1871	—	1879.
Alkmaar	Mr. J. L. de Bruyn Kops	1868	—	1879.
〃	Mr. W. van der Kaay	1875	—	1877.
Haarlem	Mr. J. Kappeijne van de Coppello	1871	—	1879.
〃	Mr. C. J. F. Mirandolle	1869	—	1877.
Haarlemmermeer	Mr. F. J. J. Bn. van Heemstra	1875	—	1879.
Amsterdam	Mr. G. de Vries Az	1875	—	1879.
〃	Mr. S. A. Vening Meinesz	1875	—	1879.
〃	T. J. Stieltjes	1869	—	1877.
〃	Mr. M. J. de Lange	1869	—	1877.
〃	Mr. M. H. Godefroi	1871	—	1879.
〃	G. Fabius	1873	—	1877.
Leiden	O. Bn. van Wassenaer van Catwijck	1866	—	1879.
〃	Jhr. Mr. J. L. C. van den Berch van Heemstede	1873	—	1877.
Gouda	Dr. A. Kuyper	1874	—	1879.
〃	Mr. M. Bichon van IJsselmonde	1874	—	1877.
Delft	J. L. Nierstrasz	1868	—	1877.
〃	Jhr. F. de Casembroot	1875	—	1879.
Rotterdam	Mr. H. C. Verniers van der Loeff	1876	—	1877.
〃	W. A. Viruly Verbrugge	1863	—	1877.
〃	R. P. Mees. R. Az	1873	—	1879.
Brielle	Dr. K. A. Rombach	1869	—	1879.
's Gravenhage	Mr. R. J. graaf Schimmelpenninck	1873	—	1877.
〃	Mr. W. Wintgens	1871	—	1879.
Dordrecht	J. P. Bredius	1871	—	1877.
〃	Jhr Mr. W. T. Gevers Deijnoot	1871	—	1879.

KIESDISTRICT.	LEDEN.	Jaren van Benoeming.		Jaren van Aftreding.
Gorinchem....	W. C. M. Begram.................	1859	—	1879.
"	Mr. J. J. Teding van Berkhout......	1873	—	1877.
Middelburg...	Mr. D. van Eck....................	1849	—	1877.
" ...	Jhr. J. L. de Jonge................	1875	—	1879.
Goes.........	Mr. P. H. Saaijmans Vader.........	1866	—	1879.
Zierikzee.....	J. J. van Kerkwijk.................	1863	—	1877.
Breda........	Mr. A. F. X. Luyben..............	1869	—	1877.
"	Mr. H. A. A. des Amorie v. d. Hoeven.	1875	—	1879.
Tilburg.......	Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen...	1866	—	1877.
"	F. H. H. Borret....................	1868	—	1879.
Eindhoven....	Mr. A. J. H. van Baar.............	1873	—	1877.
"	Mr. P. J. A. Smitz.................	1868	—	1879.
Maastricht....	Jhr. C. E. F. X. M. Kerens de Wylre.	1873	—	1877.
"	C. A. Bn. de Bieberstein Rogalla Zawadsky........................	1858	—	1879.
Roermond.....	Mr. J. Lambrechts................	1873	—	1877.
"	J. H. Arnoldts....................	1871	—	1879.
Boxmeer.......	Mr. J. H. L. Haffmans............	1866	—	1877.
"	Mr. P. van den Heuvel............	1871	—	1879.
's Bosch.......	Mr. F. J. E. van Zinnicq Bergmann...	1866	—	1877.
"	P. G. J. van der Schrieck...........	1876	—	1879.

Griffier: Mr. D. VEEGENS; aanvaardt 8 Maart 1847 de betrekking, waartoe hij 3 Maart bevorens benoemd was.

Commies-Griffiers: Mr. O. W. STAR NUMAN; aanvaardt 22 Dec. 1870 de betrekking, waartoe hij 20 Dec. bevorens benoemd was.
Mr. A. D. VAN ASSENDELFT DE CONINGH; aanvaardt 17 Maart 1875 de betrekking, waartoe hij 15 Maart bevorens benoemd was.

Referendaris, Bibliothecaris, Directeur van het Bijblad der Staatscourant, tevens belast met de uitgave van de vroegere handelingen der Tweede Kamer: J. J. F. NOORDZIEK; (benoemd tot Directeur van het *Bijblad* 16 Juni 1854; tot Referendaris, Bibliothecaris 6 October 1854.)

KORT OVERZICHT

VAN DE

HANDELINGEN DER STATEN-GENERAAL.

Zitting 1874—1875.

I. SAMENSTELLING VAN HET MINISTERIE GEDURENDE DE ZITTING.

Binnenlandsche Zaken, Mr. J. HEEMSKERK AZ.
Justitie, Mr. C. TH. Baron VAN LYNDEN VAN SANDENBURG.
Koloniën, Mr. W. Baron VAN GOLTSTEIN.
Finantiën, Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM.
Buitenlandsche Zaken, Mr. P. J. A. M. VAN DER DOES DE WILLEBOIS.
Marine, W. F. VAN ERP TAALMAN KIP.
Oorlog, A. W. P. WEITZEL, na diens ontslag tijdelijk de Minister van Marine, en sedert 29 April H. J. ENDERLIN.

II. LEDEN DER STATEN-GENERAAL. Zie den vorigen jaargang bl. XXI en dezen jaargang blz. 46.

III. AMBTENAREN. Zie hiervoor bl. 46 en 49.

IV. DUUR DER ZITTING. De zittingen der Staten-Generaal werden geopend 21 Sept. 1874 en gesloten 18 Sept. 1875.

De Eerste Kamer hield 36 zittingen, de Tweede Kamer 94 zittingen.

V. IN DE VORIGE ZITTING ONAFGEDAAN GEBLEVEN ONDERWERPEN WAAROMTRENT IN DEZE ZITTING DE WERKZAAMHEDEN ZIJN HERVAT.

Wetsontwerpen. Regeling van den dienst en het gebruik der spoorwegen.

Wijziging der wet op de bevordering, het ontslag enz. der militaire officieren bij de landmacht.

Regeling van het hooger onderwijs.

Regeling der algemeene voorwaarde, op welke, ten aanzien van de uitlevering van vreemdelingen, verdragen met vreemde staten kunnen worden gesloten.

Wijziging van art. 19 der wet van 29 Juni 1854, (*Stbl.* 102) houdende eenige veranderingen in de straffen op misdrijven gesteld.

Onteigening ten behoeve van den spoorweg tot verbinding van den Rijn- met den Hollaadschen IJzeren Spoorweg te Rotterdam.

Bekrachtiging van credieten door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de Indische begrootingen voor 1872, 1873 en 1874.

Bekrachtiging eener overeenkomst betreffende den waarborg van de renten der geldleening ten behoeve van het Amsterdamsche entrepôtdok.

Voorstellen van Leden. Voorstel van den Heer DE ROO VAN ALDERWERELT tot wijziging der wet op de bevordering, het ontslag enz. der militaire officieren bij de landmacht.

Voorstel van den HH. OLDENHUIS GRATAMA, IDZERDA en VAN KERKWIJK, tot intrekking van de bijzondere bescherming van de jacht en het jachtbedrijf.

Regeeringsbescheiden. Inlichtingen op het adres van eenige handelaren te Amsterdam over te late aankomst van Noordduitsche en Engelsche posten.

Inlichtingen op het adres van C. W. MIELING.

Algemeen verslag der uitkomsten van het onderzoek betreffende de koffiecultuur op Java.

Inlichtingen op het adres van de schippersvereeniging Schuttevaer.

Nota van toelichting op het adres van M. STRAALMAN en A. RAUWENHORST.

Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen van 1873.

Verslag omtrent den staat der hooge, middelbare en lagere scholen over 1870—71.

Idem idem over 1871—72.

Inlichtingen op het adres van D. KOUDIJS en andere, ingelanden van ambachten in Rijnland, omtrent de wijze van overdracht der werken van die ambachten.

Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over 1871.

Inlichtingen op het adres van het hoofdbestuur van het Nederl. Zendelinggenootschap, houdende klachten omtrent de handhaving van het verbod van godsdienstig onderwijs op de openbare inlandsche scholen in Nederlandsch Indië.

Nota van inlichting op het adres van Gebroeders SCHOONENBURG te Amsterdam, aannemers van het fort in den Laander- en West Bijlmerpolder, verzoekende onderzoek hunner vordering door een speciale commissie van deskundigen.

Inlichtingen op het adres van de Zevenbergsche Beetwortelsuikerfabriek "de Phoenix" te Zevenbergen, over het klasseeren van suiker.

Omtrent zes en veertig verzoekschriften was geen verslag uitgebracht. Deze werden naar de nieuwe commissie voor verzoekschriften overgebracht.

VI. Aangenomen wetten.

(Deze zijn vermeld zooals zij in het Staatsblad zijn opgenomen.)

Financiëele Wetten.

Staatsbegrootingen. Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 154) tot wijziging van het Zevende Hoofdstuk A der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1873.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 155) tot wijziging van het Zevende Hoofdstuk B der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1873.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 159) tot wijziging van het Vierde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1873.

Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 172) tot wijziging van het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1873.

Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 215) houdende vaststelling van het Eerste Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 216) als voren van het Tweede Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 217) als voren van het Zevende Hoofdstuk A derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 25 Dec. '74 (*Stbl.* 229) houdende aanwijzing van de middelen ter goedmaking van de uitgaven, begrepen in de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 15 Jan. '75 (*Stbl.* 3) houdende vaststelling van het Derde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 15 Jan. '75 (*Stbl.* 4) als voren van het Vierde Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 16 Jan. '75 (*Stbl.* 6) als voren van het Vijfde Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 16 Jan. '75 (*Stbl.* 7) als voren van het Zesde Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 16 Jan. '75 (*Stbl.* 8) als voren van het Zevende Hoofdstuk B derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 16 Jan. '75 (*Stbl.* 9) als voren van het Achtste Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 18 Jan. '75 (*Stbl.* 12) als voren van het Negende Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 18 Jan. '75 (*Stbl.* 13) als voren van het Tiende Hoofdstuk derzelfde Staatsbegrooting.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 38) tot verhooging van het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 39) tot verhooging van hetzelfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 6 April '75 (*Stbl.* 57) tot verhooging van hetzelfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 6 April '75 (*Stbl.* 64) tot verhooging van het Achtste Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 92) tot wijziging van het Achtste Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 93) tot vaststelling van uitgaven wegens door het Departement van Oorlog gedane verstrekkingen, dienst 1875.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 97) tot wijziging van het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 102) tot regeling der bestemming eener som van *f* 5,048,177.37, waarmede de afdeeling Bijdragen van Nederl. Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven van het 1ste Hoofdstuk der Begrooting van uitgaven van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 is verhoogd.

Wet van 5 Juni '75 (*Stbl.* 112) tot verhooging van het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 147) tot verhooging en wijziging van het Vijfde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1875.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 148) tot wijziging van het Tweede Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 149) tot wijziging van het Zevende Hoofdstuk B der Staatsbegrooting van het dienstjaar 1874.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 152) tot wijziging van het Negende Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 155) tot wijziging van het Zesde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 156) tot vaststelling van uitgaven wegens verstrekking door het Departement van Marine, dienst 1875.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 157) tot wijziging van het Derde Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1874.

Bijzondere Begrootingen enz. *Domeinen. Wet* van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 156) tot nadere wijziging en aanvulling der begrooting van het Fonds, voortspruitende uit de koopprijzen van domeinen, voor het dienstjaar 1873.

Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 224) houdende vaststelling der begrooting van het Fonds, voortspruitende uit de koopprijzen van domeinen, voor het dienstjaar 1875.

Pensioenfonds. Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 225) tot regeling der ontvangsten en uitgaven van het Pensioenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren over het jaar 1875.

Gevangeniswezen. Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 158) houdende vaststelling der begrooting van uitgaven wegens den arbeid der gevangenen over 1875.

Landsdrukkerij. Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 214) houdende vaststelling der begrooting van uitgaven voor de Algemeene Landsdrukkerij over het jaar 1875.

Vestingstelsel. Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 193) tot regeling van het beheer der gelden, bestemd voor de voltooiing van het vestingstelsel.

Wet van 6 April '75 (*Stbl.* 63) tot vaststelling der begrooting

van uitgaven ten behoeve van de voltooiing van het vestingstelsel voor den dienst van 1875.

Rijksgestichten. *Wet* van 25 Dec. '74 (*Stbl.* 228) tot vaststelling der begrooting van uitgaven voor de Rijksgestichten Ommerschans en Veenhuizen, dienst 1875.

Wet van 15 Jan. '75 (*Stbl.* 5) houdende vaststelling der begrooting van uitgaven voor den aanleg van Staatsspoorwegen, dienst 1875.

Provinciale Belastingen. *Wet* van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 161) houdende bekrachtiging van Provinciale belastingen van Noordbrabant.

Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 162) als voren van Gelderland.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 163) als voren vau Zuid Holland.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 164) als voren van Noord-Holland.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 165) als voren van Zeeland.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 166) als voren van Utrecht.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 167) als voren van Friesland.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 168) als voren van Overijssel.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 169) als voren van Groningen.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 170) als voren van Drenthe.
Wet van 1 Dec. '74 (*Stbl.* 171) als voren van Limburg.
Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 223) als voren van Friesland.

Nationale Schuld. *Wet* van 6 April '75 (*Stbl.* 59) tot inkoop en amortisatie van rentegevende Nationale Schuld.

Amsterdamsch-Entrepôtdok. *Wet* van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 192) houdende bekrachtiging eener overeenkomst betreffende den waarborg voor de rente der geldleening ten behoeve van het Amsterdamsch-Entrepôtdok.

Kwijtschelding. Negen *Wetten* van 4 Dec. '74 (*Stbl.* 198—206) tot kwijtschelding van den lande aankomende vorderingen aan verschillende personen.

Andere Wetten.

Belastingen. *Wet* van 9 April '75 (*Stbl.* 68) tot verlenging van den bij art. 1 der Wet van 19 Juni 1871 (*Stbl.* 68) bepaalden termijn voor de herziening van den aanslag der beetwortelsuikerfabrieken wegens den accijns op de binnenlandsche suiker.

Wet van 8 Mei '75 (*Stbl.* 72) tot wijziging der wet van 20 Juli 1870 (*Stbl.* 127) houdende bepalingen omtrent den accijns op den wijn.

Dadingen, *Ruilingen*, *Verkoop van gronden.* *Wet* van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 148) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop aan A. VAN DRUNEN, te Sleeuwijk, gem. de Werken, van een deel van den Rijks aanwas aan de Kalverwaard langs het gat van den Bevert onder Werkendam.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 149) betrekkelijk den afstand aan de gemeente Sas van Gent van wegen op de vestinggronden aldaar en den verkoop aan die gemeente van een perceel vestinggrond voor begraafplaats.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 150) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop aan de gemeente Heusden van eene tot het kroondomein behoorende strook grond van het Burgtplein aldaar.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 151) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop van drie stukken weiland langs den staatsspoorweg in de gemeente Zwollerkerspel aan J. VAN TONGEREN te Windesheim.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 152) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop van twee perceelen bouwland, behoorende tot het kroondomein, aan JANNETJE KLEPPE, huisvrouw van P. BRUINZEEL, landman, wonende te Poortvliet.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 153) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop aan de gemeente Nijkerk van een perceeltje grond, behoorende tot het kroondomein.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 160) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den afstand aan de gemeente Amsterdam van een gedeelte militairen rijksgrond tusschen het militair hospitaal en de kavalerie-kazerne aan de Schans aldaar, in ruil tegen twee gedeelten stadsgracht.

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 190) houdende goedkeuring eener met de gemeente Dordrecht gesloten dading, over de in 1578 gedane verpanding van het rietveld, de Stededijk en de visscherij, gen. de Kantsteken.

Wet van 25 Dec. '74 (*Stbl.* 230) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop van een perceel spoorweggrond bij Fijenoord aan de Rotterdamsche Handelsvereeniging gevestigd te Rotterdam.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 41) betrekkelijk den afstand aan de gemeente Nieuwerschans van wegen, grond en water, behoorende tot de voormalige vestinggronden aldaar, alsmede goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den afstand aan de gemeenten Winschoten en Beerta van het op gemelde vestinggronden liggend deel van den kunstweg van Winschoten naar de Pruissische grenzen.

Wet van 6 April '75 (*Stbl.* 60) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop aan M. J. V. OSCH, wed. van J. A. CORDEWEENER, te Brussel, van drie Rijkskribben enz.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 90) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk de met A. PRINS en P. DE BAAT te Sliedrecht gesloten onderhandsche ruiling van gronden en wateren van en om de vroegere Mathilda-platen N°. 1, 2, en 3, gelegen tusschen het Gat van Visschen en den Amer onder Made en Drimmelen.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 91) betrekkelijk 1°. den kosteloozen

afstand aan de gemeente Coevorden van wegen en waterleidingen op de vestinggronden aldaar; en 2°. de goedkeuring der overeenkomsten met de provinciën Drenthe en Overijssel, nopens den kosteloozen afstand van gedeelten der voormalige vestinggrachten van Coevorden.

Wet van 5 Juni '75 (*Stbl.* 114) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk de overdracht aan de gemeente Megen van het veer over de Maas tusschen die gemeente en de gemeente Appeltern.

Wet van 5 Juni '75 (*Stbl.* 115) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk de overdracht aan de gemeente Beusichem der bediening van het veer over de Lek aldaar.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 150) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop van een perceel grond langs den staatsspoorweg in de gemeente Zwollerkerspel aan J. V. D. WEERD.

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 151) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk de uitgifte in erfpacht van het voormalig marine-etablissement te Vlissingen aan den Heer A. SMIT te Ridderkerk.

Schenkingen. *Wet* van 4 April '75 (*Stbl.* 40) tot schenking aan de gemeente Hillegersberg van de onverdeelde helft in 1°. den voor het erf der openbare school te Terbregge gelegen berm van de linker Rottekade; 2°. de Molenlaan met daarbij behoorenden grond in de gemeente Hillegersberg.

Verandering van grensscheiding. *Wet* van 5 Juni '75 (*Stbl.* 111) tot indeeling van den Schengepolder bij de gemeenten Wolphaartsdijk en 's Heer-Arendskerke.

Handelsrecht. *Wet* van 1 Juni '75 (*Stbl.* 81) tot wijziging van art. 302 van het Wetboek van Koophandel.

Naturalisatie. Veertien *Wetten* van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 174—187) houdende naturalisatie van FR. C. E. MEIJER en anderen.

Veertien *Wetten* van 5 April '75 (*Stbl.* 43—56) houdende naturalisatie van A. RATH en anderen.

Zes *Wetten* van 1 Juni '75 (*Stbl.* 82—87) houdende naturalisatie van A. ZELLEKENS en anderen.

Zeven *Wetten* van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 158—164) houdende naturalisatie van J. T. REGNEERS en anderen.

Uitlevering. *Wet* van 6 April '75 (*Stbl.* 66) tot regeling der algemeene voorwaarden, op welke ten aanzien van de uitlevering van vreemdelingen verdragen met vreemde mogendheden kunnen worden gesloten.

Pensioenen. *Wet* van 1 April '73 (*Stbl.* 33) houdende nadere wijzigingen der Wet van 28 Aug. 1851 (*Stbl.* 127) tot regeling der militaire pensioenen bij de zeemacht, en intrekking der Wet van 20 Aug. 1859 (*Stbl.* 96.)

Genees en Veeartsenijkundig staatstoezicht, enz. *Wet* van 3 Dec.

'74 (*Stbl.* 188) houdende aanvulling der Wet van 4 Dec. '72 (*Stbl.* 134) tot voorziening tegen besmettelijke ziekten.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 37) houdende wijziging der Wet van 8 Juli 1874 (*Stbl.* 98) tot regeling van de uitoefening der veeartsenijkunst.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 94) houdende bepalingen betreffende de veeartsenijkundige politie ten opzichte van paarden van het leger, in verband met de Wet van 20 Juli 1870 (*Stbl.* 131.)

Wet van 5 Juni '75 (*Stbl.* 110) tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdolheid.

Wet van 5 Juni '75 (*Stbl.* 113) betrekkelijk het nemen van maatregelen tegen overbrenging van den Colorado kever.

Nijverheid. *Wet* van 2 Juni '75 (*Stbl.* 95) tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken.

Muntwezen. *Wet* van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 191) betreffende de schorsing van de bij art. 18, eerste lid, der Wet van 26 Nov. 1847 (*Stbl.* 69) toegekende bevoegdheid tot het doen aanmunten van zilveren standpenningen anders dan voor rekening van den Staat.

Wet van 6 Juni '75 (*Stbl.* 117) tot nadere tijdelijke voorziening omtrent het Nederlandsche muntwezen.

Loodswezen enz. *Wet* van 6 April '75 (*Stbl.* 62) tot wijziging van de Wet van 20 Aug. 1859 (*Stbl.* 93) houdende bepalingen op den loodsdienst voor zeeschepen.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 101) tot afschaffing van het vuur-, ton- en bakengeld en nadere regeling der meting van zeeschepen.

Spoorwegen. *Wet* van 9 April '75 tot regeling van den dienst en het gebruik der spoorwegen en zulks met intrekking der Wet van 21 Aug. 1859 (*Stbl.* 98.)

Openbare Werken. *Wet* van 6 April '75 (*Stbl.* 58) houdende bekrachtiging van eenige artikelen eener met de Amsterdamsche Kanaalmaatschappij gesloten overeenkomst.

Wet van 8 Juni '75 (*Stbl.* 98) houdende goedkeuring van sommige artikelen van het door de Centrale Commissie voor de Rijnvaart op 12 Oct. 1874 te Arnhem opgemaakt protokol wegens den ontworpen bouw van de spoorwegbruggen te Arnhem en Nijmegen.

Onteigening. *Wet* van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 144) tot onteigening ten behoeve der uitbreiding van het station Neuzen van den spoorweg Neuzen naar de Belgische grenzen.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 145) tot onteigening ten behoeve van de verbreeding eener waterleiding in den polder Koegors, Nieuw Zevenaar en Nieuw Egelantier.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 146) tot onteigening ten behoeve der verbreeding van straten op den linker Maasoever te Maastricht.

Wet van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 147) tot onteigening ten behoeve der verandering van een voetpad in een rijweg in de gemeente Horssen.

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 189) tot onteigening ten behoeve van een spoorweg ter verbinding van den Rijn met den Hollandschen IJzeren Spoorweg te Rotterdam.

Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 221) tot onteigening ten behoeve der uitbreiding van de bebouwde kom van Amsterdam in den Binnendijkschen Buitenvelderschen polder.

Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 222) tot onteigening ten behoeve der bedijking en droogmaking van een gedeelte der Legmeerplassen onder de gemeenten Aalsmeer, Nieuweramstel en Uithoorn.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 34) tot onteigening van eigendommen ten behoeve van den aanleg en de verbetering van waterleidingen, stuwdijken en bruggen in het waterschap Ruinerwold.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 35) tot onteigening van perceelen ten behoeve der verbreeding van de Stilsteeg en van de Korte Gasthuismolensteeg te Amsterdam.

Wet van 4 April '75 (*Stbl.* 36) tot onteigening van eigendommen ten behoeve van de uitbreiding van het station Boxtel van den staats-spoorweg van Helmond naar Breda.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 88) tot onteigening van eigendommen ten behoeve van den aanleg van een gedeelte kunstweg onder het gehucht Houthuizen, gem. Grubbenvorst.

Wet van 2 Juni '75 (*Stbl.* 89) tot onteigening van perceelen ten behoeve der verbreeding van de Beurssteeg te Amsterdam.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 96) tot onteigening van eigendommen ten behoeve van den aanleg van een spoorweg van Arnhem naar Nijmegen.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 99) betrekkelijk den kosteloozen afstand aan de provincie Groningen van die gedeelten der tot de opgeheven vesting Groningen behoorende gronden en wateren, en der nabij die vesting gelegen spoorweg-gronden, die zij noodig heeft voor den aanleg van twee kanalen.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 100) houdende goedkeuring der overeenkomst betrekkelijk den onderhandschen verkoop der voormalige vestinggronden van Sluis aan de gemeente Sluis.

Overzeesche Bezittingen. *Wet* van 29 Nov. '74 (*Stbl.* 157) houdende goedkeuring eener door den Gouverneur van Suriname vastgestelde koloniale verordening, betreffende het aangaan van eene geldleening.

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 194) houdende vaststelling der begrooting van Nederl. Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdst. I. Uitgaven in Nederland).

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 195) als voren (Hoofdst. II. Uitgaven in Nederlandsch Indië).

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 196) houdende aanwijzing van de middelen en inkomsten ter goedmaking van de uitgaven, begrepen in de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdst. I. Middelen en inkomsten in Nederland).

Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 197) als voren (Hoofdst. II. Middelen en inkomsten in Nederlandsch Indië).

Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 218) tot wijziging der koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1873.

Wet van 22 Dec. '74 (*Stbl.* 219) tot wijziging der koloniale huishoudelijke begrooting van Curaçao voor het dienstjaar 1873.

Wet van 23 Dec. '74 (*Stbl.* 226) tot wijziging der begrooting van Nederl. Indië voor het dienstjaar 1873 (Hoofdst. I. Uitgaven in Nederland).

Wet van 18 Jan. '75 (*Stbl.* 10) houdende definitive vaststelling der koloniale huishoudelijke begrooting van Suriname voor het dienstjaar 1875.

Wet van 18 Jan. '75 (*Stbl.* 11) als voren van Curaçao voor hetzelfde dienstjaar 1875.

Wet van 6 April '75 (*Stbl.* 61) tot verhooging der begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875, ten behoeve van den aanleg van spoorwegen op Java.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 102) tot regeling der bestemming eener som van *f* 5,048,177.37, waarmede de afdeeling Bijdragen van Nederl. Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven van het 1ste Hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 is verhoogd. (Ook vermeld blz. XXIX).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 103) houdende bekrachtiging van credieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1872, vastgesteld bij de Wet van 2 November '71 (*Stbl.* 108) en gewijzigd bij de Wet van 17 Juni '73 (*Stbl.* 94).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 104) houdende bekrachtiging van credieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1873, vastgesteld bij de Wet van 15 November '72 (*Stbl.* 127) en verhoogd bij de Wetten van 20 Mei '73 (*Stbl.* 51) en 17 Juni '73 (*Stbl.* 89).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 105) houdende bekrachtiging van credieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de begrooting van Nederlandsch Indië, voor het dienstjaar 1874, vastgesteld bij de Wet van 27 November '73 (*Stbl.* 177).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 106) tot verhooging der begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdstuk I, Uitgaven in Nederland).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 107) tot wijziging der begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdstuk I. Uitgaven in Nederland en Hoofdstuk I. Middelen en inkomsten in Nederland).

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 108) tot verhooging der begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdstuk I,

Uitgaven in Nederland en Hoofdstuk I. Middelen en inkomsten in Nederland).

Wet van 5 Juni '1875 (*Stbl.* 116) houdende bekrachtiging van credieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1873, vastgesteld bij de Wet van 15 Nov. '72 (*Stbl.* 127) en verhoogd bij de Wetten van 20 Mei '73 (*Stbl.* 51) en 17 Juni '73 (*Stbl.* 89).

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 153) tot verhooging der begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875 (Hoofdstuk I. Uitgaven in Nederland; Hoofdstuk II. Uitgaven in Nederl. Indië en Hoofdstuk I. Middelen en inkomsten in Nederland).

Wet van 8 Sept. '75 (*Stbl.* 154) houdende bekrachtiging van twee credieten, door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië geopend boven de begrooting van Nederlandsch Indië voor het dienstjaar 1875, vastgesteld bij de Wet van 3 Dec. '74 (*Stbl.* 195).

Tractaten en Overeenkomsten. *Wet* van 6 April '75 (*Stbl.* 65) houdende goedkeuring van eenige artikelen van het tusschen Nederland en Portugal op 9 Januari 1875 te Lissabon gesloten verdrag van handel en scheepvaart.

Wet van 3 Juni '75 (*Stbl.* 109) houdende goedkeuring van het handelstractaat tusschen Nederland en den Oranje-Vrijstaat, op 14 November '74 te 's Gravenhage gesloten.

VII. Ingetrokken en verworpen wetsontwerpen.

Tot verhooging van Hoofdstuk VII der Staatsbegrooting voor 1874 (ingetrokken).

Tot afschaffing van den accijns op de zeep en verhooging van den accijns op het gedistilleerd (ingetrokken).

Op de afzonderlijke opsluiting der gevangenen (ingetrokken).

Tot verhooging van Hoofdstuk III der Staatsbegrooting voor 1874 (ingetrokken).

Wetsontwerp omtrent de dysenterie (ingetrokken).

Tot bekrachtiging van eene Provinciale belasting in Noordbrabant (door de Tweede Kamer verworpen, 17 Maart '75).

Tot bekrachtiging van den onderhandschen verkoop aan de Nederd. Herv. Gemeente te Veere van het voormalig kerkgebouw aldaar (door de Tweede Kamer verworpen, 20 Mei '75).

VIII. Onafgedaan gebleven wetsontwerpen.

Financiëel Ontwerp. Vaststelling der begrooting van de uitgaven voor het Fonds tot het geven van voorschotten aan planters enz. in Suriname. (Het onderzoek in de afd. niet plaats gehad.)

Domein. Bekrachtiging van den kosteloozen afstand aan de gemeente Rotterdam van den door den Staat omlegden Diergaardsingel en Wetering aldaar (geen onderzoek in de afd.).

Belastingwezen. Verleenen van vrijdom van grondbelasting voor

stichting van woningen voor de arbeidersklasse (de openbare behandeling heeft niet plaats gehad).

Landsverdediging. Wijziging der wet van 19 Augustus 1861 (*Stbl.* 72) betrekkelijk de nationale militie (de openbare behandeling heeft niet plaats gehad.

Wijziging van eenige artikelen der wet van 14 September '66 (*Stbl.* 138) houdende bepalingen omtrent de inkwartieringen enz. (geen onderzoek in de afdeelingen.)

Pensioenen. Wijziging der wet van 31 Augustus '51, regelende de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen der militaire officieren bij de landmacht (De openbare behandeling heeft niet plaats gehad.)

Kiestabel. Herziening van de tabel bedoeld in art. 99 der wet van 4 Juli '50 (*Stbl.* 37.) (Verslag omtrent het nieuw onderzoek niet uitgebracht.)

Burgerlijk- en Handelsrecht. Regeling der vennootschappen met veranderlijk kapitaal. (Voorloopig verslag niet uitgebracht.)

Wijziging en aanvulling van sommige artikelen van het Burg. Wetboek betreffende het recht van hypotheek, en van de wet van 30 Dec. '39 (*Stbl.* 58). (Het onderzoek in de afdeel. niet plaats gehad)

Burgerlijke rechtsvordering. Wijziging van de bepalingen omtrent de wijze van procedeeren in cassatie in burgerlijke zaken. (Het onderzoek in de afd. heeft niet plaats gehad.)

Rechterlijke organisatie.. Wijziging van art. 84 en van den staat behoorende tot art. 110 der wet op de rechterlijke organisatie en het beleid der justitie. (De openbare behandeling heeft niet plaats gehad.)

Intrekking van de wet van 29 Mei '49 (*Stbl.* 21) houdende bepalingen omtrent eene veranderde samenstelling ker kamers van den Hoogen Raad en de Provinciale Gerechtshoven. (De openbare behandeliug heeft niet plaats gehad.)

Opheffing der Provinciale Gerechtshoven en instelling van nieuwe Gerechtshoven. (De openbare behandeling heeft niet plaats gehad.)

Wijziging en aanvulling van sommige bepalingen der Wet van 25 Juli '71 (*Stbl.* 91) houdende regeling van de bevoegdheid der Consulaire ambtenaren tot het opmaken van burgerlijke acten, en van de Consulaire rechtsmacht. (De openbare behandeling niet plaats gehad.)

Intrekking van het laatste lid van art. 12 der Wet op de Rechterlijke Organisatie en het B. d. J. zoo als het is gewijzigd bij de Wet van 4 Juli 1874 (*Stbl.* 90.) (Van de indiening is geen kennis gegeven.)

Strafrecht. Wijziging van art. 19 der Wet van 29 Juni 1854 (*Stbl.* 102) houdende eenige veranderingen in de straffen op misdrijven gestel l. (Voorloopig verslag onbeantwoord gebleven.)

Strafvordering. Toepasselijk verklaring van art. 55 Wetboek van

Strafrecht, voorzooveel de aansprakelijkheid voor de gerechtskosten betreft, op hen die wegens eene en dezelfde overtreding worden veroordeeld. (Van de indiening is geen kennis gegeven.)

Onderwijs. Regeling van het *hooger* onderwijs. (De openbare beraadslaging heeft niet plaats gehad.

Wijziging der Wet van 17 Juli 1869 (*Stbl.* 141) tot regeling van het onderwijs bij de Kon. militaire akademie. (Geen eindverslag uitgebracht.)

Geneeskundige policie. Regeling van de voorwaarden tot verkrijging der afzonderlijke bevoegdheid tot uitoefening der tandheelkunst en van de uitoefening dier kunst. (Voorloopig verslag onbeantwoord gebleven)

Spoorwegen. Aanleg van staatsspoorwegen. (Voorloopig verslag onbeantwoord gebleven.)

Dijken. Regeling van het bouwen op of langs dijken. (Het onderzoek in de Afdeelingen heeft niet plaats gehad.)

Onteigening ten algemeene nutte. Wijziging der derde alinea van art. 73 der Wet van 28 Augustus 1851 (*Stbl.* 125) regelende de onteigening ten algemeene nutte. (Geen onderzoek in de Afdeelingen.)

Overzeesche Bezittingen. Vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Suriname over 1870. (Het onderzoek in de Afdeelingen heeft niet plaats gehad.)

Vaststelling van het slot der rekening van de koloniale uitgaven en ontvangsten voor Curaçao over 1871 en 1872. (Het onderzoek in de Afdeelingen heeft niet plaats gehad.)

Buitenlandsche betrekkingen. Goedkeuring van eenige artikelen der met België gesloten overeenkomst betrekkelijk de verbetering van het kanaal van Gent naar Neuzen. (De openbare behandeling heeft niet plaats gehad.)

IX. Afgedane regeeringsbescheiden.

Financiëele en comptabele bescheiden. Rekening over 1873 van de voor en ten laste van de fondsen voor de vernieuwing van spoorstaven, dwarsleggers enz. der staatsspoorwegen gedane ontvangsten en verevende vorderingen.

Verslag der Algemeene Rekenkamer van het resultaat harer werkzaamheden over 1872.

Verslag en rekening over 1873, omtrent de fondsen en stichtingen bedoeld bij de Wet van 30 Aug. 1859 (*Stbl.* 95.)

Algemeene rekening van staatsinkomsten en uitgaven over 1869.

Rekening van het fonds wegens den arbeid der gevangenen over 1869.

Rekening van het fonds der algemeene Landsdrukkerij over 1869.

Rekening wegens de gestichten Ommerschans en Veenhuizen over 1869.

Rekening van uitgaven ter zake van voor het Departement van Marine gedane verstrekkingen over 1869.

Domein. Verslag omtrent den toestand van het Kroondomein over 1874.

Acht opgaven betreffende den verkoop van domeinen, de dadingen over domaniale zaken, enz. over 1874.

Onderwijs. Verslag omtrent den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1870—71.

Id. id. over 1871—72.

Verslag omtrent den toestand van de Rijks akademie van beeldende kunsten te Amsterdam, over 1874.

Genees- en veeartsenijkundig staatstoezicht en dergelijke. Verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig staatstoezicht over het jaar 1873.

Verslag van de bevindingen en handelingen van het veeartsenijkundig staatstoezicht over 1874.

Muntwezen. Verslag nopens de muntwerkzaamheden over het jaar 1874.

Postwezen. Inlichtingen op het adres van eenige handelaren te Amsterdam, over te late aankomst van Noord-Duitsche en Engelsche posten.

Weeskamer. Rekening der algemeene commissie van liquidatie der zaken van de voormalige wees- en momboirkamers over 1872.

Idem idem over 1873.

Verslag van den stand der werkzaamheden van de algemeene commissie van liquidatie der zaken van de voormalige wees- en momboirkamers op 31 December 1874.

Armwezen. Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over 1871.

Overzeesche bezittingen. Koloniaal Verslag van 1874.

Inlichtingen op het verslag uit de Kamer omtrent de concessie tot het graven van phosphorzure kalk op het eiland Klein Curaçao.

Verslag van het beheer en den staat der Oost-Indische bezittingen van 1873.

Overeenkomsten met Inlandsche vorsten in den Oost-Indischen Archipel.

Koninklijk Besluit van 30 Juni 1875 (*Stbl.* n°. 19), houdende af- en overschrijving van het 1ste op het 11de hoofdstuk der begrooting van uitgaven van N.-I. voor 1875.

Buitenlandsche betrekkingen. Verslag wegens de overdracht aan Engeland van de Nederlandsche bezittingen ter kuste van Guinea.

Verdrag den 19n Juni 1874 met Groot-Brittannië gesloten tot wederkeerige uitlevering van misdadigers.

Overeenkomst met Oldenburg tot regeling van den aanleg en exploitatie van een spoorweg van Nieuwe Schans naar Ihrhove.

Additioneel artikel tot wijziging van het postverdrag en der additioneele conventie met de vereenigde staten van Amerika.

Additioneele post-conventie tusschen Nederland en Zwitserland, tot wijziging van het postverdrag van den 15 April 1868,

Overeenkomst den 23 Sept. 1874 tusschen Nederland en Pruissen gesloten, tot regeling der indijking van den Dollard.

Overeenkomst tusschen Nederland en Pruissen gesloten, tot regeling der aansluiting aan de Nederlandsch-Duitsche grenzen van den spoorweg van Antwerpen naar Gladbach.

Overeenkomst tusschen Nederland en Duitschland gesloten tot regeling van den aanleg van een spoorweg van Enschedé naar Dortmund.

Internationale Post-conventie van 9 October 1874, benevens proces-verbaal van de uitwisseling der ratificatie, houdende tevens vermelding van de toetreding van Frankrijk.

Conventie den 14 April 1875 tusschen Nederland en België gesloten, wegens de uitwisseling van postwissels.

Post-conventie den 21 Mei 1875 tusschen Nederland en België gesloten.

Inlichtingen op verzoekschriften, adressen, enz. Inlichtingen op het adres van C. W. MIELING, eervol ontslagen directeur der algemeene Landsdrukkerij.

Inlichtingen op het adres van de schippervereeniging Schuttevaer, houdende klachten over het gebruik der schutsluizen bij Schellingwoude als spuisluizen.

Nota van toelichtingen op het adres der Gebr. SCHOONENBURG te Amsterdam, aannemers van het fort in den Laander- en Westbijlmerpolder, verzoekende onderzoek hunner vordering door een speciale commissie van deskundigen.

Nota van toelichtingen op het adres van M. STRAALMAN en A. BOUWENHORST, bouwkundigen te Deventer en te Apeldoorn, respectivelijk aannemer en gemachtigde voor den bouw van het fort bij Pannerden, verzoekende hunne zaak tot een billijke eindregeling te brengen.

Inlichtingen op het adres van D. KOUDIJS en andere ingelanden van ambachten in Rijnland, omtrent de wijze van overdracht der werken van die ambachten.

Inlichtingen op een adres van ingezetenen van Strijp, over onbillijke toepassing der wet op het begraven van lijken.

Inlichtingen op het adres van G. BOSCH c. a. te 's-Gravenhage, houdende klacht over een besluit van den Burgemeester dier gemeente.

Inlichting omtrent het adres van J. OLTHUIS c. s. te Diepenpenveen, houdende bedenkingen tegen de toepassing der wet tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen.

Inlichtingen omtrent het adres van E. A. D. E. VAN FRANCKENBERG en PROSCHLITZ c. s. betreffende vacantiën op de rijksschool te Maastricht.

X. ONAFGEDAAN GEBLEVEN REGEERINGSBESCHEIDEN.

Onderwijs. Verslag omtrent den staat der hooge, middelbare en lagere scholen over 1872—73 (door de commissie geen verslag uitgebracht).

Spoorwegen. Rekening van de gedurende 1874 voor en ten laste van het fonds voor de vernieuwing van spoorstaven enz. der staatsspoorwegen gedane ontvangsten en verevende vorderingen. (Omtrent de behandeling geen beslissing genomen).

Weeskamers. Rekening van de algemeene commissie van liquidatie der zaken van de voormalige wees- en momboirkamers over 1874. (Omtrent de behandeling geen besluit genomen).

Armwezen. Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over 1872. (Geen verslag uitgebracht).

Inlichtingen op adressen enz. Inlichting op het adres van het hoofdbestuur van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, houdende klachten omtrent de handhaving van het verbod van godsdienstig onderwijs op de openbare inlandsche scholen in Nederl. Indië. (De commissie heeft geen verslag uitgebracht).

Inlichtingen op het adres van de Zevenbergsche Beetwortelsuikerfabriek "de Phoenix" te Zevenbergen over het klasseeren van suiker. (De commissie heeft geen verslag uitgebracht).

Inlichtingen op het adres van J. A. CREMERS te Bingelrade, over zijn ontslag als lid der commissie voor de herziening der belastbare opbrengst van de gebouwde eigendommen in de contrôle SITTARD. (Omtrent de behandelingen is geen besluit genomen).

Inlichtingen op het adres van Mr. J. J. ANGELBEEK, houdende verzoek, dat aan hem, met intrekking van een vroeger besluit, alsnog worde uitgereikt een besluit, houdende zijn ontslag als raadsheer van het hooggerechtshof van Nederl. Indië met recht op pensioen, enz. (Omtrent de behandeling geen besluit genomen).

Inlichtingen op de adressen van den gemeenteraad van Rotterdam en van de Kamer van Koophandel aldaar betreffende de spoorwegaansluiting van den Rijnspoorweg aan den Hollandschen spoorweg. (Van de indiening is geen kennis gegeven).

XI. BEHANDELDE VOORSTELLEN VAN LEDEN.

Voorstel van de Heeren ECK en BREDIUS omtrent de arbitrage ter beslissing van alle internationale geschillen tusschen beschaafde volken over onderwerpen die voor scheidsrechterlijke beslissing vatbaar zijn. (Door de Tweede Kamer aangenomen 27 Nov. 1874).

Voorstel tot herziening van het Regl. v. Orde door ZINNICK BERGMAN. (Behandeld 10 Maart 1875).

XII. ONAFGEDAAN GEBLEVEN VOORSTELLEN VAN LEDEN.

Voorstel van den Heer DE ROO VAN ALDERWERELT tot wijziging der wet van 1851 *Stbl.* 128) regelende de bevordering, het ontslag en op pensioen stellen der militaire officieren bij de landmacht.

Voorstel der Heeren OLDENHUYS GRATAMA, IDZERDA en VAN KERKWIJK tot intrekking der bijzondere bescherming van de jacht en het jachtbedrijf.

Voorstel der Heeren VIRULY VERBRUGGE, VAN NAAMEN, VERHEIJEN, JONCKBLOET, LENTING, VAN RAPPARD, DE JONG en 'S JACOB tot wijziging van het Reglement van Orde.

Voorstel van de Heeren KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, TAK VAN POORTVLIET, DE ROO VAN ALDERWERELT en MACKAY betreffende den aanleg van spoorwegen voor rekening van den Staat.

Voorstel van de Heeren GODEFROI, 'S JACOB, MIRANDOLLE, TAK VAN POORTVLIET, VIRULY VERBRUGGE, VAN LOON, DE ROO VAN ALDERWERELT en RUTGERS VAN ROZENBURG tot het houden van een enquête omtrent de regeling van het toezicht op de spoorwegen.

Enquête omtrent den toestand der Nederl. koopvaardijvloot.

Reglement op de openbaarmaking van het verhandelde in de beide Kamers der Staten-Generaal door middel der stenographie.

XIII. VERZOEKSCHRIFTEN.

Bij de *Eerste Kamer* zijn ingekomen 29 en behandeld 28 verzoekschriften, 21 werden ter griffie gedeponeerd, ten opzichte van 7 werd overgegaan tot de orde van den dag, 1 bleef onbehandeld.

In de vorige zitting der *Tweede Kamer* waren onafgedaan gebleven 46 verzoekschriften, die in deze zitting werden behandeld. Daarvan werden 44 ter griffie gedeponeerd en met betrekking tot 2 werd overgegaan tot de orde van den dag.

In deze zitting zijn ingekomen 878 verzoekschriften, waarvan 33 als ongezegeld of ongeteekend werden ter zijde gelegd.

Ter griffie gedeponeerd werden 663: tot de orde van den dag overgegaan werd ten aanzien van 160, aan den betrokken minister verzonden werden 10, aan de commissie gerenvoyeerd 1; niet behandeld werden 160 verzoekschriften.

XIV. BENOEMINGEN, VOORDRACHTEN.

Ter vervulling van de vacature, ontstaan door de benoeming van Mr. J. HEEMSKERK AZ. tot Minister van Binnenlandsche Zaken, werden op de voordracht voor raadsheer in den Hoogen Raad der Nederlanden geplaatst: Mr. M. F. LANTSHEER, raadsheer in het Prov. Gerechtshof in Zeeland, Mr. J. TELTING, raadsheer in het Prov. Gerechtshof in Friesland, Mr. A. A. DE PINTO, raad-adviseur bij het Departement van Justitie, Mr. M. MACHIELSEN, Procureur-Generaal bij het Prov. Gerechtshof in Overijssel, Mr. W. B. S. BOELES, raadsheer in het Prov. Gerechtshof in Drenthe.

XV. INTERPELLATIE.

Eerste Kamer. Op 1 Sept. 1875 door den Heer COENEN: naar aanleiding van de circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken, betrekkelijk eene verkiezing voor een lid der Tweede Kamer van de Staten Generaal.

Tweede Kamer. Op 13 Febr. 1875 door den Heer VAN KERKWIJK: over den aanleg van spoorwegen.

Op 13 Febr. 1875 door den Heer VAN ECK: over het stichten van een nieuw academie-gebouw te Leiden.

Op 11 Mei 1875 door den Heer NIERSTRASZ: over de aangelegenheden van Atjeh.

Op 14 Mei 1875 door den Heer DE BIEBERSTEIN: naar aanleiding van de concessie voor de ontginning van steenkolenmijnen in Limburg.

Op 14 Meï 1875 door den Heer KUYPER: over het lager onderwijs.

Op 27 Mei 1875 door den Heer VAN WASSENAER VAN CATWIJCK: over de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van het Hooger Onderwijs.

Op 10 Aug. 1875 door den Heer BLUSSÉ: over de bijeenroeping der Kamer op dien datum.

Op 16 Aug. 1875 door den Heer FOKKER: over zijne late beëediging als lid der Tweede Kamer.

Op 16 Aug. 1875 door den Heer VAN WASSENAER VAN CATWIJCK: over het houden van militaire manoeuvres.

XVI. AMENDEMENTEN.

Van de in de Tweede Kamer der Staten Generaal voorgestelde amendementen

vervielen	3
terwijl werden ingetrokken	17
aangenomen	21
overgenomen	11
en verworpen	54
te zamen	106

OPGAVE

VAN DE

LAATST VERSCHENEN REGEERINGSVERSLAGEN, BESCHEIDEN EN STATISTIEKEN

TOT MEI 1876.

(*De datums tusschen twee haakjes zijn die der eerste vermelding in de Tweede Kamer; de met * geteekende stukken zijn afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.*)

Akademie van beeldende kunsten. Verslag over 1875. (Maart 1876.)
Akademie van wetenschappen. Verslag over 1874. *Staatsc.* 11 Juni 1875.
Archief. (Rijks-) Verslag over 1874. *Staatsc.* 17 April 1875.
Armwezen. Verslag over 1873 (October 1875).
**Bevolking.* Uitkomsten van de 5de tienjarige volkstelling in 1869. 2e deel 1875. Indeeling van de werkelijke bevolking naar den ouderdom, het geboortejaar en den burgerlijken staat.
Bibliotheek. (Koninklijke). Verslag over 1874, (Juli 1875.)
Briefposterij. Verslag over 1874. (Juli 1875.) (*Bijl. Staatsc.* 1875).
Domeinen. Opgaaf van den verkoop van domeinen enz. over 1875. (Maart 1876).
Verslag van den toestand van het kroondomein over 1875. (Februari 1876).
Geldmiddelen. (Rijks-) Staatsrekening over 1869. (Mei 1875.) (*Bijbl. Staatsc.* n°. 159).
**Geldmiddelen.* (Prov. en gemeente) Enkele provinciale en huishoudelijke rekeningen over 1870, 2e ged. Gemeenterekeningen over 1870. 's Hage 1875.
Verslag der Algem. Rekenkamer over 1873. (23 Sept. 1875.)
Opbrengst der rijks-geldmiddelen in 1873/4. *Staatsc.* 14 Jan. 1875.
Opgave der waarde van de bestanddeelen van het actief der aan het recht van successie of van overgang onderworpen nalatenschappen. (Maart 1876.)
**Opbrengst der rijksmiddelen*, van 1867—1873. *Staatsc.* 3 Jan. 1875.
**Geneeskundig staatstoezicht.* Verslag van de bevindingen en handelingen over 1874. (Februari 1876.)
**Bijdrage tot de geneeskundige plaatsbeschrijving in Nederland*, 4e stuk. (Februari 1876.)
*De cholera epidemie in Nederland van 1866 tot 67, 3e stuk, 1875.
*De pokken epidemie in Nederland van 1870 tot 1873. 1875.

**Gerechtelijke statistiek* over 1873. (Februari 1875.)
**Gevangeniswezen.* Statistiek over 1873. (Oct. 1874.)
**Handel en scheepvaart.* Statistiek over 1874. (1e ged. Sept. 1875, 2e ged. Nov. 1875).
*Maandstaten van in-, uit- en doorvoer. Verschen. tot April1876.
Vergelijkende staat over den toestand der koopvaardijvloot op 31 Dec. 1872 en 31 Dec. 1874. *Staatsc.* 17 Maart 1875.
Vergelijkende opgaven der schepen, waarvoor in 1873 en 1874. voor de eerste maal zeebrieven zijn uitgereikt. *Staatsc.* 5 Jan. 1875.
Staat van in- en uitgeklaarde zeeschepen gedurende 1831 to met 1874. *Staatsc.* 17 Maart 1875.
Herbarium. ('s Rijks) Verslag over 1874. *Staatsc.* 8 Mei 1875.
Kadaster. Belastbare opbrengst der gebouwde en ongebouwde eigendommen over 1874 en 187. *Staatsc.* 1876 n°. 5.
**Krankzinnigengestichten.* Verslag over 1864—1868. 1873.
**Landbouw.* Verslag over 1873. (Sept. 1875.) Verslag van den landbouw over 1873. Grootte der gronden. (Dec. 1875).
Landverhuizing. Statistiek over 1875. *Staatsc.* 1876 n°. 102.
**Marine.* Kon. Ned. Marine op 1 Jan. 1875.
Meteorologie. Verslag betreffende de werkzaamheden van het Meteorologisch instituut over 1875. *Staatsc.* 1876 n°. 146.
Militie. (Nationale) Verslag over 1874. *Staatsc.* 15 April 1875.
Statistische bescheiden voor het Koningrijk der Nederlanden, 7e dl., 3e st. Loting voor de nationale militie 1868—1871. (Februari 1876).
Monumenten van geschiedenis en kunst. Eerste verslag der Rijksadviseurs, benoemd bij K. B. van Maart 1873. *Staatsc.* 16 Juni1874.
Muntwerkzaamheden. Verslag over 1875. (Februari 1876).
Museum van oudheden en ethnographisch museum. ('s Rijks) Verslag over 1874. *Staatsc.* 22 April 1875.
Muziekschool. (Kon.) Verslag over 1874 *Staatsc.* 2 Juni 1875.
**Nijverheid.* Statistiek van de fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland.
Onderwijs. Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1873/4. (Sept. 1875.)
Verslag van den staat der rijksinstelling van onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden over 1873/4. *Staatsc.* 26 Nov. 1874.
**Openbare werken.* Verslag over 1874. (Sept. 1875.)
Penningkabinet en van gegraveerde steenen. Verslag over 1874. *Staatsc.* 1 Sept. 1875. *Penningkabinet.* Verslag omtrent de aanwinst der instelling over 1874. (December 1875).
Rijnvaart. Statistiek over 1875. *Staatsc.* 1876 n°. 112.
Schutterij. Algemeene numerieke staat van de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterijen op 1 Jan. 1874. *Staatsc.* 29 Juni 1875.
Spoorwegen. Verslag van den aanleg der staatsspoorwegen tot 31 Dec. 1875. *Staatsc.* 1876, n°. 45.

Verslag aan den Koning omtrent de exploitatie van idem over 1873. *Staatsc.* 1876, n°. 114.

Verslag over 1875 van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten. *Staatsc.* 1876, n°. 106.

Rekening wegens vernieuwingsfondsen in 1874. 10 Aug. 1875. Bijlage 189 der Stuatscourant.

Spoorwegfonds. Rekening over 1872. Ingediend 20 Juni 1873.

**Telegrafie.* Verslag over 1874. (Sept. 1875.)

Verkeer en opbrengst van den Rijkstelegraaf in 1875. *Staatsc.* 1876, n°. 23.

Tienden. Staat van afkoop van tienden, waarvan de acten zijn overgeschreven in de openbare registers gedurende 1873. *Staatsc.* 26 Aug. 1874.

**Veeartsenijkundig staatstoezicht.* Verslag over 1874. (Aug. 1875.)

Vestingwerken. Verslag van de tot stand gebrachte en opgeheven vestingwerken in 1874. (23 Sept. 1875.)

Wees- en momboirkamers. Verslag van de algemeene commissie aangaande den stand harer werkzaamheden over op 31 December 1875. (Maart 1876).

Rekening van idem over 1874. (Aug. 1875.)

Zeemacht. Jaarboekje van de Kon. Ned. Zeemagt voor 1876. (Februari 1876.)

**Zeevisscherijen.* Verslag over 1874. (Sept. 1875.)

Overzeesche bezittingen.

Koloniaal verslag van 1875. (Sept. 1875.)

*Verslag van den handel en scheepvaart op Java en Madura over 1873. (Maart 1876.)

Scheepsbouw en eerste zeebrieven van Europeesch getuigde schepen, verleend in 1873 en 1874. *Staatsc.* 12 Juni 1875.

*Verslag van het onderwijs aan Europeanen en daarmede gelijkgestelden over 1870.

*Verslag van het Inlandsch onderwijs over 1870.

Indische spoorwegen. Verslag over 1874. *Staatsc.* 23 Juli 1875.

*Verslag omtrent den Gouvernements Telegraaf in Nederl. Indië, over 1874. (Maart 1876.)

ALGEMEEN STATISTISCH OVERZICHT.

MET AANWIJZING DER BRONNEN.

I. HET RIJK IN EUROPA.

I. Grondgebied.

A. DE BODEM, UITGESTREKTHEID enz. De uitkomsten van het kadaster door de regeering hoezeer niet volledig bekend gemaakt in 1833. In 1875 verscheen als "*Verslag van den Landbouw in Nederland*" de grootte der gronden tijdens de invoering van het kadaster. — Wetenschappelijke bearbeiding in de *Algemeene Statistiek van Nederland, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland:* Geographische plaatsbepaling, door J. H. A KUIPER. — De Bodem, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN. — Hoogtemetingen van den bodem, door J. H. A. KUYPER. — De wateren, de waterkeeringen tegen de zee en de groote rivieren, de eilanden en geologie, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN. — De Flora, door de HH. HUGO DE VRIES, Dr. C. M. VAN DER SANDE LA COSTE en Prof. W. F. R. SURINGAR. — Fauna, door Dr. H. HARTOGH HEYS VAN ZOUTEVEEN, deel I, bl. 1—306.

Bij de regeering worden ter uitgave voorbereid de algemeene uitkomsten van het kadaster op den tegenwoordigen tijd. Zoodra zij openbaar zullen zijn gemaakt, zullen de algemeene uitkomsten in het Jaarboekje ter aanvulling van de tabel op bl. 7 der *Algemeene statistiek* voorkomende, opgenomen worden.

Volgens die tabel was in 1860 de oppervlakte van het Rijk 3,283.998 hectaren of 589.^{510} vierk. geogr. mijlen, ongerekend de Zuiderzee, Wadden en het Nederlandsche gedeelte van den Dollard, te zamen ongeveer 534,552 hectaren beslaande. Volgens het bovenvermelde *Verslag van den Landbouw* was de grootte der gronden in Nederland in 1833 Ha. 3,270,959 en in 1869 Ha. 3,287,498. — Meerdere details vindt men beneden onder de rubriek *Landbouw.*

Een statistiek der *landaanwinningen* door indijking en droogmaking sedert de helft der 16de eeuw tot 1872 is medegedeeld in het officiëele *Verslag van den landbouw over* 1871, bl. 426, volgens welke de totale aanwinst van land in die eeuwen zoude hebben bedragen 281,776 hect. door indijking en 87,942 hect. door droogmaking. Zie mede *Algemeene Statistiek.* Historisch overzicht van het landverlies, bl. 11, en van de aanwinst van land, bl. 29, waar het verlies geschat wordt op ongeveer 581,332 Ha. en de winst op 363,507 Ha. In afd. VII van het *Verslag over de openbare werken* worden jaarlijks mededeelingen gevonden omtrent nieuwe droogmakerijen en inpolderingen.

B. Meteorologie. *Bronnen: Meteorologisch Jaarboek, uitgegeven door het Kon. Nederl. Meteor. Instituut.* Het *Verslag over het Meteorologisch Instituut*, 1874/5, is medegedeeld in de *Staatscourant* van 1875, n°. 162. Zie verder het artikel *Meteorologie* in de *Algemeene Statistiek*, Dl. I, bl. 307—340, loopende tot 1868, bewerkt door Prof. buijs ballot, van wiens hand ook afkomstig is het volgende:

STATISTIEK VAN DE WEERSGESTELDHEID TE UTRECHT IN 1875.

Tabel I.

Ditmaal hadden wij na een zeer zachten Januari, Februari koud, Maart en April een weinig te koud, Mei en Juni, Augustus en September waren te warm, de overige maanden zooveel te koud, dat het gemiddelde over het geheele jaar nog geen tiende van een graad van het gewone algemeene gemiddelde afweek. Alleen Januari was veel te warm, de overige maanden speelden om het gemiddelde heen.

De barometer was drie kwart millimeters 0.77 te laag, zoodat het gebrek aan lucht in 1873 nu ruim ingehaald is. November was nog zeer laag, 4 millim. te laag, Januarij, Juni, Juli en October waren ook te laag, maar de overige maanden, in het bijzonder Maart, April en December, dekten het verlies.

Tabel II.

De hoeveelheid gevallen regen was in Februari tot in begin van den zomer te gering, April moet bepaald droog heeten, October en Dec. gaven ook slechts ongeveer de helft van de hoeveelheid, welke anders in die maanden valt, Juli, Augustus en September gaven daarentegen bijna de dubbele hoeveelheid, zoodat er honderd zes en twintig millimeters meer dan anders in het jaar 1875 gevallen zijn.

Tabel III.

De wind was in Januari weder meest zuid en zuidwest. In de maand Februari had men veel NO. in Maart NO. en ook West en Noordwest. In April Noord, Noordwest en West. In Mei en Juni veel Zuidwest en West. In Juli hielden Zuidwest en Noordwest en zoo ook West en Oost elkander volkomen in evenwicht. In Augustus was de wind Zuidwest, in September Zuidoost en Zuidwest, terwijl Oost en West tegen elkander opgaan. In October heeft de Oostewind verre de overhand, in de beide andere maanden kwamen alle winden vrij gelijkmatig voor, ten minste de paren tegenovergestelde winden.

TABEL IV.

Het aantal onweersdagen was 23, zes meer dan in 27 jaren gemiddeld. De meeste buien kwamen voor van 2—6 uren, en alin de maanden Mei tot September, met uitzondering van één in Januari en één in October.

Tab. I. GEMIDDELDE THERMOMETER- EN BAROMETERSTANDEN EN AFWIJKINGEN TE UTRECHT IN 1875.

MAAND.	THERMOMETER Cs.			BAROMETER BIJ 0''.		
	NORMAAL.	STAND 1875.	VERSCHIL.	NORMAAL.	STAND 1875.	VERSCHIL.
Januari........	1.18	4.21	**3.03**	760.67	759.92	0.75
Februari.......	2.38	0.05	2.43	60.39	62.86	**2.47**
Maart..........	4.56	4.16	0.40	61.04	64.65	**3.61**
April..........	9.37	9.10	0.27	59.14	62.58	**3.43**
Mei............	13.40	14.71	**1.30**	60.12	61.96	**1.84**
Juni...........	17.28	17.67	**0.40**	60.85	59.91	0.94
Juli...........	18.67	18.49	0.18	60.38	59.80	0.58
Augustus.......	18.40	19.35	**0.95**	60.67	62.01	**1.34**
September......	14.99	16.32	**1.32**	61.07	62.83	**1.76**
October........	10.42	8.52	1.90	59.90	57.41	2.49
November.......	5.04	4.44	0.60	59.13	55.12	4.01
December.......	2.10	1.92	0.18	59.96	63.52	**3.56**
Jaar...........	9.82	9.90	**0.08**	760.27	761.04	**0.77**

II. REGENHOEVEELHEDEN.

MAAND.	27 JAREN.	1875.	AFWIJKING VAN 1875 MET 25 JAREN.
Januari..........	49.4	60.1	10.7
Februari.........	43.3	33.2	10.1
Maart...........	41.2	38.8	7.4
April............	40.5	16.0	24.5
Mei.............	48.5	35.1	13.4
Juni............	53.1	50.3	2.8
Juli.............	77.4	138.3	60.9
Augustus........	84.4	157.3	72.9
September.......	68.1	77.5	9.4
October.........	70.4	38.7	31.7
November.......	56.1	108.4	52.3
December........	58.7	38.7	20.0

III. WINDRICHTINGEN.

MAAND.	Z.—N.	ZW.—NO.	W.—O.	NW.—ZO.	STILTEN.
Januari.....	39— 4	29— 1	9— 2	4— 24	8
Februari....	8— 7	13— 45	15— 9	5— 14	4
Maart.......	5— 10	12— 27	23—11	20— 7	5
April.......	10— 22	12— 11	19— 0	20— 8	18
Mei........	4— 10	28— 9	30—10	10— 4	14
Juni........	13— 12	36— 7	8— 9	14— 9	12
Juli........	7— 7	24— 28	15—15	9— 5	14
Augustus....	5— 13	39— 9	11— 6	13— 6	22
September ..	8— 8	19— 9	17—20	7— 14	18
October.....	14— 2	20— 12	5—36	2— 17	16
November...	16— 11	18— 23	16—10	4— 11	11
December...	14— 3	23— 19	24— 2	2— 9	28

IV. AANTAL ONWEDERS IN 1875.

Tijd van den dag.	Jan.	Febr.	Maart.	April.	Mei.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Jaar.
van 12—14........	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2
〃 14—16........	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	2
〃 16—18........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 18—20........	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2
〃 20—22........	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
〃 22— 0........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 0— 2........	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
〃 2— 4........	1	—	—	—	1	1	2	—	2	—	—	—	7
〃 4— 6........	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	4
〃 6— 8........	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
〃 8—10........	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
〃 10—12........	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2
Som.........	1	—	—	—	3	1	9	4	4	1	—	—	23

C. GRENZEN EN INDEELING VAN HET RIJK. Zie *Algem. Statist.*, I, bl. 341 volg.: De politieke grenzen en indeeling van het rijk en de provinciën en gemeenten, bewerkt door Prof. S. VISSERING, en die van de waterschappen en eenige andere staatsrechtelijke verdeelingen, door Mr. W. A. B^n^ VAN VERSCHUER.

Bronnen: Provinciale Verslagen. Staatsalmanak. Uitkomsten der 5de *tienjarige volkstelling*, enz.

Oppervlakte en bevolking der provinciën. (Uitk. der 10jarige *volkstelling* I, bl. II.)

	Oppervlakte in hectaren.	□ geogr. mijlen.	Werkelijke bevolking. 1 Dec. 1869.
N.-Brabant	512,774	93,^{125}	428,872
Gelderland	508,648	92,^{376}	432,693
Z.-Holland	301,756	54,^{802}	688,204
N.-Holland	271,636	49,^{332}	577,436
Zeeland	176,500	32,^{054}	177,569
Utrecht	138,429	25,^{140}	173,556
Friesland	327,494	59,^{476}	292,354
Overijssel	334,305	60,^{713}	254.651
Groningen	229,268	41,^{637}	225.336
Drenthe	266,262	48,^{357}	105,637
Limburg	220,414	40,^{030}	223,821
Het Rijk	3,287,486	597,^{012}	3,579,529

Getal gemeenten. Zie de *Alg. Statistiek* I, bl. 360, de tabel aanwijzende de veranderingen sedert 1850 (tot 1864), in het getal der gemeenten gebracht. Omtrent de latere veranderingen zie men het Jaarboekje, in het Overzicht, huishouding der gemeenten, en jaarg. 1874, bl. 6. Latere veranderingen hebben geen plaats gehad dan die in de grenzen der gemeenten Eindhoven, Woensel en Tongelre (Wet van 16 April 1874, *Stbl.* n°. 34), der gemeenten 's-Gravendeel en Strijen (Wet van 9 November 1875, *Stbl.* n°. 187) en der gemeenten Helden en Meijel (Wet van 1 Dec. 1875, *Stbl.* n°. 213) en omtrent de indeeling der bedijkte en drooggemaakte gronden of droog te maken gronden in het Wijkermeer en het westelijk IJ, bij Velzen, Beverwijk, Spaarndam, Assendelft, Haarlemmerliede, Spaarnwoude, Westzaan en Zaandam (Wet van 16 April 1874, *Stbl.* n°. 36). Het aantal gemeenten bedroeg 31 December 1874 1,130, als in:

Noord-Brabant	185	Zeeland	112	Groningen	57
Gelderland	116	Utrecht	72	Drenthe	33
Zuid-Holland	192	Friesland	43	Limburg	125
Noord-Holland	134	Overijsel	61		

II. Het Volk.

Zie *Algem. Statistiek*, dl. II, bl. 1 tot 16: Het karakter van het Nederlandsche volk, bewerkt door Prof. R. FRUIN en Prof. S. VISSERING.

A. BEVOLKINGSSTATISTIEK. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 17 volg.: De bevolkingsstatistiek, door Mr. M. M. VON BAUMHAUER.

Bronnen: Uitkomsten der vijfde 10*jarige volkstelling in het Koningrijk der Nederlanden op den* 1sten *December* 1869, dl. I, 1873 en dl. III, 1874, deel II schijnt nog in bewerking te zijn.

Statistische bescheiden voor het Kon. der Nederl., dl. VI, VII en VIII, 1e stuk: Loop der bevolking in 1870, 1871 en 1872. — *Prov. Verslagen.*

Zie mede in het *Tijdschrift voor het Aardrijkskundig genootschap*, 1ste jaarg., 1874, afl. 4, bl. 127 volg., het artikel *De bevolking van het Kon. der Nederlanden*, door P. H. WITKAMP, met eenige opmerkingen over het 1ste deel der volkstelling 1869 en onderscheidene vergelijkingen met de vroegere tellingen, ook van al de gemeenten.

Feitelijke bevolking naar de volkstellingen.

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
16 Nov. 1829	1,278,046	1,335,441	2,613,487
18 〃 1839	1,401,004	1,459,555	2,860,559
19 〃 1849	1,498,811	1,558,068	3,056,879
31 Dec. 1859	1,616,357	1,677,220	3,292,577
1 〃 1869	1,757,757	1,817,323	3,575,080

Naar de bevolkingsregisters (*Prov. Verslag*).

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
31 Dec. 1869	1,766,571	1,817,399	3,583,970
〃 〃 1870	1,785,855	1,832,468	3,618,323
〃 〃 1871	1,795,929	1,841,345	3,637,274
〃 〃 1872	1,814,762	1,859,898	3,674,660
〃 〃 1873	1,835,352	1,879,913	3,715,265
〃 〃 1874	1,862,500	1,904,763	3,767,263

Voor de verschillende provinciën heeft men de volgende cijfers:

Provinciën.	Volkstelling 1 Dec. 1869.	Bevolkingsregisters	
		31 Dec. 1873.	31 Dec. 1874.
Noord-Brabant	428,872	442,731	447,632
Gelderland	432,693	441,104	445,480
Zuid-Holland	688,204	721,168	735,315
Noord-Holland	577,436	610,990	620,890
Zeeland	177,569	182,179	184,215
Utrecht	173,556	179,477	181,957
Friesland	292,354	307,425	311,246
Overijssel	254,051	260,496	263,008
Groningen	225,336	232,762	236,308
Drenthe	105,637	109,465	111,093
Limburg	223,821	227,468	230,119
Het Rijk	3,579,529	3,715,265	3,767,263

De verschillen in de beide bovenstaande opgaven van 1873 spruiten voort uit verbeterde opgaven in de *Prov. Verslagen* over 1874

Dichtheid der bevolking.

	Telling 1859.	Telling 1869.	
	Aantal zielen per 1000 hectaren.	Aantal zielen per 1000 hectaren.	□ geogr. mijl.
Noord-Brabant	795	836	4,605
Gelderland	794	851	4,684
Zuid-Holland	2,071	2,281	12,558
Noord-Holland	1,917	2,126	11,705
Zeeland	942	1,006	5,540
Utrecht	1,157	1,254	6,904
Friesland	838	893	4 915
Overijssel	678	760	4,184
Groningen	906	983	5,412
Drenthe	358	397	2,185
Limburg	978	1,015	5,591
Het Rijk	1,008	1,089	5,995

Indeeling naar het geslacht. Op 1000 mannen gaven de volkstellingen van:

1829	1,045	vrouwen.
1839	1,042	"
1849	1,040	"
1859	1,041	"
1869	1,028	"

Indeeling naar den burgerlijken staat.

	Telling 1859.		Telling 1869.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Ongehuwd	1,039,261	1,019,214	1,104,035	1,082,501
Gehuwd	522,524	522,431	589,914	590,081
In weduwenstaat	66,854	137,932	69,328	141,707
Gescheiden van echt	228	469	342	688
Gescheiden van tafel en bed	—	—	499	733
Onbekend	168	47	—	1
Totaal	1,629,035	1,680,093	1,764,118	1,815,411

Bevolking naar den leeftijd. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 38. Latere opgaven zijn nog niet gepubliceerd, dan die door den Heer V. BAUMHAUER in het Jaarboekje voor 1875, *Mengelwerk*, bl. 24, zijn medegedeeld.

Indeeling naar de geboorteplaats:

GEBOREN IN:	Telling 1859.	Telling 1869.
De gemeente	2,279,966	2,444,343
Eene andere gemeente binnen de provincie	681,516	757,291
Eene andere provincie binnen het Rijk	282,184	313,725
Eene der Nederlandsche koloniën	3,030	4,892
Duitschland	36,961	33,766
België	19,683	19,147
Groot-Brittannië en Ierland	1,218	1,007
Een ander vreemd Land	5,234	5,156
Onbekend	356	202

Naturalisatiën. Zie: *Stat. bescheid.* Loop der bevolking 1865-1872 en de desbetreffende staatsbladen. Ingevolge art. 7 der Grondwet (wet van 28 Juli 1850, *Staatsbl.* n°. 44) werd aan het volgend aantal personen de hoedanigheid van Nederlander verleend:

1865	29	1871	20
1866	31	1872	18
1867	9	1873	27
1868	29	1874	27
1869	24	1875	32
1870	14		

Huizing en huisgezinnen.

	Telling 1859.	Telling 1869.
Bewoonde huizen	542,395	634,595
Onbewoonde 〃	141,491	399,266
Huizen in aanbouw	—	1,214
Bewoonde schepen	6,684	9,076
Gétal huisgezinnen	668,911	748,732

Bevolking naar de middelen van bestaan. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 58. Latere opgaven zijn nog niet gepubliceerd.

Loop der bevolking. Zie voor de jaren 1850 tot 1865 *Alg. Stat.* II, bl. 63 volg., voor de onderstaande jaren *Stat. bescheiden* 1865-1872, dl. I, en voor later de artikelen van den heer VON BAUMHAUER in het *Mengelwerk* van het vorig Jaarboekje, alsmede voor later de Provinciale verslagen.

Het aantal huwelijken, geboorten en sterfgevallen bedroeg in:

	Huwelijken.	Geboorten.	Sterfgevallen.
1865	29,806	126,794	91,074
1866	29,620	125 253	101,854
1867	29,935	126,504	84,767
1868	27,680	126,059	89,944
1869	27,796	123,789	82,553
1870	28,632	129,997	93,066
1871	28,991	128,305	106 978
1872	30,189	131,664	94,594
1873	31,671	133,796	89,287

De levenloos aangegevenen zijn onder de vorenstaande cijfers van geboorten en sterfgevallen niet begrepen.

Het getal huwelijken stond tot de gemiddelde bevolking van het Rijk in:

1865 als	1 : 118	1870 als	1 : 126
1866 〃	1 : 120	1871 〃	1 : 126
1867 〃	1 : 119	1872 〃	1 : 121
1868 〃	1 : 130	1873 〃	1 : 117
1869 〃	1 : 131		

De percentsgewijze verhouding van de huwelijken naar den burgerlijken staat was als volgt, tusschen:

	Jonkmans en jonge dochters.	Jonkmans en weduwen.	Weduwnaars en jonge dochters.	Weduwnaars en weduwen.
1865	79.69	4.75	10.93	4.64
1866	80.05	5.20	11.24	4.51
1867	77.71	4.69	12.10	5.50
1868	79.72	4.73	10.70	4.85
1869	79.70	4.69	10.83	4.78
1870	79.54	4.56	11.04	4.86
1871	79.11	4.57	11.40	4.98
1872	78.78	4.70	11.20	5.00
1873	79.85	4.66	10.48	4.66

Naar den ouderdom liet bij de huwelijken elke kunne zich splitsen op de volgende wijze:

(Reden tot 1000).

voor de mannen.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
beneden 21 jaren	15.30	14.52	18.20	19.21	20.11	21.13	16.58
van 21—24 〃	193.58	200.29	189.70	186.37	195.96	207.39	198.61
〃 25—29 〃	352.66	357.12	352.83	361.16	345.42	336.78	350.47
〃 30—34 〃	193.45	194.83	202.66	199.84	199.89	197.69	192.24
〃 35—39 〃	99.25	93.24	93.75	94.65	97.66	98.94	98.45
〃 40—44 〃	61.67	57.19	57.24	54.69	57.05	55.98	63.13
〃 45—49 〃	37.65	38.26	37.70	37.41	35.36	36.44	36.02
〃 50—54 〃	21.61	20.59	21.66	21.34	22.83	21.97	20.70
〃 55—59 〃	12.63	12.28	13.67	13.45	13.83	13.35	11,82
〃 60—64 〃	7.32	7.05	7.34	6.74	6.76	5.96	6.89
〃 65—69 〃	3.34	3.14	3.74	3.53	3.69	2.78	3.31
〃 70—74 〃	1.20	1.05	1.04	1.43	1.21	1.29	1.08
〃 75—79 〃	0.30	0.33	0.43	0.18	0.17	0.23	0.40
〃 80 en meer 〃	0.04	0.11	0.04	—	0.07	0.07	—

voor de vrouwen.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
beneden 21 jaren	70.35	78.32	87.75	91.65	93.65	92.49	70.19
van 21—24 〃	284.22	286.59	273.20	276.37	281.91	298.85	293.14
〃 25—29 〃	323.96	324.38	325.84	320.55	312.03	298.91	321.13
〃 30—34 〃	157.67	153.83	156.21	156.05	152.66	155.75	155.90
〃 35—39 〃	73.86	70.27	69.90	70.31	75.40	69.73	72.65
〃 40—44 〃	44.66	42.56	42.27	39.19	39 67	40.98	45.48
〃 45—49 〃	26.02	25.83	25.26	25.43	26.40	24.08	22.76
〃 50—54 〃	11.73	10.69	12.16	12.36	11.73	11.39	11.78
〃 55—59 〃	4.61	4.23	4.53	5.13	5.42	5.00	4.19
〃 60—64 〃	2.01	2.10	1.76	1.88	2.11	1.99	1.69
〃 65—69 〃	0.74	0.98	0.97	0.80	0.62	0.73	0.95
〃 70—74 〃	0.17	0.22	0.11	0.28	0.10	0.07	0.10
〃 75—79 〃	〃	〃	0.04	〃	〃	0.03	0.04
〃 80 en meer 〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃	〃

	Scheidingen van tafel en bed.	Echtscheidingen.
1865	31	107
1866	32	114
1867	20	130
1868	23	111
1869	28	97
1870	36	120
1871	30	121
1872	15	97

Geboorten (zonder de levenl. aangegevenen).	Wettig.			Onecht.			Te zamen.		
	m.	v.	tot.	m.	v.	tot.	mann.	vrouw.	totaal.
1865	62,477	59,359	121,836	2,534	2,424	4,958	65,011	61,783	126,794
1866	61,834	58,724	120,558	2,400	2,295	4,695	64,234	61,019	125,253
1867	62,777	59,144	121,921	2,288	2,295	4,583	65,065	61,439	126,504
1868	62,395	59,150	121,545	2,306	2,208	4,514	64,701	61,358	126,059
1869	61,124	58,246	119,370	2,234	2,185	4,419	63,358	60,431	123,789
1870	64,510	60,935	125,445	2,259	2,293	4,552	66,769	63,228	129,997
1871	63,121	60,778	123,899	2,270	2,136	4,406	65,391	62,914	128,305
1872	64,991	61,936	126,927	2,399	2,338	4,737	67,330	64,274	131,664

Met inbegrip van de levenloos aangegevenen, stonden de onecht geborenen tot de geborenen in 't algemeen als 1 tot:

	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.
N.-Brabant	35.—	37.84	40.89	37.38	40.89	44.38	42.86
Gelderland	29.82	29.55	28.22	28·11	31.48	30.04	27.43
Z.-Holland	20.82	21.27	21.27	20.98	22.24	22.73	21.58
N.-Holland	23.13	24.75	26.31	24.43	24.95	24.23	23.56
Zeeland	24.60	27.10	26.59	26.—	25.89	26.30	25.22
Utrecht	20.71	21.09	21.36	22.91	20.62	21.43	23.48
Friesland	41.11	40.33	40.33	43.31	41.26	36.24	44.02
Overijssel	37.16	35.98	39.93	39.48	37.73	45.07	39.88
Groningen	23.06	19.56	19.58	22.18	21.56	22.54	19.88
Drenthe	26.28	30.21	28.88	30.23	31.72	32.03	31.14
Limburg	37.11	38.06	33.86	41.93	37.58	37.44	37.19
	25.82	26.79	27.04	27.12	27.70	27.90	26.95

Erkenning en wettiging van natuurlijke kinderen.

	Erkende kinderen. (Art. 32 en 38 B. W.)	Van deze tevens gewettigd	Van deze erkend vóór de wettiging, doch in den loop van het jaar.	Op 1000 kinderen onecht levend gebor. zijn erkend.
1865	1,956	1,746	134	305
1866	1,762	1,665	171	375
1867	1,899	1,695	125	241
1868	1,780	1,555	147	394
1869	1,909	1,637	176	432
1870	2,089	1,904	207	459
1871	1,706	1,519	114	387
1872	1,790	1,586	179	378

Gewettigde kinderen.	Van deze gewettigd bij het huwelijk. (Art.327 B. W.)	Van deze gewettigd bij briev. van wettiging. (Art. 329 B, W.)	Op 1000 kinderen onecht levend geb. zijn gewettigd.
1865....1,776	1,750	26	358
1866....1,695	1,672	23	361
1867....1,746	1,727	19	262
1868....1,602	1,581	21	355
1869....1,665	1,648	17	377
1870....1,943	1,914	29	427
1871....1,545	1,509	36	351
1872....1,615	1,587	28	341

De volgende staat geeft op 100 erkende en gewettigde kinderen het betrekkelijk aandeel van elk levenstijdperk naar den ouderdom der kinderen bij de erkenning of wettiging:

	Binnen 3 dagen na de geb. of bij de aangifte.	Binnen 3 maanden na de geb.	Van 3 maanden tot beneden 1 jaar. na de geb.	Van 1 tot 2 jaren na de geb.	Van 2—5 jaren na de geb.	Van 5—10 jaren na de geb.	Van 10—15 jaren na de geb.	Van 15 en meer jar. na de geb.
Erkenning.								
1865........	1.94	18.05	19.99	15.85	22.34	11.91	3.38	6.54
1866........	1.08	18.67	19.30	16.40	24.40	10.61	3.92	5.62
1867........	1.53	18.43	19.85	16.80	25.20	10.69	2.95	4.47
1868........	1.01	19.61	19.83	17.14	22.58	10.84	3.54	5.45
1869........	1.26	18.12	19.54	16.13	23.21	11.84	3.72	6.18
1870........	0.91	18.62	21.78	17.23	21.73	11.83	3.54	4.36
1871........	1.12	18.18	22.29	15.95	22.05	11.38	3.40	5.63
1872........	0.89	20.39	21.23	14.47	20.84	12.79	3.63	5.76
Wettiging.								
1865........	1.30	17.00	20.33	17.85	23.54	11.99	3.43	4.56
1866........	0.83	17.94	20.94	17.40	25.43	10.92	3.89	2.65
1867........	0.86	18.50	20.73	17.81	26.46	11.17	3.81	1.66
1868........	0.37	18.92	21.16	18.92	23.97	10.92	3.18	2.56
1869........	0.30	17.00	21.26	17.84	24.63	12.19	3.72	3.06
1870........	0.41	17.86	23.01	18.89	22.49	11.94	3.34	2.06
1871........	0.65	17.80	23.95	17.67	23.36	11.59	3.10	1.88
1872........	0.37	19.32	22.91	15.85	22.48	13.37	3.22	2.48

Vruchtbaarheid der huwelijken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 100.

Sterfte. Zie voor de jaren 1840—1865 *Alg. Stat.* II, bl. 102 tot 120 en *Stat. bescheiden* 1865—1872, 1e st. Het aantal sterfgevallen was, zonder de levenloos aangegevenen, in:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
1865	46,231	44,843	91 074
1866	51,738	50,116	101,854
1867	43,118	41,649	84,767
1868	45,745	44,199	89,944
1869	41,751	40,802	82.553
1870	47,175	45,891	93,066
1871	54,303	52,675	106,978
1872	48,550	46,045	94,594
1873	45,715	43,571	89,287

Naar den burgerlijken staat was de sterfte aldus verdeeld:

	Ongehuwd.		Gehuwd.		In weduwenstaat.		Gescheiden van echt.		Burg. staat. Onbekend.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
1865	31,337	27,657	10,409	9,799	4,476	7,376	9	11	—	—
1866	32,503	28,566	14,222	12,760	5,000	8,772	11	18	2	—
1867	28,313	24,936	10,194	9,197	4,597	7,505	12	11	2	—
1868	30,348	27,200	10,584	9,366	4,799	7,625	13	8	1	—
1869	26,049	22,992	10,846	9,830	4,836	7,964	6	15	14	1
1870	30,515	26,952	11,427	10,467	5,210	8,452	10	20	13	—
1871	35,935	32,519	12,977	11,570	5,371	8,553	14	33	6	—
1872	32,578	28,602	11,109	9,945	4 827	7,479	19	15	17	3
1873	29,599	25,906	11,149	9,208	4,933	7,832	13	21	22	4

De breedvoerige staten in de *Statistieke bescheiden* 1865—1872, 1e dl. omtrent den ouderdom der overledenen, geven de volgende uitkomsten. Van 1000 overledenen stierven:

	beneden het jaar.	van 1 tot 15 jaren.	van 16 tot 49 jaren.	van 50 en meer jaren.	onbekend.
1865	305.8	219.7	198.6	275.6	0.3
1866	233.4	238.4	239.6	288.4	0.2
1867	263.7	210.2	195.6	300.1	0.4
1868	313.2	208.9	186.1	291.4	0.4
1869	273.4	192.4	203.6	330.1	0.5
1870	292.6	200.5	194.9	311.7	0.3
1871	270.3	242.1	207.4	280.0	0.2
1872	295.2	231.7	192.0	280.5	0.29
1873	306.9	193.8	188.7	310.1	0.3

Vergelijking tusschen geboorte en sterfte. Het algemeen bedrag der geborenen en der sterfgevallen stond tot de gemiddelde bevolking des Rijks als 1 tot:

	voor de geborenen.	voor de sterfgevallen.	Totale vermeerdering der werkelijke bevolking.
1865	27.69	38.55	37.244
1866	28.27	34.76	23.468
1867	28.24	42.14	39.840
1868	28.64	40.14	36.052
1869	29.41	44.10	23.602
1870	27.70	38.70	34.353
1871	28.27	33.91	18.956
1872	27.31	38.65	37.386
1873	—	41.12	41.077

Levenloos aangegevenen.

	totaal.	1 levenloos aangegeven op geborenen in 't algemeen.	1 levenloos aangegeven op overledenen in 't algemeen.
1865	7,060	18.96	13.90
1866	6,934	19.06	15.68
1867	6,444	20.64	14.16
1868	6,570	20.19	14.69
1869	6,647	19.62	13.42
1870	7,011	19.54	14.27
1871	7,306	18.56	15.64
1872	7,313	19.01	13.94
1873	7,359	19.98	—

Levens- en sterftewet. Zie *Algem. Statistiek* II, bl. 121—126, alsmede *Bevolkingstafelen, twaalfjarige staten der levendgeborenen en sterfgevallen, levens- en sterftewet voor het Kon. der Nederlanden.* 's Hage, Landsdrukkerij 1856.

Verandering van woonplaats.

Ingekomen personen in de gemeenten.

	uit eene andere gem. in de prov.	uit eene andere provincie.	uit de Overz. bezitt.	uit den vreemde.	totaal.
1865	126,128	48,947	1,875	5,072	181,022
1866	129,121	50,310	1,154	5,150	185,735
1867	128,378	55,438	1,732	5,084	190,632
1868	128,530	62,369	1,978	5,388	198,265
1869	140,656	56,349	1,466	6,056	204,527
1870	130,055	54,427	2,063	5,692	192,237
1871	129,836	53,363	1,628	5,327	190,154
1872	138,409	56,785	1,711	6,424	203,329

Vertrokken personen uit de gemeenten.

	naar eene gem. binnen de prov.	naar eene andere provincie.	naar de Overz. bezitt.	naar den vreemde.	plaats der vestiging onbekend.	totaal.
1865	123,700	48,580	537	7,816	18	180,651
1866	126,173	49,514	892	9,536	45	186,160
1867	126,335	55,036	584	10,459	19	192,433
1868	126,918	61,648	572	9,258	21	198,417
1869	147,683	59,576	1,615	13,157	80	222,111
1870	130,333	55,527	615	7,913	67	194,455
1871	127,142	53,241	1,110	10,637	25	192,162
1872	134,485	57,482	832	11,916	70	204,785

De buitengewone overmaat der vertrokken boven de ingekomen personen in 1869 moet, volgens de *Stat. bescheid.* 1869, I, enkel aan eene strenge herziening der bevolkingsregisters worden toegeschreven.

Landverhuizing. Volgens de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant*, laatstelijk die van 15 April 1875, zijn als landverhuizers uit Nederland vertrokken in:

	Hoofden van huisgezinnen en vrijgezellen.	Met de vorenstaande personen zijn vertrokken: vrouwen.	kinderen.	dienstboden.	te zamen.
1865	598	345	622	2	1,597
1866	1,202	526	1,556	11	3,295
1867	1,432	683	2,049	23	4,187
1868	1,010	447	1,506	9	2,972
1869	1,197	522	1,708	9	3,436
1870	606	254	774	10	1,644
1871	742	328	970	29	2,069
1872	1,209	523	1,735	19	3,486
1873	1,293	637	1,926	11	3,867
1374	374	164	500	4	1,042

In de *Staatscourant* van 20 Febr. 1875 komt voor eene statistiek der landverhuizingen in Friesland over 1865—1874.

B. PHYSIEKE TOESTAND DER BEVOLKING. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 134 volg.: *Uitkomsten der jaarlijksche lichtingen voor de Nationale militie.* Zie voor de jaren 1823—1861 de *Alg. Stat.* II, bl. 135 volg. *Bronnen: Statistieke bescheiden voor het Kon. der Nederl.* 1868, Dl. I, st. 2, Dl. 7, st. 3. *Ligting voor de Nat. mil.* in elk der jaren 1863—1871, en voor enkele cijfers de statistiek betreffende den afloop der nat. militie, jaarlijks in de *Staatscourant* gepubliceerd. Voorts de *Provinciale Verslagen.*

Onderzoek naar den toestand der kinderen werkzaam in fabrieken. Zie de *Alg. Stat.* II, bl. 146. Van het aldaar vermelde *Rapport der Commissie belast met het onderzoek naar den toestand der kinderen in fabrieken arbeidende*, zijn later verschenen afl. IV en V: *Resultaten van het vergelijkend lokaal onderzoek*, waaruit echter geen kort algemeen overzicht is saam te stellen.

Gezondheidstoestand. Zie *Alg. Stat.*, Dl. II, bl. 155, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Dr. L. SCHELTEMA BEDUIN, loopende over de jaren 1854—1869.

Bronnen: Verslagen aan den Koning van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig staatstoezicht, 1866—1874. *Statistische bescheiden*, IIe stuk: *Sterfte naar de oorzaken van den dood*, het laatste in 1874 verschenen betreft het jaar 1874. — *De cholera-epidemie in Nederland in* 1866 *en* 1867, uitgegeven door het dep. van binnenl. zaken, 1872—1873, 1e, 2e en 3e stuk, met kaarten. — *Bijdrage tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland*, uitgegeven door het dep. van binnenl. zaken, 1870, 1872 en 1875, 1e, 2e, 3e en 4e stuk: *Natuurkundige plaatsbeschrijving van de provinciën Zeeland, Friesland en Overijssel.* Voorts de *Provinciale Verslagen.*

Sterfte naar de oorzaken van den dood, volgens de *Verslagen van het geneeskundig staatstoezicht:*

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Typhus en febr. tychhoidea	3,754	3,424	3,438	3,084	2,892	1,966	1,240
Pokken	143	50	706	15,787	3,731	351	130
Roodvonk	325	283	266	662	922	819	566
Mazelen	1,680	2,095	1,955	1,236	2,227	751	550
Croup	1,044	1,220	1,336	1,133	754	870	931
Kinkhoest	1,141	1,084	1,144	1,045	2,292	1,120	866
Kwaadaardige keelziekte	526	649	699	548	492	422	332
Cholera	176	59	169	182	178	273	48
Diarrhoë	3,818	2,155	3,001	3,177	3,729	4,039	2,895
Levenszwakte en uitt. 0-14 jaren	8,263	6,529	9,374	9,699	10,153	10,689	9,740
Uittering. 14-65 jaren	4,742	1,216	1,076	1,075	1,103	1,034	1,106
Marasm. senil., boven de 65 jaren	5,466	5,159	5,752	6,231	5,519	5,915	6,015
Acute ziekten d. ademhalingswerkt.	4,786	6,535	7,956	7.605	7,163	7,323	7.589
Chron. ziekte der ademhalingswerkt.	5,660	12,346	14,591	14,731	13,443	13,511	13,576
Ziekten van het kraambed	641	724	678	663	616	740	833
Kanker	1,298	1,569	1,649	1,712	1,718	1,766	1,845
Verdrinking	821	763	795	825	842	827	798
Verbranding	137	134	144	128	98	164	162
Andere ziekten	34,194	28,185	31,490	31,968	31,512	32,190	31,570
Oorzaken onbekend	11,329	9,394	6,847	5,487	5,180	4,515	4,277
Totaal overledenen, zonder levenloos aangegevenen	89,944	82,553	93,066	106,978	94,594	89,285	85,069
Levenloos aangegevenen	6 571	6,648	7,010	7,306	7,313	7,359	7,606
Idem op 1000 geboorten	—	50.7	51.2	53.8	53.0	55.0	52.9

Besmettelijke en epidemische ziekten, enz. Van 1000 inwoners stierven aan:

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Pokken	0.03	0.01	0.19	4.3	1.2	0.09	
Roodvonk	0.09	0.07	0.07	0.18	0.2	0.2	
Mazelen	0.4	0.3	0.5	0.3	0.6	0.2	
Typhus	1.—	0.9	0.9	1.31	0.7	0.5	
Kwaadaardige keelziekte	0.1	0.17	0.19	0.15	0.1	0.1	1.2
Croup	0.2	0.3	0.36	0.31	0.2	0.23	
Kinkhoest	0.3	0.29	0.31	0.28	0.6	0.30	
Cholera	0.04	0.01	0.04	0.05	0.04	0.01	
Diarrhoëa	1.06	0.59	0.8	0.8	1.—	1.—	0.77
Levenszwakte en uittering (10—14 jaren)	2.3	1.24	2.5	2.6	2.7	2.9	....
Tering (14—65 jaren)	1.3	0.33	0.2	0.2	0.3	0.2	....
Marasmus senilis (boven 65 jaren)	1.5	1.42	1.5	1.7	1.5	1.6	1.61
Acute ziekten der ademhalingswerktuigen	1.3	1.8	2.1	2.—	1.9	1.9	
Chron. ziekten der ademh.-werktuig., met inbegrip van longtering	1.5	3.4	3.9	4.—	3.6	3.6	5.69
Kanker	0.35	0.42	0.45	0.4	0.4	0.4	0.43
Verdrinking	0.22	0.22	0.21	0.2	0.2	0.2	....
Verbranding	0.03	0.03	0.03	0.3	0.02	0.03	....

In het laatste verslag van het geneeskundig staatstoezicht wordt terecht opgemerkt, dat de *ziekten van het kraambed* moeten vergeleken worden *niet*, gelijk vroeger, met het cijfer der bevolking, doch met het aantal der geboorten. Op de 1000 geboorten stierven aan *ziekten van het kraambed* in:

1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.	1869—74 gemiddeld
5.52	4.95	4.88	4.68	5.53	5.79	5.23

In dezelfde jaren was op 1000 sterfgevallen geen geneeskundige hulp bij

82	55	39	42	51	51	52

Krankzinnigen verpleging. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 167 volg., loopende tot 1868, tot wanneer het officiëele *Verslag van den staat der gestichten voor krankzinnigen* is verschenen. Voor de latere jaren worden in de *Verslagen der provinciën*, waar krankzinnigengestichten gevestigd zijn, in Hoofdst. IV breede opgaven medegedeeld. Zie ook in *Staatk. Jaarb.* 1872, bl. 340, 1873, bl. 387, en 1875, bl. 107, de aan officiëele bron ontleende *Overzichten van de beweging in de Nederlandsche gestichten voor krankzinnigen* in 1871, 1872, 1873 en 1874.

Verpleging van Idioten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 191 volg. *Bronnen:* Verslag van het *Geneeskundig gesticht, uitsluitend voor minderjarige idioten*, te 's Gravenhage, en Prov. Verslag van Zuid-Holland. In 1874 werden er verpleegd 29 jongens en 28 meisjes, te zamen 57, van welke 7 werden ontslagen, zoodat ult°. Dec. van het jaar aanwezig waren 50. Aan 20 werd onderwijs gegeven. (Zie verder Prov. Verslag over 1874, H. 4, bl. 40).

Doofstommen, blinden en lijders aan oogziekten enz. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 196 volg. *Bronnen: Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen* over 1873/4. (*Bijblad der Nederl. Staatscourant* 1875—76, bijl. 13.2) .Voorts de *Vrovinciale Verslagen* en die der gestichten zelve.

Volgens het *Verslag over de scholen* telde op 31 Dec. 1873:
het doofstommen-instituut te Groningen..........164 leerlingen.
de inrichting van doofstommen onderwijs te Rotterdam.102 "
het gesticht voor doofstommen te St. Michielsgestel.126 "
het instituut tot onderwijs van blinden te Amsterdam, schooljaar 1872/3..........................49 "
het gesticht voor volwassen blinden te Amsterdam, 1 April 1873..............................60 "
de school voor spraakgebrekkigen en doofstommen van F. Y. KINGMA te Amsterdam................39 "

Nederlandsch gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders te Utrecht. Zie voor de jaren 1858—1868 de *Alg. Stat.* II, bl. 207 volg., voor de latere jaren Prov. Verslag van Utrecht. Op bl. 84 van H. IV van dat over 1874, wordt o. a. vermeld, dat er in dat jaar werden verpleegd 348 lijders, van welke 6 niet, 94 wel verbeterd en 233 hersteld werden ontslagen en ult°. Dec. in behandeling bleven 15 lijders.

Statistiek der ziekten bij de Landmacht. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 209. loopende over de jaren 1862—1870. Latere opgaven zijn ons niet bekend. Het jaarlijksch verslag van den inspecteur van den ge-

neeskundigen dienst der landmacht, is, zoover wij weten, niet gepubliceerd.

Statistiek der ziekten bij de zeemacht. Zie voor de jaren 1862—1870 de *Alg. Stat.* II, bl. 213 volg., voor de jaren 1871 en 1872 het *Beknopt Verslag* enz., voorkomende in de bijl. tot de Concept-staatsbegrootingen 1874 en 1875, Hoofdst. VI, volgens welke in 1871 bij een sterftecijfer van 6,357 koppen, zoo op de schepen binnengaats, buitengaats, in de Indiën of op reis, als met inbegrip der mariniers werden geteld 10,671 zieken of 152 pct., en 62 overledenen of 0.9 pct. In 1872 was bij een sterktecijfer van 6064 koppen, het aantal zieken 9011 of 148 pct. en 67 overledenen of 1.1 pct.

Statistiek der ziekten bij Gevangenen. Zie voor de jaren 1836—1868 de *Alg. Stat.* II, bl. 223 volg., voor de latere jaren de officieele *Statistiek van het gevangeniswezen over* 1869—1873. De totaalcijfers zijn, dat in de strafgevangenissen, huizen van verzekering en huizen van arrest te zamen voorkwamen:

	Eens of meermalen ziek geweest.	Niet ziek geweest.	Verhouding 1 ziek op de:
1865	2,835	15,291	5.39
1866	2,927	14,745	5.03
1867	3,012	16,312	5.41
1868	3,644	14,927	4.09
1869	3,284	14,314	4.36
1870	3,218	13,311	4.13
1871	2,926	13,685	4.67
1872	2,931	14,532	4.96
1873	3,356	14,892	4.43

In die gezamenlijke gevangenissen bedroeg de sterfte, in:

1865	0.35 pct.	1870	0.39 pct.
1866	0.42 "	1871	0.33 "
1867	0.31 "	1872	0.26 "
1868	0.29 "	1873	0.22 "
1869	0.27 "		

C. INTELLECTUEELE ONTWIKKELING.

I. *Lager onderwijs.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 239 volg., bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Mr. J. A. SILLEM, loopende tot 1868.

Bronnen: Regeeringsverslagen, het laatste over 1873, in het *Bijblad* 1875—1876, en de *Prov. Verslagen.*

BEKNOPT OVERZICHT VAN DE STATISTIEK VAN HET LAGER ONDERWIJS OVER DE JAREN 1864—1873.

OPENBARE SCHOLEN. [1]

	AANTAL SCHOLEN OP 31 DEC.	LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1864..	2,558	Jan. 188,213	145,694	333,907	6,541	296	6,837
		Jul. 165,815	136,765	302,580			
1865..	2,565	Jan. 193,865	149.140	343,005	6,380	258	6,638
		Jul. 167,348	137,403	304,751			
1866..	2,572	Jan. 195,418	149,768	345,186	6,373	284	6,657
		Jul. 167,632	136,703	304,335			
1867..	2,584	Jan. 192,919	147,931	340,850	6,470	365	6,835
		Jul. 168,355	137,621	305,976			
1868..	2,590	Jan. 192,995	148,156	341,151	6,315	371	6,686
		Jul. 169,440	139,119	308,559			
1869..	2,596	Jan. 197,912	153,398	351,310	6,428	457	6,885
		Jul. 175,193	144,227	319,420			
1870..	2,608	Jan. 202,851	157,323	360,174	6,539	477	7,016
		Jul. 180,996	149,443	330,439			
1871..	2,625	Jan. 205,006	159,388	364,394	6,484	535	7,019
		Jul. 184,276	153,190	337,366			
1872..	2,649	Jan. 208,457	163,730	372,187	6,494	624	7,118
		Jul. 187,731	156,351	344,082			
1873..	2,669	Jan. 212,995	169,151	382,146	6,519	729	7,248
		Jul. 188,526	157,684	376,210			

BIJZONDERE SCHOLEN.

JAREN.	AANTAL SCHOLEN. GESUBSIDIËERDE.	NIET GESUBSIDIËERDE.	TOTAAL.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL MANNEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1864	151	905	1,056	Jan. 40,549	47,737	88,286	2,230	1,298	3,528
				Jul. 38,716	46,399	85,115			
1865	152	906	1,058	Jan. 40,363	49,015	89,378	2,254	1,298	3,552
				Jul. 39,328	47,504	86,832			
1866	150	917	1,067	Jan. 41,470	50,603	92,073	2,212	1,396	3,608
				Jul. 39,831	49,559	89,390			
1867	155	916	1,071	Jan. 41,379	51,926	93,305	2,141	1,400	3,541
				Jul. 40,794	51,444	92,238			
1868	154	931	1,085	Jan. 42,471	53,689	96,160	2,265	1,424	3,689
				Jul. 41,922	52,813	94,735			

[1] Zoowel in dezen staat als in den volgenden worden alleen de cijfers, die op de dagscholen betrekking hebben, medegedeeld.

BIJZONDERE SCHOLEN (*Vervolg*).

JAREN.	AANTAL SCHOLEN. GESUBSIDIËERDE.	NIET GESUBSIDIËERDE.	TOTAAL.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	VROUWEN. (Hoofd- en Hulponderw. en Kweekel.)	TOTAAL.
1869	174	954	1,128	Jan. 44,136	55,908	100,044	2,307	1,541	3,848
				Jul. 43,964	55,903	99,867			
1870	176	943	1,119	Jan. 47,075	59,530	106,605	2,332	1,565	3,897
				Jul. 47,149	59,053	106,202			
1871	165	944	1,109	Jan. 49,077	60,977	110,054	2,278	1,620	3,898
				Jul. 47,899	59,342	107,241			
1872	144	973	1,117	Jan. 50,011	61,933	111,944	2,344	1,627	3,971
				Jul. 49,916	62,365	112,281			
1873	143	978	1,121	Jan. 52,820	65,093	117,913	2,472	1,745	4,217
				Jul. 51,126	63,463	114,589			

ALLE LAGERE SCHOLEN TE ZAMEN.

JAREN.	AANTAL SCHOLEN.	AANTAL LEERLINGEN. JONGENS.	MEISJES.	TOTAAL.	ONDERWIJZEND PERSONEEL. MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL
1864..	3,614	Jan. 228,762	193,431	422,193	8,771	1,594	10,365
		Jul. 204,531	183,164	387,695			
1865..	3,623	Jan. 234,229	198,155	432,384	8,674	1,556	10,230
		Jul. 206,376	184,907	391,283			
1866..	3,639	Jan. 236,891	200,371	437,262	8,585	1,680	10,265
		Jul. 207,463	186,262	393,725			
1867..	3,655	Jan. 234,299	199,857	434,156	8,672	1,763	10,435
		Jul. 209,149	189,065	398,214			
1868..	3,675	Jan. 235,466	201,845	437,311	8,580	1,795	10,375
		Jul. 211,362	191,932	403,294			
1869..	3,724	Jan. 242,048	209,306	451,354	8,735	1,998	10,733
		Jul. 219,157	200,130	419,287			
1870..	3,727	Jan. 249,926	216,853	466,779	8,871	2,042	10,913
		Jul. 228,145	208,496	436,641			
1871..	3,734	Jan. 254,083	220,365	474,448	8,762	2,155	10,917
		Jul. 232,175	212 532	444,707			
1872..	3,766	Jan. 258,489	225,779	484,268	8,838	2,251	11,089
		Jul. 237,685	218,728	456,386			
1873..	3,790	Jan. 265,815	234,244	500,059	8,991	2,474	11,463
		Jul. 239,652	221,147	460,799			

In 15 gemeenten waren geene openbare scholen gevestigd. De kinderen uit die gemeenten hadden gelegenheid onderwijs te ontvangen op de scholen van naburige gemeenten.

In 1873 waren, in vergelijking met het vorige jaar, bij de openbare scholen 24 hoofd- en 157 hulponderwijzers en onderwijzeressen *meer*, doch 51 kweekelingen (m. en vr.) *minder*, — bij de bijzondere scholen (bijna uitsluitend bij de niet-gesubsidiëerde) 6 hoofd-, 166 hulponderwijzers en onderwijzeressen en 74 kweekelingen (m. en vr.) *meer* aanwezig.

Het aantal dagscholieren, dat kosteloos onderwijs ontving, was:

	Openbare scholen.			Alle lagere scholen te zamen.			
	j.	m.	totaal.	j.	m.	totaal.	
1872	119,192	96,984	216,176	134,515	118,091	252,606	op 15 Jan.
1873	121,416	99,389	220,805	135,163	119,934	255,097	op 15 Jan.
1872	104,999	90,877	195,876	119,647	110,899	230,546	op 15 Juni
1873	104,851	90,553	194,904	118,467	110,588	229,055	op 15 Juni

De verhouding van het getal dagscholieren, die kosteloos onderwijs ontvingen, tot de geheele schoolbevolking der dagschool op 15 Januari, was als volgt:

Van de 100 jongens (meisjes) genoten kosteloos onderwijs:

	Aan de openbare scholen.		Aan de gesubsid. bijzondere scholen.		Aan de niet gesubs. bijzondere scholen.		Aan alle lagere scholen te zamen.	
	j.	m.	j.	m.	j.	m.	j.	m.
1872	57.1	59.2	10.9	18.5	31.9	34.9	52	52.3
1873	57	58.7	5.4	16.5	27.2	52.3	50.8	51.2

Op de avondscholen (openbare en bijzondere te zamen genomen) waren aanwezig:

tevens de dagscholen bezoekende:

	OP 15 JANUARI.			OP 15 JULI.		
	j.	m.	totaal.	j.	m.	totaal.
1872	40,087	17,413	57,500	24,002	11,078	35,080
1873	41,636	18,323	59,959	23,883	11,833	35,716
	alleen de avondschool bezoekende:					
1872	17,952	6,272	24,224	2,957	2,540	5,497
1873	17,736	6,055	23,791	2,743	1,965	4,708

Schoolverzuim.

PROVINCIËN.	Vermoedelijk getal kinderen.				Vermoedelijk getal kinderen die in Januari 1873 van de dagschool geen gebruik hebben gemaakt.				Van de 100 jongens (meisjes) hebben in Januari 1873 van de dagschool geen gebruik gemaakt.			
	Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaren.		Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaar.		Van 6, 7 en 8 jaar.		Van 9, 10 en 11 jaar.	
	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Noord-Brabant.	13,097	12,867	12,960	12,264	2,263	3,344	2,331	2,859	17	26	18	23
Gelderland....	14,337	13,924	13,959	13,331	2,171	3,108	1,541	2,848	15	22	11	21
Zuid-Holland...	23,208	23.572	21,655	21,425	3,029	4,864	3,215	4,671	13	21	15	22
Noord-Holland.	20,567	20,091	19,220	18,921	4,920	5,405	2,931	4,539	24	27	15	24
Zeeland.......	5,991	6,021	5,797	5,849	522	1,203	700	1,220	9	20	12	21
Utrecht.......	5,556	5,336	5,284	5,275	675	833	579	1,215	12	16	11	23
Friesland......	10,615	10,196	10,114	9,791	543	984	1,993	2,664	5	10	20	27
Overijssel.....	8,761	8,091	8,267	7,938	1,471	1,188	1,226	1,771	17	15	15	22
Groningen....	8,104	7,877	7,726	7,276	928	979	1,373	1,450	11	12	18	20
Drenthe.......	3,585	3,459	3,525	3,345	452	543	442	584	13	16	13	17
Limburg......	7,219	6,959	7,157	6,718	1.744	1,943	872	1,226	24	28	12	18
Totaal 1873..	121,040	118,393	115,664	112,133	18,718	24,394	17,203	25,047	15	21	15	22
In 1872..	119,764	117,211	114,457	111,020	18,510	24,146	17,015	24,790	15	21	15	22
Vermeerdering.	1,276	1,182	1,207	1,113	208	248	188	257	"	"	"	"

UITGAVEN VAN HET RIJK, DE PROVINCIËN EN DE GEMEENTEN, TEN BEHOEVE VAN HET LAGER ONDERWIJS, SEDERT DE INVOERING DER WET VAN 1857.

De inkomsten, in de 2de kolom bedoeld, zijn: van het Rijk het batig slot der examengelden, de bijdragen der onderwijzers voor hun pensioen, de opbrengst der schoolgelden op de leerscholen, verbonden aan de Rijkskweekscholen; voorts, wat de gemeenten betreft, de opbrengst der schoolgelden (in 't 10jarig overzicht van af '57 medegedeeld, zonder opgave van het door de onderwijzers geheven schoolgeld, — van daar het groote verschil tusschen de cijfers der 2de kolom in '58 en in '59), de bijdragen van 't Rijk, van de andere gemeenten of van de provincie, rentelooze voorschotten van de provinciën en de opbrengst van bijzondere fondsen.

	Totaal der uitgaven.	Inkomsten van Rijk en gemeenten.	Zuiver bedrag der uitgaven.
1858	*f* 2,380,080	*f* 1,102,086	*f* 1,278,894
1859	〃 2,080,191	〃 369,090	〃 1,711,101
1860	〃 2,720,887	〃 461,152	〃 2,259,735
1861	〃 4,330,028	〃 948,942	〃 3,381,084
1862	〃 4,646,974	〃 1,134,495	〃 3,512,478
1863	〃 4,476,869	〃 1,089,984	〃 3,386,885
1864	〃 4,486,226	〃 1,122,254	〃 3,363,971
1865	〃 4,760,039	〃 1,183,451	〃 3,576,587
1866	〃 4,754,792	〃 1,116,644	〃 3,638,148
1867	〃 4,690,822	〃 1,064,028	〃 3,626,794
1868	〃 4,888,859	〃 1,116,847	〃 3,772,012
1869	〃 4,905,615	〃 1,106,460	〃 3,799,154
1870	〃 4,988,114	〃 974,800	〃 4,013,313
1871	〃 5,318,047	〃 975,787	〃 4,342,259
1872	〃 5,700,444	〃 1,017,553	〃 4,687,055
1873	〃 6,259,665	〃 1,343,984	〃 5,220,951

Bezoldiging van onderwijzers.

De jaarwedden der hoofdonderwijzers en onderwijzeressen bedroegen gemiddeld: A met inbegrip van de onderwijzers aan scholen, op welke art. 20 der wet toegepast is, — en B zonder deze, in

	A.	B.
Noord-Brabant	*f* 659	*f* 691
Gelderland	〃 646	〃 673
Zuid-Holland	〃 1041	〃 1041
Noord-Hollland	〃 921	〃 921
Zeeland	〃 807	〃 807
Utrecht	〃 785	〃 785
Friesland	〃 703	〃 705
Overijssel	〃 587	〃 622
Groningen	〃 631	〃 642
Drenthe	〃 473	〃 551
Limburg	〃 522	〃 540
Het Rijk	*f* 740	*f* 764

Met betrekking tot de tabel op de volg. blz. zij nog opgemerkt, dat kol. 1 niet bevat de 5 onderwijzers die minder dan *f* 200 hebben volgens art. 51, § 3, der wet.

OVERZICHT der hoofdonderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen, met aanduiding hunner vaste en veranderlijke jaarwedden, in 1869 en 1873.

PROVINCIËN.	Van *f* 200—*f* 399.	Van *f* 400—*f* 499.	Van *f* 500—*f* 599.	Van *f* 600—*f* 699.	Van *f* 700—*f* 799.	Van *f* 800—*f* 899.	Van *f* 900—*f* 999.	Van *f* 1000—*f* 1099.	Van *f* 1100—*f* 1199.	Van *f* 1200—*f* 1299.	Van *f* 1300—*f* 1399.	Van *f* 1400—*f* 1499.	Van *f* 1500—*f* 1599.	Van *f* 1600—*f* 1699.	Van *f* 1700—*f* 1799.	Van *f* 1800—*f* 1899.	Van *f* 1900—*f* 1999.	Van *f* 2000—*f* 2099.	Van *f* 2100—*f* 2199.	Van *f* 2200—*f* 2299.	Van *f* 2300—*f* 2399.	Van *f* 2400—*f* 2499.	Van *f* 2500—*f* 2599.	Van *f* 2600—*f* 2699.	Van *f* 2700—*f* 2799.	TOTAAL.
Noord-Brabant in 1869..	36	80	59	45	27	14	12	10	4	8	1	1	2	1	2	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	302
″ ″ 1873..	25	59	68	46	32	18	10	15	7	4	1	1	5	″	1	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	303
Gelderland ″ 1869..	31	90	67	45	37	24	9	9	2	1	1	2	1	2	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1	″	319
″ ″ 1873..	24	62	81	57	43	23	9	9	1	7	1	2	″	1	1	1	″	″	″	″	″	″	″	1	″	323
Zuid-Holland ″ 1869..	2	13	24	35		36	35	39	14	13	19	19	12	6	4	3	5	4	2	1	2	1	″	″	″	327
″ ″ 1873..	″	7	19	32	36	42	37	46	13	20	22	22	8	6	2	2	1	2	2	5	2	1	″	″	″	327
Noord-Holland ″ 1869..	″	19	41	47	50	42	20	25	7	11	1	32	2	5	2	7	″	″	1	″	″	″	″	″	″	312
″ ″ 1873..	″	4	27	47	42	56	32	32	7	18	″	4	4	6	34	7	2	1	2	″	″	″	″	″	″	325
Zeeland ″ 1869..	1	9	30	42	19	5	13	9	6	4	2	2	″	1	2	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	146
″ ″ 1873..	″	6	28	36	30	8	11	12	8	4	2	2	1	″	2	1	″	1	″	″	″	″	″	″	″	152
Utrecht ″ 1869..	1	6	14	19	8	14	8	4	2	1	2	2	2	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	81
″ ″ 1873..	″	5	13	18	10	17	7		1	2	2	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	82
Friesland ″ 1869..	8	94	98	50	30	30	9	15	4	1	2	1	1	″	″	1	″	″	1	″	″	″	″	″	″	345
″ ″ 1873..	2	29	107	88	40	32	15	19	8	4	2	4	1	″	″	″	″	″	1	″	″	″	″	″	″	352
Overijssel ″ 1866..	29	74	37	14	13	3	6	4	″	3	2	2	1	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	194
″ ″ 1873..	23	60	56	19	17	10	1	5	5	4	4	2	″	1	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	209
Groningen ″ 1869..	29	94	41	20	18	9	2	5	3	1	″	1	1	″	″	″	″	″	″	″	″	1	″	″	″	224
″ ″ 1873..	7	76	65	29	15	10	8	7	10	1	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	1	″	″	″	231
Drenthe ″ 1869..	52	42	17	11	1	9	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	133
″ ″ 1873..	45	56	19	13	4	6	3	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	147
Limburg ″ 1869..	17	105	28	13	3	4	1	1	2	″	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	175
″ ″ 1873..	12	82	53	12	4	5	1	2	″	1	″	1	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	″	173
Totaal in 1869..	206	626	456	341	244	195	115	118	45	43	30	63	19	15	10	12	5	5	4	1	2	2	″	1	″	2558
″ ″ 1873..	138	446	536	407	273	227	134	152	61	65	34	39	23	14	40	13	3	4	5	5	2	2	″	1	″	2624
Vermeerdering..	—68	—180	80	66	29	32	19	34	16	22	4	—24	4	—1	30	1	—2	—1	1	4	″	″	″	″	″	66

Rijkskweekscholen.

	aantal kweek.	overige leerl.	voor onderwijz.	voor kweek.	verdere uitgaven.	totaal 1873	uitgaven. 1872.
1873. .'s Hertogenbosch	41	48	*f* 17,086	*f* 9,815	*f* 6,996	*f* 33,898	*f* 34,527
Haarlem	41	23	" 16,293	" 11,277	" 8,095	" 33,666	" 33,212
Groningen	44	72	" 15,810	" 12,166	" 4,619	" 32,596	" 32,259
			f 49,190	*f* 33,259	*f* 19,710	*f* 102,160	*f* 99,998

De volgende cijfers geven een overzigt van hetgeen in 1872 en '73 is uitgegeven voor de opleiding van 't onderwijzend personeel in 't algemeen.

	rijks-kweeksch.	normaal-lessen.	art. 12 2e lid.	opleiding onderwij-zéressen.	totaal uitgaven van 't rijk.	door de provincie.	door de gemeenten.	rijk. prov. gemeent.
1872..	*f* 99,998	*f* 70,169	*f* 10,112	*f* 14,191	*f* 194,472	*f* 900	*f* 20,999	*f* 216,371
1873..	" 102,161	" 75,441	" 10,922	" 14,955	" 203,481	" 900	" 25,237	" 229,619

Bovendien werd aan subsidie van het rijk voor onderwijzers-gezelschappen nog gegeven, in 1872 *f* 5,185 en in 1873 *f* 5,205.

Scholen van bijzonderen aard en strekking.

Bewaarscholen. Zie voor de jaren tot 1868 *Alg. Stat.* II, bl. 272, voor de volgende jaren tot 1872 het *Verslag over de scholen.* Ongerekend de bewaar- of klein-kinderscholen te Amsterdam, naar gissing in 1873 120 (ten vorigen jare werd opgegeven 127), waren er in 300 gemeenten in:

1873....98 openb. sch	met 333 onderwijz.	person. en	14,637 leerl.
578 bijz. "	" 1,646 "	"	" 53,472 "
676	1,979		68,109
1872...692	2,062		67,155
1871...674	2,014		65,839
1870...666	2,041		64,321

Scholen voor volwassenen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 275 en voor later het *Verslag over de scholen.*

	Scholen.	Onderwijz. personeel.	Leerlingen. m	v.	Totaal.
openbare...	102	219	2,981	514	3,495
bijzondere..	139	354	3,417	4,043	7,460
1873.......	241	573	6,398	4,557	10,955
1872.......	228	555	6,657	4,394	11,051
1871.......	205	481	5,841	4,337	10,178

II. *Middelbaar onderwijs.* Zie voor de jaren tot 1868 *Alg. Stat.* II, bl. 300 volg., bewerkt door Dr. D. J. STEYN PARVÉ, (die voor het *Mengelwerk* van het Jaarboekje een vervolgartikel heeft toegezegd), en voor de latere jaren ook het *Verslag over de scholen.*

a. Burgerscholen op ult°. Dec.:

	1870.	1871.	1872..	1873.
burger-dagscholen.........	5	5	5	5
burger-avondscholen enz..	28	31	37	30

Hieronder behooren de:
ambachtsschool te Groningen;

school te Rotterdam met voorbereidende cursus, afd. voor beeldende kunsten en afd. voor technische wetenschappen;
ambachtsschool te Rotterdam;
burger-avond- en ambachtsschool te Leiden, en
industrieschool en teekenschool te Helder.

Deze gezamenlijke scholen telden:

	Leeraren.	Leerlingen.
Ult°. December 1871..........	366	3,632
〃 〃 1872..........	378	3,433
〃 〃 1873..........	335	3,602

Onder die scholen behooren niet de:
ambachtsschool te Amsterdam, tellende 1 Nov. 1873 97 leerlingen en 7 onderwijzers, behalve de onderwijzers in de praktijk;
industrieschool te Amsterdam met 90 leerlingen en 10 onderwijzers;
de industrieschool voor de vrouwelijke jeugd, tellende 1 Nov. 1873 168 leerlingen, 6 leeraren en 8 onderwijzeressen.

Te 's Hage werd in 1873 eene bijzondere ambachtsschool opgerigt met 47 leerlingen en 9 onderwijzers.

b. Hoogere burgerscholen. In 1870 45, in 1871 en 1872 47 en 1873 48, van welke:

	5jarige cursus.	4jarige cursus.	3jarige cursus.
Rijksscholen............	9	—	8
Gemeentescholen.......	22	3	3
gesubs. bijz. scholen.....	1	—	—
niet gesubs. bijz. school.	—	—	1
handelsschool te Amsterd.	1	—	—

Het getal leeraren in 1870 519, was in 1871 535, in 1872 555, van welke 9 aan 2 scholen werkzaam, dat der leerlingen voor:

	Volledig onderwijs.	Enkele lessen.	Totaal.
1865/66.......	1,203	215	1,418
1866/67.......	1,681	259	1,940
1867/68.......	2,064	391	2,455
1868/69.......	2 337	404	2,741
1869/70.......	2,749	461	3,210
1870/71.......	3,092	467	3,559
1871/72.......	3,285	532	3,817
1872/73.......	3,334	549	3,885
1873/74.......	3,216	454	3,670

Onder deze cijfers zijn niet begrepen de 34 vrouwelijke leerlingen, die in 8 gemeenten van deze scholen gebruik maakten en van wie 24 een volledigen cursus volgden.

c. De *Polytechnische school te Delft* met 12 leeraren, telde in den cursus 1870/71 164, in den cursus 1871/72 192, in den cursus 1872/73 198 en in den cursus 1873/74 219 leerlingen, als 196 voor alle en 23 voor enkele lessen.

d. Landbouwonderwijs. De landbouwschool te Warffum, in 1871 geopend, telde dat jaar 9 onderwijzers en 7 leerlingen. Bij den cursus 1873/74 waren aanwezig 5 leerlingen voor volledig onderwijs en 3 voor enkele lessen.

In 1873 werd de landbouwschool te *Wageningen* geopend met 11 onderwijzers en 13 leerlingen.

De school der Nederl. Tuinbouwmaatschappij *Linnaeus* te Watergraafsmeer had 6 onderwijzers en 26 leerlingen in 1873.

e. Zeevaartscholen. De volgende worden in het *Verslag over de scholen* 1873/74 genoemd:

Rotterdam, school voor zeevaart 31 Dec. 1873................87
Leiden, kweekschool voor zeevaart.........................63
Amsterdam, kweekschool voor zeevaart, begin cursus 1873/74..48
〃 zeevaartschool in 1873..........................81
Helder, school voor zeevaartkunde in 1873...................17
Vlieland, zeevaartkundige school in 1873....................14
Harlingen, school voor wis- en zeevaartkunde, cursus 1873/74..41
Schiermonnikooog, bijzondere zeevaartschool 1873.............58
Groningen, afdeeling zeevaartkunde der akademie Minerva 1873..60
Delfzijl, zeevaartschool....................................15
Veendam 〃..53

f. Middelbare scholen voor meisjes. In 1873 werden geene middelb. scholen voor meisjes opgericht, zoodat hun getal bleef 5 met vijfjarigen en 2 met driejarigen cursus, benevens eene bijzondere middelbare school te Utrecht. Ongerekend deze laatste met 43 leerlingen, hadden zij te zamen 511 leerlingen, 40 onderwijzeressen en 40 leeraars. Van de vaouwelijke industrieschool te Amsterdam is boven reeds melding gemaakt.

De ontvangsten en uitgaven van alle inrichtingen van middelbaar onderwijs, waaronder ook zijn begrepen de instellingen voor onderwijs in Indische taal-, land- en volkenkunde te Leiden en Delft, subsidiën aan gestichten voor doofstommen enz., bedroegen in:

	1872.		1873.	
	Ontvangst.	Uitgaaf.	Ontvangst.	Uitgaaf.
het Rijk.....	*f* 88,618	*f* 777,172	*f* 90,604	*f* 831,465
de provinciën.	〃 —	〃 17,752	〃 —	〃 21,748
〃 gemeent...	〃 174,356	〃 727,950	〃 178,696	〃 771,491
	f 262,974	*f* 1,522,876	*f* 269,301	*f* 1,624,705

Van de *f* 1.624,705 uitgaaf voor middelb. onderwijs is *f* 1,224,735 besteed voor het middelb. onderwijs ingerigt volgens de wet van 1863.

III. *Hooger onderwijs.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 346 volg., loopende tot het jaar 1868/9, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER, en voor de latere jaren tot 1871/4 de *Regeeringsverslagen* en de *Prov. Verslagen.*

Aan de hoogescholen waren in het einde van 1874 verbonden 78 hoogleeraren, als:

	Leiden.	Utrecht.	Groningen.	Te zamen.
godgeleerdheid..........	4	3	3	10
rechtsgeleerdheid	5	4	4	13
geneeskunde............	8	6	5	19
wijsbegeerte en letteren..	9	5	5	19
wis- en natuurkunde....	7	5	5	17
	33	23	22	78

Het aantal studenten aan de drie hoogescholen, hetzij *aldaar*, hetzij *elders*, studeerende, was 31 Dec.:

	godgeleerdheid.		rechtsgeleerdheid.		geneeskunde.		wis- en natuurk.		wijsbeg. en letteren.		Totaal.	
	a.	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*
1865..	298	21	552	41	205	8	90	6	60	16	1,205	92
1866..	275	17	558	34	194	28	122	12	63	23	1.212	114
1867..	285	13	548	35	288	10	127	3	83	13	1,331	74
1868..	255	22	512	35	215	17	141	6	94	22	1,217	102
1869..	271	29	525	33	219	13	156	1	102	15	1,273	91
1870..	256	27	501	39	228	15	149	3	106	15	1,240	99
1871..	283	29	557	38	231	18	174	3	112	15	1,357	103
1872..	245	32	593	31	236	23	189	5	91	31	1,354	122
1873..	288	37	632	51	262	27	189	9	120	20	1,491	144

Naar de verschillende faculteiten was het aantal studenten 31 Dec.:

	Leiden.		Utrecht.		Groningen.	
	a.	*e.*	*a.*	*e.*	*a.*	*e.*
godgeleerdheid......	54	31	203	6	31	—
rechtsgeleerdheid...	469	48	132	3	31	—
geneeskunde........	139	16	78	11	45	—
wis- en natuurkunde .	102	9	40	[illegible]	47	—
letteren.............	85	18	24	2	11	—
	849	122	477	22	165	—
Totaal.....	971		499		165	

Athenaeum. Zie, behalve de bovengenoemde bronnen, de gemeenteverslagen van Amsterdam en Deventer.

Het *Athenaeum te Amsterdam*, met 22 hoogleeraren: 1 godgeleerdheid, 3 rechtsgeleerdheid, 13 wis-, natuur- en geneeskunde en 3 wijsbegeerte en letteren: voorts 8 lectoren en privaat-docenten, terwijl 7 leeraren verbonden waren aan de opleiding van militaire genees- en artsenijmengkunde, telde het volgende aantal studenten, (waaronder de studenten van de Doopsgezinde en Ev. Luth. Seminaria).

	godgel.	rechtsgel.	geneesk.	wijsbeg.	letteren.	Totaal.
1867/68...	51	29	75	3	19	177
1868/69...	56	31	139	6	17	247
1869/70...	40	37	128	9	14	228
1870/71...	40	32	141	8	7	228
1871/72...	32	28	140	8	9	217
1872/73...	31	28	156	8	12	235
1873/74...	27	25	195	7	13	267
1874/75...	34	41	276	9	13	373

Voor het wis-, natuur- en geneeskundig onderwijs hebben zich aangemeld in:

	Voor het onderwijs in 't algemeen.	Van welke militaire studenten.	Voor het onderwijs in artsenijmengkunde.	Voor afzonafzonderlijke collegies.	Te zamen.
1867	56	—	30	34	120
1868	123	76	42	44	209
1869	116	83	28	52	196
1870	133	94	22	42	197
1871	151	106	18	50	219
1872	164	122	30	47	241
1873	187	158	32	39	258
1874	235	199	45	21	301

Hieronder ook eenige niet-studenten.

Het *Athenaeum te Deventer* met 5 hoogleeraren en 1 leeraar in de wiskunde, telde 1873/74 36 leerlingen bij den voorbereidenden cursus (gymnasium). Gedurende den cursus werden geene studenten ingeschreven.

Latijnsche scholen en gymnasiën.

	scholen.	leeraren.	leerlingen.
1865/66	61	225	1,214
1866/67	61	227	1,165
1867/68	59	225	1,107
1868/69	56	218	1,083
1869/70	55	213	1,079
1870/71	55	212	1,128
1871/72	55	224	1,141
1872/73	55	221	1,185
1873/74	55	227	1,185

De *kosten van het hooger onderwijs* (hoogescholen, athenaea, gymnasiën en latijnsche scholen) bedroegen, na aftrek van de inkomsten ten bate der gemeenten *f* 860,512 in 1873, tegen *f* 641,487 in 1872, *f* 743,902 in 1871 en *f* 717,842 in 1870.

Seminariën. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 362, omtrent het aantal hoogleeraren den *Staatsalmanak*, en omtrent de rijkssubsidiën de *Staatsbegrooting*, bijl. Hoofdstuk VII B.

IV. *Instellingen van onderwijs van bijzonderen aard en strekking.* *Rijks instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië te Leiden.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 366 en het *Regeeringsverslag* in het *Bijblad Staatsc.* Zij heeft 4 hoogleeraren en 2 privaat-docenten en telde in 1872 45, in 1873 54 ingeschrevenen. De uitgaven bedroegen in 1873 *f* 24,700, de inkomsten *f* 7,460. Zie mede het Verslag over 1874/75 in de *Staatsc.* 1875, N°. 262.

Gemeenteinstelling van onderwijs in de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië te Delft. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 367, en het *Regeeringsverslag* in het *Blijblad Staatsc.* Zij heeft 5 hoogleeraren. De cursus 1873/74 werd bijgewoond door 67 leerlingen. De uitgaven bedroegen in 1873 *f* 16,031, de schoolgelden *f* 13,300.

V. *Onderwijs bij de land- en zeemacht.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 367. *Regeeringsverslag over de scholen, Bijl. tot de Staatsbegrooting* Hoofdst. VI en VIII, *Prov. Verslagen* en *Staatsalmanak.*

De *scholen bij de corpsen*, met 265 onderwijzers, telden in 1873/74 6927 leerlingen, ongerekend 9 onderofficieren tot fortificatie-opzichters opgeleid wordende.

Instructie-bataillon te Kampen. Sterkte van het corps 19 Juli 1874 32 officieren en 402 onderofficieren, korporaals en manschappen, behalve 1 officier en 79 onderofficieren en manschappen tot het geven van onderwijs en ter opleiding tot den graad van officier en onderofficier in bijzonderen dienst. Van 20 Juli 1873 tot 19 Juli 1874 werden 263 jongelingen aangenomen. Aan het leger, zoo hier te lande als in O.-I, werden gedurende dien tijd verstrekt 14 sergeanten, 211 korporaals, 25 fouriers, te zamen 250.

Artillerie-instructie-compagnie te Schoonhoven. Op 1 Juli 1873 ontvingen 121 militairen onderwijs. Van dat tijdstip tot 1 Juni 1874 werden aangenomen 79 jongelingen.

Wetenschappelijke cursus bij de corpsen. De hoofdcursussen te Maastricht, den Bosch en Kampen werden op 1 Aug. 1873 bijgewoond door 90 onderofficieren; de 1e. kl. van den centr.cursus, 3e. reg. huz. door 16 onderofficieren; aan de 1e kl. cursus bij het 1e. regm. vest.art. namen 22 onderofficieren deel.

Koninklijke militaire Akademie te Breda. 13 kadetten werden tot officier bevorderd; 28 jongelieden werden na examen als kadet geplaatst. — De *Stafschool* werd 1 Nov. 1873 bezocht door 10 officieren. Een officier verliet de inrichting, na het eindexamen afgelegd te hebben. In 1874 werden 2 officieren toegelaten.

Kon. Instituut voor de Marine te Willemsoord. De cursus 1873/4 ving aan met 61 adelborsten.

Kweekschool ter opleiding van scheepsjongens en lichtmatrozen voor 's Rijks zeemacht te Leiden. Van de 171 kweekelingen, die in 1874 opgenomen werden, zijn 112 in 's lands zeedienst getreden, 29 afgekeurd en een bij de koopvaardij geplaatst. Sedert de oprichting tot 1 Jan. 1873 waren 928 knapen der school tot scheepsjongens of lichtmatrozen opgeklommen, terwijl 60 de koopvaardij hadden gekozen.

Opleiding van bootsmansleerlingen op het wachtschip te Willemsoord. Januari 1874 waren aanwezig 16 bootsmansleerlingen 2de kl. en 45 minderen.

Opleiding van lichtmatrozen en jongens op het wachtschip te Amsterdam. Op 26 Sept. 1873 waren aanwezig 78 lichtmatrozen; van 26 Sept. 1873 tot 29 Sept. 1874 verlieten het boord 46, zoodat aanwezig bleven 32 lichtmatrozen. Gedurende dat jaar ontvingen opleiding 227 jongens, van welke het boord verlieten 105 en 122 overbleven.

Opleiding van machinistleerlingen te Hellevoetsluis. Bij het einde van het schooljaar 1873/4 waren aanwezig 47 leerlingen, van welke 3 in dit jaar geplaatst werden.

VI. *Opleiding van burgerlijke geneeskundigen.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 397.

's Rijks kweekschool voor vroedvrouwen te Amsterdam. De cursus 1873/74 werd bijgewoond door 26 leerlingen, de cursus 1872/3 eveneens door 26 leerlingen.

's Rijks veeartsenijschool. Zie, behalve de bovengenoemde bronnen, ook het *Verslag van den landbouw.* Op 1 Sept. 1873 werd de cursus geopend met 51 leerlingen, van welke 47 internen. Het zuivere bedrag der rijksuitgaven voor de school was in 1871 *f* 29,803, in 1872 *f* 54,968, in 1873 *f* 66,167.

VII. *Opleiding van militaire geneeskundigen.* Zie *Alg. Stat.* II, bl. 405 en *Regeeringsverslag over de scholen.*

's Rijks kweekschool voor militairen geneeskundigen te Amsterdam. De cursus 1873/4 ving aan met 160 studenten, of 37 meer dan in het vorige jaar, als: 37 voor de land- en 30 voor de zeemacht, 90 voor Oost- en 3 voor West-Indië; 10 studenten werden na afgelegd arts-examen tot officier van gezondheid bevorderd.

Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost- en West-Indië te Utrecht. De cursus 1873/4 werd bijgewoond door 10 kweekelingen.

D. Uitkomsten van het lager onderwijs. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 414.

Bij de ingelijfde manschappen voor de nationale militie. De opgaven in de *Alg. Stat.* loopen over 1146 tot 1870. Latere opgaven zijn medegedeeld in *Stat. bescheid.* dl. VII, st. 3. *Loting voor de nationale militie in elk der vier jaren* 1868—1871. Men vindt in dit stuk, waaraan de bladwijzer ontbreekt, een tabel, aanwijzende het standpunt van beschaving der bij de verschillende korpsen ingedeelde manschappen en tevens de percentsgewijze verhouding over de verstrekte opgaven.

Na aftrek der onbekenden of van die manschappen, waarvoor de opgaven geheel ontbreken, verkrijgt men voor elk der 4 tijdperken voor het Rijk de volgende reden ten honderd.

	konden lezen en schrijven.	konden enkel lezen.	konden noch lezen noch schrijven.
$18^{46}/_{48}$	74.94	2.24	22.82
$18^{59}/_{62}$	77.98	2.23	19.79
$18^{63}/_{67}$	79.95	2.31	17.74
$18^{68}/_{71}$	82.96	1.58	15.46

Voor de provinciën krijgt men de volgende cijfers voor het tijdvak 1846/71, (het jaar 1850, waarvoor de opgaven ontbreken, niet mede gerekend). De onbekenden zijn bij de volgende opgaaf eveneens afgetrokken.

	konden lezen en schrijven.	konden enkel lezen.	konden noch lezen noch schrijv.
Noord-Holland	88.41	1.44	10.15
Drenthe	87.98	0.82	11.20
Groningen	86.95	0.76	12.29
Zuid-Holland	81.29	2.08	16.63
Friesland	80.68	2.28	17.04
Utrecht	76.94	4.36	18.70
Overijssel	76.27	3.21	20.52
Gelderland	74.48	3.79	21.73
Limburg	72.21	1.85	25.94
Zeeland	70.41	1.66	27.93
Noord-Brabant	62.51	1.11	36.38

Volgens de *Verslagen over de scholen*, afd. scholen bij de corpsen, konden in:

1871/72 van de 8,101 } leerlingen bij hunne komst zeer gebrekkig of in 't geheel niet lezen of schrijven... { 2,145
1872/73 " " 7,688 2,132
1873/74 " " 6,900 1,836

Bij de huwenden. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 416 en verder de opgaven in de Prov. Verslagen van N.-Holland en Limburg.

Bij de gevangenen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 416, en de *Statistiek van het gevangeniswezen.* Op de 100 gevangenen konden bij hunne opneming lezen noch schrijven, in:

1867	37.68 pct.	1871	27.72 pct.
1868	35.39 "	1872	26.78 "
1869	33.76 "	1873	26.84 "
1870	29.92 "		

E. INSTELLINGEN VAN WETENSCHAP, KUNST EN VOLKSBESCHAVING, Zie *Alg. Stat.* II, bl. 420 volg., bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER, en voor de volgende jaren de verslagen, jaarboekjes enz. van verschillende genootschappen, enz. Voorts de *Prov. Verslagen*, den *Staatsalmanak*, en wat de rijksinstellingen betreft, de jaarverslagen in de *Staatscourant*, als:

a. Wetenschappelijke instellingen. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 420.

de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen* met 94 leden, 5 rustende leden, 12 correspondenten en 39 buitenlandsche leden. Zie het Verslag over 1874 in de *Staatscourant* van 1875, n°. 135.

het *Koninklijk Nederl. Meteorologisch Instituut*, waarvan het Verslag over 1874/5 voorkomt in de *Staatsc.* 1875, n°. 162.

b. Instellingen voor de fraaie kunsten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 433,

de *Rijks-Akademie van beeldende kunsten* met één hoogleeraar-directeur en 5 hoogleeraren en 31 Dec. 1875 43 leerlingen, tegen 45 op 31 Dec. 1874. Zie het Verslag over 1875 in het *Bijblad tot de Staatsc.* 1875—6, bijl. n°. 115[3].

de *Koninklijke Muziekschool* met circa 200 leerlingen in 1872. Zie het Verslag over 1874 in de *Staatsc.* van 1875, n°. 127. Zij opende den cursus in Aug. met 182 leerlingen.

c. Verzamelingen en bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 441.

's Rijks-archief. Zie het Verslag over 1874 in de *Staatscour.* van 1875, nº. 90.

Provinciale en gemeente-archieven. In de *Provinciale Verslagen* worden dienaangaande onderscheidene opgaven medegedeeld.

Bibliotheken. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 448 en verder de jaarverslagen van de aanwinsten der *Kon. bibliotheek*, laatstelijk over 1874 in de *Staatsc.* 1875, nº. 82, en de *Provinciale bibliotheken* en derg. in de Prov. Verslagen.

Verzameliagen van beeldende kunsten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452. Van het Rijks Museum van schilderijen en het Prentkabinet te Amsterdam werd het eerste verslag gegeven in *Staatsc.* 1876, nº. 44; omtrent het Kon. Kabinet van schilderijen te 's Hage en de Verzameling van kunstwerken van levende meesters te Haarlem, worden geene verslagen medegedeeld. In de *Provinciale Verslagen* worden enkele mededeelingen aangetroffen over gemeentelijke verzamelingen.

Verzamelingen van oudheden, penningen en munten. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 452.

's Rijks museum van oudheden en het *Rijks ethnographisch museum te Leiden.* Zie het Verslag over 1874 in de *Staatsc.* 1875, nº. 95—98.

Kon. kabinet van penningen en gegraveerde steenen. Als boven *Staatsc.* 1874, nº. 215, 217, 218.

Over provinciale Verzamelingen zie men de *Prov. Verslagen.*

Verzamelingen ter bevordering der kennis van de Natuur. Zie *Algem. Stat* II, bl. 454 en onderscheidene mededeelingen omtrent de aan de hoogescholen verbonden musea enz. in het *Regeeringsverslag over de scholen* en in het *Verslag over den landbouw;* voorts de *Prov. Verslagen.* Omtrent *'s Rijks herbarium* te Leiden wordt jaarlijks verslag gegeven in de *Staatscourant;* het laatst over 1874 in de *Staatsc.* 1875, nº. 107.

Instellingen voor Volksvlijt. Zie *Alg. Stat.* II, bl. 455 en enkele mededeelingen in de *Prov. Verslagen.*

F. VOORTBRENGSELEN DER DRUKPERS. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 458, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER. Uit officiëele bronnen is dienaangaande niets mede te deelen dan het volgende:

Waarde van den in- en uitvoer van boeken.

	Invoer tot verbruik.	Uitvoer uit het vrije verkeer.
1865	*f* 886,119	*f* 519,716
1866	" 838,537	" 537,386
1867	" 919,908	" 452,573
1868	" 1,014,612	" 570,852
1869	" 1,025,117	" 696,192
1870	" 1,239,742	" 1,004,645
1871	" 1,154,908	" 811,880
1872	" 1,141,236	" 727,560
1873	" 1,126,277	" 866,526
1874	" 1,326,807	" 568,311

Zie verder de *Statistiek van handel en scheepvaart.* Een andere maatstaf geeft de *Statistiek der briefposterij*, volgens welke zijn verzonden:

	Dag- en weekbladen à 1 ct. port.	à ½ ct. port.	Te zamen.	Andere gedrukte stukken.
1870	11,987,553	—	11,987,553	3,012,289
1871	7,476,286	9,892,066	17,368,332	4,698,189
1872	7,518,041	10,918,904	18,436,945	4,852,187
1873	7,957,386	12,109,457	20,066,843	5,584,822

Bij het ter perse gaan van dit blad was de statistiek der briefposterij over 1874 nog niet ter onzer kennis gekomen.

G. Kerkelijk leven.

Zie *Alg. Stat.* II, bl. 466 volg., bewerkt door wijlen Mr. O. VAN REES, Mr. T. M. C. ASSER en Mr. S. VISSERING. Latere officiëele bronnen zijn: *Uitkomsten der volkstelling in* 1869, 1e deel, *Bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting*, 1875 Hoofdst. VII, en de *Provinciale Verslagen.* Verder de *Staatsalmanak* en de verslagen van de handelingen der synoden, kerkelijke jaarboeken enz.

Volgens de *Uitkomsten der volkstelling in* 1869, Deel I, bl. 374 volg., was alstoen de *bevolking* naar de *kerkgenootschappen*, aldus verdeeld:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Ned. Hervormden	960,259	996,593	1,956,852
Waalsch 〃	4,887	5,371	10,258
Engelsche-Presbyterianen	192	225	417
Remonstranten	2,505	2,981	5,486
Christ. Gereformeerden	53,314	53,809	107,123
Doopsgezinden	22,146	22,081	44,227
Evangelisch Lutherschen	28,672	28,873	57,545
Hersteld 〃	5,058	5,464	10,522
Hernhutters	127	184	311
Anglikaansch-Episcopalen	159	297	456
Schotsche gemeente	34	50	84
Roomsch-Katholieken	648,163	659,602	1,307,765
Oud Roomschen	2,569	2,718	5,287
Grieken	20	12	32
Ned. Israëlieten	31,521	32,957	64,478
Portug. 〃	1,659	1,866	3,525
Onbekend	2,833	2,328	5,161
	1,764,118	1,815,411	3,579,529

Bij de twee eerste tellingen werd de bevolking naar de kerkgenootschappen ingedeeld in Protestanten, Roomsch-Katholieken, waarbij de Oud Roomschen geteld werden, Israëlieten en Onbekend, waaronder de Grieken en Armeniërs waren begrepen. Naar die indeeling, volgt thans, naar de opgaven in de *Bevolkingsstatistiek*, Dl. I, bl. XVIII, eene vergelijking der 5 tellingen, met bijvoeging der betrekkelijke reden op 10,000 zielen:

	Protestanten.		R.-Katholieken.		Israëlieten.		Onbekend.	
	getal.	reden.	getal.	reden.	getal.	reden.	getal.	reden.
1829......	1,544,887	5,911	1,019,109	3,899	46,408	178	3,083	12
1839.....	1,704,275	5,958	1,100,616	3,848	52,245	183	3,314	11
1849......	1,824,860	5,969	1,171,924	3,834	58,626	192	1,469	5
1859......	2,007,026	6,065	1,234,486	3,730	63,790	193	3,826	12
1869......	2,193,281	6,127	1,313 052	3,668	68,003	190	5,193	15

Volgens den *Staatsalmanak* voor 1876, volg. telde in 1875:

de Nederl. Herv. kerk 10 provinciale ressorten, benevens het ressort der Waalsche Commissie, 44 klassen, 139 ringen, 1,340 gemeenten en 1,660 predikanten;

de Remonstrantsche broederschap 20 kerkelijke gemeenten en 21 plaatselijke dienstdoende predikanten;

het Christelijk gereformeerd kerkgenootschap ongeveer 340 gemeenten met 240 leeraars;

het Evangelisch-luthersch kerkgenootschap 7 ringen, 50 gemeenten en 9 filiaalgemeenten, met 62 dienstdoende predikanten;

het Hersteld Evang.-lutersch kerkgenootschap 8 gemeenten met 11 dienstdoende predikanten;

de Doopsgezinde gemeenten, 126 in getal, met 114 dienstdoende leeraren;

de Evangelische broedergemeenten 2 gemeenten met 2 predikanten en 2 hulppredikers;

de Duitsch-Evangelische gemeente te 's Gravenhage 1 predikant:

het Anglikaansch kerkgenootschap in 4 gemeenten 4 dienstdoende predikanten;

de Apostolische gemeente te 's Gravenhage 1 opziener, 5 priesters en 3 evangelisten;

het Roomsch-Katholiek kerkgenootschap 5 diocesen, 980 kerkelijke gemeenten (parochiën en rectoraten) en 2,060 geestelijken;

het kerkgenootschap der Oud-bisschoppelijke klerezy 25 kerkelijke gemeenten en 26 dienstdoende geestelijken;

het Nederl. Israëlietisch kerkgenootschap omvat in 12 kiesdistricten 166 gemeenten;

het Portugeesch-Israëlietisch kerkgenootschap 2 gemeenten.

Omtrent het aantal kerken, de schenkingen enz., zie men de *Provinciale Verslagen* en omtrent de rijksuitgaven ten behoeve der verschillende kerkgenootschappen Bijlage n°. 60 der Concept-staatsbegrooting voor 1875, volgens welke die uitgaven bedroegen in 1872: in totaal *f* 2,048,306, in 1873: *f* 2,033,124, ongerekend de pensioenen.

H. STATISTIEK DER MISDRIJVEN. Zie *Algem. Stat.* II, bl. 490 volg.

a. Statistiek van het politiewezen over 1851—1863, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER, in de *Alg. Statistiek* II, bl. 493. Latere opgaven zijn niet gepubliceerd; enkele komen voor in de *Prov. Verslagen.*

b. Gerechtelijke statistiek in strafzaken over 1847—1868, bewerkt in de *Algem. Statistiek*, Dl. II, bl. 500 en volg., door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Jhr. Mr. B. DE BOSCH KEMPER. Voor de jaren 1869 tot 1873, vergelijke men de *Gerechtelijke Statistiek*.

c. Gevangeniswezen over 1847—1868, bewerkt door Mr. M. M. VON BAUMHAUER en Mr. A. P. T. EIJSSELL, in de *Alg. Stat.* II, bl. 549 volg. Vergelijk over de latere jaren de *Statistiek over het Gevangeniswezen* 1869—1873 en de onderscheidene mededeelingen in de *Prov. Verslagen*, alsmede *Verslag van de werking van het stelsel van afzonderlijke opsluiting der gevangenen*, in het *Bijblad Staatsc.* 1873/74, bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting en het Overzicht van de bevolking der gevangenissen op 1 Juli 1870—1874 in het *Bijblad Staatsc.* 1174/5, bijl. n°. 19.

Evenals vroeger vindt hier eene plaats een tienjarig overzicht van de *Gerechtelijke Statistiek* en van het *Gevangeniswezen*.

BEKNOPT OVERZICHT VAN DE GERECHTELIJKE STATISTIEK, GEDURENDE DE JAREN 1864—1873.

Strafzaken.

1. BIJ DEN BURGERLIJKEN RECHTER.

N°. 1. HOOGE RAAD.

Aard der werkzaamheden:	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Hangende Zaken op 1 Jan.	32	57	56	109	49	44	56	29	44	47
Aangebrachte Zaken	258	256	296	257	219	251	187	191	215	248
Afgedane Zaken	225	239	236	308	221	231	211	168	207	218
Zaken waarin afstand der voorzieuing is gedaan	8	18	7	9	3	8	3	8	5	18
Wijze van afdoening:										
Rechterl. uitspraak vernietigd	93	92	77	72	72	76	67	53	68	82
Eisch tot cassatie verworpen	121	137	144	197	138	143	135	105	129	123
〃 〃 〃 niet ontvank.	10	10	15	33	9	10	8	8	8	13
Arresten in eersten aanleg	—	—	—	1	1	1	—	1	—	—
〃 van rechtsregeling	1	—	—	—	1	1	1	—	—	—
Verzoeken om gratie	268	306	284	343	344	376	316	371	436	353

N°. 2. PROVINCIALE GERECHTSHOVEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Verwijzing ter zake van misdaad naar de openb. teregtzitting	502	442	455	571	549	487	458	479	501	491
Beschuldigden	670	641	628	818	734	644	588	618	674	618
Wegens misdaden tegen:										
de algemeene zaak	41	85	53	73	97	112	88	93	86	71
〃 personen	96	50	57	66	74	59	59	73	69	74
〃 eigendommen	533	506	518	679	563	473	441	452	519	473
Eén beschuldigde op een zielental van	5,156	5,450	5,619	4,343	4,894	5,634	6,221	5,885	5,397	5,945
Van de beschuldigden waren:										
Mannen	537	528	519	664	618	529	493	516	552	516
Vrouwen	133	113	109	154	116	115	95	102	122	102
Minder dan 16 jaar	35	51	23	18	23	15	20	16	27	17
Veroordeeld werden	600	558	573	695	664	622	494	565	610	574
tot de Doodstraf	10	5	7	9	8	11	5	geen	geen	geen
waarv. die straf ondergingen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen
tot Tuchthuisstraf	111	106	116	146	151	164	77	87	104	69
〃 Correctioneele Gevangenisstraf	475	444	436	533	494	437	404	467	494	488
waarvan Cellulair	214	190	213	308	282	228	230	264	329	355
Recidivisten	62	70	74	68	98	90	65	89	83	61
Arresten in hooger beroep	636	488	639	572	474	523	423	482	478	575

N°. 3. ARRONDISSEMENTS-RECHTBANKEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Aantal Zaken	10,633	10,646	10,962	11,543	10,725	10,345	9,588	10,465	10,988	11,495
〃 Beklaagden	13,415	13,335	13,737	14,513	13,229	12,753	11,617	12,762	13,167	13,798
Bekl. wegens wanbedrijven:										
tegen de Algemeene Zaak	5,195	4,972	4,603	4,985	4,768	4,894	4,119	4,744	4,426	5,221
〃 〃 Personen	4,567	4,772	4,438	4,187	4,483	4,809	4,288	4,295	5,131	5,235
〃 〃 Eigendommen	3,653	3,591	4,696	5,341	3,978	3,550	3,210	3,723	3,610	3,342
Eén beklaagde op een zielental van	258	262	256	244	271	284	314	285	276	266
Van de Beklaagden waren:										
Mannen	10,828	10,872	11,397	11,870	10,519	10,394	9,554	10,424	10,876	11,523
Vrouwen	2,587	2,463	2,340	2,643	2,710	2,359	2,063	2,338	2,291	2,275
Minder dan 16 jaar oud	868	848	791	880	800	632	540	616	638	629
Veroordeeld werden	11,402	11,464	11,505	12,387	11,377	10,833	9,904	10,893	11,437	12,084
tot Correct. Gevangenisstraf	7,555	7,338	7,143	7,968	7,567	7,016	6,429	8,445	7,011	7,401
waarvan Cellulair	2,846	2,457	2,567	2,741	2,347	2,652	2,601	2,792	3,489	4,040
〃 enkele Geldboeten	2,643	2,900	2,941	2,602	2,246	2,161	1,813	1,993	2,010	2,224
〃 Politiestr. (art. 233 Strafv.)	56	56	45	91	53	42	43	27	23	31
Recidivisten	2½ pCt.	3 pCt.	3 pCt.	4 pCt.	4 pCt.	5 pCt.	7 pCt.	6 pCt.	6 pCt.	9 pCt.
Vonnissen in hooger beroep	365	336	300	252	287	217	197	188	210	232

N°. 4. KANTONGERECHTEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Aantal Zaken	30,736	30,202	33,168	32,025	35,102	29,384	25,539	29,364	30,136	30,352
Aantal Beklaagden	37,061	35,437	38,532	37,892	40,963	34,459	30,181	34,467	35.456	36,229
Daarvan waren: Mannen	31,106	30,179	33,261	32,112	34,885	29,469	26,049	29,566	30,678	31,559
Vrouwen	5,955	5,258	5,271	5,780	6,078	4,990	4,132	4,901	4,778	4,670
Minder dan 16 jaar oud	2,873	2,415	2,407	2,309	2,539	2,071	2,018	2,321	2,179	2,084
Eén Beklaagde op een zielental van	93	98	91	93	87	105	121	105	102	101
Betaalden vrijwillig het maximum der kosten	6,818	6,256	7,015	6,912	7,381	5,598	4,386	5,899	6,273	5,813
Veroordeeld werden	27,758	26,698	28,919	28,357	31,035	26,412	23,660	26,288	26,861	28,033
tot enkele Gevangenisstraf	5,881	6,754	4,167	3,916	4,103	3,662	3,002	3,659	3,079	2,733
" " Geldboeten	21,877	19,944	24,289	23,664	26,116	22,164	20 132	22,070	23,294	24,468
Recidivisten	980	661	905	855	867	928	766	720	724	783

II. BIJ DEN MILITAIREN RECHTER.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Hoog Militair Gerechtshof:										
Getal arresten in hooger beroep	90	87	91	75	63	72	98	95	105	86
Het getal zaken van de Krijgsraden, opgezond. ter approb., was	337	318	278	307	324	339	372	377	422	346
Daarvan werden geapprobeerd	82 pCt.	91 pCt.	82 pCt.	88 pCt.	88 pCt.	86 pCt.	89 pCt.	83 pCt.	88 pCt.	86 pCt.
Bekrachtigde doodvonnissen	1	1	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen	geen
waarvan werden uitgevoerd	geen	geen	geen							
Krijgsraden:										
Aangebrachte Zaken	364	382	334	349	357	291	434	420	479	444
waarin betrokken beklaagde	423	428	393	407	390	455	513	472	532	510

Burgerlijke Zaken.

N°. 1. HOOGE RAAD.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Cassatie:										
Hangende Zaken	40	26	27	28	33	26	30	25	39	42
Aangebrachte Zaken	40	47	45	43	46	38	41	52	54	43
Afgedane 〃	51	42	42	38	51	34	46	37	49	47
Rechterl. uitspr. vernietigd	6	2	2	9	12	3	10	5	5	3
Eisch verworpen	43	39	31	29	38	31	36	26	44	35
〃 niet ontvankelijk,	2	1	9	—	—	—	—	1	—	—
Hooger Beroep van de Arresten door de Hoven van Justitie in de Koloniën:										
Hangende Zaken	60	69	79	99	93	85	79	74	85	78
Aangebrachte Zaken	15	20	26	3	10	6	7	16	4	7
Afgedane 〃	5	8	6	9	18	2	11	5	8	6
Rechterl. uitspr. bekrachtigd	5	2	4	2	1	1	4	—	2	3
〃 〃 vernietigd	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Eisch niet ontvankelijk	—	—	—	2	—	1	3	—	—	1
Revisie:										
Hangende Zaken op 1°. Jan.	1	1	2	2	2	3	4	5	9	5
Aangebrachte Zaken	—	1	—	—	1	2	2	8	1	2
Afgedane 〃	—	1	—	—	—	1	1	4	4	2
Eerste Aanleg:										
Hangende Zaken op 1°. Jan.	9	8	10	9	9	8	13	17	14	12
Aangebrachte Zaken	3	6	3	6	3	7	13	9	7	5
Afgedane 〃	6	4	3	6	3	7	8	12	4	6
Verzoekschriften	208	198	188	169	199	210	210	224	237	227

N°. 2. PROVINCIALE GERECHTSHOVEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Hangende Zaken op 1°. Jan. [1]	355	320	326	329	351	360	383	393	379	387
Aangebrachte Zaken	206	198	194	229	222	243	241	232	216	212
Afgedane Zaken bij eindarrest:										
en wel in hooger beroep	172	150	138	172	165	172	180	204	168	160
waarvan tot bekrachtiging	55 pCt.	60 pCt.	53 pCt.	51 pCt.	64 pCt.	58 pCt.	60 pCt.	57pCt.	61 pCt.	55 pCt.
〃 〃 vernietiging	40 〃	37 〃	42 〃	43 〃	33 〃	37 〃	32 〃	37 〃	36 〃	37 〃
〃 niet ontvankelijk	5 〃	2 〃	4 〃	5 〃	2 〃	4 〃	7 〃	4 〃	1 〃	3 〃
in Eersten Aanleg	8	14	12	12	6	14	22	13	12	9
Interl., Incid. en Praepar. Arresten	41	41	42	48	38	29	52	47	24	32

1 Onder deze cijfers zijn evenwel een groot aantal zaken begrepen (in 1873 210), die reeds sedert drie of meer jaren aanhangig waren en door partijen verlaten geacht kunnen worden.

N°. 3. ARRONDISSEMENTS-RECHTBANKEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Hangende Zaken op 1°. Jan. [1]	2,674	2,477	2,774	3,017	2,983	3,182	3,463	3,515	3,477	3,661
Aangebrachte Zaken	3,388	3,753	4,006	4,044	4,298	4,247	4,050	3,924	4,179	4,103
Afgedane Zaken bij Eindvonnis:	2,550	2,791	2,950	3,194	3,154	3,254	3,150	2,960	3,028	2,823
en wel in Hooger beroep	37	48	50	38	46	55	67	68	42	53
waarvan tot bekrachtiging	43 pCt.	50 pCt.	44 pCt.	48 pCt.	50 pCt.	47 pCt.	33 pCt.	28½ pCt.	45 pCt.	36 pCt.
〃 〃 vernietiging	56 〃	50 〃	50 〃	48 〃	48 〃	49 〃	62½ 〃	63¾ 〃	45 〃	60 〃
〃 niet ontvankelijk	—	—	6 〃	4 〃	2 〃	4 〃	4½ 〃	7¾ 〃	9 〃	3 〃
in Eersten Aanleg	2,513	2,743	2,900	3,156	3,108	3,198	3,083	2,892	2,986	2,740
Uitspraken in Z. van Koophandel	582	609	756	852	852	827	755	742	742	730
〃 〃 〃 〃 Faillissement	192	240	308	349	373	303	303	269	309	331
Echtscheidingen	106	119	109	110	109	107	116	127	135	135
Incid., Interl. en Praepar. Vonnissen	898	874	999	991	926	923	901	889	811	913

N°. 4. KANTONGERECHTEN.

	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Hangende Zaken op 1 Jan.	639	655	650	769	779	729	718	730	794	768
Aangebrachte Zaken	8,115	8,405	8,874	9,452	9,878	8,926	9,230	8,801	9,035	9,046
Afgedaan bij Eindvonnis	6,675	6,974	7,308	7,745	8,213	7,373	7,573	7,200	7,477	7,408
Incid., Interl. en Praepar. Vonnissen	1,077	1,165	1,171	1,155	1,152	1,101	1,046	981	1,119	1,106

[1] Onder dit cijfer zijn vele zaken begrepen, sedert meer dan vijf jaren aanhangig, die door partijen verlaten geacht kunnen worden.

BEKNOPT OVERZICHT DER STATISTIEK VAN HET GEVANGENISWEZEN, GEDURENDE DE JAREN 1864—1873.

GEVANGENEN.

Jaren.	Aard der gevangenissen.	Tot. aanwezig op 31 Dec.	Bij afwisseling opgenomen.[1] Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Verhoud. tot de bevolk. op 1,000 zielen.	Onder 16 jaar.	Konden lezen en schrijven.	Konden niet lezen en schrijven.	Bij herhaling veroordeeld.	Kosten van onderhoud der gevangenen en gebouwen.
1864.	Strafgevangeniss.	2,034	2,418	371	2,789	....	455	2,056	733	1,002	*f* 399,061
	H. v. Verzekering.	1,106	5,848	1,377	7,225	....	391	4,782	2,443	1,976	" 228,091
	H. v. Arrest......	465	5,873	1,457	7,330	....	678	4,061	3,269	1,510	" 194,651
	H. v. Bewaring...	108	19,204	4,274	23,478	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,713	33,343	7,479	40,822	11.6	1,524	10,899	6,445	4,488	*f* 821,803
1865.	Strafgevangeniss.	1,928	2,335	345	2,680	....	460	1,944	736	930	*f* 384,663
	H. v. Verzekering.	1,082	6,293	1,318	7,611	...	408	5,036	2,575	2,085	" 211,553
	H. v. Arrest......	558	6,268	1,567	7,835	....	584	4,278	3,557	1,838	" 146,041
	H. v. Bewaring...	128	20,225	3,637	23,862	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,696	35,121	6,867	41,988	11.8	1,452	11,258	6,868	4,853	*f* 742,257
1866.	Strafgevangeniss.	1,889	2,245	310	2,555	....	423	1,912	643	917	*f* 465,542
	H. v. Verzekering.	1,025	6,119	1,250	7,369	....	324	5,014	2,355	1,940	" 218,021
	H. v. Arrest.....	505	6,493	1,255	7,748	....	542	4,517	3,231	1,882	" 153,263
	H. v. Bewaring...	116	23,290	4,043	27,333	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,535	38,147	6,858	45,005	12.6	1,289	11,443	6,229	4,739	*f* 836,826
1867.	Strafgevangeniss.	1,942	2,269	317	2,586	....	304	1,923	663	938	*f* 436,149
	H. v. Verzekering.	1,129	6,656	1,316	7,972	....	324	5,060	2,912	1,822	" 226,609
	H. v. Arrest......	622	7,134	1,632	8,766	....	582	5,059	3,707	1,785	" 178,331
	H. v. Bewaring...	147	24,208	4,645	28,853	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,840	40,267	7,910	48,177	13.4	1,210	12,042	7,282	4,545	*f* 841,089
1868.	Strafgevangeniss.	1,980	2,261	345	2,606	....	334	1,957	649	944	*f* 620,230
	H. v. Verzekering.	1,068	6,513	1,476	7,989	....	322	5,363	2,626	2,176	" 309,458
	H. v. Arrest.....	527	6,455	1,521	7,976	....	563	4,678	3,298	1,580	" 195,494
	H. v. Bewaring..	115	23,962	4,684	28,646	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,690	39,191	8,026	47,217	13.0	1,219	11,998	6,573	4,700	*f* 1,125,182
1869.	Strafgevangeniss.	1,939	2,255	355	2,600	....	308	1,953	647	973	*f* 681,253
	H. v. Verzekering.	1,123	6,326	1,306	7,632	....	267	5,400	2,232	2,047	" 242,272
	H. v. Arrest......	517	6,095	1,301	7,396	....	318	4,323	3,073	1,375	" 158,794
	H. v. Bewaring...	122	23,051	4,119	27,170	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,701	37,727	7,081	44,798	12.2	893	11,676	5,952	4,395	*f* 1,082,319
1870.	Strafgevangeniss.	1,776	2,111	296	2,407	....	270	1,811	596	922	*f* 720,491
	H. v. Verzekering.	1,163	6,180	1,116	7,296	....	210	5,234	2,062	1,868	" 228,375
	H. v. Arrest......	459	5,743	1,083	6,828	....	275	4,537	2,289	1,480	" 146,647
	H. v. Bewaring...	105	20,224	3,429	23,653	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,503	34,258	5,924	40,182	10.8	755	11,582	4,947	4,270	*f* 1,095,513
1871.	Strafgevangeniss.	1,794	2,165	258	2,423	....	291	1,885	538	887	*f* 507,289
	H. v. Verzekering.	987	6,332	1,249	7,581	....	203	5,770	1,811	2,268	" 447,840
	H. v. Arrest......	442	5,512	1,095	6,607	....	294	4,351	2,256	1,347	" 156,174
	H. v. Bewaring...	87	19,523	3,000	22,523	....	.....	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,310	33,532	5,602	39,134	10.7	788	12,006	4,605	4,502	*f* 1,111,303
1872.	Strafgevangeniss.	1,854	2,272	287	2,559	....	327	2,007	552	909	*f* 626,868
	H. v. Verzekering.	1,184	6,751	1,181	7,932	....	230	5,995	1,937	2,216	" 429,671
	H. v. Arrest......	476	5,882	1,090	6,972	....	326	4,783	2,189	1,281	" 161,500
	H. v. Bewaring...	139	19,456	2,844	22,300	....	...	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,653	34,361	5,402	39,763	10.8	883	12,785	4,678	4,406	*f* 1,218,039
1873.	Strafgevangeniss.	1,761	2,238	572	2,513	....	346	1,985	528	915	*f* 518,877
	H. v. Verzekering.	1,170	7,345	1,305	8,650	....	225	4,799	2,286	2,519	" 375,599
	H. v. Arrest......	513	6,090	995	7,085	....	289	6,566	2,084	1,516	" 175,740
	H. v. Bewaring...	111	19,685	2,478	22,163	....	...	.....	.....	.....	....
	Totaal......	3,555	35,357	5,054	40,411	10.8	860	13,350	4,898	4,950	*f* 1,070,217

Men zie mede in de uitkomsten der 5de tienjarige Dl. I, bl. 434, de bevolking der gerechtelijke kantons, en in Dl. III, bl. 182, de bevolking der gevangenissen enz. en de beroepen der gevangenen.

[1] Hieronder zijn de doortrekkende gevangenen begrepen, die in elk huis van bewaring dat zij passeeren worden ingeschreven en dus herhaaldelijk voorkomen. Hun getal bedroeg 4,763 in 1864, 3,588 in 1865, 3,589 in 1866, 4,055 in 1867, 3,466 in 1868, 2,645 in 1869, 1,662 in 1870, 1,890 in 1871, 1,953 in 1872, 2,127 in 1873.

III. Volksnijverheid.

Het derde deel der *Algemeene Statistiek*, waarin dit onderwerp zal worden behandeld, is in bewerking.

Algemeene bronnen zijn de *uitkomsten der volkstelling:* indeeling der bevolking naar de beroepen en bedrijven in deel II, dat echter, wat de telling in 1869 betreft, nog iets is verschenen; voorts *Staten betreffende het patentrecht en het recht op de mijnen over* 1850—1873, voorkomende in *Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e tot 3e stuk, uitgegeven door het departement van financiën, de *Provinciale Verslagen* en die van de Kamers van koophandel en fabrieken.

A. VERZAMELINGSNIJVERHEID.

I. *Mijnen, steengroeven enz.* Hiervan wordt alleen in het *Prov. Versl. van Limburg* 1874, Hoofdst. XV, bl. 19 volg., melding gemaakt.

De steengroeven van den bekenden Maastrichtschen bouwsteen leverden in 1872 op, zoover bekend is, 2,199 kub. meters, in 1873 2,380, in 1874 6,655 kub meters.

De domaniale steenkolenmijnen in de lagen *Groot-Athwerk* en *Rauschenwerk* leverden op in 1874 434,680, in 1873 895,000, in 1872 708,022, in 1871 684,292 hect. steenkolen. De opbrengst van den verkoop bedroeg in 1872 *f* 213,565, in 1873 *f* 326,862, in 1874 *f* 299,335. De zuivere winst der ontginners was: in 1869 *f* 38,781, in 1870 *f* 49,429, in 1871 *f* 60,595, in 1872 *f* 61,064, in 1873 *f* 100,086, in 1874 *f* 62,105. De dagloonen klommen van *f* 1.04 in 1869 tot *f* 1.58 in 1874.

Bij de mijn *Neu Prick* werden in 1872 236,406, in 1873 335,836, in 1874 399,910 hect. uitgedolven.

Het recht op de mijnen bracht, volgens de *Statistische bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 3e st., bl. 76, op: in 1869 *f* 857, in 1870 *f* 1,600, in 1871 *f* 2,194, in 1872 *f* 2,687, in 1873 *f* 3,962.

Schelpvisscherij. Dit onderwerp wordt alleen in het *Prov. Versl. van Noord-Holland* 1874, bl. 408, behandeld. Ongerekend de opbrengst te Egmond en te Wijk aan-Zee, werden in 1874 langs de Noord-Hollandsche kust gevischt 20,905 kub. meter schelpen, tegen 23,787 in 1873.

Wieren, biezen, russchen. In 1874 werden door bewoners van Texel 200,000 kilogram wier afgemaaid en 300,000 kilogr. opgevischt; door bewoners van Helder werden 30,000 kilogr. opgevischt. De gemaaide wier bracht *f* 5.00, de gevischte *f* 3.00—3.50 per 100 kilo op (*Prov. Versl. van N.-Holland* 1874, bl. 407).

Omtrent de opbrengst van riet en biezen, zie men de belangrijke mededeelingen in het *Verslag van den landbouw* 1872, bl. 314 volg., en 1873 bl. 331. De uitvoer van riet en biezen naar het buitenland in 1871 had eene officiëele waarde van *f* 144,387, tegen *f* 45,350 invoer; in 1872 werden uitgevoerd 2,008,589 kilo, tegen 498,033 kilo invoer, ter waarde van *f* 221,374 uitvoer en *f* 79,685 invoer, in 1874 werden uitgevoerd 1,692,312 kilogr. en ingevoerd

162,193 kilo ter waarde respect. van *f* 270,759 en *f* 25,950. (Zie *Stat. v. Handel en Scheepvaart*).

2. *Verveningen.* De *bronnen* voor de statistiek der verveningen zijn tot 1864 de opgaven in het *Verslag van den handel en scheepvaart* van het aantal tonnen turf jaarlijks verveend, in de jaren 1862—1864, jaarl. 41 à 42 millioen tonnen bedragende. Met de afschaffing van den accijns op brandstoffen in 1865 hebben die opgaven opgehouden, en zijn thans de eenigste bronnen de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. XI: *Waterstaat.* bijeenverzameld in het *Verslag over de openbare werken*, wat betreft de droogmaking van veenpolders, en Hoofdst. XV: *Nijverheid* enz., waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken. Voor enkele provinciën, zooals Drenthe en Overijssel, is de meerdere of mindere productie op te maken uit de scheepvaartbeweging op de kanalen, in genoemd elfde Hoofdst. der *Prov. Verslagen.* Verg. mede de *Algem. Statistiek*, Dl. I, bl. 105 en volg.: *Geologie.*

De invoer van turf bedroeg in 1873 3,377,899, in 1874 2,994,039 kilogram, nagenoeg alles uit Pruissen; de uitvoer 1,316,534 kilo in 1873, en 1,313,890 in 1874, hoofdzakelijk naar Pruissen.

3. *Visscherij en jacht.* De *bronnen* zijn: voor de *zeevisscherijen* het *Verslag over de Zeevisscherijen, uitgebracht door de Commissie, benoemd bij K. B. van 9 Febr.* 1854, 's Grav. 1854, en de daarop gevolgde uitvoerige jaarverslagen, het laatste over 1874; — voor de *visscherij op de binnenwateren en de jacht* leveren de *Prov. Verslagen* in Hoofdst. XIV, en de cijfers van de opbrengst der jacht- en visscherijacten in de *Statistische bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e—3e stuk, de bronnen.

Vijfentwintig jarig overzicht van de uitkomsten der *zoutharingvisscherij.*

Jaren.	schepen.	aangebrachte lasten.	lasten per schip.	Jaren.	schepen.	aangebrachte lasten.	lasten per schip.
1850	102	2545	24½	1863	86	2484	29
1851	97	2454	25	1864	80	1914	24
1852	93	1499	16	1865	81	2094	26
1853	92	2284	25	1866	82	1660	20
1854	81	2145	26	1867	89	1976	22
1855	79	2082	26½	1868	91	2751	30
1856	82	2566	31	1869	104	2136	20½
1857	91	1566	17	1870	120	5063	42
1858	95	1210	12½	1871	122	5564	45½
1859	79	1656	17	1872	108	4317	40
1860	92	1945	21	1873	102	5529	54
1861	91	2000	23	1874	114	4723	41½
1862	90	3194	35½				
		gemiddeld over 24 jaren			93	2694	28¾

Deze *visscherij* gaf in 1870 tot 1874 verder de volgende uitkomsten:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Opbrengst der jagerij... *f*	24,939	*f* 33,865	*f* 29,344	*f* 37,030	*f* 45,413
Totale opbrengst........〃	1,146,400	〃 1,429.600	〃 1,112,780	〃 1,532,000	〃 1,293,440
Waarde per reis........〃	3,771	〃 3,971	〃 3,660	〃 4,440	〃 3,377
〃 〃 schip......〃	9,553	〃 11,718	〃 10,303	〃 15,020	〃 11,346

Het totaalcijfer van de schepen, die de haringvloot uitmaakten, bestond uit:

	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
hoekers en sloepen...	81	85	80	79	69	58	44	34	31
loggers en kotters....	1	4	11	28	51	64	64	68	83

De cijfers der *verschharingvisscherij* in de Noordzee waren als volgt:

Jaren.	schepen.	aangebragte haring.	Jaren.	schepen.	aangebragte haring.
1850	102	9,767,000	1863	179	38,612,150
1851	111	14,000,000	1864	180	33,535,000
1852	117	18,918,000	1865	186	57,372,600
1853	118	23,433,000	1866	195	48,498,600
1854	125	16,477,000	1867	198	46,928,310
1855	136	21,259,560	1868	202	74,043,900
1856	147	36,295,000	1869	192	27,323,300
1857	157	29,803,550	1870	189	59,025,320
1858	175	24,969,200	1871	200	84,699,800
1859	178	27,768,700	1872	208	39,350,800
1860	174	22,545,000	1873	205	52 295,600
1861	181	20,568,450	1874	218	27,582,320
1862	181	32,011,080			

Behalve de bovenvermelde 27,582,327 haringen, die tot bokking gerookt zijn, leverde de kustharingvisscherij nog 37,215,200 stuks, als pekelharing aan de markt gebragt. Deze kustvisscherij leverde derhalve:

in 't geheel 64,797,527 haringen in 1874.
tegen...... 87,371,950 〃 〃 1873.

De juiste opbrengst van de *panharingvisscherij* in de Zuiderzee is niet bekend. Zooverre de opgaven strekten werden aangevoerd te Monnickendam, Enkhuizen, Harderwijk, Vollenhoven, Elburg, Bunschoten en Huizen, in:

1871.......50,208,000 stuks.
1872.......18,142,200 〃
1873.......31.559,400 〃
1874.......26,663,176 〃

De grootte der hoeveelheid, te Amsterdam aangebracht, is onbekend.

Andere *zeevisscherijen.*

De *beug- en kolvaart.* De zoogenaamde trawlvisscherij was in 1874 verre van gunstig; de vangst was te gering. Zij leverde *f* 21,963 op tegen *f* 32,780 in 1873.

De beugvaart op Doggersbank leverde in 1874 evenzeer ongunstige resultaten. De onophoudelijke schaarschte, soms geheel gebrek aan prikken (aas) deed veel schade.

Ter beoordeeling van de hoeveelheden en de waarde van de uit de Noordzee aangevoerde visch dient het volgende overzicht:

	1869. TON.	1870. TON.	1871. TON.	1872. TON.	1873. TON.	1874. TON.
kabeljauw	21,380	24,894	21,960	22,703	25,312	22,280
leng	4,883	5,043	4,083	3,261	5 619	3,810
schelvisch	2,839	3,998	2,185	2'089	2,483	2,339
kibbelen	2,516	2,769	2,562	2,567	2 863	2,703
bot en kolvisch	762	737	836	1,153	764	1,001½
keelen en lippen	535½	626	555	569	626	578¼
versche visch	*f* 26,756	*f* 37,885	*f* 25,740	*f* 21,026	*f* 20,209	*f* 24,056

De *zomerbeugvisscherij* met 16 sloepen, te Middelharnis gedreven, bracht op in:

1871....4,087 ton kabeljauw en 523 ton leng.
1872....3,950 " " " 545 " "
1873....3,857 " " " 625 " "
1874....3,958 " " " 591 " "

De *schroonetvisscherij* te Scheveningen, Katwijk en Noordwijk leverde de volgende uitkomsten:

	1871.	1872.	1873.	1873.	1874.
vaartuigen	208	219	222	218	218
totale opbrengst	*f* 475,165	*f* 446,120	*f* 490,414	*f* 440,602	*f* 440,602
opbr. p. schuit	" 2,288	" 2,037	" 2,209	" 2,021	" 2,021

Ongerekend de opbrengst van zeesterren à *f* 24,990.

De garnalenvisscherij in die gemeenten bracht op in:

1868......*f* 5,266	1872......" 4,500
1869......" 4,235	1873......" 6,352
1870......" 5,925	1874......" 4,736
1871......*f* 4,200	

Wat de *zeevisscherijen in de Noordzee* in Noord-Holland, Zeeland, Friesland en Groningen betreft, het volgende:

Het aantal vaartuigen en hunne bemanning bedroeg in 1873 te Zandvoort 13 pinken; Egmond-aan-Zee 26 schuiten voor de visscherij met het schrobnet en voor de beugvisscherij en 12 booten voor de kleine beugvisscherij; te Arnemuiden 8 vaartuigen, bemand met 56 koppen; op Ameland 8 vaartuigen ieder met 5 koppen; in Westdongeradeel werd die visscherij door 30 schepen met 166 personen uitgeoefend; te Zoltkamp waren 22 schuiten, bemand met 60 koppen; te Delfzijl 1 vaartuig.

De waarde van den aanvoer was, zoover de opgaven strekken en geloof verdienen, te:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1872.	1874.
Zandvoort	*f* 33,000	34,800	32,600	43,605	56,217	54,199
Egmond	" 75,000	62,700	64,600	88,170	107,500	111,600
Nieuwediep	" 74,093	93,424	147,381	111,614	161'917	184,574
Ameland	" 10 300	10,000	8,670	12,900	10,820	9,960
Zoltkamp	" 37,594	34,500	29,058	40,475	43,912	28,359
Delfzijl	" —	—	2,921	2,001	1,287	2,014

De waarde van den aanvoer in Westdongeradeel wordt niet opgegeven, wel de hoeveelheid visch, als:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
schelvisch.....stuks	400,000	712,000	857,000	1,008,650	734,450
kabeljauw..... 〃	2,080	6,720	6,800	8,450	8.090
schol (groote) . 〃	91,600	14,600	16,900	96,650	7,390

Omtrent de *visscherij in de zoute binnenwateren*, de Schelde en Zeeuwsche stroomen, de Zuiderzee en de Dollard, het volgende:

Voor de visscherij op de Zeeuwsche stroomen, vooral van garnalen en enkele malen van bot, schol en rog, werden in 1874 29 hoogaartsen, ieder bemand met 4 à 5 koppen, gebezigd. Het getal consenten voor de uitoefening van de visscherij op de Schelde en Zeeuwsche stroomen bedroeg in 1874 815 consenten aan Nederlanders en 107 aan Belgen uitgereikt, of 73 meer en 13 minder dan in 1873; voorts nog 681 consenten of 384 meer dan in 1873, voor het rapen van kreukels en het vangen van garnalen, kreeften, krabben enz.

Omtrent de visscherij in de Zuiderzee luiden de opgaven gunstig. Te Enkhuizen telt men 41 schuiten en botters; bemand ieder met 3 à 4 koppen; te Huizen 110, te Harderwijk 21 groote en 15 kleine botters en 26 kleinere schuiten, te zamen bemand met 124 koppen; te Elburg 28 schuiten met 56 koppen; te Vollenhoven 89 schuiten, te Bunschoten 95 groote en 35 kleine botters. Doordat een groot deel van de visch naar Amsterdam en elders gevoerd wordt, zonder dat de hoeveelheid bekend is, is de hoegrootheid der vangst niet op te geven. Aangevoerd werd aan bot te Harderwijk, Vollenhoven, Bunschoten, Elburg en Huizen in 1873 3,349,260 stuks, in 1874 5,000,280 stuks en aan aal en paling in die gemeenten, behalve Huizen, in 1873 248.720 kilo, in 1874 104,030 kilo.

De visscherij in den Dollard onder Finsterwolde, door 8 schuiten in 1873 uitgeoefend, bracht op aan bot, garnalen, aal en zalm in 1870 *f* 5,413, in 1871 *f* 8,910, in 1872 *f* 7,464, in 1873 *f* 6000.

Ansjovisvangst. Te Bergen-op-Zoom, Tholen en Kanter werden ingezouten in:

1871......239 ton en 18 ankers.
1872.......63 〃 〃 9½ 〃
1873......209 〃 〃 15 〃
1874......292 〃 〃 25 〃

Omtrent den uitslag dier visscherij in de Zuiderzee heeft men de volgende cijfers:

	VANGST. Anker.	HOOGSTE. PRIJS.	LAAGSTE PRIJS.	IN VOORRAAD OP ULT° DECEMBER. Anker.
1866	65,000	*f* 20.—	*f* 8.—	16,770
1867	10,000	〃 18.—	〃 12.—	13.550
1868	1,000	〃 29.—	〃 25.—	11,450
1869	75,000	〃 15.—	〃 11.—	32,300
1870	4,000	〃 17.—	〃 15.—	27,400
1871	7,000	〃 23.50	〃 13.—	20,100
1872	9,000	〃 25.75	〃 21.—	14,200
1873	30,000	〃 31.—	〃 16.—	13,200
1874	40,000	〃 27.50	〃 19.50	27,000

Eene belangrijke bijdrage voor de toenemende productie van visch is de volgende opgave van de hoeveelheid zout in Zuid- en Noord-Holland ten behoeve van de producten der zeevisscherijen gebezigd:

1865......4,321,035	kilo.	1870......7,281,249	kilo.
1866......4,166,460	〃	1871......8,177,150	〃
1867......4,107,571	〃	1872......7,097,607	〃
1868......5.743,124	〃	1873......9,011,611	〃
1869......4,288,223	〃	1874......8,241,987	〃

Oestervangst. De algemeene banken in Zeeland gaven in 1874 beter uitkomst dan in het vorige jaar. Omtrent de oestercultuur, vooral omtrent die van de Heeren DE MEULEMEESTER en C°. bij Bergen op Zoom, bevat het Verslag over de zeevisscherijen van 1874, blz. 18, belangrijke bijzonderheden.

De buitenlandsche handel in oesters was in Zeeland zeer levendig. De meeste partijen waren voor Noord-Duitschland, een enkele voor Rusland. Een schoener, met oesters geladen, werd rechtstreeks uit Vlissingen naar Groot-Brittannië uitgeklaard. Uit de bewaarplaats van oesters te Nieuwediep werden 50,000 stuks groote en 150,000 stuks middelbare uitgevoerd, tegen gemiddeld *f* 50 en *f* 44 per duizend. Het visschen en rapen van oesters op Texel wordt allengs minder. De 3 schepen, welke ter verdere bevolking van de banken onder de Friesche kust in den omtrek van Helgoland oesters visschen, met het doel die bij Oostmahorn te planten, brachten slechts aan 3000 stuks, tegen 172,000 in het jaar 1872. In het najaar konden de banken dan ook niet meer in consumtie brengen dan 4000 stuks, tegen *f* 38 per duizend.

De *Mosselbanken* in de Oosterschelde leverden in 1873 slechte en magere visch. De mossels afkomstig van de Zuid-Hollandsche banken en van Bruinisse, in de Mosselkreek en in den Brakman, waren daarentegen van eene zeer goede hoedanigheid.

De *Robbenvangst*, door drie visschers te Wester-Nieland en Rottumeroog, bracht in 1874 op 192 robben, tegen 182 in 1873. De opbrengst van traan en vellen was *f* 1152, tegen *f* 856 in 1873.

Zoetwater-visscherij en jacht. De *Provinciale Verslagen* bevatten in Hoofdstuk XIV opgaven omtrent de hoeveelheid gevangen visch,

den staat van het jachtveld, de afgegeven acten, recognitiën, enz., waaruit echter moeilijk een algemeen overzicht is op te maken. Wat het getal acten en de recognitiën betreft, dienaangaande vindt men breede statistieken in de *Officiëele bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I—III stuk. Uit het laatste, in 1874 verschenen, is het volgende staatje opgemaakt:

JACHTACTEN.

	Groote jachtacten tot allerlei geoorloofd jachtbedrijf.	Grootejachtacten tot alle geoorloofd jachtbedrijf met uitzondering v. de lange jacht en valkenjacht.	Kleinejachtacten tot uitoefen. der jachtbedrijven in art. 15 litt. e, f, g der wet genoemd.	Totaal Acten.
1868	100	5,211	363	5,674
1869	99	5,476	453	6,028
1870	86	5,539	413	6,038
1871	91	5,478	429	5.998
1872	100	5.801	466	6,367
1873	98	6,085	520	6,703

VISCHACTEN.

	Groote tot het gebruik van alle geoorloofd vischtuig.	Kleine tot het gebruik van een geoorloofd vischtuig.	Totaal.
1868	3,980	9,615	13.595
1869	3,938	9,093	13,031
1870	3,975	9,152	13,127
1871	3,940	9,443	13,383
1872	4,178	10,154	14,332
1873	4 564	10,734	15,298

De recognitiën der jacht- en vischacten bedroegen, met inbegrip van het zegel: in 1868 *f* 169,812 en namen successievelijk toe tot *f* 196,302 in 1873.

Volgens eene opgave in het *Bijblad Staatsc.* 1874/75, bijl. n°. 37, opgemaakt uit de *Prov. Verslagen*, waren in ons land in 1873 46 zwanendriften, 204 eendenkooien en 335 duiventillen.

Omtrent de *kunstmatige zalmteelt* worden weder in het *Verslag over de zeevisscherijen* 1874, belangrijke mededeelingen gevonden. Uit de inrichting van het genootschap *Natura-Artis-Magistra* te Amsterdam werden in 1874 in den IJssel bij Zutphen, de Vecht bij Zwolle en de karen te Dordrecht 215,000 vischjes in vrijheid gesteld, uitmakende met de vroegere, nl. sedert Mei 1861 in vrijheid gelaten, hoeveelheid een bedrag van 553,560 stuks. Men zie ook *Rapport betreffende de Nederlandsche Vischkweekerij te Velp*, Bijlage 7, n°. 10, bij Vde Hoofst. der Staatsbegrooting voor 1876.

Vischhandel. Zie het *Verslag over de zeevisscherijen* en het *Handelsverslag*. De uitvoer van Hollandschen haring bedroeg in:

	tonnen.		tonnen.		tonnen.
1865	17,224	1869	15,921	1873	58.388
1866	13,023	1870	39,435	1874	68,306
1867	15,098	1871	48.437		
1868	22,152	1872	46,839		

De uitvoer van de opbrengst onzer kustvisscherij enz. was aldus:

	bokking. stuks.	versche zeevisch. kilogram.	garnalen. kilogr.	ansjovis. kilogr.
1868	71,275,000	1,499,000	534,000	—
1869	55,080,000	2,302,000	637,000	—
1870	59,032,000	3,140,000	651,000	605,000
1871	84,176,000	3,114,000	676,000	824,000
1872	67,916,000	3,120,000	665,000	917,000
1873	47,645.000	5,459,000	609,000	1,045,000
1874	44,928,000	5,584,000	338,000	438,000

Volgens de *Statistiek van den handel en scheepvaart* was in:

	INVOER TOT VERBRUIK.		UITVOER UIT HET VRIJE VERKEER.	
	1873. kilo.	1874. kilo.	1873. kilo.	1874. kilo.
Haring, gekaakt en gezouten	4,165,374	2,322,141	12,775,881	12,732,039
Bokking	44,385	52,978	5,448,674	4,996,431
Allerhande versche zeevisch	1,275,674	1,986,218	5,501,638	5,600,517
Gezouten kabeljauw	144.392	66,766	840,370	678,999
Rommeling	1,575	550	9,610	2,360
Garnalen	—	61	593,007	320,851
Alle andere gerookte, gezouten of gedroogde visch	83,744	50,013	2,201,274	2,168,737
Oesters en kreeften	13,839	10,850	36,848	96,489
Mosselen	86,495	110,400	8,681,312	9,150,906
Stokvisch	3,329,051	2,664.040	1,639,916	1,286,047
Riviervisch (zalm en prikken daaronder begrepen), versche, gerookte of gezouten	204,435	76,229	831,061	1,427,834
Ansjovis	4,246	10,597	1,043,933	438,817

B. CULTUUR VAN DEN BODEM. *Bronnen: Verslag van den landbouw in Nederland*, opgemaakt op last van den Minister van binnenlandsche zaken (door Dr. W. C. H. STARING), het laatst over 1873. Zie het artikel van den Heer KELLENAERS in het *Jaarboekje*, 1875, over de middelen ter verkrijging eener juistere statistiek, alsmede het artikel van den Heer STARING over Landbouwstatistiek in *Economist*, Februari 1876, alsmede het verslag van het gesprokene over dit onderwerp op de laatste vergadering der vereeniging voor statistiek in Nederland, in dit jaarboekje.

a. Grootte der gronden. Deze wordt in het *Verslag over den Landbouw*, "*grootte der gronden*" aldus opgegeven:

GROOTTE DER GRONDEN IN NEDERLAND.

SOORT VAN GROND.	GRONINGEN.	FRIESLAND.	DRENTHE	OVERIJSSEL.	GELDERLAND.	UTRECHT	NOORD-HOLLAND	ZUID-HOLLAND	ZEELAND.	NOORD-BRABANT.	LIMBURG.	NEDERLAND.
	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.	Ha.
Zeeduinen	472	4,806	〃	〃	〃	〃	34,021	12,139	3,495	〃	〃	54,933
Heiden	36,136	31,838	121,986	125,973	164,658	16,369	3,904	〃	15	181,049	70,363	834,211
Hooge venen			57,763	24,157	〃	〃	〃	〃	〃		〃	
Stranden	1,021	1,319	〃	68	〃	〃	802	1,249	12,904	〃	〃	17,363
Plassen	8,571	〃	834	1,768	〃	7,024	19,474	18,799	5,580	5,607	1,509	79,991
Vaarten	20	9,893	〃	153	〃		〃	〃	135	518	106	
Moerassen	1,355	4,030	〃	3,627	3,637	133	3,841	1,420	1,219	〃	7,218	26,480
Rietland	252	〃	〃	6,543	53	1,027	3,601	4,840	372	3,535	〃	20,225
Dijken	1,358	1,491	〃	60	475	148	〃	〃	4,698	951	〃	9,181
Wegen	236	〃	〃	〃	〃	494	〃	〃	1,027	562	〃	2,319
Onbelaste straten	4,841	2,786	1,903	3,274	20,347	750	1,804	18,430	2,540	12,806	8,740	133,971
〃 begraafplaatsen		73		46		〃			54	126		
〃 wateren		13,482		2,609		820			1,196	20,448		
〃 bebouwd		101		36		〃			64	90		
Bebouwd	1,919	2,485	591	1,529	2,986	1,099	3 649	4,491	1,696	3,083	1,042	24,570
Lustgrond	70	〃	53	324	614	925	〃	〃	284	277	163	2,710
Bouwland	90,024	51,236	23,244	52,631	115,026	28,980	10,854	71,932	93,877	133,594	85,551	756,949
Weiland	79,810	193,480	31,454	102,215	117,570	63,292	138,898	144,361	37,118	78,984	11,232	1 082,811
Hooiland			23,323		19,374					31,428	10,173	
Kwelders	3,973	〃	〃	460	〃	〃	〃	5,204	701	〃	〃	10,338
Warmoezerij	2,722	1,422	748		3,983	1,368	2,120	3,565	154	〃	〃	24,096
Tuinen				1,132					1,064	3,655	1,914	
Boomgaarden		1,093		249	5,284	2,061	917	3,072	1,824	1,087	6,344	21,787
Boomkweekerijen					15	5	〃	〃	85	〃	〃	
Opgaand hout	1,198		4,014	10,288	38,212	9,700	6,055	15,108	2,795	1,984	163	135,931
Hakhout					6,176						11,007	
Akkermaal	〃	7,527	〃	〃	〃	〃	〃	〃	635	21,069	〃	
Rijswaarden	〃		〃	98	416	41	〃	〃	59		220	834
Dennenbosch	206		364	520	10,041	3,286	〃	〃	164	11,521	6,159	32,261
Totaal in 1833	234,184	327,065	266,277	337,760	508,966	137,522	246,542	304,610	173,755	512,374	221,904	3,270,959 (1)
〃 〃 1869	229,268	327,494	266,272	334,305	508,648	138,429	271,636	301,756	176,500	512,774	220,414	3,287,498

(1) In het *Verslag van den Landbouw in Nederland* over 1873, even als het verslag waaraan deze tabel is ontleend, in 1875 "op last der regeering" uitgegeven, vinden wij voor de grootte der gronden in 1833 een ander cijfer, n.l. 3,269,888 Ha.

De volgende tabel is ontleend aan het *Verslag van den Landbouw* 1872.

GROOTTE ten honderd der geheele grootte van elke Provincie in 1833 en 1872.	Woeste grond.		Water en moeras.		Dijken en wegen.		Onbelaste gronden.		Bebouwde en lustgronden.		Bouwland.		Weide en hooiland.		Warmoezerijen en tuinen.		Boomgaarden en boomkweekerijen.		Bosch.	
	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.	1833.	1873.
Groningen.....	16	14.4	4.4	0.9	0.7	//	2	2.2	0.9	0	49.3	53.3	24.9	26.9	1.1	1.1	//	//	0.7	0.3
Friesland......	11.2	10.7	4.6	8.5	0.5	0.6	5	1.4	0.8	0.7	15.6	15.8	59.2	59.3	0.5	0.7	0.3	0.3	2.3	2
Drenthe.......	67.5	60.3	0.3	//	//	//	0.7	0.8	0.3	0.2	8.7	12.2	20.5	24.1	0.3	0.3	//	//	1.7	2.1
Overijssel......	44.5	36.4	3.6	4.4	0.02	1.2	1.8	2.1	0.5	0.9	15.6	17.5	30.4	32.2	0.3	0.3	0.08	0.1	3.2	4.9
Gelderland.....	32.4	25	0.7	0.7	0.1	0.7	4	3.8	0.7	0.8	22.6	25.3	26.9	27.7	0.8	1.1	1	0.9	10.8	14
Utrecht........	14.9	7.5	5.9	1.7	0.5	3	1.1	1.7	1.5	1.8	21.1	21	46	49.3	1	1	1.5	1.5	9.5	11.5
Noord-Holland.	15.7	10.2	10.9	10.4	//	//	7.5	5.9	1.5	1.5	4.4	12.3	56.3	56	0.9	0.8	0.4	0.4	2.4	2.5
Zuid-Holland..	6	4.3	8.3	7.1	//	2.1	6.1	4.5	1.5	1.5	23.7	24.8	47.3	48.4	1.2	1.3	1	1	4.9	5
Zeeland	.9.5	6.4	4.2	4	3.3	3.2	2.2	3.9	1.1	1.2	54	54.8	21.8	22.2	0.7	.07	1.1	1.1	2.1	2.5
Noord-Brabant.	35.3	29.6	1.9	2.2	0.3	0.7	6.5	4.9	0.7	0.8	26.1	28.6	21.6	22.6	0.8	0.8	0.2	0.3	6.7	9.5
Limburg.......	31.7	26.1	4	3.9	//	0.2	3.9	4.5	0.5	0.6	38.6	40	9.6	9.9	0.9	0.9	2.9	2.9	7.9	11
Nederland.....	27.9	22.8	3.9	3.9	0.4	0.9	4.1	3.4	0 8	1	23.9	26.2	32.5	33.8	0.7	0.8	0.6	0.7	5.2	5.5

b. Landbouwstelsels. Zie *Verslag van den landbouw* 1873, bl. 251.

c. Landbouwbevolking. Zie als boven. De verhouding van de stedelijke tot de landelijke bevolking wordt aldaar opgegeven als 1 : 1.1; het aantal hoofden op elk 100tal hectaren: voor het geheele Rijk 110.9, voor het platte land 53.8, (beiden op grond van de *Uitkomsten* der volkstelling van 1869).

d. Prijzen van het landgoed. Zie het 10jarig overzicht in het *Verslag van den landbouw van* 1870, bl. 132 volg., 1871, bl. 41 en 1872, bl. 11, 1873, bl. 31.

e. Handel in producten van den landbouw, veeteelt enz. Zie de uitvoerige opgaven in het *Verslag van den landbouw* 1871, bl. 42—95, omtrent de prijzen, markten enz., inzonderheid het overzicht over 1862—1871 van den buitenlandschen handel. Voor 1872 tot 1874 verg. men de *Handelsstatistiek.* Doordat in die statistiek voor vele artikelen in plaats van de maat of waarde het gewicht wordt opgegeven (zie K. B. van 26 Maart 1872, *St.* n°. 19), is voor zeer vele artikelen van landbouw, tuinbouw enz. de vergelijking niet mogelijk; voor de voortbrengselen der veeteelt en zuivelbereiding kan echter die vergelijking wel gemaakt worden. Zie hier de cijfers van den uitvoer van:

Honderdtallen.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Ossen en koeien...	996	1,494	1,047	815	921
Kalveren..........	529	744	724	789	995
Schapen..........	3,869	3,609	2,795	3,047	3,549
Lammeren	1.4	4.2	6.6	13	10
Varkens	696	1,430	596	993	1,262
Duizendtallen.					
Boter........kilo's	21,712	20,229	15,245	16,933	18,514
Kaas...........〃	29,232	27,101	26,790	24,863	28,006

f. Verbetering in den toestand van den landbouw. Zie *Landbouw verslag* 1873, bl. 57, volg. en de aldaar aangehaalde bronnen, als: de jaarlijksche verslagen omtrent de domeinen, aan de Staten Generaal ingediend, voorkomende in het *Bijblad Staatscourant*, de staten van afkoop van tienden, waarvan de acten zijn overgeschreven in de openbare registers, volgens de wet van 12 April 1872, in de *Staatscourant*, de jaarverslagen omtrent de *Openbare werken* enz.

Volgens bl. 58 van het *Landbouwverslag* 1873 zijn door de regeering dit jaar verkocht:

	hectaren.	guldens.
Domeinen	43.19	*f* 132.552
Staatsspoorbaansnippers.....................	19.96	〃 18.997
Tienden..................................	1216.4	〃 59.698
Praestatiën................................	—	〃 10.407

Verder zijn door het Rijk ontvangen als:

Rente en aflossing van vroegere bedongen koopprijzen	*f* 32.551
Opbrengst van tienden	〃 138.444
〃 〃 praestatiën	〃 22.292

De opbrengst van den verkoop van domeinen in 1872 wordt in het *Landbouwslag*, bl. 20, in vergelijking gebracht met de jaren 1861—1871 en daarna de volgende opmerking gemaakt:

"Wanneer men de opbrengst der tienden in 1872, als de gemiddelde der laatste vijftien jaren, beschouwt, hetgeen niet ver van de waarheid wezen zal, zoo zijn de nog voorhanden domaniale tienden afkoopbaar voor *f* 3,050,000, waarvan het meeste, *f* 2,900,000 voor Noord-Brabant komt, met nog *f* 131,000 voor Zuid-Holland. In de laatste tien jaren zijn er gemiddeld jaarlijks voor *f* 55,318 afgekocht. Gaat dit voortaan niet vlugger van de hand, dan kunnen wij rekenen eerst in het jaar 1933, bij het leven onzer achterkleinkinderen, van de domaniale tienden verlost te zullen zijn." Zie mede de verslagen omtrent het kroondomein in 1874, *Bijblad Staatsc.* 1874/5, n°. 131.

Ter beoordeeling van de uitwerking der wet op het afkoopbaar stellen der tienden van den 12den April 1872, is in de *Staatscourant* van 11 Juli 1873 en 26 Aug. 1874 en van 1875 n°. 166 een lijst opgenomen van alle afkoopen, de domaniale daarbuiten gelaten, waarvan de acten in 1872, '73 en '74 bij de bewaring der hypotheken zijn overgeschreven. Er waren alzoo uitgekocht in

1872	920	hectaren	ad	*f* 93,845
1873	5866	〃	〃	〃 775,031
1874	3358	〃	〃	〃 531,568

Van vroegere jaren bestaan geene opgaven.

Omtrent de verbetering van land- en waterwegen later.

Wat de verbetering der *waterloozing* door stoomgemalen betreft, waren er in ons land in

1861	28	stoomgemalen	met	2,892	paardenkracht.
1865	50	〃	〃	3,400	〃
1871	96	〃	〃	5,699	〃
1872	125	〃	〃	7,449	〃
1873	149	〃	〃	7,930	〃

Zie *Landbouwverslag* 1873, bl. 75, alsmede *Jaarb.* 1874, *Mengelwerk* bl. 40, volg.

g. Verbetering van den grond en de bouwwijze, door droogleggen, kleidelven en bemesten. Zie *Verslag* van den landbouw bl. 79, volg.

h. Verbeterde teelt en nieuwe gewassen. Als boven, bl. 87, volg.

i. Verbetering van werktuigen. Als boven, bl. 87, volg. wordt medegedeeld het aantal aanwezige stoomtuigen voor den landbouw of daarmede in betrekking staande fabrieken.

De totaalcijfers voor Nederland zijn: aanwezige stoomtuigen:

	Op bouwerijen.		In landbouwfabrieken.
1861....	5 met 27 paardenkracht.		76 met 852 paardenkracht.
1865....	16 " 73 "		139 " 1,186 "
1870....	52 " 221 "		325 " 4,644 "
1873....	79 " 343 "		442 " 4,944 "

Zie mede jaarb. 1874 *Mengelwerk* bl. 38 volg.

j. Instellingen ter bevordering van den landbouw. Zie *Verslag van den landbouw* 1873, bl. 99 volg.

De Rijkstoelagen, zoo voor onderwijs als aan jaarwedden en reiskosten enz. van veeartsen en kosten tot afwering bij besmettelijke ziekte, waren volgens de begrooting:

		waarvan voor onteigening bij longziekte.
1871.........	*f* 268,480	*f* 182,599
1872.........	" 481 980	" 443,195
1873.........	" 460,900	" 494,234
1874.........	" 520,400	" —
1875.........	" 562,650	" —

Onderwijs. Zie *Verslag van den landbouw* 1873, bl. 101 volg. en *Verslag van den staat der scholen*, boven vermeld.

Veeartsen. Als boven bl. 105 volg. en het *Verslag van het veeartsenijkundig Staatstoezicht over* 1873, 's-Hage 1874.

Vereenigingen en tentoonstellingen. Zie de zeer uitvoerige opgaven in het *Landbouwverslag* 1873, bl. 107, volg.

k. Inrichtingen tot onderstand door den landbouw. In het *Landbouwverslag* 1873 worden van bl. 109—125 besproken: de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, Nederlandsch Mettray en de Rijks bedelaarsgestichten.

l. Vereeniging tot levering van mest. Hypotheekbanken. Zie bl. 145 van het *Landbouwverslag* 1872.

m. Akkerbouw. Zie *Verslag van den Landbouw* 1873, bl. 156 volg.

GRANEN EN NDELSGEWASSEN.	BETEELDE HECTAREN. 1851—1860 gem.	1861—1872 gem.	1873.	OPBRENGST PER HECTAREN. 1851—1860 gem.	1861—1872 gem.	1873.	
rwe............	81,3?0	81,858	86,669	19 3	21.1	21.2	hectol.
elt............	354	—	262	—	—	40 7	"
gge............	188,720	195,046	197,400	18	17.2	14.5	"
intergerst }	43,551	44,999	25,484	32.4	36.1	41.8	"
mer " }			29,047			20.4	
ver	84,035	103,027	104,169	33.7	38.4	37.6	"
ekweit..... }	64,485	67,658	55,666	18.6	17.1	14 6	"
enboekweit. }			10,632	—		12.9	
onen...........	35,739	33,536	34,645	21.3	20 9	22.7	"
wten...........	10,278	13,958	18,265	18.6	23	23.8	"
mboonen.......	—	—	1,773	—	—	22 4	"
rdappelen... ..	95,834	114,004	133,660	120	134	133	"
kerbiet (").....	—		14,632	—	22,700		kilo.
olzaad.........	28,658	21 808	17,270	18 5	20.7	24.9	hectol.

Zomeroliezaden:						
allerhande......	—	—	386	—	—	14.2 hectol.
zomerkoolzaad...	—	—	1,044	—	—	12.8 〃
mosterdzaad.....	—	—	1,666	—	—	29.9 〃
huttentut........	—	—	55	—	—	7. 〃
Kanariezaad.......	—	—	706	—	—	26 9 〃
Cichorei..........	—	—	2,169	—	—	20,480 kilo.
Meekrap:						
gedolven.........	4,315	3,863	—	—	—	—
〃 2- en 3jarige. geplant in 1870 en 1871..........	—	—	3,006	—	—	2,242 〃
geplant in 1872 en 1873..........	—	—	3,045	—	—	—
Vlas..............	13,230	21,119	21,912	—	—	555 〃 vlas.
				—	—	10 h lijnz.
Hennip............	1,556	1,436	1,118	—	—	815 kil.lint.
				—	—	13.6 h.zaad.
Tabak.............	1,760	1,815	1,759	—	—	2,400 kilo.
Voedergewassen als hoofdgew. behal. klaver- en kunstweiden..........	—	—	20,520			
Id. klav. en kunstw..	—	—	44,383			
Alle voed.gew. als tweede gew.....	—	—	100,363			
Grasland..........	—	—	1,033,501			
Braak.............	—	—	21,553			

De geheele opbrengst van den oogst in 1873 wordt als volgt opgegeven:

Tarwe.........	1,834,969	hect.	Koolzaad.......	430,298	hect.
Spelt..........	10,642	〃	Zomeroliezaden..	54,628	〃
Rogge.........	2 860,320	〃	Kanariezaad.....	18,431	〃
Gerst..........	1,655,937	〃	Meekrap........	6,841,331	kilo.
Haver.........	3,917,132	〃	Cichorei........	45,243,880	〃
Boekweit.......	814,849	〃	Vlas............	12,164,332	〃
Boonen........	887,307	〃	Lijnzaad........	221,069	hect.
Erwten........	433,234	〃	Hennip (lint)....	912,124	kilo.
Stamboonen....	39,729	〃	〃 zaad....	15,260	hect.
Aardappelen....	17 900,927	〃	Tabak..........	4,242,353	kilo.
Suikerbiet......	331,146,400	〃			

Naar den middenmarktprijs berekend wordt de waarde van de opbrengst van graan en handelsgewassen in 1873 geschat als volgt:

(a) In 1865 waren er 7, in 1866 11, in 1867 17, in 1868 20, in 1869 19, in 1870 20, in 1871 24, in 1872 30, in 1873 32 beetwortelsuikerfabrieken.

	duizendtallen.		duizendtallen.
Tarwe en stroo.....*f*	31,588	Koolzaad............*f*	5,223
Rogge 〃 〃 .....〃	42,629	Zomeroliezaad........〃	1,037
Gerst 〃 〃 .....〃	14,707	Kanariezaad..........〃	211
Haver 〃 〃 .....〃	25,536	Meekrap.............〃	1,778
Boekweit 〃 〃 .....〃	9,492	Cichorei.............〃	904
Veenboekweit 〃 .....〃	1,149	Vlas (lint)...........〃	7,298
Boonen 〃 〃 .....〃	9,672	Lijnzaad.............〃	2,929
Erwten 〃 〃 .....〃	5,886	Hennip (lint).........〃	401
Stamboontjes..........〃	476	〃 zaad..........〃	118
Aardappelen...........〃	45,826	Tabak...............〃	2,418
Suikerbiet.............〃	3,642		

Het totaal dezer waarde wordt geschat op:

f	212,931,000	in	1873	tegen
〃	232,081,976	〃	1872	
〃	208,932,000	〃	1871	
〃	190,447,000	〃	1870	
〃	158,362,000	〃	1865	
〃	156,421,000	〃	1361	

C. Veestapel. Zie *Verslag van den landbouw* over 1873. De voorhanden veestapel en de marktwaarde daarvan worden voor December 1873 aldus opgegeven:

Belastbare paarden.....	38,482	per stuk	*f* 550	*f* 21,165,100
Werkpaarden..........	174,083	〃	〃 250	〃 43,520,750
Jonge paarden........	40,829	〃	〃 150	〃 6,124,350
	253,394			*f* 70,810,200
Ezels en muilezels.....	3,466	〃	〃 40	〃 138,640
Mestvee..............	61,187	〃	〃 280	〃 17,182,360
Melkkoeien...........	908,433	〃	〃 200	〃 181,686,600
Stieren en jong vee.....	452,245	〃	〃 120	〃 54,269,400
Trekossen............	10,226	〃	〃 190	〃 1,942,940
	1,432,091			*f* 255,031,300
Schapen, groote rassen.	628,515	〃	〃 22	*f* 13,827,330
〃 kleine 〃...	273,000	〃	〃 12	〃 3 276,000
	901,515			*f* 17,103,330
Geiten...............	146,169	〃	〃 12	〃 1,754,028
Varkens..............	360,258	〃	〃 35	〃 12,609,030

Voorts wordt de waarde van het pluimvee geschat op *f* 2 241,265 en die van 221,100 bijenkorven op *f* 884,400 en alzoo de totale waarde van den geheelen veestapel op

f	360,572,200	in	1873	tegen
〃	314,174,930	〃	1872	
〃	285,126,700	〃	1871	
〃	265,047,900	〃	1870	
〃	247,785.700	〃	1869	
〃	188,784,200	〃	1868	

Volgens de tabel bl. 305 telde de veestapel in:

	paarden.	runderen.	schapen.	geiten.	varkens.
1840	217,300	1,065,800	781,200	〃	〃
1850	233,000	1,243,700	811,600	〃	269,700
1860	243,500	1,287,000	865 800	114,900	270,600
1870	252,200	1,410,800	900,200	136 900	329,100
1871	252,300	1,376,000	868,000	135 200	318,600
1872	247,900	1,377,000	855,300	139,500	320 100
1873	253,400	1,432,100	901,500	146,200	360,300

Omtrent de verliezen, door veeziekten geleden, zie men het *Verslag van de bevindingen en handelingen van het veeartsenijkundig Staatstoezicht*, alsmede het *Verslag van den landbouw* 1873, bl. 281 volg., waar, bl. 285, wordt opgegeven de statistiek van de verliezen door de longziekte onder het rundvee geleden sedert 1 Januari 1871, toen de Regeering krachtig de hand aan het werk heeft geslagen, om tot uitroeiing te geraken. De totaalcijfers daarvan zijn:

	1871.	1872.	1873.	1874.
Besmette gemeenten	312	263	199	136
Runderen.				
Ziek bevonden	6,148	4,030	2,479	2,414
Onteigend en afgemaakt	1,857	3,868	2,395	2,346
Afgemaakt door de eigenaars	1,045	61	27	47
Gestorven	417	110	51	21
Verloren alzoo	3,319	4,039	2,473	2,414
Hersteld	186	2	—	186
Ziekteafloop onbekend	2,552	40	2	—

Uit de verschillende opgaven in het *Verslag van den landbouw*, omtrent de productie van wol, van de zijdeteelt, den tuinbouw, de ooft- en houtteelt, zijn geene algemeene cijfers op te maken. De productie van riet en biezen is vermeld in dit Overzicht; de cijfers omtrent de aanwinst van land door indijking enz. zijn niet volledig uit het *Verslag van den landbouw* en dat omtrent de *openbare werken* op te maken.

D. FABRIEKS-, AMBACHTS- EN HANDWERKSNIJVERHEID. Voor het eerst is in April 1875 verschenen *Statistiek van de fabrieks- en ambachtsnijverheid in Nederland, getrokken uit de verslagen, door burgemeester en wethouders, ingevolge art.* 182 *der gemeentewet, jaarlijks den gemeenteraad aangeboden.* Uitgegeven door het departement van binnenlandsche zaken. Het werk, 460 bl. quarto groot, is op verzoek van de *Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid*, samengesteld door den Heer L. J. BRINCKMAN, adjunct-commies bij de afdeeling Statistiek van het departement van binnenlandsche zaken. Het bevat: 1°. eene opgave van de fabrieken in iedere gemeente, voor eenige met het aantal arbeiders, mannen en vrouwen, volwassenen en kinderen, het aantal stoomwerktuigen met hunne paardekracht en ketels, en 2°. eene alphabetische opgave van het aantal fabrieken, zonder meer, in iedere gemeente.

In het *Voorbericht* wordt medegedeeld de missieve van den Minister van binnenlandsche zaken, GEERTSEMA, van 9 Maart 1874,

waarin men leest: "Met hoeveel zorg de statistiek ook bewerkt zij: het is aan geen twijfel onderhevig, of zij zal in nauwkeurigheid en volledigheid nog veel te wenschen overlaten, waarvan de oorzaak vermoedelijk te zoeken is in de onvolledigheid der opgaven van de gemeentebesturen, waaruit zij is getrokken.

"Ik beschouw het werk als een legger, eene eerste proeve, voor verbetering vatbaar, en stel mij voor, door periodieken herdruk om de 5 of 10 jaren, en het geven van nadere voorschriften aan de gemeentebesturen, eenmaal eene vrij goede nijverheidsstatistiek te verkrijgen.

"Van aanwijzingen of opmerkingen ter benadering van dat doel, zal bij mijn Departement gaarne gebruik worden gemaakt."

Verdere *bronnen* zijn de opgaven in de *Provinciale Verslagen*, de *Verslagen van de Kamers van Koophandel*, het *Verslag omtrent den arbeid van kinderen in fabrieken* enz. In de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e—3e stuk, 1850—1873, worden breede opgaven medegedeeld van de aanslagen in het patentrecht, de branderijen, distilleerderijen, bierbrouwerijen, azijnmakerijen, zeepziederijen, suikerraffinaderijen, beetwortelsuikerfabrieken en zoutziederijen, terwijl in het *Bijblad Staatsc.* 1874/5, n°. 106, eene breede statistiek der beetwortel-suikerfabrieken en der verwerkte hoeveelheid suiker is medegedeeld. Het te verwachten 2de stuk van de *Uitkomsten der volkstelling in* 1869 zal de bevolking naar de bedrijven doen kennen.

Omtrent de aanwending der stoomkracht bij de nijverheid enz. in Nederland bevat de *Staatsc.* 1875, n°. 42 de volgende opgaven der ingenieurs van het stoomwezen:

AANTAL STOOMKETELS IN NEDERLAND, 31 DEC. 1874 en 75.

Districten.		1874.	1875.
1	Noord-Brabant, Zeeland, Limburg	861	887
2	Zuid-Holland	1,371	1,430
3	Noord-Holland	909	989
4	Gelderland en Utrecht	420	433
5	Friesland, Overijssel, Groningen en Drenthe	609	646
		4,170	4,385

In deze opgaven zijn niet begrepen de stoomketels der locomotieven bij de spoorwegen, doch hoogst waarschijnlijk wel die in vaartuigen enz., daar volgens het *Verslag van N.-Holland* het aantal stoomketels in fabrieken, bemalings- en landbouwwerktuigen en de duinwaterleiding op 31 Dec. 1874, in die provincie aanwezig, bedroeg 496. Wenschelijk ware het, dat in al de *Provinciale Verslagen* een dergelijke statistiek der stoomwerktuigen als in het *Verslag van N.-Holland* wierd gevonden. Men zie verder *Toepassing van de stoomkracht, enz.*, in *Mengelw. Jaarb.* 1875.

E. Handel en scheepvaart. De hoofdbron voor de statistiek van den buitenlandschen handel en scheepvaart is de sedert 1847—1874 door het Ministerie van Financiën uitgegeven *Statistiek van den handel en scheepvaart in het Kon. der Nederlanden.* In 1874

is door dat departement onder dien titel uitgegeven een breed overzicht over het 25-jarig tijdvak, naar aanleiding waarvan de Heer P. N. MULLER een belangrijk artikel heeft geleverd in *de Economist*, Januari 1875. Verdere bronnen zijn de officiëele *Maandstaten van de in-, uit- en doorvoer*, de *Verzameling van consulaire berichten* enz., uitgegeven door het depart. van buitenlandsche zaken, de *Verslagen van de Kamers van Koophandel* en onderscheidene mededeelingen in de *Staatscourant*. De vroegere jaargangen van de *Statistiek van den handel en scheepvaart* van 1847—1870 is in dit Jaarboekje critisch bewerkt door de Heeren Mr. S. VISSERING, P. N. MULLER, Mr. N. J. DEN TEX en Dr. H. F. R. HUBRECHT. Met verwijzing naar die artikelen vinde hier eene plaats een overzicht van de officiëele waarde van den in-, uit- en doorvoer over 1846—1870, gemiddeld per jaar en in 1871—1873.

IN MILLIOENEN GULDENS.

	Algemeene invoer.	Invoer tot verbruik.	Algemeene uitvoer.	Uitvoer uit het vrije verkeer.	Doorvoer.
1846—1850	266	—	212	—	—
1851—1855	329½	221	282	173½	109
1856—1860	419	302½	351½	236½	115
1861—1865	486½	360	406	301	105
1866—1870	578	460½	481½	367	114
1871	785	587	649	460	189

De waarde van den algemeenen in-, uit- en doorvoer is voor 1872—1874 niet op te geven, ten gevolge van het Kon. besluit van 26 Maart 1872 (*St.* n°. 19), houdende bepalingen tot vereenvoudiging van de formaliteiten, in acht te nemen bij den in-, uit- en doorvoer, volgens welke de hoeveelheden in bruto-gewicht worden opgegeven, en dan heeft men in

MILLIOENEN GULDENS EN KILO'S.

	Algemeene invoer. Kilo.	Invoer tot verbruik. Guld.	Algemeene uitvoer. Kilo.	Uitvoer uit het vrije verkeer. Guld.	Doorvoer met overlading. Kilo.	Doorvoer zonder overlading. Kilo.
1872	6451	617	2955	484	460	425
1873	6955	682	3509	514	651	541
1874	6313	671	3168	508	621	643

Omtrent den handel met de voornaamste Staten het volgende, even als vroeger ingedeeld in groepen.

In duizendtallen kilo's.

VAN OF NAAR	ALGEMEENE INVOER. 1872.	1873.	1874.	ALGEMEENE UITVOER. 1872.	1873.	1874.
1. *Groot-Brittanje*	1,200,747	1,362,706	1,075,462	419,682	413,119	400,548
2. *Noord-, Oost- en Witte Zee en Midden Europa.*						
Bremen	10,323	12,149	10,971	6,284	6,892	7,743
Hamburg	20,046	21,747	30,680	35,674	25,883	35,444
Lubeck	—	—	—	54	94	119
Mecklenburg	—	1,065	487	206	560	1,104
Oldenburg	1,264	405	271	162	102	112
Pruissen	2,330,460	2,520,303	2,202,666	1,482,164	1,765,311	1,493
Denemarken	11,712	4,503	5,648	10,147	17,907	15,551
Zweden	127,586	118,647	106,171	12,986	19,134	20,886
Noorwegen	163,890	138,199	105,267	8,956	9,230	12,928
Rusland	388,071	559,013	629,381	29,963	15,950	35,550
	3,048,352	3,376,121	3,091,542	1,586,596	1,861,063	130,930

VAN OF NAAR	ALGEMEENE INVOER.			ALGEMEENE UITVOER.		
	In duizendtallen kilo's.					
	1872.	1873.	1874.	1872.	1873.	1874.
3. *Westelijk Europa.*						
België	1,578,566	1,389,250	1,371,448	752,301	1,042,228	951,416
Frankrijk	71,153	48,347	44,754	24,553	22,303	25,009
Spanje	27,322	43,965	40,631	850	906	512
Gibraltar	44	6	—	2,058	1,422	1,655
Portugal	15,837	20,397	20,285	4,245	3,629	4,816
	1,692,922	1,501,965	1,477,118	784,007	1,070,488	983,408
4. *Middellandsche Zee.*						
Italië	35,056	33,587	23,460	35,827	25,677	30,551
Griekenland	2,190	1,355	1,456	1,335	769	538
Jonische eilanden	2,676	4,497	4,469	420	52	13
Malta	8	5	232	239	234	188
Oostenrijk	4,051	2,655	503	1,213	461	599
Donau-Vorstendommen	16,615	18,483	23,764	14	40	31
Turkije	11,257	10,653	12,014	8,266	7,174	6,824
Egypte	—	—	—	5	10	54
Barbarijsche Staten	—	593	4,970	—	—	—
Algerië	10,669	66,559	43,993	—	—	316
	82,522	138,387	114,461	47,139	34,417	39,114
5. *Amerika.*						
Ver. Staten v. N.-Amerika	95,574	200,805	211,970	34,156	26 589	24,825
Engelsch Amerika	—	—	—	147	566	271
Groenland	403	237	—	—	—	—
Mexico	831	113	1,241	—	—	—
Centraal Amerika	403	—	—	—	—	—
Antilles (*niet afz. opgeg.*)	2,954	2,441	2,039	381	536	338
Cuba	841	308	592	1,009	3	463
Haiti	3,120	—	1,322	—	—	—
Curaçao	1,619	1,094	377	947	862	815
Venezuela	863	384	828	—	—	24
Britsch Guiana	314	1	—	430	132	104
Suriname	5 608	616	225	4,176	2,764	3,907
Brazilië	1,517	2,326	2,033	121	13	43
Rio de la Plata	1,118	3,734	2,416	12,390	11,353	6,673
Peru	14,333	23,787	24,447	—	—	—
Chili	6,152	1,245	1,602	—	—	—
	135,650	237,091	248,802	53,748	42,818	26,963
6. *Azië, Afrika en Australië.*						
Java	191,727	241,289	213,306	52,986	81,654	79,465
China	674	331	1,847	2,209	466	46
Japan	436	2,978	3,388	181	7	—
Eng. O.-I. bezittingen	61,660	79,894	62,053	3,396	1,645	1,743
Oostkust van Afrika	—	—	675	—	78	12
Kanarische eilanden	—	19	—	48	155	159
Kaap de Goede Hoop	—	—	—	38	3	3
Westkust van Afrika	36,075	7,223	16,879	5,555	3,928	4,615
Mauritius	290	—	—	—	—	—
Filipp. eilanden	—	602	—	—	—	—
Australië	—	—	—	143	7	33
	290,862	332,336	296,542	64,556	87,943	86,186
Strandgoederen	368	1,008	1,342	—	—	—
Algemeen totaal	6,451,446	6,955,639	6,313,182	2,955,926	3,509,872	3,168,195

Vergeleken met het vorige jaar is er derhalve eene vermindering bij den algemeenen invoer van bijna 9.50 pct, bij den algemeenen uitvoer van ruim 9.73 pct.

Naar de benaming der goederen was in 1874 de

	Algemeene invoer.	Algemeene uitvoer.
	kilo's.	kilo's.
Aardappelmeel enz..	2.988,576	11,266,677
Aardewerk, porcelein.	69,984,271	70,140,562
Ammunitie	3,085,260	2,875.609
Asschen	22,732,903	12,437,792
Azijn	602.692	886,839
Beenzwart	399,307	1,384,526
Bier en Malzextract.	3.694.478	4,212,142
Bindrotting	3,522,387	2,581,151
Boter	3,975,307	20,672,300
Bron- en mineraalwat.	8,346,951	7,681,565
Bruinsteen	2,266,938	2,040,997
Drogerijen, verfwaren en chemicaliën	97,784,867	82,624,981
Ertsen	213,618,052	217,430,665
Fabriek-, landbouw-, stoom- en andere werktuigen	36,619,062	25,142,758
Garens	39,035,744	22,868,490
Gedistilleerd	7,805,460	35,317,111
Glas en Glaswerk	21,418,050	17,009,106
Goud	5,693	378
Granen. Tarwe	261,671,079	153,400,490
Granen. Rogge	276,620,320	120,077,191
Granen. Gerst	104,148,638	46,520,318
Granen. Boekweit	6,265,824	581,328
Granen. Haver	30,351,238	55,391,788
Granen. Rijst	78,140,954	26,613,970
Granen. Alle andere	32,722,604	30,810,778
Hars en Harpuis	17,842,159	15,130,502
Hop	1,122,179	1,180,458
Hout. Scheeps-, bouw- en timmer-	608,644,855	175.657,047
Hout. Fijn werk-	8,740,308	3,651,633
Hout. Verf-	13,018,913	11,977,802
Huiden en vellen, leder en lederwerk	24,010,191	22,028,826
Kaas	633,634	28,337,819
Kalk	100,252,206	16,903,388
Katoen, ongesponnen.	59 049,939	51 141,659
Koffie	87,419,166	62,712,553
Kolen (Steen-)	1,972,167,472	253,755,896
Kramerij	10,431,933	6,708,024

	Algemeene invoer.	Algemeene uitvoer.
	kilo's	kilo's.
Krijt, ruw en gemalen.	7,531,792	1,187,130
Lompen	2,316,537	5,559,314
Manufacturen	31,628,768	30,012,777
Meel van granen enz.	18,672,193	9,416,464
Mest	53,991,540	50,651,053
Metaal, onbewerkt, smeed-, staf-, roed-ijzer en derg.	481,451,735	351.820,153
Metaalwerken	77,757,730	108,168,859
Olie	125,473,588	99,489,859
Papier	10,646,043	13,672.887
Roet, smeer, talk en reuzel	24,179,751	13,961,539
Schors	5,610,788	3,208,448
Specerijen	3,395.520	2,524,633
Steen	554,280,818	101,203,115
Stroop, melade en melasse	3,792,488	9,154,674
Suiker. Ruwe	127,127,941	30,519,759
Suiker. Alle andere	4 985,238	89,239,853
Tabak en Sigaren	43,444,486	28,983,734
Teer en Pek	9,940,304	14,086,868
Thee	4,456,269	2,206.328
Touw en touwwerk	503 240	912,955
Traan	4,438,273	3,667,947
Veevoeder	31,403,761	45.467,128
Visch	7,586,020	39,102,632
Vlas en hennip	12,760,794	30,464,770
Vleesch	7,066,483	7,473,720
Vruchten. Versche boom-	10,120,575	21,566,881
Vruchten. Andere boom-	20,021,396	10,243,161
Wijn op fust	24,988,814	11,031,341
Wijn op flesschen	10,959,643	10,684,568
Wol	19,462,868	16,934,538
Zaad	121,430,940	27,605,150
Zilver	128.253	8,397
Zout	55,973,731	10,754,324
Zwavel	6,624,156	4,474,570
Alle andere goederen	157,885,652	343,561,489

Zeevaart. Zie, behalve het *Verslag van den Handel en Scheepvaart*, de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant*, laatstelijk 1876, nº. 48, van de in- en uitgeklaarde zeeschepen sedert 1831, waaruit het volgende:

Ingeklaarde zeeschepen.

	NED. VLAG.		ANDERE VLAGGEN.		TOTAAL.		BOVENDIEN IN BALLAST.	
	schepen.	duizendtallen. tonnen.	schep.	duizendt. tonn.	schep.	duizendt. tonn.	schep.	duizendt. tonn.
1831..	1,995	229	2,545	315	4,510	544	403	26
1836..	2,321	273	2,481	345	4,802	618	373	24
1841..	2,608	363	3,101	511	5,709	874	385	21
1846..	3,236	437	4,316	714	7,552	1,151	492	58
1851..	3,101	461	3,345	629	6,449	1,090	509	74
1856..	3,611	611	4,366	798	7,977	1,410	537	69
1861..	3,831	671	4,768	1,009	8,599	1,680	470	66
1866..	3,151	584	4,791	1,240	7,942	1,824	526	80
1871..	3 051	715	6 561	2,012	9,567	2,727	480	79
1872..	2,829	760	5,742	1,930	8 571	2 691	498	59
1873..	2,506	727	5,920	2,170	8,426	2,897	326	71
1874..	2,422	760	5 624	2,122	8,046	2,883	434	115
1875..	2,171	742	5,313	2,126	7,484	2,869	437	113

Uitgeklaarde zeeschepen.

1831..	1,091	140	1,769	192	2,860	333	2,109	243
1836..	1,532	210	1,882	240	3,414	450	1,831	217
1841..	1,869	277	1,851	273	3.720	551	2,469	366
1846..	2,008	290	2,218	353	4,226	643	3 829	575
1851..	2,168	332	2,171	423	3,339	755	2.943	463
1856..	2,524	474	2,282	479	4,806	952	3,409	613
1861..	2,451	489	2,208	542	4,659	1,032	4,472	740
1866..	1,989	412	2,725	820	4,714	1,232	3,702	717
1871..	1.967	491	2,935	1,010	4,902	1,501	5,185	1,370
1872..	1.981	517	2,979	1,041	4 960	1,558	4,152	1,226
1873..	1,755	521	2.726	1 081	4,481	1,602	4,284	1,428
1874..	1,719	525	3,005	1,161	4,724	1,686	3,779	1,369
1875..	1,849	642	3,159	1,232	5,008	1,875	2,993	1,144

Wat betreft de verhouding tusschen de *Nederlandsche* (N.) en en *Vreemde* (V.) vlaggen en de zeil- en stoomschepen bij de in- en uitklaring, in lading en in ballast, wordt in hetzelfde nommer van de *Staatscourant* de volgende opgaaf gevonden:

	INKLARING.				UITKLARING.			
	Geladen.		Ballast.		Geladen.		Ballast.	
	aantal.	duizendt. tonnen.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.
Stoomschepen N..	648	225	6	22	636	221	14	6
" V..	1,909	879	134	71	1,680	790	362	187
Zeilschepen...N..	2,214	426	153	10	1,213	238	1,139	193
" V..	3,178	693	104	5	1,103	159	2,139	555
Totaal 1870..	7,949	2,223	402	92	4,632	1,408	3,654	942
Stoomschepen N..	649	244	5	2	638	229	9	8
" V..	2,272	1,062	103	58	1,756	845	614	312
Zeilschepen...N..	2,402	471	199	11	1,329	262	1,333	236
" V..	4,244	950	173	7	1,179	165	3,229	814
Totaal 1871..	9,567	2,727	480	79	4,902	1,501	5,185	1,370

	INKLARING.				UITKLARING.			
	Geladen.		Ballast.		Geladen.		Ballast.	
	aantal.	duizendt. tonnen.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.	aantal.	duizendt. tonn.
Stoomschepen N..	722	278	2	2	702	277	19	9
〃 V..	2,532	1,177	55	33	1,870	809	689	387
Zeilschepen...N..	2,107	483	230	14	1,279	240	1,118	222
〃 V..	3,210	753	211	11	1,109	232	2,326	627
Totaal 1872..	8,571	2,691	498	60	4,960	1,558	4,152	1,226
Stoomschepen N..	732	307	5	7	688	297	45	18
〃 V..	2,789	1,395	70	49	1,845	909	987	564
Zeilschepen...N..	1,774	421	173	11	1,067	224	974	227
〃 V..	3,131	775	88	3	881	172	2,278	619
Totaal 1873..	8,426	2,898	336	71	4,481	1,602	4,284	1,428
Stoomschepen N..	713	341	4	3	700	326	14	11
〃 V..	2,792	1,407	126	88	2,040	983	830	536
Zeilschepen...N..	1,709	419	184	14	1,019	198	927	237
〃 V..	2,832	715	120	7	965	177	2,008	583
Totaal 1874..	8,046	2,883	434	114	4,724	1,686	3,779	1,368
Stoomschepen N..	706	376	16	14	818	443	21	16
〃 V..	2,908	1,516	118	76	2,203	1,071	765	500
Zeilschepen...N..	1,465	366	143	11	1,031	199	694	188
〃 V..	2,405	610	160	10	956	161	1,513	439
Totaal 1875..	7,484	2,869	437	113	5,008	1,875	2,993	1,144

We laten hier volgen een overzicht van de scheepvaart in 1874 volgens de *Statistiek van den handel en scheepvaart.*

	INKLARING.				UITKLARING.			
Zeil- en stoomschepen.								
VLAGGEN.	GELADEN.		BALLAST.		GELADEN.		BALLAST.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEP.	TONN.
Nederlandsche...	2,422	760,728	188	18,093	1,719	524,800	941	243,908
Engelsche.......	3,496	1,478,348	172	92,163	2,348	989,211	1,286	609,066
N.-Amerikaansche..	29	21,714	1	1,614	7	5,886	24	19,481
Belgische...........	6	2,851	2	100	6	1,913	4	1,396
Fransche	41	12,357	—	—	20	5,269	23	9,266
Zweedsche.........	113	41,585	—	—	53	17,634	62	27,164
Noordsche.	788	241,760	—	—	104	24,057	686	223,794
Deensche.........	367	71,386	—	—	64	10,502	294	58,653
Russische..........	60	27,284	1	312	15	3,859	46	25,280
N.-Duitsche......	607	163,064	70	2,636	372	95,204	305	86,100
Italiaansche........	69	37,313	—	—	7	3,001	66	38,059
Oostenrijksche......	33	21,448	—	—	8	4,069	34	18,201
Minder dan 10 schep.	10	3,792	—	—	1	655	8	3,396
	8,046	2,883,630	434	114,918	4,724	1,686,060	3,779	1,368,764
Stoomvaart.								
Alle vlaggen.....	3,505	1,748,326	130	92,302	2,740	1,309,812	844	547,380
Nederl. vlag......	714	342,222	4	3,328	700	326,528	14	11,240
Vreemde 〃	2,791	1,406,104	126	88,974	2,040	983,284	830	536,140

	GELADEN ZEIL- EN STOOMSCHEPEN.				WAARVAN GELADEN STOOMSCHEPEN.			
	INKLARING.		UITKLARING.		INKLARING.		UITKLARING.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.
1. *Groot-Brittanje*	3,416	1,300,404	2,838	1,114,964	2,490	1,163,770	2,116	997,786
2. *De Noord-, Oost- en Witte Zee.*								
Hamburg	104	29,682	118	44,623	49	23,845	96	39,132
Bremen	76	10,355	74	11,370	36	8,167	35	7,789
Pruissen	533	135,164	421	62,120	213	98,827	86	34,500
Mecklenburg	—	—	—	—	—	—	—	—
Oldenburg	—	—	3	309	—	—	—	—
Denemarken	42	6,418	106	18,571	11	4,083	29	12,145
Zweden	310	101.547	113	23,671	23	6,881	34	12.466
Noorwegen	555	102,176	139	28.146	46	12,977	48	14,005
Rusland (O. en W. Z.)	1,655	435,821	164	42,490	192	121,101	34	20,451
	3,275	821,263	1,138	231,300	570	175,881	362	140,488
3. *Westelijk Europa.*								
België	4	1,463	6	2,449	3	1,433	4	1.710
Frankrijk	211	55,831	212	53,906	178	51.215	165	48,079
Spanje	53	19,931	5	1,417	24	15.087	1	857
Portugal	87	26,157	51	15,943	14	13,873	13	11,176
Gibraltar	6	1,521	21	3,276	2	1,049	1	919
	361	104,903	295	76,991	321	82,657	184	62,741
4. *Middellandsche en Zwarte Zee.*								
Italië	27	11,512	36	18,807	11	8,127	16	15,213
Malta	2	220	4	1,409	—	—	2	1,132
Griekenland	12	4,466	—	—	2	2,600	—	—
Ion. Eilanden	2	340	2	263	—	—	—	—
Oostenrijk	4	936	2	359	—	—	—	—
Donau-Vorstendommen	12	7,724	—	—	11	7,499	—	—
Turkije	24	11,723	7	5,823	8	6,068	6	5,679
Rusland (Zw. Z.)	107	75,275	—	—	77	64.829	—	—
Algerië	54	41,079	1	340	53	40,699	1	340
	244	153,275	52	27,001	162	129,822	25	22,364
5. *Amerika.*								
V. S. N.-Amerika	229	189,157	97	82,688	20	34,061	21	36,215
Eng.-Amerika	13	7,747	8	4,490	—	—	—	—
Groenland	1	256	—	—	—	—	—	—
Mexico	3	1,121	—	—	—	—	—	—
Cent. Amerika	1	151	—	—	—	—	—	—
Antilles	6	2,512	1	340	—	—	—	—
Cuba	1	1,360	2	664	—	—	—	—
Haïti	4	1,331	—	—	—	—	—	—
Curaçao	9	525	10	1,848	—	—	—	—
Suriname	30	6,438	24	4,888	—	—	—	—
Venezuela	1	860	2	502	—	—	—	—
Britsch-Guyana	—	—	1	267	—	—	—	—
Brazilië	9	1,766	—	—	—	—	—	—
Rio de la Plata	9	2,233	29	8,661	—	—	—	—
Chili	3	1,322	—	—	—	—	—	—
Peru	30	18,741	—	—	—	—	—	—
	349	234,620	174	104,347	20	34,061	21	36,215

	GELADEN ZEIL- EN STOOMSCHEPEN.				WAARVAN GELADEN STOOMSCHEPEN.			
	INKLARING.		UITKLARING.		INKLARING.		UITKLARING.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN
6. *Azië, Afrika en Australië.*								
Java c. a.	203	198,086	114	118,042	35	57,167	27	47,108
China	5	3.050	—	—	—	—	—	—
Japan	6	4,150	—	—	1	709	—	—
Eng. O.-I. Bezittingen	79	50,356	4	2,117	1	1,579	—	—
Oostk. v. Afrika	3	956	1	386	1	340	—	—
Westkust van Afrika	41	12,767	31	9,449	4	2,340	4	2,340
Kanarische eilanden	—	—	20	271	—	—	—	—
Australië	—	—	1	277	--	—	—	—
	337	269,365	171	130,542	42	62,135	31	49,448
Algem, totaal	8,046	2,883,630	4,724	1,686,060	3,505	1,748,326	2 740	1,309,812

HAVENS VAN IN- EN UITKLARING.

	INKLARINGEN.		UITKLARINGEN.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEP.	TONN.
Amsterdam	1,319	477,194	754	238,624
Rotterdam	3,313	1,494,363	2,630	1,140,677
Alkmaar	6	909	1	43
Edam	76	35,992	1	579
Helder	447	240,463	50	45,918
Muiden	1	42	7	472
Purmerende	82	31,129	2	447
Zaandam	102	16,615	3	348
Brielle	—	—	2	156
Capelle a/d. IJssel	—	—	2	140
Delfshaven	21	3,399	7	991
Dordrecht	381	103,381	141	29,395
Hellevoetsluis	12	2,324	5	1,153
Maassluis	10	2,644	4	833
Schiedam	604	103,814	43	9,237
Sliedrecht	—	—	7	497
Vlaardingen	100	19,126	55	7,383
Brouwershaven	17	14,705	—	—
Hansweert	—	—	4	291
Middelburg	38	13,159	2	3,156
Neuzen	213	81,193	121	38,870
Veere	1	236	—	—
Vlissingen	36	11,972	8	4,655
Zierikzee	18	2,586	2	1,499
Delfzijl	259	36,348	48	4,212
Groningen	168	14,613	143	13,350
Veendam	—	—	1	79

	INKLARINGEN.		UITKLARINGEN.	
	SCHEP.	TONN.	SCHEP.	TONN.
Termunterzijl	87	9,216	10	1,050
Zoltkamp	27	2,669	—	—
Dockum	19	1,342	46	3,525
Franeker	—	—	2	167
Harlingen	635	157,665	338	123,641
Leeuwarden	8	555	9	641
Lemmer	4	272	—	—
Koudum	—	—	3	169
Makkum	1	28	75	2,295
Sneek	—	—	1	44
Stavoren	1	91	1	62
Workum	—	—	122	6,399
Deventer	—	—	2	124
Hattum	—	—	1	75
Kampen	23	2,641	7	682
Steenwijk	—	—	15	949
Wijhe	—	—	6	413
Zwolle	16	1,544	1	64
Raalte	—	—	6	386
Elburg	—	—	3	217
Harderwijk	—	—	1	74
Nijkerk	—	—	2	129
Putten	—	—	1	64
Amersfoort	—	—	2	135
Utrecht	—	—	23	1,447
IJsselstein	—	—	4	303
Totaal	8,046	2,883,630	4,724	1,686,060

De vrachtvaart door Nederlandsche schepen van vreemde havens op vreemde havens was:

	NAAR:		VAN:	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEPEN.	TONNEN.
Groot-Brittanje	482	81,264	599	108,988
Bremen	269	25,642	222	20,912
Hamburg	116	13,369	95	11 794
Lubeck	14	1,810	14	1,748
Mecklenburg	—	—	14	1,243
Oldenburg	—	—	24	1,531
Pruissen	592	67,409	476	53,035
Denemarken	—	—	95	9,853
Zweden	188	24,913	190	25,634
Noorwegen	—	—	122	18,243
Rusland (O. en W. Zee)	450	73,240	280	43,254
België	85	21,492	89	17,727
Frankrijk	99	24,115	114	22,024
Spanje	35	16,262	28	13,111
Gibraltar	2	635	14	2,299
Portugal	46	9,670	29	6,446
Italië	86	31,428	81	29,718
Griekenland	5	4,262	9	6,400
Jon. eilanden	9	8,195	6	4 164
Malta	—	—	4	1,342
Oostenrijk	21	4,185	8	1,512
Turkije	8	5,812	13	9,946
Rusland (Zwarte Zee)	—	—	2	3,442
Barbarijsche Staten	—	—	1	191
Algerië	—	—	1	1,600
Marokko	7	814	4	488
Engelsch Amerika	1	651	1	651
V. S. van N.-Amerika	39	18,254	31	12,534
Mexico	—	—	2	342
Centraal-Amerika	—	—	9	1,921
Antillen	69	3,172	79	5,220
Cuba	16	1,252	4	679
Haïti	—	—	2	387
Curaçao	4	787	30	2,288
Columbia	—	—	1	176
Venezuela	9	423	12	1,859
Br. Guiana	26	1,352	2	262
Suriname	—	—	21	1,116
Brazilië	5	1,115	56	11,920
Rio de la Plata	21	5,190	25	5,593
Patugonië	—	—	1	184
Chili	—	—	2	551
Peru	—	—	1	755
Californië	2	450	1	1,742
Java	—	—	23	18,342
China	25	8,659	16	4,908
Eng. O.-I. bezittingen	19	22,124	13	10,977
Oostk. v. Afrika	—	—	1	212
Kanar. eilanden	—	—	1	134
Kaap de Goede Hoop	—	—	1	278
Westkust van Afrika	4	870	4	820
Mauritius	2	2,521	1	216
Australië	15	12,266	9	5,490
Niet genoemde havens	—	—	36	3,931
Totaal			2,919	510,113
Van deze geladen			2,139	386,041
in ballast			780	124,072

Bij dezen staat op te merken, dat, toen hij werd opgemaakt, de scheepslijsten uit Denemarken, Java en Suriname nog niet waren ontvangen.

Scheepvaart langs de rivieren.

	geladen schepen.	tonnen van 1 stère.	ledige schepen.	tonnen van 1 stère.
Ingeklaard:	20,552	2.397,087	3,968	289,462
Uitgeklaard:	11,853	1,514.589	5,655	407,856

Landen of steden waar de schepen te huis behoorden.

	INKLARING.				UITKLARING.			
	geladen		ledige schepen.		geladen		ledige schepen.	
	schep.	tonnen van 1 stère.	schep.	tonnen van 1 stère.	schep.	tonnen van 1 stère.	schep.	tonn. van 1 stère.
Nederland	13,600	1,421,903	1,833	122,565	6,694	757,057	3,527	234,335
Baden	90	32,269	42	3,542	77	27,477	36	2,262
Beieren	72	25,148	43	6.296	68	22,567	33	3,709
België	4,170	340,995	1,496	82,275	2,792	188,583	1,691	141,466
Denemarken	—	—	—	—	5	4,133	—	—
Frankrijk	3	448	9	2,121	2	576	2	390
Groot-Brittanje	3	2,084	7	5,481	2	623	3	3,435
Noorwegen	—	—	—	—	5	1,788	—	—
Pruissen	2,614	574.240	537	63,808	2.206	510,510	363	22,259
Spanje	—	—	—	—	1	406	—	—
Zweden	—	—	—	—	1	869	—	—
Vereen. S. v. N.-A.	—	—	1	2,374	—	—	—	—
Totaal	22,552	2,397,087	3,968	289,462	11,853	1,514,589	5,655	407,856

Ingeklaarde houtvlotten.

Nederland	17	3,916
Baden	3	275
Pruissen	78	10,041
	93	14,232 tonn. v. 1 st.

Van den algemeenen in- en uitvoer der goederen werden:

	ter zee.	langs rivieren.	te land.	
ingevoerd	45.77 pCt.	36.12 pCt.	18.11 pCt.	100 pCt.
uitgevoerd	24.44 〃	42.73 〃	32.83 〃	

De invoer ter zee was voor 46.10 pCt met zeil- en 53.90 pCt. met stoomsch.
〃 uitvoer 〃 〃 〃 〃 29.94 〃 〃 〃 〃 70.06 〃 〃 〃
〃 invoer langs de riv. 〃 〃 94.39 〃 〃 〃 〃 5.61 〃 〃 〃
〃 uitvoer 〃 〃 〃 〃 89.46 〃 〃 〃 〃 10.54 〃 〃 〃
〃 invoer te land 〃 〃 4.62 〃 langs de gewone wegen en 95.38 〃 〃 spoorweg.
〃 uitvoer 〃 〃 〃 〃 13.82 〃 〃 〃 〃 86.18 〃 〃 〃

De *Nederlandsche koopvaardijvloot* telde, volgens de jaarlijksche opgaven in de *Staatscourant*, laatstelijk die van 1876, n°. 48, over 1875, en in de *Statistiek van den handel en scheepvaart* het volgende aantal zeil- en stoomschepen:

31 Dec.	zeilschepen.	lasten.	stoomschepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1850	1,781	196,626	12	1,836	1,793	198,462
1860	2,318	287,513	42	6,873	2,361	294,386
1870	1,937	254,033	48	10,256	1,985	264,28)
1875	1,749	—	86	—	1,835	—

Naar de soort der schepen waren er 31 Dec. 1875:

	schepen.	tonnen.		schepen.	tonnen.
Fregatten	149	152,497	Tjalken	221	2,244
Barken	206	119,510	Smakken	8	627
Brikken	79	22,997	Alle andere zeilschepen, als: hoekers, kotters, enz.	158	6,560
Schooner-brikken	140	27 010	Stoomschepen	86	76,828
Schooners	310	50,915	Totaal	1,835	514,725
Galjooten	203	23,265			
Koffen	275	32,272			

Onder de Fregatten, Barken en Brikken worden 33 Clippers opgegeven, te zamen 26,993 ton metende.

Het aantal in de *vaart gebrachte nieuwe schepen* wordt in de *Staatscourant* vermeld, van 8 Jan. 1875 over 1873 en 1874, waaruit het volgende:

	In Nederland gebouwd		Elders gebouwd		Te zamen	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1852—1856	850	107,447	97	12,097	947	119,544
1857—1861	628	63,784	59	6,786	687	70,570
1862—1866	488	52,618	69	12,669	557	65,287
1867—1871	303	38,209	75	21 443	378	59,652
1872	39	5,002	16	7,172	55	12,174
1873	39	3,273	21	11,225	60	14,498
1874	55	6,140	27	11,648	82	17,788
Tot. 1872—1874	2,402	276,473	364	83,040	2,706	359,513

Volgens de reeds gem. *Staatsc.* van 1876, n°. 46, werden in 1875 voor de eerste maal Ned. zeebrieven uitgereikt aan 58 schepen, metende 27,987 ton; 28 schepen, met. 10,482 ton, waren in Ned. gebouwd, 30, met. 17,505 ton, buitenslands.

Zie mede de zeer uitvoerige statistieken omtrent de Nederlandsche koopvaardijvloot, (voorstel van den Heer TAK c. s.) in het *Bijblad Staatsc.*, 1873/74, bijl. N°. 52 en 1874/75, bijl. N°. 7.

De *Bemanning der koopvaardijvloot*. Voor de kennis daarvan zijn niet onbelangrijk de beide staten van aanmonstering van schepelingen en gages per maand in de *Statistiek van handel en scheepvaart* voor 1874, II, bl. 511 en volg.

De eerste staat bevat de volgende recapitulatie:

Zeilschepen	1,303	358,940	Aangemonsterd	7,624	1,596
			Bijgemonsterd	1,153	341
Stoombooten	144	152,044	Aangemonsterd	3,319	539
			Bijgemonsterd	1,092	144
	1,447	510,984		13,218	2,620
				15,838	

Uit de opgaven der maandgages in de 16 havens, waar aanmonsteringen hebben plaats gehad, nemen wij die van Amsterdam, Rotterdam en de Helder over, als de havens waar de meeste aanmonsteringen voorkwamen.

AANMONSTERINGEN IN 1875.

GAGES PER MAAND. *a*

HAVENS waar de aanmonsteringen hebben plaats gehad.	REIZEN NAAR:	1STE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	VERDERE STUURLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	BOOTSLIEDEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	TIMMERLIEDEN EN ZEILMAKERS. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	MATROZEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	MACHINISTEN. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.	STOKERS. Hoogste gage. Guld.	Laagste gage. Guld.
Amsterdam.	Ned.-Indië........	100	45	100	28	45	40	60	30	40	6	275	50	50	38
〃	Europ. (Atl. Oceaan).	70	36	45	40	41	41	45	45	41	12	100	40	30	30
〃	Amer. 〃	55	36	45	30	38	30	42	32	40	5	〃	〃	〃	〃
〃	N.-,O.- en Witte Zee.	70	37	45	28	47	30	48	25	50	8	100	40	35	26
〃	Oostzee of Bordeaux..	70	60	42	40	40	36	45	35	40	18	100	40	30	30
〃	Middellandsche Zee.	70	38	50	34	42	30	50	40	36	10	100	40	32	30
〃	Midd Zee of Oostzee..	70	40	45	30	45	36	45	26	40	12	100	40	35	30
〃	Midd.Zee of Zw Zee..	〃	〃	35	35	〃	〃	〃	〃	34	16	〃	〃	37	32
〃	Elders (buit.Europa).	73	65	46	30	45	40	55	32	34	12	〃	〃	〃	〃
〃	Op avontuur........	50	33	44	32	40	40	45	34	40	13	〃	〃	〃	〃
Rotterdam..	Ned.-Indië.........	100	45	80	26	50	40	65	28	36	12	300	35	36	35
〃	Europ. (Atl.Oceaan)..	60	32	44	40	40	32	44	40	38	12	100	40	36	30
〃	Amer. 〃	90	38	60	28	51	40	52	34	35	10	240	50	40	40
〃	N.-,O-.enWitteZee {	70	36	50	40	48	36	48	36	40	12	100	40	34	28
		27*b*	24*b*	21*b*	21*b*	19*b*	18*b*	21*b*	21*b*	18*b*	17*b*	45*b*	27*b*	18*b*	17*b*
〃	Oostzee of Bordeaux..	60	60	30	30	35	35	42	42	30	16	90	40	34	30
〃	Middellandsche Zee.	80	40	50	35	45	35	50	35	36	8	120	40	36	32
〃	Midd. Zee of Oostzee.	70	70	50	35	45	40	45	40	32	30	120	40	32	30
〃	Elders (buit. Europa).	70	36	48	32	45	40	55	30	36	10	〃	〃	〃	〃
〃	〃 (binn. 〃)	70	70	50	35	40	40	45	45	32	32	100	40	32	32
〃	Op avontuur........	45	35	〃	〃	40	40	〃	〃	38	12	〃	〃	〃	〃
De Helder..	Ned.-Indië........	150	70	100	36	55	38	72	30	40	10	200	25	48	38
〃	Amer. (Atl Oceaan)..	60	45	53	35	46	36	53	27	44	10	〃	〃	〃	〃
〃	N.-,O-.en Witte Zee.	70	42	50	32	46	38	80	26	42	8	120	40	37	32
〃	Middellandsche Zee.	70	70	50	32	45	38	45	40	43	25	120	40	35	30
〃	Elders (buit.Europa).	70	70	44	44	42	42	50	28	34	14	〃	〃	〃	〃
〃	Op avontuur.......	55	45	44	44	〃	〃	〃	〃	23	23	〃	〃	〃	〃

a. Aanmonsteringen *per reis* hebben alleen plaats gehad in de volgende gevallen:
Amsterdam—Lubeck............... 1 stuurman *f* 75.—
Idem—Londen................. 1 stuurman 〃 60.—
Idem—Idem.................... 6 matrozen 〃 60.— (de voeding is voor rekening der matrozen.)
Rotterdam—Cardiff.............. 4 matrozen 〃 51.—
Idem—New-Castle. . ...18 matrozen 〃 33.—

b. Deze gages zijn *per week*: de voeding is voor rekening der schepelingen.

Omtrent den *Rijnhandel* zie men de opgave in de *Staatscourant*, en de artikelen van Mr. H. AMESHOFF en Mr. I. J. RAHUSEN in de vorige jaargangen van dit jaarboekje. Door laatstgenoemden Heer is ons voor het Mengelwerk een overzicht toegezegd. Een statistiek van de Rijnvaart over 1875 is opgenomen in de *Staatscourant* 1876, N°. 112.

Omtrent den *binnenlandschen handel en scheepvaart* worden in de *Provinciale Verslagen* en die van den *Landbouw en zeevisscherijen* een aantal opgaven medegedeeld van de ter markt gebrachte hoeveelheden landbouwvoortbrengselen en die van de visscherijen, de vaart op de rivieren en binnenwateren, enz. Volgens de uitkomsten der volkstelling in 1869 waren er toen 9,076 bewoonde schepen. Volgens de opgaven omtrent het recht van patent in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* II, 's-Grav. 1869, bl. 200 volg., waren er in:

	1852/3.		1860/61.	
	schepen.	tonnen.	schepen.	tonnen.
Overdekte vaartuigen belast met 20 cts. per ton.	6,580	239,686	6,991	268,719
Met zeildoek overdekte vaartuigen enz. 〃 12 cts.	4,081	55,853	2,574	80,041
Onoverdekte 〃 12 〃	7,483	99,554	8,412	117,481
Overdekte 〃 30 〃	157	1,652	101	900
Onoverdekte 〃 18 〃	56	401	44	387
Overdekte 〃 30 〃	2,170	66,610	2,278	27,257
Onoverdekte 〃 18 〃	414	4.563	379	4,163
	18,941	368,319	20,779	543,948

In het 3e stuk dier *Bescheiden* 1874 is deze opgave niet vervolgd.

Geld-, wissel- en effectenhandel. Zie voor de jaren 1848 en volgende de jaarlijksche opgaven in dit Jaarboekje en de belangrijke overzichten in de *Verslagen van de Kamer van koophandel te Amsterdam*, waarin o. a. voorkomen de dividenden van verschillende maatschappijen, prijzen der Amerikaansche spoorwegwaarden, eene afzonderlijke opgave van de koersen van staatsfondsen en van eenige bank- en industriëele waarden enz. Aan het *Amsterdamsche Effectenblad* ontleenen wij de volgende opgave:

OVERZICHT VAN DE PRIJZEN

AAN DE AMSTERDAMSCHE BEURS,

NEDERLAND.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.	MEI.
Cert. Werk. Schuld 2½ pct.	61½	61⅝	61⅝	61¾	62⅛
	62⅞	62½	63	63	62⅞
〃 〃 3 〃	72⅝	73	73¼	73½	74⅜
	73½	74¼	74⅜	74¾	75
〃 〃 4 〃	95¾	96¼	96¼	96⅞	98
	96⅝	97⅝	97¾	98¼	99⅝
Amortisatie-Syndic..3½ 〃	90½	90½	90¾	90 8/7	91 8/8
	93	91½	91½	91¾	92¼
Aand. Nederl. Bank..5 〃	345	344	334	333½	335
	354	347	342	334	350
〃 Handelmaatsch. Resc.	132⅞	133⅞	134	131 8/4	129
	135⅛	135	136⅛	135⅝	132⅛
〃 Ned. Rijnspoorw....*f*	292	299	298	300	298
	300	301	301	302½	302
Oblig. 〃 〃 4½ pc.	—	113	111	—	—
	—	—	112	—	—
Aand. Hollandsch. Spoorw..	106	106	105¾	102	102½
	107½	107	106½	102½	103½
〃 Ned. Centraal-〃....	34	33	33½	32	31¾
	36¼	34¼	—	33½	—
Gestemp. obl. 〃 3 pc.*f*	97	97½	95½	96	94
	103	99	98	99	98¼
Amsterdam oblig.....3½〃	86	87⅞	86⅛	85¾	85⅞
	88¼	88¼	88½	86⅞	87
〃 prem.-leen. 3 〃	85½	86	86¾	86 8/4	87¼
	86¾	87¼	87½	87¾	87¾
Rotterdam 〃 3 〃	88 8/4	90¾	91¼	89½	90
	90½	91½	92½	90¼	93
BELGIE. Oblig......2½ 〃	56⅛	57	56¾	56¾	56½
	57	57¼	57⅜	59	57½
RUSLAND.					
Oblig. bij *Hope & C°*,..5 〃	102	101⅜	101⅛	101	100¾
	102½	102	102¼	102	102⅞
Cert. adm. Hamb. 1e ser. 5 〃	80⅝	80	80	79⅜	79⅝
	81½	80¾	81	80¼	80½
Inscriptiën 5e serie...5 〃	79½	78½	78¾	78⅜	79¼
	80¾	79⅝	79⅜	79¾	81½
〃 6e 〃 ..5 〃	87⅞	88	88⅛	88	88¾
	89	89⅞	89¼	89⅛	92⅞
〃 1862 7e 〃 ..5 〃	96¾	97	98	97¾	98⅛
	98	98	98¾	98	98¾
Eng.-Holl. leen.*f* 1000.5 〃	100¼	100⅝	101	100⅛	100⅞
	101¾	101¼	102	102⅛	102⅜
〃 〃 〃 £ 100.5 〃	97	97⅛	98¼	97⅞	98½
	97¾	98¼	98¾	98¾	99
〃 〃 1866 *f* 1000.5 〃	100¼	100⅝	100⅛	100⅛	100¾
	101⅜	101⅛	101¾	101¾	102¼

[1] Het bovenste cijfer toont aan den Laagsten, het onderste den Hoogsten koers.

DER VOLGENDE EFFECTEN.

GEDURENDE HET JAAR 1875.

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1875.
62⅜	62⅞	62	62¾	63	62¾	62⅛	61½
63	64¼	63⅜	63⅜	63¼	63½	63½	64¼
74⅝	74¾	74⅞	75	75⅛	75½	74½	72⅝
75	75⅝	75¾	75⅞	75⅞	76⅛	75⅝	76⅛
99¼	99½	99⅜	99 8/t	99⅜	99½	99⅛	95¾
100	100⅜	100¼	100	100	100¼	100¼	100⅜
91¼	91¾	92	92	92¾	92½	93	90½
92¼	92	93¼	93½	93¼	93	96	96
350	349¾	344	335	339½	340	340	333½
360	353	350	340	341	343	345	360
129⅜	98⅛	100¾	106½	108¼	107½	108¾	98⅛
137¼	101	108¾	110	109⅞	109⅝	109⅞	137¼
299	292	298	302	312	315	307	292
300½	300	301	314	322	319	320	322
111	114	—	—	112	115	117¾	111
113	—	—	—	—	118	—	118
104	106	110	112¾	109	109	112	100
106	110½	116	115¾	112½	113	113	116
23	18¼	26	27¾	25	27	26¾	18¼
31	30	29	29¾	28¼	28	27½	36¼
82	81¼	89¼	91½	89	91	90½	81¼
95¼	92	92¼	97	95	94	92	103
86⅞	87¼	87⅞	88⅛	88¾	88⅜	88⅝	85¾
87⅜	89	90	89	90	88¾	89	90
87¾	90¾	89¼	90¾	91¾	92	92	85½
91¼	91¾	92	92½	93½	93¼	93½	93½
90½	92¾	93	93	92	91¾	93¾	88¾
93	93¾	94	94¾	93½	94	95	95
57½	58¼	58½	57⅜	58	58¼	58½	56⅛
58⅝	59	59	58¼	59⅜	59¾	59	59¾
102¼	102½	102½	102⅜	102½	101⅞	102⅜	100¾
103	103¼	103¼	103¼	103¼	103½	103¼	103½
80½	81¼	80¼	81⅝	82¾	81	80	79⅜
81⅝	82	83	82⅞	83	83	—	83
80½	81	81⅛	81	79½	78½	78¼	78¼
81⅝	82½	82	82¼	82¾	80⅛	79½	82¾
91¼	92	93	93⅛	92⅜	90	91¾	87⅞
92⅞	94	94	94	93⅞	93	93	94
99½	100½	101⅞	101⅛	100¾	97	97	96¾
102	102⅜	102½	102	102¼	100⅝	98⅝	102½
101⅜	101¾	101⅜	101¾	101⅞	100	101⅛	100
102⅜	102⅜	102⅜	102⅜	102⅜	102¼	102⅝	102⅝
98¾	99½	100¾	101	100¼	96¼	97¾	96¼
100	100¼	101	—	100½	100	99	101
101⅜	101¼	101	101¾	101¾	100	101	100
102⅛	102	102¼	102⅛	102⅜	102½	102½	102½

4 *

RUSLAND.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.	MEI.
Eng.-Holl. 1866 £ 100.5 pc.	—	—	97¾	97⅞	98½
	—	—	98¾	98⅝	98¾
Geconsolideerde 1872.5 ″	96⅛	·96½	96¾	97⅛	98
	96⅞	97¼	98	98⅜	99¼
″ 1873.5 ″	95⅛	96⅜	96¾	96½	97⅝
	96⅜	96¾	97⅞	98⅜	99
Aand à Z. R. 100 1864.5 ″ *f*	307	307½	313½	316	328
	319	314	320	329	335
″ 2de leen. 1866.5 ″ ″	305	309	308	309½	316½
	320½	316½	320	321	327
Oblig. te Londen 1e 1..4½″	93½	94⅝	—	92¾	92¾
	94½	95	—	94¾	93⅝
″ bij *Hope* & C°.1860.4½″	93⅞	94	94	92¾	93
	94⅝	94⅞	95¼	95	95
Cert. ″ 1e ″ 4 ″	77⅛	78	77¼	76¾	76½
	78	78⅜	78⅜	77¾	78¾
Inscript. 2e a 4e ″ 4 ″	77¼	78	77¾	76½	76⅝
	78⅛	78⅛	78¼	77⅝	78
Obl Nicol.-Spw.1867/9.4 ″	82	81⅞	82⅛	81⅞	82¼
	82¾	82½	82½	82¾	84
″ te Londen en Berl.3 ″	69¾	70	70½	71	70¾
	70½	71	71⅜	71¼	71¼
Cert. van inschrijving 6 ″	53	52⅞	52¼	51	51¼
	53¾	53¾	53½	52⅝	52¼
Aand. Gr. Russ. Spw.-Mij...*f*	241	242¾	250½	253	256
	249	255½	258	257	265½
Oblig. Jelez Spw.....5pc. ″	234½	237	230	231	232
	239½	242	235	235	240
″ spw. Poti-Tiflis...5 ″	99⅝	99¾	99⅞	99	99½
	100⅜	100½	100¼	100¼	100¾
″ ″ Jelez-Orel. ..5 ″	99½	99¾	99⅝	99⅛	99¼
	100¼	100⅛	100⅛	100⅛	100¾
″ ″ Kursk-Chark.5 ″	99½	99½	99¾	99	99¾
	100⅛	100¼	100⅛	100⅛	100¾
″ ″ Mosc.-Jarosl.5 ″	94¾	—	—	96	—
	—	—	—	—	—
″ ″ Chark.-Azow.5 ″	95¼	95⅝	95	96⅜	97¼
	96¼	96¼	97⅜	97¼	99⅜
″ ″ Mosc.-Smol. .5 ″	99½	99⅝	99⅝	98⅞	99¼
	100⅛	100⅛	100⅛	100⅛	100½
″ ″ Mosc.-Kursk..5 ″	98⅜	98	98½	98⅞	100
	99⅝	98¾	99	99¾	102
″ ″ Brest-Grajew.5 ″	79½	82½	82½	81¾	82
	85	84½	84	83½	83⅝
″ ″ Kursk.-Ch.-Az.5 ″	93	93	93	92⅝	92
	94½	95¾	93⅞	93¼	93½
Baltische Spoorweg.......*f*	129	129½	130	131½	133¼
	134¼	132¼	132¾	134½	138½
Kiew-Brest ″ ....″	147½	138	141	142	140
	156	147½	146	145¾	145½

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1875.
98¾	—	100¾	101½	100½	96¼	97¾	96¼
100¼	—	101¾	—	101¾	98½	98½	101¾
99⅛	100⅜	100	100¼	99½	96¾	97¾	96⅛
100¾	101⅞	102⅛	101¾	101	100	99½	102⅛
99¼	100⅜	100	100⅛	99	96¾	98⅛	95⅛
100½	102⅛	102⅛	101¾	100¾	100¼	99¾	102⅛
335½	346	355	369	363	326	354	307
351	390	445	392	390½	370	375	445
328	347	363	363	360	322	340	305
337	397	443	394	381½	365	360	443
93⅜	93¾	93½	94	94⅜	92½	93⅜	92½
94	94½	94¾	94¾	94½	93¾	93⅞	95
93½	93¾	94⅛	93⅞	93¾	92¼	92½	92¼
94⅞	95½	95½	94⅜	94¼	93¾	93¼	95½
78¼	79⅜	79	78¾	77⅝	76½	76⅝	76½
80¼	80½	80¼	79¼	79	78⅜	77⅛	80½
78⅜	79½	79¼	78⅞	78	76½	76½	76½
80⅛	80⅝	81	79¼	78⅝	78¼	77¼	81
83⅞	84⅜	83¾	84⅝	84	81½	82⅛	81½
85⅛	85	85½	86	85⅝	84¾	83	86
71	71¼	71¼	71½	70⅝	68¾	68⅝	68⅝
71⅝	71⅝	71¾	—	71½	71	69½	71¾
51¼	53⅜	53⅝	53⅞	54	52	52	51
52⅞	55	54¾	54⅝	54½	54¼	53⅜	55
263½	259	257	259½	257	254	253½	241
268½	269	262	264	264	260½	260	269
237	237½	242	236	236	234	236	230
242	243	245¼	239	239	239	242	245¼
100½	100⅝	100½	100½	100½	99½	99½	99
101⅜	101½	101½	101¼	102	101	101½	102
100½	100½	100½	100¼	100½	99½	99⅝	99⅛
101⅛	101¼	101¾	101⅜	101¼	101¼	101½	101¾
100½	100⅞	100	100⅜	100½	99½	99⅝	99
101⅛	101½	101½	101⅜	101⅜	101	101½	101½
97¾	98	98½	—	100¾	—	—	94¾
—	98⅛	98¾	—	—	—	—	100¾
97¾	94	99½	100⅛	98⅜	96½	86½	94
99	100	100¼	100½	98½	98¼	97⅝	100½
100⅝	100½	100½	100½	100¼	99⅜	99½	98⅞
101⅛	101⅜	101⅜	101	101	101	101½	101½
101	100½	100⅝	101	100¾	100	100	98
102¼	101⅝	101¾	102⅛	101¾	102	101¼	102¼
81½	81⅞	79½	81¼	79	76	75	75
83½	84	83⅜	82½	82	80½	80	85
93½	93¾	93	92¾	93⅜	92¼	92¼	92
94¼	99½	94½	95¼	98¾	94½	94	99½
136	133¾	133½	136	136	136½	138¾	129
138½	138½	138¾	138	146½	143¾	143	146½
144½	160	160	161	150	146½	145	138
180	166½	164	165	163	151	163	180

RUSLAND.	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.	MEI.
Riaschsk-Wiasma spoorw. . *f*	200¾	201	201½	203	206
	202	202	203	206	212½
POLEN. Schatk.-Oblig. 4 pc.	79⅞	80⅝	81¼	80¾	80⅜
	81	81⅞	82	81¾	81¼
Aand. à Fl. 500. . . . . *f*	188	187	185	186	188
	190	—	187	192	—
PRUISSEN.					
Aand. à Th. 100 . . . . . 3½ pc *f*	230	235	235	236	231
	231	—	242	239	238
OOSTENRIJK.					
Geconv. obl. papier Mei. 5 pc.	60⅝	61	61⅛	60½	60⅛
	61½	62¼	62⅛	61⅞	62
〃 〃 zilver Jan. 5 〃	65½	65⅝	65⅝	64½	64½
	66½	66⅜	66¼	66	66⅜
Aand. 1839 Fl. 250. . . . . . *f*	708	715	712	707½	705
	727	722	720	721	714
〃 1854 〃 250. . 4 pc. 〃	275	282½	278½	272	272½
	285	285	284½	284	282
〃 1860 〃 500. . 5 〃 〃	588	582	585	588	581
	597	593	597	598	595
〃 1864 〃 100. . . . . . 〃	143½	145½	142½	143	142½
	148¼	147½	145¼	145¾	145¾
Act. Nationale Bank. . 3 pc. 〃	986	1000	990	998	994½
	1022	1006	1004	1004	1010
Obl. Spw. m. bij *Hope & C⁰*. 3 〃 〃	149¾	151	148½	146	147½
	152	155	150¼	149½	152½
Crediet-Inst. aand. Fl. 100. . 〃	170	173	173	172½	172½
	176	174½	177½	174	175
ITALIE.					
Inscriptiën. . . . . 5 pc.	61	61	65¼	64¼	63¾
	63⅛	63¼	66¼	66½	66½
SPANJE.					
Oblig. Binnenl. *f* 6250. 3 〃	15	16⅝	16⅛	16⅝	16
	19½	19⅝	18⅜	18⅝	17¼
〃 Buitl. 1867 a 72. 3 〃	19⅜	21¾	21⅛	20¾	19¼
	23⅞	24⅜	22⅞	23	20⅞
PORTUGAL.					
Obligat. 1853 a 69. . . . 3 〃	46¼	46⅜	46⅞	47½	48⅜
	46¾	47¼	48⅝	49	51
TURKIJE.					
Inscript. algem. schuld. 5 pc.	39⅜	39¾	40⅝	40⅝	39⅞
	42	41¾	42	42	41¼
Aandeel. met loting. . 3 〃 *f*	56	56	59¼	56¾	57¼
	59	59¾	63	59½	60½
NOORD-AMERIKA.					
Oblig. Ver. Stat. 1871. . 5 pc.	96¼	96	95¾	95¾	96¼
	96¾	96¾	96¾	96¾	97⅞
〃 〃 1885. 6 〃	99¾	99	98⅜	98¼	99⅜
	100⅝	100	99⅛	99¼	100¾
Cert. Illin. Centr. Spw.	86½	83½	83¾	84½	85⅛
	87¾	85¾	86¾	88	88

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1875.
205	207¼	210	210½	211	198	202½	198
211	212	212½	214	213½	213¼	206	214
81¼	81¾	83¾	82½	83⅜	79½	80⅜	79½
81⅞	82⅞	84⅛	83½	83½	82¾	81¾	84⅛
188½	185¾	189	191	—	—	—	185
—	191½	190	—	—	—	—	192
—	228	254	—	240	—	230	230
—	245	265	—	—	—	—	265
61¾	62⅛	60¾	61⅜	60	59½	60⅛	59½
62½	63	63	62½	62⅛	61⅝	61¼	63
65	64¾	63¾	64¾	64¼	62¾	63⅞	62¾
65⅝	66	66⅛	65⅞	65¾	64⅝	64¼	66½
700	690	740	735	700	665	620	620
708	760	784	759	740	707	658	784
279½	280	284	284	280	281	285	272
285	287½	290	289	286	285	292½	292½
594	596	597	601	600	576	589	576
600	611	609½	613	610	596	598	613
142	142½	144	142	141½	140	139	139
143¾	146½	148	145¼	143¾	144¼	141	148¼
993	986½	973	967	968	935	947½	935
1016	1000	994	988	979	972	976	1022
150	148	154	150	151	149½	150	146
154	156½	156½	155	155½	152½	153	156½
175½	172	174	176	171½	169	173	169
179½	175½	177½	178	177	174½	177½	179½
66⅛	66½	67	67	67¾	66½	67¼	61
67	—	69	68½	69	68½	68½	69
15⅛	16¾	17⅞	18½	14⅛	14¼	14	14
16⅜	19⅛	19¼	19⅜	15½	15¾	15⅝	19⅝
17¼	18¾	17⅜	18⅜	17	16¾	16¾	16¾
19½	21⅜	19½	19⅜	18¾	18	18⅝	24⅜
50	50⅛	50¼	51⅜	50½	51	51⅜	46¼
51½	52	51½	52½	54⅞	53	53¾	54⅞
39⅛	38¼	33	32⅜	23⅜	21	20⅝	20⅝
41⅝	40	40¼	35⅞	33¼	24⅝	24¼	42
56¼	56½	50½	52½	35½	31¼	28	28
60¾	59¾	58¾	57¼	52	38	36	63
97⅝	98½	99¾	100	99⅞	99⅜	100¼	95¾
98⅞	100	100¾	100¾	100⅜	100½	100½	100¾
100½	100⅞	99½	99¾	99⅜	98⅞	98⅞	98¼
101⅝	101½	101½	101	100¾	100½	101	101⅝
83	84	83	83¾	77¾	77½	80⅛	77½
85½	89	85½	85¼	84½	82	84½	89

	JAN.	FEBR.	MAART.	APRIL.	MEI.
NOORD-AMERIKA.					
Crt. A. & G. W. Sp.(Ohio)7 〃	58	58½	61½	66⅞	66
	59	67	68⅞	69¼	68
Gec. St.Paul & Pac. 1869.7 〃	13½	13	11⅜	10	15½
	15½	14¼	12⅞	15	17
BRAZILIE.					
Obligatiën 1865......5 pc.	95⅞	95¾	95⅝	95	95
	97½	96¾	96⅜	96½	95½
PERU.					
Obligatiën 1870......6 pc.	63	65¼	66¾	66	63¾
	66⅞	68½	70⅛	68¾	67
〃 1872......5 〃	51	52¼	51⅝	51¼	49⅞
	53⅞	55⅛	54⅞	53¼	52⅜
MEXICO.					
Obligatiën 1851......3 pc.	15¼	15⅝	15⅞	15	14⅝
	16½	16⅝	16⅝	16⅛	16⅛
〃 1864......3 〃	6½	6½	6¼	6⅛	5⅝
	7⅛	7⅛	7⅛	6¾	6½
NIEUW-GRENADA.					
Geconv. Obligatiën..4½ pc.	47¾	47¼	44¾	46⅜	45⅜
	50⅝	49	49¾	47¾	47
VENEZUELA.					
Obligatiën..........3 pc.	8⅜	8¼	8⅛	7⅝	6⅞
	9	8⅞	8½	8⅛	7⅝
〃 ....1½〃	4¼	4⅛	4	3⅞	3¼
	—	4⅜	—	4	3½
BELEENING.............	3½	3½	3½	—	3½
	4	—	—	—	4½
PROLONGATIE..........	3	3	3½	3½	2½
	4½	4½	5	5	5
Te Londen Gecons...3 pc.	91¾	92⅜	92⅞	93⅛	93¾
	92⅝	93⅛	93⅛	94	94¼
〃 Parijs 〃 ...3 〃	61½	63	63¾	63½	63⅛
	62½	65	65¾	65	65

JUNI.	JULI.	AUG.	SEPT.	OCT.	NOV.	DEC.	1875.
67	71¾	71	74	73	70½	70	58
73	72½	73½	74¾	74¾	72½	71½	74¾
15⅜	14½	15¾	10⅞	7⅝	10¼	10½	7⅝
16¼	16½	17	16¾	12	12	12¼	17
95¼	94½	97¾	97½	92¼	91½	94	91½
96½	98½	98½	98⅝	98⅜	95⅜	96⅝	98⅝
60¾	56⅞	47¼	50	66½	29½	28¾	28¾
66⅛	60⅞	59⅛	56¾	70⅝	53½	37	70⅛
47	42¾	31½	34¾	54½	23¾	22¾	22¾
51¾	47	44⅜	41¾	59	38⅜	29½	55⅛
13½	14⅛	—	14¼	14¾	12	—	12
14⅝	15½	—	15½	15¼	13⅝	—	16⅝
4½	6⅛	5⅝	5¼	6¼	3⅞	3½	3½
5⅜	6½	6¼	6⅛	6¾	4⅝	3⅞	7⅛
46	42¾	36¾	36⅜	50⅜	37¼	38½	36⅜
47¼	46¾	44	41¼	55¾	40	40⅛	50⅝
6⅛	6⅛	6¾	6½	8¾	4¾	4⅜	4⅜
7	8⅛	7¾	7⅛	9½	6	5⅛	9
3	3¾	—	—	4½	2⅜	2⅛	2⅛
3⅜	—	—	—	4⅝	2¾	2⅝	4⅜
3	—	3	3	—	3½	3½	3
—	—	—	—	—	—	—	4½
3	2½	2½	2½	3	3	3	2½
4	4	3	4	4	4½	4½	5
92½	93⅞	94⅜	93¾	92½	94⅛	93⅝	91¾
93⅜	94¾	95	94⅝	92¾	95⅜	94	95⅜
64	63¾	66	65	62¾	65	65½	61½
65¼	66½	67	66¾	65	66½	66¾	67

De volgende Staat is overgenomen uit het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* over 1875.

LAAGSTE EN HOOGSTE WISSELKOERSEN.

1875.		Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	August.	Septem.	Octob.	Novemb.	Decemb.	't geheele jaar 1875.
Londen..........kort	L.	11.72	11.68	11.66	11.68	11.73	11.89	11.93	11.93	11.96	12.01	12.01	12.01	11.66
	H.	11.76	11.73	11.78	11.75	11.86	11.99	11.98	11.96½	11.04	12.03½	12.04	12.03	12.04
″.............2m.	L.	11.64	11.60	11.59	11.61	11.65	11.82	11.87	11.88	11.92	11.95	11.94	11.94	11.59
	H.	11.67	11.66	11 69	11.68	11.77	11.90	11.91	11.91½	12.—	11.96	11.96	11.97	12.—
Parijs............kort	L.	46.65	46.30	46.30	46.45	46.55	47.15	47.20	47.25	47.55	47.65	47.70	47.80	46.30
	H.	46 85	46.70	46.55	46.55	47.15	47.45	47.30	47.55	47.75	47.80	47.90	47.90	47.90
″.............2m.	L.	46.20	46.15	46.—	46.—	46.10	46.60	46.75	46 85	47.10	47.20	47.30	47.40	46.—
	H.	46.30	46.20	46.10	46.15	46.60	47.—	46.85	47.10	47.20	47.30	47.50	47.50	47.50
Belg. bankplaatsen.kort	L.	46.60	46.20	46.20	46.35	46.50	47.—	47.10	47.10	47 40	47.60	47.70	47.75	46.20
	H.	46.75	46.70	46.50	46.65	47.—	47 20	47.25	47.40	47.65	47.80	47.80	47.85	47.85
″ ″......3m.	L.	46.15	45.80	46.80	45.85	46.—	46.50	46.70	46.70	46.85	47.10	47.10	47.30	45.80
	H.	46.25	46.15	46.10	46.10	46.10	46.90	46.75	46.85	47.15	47.15	47.30	47.35	47.35
Z.-Duit. ″......kort	L.	97½	96¾	96¾	96¾	96¾	98	98½	99	99	100	101	101	96¾
	H.	98¼	97¼	—	—	97	98½	99	—	100	101	—	—	101
″ ″......3m.	L.	96½	95¾	95¾	95¾	95¾	97	97½	98	98	99	100	100	95¾
	H.	97	96½	—	—	96	97½	98	—	99	100	—	—	100
Pruisische ″......kort	L.	57.15	56.70	56.60	56.60	56.80	57.60	58.—	58.25	58.60	59.—	59.—	58.85	56.60
	H.	57.25	57.10	57.—	57 —	57.50	57.95	58.35	58.70	59.10	59.20	59.15	59.10	59.20
″ ″......3m.	L.	56.60	56.40	56.10	56 20	56.35	57.20	57.50	57.65	57.95	58.20	58.25	58.25	56.10
	H.	56.65	56.65	56.50	56.55	57.—	57.50	57.65	57.90	58.20	58.35	58.50	58 45	58.50
Hamburg.........kort	L.	57.10	56.75	56.60	56.55	56.75	57.50	58.—	58.25	58.65	59.—	59.05	58.85	56.55
	H.	57.45	57.15	57.—	56.90	57.50	58.—	58.35	58.65	58.90	59.20	59.15	59.05	59 20
″.............3m.	L.	56.65	56.35	56.10	56.20	56.35	57.10	57.50	57.65	57.95	58.20	58.25	58.25	56.10
	H.	56.75	56.60	56 50	56 50	57.—	57.50	57.70	57.90	58.20	58.40	58.50	58.45	58.5
Weenen..........3m.	L.	103	102¾	102¼	102½	102¾	104½	104½	104¾	104¾	103¾	102¾	103	102¼
	H.	103½	103	102½	103	104	105	105	—	105¼	105¼	103½	104	105¼
Petersburg........3m.	L.	159	158½	158	158	158	160	160	160½	159	157	154½	154	154
	H.	159½	159½	159	—	160	161½	161½	161½	162	159	156	156	162

Bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van het Nederlandsche muntwezen in de zitting 1873/74, van dat tot het tijdelijk beperken der bevoegdheid tot aanmunting van zilveren standpenningen en van dat tot nadere tijdelijke voorziening omtrent het Nederlandsche muntwezen, in de zitting van 1874/75, zijn door de Regeering medegedeeld eene opgave van den gemiddelden stand van den wissel op Engeland van 1840—1873 (*Bijbl. Staatc.* 1873/4, N⁰. 65, 14), een staat van de wisselkoersen van Amsterdam op Londen, Januari tot ultimo Sept. 1874, tegenover de prijzen van het zilver op de Londensche markt (*Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N⁰. 53, 4), een lijst van den loop der wisselkoersen van Amsterdam op Londen en Hamburg en Parijs van 1 Jan. 1872 tot 11 Maart 1875 (*Bijbl. Staatsc.* 1874/5, bijl. N⁰. 146, 5). Uit die opgaven het volgende overzicht van den hoogsten en laagsten stand van den wissel van Amsterdam op Londen.

	hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.		hoogste stand.	laagste stand.
1840....	*f* 12.02½	11.92½	1852....	*f* 12.05	11.77½	1864....	*f* 11.93¾	11.68¾
1841....	〃 〃	11.87½	1853....	〃 11.85	11.65	1865....	〃 11 98¾	11.67½
1842....	〃 12.25	12.07½	1854....	〃 11.77½	11.60	1866 ...	〃 11.90	11.65
1843....	〃 12.22½	12.62½	1855....	〃 11.90	11.75	1867....	〃 11.96	11.77½
1844....	〃 12.20	12.02½	1856....	〃 11.97½	11.60	1868....	〃 11.98	11.84
1845....	〃 12.32½	12.17½	1857....	〃 11.92½	11.62½	1869....	〃 12.13	11.86
1846....	〃 〃	11.97½	1858....	〃 11.82½	11.67½	1870....	〃 11.95	11.71
1847....	〃 12.30	11.95	1859....	〃 11.77½	11.60	1871....	〃 11.99½	11.82½
1848....	〃 12.12½	11.80	1860....	〃 11.75	11.62½	1872....	〃 12.16	11.85
1849....	〃 〃	11.97½	1861....	〃 11.95	11.72½	1873....	〃 12.16	11.92
1850....	〃 12.10	11.67½	1862....	〃 11.82½	11.64½	1874....	〃 11.95	11.76
1851....	〃 11.95	11.75	1863....	〃 11.90	11.68¾			

F. UITKOMSTEN VAN DE PATENTBELASTING ALS OVERZICHT VAN DE VERTAKKINGEN DER NIJVERHEID. *Bronnen:* In het *Bijblad tot de Staatscourant* 1849, bl. 49, is medegedeeld een *algemeene staat, aanwijzende het aantal artikelen op de primitieve en suppletoire kohieren van het patentrecht, voorkomende in het bedrag der rechten in hoofdsom over het dienstjaar* 1847—1848, in de verschillende arrondissementen en naar de verschillende cathegoriën, die in het *Jaarb.* 1850, bl. 188, geheel is opgenomen. Zoover ons bekend, is zij later niet vervolgd. De totaalcijfers daarvan waren:

	Aanslagen.	Bedrag der rechten.
1e cathegorie beneden *f* 10....	255,573	*f* 641,571.16
2e 〃 van *f* 10—〃 25...........	26,500	〃 405,193.33
3e 〃 〃 〃 25—〃 50...........	7,487	〃 258,922.40
4e 〃 〃 〃 50—〃 100...........	3,024	〃 214,242.09
5e 〃 〃 〃 100 en meer........	1,417	〃 336,090.08
	294,001	〃 1,856,019.06

In de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I, II en III, 's Grav. 1861, 1869 en 1874 wordt medegedeeld het aantal aanslagen en het bedrag der kohieren van het patentrecht van 1846—1873, waarvan de totaalcijfers voor het geheele Rijk zijn:

Dienstjaren.	Bedrag.	Aantal artikelen of aanslagen.
1846/47..........	*f* 2 116,695.70	321,046
1850/51..........	" 2,325,379.29½	323,454
1855/56..........	" 2,082,676.69½	340,012
1860/61..........	" 2,321,574.61	364,675
1865/66..........	" 2,629,373.39	385,006
1870/71..........	" 2,655,301.80½	383,921
1871/72..........	" 2,674,953.37½	382,599
1872/73..........	" 2,786,988.11	391,978

Voor de latere jaren zie men de opgaven in de *Prov. Verslagen* Hoofdst. X.

In het 2e stuk der *Bescheiden* worden zeer uitvoerige opgaven van de bedrijven. waaavoor patentrecht wordt voldaan, medegedeeld, die in het 3de stuk niet zijn vervolgd.

G. INRICHTINGEN EN HULPMIDEELEN TOT BEVORDERING VAN DE VOLKSNIJVERHEID EN HET MAATSCHAPPELIJK VERKEER.

a. Middelen van vervoer en gemeenschap.

Wegen. De volgende statistiek in 1864 en ult. Dec. 1873 is overgenomen uit het *Verslag van den Landbouw* over 1873.

DE LAND- EN WATERWEGEN IN NEDERLAND IN 1873.

	RIVIEREN.	VAARTEN.	ZOMPVAARTEN.	SPOORWEGEN.		KUNSTWEGEN.			OP 100 HECTAREN KOMEN METERS						OP 100 INWONERS KOMEN METERS					
LAND- EN WATER-WEGEN DEN 31sten DECEMBER 1872 AANWEZIG.	Lengte in kilometers.				Aantal stations en halten.	Rijkswegen.	Provinciale wegen.	Gemeente- en buurtwegen.	Waterweg.		Spoorweg.		Kunstweg.		Waterweg.		Spoorweg.		Kunstweg.	
						Lengte in kilometers.			1800											
									64.	73.	64.	73.	64.	73.	64.	73.	64.	73.	64.	73.
Groningen..	32	737	//	81	12	34	344	543	277	336	//	36	230	402	286	330	//	35	260	396
Fiesland....	//	551	97	106	17	145	26	840	211	195	8	32	200	305	244	211	9	34	240	329
Drenthe....	4	213	18	66	8	68	20	290	82	88	//	25	70	142	221	215	//	60	210	345
Overijssel...	97	276	163	171	21	210	53	549	166	161	1	51	230	244	223	206	1.2	66	330	312
Gelderland..	314	78	120	225	30	424	27	1,610	95	101	44	44	300	405	114	116	56	51	410	467
Utrecht.....	84	121	//	136	17	149	76	303	104	147	68	98	360	379	84	114	60	76	310	294
N.-Holland	//	390	//	166	26	124	8	1,352	104	144	18	61	460	547	50	64	8	27	230	243
Z.-Holland.	375	277	//	144	27	59	5	1,628	196	216	35	48	470	560	89	90	18	20	230	235
Zeeland....	182	53	//	90	16	71	62	216	138	133	//	51	120	198	140	129	//	49	155	191
N.-Brabant.	133	194	24	297	34	250	700	891	46	68	16	58	160	359	56	79	20	67	200	416
Limburg...	164	39	//	140	22	206	194	547	86	92	19	63	230	429	86	89	20	62	230	416
Nederland..	1,385	2,929	422	1,622	230	1,740	1,515	8,769	130	144	19	49	260	365	122	127	17	44	260	324

Zie mede de jaarlijksche mededeelingen omtrent de verbetering der land- en waterwegen in de *Prov. Verslagen* en het *Verslag over de openbare werken*, het laatst over 1874; in het Verslag over '73 komt als bijlage VII voor een breede *Statistieke beschrijving der bevaarbare rivieren en kanalen van het Rijk.*

Spoorwegen. Bronnen: Staatsalmanak 1876, Hoofdst. V, § 9, bl. 315, ook belangrijk voor de geschiedenis en ontwikkeling der spoorwegen; het *Verslag over de openbare werken over* 1874, bl. 82 volg.; de *Provinciale Verslagen; de Verslagen van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten*, het laatst over 1875, in de *Staatscourant* van 1876, n°. 166, te laat ontvangen om bij dit overzicht gebruikt te worden en de verslagen omtrent de Staatsspoorwegen en die der verschillende maatschappijen.

De hier volgende opgaven zijn voor een groot gedeelte ontleend aan de verschillende genoemde verslagen die in 1875 verschenen. Men zie vooral dat van den Raad van toezicht in *Staatsc.* van dat jaar, n°. 95.

In 1874 is de lengte der Nederlandsche spoorwegen vermeerderd met 63 kilometers, namelijk door den spoorweg Amsterdam, Weesp, Naarden, Hilversum, Baarn, Amersfoort, met een zijtak Hilversum—Utrecht, deel uitmakende van den Oosterspoorweg, die, volgens aan de Hollandsche spoorwegmaatschappij verleende concessie, van Amersfoort tot Zutphen moet worden doorgetrokken. De lijn Amsterdam, Amersfoort, Hilversum—Utrecht is den 10den Juli 1874 voor het publiek verkeer geopend.

Na die opening zijn thans op Nederlandsch gebied in exploitatie 1623 kilometers lijn of 291 uren gaans, dat is 19 meters voor elke 100 hectaren of 17 meters voor elke 100 inwoners.

Op het einde van 1874 waren de volgende spoorweglijnen in exploitatie:

Staatsspoorwegen.	Lengte op Nederl. gebied. kilometers.
Harlingen, Franeker, Leeuwarden, Groningen. Winschoten, Nieuwe Schans	127
Arnhem, Zutphen, Deventer, Zwolle, Meppel, Steenwijk, Heerenveen, Leeuwarden	169.3
Meppel, Assen, Groningen	77
Zutphen, Hengelo, Enschedé, Glanerbeek	59.7
Almelo, Hengelo, Salzbergen	55.5
Utrecht, Culemborg, 's-Hertogenbosch, Boxtel	60
Rosendaal, Bergen op Zoom, Goes, Middelburg, Vlissingen	75
Rotterdam, Mallegat, Dordrecht, Breda, Tilburg, Boxtel, Eindhoven, Helmond, Venlo, Roermond, Sittard. Maastricht, Luik	227
Venlo, Pruissische grenzen	3
Helder, Alkmaar, Uitgeest, Zaandam	70
Te zamen	869.4

HOLLANDSCHE SPOORWEG.	Lengte op Nederl. gebied. kilometers.
Amsterdam, Haarlem, Leiden, den Haag, Delft, Schiedam, Rotterdam	84.4
Haarlem, Alkmaar, Helder	76
Uitgeest, Zaandam	13
Amsterdam, Weesp, Hilversum, Utrecht	36
Hilversum, Amersfoort	17
NED. RIJNSPOORWEG.	
Amsterdam, Utrecht, Arnhem, Zevenaar, Emmerik	122.5
Breukelen, Harmelen	8
Utrecht, Woerden, Gouda, Rotterdam	52.3
Gouda, den Haag	29
ROTTERDAM—ANTWERPEN.	
Moerdijk, Roosendaal, Belgische grens	30.8
Roosendaal, Breda	24.2
Tilburg, Turnhout	22.5
TERNEUZEN—GENT.	
Sluiskil, Terneuzen, Philippine, Sas van Gent, Belgische grens.	15.5
HULST—ST. NICOLAAS.	
Sluiskil, Axel, Hulst, Belgische grens	19
AKEN—HASSELT.	
Duitsche grens, Maastricht, Belgische grens	31.7
BOXTEL—GOCH	48
NIJMEGEN, KLEEF, ZEVENAAR	15.2
NEDERL. CENTRAAL-SPOORWEG.	
Utrecht, Amersfoort, Harderwijk, Elburg, Hattem, Zwolle, Kampen	101

Het gezamenlijk *materiëel* der verschillende spoorwegen bestond, volgens het *Verslag van den Raad van Toezicht* (zie *Staatsc.* van 1875, nº. 95), op ultimo December 1874 uit:

locomotieven met tenders	308	postrijtuigen	2
tenders-locomotieven	17	bagagewagens	336
inspectie-rijtuigen	3	gesloten goederenwagens	1,942
salon-rijtuigen	2	veewagens en cavaliers	640
rijtuigen Iste klasse	52	open goederen- en kolenwag.	3,063
〃 Ie en IIe 〃	178	platte-, hout- en rijtuigwagens	330
〃 IIe 〃	86	paardenwagens (boxes)	16
〃 Ie, IIe en IIIe 〃	29	zandwagens	203
〃 IIIe 〃	579	waterwagens	6

Hieronder is niet begrepen het materiëel van de lijnen Tilburg—Turnhout, Antwerpen—Rotterdam, Aken—Maastricht, Nijmegen—Pruissische grenzen. Venlo—Pruissische grenzen en Terneuzen—Belgische grenzen, als behoorende tot buitenlandsche maatschappijen.

Ongevallen op de spoorwegen, in 1874. Volgens het *Verslag van den Raad van Toezicht* werden in 1874:

	REIZIGERS door den dienst.	REIZIGERS door eigen schuld.	Personen die zich op den weg bevonden.	Beambten en bedienden der maatschappijen.
gedood	2	2	10	8
gewond	17	〃	1	9

Ziehier een overzicht van de exploitatie der voornaamste spoorwegen sedert hunne opening.

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr.
Holl. spoorweg:						
1840....16.9	350	0.4	*f* —	*f* 169	*f* 9.8	70.15
1850....84.5	953	8.	〃 127	〃 1,034	〃 12.3	63.69
1860.... 〃	1,309	11.5	〃 187	〃 1,259	〃 14.8	49.07
1870 (*a*) 102.5	2,936	71.2	〃 435	〃 1,898	〃 18 5	45.18
71				〃 267	〃 3.8	86.80
1871...102.5	3,065	137	〃 596	〃 2,027	〃 19.8	46.14
71				〃 329	〃 4.6	82.32
1872...102.5	3,354	96	〃 503	〃 2,095	〃 20.4	45.19
71				〃 307	〃 4.3	87.43
1873...102.5	3,580	—	〃 557	〃 2,224	〃 21.7	45.96
71.5				〃 345	〃 4.8	83.44
1874 (*b*) 102.5	3,653	—	〃 582	〃 2,263	〃 18.5	47.48
71.5				〃 360	〃 5.0	81.29
63.5	466	—	〃 5	〃 300	〃 —	—
Rijnspoorweg:						
1846-47...93	—	—	*f* —	*f* 652	*f* 7.0	—
1850-51...93	—	—	〃 104	〃 664	〃 7.1	—
1860-61..175	990	155	〃 701	〃 2,237	〃 12.8	38.42
1870-71..179	1,746	778	〃 2,286	〃 4,801	〃 22.7	38.91
1871-72..211	1,910	788	〃 2,306	〃 5,140	〃 24.3	36.45
1872-73.. 〃	2,060	897	〃 2,340	〃 5,399	〃 25.6	36.80
1873-74.. 〃	2,152	796	〃 2,454	〃 5,615	〃 26.6	40.10
1874-75.. 〃	2,131	791	〃 2,428	〃 5,513	〃 26.1	40.44
Aken—Maastricht:						
1854......36	102	56	*f* 59	*f* 112	*f* 3.1	115
1860......93	341	144	〃 207	〃 395	〃 4.2	65
1866......93	391	330	〃 309	〃 549	〃 5.9	84

De opbrengst van den spoorweg Aken—Maastricht—Hasselt, nadat hij in 1867 door den *Grand Central* overgenomen was, was voor zoover het Nederlandsche gedeelte betreft, volgens de *Provinciale Verslagen van Limburg*, in:

(*a*) De eerste der dubbele getallen, sedert 1870, hebben betrekking op de wegen van de Maatschappij, de andere op den Staatsspoorweg in Noord-Holland.
(*b*) Het derde cijfer heeft betrekking op den in 1874 geopenden Oosterspoorweg.

Lengte in kilometers.	Duizendtallen. Reizigers.	duizendt. Tonnen bestel- en koopmansg.	duizendt. Opbrengst rijtuigen, vee, enz.	duizendt. Totale opbrengst.	duizendt. Opbrengst per kilom.	Percent exploitatie-kost. van de bruto-opbr.
1868......65	155	—	*f* —	*f* 141	*f* —	—
1870...... ″	136	—	″ —	″ 127	″ —	—
1871...... ″	176	—	″ —	″ 157	″ —	—
1872...... ″	157	—	″ —	″ 207	″ —	—
1873...... ″	170	—	″ —	″ 124	″ —	—
1874...... ″	179	—	″ —	″ 126	″ —	—
Rotterdam—Antwerpen:						
1856......81	254	21	*f* 103	*f* 348	*f* 4.2	64
1860...... ″	264	69	″ 192	″ 450	″ 5.5	58
1863...... ″	335	164	″ 286	″ 610	″ 7.7	48

De opbrengst voor de latere jaren is niet afzonderlijk op te geven. Zij is begrepen in die van den *Grand Central*, welke in 1864 de exploitatie heeft overgenomen.

Luik—Maastricht (Nederl. gedeelte volgens de *Prov. Versl. van Limburg*):

Lengte in kilometers.	Reizigers.	Tonnen	Opbrengst rijtuigen	Totale opbrengst.	Opbrengst per kilom.	Percent
1862......30	77	—	*f* —	*f* 43	*f* —	—
1870...... ″	100	—	″ —	″ 91	″ —	—
1871...... ″	113	—	″ —	″ 104	″ —	—
1872...... ″	119	—	″ —	″ 94	″ —	—
1873...... ″	115	—	″ —	″ 99	″ —	—
1874...... ″	122	—	″ —	″ 99	″ —	—
Nederl. Centraalspoorw.:						
1864......86.25	198	9.1	*f* 57	*f* 269	*f* 3.3	71
1870.....101	304	28	″ 136	″ 478	″ 4.7	68
1871...... ″	297	31	″ 186	″ 543	″ 5.4	64
1872...... ″	329	23	″ 147	″ 566	″ 5.6	83
1873...... ″	363	52	″ 173	″ 645	″ 6.3	73
1874...... ″	333	98	″ 206	″ 674	″ 6.6	77
Staatsspoorwegen:						
1864......61	281	42	*f* 51	*f* 178	*f* 3.2	112.1
1870.....903	2,873	1,039	″ 1,633	″ 4,084	″ 4.5	54.7
1871.....933	2,877	1,206	″ 2,124	″ 4,882	″ 5.2	51.6
1872.....967.5	3,173	1,217	″ 2,157	″ 5.351	″ 5.5	51
1873.....990	3,548	1,322	″ 2,465	″ 6,024	″ 6.1	53
1874..... ″	3,677	1,301	″ 2,576	″ 6,290	″ 6.3	55

Andere middelen van vervoer. Zie de verschillende opgaven in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken.

Volgens verslag *van den landbouw* 1873, bl. 69, is uitgegeven voor het *onderhoud van wegen* (de lengte berekend volgens den staat op bl. 87):

	wegen van het Rijk. in 't geheel.	per K.M.	van de provincie. in 't geheel.	per K.M.
Groningen	*f* —	*f* —	*f* 74,932	*f* 217
Friesland	〃 55,734	〃 384	〃 2,832	〃 109
Drenthe	〃 15,138	〃 222	〃 1,838	〃 90
Overijssel	〃 31,236	〃 149	〃 11,765	〃 222
Gelderland	〃 132,286	〃 312	〃 7877	〃 291
Utrecht	〃 56,994	〃 388	〃 13,283	〃 169
Noord-Holland...	〃 47,220	〃 380	〃 1,275	〃 160
Zuid-Holland	〃 76,917	〃 ?	〃 ?	〃 ?
Zeeland	〃 20,083	〃 283	〃 29,580	〃 485
Noord-Brabant...	〃 45,065	〃 180	〃 44,260	〃 63
Limburg	〃 49,644	〃 241	〃 22,158	〃 114

Voor de Rijkswegen, behalve de Groningsche, zou derhalve zijn uitgegeven *f* 530,317; voor de Provinciale, de Zuid-Holl. niet medegerekend, *f* 209,800 of *f* 270 per K.M.

De kosten van onderhoud van tolhuizen en tolboomen op elke der groote (Rijks-) wegen was volgens bijl. conc. staatsbegrooting 1876, Vde Hoofdst., n°. 82:

	gemiddeld 1865—1874.	gedurende 1874.
Noord-Brabant	*f* 2,970	*f* —
Gelderland	〃 3,869	〃 4,392
Zuid-Holland	〃 4,237	〃 3,391
Noord-Holland	〃 3,280	〃 3,681
Utrecht	〃 907	〃 1,146
Zeeland	〃 270	〃 283
Friesland	〃 2,630	〃 2,765
Overijssel	〃 1,897	〃 2,471
Groningen	〃 996	〃 784
Drenthe	〃 1,046	〃 1,573
Limburg	〃 —	〃 —
Totaal	*f* 22,102	*f* 20,486

Tollen op de wegen. Omtrent die op de provinciale, gemeente- en particuliere wegen zie men de *Provinciale Verslagen.* Die op de de Rijkswegen brachten in 1872 op *f* 344,185, terwijl die wegen aan onderhoud kostten *f* 633,378.76. (Zie bijl. tot de conceptstaatsbegrooting 1874).

Posterij. De algemeene bron voor dit onderwerp is het jaarlijksch Verslag van den minister van financiën, het laatst over 1874, in het *Bijblad Staatsc.* 1874/5. In het *Jaarboekje voor de posterijen*, door den Heer S. GILLE HERINGA, waarvan in 1871 den 16den tot den 23sten jaargang is verschenen, worden de officiëele cijfers tot 1869 en 1870 medegedeeld. De Verslagen over 1871 en 1872 zijn in hun geheel met eenige critische opmerkingen opgenomen in het *Jaarb.* 1872 en 1873. Zie mede den officiëelen *Postgids.*

Het totaalcijfer der portbetalende brieven was in:

1848......	6,157,846	vóór de wet van 1 Sept. 1850.
1849......	6,078,360	
1850......	7,449,614	
1851......	10,791,245	ná de wet van 1 Sept. 1850, gewijzigd in 1856.
1855......	14,793,575	
1860......	19,057,326	
1865......	23,627,197	
1870......	33 796,646	
1871......	36,679 981	ná de wet van 22 Juli 1870.
1872......	38,969,773	
1873......	42,204,571	
1874......	44,396,330	

Dat der briefkaarten, met 1871 ingevoerd, was:

	Binnenland enkele.	Binnenland met betaald antwoord.	Buitenland.
1871......	4,094,153	—	16,768
1872......	4,422,660	77,369	20,478
1873......	5,366,672	55,388	28 077
1874......	6,303,516	66,425	71,046

Het totaalcijfer der brieven stond tot de bevolking als:

2.41 brieven per hoofd in 1850.
5.76 " " " " 1860.
9 " " " " 1870.

De verhouding van de binnen- tot de buitenlandsche brieven was in:

	binnenslands.	buitenslands.	te zamen.
1851........	8 522.786	2,268,459	10,791,245
1870........	26,854,339	6,942 307	33,796,646
1871........	28 834,542	7,845,439	36,679,981
1872........	30 595,609	8,374,170	38,969,779
1873........	32,810,221	9,394,350	42,204,571
1874........	34,607,250	9,789,090	44,396,330

De gefrankeerde brieven stonden tot de ongefrankeerde in:

	gefrankeerd.	ongefrankeerd.	Totaal.
1853.......	1,887,074	11,462,779	13,349,853
1863........	4,493.325	16.618,515	21,111,840
1873.......	41,168,448	1,036,123	42,204,571
1874.......	43,516,293	880,037	44,396,330

	gefrankeerd.	ongefrankeerd.
Van de binnenlandsche brieven waren in 1874	34,039,297	567,953
" " buitenlandsche " " " "	9,476,996	312,084

Dienstbrieven.	1871.	1872.	1873.	1874.
binnenslands......	3,919,697	3,933,441	4,240,054	4,359,704
buitenslands.......	23,625	21,395	24,865	27,945

Aangeteek. stukk. binnenslands in 1874 651,711 of 3.8 pct. minder dan in 1873.
" " buitenslands " " 332,904 " 6 " meer " " "

Aangeteekende brieven met aangegeven geldwaarden in 1874:

binnenslands...18,342 met eene waarde van	*f* 9 925,536.99	
buitenslands...39,959 " " " "	" 21,065,743.51½	
	f 30,991,280.50½	tegen
	" 24,030,689.45	in 1873.
	" 20,710,753.29½	" 1872.
	" 13,443,807.73½	" 1871.
	" 3,209,830.78	" 1870.

Dag- en weekbladen en verdere gedrukte stukken. Er werden verzonden:

	Binnenslands.				
	Nieuwspapieren à 1 cent.	Nieuwspapieren à ½ cent.	Te zamen.	Verdere gedrukte werken.	Buitenl. gezam. drukwerken.
1860	5,107,710	—	5,107,710	988,915	1,852,985
1870	11,987,553	—	11,987,553	3,012,289	3,013,736
1871	7,476,266	9,892,066	17,368,332	4,698,189	3,117,702
1872	7,518,041	10,918,904	18,436,904	4,852,187	4,593,541
1873	7,957,386	12,109,457	20,066,843	5,584,822	5,143,247
1874	8,278,272	13,319,663	21,597,935	6,178,279	5,236,972

Monsters en stalen van koopwaren verzonden: in 1871 592,880, in 1872 717,441, in 1873 866,241, in 1874 884,974.

Geldverzendingen per postwissels. Binnenslands:

	wissels.	totaal bedrag.		wissels.	totaal bedrag.
1850	25,738	*f* 88,007	1871	397,058	*f* 4 872,425
1855	98,318	" 422,132	1872	465,170	" 6,832,466
1860	188,523	" 1,517,705	1873	526,685	" 8,395,914
1865	242,414	" 2,210,967	1874	590,152	" 9,723,039
1870	404,777	" 3,032,045			

Het gemiddeld bedrag per postwissel was in 1850 *f* 3.41; in 1855 *f* 4.29; in 1860 *f* 8.05; in 1865 *f* 9.17; in 1870 *f* 7.49; in 1871 *f* 12.27; in 1872 *f* 14.69; in 1873 *f* 15.94 en in 1874 *f* 16.47.

Buitenslands.

Verzonden:	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
getal	13,511	16,519	13,272	15.523	33 037
bedrag	*f* 185,021	*f* 241,744	*f* 278,622	*f* 364,343	*f* 495,619
middels. p. wissel.	" 13.69½	" 14.63	" 20.98	" 23.47	" 15.—
Ontvangen:					
getal	8,500	10,618	17,246	15,474	21,257
bedrag	*f* 188,502	*f* 250,838	*f* 321,322	*f* 314,108	*f* 622,457
middels. p. wissel.	" 22.17½	" 23.62½	" 18.63	" 20.09	" 29.28

Invordering van gelden op quitantiën:

	Aangeboden quitantiën.	Onbetaald gebleven.	Voldane quitantiën.	Ter waarde van:
1871	74,662	9,291	65,371	*f* 255,639
1872	126,507	14,335	112,172	" 429,676
1873	155,252	16,273	138 979	" 520,763
1874	199,360	22,176	177,184	" 763,491

Telegrammen per post verzonden: 1871 1,921, 1872 1,161, 1873 3,031, 1874 *f* 3,116.

Verstrekte postzegels aan de directeuren der postkantoren:

	getal.	waarde.
1872	56,690,020	*f* 2,497,223
1873	58,445,180	〃 2,510,131
1874	64,432,250	〃 2,769,138

De ontvangsten bedroegen in 1874 *f* 2,661,196 tegen *f* 2.751,289 in 1873; de uitgaven *f* 1.871,862 in 1874, tegen *f* 1,822,942 in 1873; het vermoedelijk batig slot in 1874 *f* 789,331 tegen *f* 928,346 in 1873.

De netto-ontvangst was in:

1849	*f* 871,431	1869	*f* 1,304,431
1850	〃 631.430	1870	〃 1,309,837
1851	〃 647,705	1871	〃 862,613
1861	〃 925,361	1872	〃 853,148
1864	〃 1,028,188	1873	〃 928,346
1866	〃 1,062,951		

Het personeel der postadministratie bestond ult°. Dec. 1874 uit 3 143 personen, of 117 meer dan in 1873, ongerekend de surnumerairs en geagreëerde klerken. De afstanden tot het vervoer der brievenmalen klommen tot 44,305.6 kilometer, of 1016.4 meer dan in 1873,

Telegrafie. De *bronnen* voor dit onderwerp zijn de jaarlijksche *Verslagen over den toestand der telegrafen* 1852—1874, en de opgaven van het aantal betaalde berichten en de opbrengst der verschillende kantoren in 1874, in de *Staatscourant* van 21 en 28 Jan. 1875.

Ziehier een overzicht sedert de opening der eerste kantoren, 1 Dec. 1852:

	Rijkstelegraaf. kilometers.		kantoren.		Rijkstelegraaf.		
	lijnen.	draden.	Rijks.	bijz.maatsch.	berichten. duizendt.	ontvangst. duizendt.guldens.	uitgaaf.
1852	—	—	5	9	1.3	2.4	146.6
1853	336	557	3	9	45.7	51.9	213.3
1855	997	1,757	13	16	140	157.4	200.3
1860	1,512	3,526	43	17	413	303.1	379.5
1865	1,972	5,488	64	40	966	518.3	592.9
1870	2,989	10,140	119	115	1,838	621.2	963.3
1871	3,121	10,779	129	132	2,038	673.4	946.5
1872	3,289	11,276	145	137	2 019	671.8	1,031.1
1873	3.277	11,738	149	166	2,064	712.3	1,104.9
1874	3,431	12,365	158 [1]	170	2,085	686.6	1,152.1

Van 1874 zijn de cijfers der ontvangsten en uitgaven slechts voorloopig:

[1] Waarvan 75 met vereenigde post- en telegraafdienst.

Op 100 gewisselde telegrammen waren:	1871.	1872.	1873.	1874.
Binnenl.	57.90	60.62	63.01	64.53
Door Nederl. m.'t buitenl. gewisseld	28.81	30.60	31.54	31.90
Doorgez.	13.29	8.77	5.44	3.57

Op 100 gewisselde binnenlandsche telegrammen waren:	1871.	1872.	1873.	1874.
Regeeringsz.	0.83	0.42	0.46	0.11
Effecten.	9.54	11.53	10.23	8.98
Hand. sch.v.	51.97	51.08	52.77	52.93
Dagblad.n.	3.21	2.69	2.66	2.64
Diversen.	34.44	34.28	33.88	35.34

Bij vergelijking met 1873 is in 1874,

toegenomen:

Het binnenl. verkeer met........................2,394 ten honderd
Het verkeer van Nederland met en over België met.5,235 " "
Het verkeer v. Nederl. met en over Duitschland m..5,867 " "
Het verk. v. Nederl. m. en over Groot-Brittanje m..1,256 " "

verminderd:

Het verkeer van Nederland tusschen Groot-Brittanje en Duitschland met 32,981 ten honderd.

Het personeel van den Rijkstelegraaf bestond op 1 Jan. 1875 uit: den referendaris, chef der afdeeling telegrafie; 2 inspecteurs, chefs der beide onder-afdeelingen; 1 hoofdcommies bij de afd. telegrafie, 3 commiesen en 6 adjunctcommiesen bij idem; 4 geëmploieerden en bedienden bij idem; 1 ingenieur in algemeenen dienst, 9 lijn-inspecteurs, 143 directeuren van kantoren, 37 onder-directeuren, 361 telegrafisten, 131 klerken, 13 opzichters, 7 leerlingen-telegrafist, 9 adsistenten, 13 lijnwachters, 213 bestellers aan de kantoren, 18 werklieden en bedienden aan de herstellingswerkplaats. Behalve de telegrafisten waren op 1 Jan. 1875 30 klerken en 5 adsistenten voor den besteldienst beschikbaar.

Door de in Nederland gevestigde telegraafmaatschappijen werden in 1873 het volgende aantal berichten overgeseind:

	Berichten.	Bovendien over Rijks- en andere lijnen gewisselde berichten.
Belgische groote eentraal-spoorweg	557	10,801
Nederlandsche centraal-spoorweg	1,947	5,137
Rotterdamsche telegraafmaatschappij	34,990	70,080
Nederl. Rijnspoorwegmaatschappij	18,391	27,588
Hollandsche ijzeren "	51,876	35,164
Maatsch. tot exploit v. Staatsspoorw.	49,141	26,712
N.-Brab.-Duitsche spoorwegmaatsch.	264	4,558
Alg. Maatsch.tot expl.v.spoorw.inBelgië.	1,830	1,261

b. Circulatie-middelen.

Muntwezen. Bronnen: Staten der oude zilveren provinciale en generaliteitsmunten van 1 *April* 1845 *tot* 1 *April* 1849 *hermunt, der gouden muntspeciën alsmede der zilveren voor Nederlandsch-Indië bestemde stukken, geslagen na de invoering der wet van* 22 *Maart* 1839, *en der zilveren en koperen muntstukken sedert* 1839 *geslagen,* me-

degedeeld in *Jaarb.* 1851, bl. 365 volg.; voorts Dr. A. VROLIK, *Verslag van al het verrichte tot herstel van het Ned. Muntwezen, van het jaar* 1842 *tot en met* 1851, uitgegeven ingevolge K. B. van 29 Dec. 1852, N°. 77, Utrecht 1853; de jaarlijksche *Verslagen omtrent de muntwerkzaamheden*, het laatst over 1875, in het *Bijblad Staatscourant* 1875—76, bijl. N°. 146; *Statistiek der zilveren muntspeciën van* 1840 *tot en met* 1873 *geslagen*, in het *Bijblad Staatsc.* 1873—74, *bijl.* N°. 65, bl. 48 volg., alsmede *Verslag en Nader verslag aan den Koning omtrent het Muntwezen, uitgebracht door de Staatscommissie*, benoemd bij K. B. van 30 Oct. 1872, 's Hage 1873, en *Rapport van het Muntcollege over de kopercirculatie*, in het *Bijblad Staatsc.* 1871/72, bijlagen bl. 1133.

Volgens de opgaven in het *Bijbl. Staatsc.* 1873—74, bijl. n°. 65, zijn de volgende zilveren muntspeciën van 1840 tot 1873 geslagen:

Standpenningen

	voor den handel	voor den Staat	Te zamen	waarv. door den Staat voor de koloniën
2½ Guldens	ƒ 253.356,000	ƒ 60,722,910	ƒ 314,078,910	ƒ 77,952 50
guldens . . .	〃 49,028,506	〃 40,873,853	〃 89,902,359	〃 14,197,000
½ guldens .	〃 15,589,359.50	〃 9 673,500	〃 25,262,859.50	〃 7,100,000
	ƒ 317,973,865,50	ƒ 111,270,263	ƒ 429,244,128.50	ƒ 21,374,952.50

Pasmunt voor Nederland

25 cents stukken.......	ƒ 5,004,720.25	
10 〃 〃	〃 2,416,318.20	
5 〃 〃	〃 285,148 95	
		ƒ 7,706,187.40

Tot. zilver. munt, na aftrek van ƒ 21,374,952.50 voor de koloniën ƒ 415,575,353.40.

Volgens het rapport van Mei 1872, omtrent de kopercirculatie, *Bijblad Staatsc.* 1871/72, bijl. bl. 1133, waren sedert 1820 gemunt; 162,613.000 centen en 110,848,420 halve centen, van welke bij de scheiding tusschen Noord en Zuid te Brussel tot centimes hermunt waren 53,857,657 centen en 8,622,969 halve centen, zoodat overbleven 108,755,443 centen of ƒ 1,087,554.43 en 102,225,451 halve centen of ƒ 511,127.25½, te zamen aan kopergeld ƒ 1,598,681.68½. Aan de munt waren nog gereed of in bewerking 2,000,000 stuks centen; terwijl in 1873 zijn geslagen 3.026,000 centen en 2,026,000 halve centen.

In 1874 zijn door 's Rijks munt afgeleverd:

Standpenningen:

2½ guldenstuk.	stuks.
voor de Nederlansche Bank..........................	10,033,681
〃 〃 Handelmaatschappij	49,440
diverse particulieren..............................	2,712,595
Pasmunt:	12,795,726
10 cents stukken voor het Rijk.................	1,000,000
Gezamenlijke nominale waarde.................	ƒ 32,089,315

Voorts voor de Handelmaatschappij als negotiepenningen 44,147 gouden dukaten.

Waarvoor is gebezigd:

aan goud		153.971926	kilo
〃 zilver	2½ gulden stukken	319,887.577	〃
	dubbeltjes	1,401.218	〃

Volgens een breeden staat in het *Bijbl. Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 53, bl. 12 en 13, heeft het gewicht aan zilveren munt van 1852 tot en met 1873 in Nederland geslagen in totaal beloopen 2,971,184 6 kilo.

Volgens het *Verslag nopens de Muntwerkzaamheden over* 1875. (*Bijbl. Staatsc.* 1876, bijl. n°. 146, 1—6) zijn in dat jaar door de *Munt* afgeleverd 4,110,000 tiengld. stukken, waarvan voor *f* 27,695,160 aan de Ned. Bank en voor *f* 16,404.840 aan andere particulieren. Deze cijfers bevatten eene fout. In de memorie van toelichting op het wetsontwerp tot regeling van Nederl. muntwezen (bijl. *Staatsc.* 176, 1—3) worden zij op den staat Bijl. A, juist opgegeven. Daar vindt men vermeld, dat de Munt heeft afgeleverd aan de Nederl. Bank *f* 24,695,160, aan bijz. personen *f* 16,404,840.

Volgens het *Muntverslag* is in 1875 afgeleverd,
aan *Pasmunt:*

centen	3,015,000	stuks
halve centen	2,026,000	〃

De nominale waarde der afgeleverde standpenningen en koperen pasmunt bedroeg derhalve in 1875, *f* 41,140,280.

Volgens de begrooting, in genoemd Muntverslag te vinden, was in 1875 in circulatie:

centen	118,000,000	stuks
halve centen	107,000,000	〃
aan zilv. standp.	*f* 166,500,855	
id. pasm.	〃 6,556,300	

Diensvolgens zou de nominale waarde van de circulairende Nederl. munt in het afgeloopen jaar hier geweest zijn, in ronde cijfers:

f 214,329,000.

Bij de straks genoemde memorie van toelichting wordt de hoeveelheid circul. zilvergeld thans (Mei 1876) echter hooger aangenomen, vooral op grond van den terugvoer van zilver uit Indië, begroot over '75 en eerste maanden '76 op *f* 4,000,000.

In het *Muntverslag* wordt de volgende opgaaf gevonden van de zilverprijzen in 1875 (voor meerdere details zie men de genoemde memorie van toelichting).

Januari........	$57^1/_2$	pence	per	ons	goud
Februari	$57^{15}/_{32}$	〃	〃	〃	〃
Maart.........	$57^5/_{64}$	〃	〃	〃	〃
April.........	$57^7/_{16}$	〃	〃	〃	〃
Mei..........	$56^{12}/_{32}$	〃	〃	〃	〃
Juni	$55^7/_8$	〃	〃	〃	〃
Juli..........	$55^3/_4$	〃	〃	〃	〃
Augustus......	$56^9/_{32}$	〃	〃	〃	〃
September.....	$56^3/_4$	〃	〃	〃	〃
October.......	$56^7/_8$	〃	〃	〃	〃
November.....	$56^{13}/_{16}$	〃	〃	〃	〃
December.....	$56^{29}/_{64}$	〃	〃	〃	〃
gem..........	$56^3/_4$	〃	〃	〃	〃

Zoodat het fijn in een zilveren gulden derhalve slechts ruim *f* 0.94 waard is, uitgedrukt in gouden guldens.

c. Credietinstellingen.

Nederlandsche Bank. Bronnen: Verslag van den President en Verslag van de Commissarissen uitgebracht in de algemeene vergadering van Stemgerechtigde aandeelhouders 1865/6—1875/76 en der verschillende officiëele mededeelingen over 1814 tot en met 1874/5, in dit *Jaarboekje* 1850 en volg.; inzonderheid jaarg. 1850, bl. 264, jaarg. 1864, bl. 293 en de overzichten van Mr. J. F. B. BAERT, jaarg. 1864 bl. 271, 1869 bl. 457, aan wien wij ook danken het volgende overzicht van den toestand en de werkzaamheden van de Nederlandsche Bank van 1 April 1875—31 Maart 1876.

Het bedrag der DISCONTEERINGEN was:

naar de maanden:

				Verschil met het vorige boekjaar:
April	*f* 43,248,580.07	meer	*f*	2,092,352.29½
Mei...........	〃 37,203,600.48½	〃	〃	4,712,870.43
Juni..........	〃 31,221,322.85½	〃	〃	4,471,463.14½
Juli...........	〃 36,284,574.34	〃	〃	797,782.47½
Augustus.......	〃 27,152,375.26½	minder	〃	6,728,106.34
September.....	〃 26,017,698.16	〃	〃	7,588,836
October	〃 43,355,999.97	〃	〃	461,955.65½
November......	〃 35,836,474.84½	meer	〃	2,645,889.18½
December......	〃 40,441,361.95½	minder	〃	2,779,956.68½
Januari........	〃 27,864,173.55½	〃	〃	7,569,365.08½
Februari.......	〃 20,162,558.65½	〃	〃	6,731,691.02
Maart.........	〃 26,737,754.54½	〃	〃	4,656,544.86
1875/76....	*f* 395,526,474.70	〃	*f*	21,796,098.11½

naar den aard der stukken:

Wisselbriev. met 3 handteek.	*f* 285,675,312.32	mind.	*f*	21,056,422.87½
Ander handelspapier.......	〃 109,725 812.25	〃	〃	847,927.87
Totaal.........	*f* 395,401,124.57	〃	*f*	21,904,350.74½
Schuldbriev. en rentebewijz.	〃 125,350.13	meer	〃	108 252.63
Algemeen totaal....	*f* 395,526,474.70	mind.	*f*	21,796,098.11½

naar de bankkantoren:

		Verschil m. h. vorig Boekj.
Agentschappen..........	*f* 68,034,641.60	meer *f* 6,693,738.89½
Bijbank..................	〃 117,808,257.99	mind. 〃 14,181,491.70
Hoofdbank.............	〃 290,683,575.11	〃 〃 14,308,345.31

De wisselbrieven met ten minste 3 handteekeningen bedroegen 72.23 pCt., het ander handelspapier 27.74 pCt., de schuldbrieven en rentebewijzen 0.03 pCt. van het totaal der disconteeringen.

Het aandeel van de onderscheidene Bankkantoren in de disconteeringen was voor de:

Agentschappen..........	17.21 pCt.
Bijbank.................	29.78 〃
Hoofdbank.............	53.01 〃

Het aantal gedisconteerde stukken bedroeg:

Wisselbrieven en ander handelspapier..	113,147	minder 5,258
Schuldbrieven en rentebewijzen.........	224	meer 203

De beweging der BELEENINGEN was naar de maanden:

nieuw gesloten:

April.............	*f* 3,137,700	meer	*f* 942,900
Mei...............	〃 3,561,200	minder	〃 684,700
Juni..............	〃 1,762,500	〃	〃 546,700
Juli..............	〃 2,253,200	meer	〃 424,000
Augustus..........	〃 1,937,600	minder	〃 463,200
September.........	〃 2,764 300	meer	〃 454,850
October...........	〃 4,245,400	minder	〃 432,600
November.........	〃 6,720,400	meer	〃 4,266,150
December.........	〃 3,739,700	〃	〃 740,500
Januari...........	〃 2,850,500	minder	〃 312,300
Februari..........	〃 3,159,300	meer	〃 1,490,300
Maart.............	〃 3,359,000	minder	〃 2,811,700
1875/76...	*f* 39,490,800	meer	*f* 3,067,500

geprolongeerd:

April.............	*f* 9,065,740	meer	*f* 2,695,620
Mei...............	〃 9,000,405	minder	〃 178,885
Juni..............	〃 8,626,445	meer	〃 806,780
Juli..............	〃 9,165,805	〃	〃 2,444,735
Augustus..........	〃 8,095,485	minder	〃 2,077,045
September.........	〃 6,661,370	〃	〃 1,054,555
October...........	〃 8,059,040	meer	〃 1,217,185
November.........	〃 7,713,415	minder	〃 1,766,905
December.........	〃 8,105,920	meer	〃 316,670
Januari...........	〃 10,346,160	〃	〃 1,611,330
Februari..........	〃 11,872,035	〃	〃 2,474 200
Maart.............	〃 9,244,890	〃	〃 804,680
1875/76..	*f* 105,956,710	〃	*f* 7,293,810

afgelost:

		Verschil m. h. vorig Boekj.		
April	*f* 2,537,975	meer	*f*	906,425
Mei	〃 3,251,720	〃	〃	1,348,175
Juni	〃 5,375,440	〃	〃	2,222,725
Juli	〃 5,838,375	〃	〃	3,586,195
Augustus	〃 3,308,225	〃	〃	805,070
September	〃 3,073,840	〃	〃	1,115,375
October	〃 1,483,020	minder	〃	1,478 720
November	〃 1,756,100	〃	〃	1,368 905
December	〃 2,121,939	meer	〃	137,074
Januari	〃 1,947,837	minder	〃	68,288
Februari	〃 2,837,929	meer	〃	296,509
Maart	〃 2,876,080	minder	〃	117,490
1875/76	*f* 36,408,480	meer	*f*	7,384,145

naar den aard van het onderpand:

gesloten beleeningen op:

effecten	*f* 23,901,200	meer	*f*	2,675,050
goederen	〃 14,270,700	〃	〃	2,842,950
specie	〃 1,318,900	minder	〃	2,450,500
Totaal	*f* 39,490,800	meer	*f*	3,067,500

geprolongeerde beleeningen op:

effecten	*f* 75,869,405	meer	〃	7,801,270
goederen	〃 27,678,505	minder	〃	2,251,560
specie	〃 2,408,800	meer	〃	1,744,100
Totaal	*f* 105,956,710	meer	*f*	7,293,810

afgeloste beleeningen op:

effecten	*f* 19,975,355	meer	*f*	2,070,495
goederen	〃 11,700.525	〃	〃	1,041,350
specie	〃 4,732,600	〃	〃	4,272,300
Totaal	*f* 36,408,480	〃	*f*	7,384,145

naar de Bankkantoren:

gesloten door de:

Agentschappen	*f* 19,103,900	meer	*f*	2.702,950
Bijbank	〃 6,832,400	〃	〃	1,275,700
Hoofdbank	〃 13,554,500	minder	〃	911,150

geprolongeerd door de:

Agentschappen	*f* 49,414,795	meer	*f*	7,708,100
Bijbank	〃 18,959,100	minder	〃	495,100
Hoofdbank	〃 37,582,815	meer	〃	80,810

afgelost door de:

Agentschappen	*f* 16,661,370	meer	*f*	3,188,660
Bijbank	〃 5,858,100	〃	〃	1,133,600
Hoofdbank	〃 13,889,010	〃	〃	3,061,885

Het OPEREEREND KAPITAAL was gemiddeld: Verschil m. h. vorig Boekj.

disconto's	*f* 66,657,409	minder	*f*	2,651,180
beleeningen op effecten	〃 22,687,736	meer	〃	2,277,053
beleeningen op goederen	〃 8,994,993	minder	〃	191,600
beleeningen op specie	〃 1,271,682	meer	〃	861,219
beleeningen	〃 32,954,411	〃	〃	2,946,672
opereerend kapitaal	〃 99,611,820	〃	〃	295,492

en naar de onderscheidene wijzen van credietverstrekking evenredig aldus verdeeld:

disconto's	66.92	pCt.
beleeningen op effecten	22.77	〃
beleeningen op goederen	9.03	〃
beleeningen op specie	1.28	〃

De onderscheidene Bankkantoren deelden daarin voor 't volgende bedrag:

disconto's	Agentschappen	*f* 15,555,275	meer	*f*	2,041,377
	Bijbank	〃 18,177,198	minder	〃	2,973,019
	Hoofdbank	〃 32,924,936	〃	〃	1,719,538
beleeningen	Agentschappen	〃 15,376,064	meer	〃	2,300,291
	Bijbank	〃 5,768,295	〃	〃	87,928
	Hoofdbank	〃 11,810,052	〃	〃	558,453
opereerend kapitaal	Agentschappen	〃 30,931,339	meer	〃	4,341,668
	Bijbank	〃 23,945,493	minder	〃	2,885,091
	Hoofdbank	〃 44,734,988	〃	〃	1,161,085

en dit bedrag was bij de kantoren evenredig aldus gesplitst:

	DISCONTO'S.	BELEENINGEN.	OPEREEREND KAPITAAL.
Agentschappen	23.34 pCt.	46.66 pCt.	31.05 pCt.
Bijbank	27.27 〃	17.50 〃	24.04 〃
Hoofdbank	49.39 〃	35.84 〃	44.91 〃

De uiterste grenzen, binnen welke het opereerend kapitaal zich bewoog, zijn hieronder aangewezen:

	Tijdstip.	Hoogste cijfer.	Tijdstip.	Laagste cijfer.
disconto's	11 Mei 1875	*f* 81,358,533	28 Mrt. 1876	*f* 50,709,209
effecten	31 Mrt. 1876	〃 25,792,350	18 Aug. 1875	〃 19,917,180
goederen	23 Feb. 〃	〃 12,454,242	30 〃 〃	〃 5,969,230
specie	1 Juni 1875	〃 4,385,600	17 Feb. 1876	〃 68,200
beleeningen	24 Mrt. 1876	〃 37,752,024	8 Sept. 1875	〃 26,311,065
opereer. kapit.	11 Mei 1875	〃 117,480,078	27 〃 〃	〃 77,439,876

De RENTESTAND werd éénmaal veranderd:

	DISCONTO VAN Wissels.	Promessen.	BELEENINGEN OP Effecten. binnenl.	Effecten. buitenl.	Goederen.	Specie.
17 Febr. 1874	3½	4	3½	4	3½	1
25 Aug. 1875	3	4½	3	3½	3	〃

Gemiddeld was het bedrag der:		Verschil m. h. vorig Boekj.	
bankbiljetten..............	*f* 183,693,149	meer	*f* 8,352,472
bankassignatiën............	〃 387	minder	〃 320
rek.-cour.-saldo's............	〃 49,433,043	meer	〃 8,762,001
opeischbare schuld.........	*f* 233,126,578	〃	*f* 17,114,153

De hoogste en de laagste cijfers waren:

	Tijdstip.	Hoogste cijfer.	Tijdstip.	Laagste cijfer.
bankbiljetten.....	7 Jan. 1876	*f* 196,582,325	1 April 1875	*f* 168,844,660
bankassignatiën..	17 Sept. 1875	〃 4,000		nihil.
rek.-cour.-saldo's.	31 Dec. 〃	〃 62,438,837	7 Oct. 1875	〃 40,181,463
opeischb. schuld..	1 Jan. 1876	〃 251,908,538	1 April 〃	〃 216,851,092

De verhouding tusschen de onderscheidene soorten der op 31 Maart 1876 tot een bedrag van *f* 187,047,300 omloopende bankbiljetten, wordt aangeduid in den volgenden staat:

BILJETTEN 31 MAART 1875.

van	Aantal.	Verhouding van het waardebedrag.
f 1000	40,527	22.89 pCt.
〃 500	12	—
〃 300	76,061	12.89 〃
〃 200	107,516	12.15 〃
〃 100	380,567	21.49 〃
〃 80	37	—
〃 60	372,057	12.61 〃
〃 40	393,364	8.89 〃
〃 25	643,004	9.08 〃
	2,013,145	100

De onderstaande tabel doet den omvang der VERWISSELINGEN kennen:

bankbiljetten	aan de Bank aan-	specie...	*f* 42,255,705	meer	*f* 8,157,050
〃	genomen ter	bankbilj.	〃 146,980,950	〃	〃 8,581,205
specie......	verwisseling tegen	〃	〃 32,250,890	〃	〃 4,555,820
		Totaal.......	*f* 221,487,545	〃	*f* 21,294,075

Het totaal der verwisselingen was als volgt over de onderscheidene Bankkantoren verdeeld:

Agentschappen..............	*f* 112,868,845	meer	*f* 9,426,755
Correspondentschappen.......	〃 26,800,765	〃	〃 754,615
Bijbank....................	〃 41,262,865	〃	〃 7,279,780
Hoofdbank..................	〃 40,555,070	〃	〃 3,832,925
Nederl. Bank...............	*f* 221,487,545	〃	*f* 21,294,075

De voorraad MUNT en MUNTMATERIAAL was gemiddeld *f* 151,417,015, *f* 16,612,523 hooger dan in het vorige boekjaar. De voorraad

wisselde af van *f* 160,968,313 1 October 1875 tot *f* 135,964,130 4 Mei 1875. De opeischbare schuld was gemiddeld voor 64.95 pCt. door edel metaal gedekt, tegen 62.4 pCt. in 1874/75.

Het BESCHIKBAAR SALDO VAN MUNT EN MUNTMATERIAAL wisselde af van *f* 72,533,355 27 Sept. 1875 tot *f* 41,356,162 15 Mei 1875, en was, gemiddeld *f* 58,166,384 of *f* 9,766,862 hooger dan in het vorige jaar.

De beweging van het MUNTMATERIAAL was in kilo's metaal fijn voor het

Zilver:

		Verschil m. h. vorig Boekj.	
verkocht	nihil	minder	67
vermunt	nihil	〃	239,363
vermindering	nihil	〃	239,430

Er werd geen zilver gekocht, evenmin als in de beide vorige jaren.

Goud:

verkocht	2,240	meer	2,194
vermunt	22,930	〃	22,930
	25,170	〃	25,124
gekocht	9,389	〃	9,339
vermindering	15,781		

Er werden:

	Posten.				
in bewar. gegev.	225	meer 11,	aangegev. voor	*f* 21,029,700	mind. *f* 290,900
teruggenomen	202	〃 33,	een waarde van	〃 19,727,500	meer 〃 1,006,700

Op 31 Maart 1876 waren in bewaring 175 posten, aangegeven voor een waarde van *f* 15,026,000.

De WINST- EN VERLIESREKENING gaf de volgende uitkomsten:

rente van disconteeringen	*f* 2,380,302.21	minder *f*	269,234.43½
〃 〃 beleeningen	〃 1,117,792.48	meer 〃	140.06
verschill. provisiën van rek.-courant-houders, voor incasseeringen, van bankassignatiën, van kasquitantien, enz., bewaarloon	〃 47,427.63	〃 〃	9,057.10
rente van het reservefonds	〃 185,892.76	〃 〃	1,329.60
winst op muntmateriaal	〃 627,627.25	〃 〃	627,627.25
onverdeelde winst van 't vorige boekjaar	〃 2,577.78	minder 〃	6,620.57
Totaal	*f* 4,361,620.11	meer *f*	362,299.00½

		Verschil m. h. vorige Boekj.
na aftrek van:		
patentrecht........................*f*	87,655.03	minder *f* 6,963.20
vergoeding aan den Staat, (Staatsblad 1871, n°. 86)....〃	100,000	gelijk 't vor. boekjaar.
gewone onkosten............〃	490,092.80	meer 〃 13,672.94½
voor verlies afgeschreven....〃	85,210.60½	〃 〃 47,284.03½
art. 41 der Statuten.........〃	167,765.03½	〃 〃 18,059.96½
Totaal........*f*	930,723.47	〃 *f* 85,980.14½
blijft er....................*f*	3,430,896.64	〃 〃 276,318.86
voor de aandeelhouders, of 〃	214.—	〃 〃 17.—
per aandeel van *f* 1000 beschikbaar.		

Op 31 Maart 1876 was de stand der voornaamste Bankcijfers als volgt:

disconto-rekening der Agentschappen.*f*	15,257,773.53½	meer *f*	516,971.28½
〃 〃 Bijbank.......〃	14 880,108.55	mind. 〃	800,923.73
〃 〃 Hoofdbank....〃	22,116,682.04	〃 〃	10,297,167.35
〃 〃 Ned. Bank....*f*	52,254,564.12½	〃 *f*	10,581,119.79½
beleeningrekening der Agentschappen.*f*	17,455,160.—	meer *f*	2,442,530.—
〃 〃 Bijbank.......〃	7,130,000.—	〃 〃	974,300.—
〃 〃 Hoofdbank....〃	13,046,830.—	mind. 〃	334,510.—
〃 〃 Ned. Bank....*f*	37,632,440.—	meer *f*	3,082,320.—
specie..............................*f*	126,289,891.72½	〃 *f*	45,086,729.29
muntbiljetten.......................〃	3,445,920.—	〃 〃	336,490.—
muntmateriaal.......................〃	32,799,343.14½	mind. 〃	25,501,017.27½
bankbiljetten in omloop..........〃	177,047,240.—	meer 〃	8,384,460.—
bankassignatiën 〃 〃 ....〃	nihil.	gelijk 31 Maart 1875	
rekening-courant-saldo's............〃	56,206,788.32	meer 〃	3,908,174.86
opeischbare schuld................*f*	233,254,028.32	〃 *f*	12,292,634.86½
reservefonds.......................*f*	4,249,961.25	〃 *f*	14,176.25

Andere Credietinstellingen. Zie de verslagen, voor een deel opgenomen in de Verslagen der Kamers van Koophandel en *Prov. Verslagen.*

Spaarbanken. De *bronnen* zijn: het officiëele *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur*, laatstelijk dat over 1873, in het *Bijblad Staatsc.* 1875/6, bijl. n°. 67; de verslagen der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen;* de speciale Verslagen van verschillende instellingen, en de uit die bronnen samengestelde critische overzichten van Mr. G. A. FOKKER, in het jaarboekje 1858, bl. 290, 1863, bl. 317, 1869, bl. 432, 1873, bl. 431 en 1875 *Mengelwerk*, bl. 25. De volgende cijfers zijn ontleend aan het verslag aangaande het armbestuur.

Jaren.	aantal banken.	getal deelhebbers bij de opmaking der laatste rekening.	terugbetaald aan deelheb. voor inlage en intresten.	bedrag van gedane inlagen.	verhouding van het aantal deelhebers op 1000 inwoners v. het rijk.	gemiddeld bedrag van kapitaal per deelhebber.	op de *f* 1.00 opgevraagd geld m. intrest bedroeg inlage gemidd.
1863..	152	68,463	2,599,799	2,888 761	19.78	155.03	1.11
1864..	155	71,532	3,111,133	2,826,382	20.48	150.31	0.91
1865..	158	74,151	3,042,276	2,845,592	21.01	145.58	0.94
1866..	162	73,964	3,594,029	2,806,357	20.82	131.29	0.78
1867..	166	76,810	2,771,973	3,285,449	21.38	134.21	1.19
1868..	165	82,188	2,978,935	3,860,975	22.65	142.08	1.29
1869..	169	88,512	3,420,928	4,160,458	24.23	144.32	1.29
1870..	171	89,704	4,642,902	3,968,639	24.32	143.32	1.21
1871..	189	97,940	3,801,476	4,865 622	26 92	155.61	1.27
1872..	186	108,502	4,464,695	5,572,459	29.53	156.16	1.25
1873..	209	118,656	4,998,382	6,256,865	31.91	161.02	1.27

op de 1000 inw. trof men aan in Noordbrabant 10.55 deelhebbers, in Gelderl. 25.07, in Z.-Holl. 58.45, in N.-Holl. 46.30, in Zeel. 17.69, in Utr. 34.48, in Friesl. 24,85, in Overijss. 20.77, in Gron. 35.34, in Drenthe 9.34, in Limburg 3.30.

Spaarkassen. De *bronnen* zijn het *Verslag over de inrichtingen aangaande het armbestuur* en die der onderscheidene instellingen. Volgens het regeeringsverslag waren er in: 1863 35, in 1873 32 spaarkassen. — Het aantal deelhebbers bedroeg in 1863 7383, in 1873 7,815; de inlagen klommen van *f* 103,414 in '63 tot *f* 147,947 in '73.

Hulpbanken. Aan het *Regeeringsverslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur over* 1873 ontleenen wij de volgende opgaven.

	getal hulpbanken.	aantal gedane voorschotten.	bedrag der voorschotten.
1866..........	37	7,460	*f* 511,605
1867....	38	7,933	" 557,873
1868..........	39	7,922	" 572,150
1869..........	40	7,827	" 586,205
1870..........	42	8,041	" 638,396
1871..........	43	8,558	" 682,819
1872..........	43	8,276	" 691,433
1873..........	45	8,159	" 700,212

Hierbij moet opgemerkt worden, dat voor de jaren tot en met 1871 de opgaven van één der banken ontbraken.

Banken van leening. De *bron* voor dit onderwerp is het *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur*, 1873 (*Bijbl. Staatsc.* 1875/76, bijl. N°. 67) met overzichten over de jaren 1862—1873, waarbij men vergelijke het Statistisch Overzicht over 1847—1866, door den Heer C. J. VAN HEEL, in dit *Jaarboekje* 1871, bl. 220 volg.

	gemeentebanken.		
	1867.	1872.	1873.
getal	33	35	35
kapitalen, waarmede zij werkten	*f* 2,596,838	*f* 2,636,455	*f* 2,615,716
interest der panden	7½-16 pct.	7½-16 pct.	7½-16 pct.
beleende panden	2,664,968	2,624.432	2,548,791
geloste 〃	2,556,579	2,596,328	2,505,647
verkochte 〃	63,975	62,227	58,995
geschoten gelden	*f* 7,512,211	*f* 7 637,034	*f* 7,756,951
geloste 〃	〃 7,282,119	〃 7,583,991	〃 7,574,798
ontvangsten	〃 7,876,256	〃 8,178,466	〃 8,135,135
uitgaven	〃 7,819,399	〃 8,006,612	〃 8,115,323
winst	〃 29,179	〃 18,772	〃 15,992
verlies	〃 2,162	〃 7,551	〃 9,383

	particuliere banken.		
	1867.	1872.	1873.
getal	43	39	39
interest der panden	6-16 pct.	7-16 pct.	6-16 pct.
beleende panden	362,798	304,142	280,250
geloste 〃	310,963	280,453	259,475
verkochte 〃	9.307	7,288	7,082
geschoten gelden	*f* 818,233	*f* 683,785	*f* 646,741
geloste 〃	〃 763,714	〃 659.595	〃 616,017
ontvangsten	〃 831,304	〃 715,785	〃 665,697
uitgaven	〃 842,089	〃 693,292	〃 650,898

D. Maatschappijen ter bevordering des handels.
De Nederlandsche Handelmaatschappij. Zie in dit *Jaarboekje* 1850 en volgende jaren de officiëele opgaven van het aantal bevrachte schepen, betaalde vrachten, verkochte producten enz. over 1824 tot 1873. Ook in het *Verslag der Kamer van koophandel te Amsterdam* wordt die statistiek medegedeeld.

Voor 1872—1875 heeft men de volgende cijfers welwillend door de Directie ons medegedeeld:

	1872.	1873.	1874.	1875.
Bevrachte schepen	27	37	36	27
gemeten lasten	14,191	15,927	8,214	6,156
vracht per last	*f* 71.98—88.90	73.90—90	76.90—84.84	—
Betaalde vrachten voor retourladingen uit N.-Indië	*f* 3,462,724	4,914,754	3,331,942	2,760,790
uit andere landen	〃 52,579	26,900	54,956	53,147
Totaal	*f* 3,515,303	4,941,654	3,386,898	2,813,937

Voor rekening of aan de consignatie der Handelmaatschappij werden in 1875 aangevoerd:

Koffie	balen.	988,906	Cassia vera	pakken.	2,506
Suiker. (*Java*)	kanass.	1,719	Sapanhout	picols	1,139
〃 *Suriname*	vaten.	2,888	Japansche goederen	kisten.	68
Tin	blokk.	88,055	Kina bast	kisten.	416
Indigo. (*Java*)	kisten.	720	〃 〃	pakken.	22
〃 Bengaal	〃	563	〃 〃	balen.	41
Bindrotting	bossen.	237,042	〃 poeder	kisten.	54
Tabak	pakken.	5,599	Schilpad	〃	12
Specerijen, Notenmusc.	vat. en kist.	1,630	Rum (Surinaamsche)	puncheons.	284
〃 Foelie	〃 〃	647	Arak	leggers.	210
〃 Kruidnagel	zakken.	1,867	Thee	kisten.	711
〃 Peper	balen	191	Melasse (Surinaamsche)	vaten	164
Huiden	stuks.	33,989	Wortelhout	stukken.	8
Gom-Elastiek	colli.	1,273	Paarlmoerschelpen	kisten.	1
Gutta pertjah	krjs.	212			

De hoeveelheid en de middenprijzen der in veiling aangebrachte koffie, suiker en indigo waren in 1875 als volgt:

Koffie....819,424 balen	ƒ 56.44	54.58	57.88	57.90	59.03
en 989 vaten.	〃 62.25	62.83	60.50	57.46.	
Suiker......4,930 kanass.,	〃 27.41	25.50.			
〃 Surin..1,222 vaten.	〃 19.50 à 30.50.				
Indigo. Java...828 kisten,	〃 4.52.				
〃 Beng...348 〃	〃 3.88¼.				

De bruto-opbrengst der in 1875 door de Ned. Handelmaatschappij verkochte goederen was, van:

	te Amsterdam.	te Rotterdam.
Koffie	ƒ 32,324,166.32	ƒ 24,861,381.15
Suiker	〃 432,872.37	〃 —
Indigo	〃 769,693.28	〃 —
Tin	〃 2,407,105.24	〃 2,263,456.79
Specerijen	〃 172,132.36	〃 506,355.08
Diverse goederen	〃 2,585,931.06	〃 439,496.—
	ƒ 38,691,900.64	ƒ 28,762,589.79
	ƒ 66,762,589.79	

Kamers van koophandel en fabrieken. Haar aantal bedroeg in Dec. 1875 65, als in: N.-Brabant 8, Gelderland 8, Z.-Holland 10, N.-Holland 5, Zeeland 3, Utrecht 2, Friesland 7, Overijssel 12, Groningen 4, Drenthe 2, Limburg 4, (*Staatsalmanak* 1876, bl. 389 volg.) Uit de opgaven in de *Prov. Verslagen* omtrent de verkiezingen van leden der Kamers is geen algemeen overzicht op te maken.

Entrepôts zijn gevestigd te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Schiedam en Middelburg. Omtrent de geëntreposeerde en in- en uitgevoerde goederen zie men de Verslagen der Kamers van koophandel. Zie mede de *Staatsalmanak* 1876, bl. 394.

Commissiën voor de Rijnvaart bestaan te Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht. Zie *Staatsalmanak* 1876, bl. 395.

Commissiën van toezicht over het vervoer van landverhuizers te Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Vlissingen en Harlingen. Als boven bl. 396.

Loodswezen. In de toelichting op art. 10 der Conceptstaatsbegrooting 1876, Hoofdst. VI, Marine (Aandeel in de loodsgelden enz. van de bemanning der loods-, inspectie- en peilingsvaartuigen), wordt het personeel als volgt opgegeven: 11 schippers 1e kl., kanaaldienst, 18 idem, kustdienst, 25 idem 2e kl., 232 zeeloodsen, 9 loodsen naar zee, 12 loodsen op in geregelde beurt varende stoomschepen, 153 binnenloodsen, 18 idem op het Noordhollandsch Kanaal, 25 kweekelingen 1e en 31 2e kl., 2 kwartiermeesters, 8 roeiers, 136 matrozen, te zamen 680 personen, de hulploodsen, wier aantal niet is opgegeven, niet medegerekend.

De opbrengst der loodsgelden was (*bijl. Conceptstaatsbegroot.*) in:

1850	*f*	745,442
1855	"	736,587
1870	"	878,364
1871	"	1,081,241
1872	"	972,678
1873	"	1,034,750
1874	"	957,490

Zie mede *Staatsalmanak* 1876, bl. 422.

Omtrent de *Inrichtingen van handels- en zeevaartkundig onderwijs*, zie boven.

IV. Omvang en verdeeling van het stoffelijk vermogen des volks.

A. Aanleg van het vermogen in vaste goederen.

Aan den *Staat van het getal perceelen, het getal zielen* (telling 1869) *en het getal artikelen van den legger, nagenoeg overeenkomende met het getal eigenaren, de grootte en de belastbare opbrengst* (*na aftrek van dijk- en polderlasten*) *der ongebouwde en gebouwde eigendommen, per kadastrale gemeente, op het tijdstip van de afsluiting der kadastrale leggers van het dienstjaar* 1871, gemeenten- en provinciegewijzigde, voorkomende in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* IIIde stuk, 's-Hage 1874, ontleenen wij het volgende, waarbij dient opgemerkt te worden, dat de onderdeelen der hectaren en guldens zijn weggelaten.

PROVINCIEN.	AANTAL ZIELEN.	GETAL ART. VAN DEN KAD. LEGGER.	GETAL PER-CEELEN	GROOTTE Hect.	BELASTBARE OPBRENGST. Guldens.		
					Ongeb.	Gebouwd.	TOTAAL.
Noord-Brabant.......	428,872	111,026	705,774	512,774	6,073,152	1,917,513	7,990,666
Gelderland...........	432,693	83,144	589,039	508,648	5,491,812	2,266,315	7,758,127
Zuid-Holland.........	688,204	66,223	561,033	301,756	7,065,095	8,741,770	15,806,865
Noord-Holland.......	577,436	61,721	321,999	271,636	4,344,196	8,287,034	12,631,230
Zeeland.............	177,569	32,605	195,937	176,500	3,710,226	1,180,101	4,890,328
Utrecht..............	173,556	20,013	183,872	138,429	2,383,580	1,690,386	4,073,966
Friesland............	292,354	49,803	309,426	327,494	5.525, 50	1,771,858	7,297,208
Overijssel...........	254,051	53,697	403,303	334,305	2,482,488	1,165,678	3,648,166
Groningen...........	225,336	33,420	242,465	229,268	4,271,688	1,369,613	5,641,300
Drenthe.............	105,637	27,601	232,986	266,262	831,012	335,551	1,166,563
Limburg.............	223,821	91,611	519,302	220,414	3,079,332	1,011,915	4,091,247
Totaal.........	3,579,529	630,864	4,265,136	3,287,488	45,257,932	29,737,734	74,995,666

Het 3de stuk der *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* loopt over de jaren 1869—1873 en sluit zich aan de beide vorige, loopende over 1846—1868.

Omtrent de *belastbare opbrengst der gebouwde en ongebouwde eigendommen* heeft men de volgende cijfers.

GEBOUWDE EIGENDOMMEN.

	GETAL PERCEELEN. belastbare.	onbelastbare.	zuivere belastbare opbrengst	aantal artikelen of aanslagen.
1846......	480,947	24,159	*f* 25,445.061	293,410
1850......	494,143	24,855	„ 25,179,525	300,403
1855......	513,015	25,377	„ 26,394,380	308,690
1860......	534,633	26,323	„ 27,137,727	316,305
1865......	563,432	27,869	„ 28,127 994	326,528
1870......	602,222	29,377	„ 29,405,595	341,293
1873......	627,395	30,566	„ 30,432,555	349,854

ONGEBOUWDE EIGENDOMMEN.

	GETAL PERCEELEN.		OPPERVLAKTE. hectaren.		zuivere belastbare opbrengst.	aantal artikel. of aanslagen.
	belastbare.	onbelastb.	belastbare.	onbelastb.		
1846...	3,620,990	29,258	3,132.869	127,623	*f* 44,393,143	504,324
1850...	3,715,991	31,158	3,138,529	131,394	„ 44,425,416	525,509
1855...	3,825,400	31,809	3.136,922	133,833	„ 44,507,349	547,253
1860...	3,966,815	33,347	3,153,060	128,937	„ 44,595,198	572,606
1865...	4,091,341	35,360	3,154,037	133,530	„ 44,836,556	598,338
1870...	4,184,211	38,198	3.291,904		„ 45,282,134	625.442
1873...	4,264,597	43,626	3,292,988		„ 45,377,642	641,412

De tabel op de volgende bladzijde is overgenomen uit meergemeld *Verslag van den Landbouw*, "*Grootte der Gronden.*"

KADASTRAAL GESCHATTE OPBRENGSTEN DER GRONDEIGENDOMMEN IN NEDERLAND.

SOORT VAN GROND.		GRONINGEN.	FRIESLAND.	DRENTHE.	OVERIJSSEL.	GELDERLAND.	UTRECHT.
		Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
1834..	Niet bebouwd.	4,095,135	5,547,519	791,367	2,423,157	5,475,582	2,389,701
	Bebouwd......	1,090,365	1,501,019	224,513	954,429	1,654,288	1,408,076
	Samen........	5,185,500	7,048,598	1,015,880	3,377,586	7,129,870	3,797,777
1860..	Niet bebouwd.	4,237,513	5,506,409	803,479	2,412,000	5,443,889	2,385,363
	Bebouwd......	1,205,127	1,591,109	283,931	1,043,241	1,960,223	1,549,364
	Samen........	5,442,640	7,097,518	1,087,410	3,455,241	7,404,112	3,934,727
1872..	Niet bebouwd.	4,323,052	5,525,350	831,012	2,482,488	5,491,812	2,381,227
	Bebouwd......	1,378,747	1,771,858	335,551	1,165,678	2,338,315	1,724,354
	Samen........	5,701,799	7,297,208	1,166,563	3,648,166	7,830,127	4,105,581

SOORT VAN GROND.		NOORD-HOLLAND.	ZUID-HOLLAND.	ZEELAND.	NOORD-BRABANT.	LIMBURG.	NEDERLAND.
		Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.	Gld.
1834..	Niet bebouwd.	4,354,245	6,872,540	3,565,065	5,967,652	?	?
	Bebouwd......	7,899,896	6,921,297	1,087,768	1,609,684	?	?
	Samen........	12,254,141	13,793,837	4,652,833	7,577,246	3,823,051	69,656,319
1860..	Niet bebouwd.	4,301,844	6,909,208	3,590,812	5,973,365	3,031,629	44,595,498
	Bebouwd	8,000,299	7,727,842	1,108,950	1,753,096	914,642	27,137,727
	Samen........	12,302,143	14,637,050	4,699,762	7,726,461	3,946,271	71,733,225
1872..	Niet gebouwd.	4,344,119	7,065,095	3,710,226	6,073,167	3,079,331	45,306,879
	Bebouwd......	8,335,822	8,741,770	1,180,101	1,917,513	1,011,915	29,901,624
	Samen........	12,679,941	15,806,865	4,890,327	7,990,680	4,091,246	75,208,403

Volgens de uitkomsten der kadastrale leggers, (*Staatsc.* 9 Januari 1875), was de belastbare opbrengst op 20 Oct. 1874, der

gebouwde eigendommen.............*f* 31,201,408
ongebouwde 〃 ....〃 45,592,100

De opbrengst der grondbelasting was in:

	bevolking.	hoofdsom.	opcenten.	
1842.....	2,957,280	*f* 8,232,163	*f* 1,646,432	
1845.....	3,052,803	〃 8,306,385	〃 1,161,227	
1850.....	3,073,517	〃 8,368,704	〃 1,628,865	
1855.....	3,261,227	〃 8,436,560	〃 1,773,617	
1860.....	3,336,429	〃 8,528,650	〃 1,790,934	
1865.....	3,529,107	〃 8,640,268	〃 1,857,657	
1870.....	3,618,323	〃 8,983,147	〃 1,155,805	
1873.....	3,715,676	〃 9,152,181	〃 1,160,361	
1874.....	—	〃 9,188,571	〃 1,161,872	voorloopig
1875.....	—	〃 9,270,805	〃 —	idem, volgens

de toelichting tot de concept-staatsbegrooting 1876, Wet op de middelen, N°. 2.

Bij bovenstaande dient te worden opgemerkt: 1°. dat de vermeerdering van de hoofdsom der grondbelasting na 1865 deels is een gevolg van de regeling van de hoofdsom dier belasting in Limburg, (wet van 30 Dec. 1865, *Stbl.* n°. 193), welke verhooging beliep in 1866 *f* 68 620, in 1867 *f* 40,054, in 1868 *f* 40,054;

2°. dat de rijksopcenten tot en met 1850 bedroegen 20, over 1856 tot 1865 21½, zoowel op de gebouwde als ongebouwde eigendommen, terwijl over 1866 en vervolgens de 21½ opcenten op de ongebouwde eigendommen door het Rijk zijn geheven en die op de gebouwde eigendommen aan de gemeenten zijn afgestaan, ingevolge de wet van 7 Juli 1865, (*Stbl.* n°. 79).

Opbrengst van het registratierecht bij overgang van vast goed. Deze is op te maken voor de jaren 1856, 1861, 1868 en 1869 uit de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, 1e, 2e, 3e stuk. Voor 1868 is zulks gedaan door Prof. VISSERING. Zie *Jaarb.* 1874, bl. 47, omtrent het verslag van het verhandelde in de vergadering der Vereenig. voor Statistiek. Die cijfers worden hier herhaald met bijvoeging van die over 1869.

Er is betaald in hoofdsom:

	1868.	1869.
vaste registratierechten...........	*f* 245,087	*f* 293,917
evenredige 〃	〃 4,863,350	*f* 6,744,409
	f 5 108,437	*f* 7,008,326
Opcenten........................	〃 1,941,206	〃 2,663,140
Totaal.......	*f* 7,049,643	*f* 9,671,486

Van de *evenredige rechten werd* betaald wegens handelingen in verband staande met den grondeigendom (hoofdsom):

	1868.	1869.
Verkoop van onroerende goederen........	*f* 2,880,483	*f* 4,221,207
Verkrijging bij licitatie van onverdeelde id. id.	〃 53,297	〃 55,249
Uitgifte, overdr. en afstand van beklemming..	〃 121,996	〃 149,293
Uitgifte en overdracht van erfpacht en opstal.	〃 10,527	〃 43,841
Aangaan, overdracht en afstand van huur.	〃 73,535	〃 86,302
Overbedeeling bij scheiding in onroer goeder.	〃 162,314	〃 222,674
Ruiling van onroerende zaken............	〃 14,552	〃 29,572
Schenking van 〃 〃	〃 11,918	〃 15,854
Vestiging van overdracht van tiendrechten.	〃 2,598	〃 3,078
Verkoop v. hakhout, boomen en veldvruchten.	〃 110,643	〃 138,892
	f 3,441,565	*f* 4,965,962
Verhoogd met 38 opcenten........	〃 1,311,795	〃 1.887,065
	f 4,753,360	*f* 6,853,027

Volgens den staat, gevoegd bij de begrooting voor 1876, wet op middelen, N°. 4, werd aan de gezamelijke registratierechten opgebracht in 1875 *f* 6,978,994.

Koop- en huurwaarde der landerijen. Het *Verslag van den landbouw* en de *Prov. Verslagen* bevatten daarvoor een aantal bronnen.

Verhouding der hoogstaangeslagenen in de grondbelasting. De *bronnen* daarvoor zijn de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de directe belastingen, verkiesbaar voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Zie voor 1876 de bijvoegsels tot de *Staatscourant* 1876, N°. 124.

B. STATISTIEK DER HYPOTHEKEN. Zie de breede officiëele statistische mededeelingen in het artikel van den Heer PH. J. BACHIENE: *Eigendom van onroerend goed en hypotheek. Grondcrediet*, in *Jaarboekje* 1873, bl. 241 volg. (1); voorts de cijfers in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen;* de toelichtingen op de Concept-staatsbegrootingen en de Verslagen van hypotheekbanken, kortelijk overgenomen in de *Provinciale* en Gemeenteverslagen en die van de Kamers van Koophandel.

Volgens de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen* was de zuivere opbrengst van het hypotheekrecht in hoofdsom aldus:

	recht van inschrijving.	recht van overschrijving.	Totaal.
1846.......	*f* 25,284	*f* 213,925	*f* 239,209
1850.......	〃 20,459	〃 229,833	〃 250,293
1855.......	〃 28,032	〃 313,239	〃 341,272
1860.......	〃 32,655	〃 335,169	〃 367,824
1865.......	〃 44,313	〃 378 155	〃 422,469
1870.......	〃 50,583	〃 405,584	〃 456,168
1873.......	〃 74,709	〃 602,557	〃 677,266
1874.......	〃 —	〃 —	〃 669,907 (voorloopig).

Het laatste cijfer komt voor op gem. staat bij begrooting '76.

C. INSCHRIJVINGEN OP DE GROOTBOEKEN DER STAATSSCHULD. Hiervan bestaan, zoover ons bekend is, geene andere opgaven dan die jaarlijks bij de Staatsbegrooting, Hoofdst. VII A, worden medegedeeld van het totaal bedrag der Staatsschuld. Het nominaal bedrag der inschrijvingen op de grootboeken is voor 1875:

	f 638,784,902	à 2½ pCt.
	〃 92,631,724	〃 3 〃
	〃 183,030,500	〃 4 〃
Totaal.....	*f* 914,447,126	nominaal.

D. SCHULDEN VAN PROVINCIËN, GEMEENTEN, WATERSCHAPPEN. De *bronnen* voor de kennis der provinciale en gemeenteschulden zijn de *Statistieke bescheiden*, deel II, 2e stuk en deel VI, 3e stuk, 's-Grav. 1870 en 1875, bevattende de provinciale en gemeenterekeningen 1865, 1866 en 1870, en voor later de *Provinciale Verslagen*, uit welke laatste echter geen volledig overzicht is op te maken.

(1) Men zie over dit onderwerp het verhandelde op de vergadering der Vereeniging voor Stat. in Nederl., in dit Jaarb. te vinden.

Volgens de genoemde *Bescheiden* bedroegen:

	op 31 Dec. 1866.	op 31 Dec. 1870.
de oorspronkelijke, geheel of ten deele onafgeloste schulden der provinciën...	*f* 7,273,118	*f* 10,497,000
waarvan afgelost........................	" 1,762,500	" 2,659,500
onafgelost............................	" 5,510,618	" 7,837,500
voor de gemeenteschulden bedroeg het totaal van het oorspronkelijk bedrag van leeningen...........................	"61,566,805	"75,970,040
waarvan onafgelost was................	"49,184,922	"50,715,267
of per hoofd der bevolking............	" 13.94	" 16.50

Wat betreft de schulden der waterschappen: voor Gelderland heeft men bronnen in de *Bijdragen tot de kennis van Gelderland*, door Mr. L. A. W. J. baron SLOET, Arnhem 1852—1855; voor Overijssel de zeer belangrijke *Memorie betreffende de dijk- en polderdistricten*, door J. VAN DEVENTER H Azn. en Jhr. W. T SANDBERG, in 1858 gedrukt volgens resolutie der Prov. Staten; — voor Noord-Holland het werk van Mr. G. DE VRIES Az., destijds griffier der Staten van dat gewest: *de zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, 1864; — voor Groningen de *Bijdragen tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen, uitgegeven door de commissie voor de statistieke beschrijving der provincie Groningen.* Voor een algemeen overzicht ontbreken in de *Provinciale Verslagen* de cijfers.

E. NAAMLOOZE VENNOOTSCHAPPEN EN ERKENDE MAATSCHAPPIJEN. In den *Staatsalmanak* wordt jaarlijks een lijst medegedeeld van de in het afgeloopen jaar opgerichte vennootschappen of hare gewijzigde statuten enz. In *de Economist* worden bij die opgaven gevoegd het getal en de hoegrootheid der aandeelen en het maatschappelijk kapitaal.

F. WAARDE VAN DE OMLOOPENDE KAPITALEN. Zie de boven bl. 66 volg. medegedeelde effecten koersen en bl. 97 volg. *Ned. Bank.*

G. STATISTIEK VAN HET SUCCESSIERECHT EN VAN HET RECHT VAN OVERGANG. Zie in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I—III, de breede opgaven omtrent de opbrengst der rechten van successie en van overgang, alsmede van het recht op de schenkingen in de doode hand in 1846—1873, waaraan de volgende cijfers zijn ontleend.

	recht van successie.	recht van overgang.	recht op schenkingen onder de levenden in de doode hand.	Totaal.
1846....	*f* 2,657,482	*f* 46,186	*f* 462	*f* 2,704,131
1850....	" 2,187,177	" 44,098	" 3,756	" 2,235,033
1855....	" 3,129,881	" 43,571	" 2,135	" 3,175,588
1859....	" 2,829,003	" 86,026	" 7,248	" 2,922,278

Bij de wet van 13 Mei 1859 (*Stbl.* N°. 36), in werking getreden 1 Juli 1859, is de verhooging met 50 ten honderd van de waarde van aandeelen in vreemde geldleeningen enz., vervangen door een recht van overgang van *alle* effecten ten bedrage van 1 ten 100 boven het recht van successie. Sedert 1860 heeft men de volgende cijfers:

	recht van successie.	recht van overgang bij versterf op effecten.	recht van overgang bij versterf op vast goed.	recht op schenkingen onder de levenden in de doode hand.	Totaal.
1860..	*f* 2,793,396	*f* 168,811	*f* 40,404	*f* 605	*f* 3,008,218
1875..	〃 2,816,878	〃 157,601	〃 119,222	〃 4,313	〃 3,098,025
1870..	〃 3,607,522	〃 250,601	〃 88,912	〃 20,556	〃 3,967,592
1873..	〃 3,471,126	〃 206,955	〃 77,063	〃 5,277	〃 3,760,422
1874..	〃 5,576,697	〃 375,455	〃 79,574	〃 3,097	〃 6,034,823

In het eerste stuk der *Bescheiden* wordt, bl. 147 volg., medegedeeld de waarde van de bestanddeelen van het actief van aan het recht van successie onderworpen nalatenschappen, van welke de memoriën van aangifte in 1854, 55, 56 en 57 zijn ingediend, mitsgaders van het passief dier nalatenschappen, welke voor 1862, 1867 en 1872 is vervolgd in het *Bijbl. Staatsc.* 1874/75, in de bijlagen tot de *Concept-Staatsbegrooting* 1875. Deze statistiek wordt in *Mengelwerk* Jaarboekje 1875 behandeld in het artikel: *Ons nationaal vermogen.*

In stuk 2 en 3 der *Bescheiden* worden van de jaren 1865—1873 dergelijke staten medegedeeld alleen van de aandeelen in geldleeningen enz., die wij hier geheel overnemen.

BINNENLANDSCHE FONDSEN.

In duizendtallen guldens.

Aandeelen in:	1864.	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
geldleeningen, geldbeleggingen of renten ten laste van den Staat en de Nederl. koloniën of bezittingen.	8,103	7,364	7,200	8,328	5,991	5,463	8,823	9,306	7,298	6,285
idem van provinciën, steden, gemeenten, dijks- of polderbesturen, ten bate van zedelijke lichamen, corporatien, gestichten, genootschappen, banken, reederijen, maatschappijen, vennootschappen of ondernemingen..............	1,186	874	1,018	1,089	598	636	661	880	993	601
idem in maatschappijen van geldhandel, koophandel en nijverheid, of in ondernemingen, welker kapitaal door aandeelen wordt vertegenwoordigd....................	1,133	828	1,073	1,323	766	606	639	1,316	931	711
idem in alle andere zedelijke lichamen of maatschappijen, wier kapitaal door aandeelen wordt vertegenwoordigd, andere dan van geldhandel, koophandel en nijverheid........................	368	315	63	129	98	100	106	89	74	58
Buitenlandsche effecten zonder onderscheid.....................	8,398	8,612	10,249	9,597	9,283	9,686	14,969	14,899	23,825	14,390
	19,190	17,995	19,605	20,468	16,737	16,493	25,200	26,492	33,124	22,047

H. OPBRENGST DER BELASTING OP HET PERSONEEL ALS KENMERK VAN DEN WELSTAND. *Bronnen: Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, 1e—3e stuk, loopende over de jaren 1846—1873.

De opbrengst der personeele belasting in hoofdsom was in:

1842	*f* 4,892,035
1850	〃 5,152,958
1860	〃 5,807,791
1870	〃 6,691,668
1873	〃 7,041,838
1874	〃 7,168,431 (conc.-begroot. voor 76.)

Belangrijker is de statistiek van de elementen der personeele belasting, welke meermalen door ons is medegedeeld. (Zie *Jaarb.* 1854, bl. 35; 1856, bl. 232; 1860, bl. 165; 1862, bl. 194 en 1868, bl. 206). Daarnaar verwijzende, volgt hier een overzicht der totaalcijfers over 1849/50, 1859/60, 1869/70 en 1872/3, ontleend aan de *Bescheiden* I—III:

HUURWAARDE DER:

Dienst.	Woonhuizen.	Pakhuizen.	Totaal.	Getal belastbare deuren en vensters.
1849/50	*f* 27,150,979	*f* 721,074	*f* 27,872,053	2,797,987
1859/60	〃 30,779,966	〃 817,537	〃 31,597,534	3,055,052
1869/70	〃 —	〃 —	〃 37,899,274	3,487,362
1872/73	〃 —	〃 —	〃 40,247,127	3,609,589

WAARDE VAN HET MOBILAIR.

	bij vermenigvuldiging der huurwaarde.	volgens gedane schatting.	Totaal.
1849/59	*f* 47,405,715	*f* 36,792,637	*f* 84,198,352
1859/60	〃 50,273,413	〃 41,888,231	〃 92,161,645
1869/70	〃 60,477,492	〃 57,346,401	〃 117,823,893
1872/73	〃 60,501,278	〃 63,420,815	〃 123,922,093

HAARDSTEDEN.

totaal get. haardsteden van gebouwen met	1849/50.	1859/60.	1869/70.	1872/3.
1 haardst.	161,941	185,202	213,974	219,386
2 〃	248,899	274,534	314,609	324,857
3 〃	105,186	118317	138,824	147,702
4 〃	53,418	59,932	72,348	75,559
5 〃	29,073	33,955	43,430	46,590
6 of 7 〃	34,630	39,016	48,365	52,152
8 〃 9 〃	17,409	18,885	23,228	24,970
10 〃 meer 〃	17,515	20,802	26,982	28,736
Tot. haardst.	668,071	750,661	881,761	919,953

AANTAL DIENST- EN WERKBODEN.

	1e klasse.	2e klasse.	3e klasse.	4e klasse.	5e klasse.
1849/50	56,130	1,637	109,328	7,649	752
1859/60	69,994	1,793	116,290	13,019	770
1869/70	79,624	1,790	105,193	17,667	723
1872/73	83,060	1,841	98,878	17,827	782

Aanmerkingen. 1ste klasse: dienstboden tot persoonlijken huiselijken en staldienst; 2de kl.; tuinlieden en tuinknechts; 3de kl.; inwonende werkboden; 4de kl.: stalknechts en die van artsen en fabrikanten, tuinknecht, geen huiselijken dienst verrichtende, dienstmeisjes tusschen 15 en 18 jaren, 5de kl.: huisbewaarders en huisbewaarsters.

Omtrent de eerste klasse: dienstboden tot persoonlijken, huiselijken of staldienst, gelooven wij de volgende mededeeling niet onbelangrijk.

	Aantal dienstb. van 18—21 jaren.	Aantal personen of gezinnen houdende het onderstaande aantal dienstboden. 1.	2.	3.	4.	5.	6—12.	Aantal dienstboden boven 12.
1849/50...	—	32,133	6,287	1,886	668	262	240	124
1859/60...	—	40,952	8,031	2,238	702	209	178	149
1869/70...	13,892	39,284	7,153	1,996	615	314	295	141
1872/73...	15,550	39,971	7,492	2,068	617	316	320	126

AANTAL PAARDEN.

	dienst 1849/50.	dienst 1859/60.	dienst 1869/70.	dienst 1872/73.
1e klasse.....	4,833	5,122	6,025	6,332
2e 〃	1,116	1,142	1,151	1,119
3e 〃	17,851	23,455	29,399	31,444
4e 〃	8,202	9,920	11,176	11,818
5e 〃	28,141	26,025	26,186	24,820
6e 〃	100	58	75	67
	55,143	65,732	74,387	76,203

Aanmerkingen. 1ste klasse: paarden van gemak en weelde; 2de kl.; paarden van artsen; 3de kl.: paarden van landbouwers; 4de kl.: paarden voor industrie gebezigd; 5de kl.: fabriekspaarden; 6de kl.: 10-tallen paarden van paardenkoopers.

Omtrent de 1ste klasse: paarden van gemak en weelde, deelen wij ten slotte de volgende opgave mede:

Personen of gezinnen. 1849/50.	1859/60.	1869/70.	1872/3.	houdende	Totaal paarden. 1849/50.	1859/60.	1869/70.	1872/3.
1,705	1,850	2,169	2,357....	1 paard	1,705	1,850	2,169	2,357
852	934	982	996....	2 paarden	1,704	1,868	1,964	1,992
349	353	471	514....	3 〃	1,047	1,059	1,413	1,542
—	—	—	—....	4 of meer	377	345	479	441
					4,833	5,122	6,025	6,332

I. WAARDE VAN DEN ARBEID. De *Prov. Verslagen* en die der Kamers van koophandel leveren hiervoor onderscheidene opgaven. Men vergelijke mede in de bestekken van aanbesteding de bepalingen omtrent bijwerk. In de bijlagen tot de Concept-staatsbegrooting, Hoofdst. VI, Marine, wordt een staat medegedeeld van de dagloonen der werklieden aan 's Rijks maritime-werven.

J. PRIJZEN DER LEVENSMIDDELEN. De *Provinc. Verslagen*, het

Verslag van den landbouw en het *Verslag van den zeevisscherij* bevatten een groot aantal berichten omtrent de marktprijzen van levensmiddelen. Het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* deelt jaarlijks een staat mede van de hoogste en laagste prijzen der voornaamste handelsartikelen.

Graan- en broodprijzen. Volgens het *Verslag van de Kamer van koophandel te Amsterdam* was de prijs der Poolsche tarwe per 2500 ℔ als volgt:

	Bonte Poolsche.	Puik roode.
1866	*f* 290—425	*f* 265—400
1867	〃 380—530	〃 375—500
1868	〃 350—520	〃 300—480
1869	〃 305—350	〃 290—325
1870	〃 310—390	〃 280—380
1871	〃 372—415	〃 360—395
1872	〃 385—425	〃 375—410
1873	〃 300—450	〃 385—440
1874	〃 330—440	〃 290—395

Omtrent de roggeprijzen zie men het *Mengelwerk* van het *Jaarboekje* voor 1875, bl. 45.

Wat de *broodprijzen* aangaat meenen wij te mogen verwijzen naar het *Jaarb.* voor 1874, *Overzicht* bl. 86, daar ons geene latere opgaven bekend zijn.

Wat de *vee- en vleeschprijzen* aangaat, zie hier de volgende officieele cijfers van de Amsterdamsche *Maatschappij voor vleeschhouwerij*

Prijzen van het slachtvee (rundvee 1e qualiteit) *te Amsterdam.*

1853	*f* 140—170	1861	*f* 220—245	1869	*f* 240—280
1854	〃 185—195	1862	〃 226—248	1870	〃 240—270
1855	〃 180—195	1863	〃 230—245	1871	〃 238—275
1856	〃 210—236	1864	〃 235—254	1872	〃 265—285
1857	〃 230—240	1865	〃 240—265	1873	〃 285—330
1858	〃 230—260	1866	〃 240—260	1874	〃 279—290
1859	〃 210—224	1867	〃 250—280		
1860	〃 228—256	1868	〃 250—295		

Prijzen van rundvleesch, 1e *qualiteit*, *te Amsterdam*, per kilo.

1853	*f* 0.70	1861	*f* 0.80	1869	*f* 0.85—0.90
1854	〃 0.75	1862	〃 0.80	1870	〃 0.95
1855	〃 0.75	1863	〃 0.80—0.85	1871	〃 0.95—1.00
1856	〃 0.75	1864	〃 0.90	1872	〃 1.00—1.10
1857	〃 0.80	1865	〃 0.80	1873	〃 1.00—1.10
1858	〃 0.90	1866	〃 0.80—0.90	1874	〃 0.95—1.00
1859	〃 0.80	1867	〃 0.90—0.95		
1860	〃 0.90	1868	〃 0.85—0.90		

Voor de mindere qualiteiten werd aan de koopers voor de toonbank 5 cts. per kilo minder betaald. De *Maatschappij* deelde over 1873 6, over 1874 7 pct. aan de aandeelhouders uit.

Ziehier een twaalfjarig overzicht van de vleeschprijzen te Amsterdam, volgens de *Provinciale Verslagen van Noord-Holland;*

	Rundvleesch. cts. per kilo.	Kalfsvleesch. cts. per kilo.	Schapenvleesch. cts. per kilo.	Varkensvleesch. cts. per kilo.	Pekelvleesch. *f* per 100 kilo.	Gerookt spek. *f* per 50 kilo.
1863	60 — 80	80 —100	50 —65	70 — 80	57 —69	31½—35
1864	60 — 80	80 —100	52½—65	67½— 75	59 —71	31½—34
1865	60 — 90	80 —110	50 —70	70 — 90	60 —74	34 —37
1866	65 — 82½	80 —105	52½—67½	80 — 90	58 —68	37 —39
1867	65 — 85	85 —105	50 —62½	80 — 90	61 —73	35½—38½
1868	65 — 82½	80 —100	48 —60	85 — 95	59 —72½	39 —42
1869	67½— 82½	85 —105	52½—65	92½—100	61½—72½	42½—45
1870	67½— 87½	85 —105	52½—67½	85 — 95	58½—71½	40½—43½
1871	72½— 92½	92½—115	60 —75	85 —100	64 —76	38 —41
1872	77½— 97½	97½—120	65 —80	85 — 95	65 —79	38½—41½
1873	82½—110	110 —127½	70 —85	92½—100	69½—85	41 —44
1874	75 — 95	105 —130	65 —80	90 —100	68½—83	41 —44

K. BINNENLANDSCH VERBRUIK VAN SOMMIGE ARTIKELEN. *Bronnen:* de staten van in- en uitvoer in het *Verslag van den handel en scheepvaart*, het *Verslag van den landbouw*. dat van de *Zeevisscherijen* en de opgaven der veraccijnsingen in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, welke laatste zich echter na de afschaffing van den accijns op schapen en varkens in 1853, op het gemaal in 1856, en op de brandstoffen in 1864, thans alleen bepalen tot den accijns op het rundvee en op het gedistilleerd. Men zie mede *Staatsc*. 1876, bijl. 100. Volgens die opgaven zijn veraccijnsd in:

	aantal runderen.	aantal kalveren.		aantal runderen.	aantal kalveren.
1837	172,958	107,997	1870	172,137	103,504
1847	131,582	100,961	1871	170,944	99,834
1857	154,184	92,367	1872	151,050	86,400
1867	152,404	107,169	1873	146,877	86,286
1878	164,791	107,192	1874	164,666	96,516
1869	170,271	103,504			

De nuchtere kalveren zijn onder deze cijfers niet begrepen.

Het aantal hectoliters veraccijnsd *gedistilleerd* van 50 pct. alcohol bij 15 graden Celsius wordt als volgt opgegeven:

1860	255,662	1865	263,258	1870	272,709
1861	270,629	1866	267,044	1871	281,645
1862	271,464	1867	265,296	1872	305,621
1863	290,221	1868	297,086	1873	322,780
1864	255,508	1869	270,303		

In het 3de stuk der *Bescheiden* is een breede staat medegedeeld van het berekende verbruik van gedistilleerd per hoofd der bevolking in iedere gemeente, provincie en het Rijk over 1866, 1868, 1870 en 1872, volgens welke dat gebruik zou zijn voor het geheele Rijk in 1866....7.55
〃 1868....7.44
〃 1870....7.46
〃 1872....8.38
} liters gedistilleerd van 50 pct. alcohol.

L. VERZEKERING VAN MIDDELEN VAN BESTAAN EN TEGEN SCHADE DOOR RAMPEN. Omtrent de maatschappijen van levensverzekering en lijfrenten, waarborggenootschappen tegen brand, zeegevaar en

andere rampen, bestaan geene of bijna geene gepubliceerde opgaven. Ons zijn geene andere bekend, dan de onder het afdrukken dezes verschenen: *Algemeene sterftetafel der Nationale Levensverzekeringbank te Rotterdam, gedurende haar tienjarig bestaan*, 1863—1873, en de in dit *Jaarboekje* 1854 en 1861 voorkomende *Statistiek eener zeeverzekeringmaatschappij*, door wijlen den Heer H. A. WIJNNE. In het *Verslag van den landbouw* 1872 wordt eene statistiek medegedeeld der veeverzekeringsfondsen in Noord-Holland en Friesland. Wat de pensioenfondsen betreft. worden, zooveel aangaat de staatsfondsen voor militaire officieren en burgerlijke ambtenaren, jaarlijks aan de Staten-generaal verslagen ingediend. De zieken- en begrafenisbussen worden behandeld in het *Regeeringsverslag aangaande het armbestuur.* In het Verslag over 1872, *Bijbl. Staatsc.* 1874/75, bijl. N°. 25, worden opgegeven 376 zieken- en begrafenisbussen; van 104 waren geene of onvolledige opgaven ontvangen. Zoover de opgaven strekten telden zij 513,662 deelnemers, van welke 57,980 onderstand genoten. De uitgaven bedroegen *f* 1,384,342, de ontvangsten *f* 1,786,517. Omtrent een van de belangrijkste, zoo niet het belangrijkste zieken- en begrafenisfonds, dat van Amsterdam, zie men een uitvoerig verslag over de jaren 1852—1862, van Dr. J. ZEEMAN in *Jaarb.* 1862, bl. 237. Het telde in 1874 27,641 leden en 16,320 kinderen.

M. GESTICHTEN EN INRICHTINGEN TOT VERPLEGING. — LENIGING EN BESTRIJDING DER ARMOEDE. *Bronnen:* de jaarlijksche *Verslagen over de verrichtingen aangaande het Armbestuur.* het laatst over 1873, in het *Bijblad Staatsc.* 1875—76, bijl. N°. 67, het *Verslag omtrent de Krankzinnigengestichten*, het laatst over 1868, de *Prov. Verslagen*, de speciale verslagen der verschillende inrichtingen, inzonderheid die der *Maatschappij van Weldadigheid*, in haar Jaarboekje, *Nederlandsch Mettray*, enz.

Evenals in vorige jaargangen volgt hier een

Beknopt overzicht van de Statistiek van het Armwezen gedurende de jaren 1854, 1864 *en* 1873.

Sedert het in werking treden der Armenwet van 28 Juni 1854 (*Stbl.* N°. 100), heeft het aantal der instellingen van liefdadigheid, waarop die wet van toepassing is, de volgende veranderingen ondergaan:

STAAT, *aanwijzende den aard en het aantal der Instellingen van liefdadigheid in de jaren* 1854, 1864 *en* 1873.

AARD DER INSTELLINGEN.	AANTAL INSTELLINGEN, BEDOELD BIJ ART. 2 DER WET.[1] Lett. *a* en *d*. 1854.	1864.	1873.	Lett. *b*. 1854.	1864.	1873.	Lett. *c*. 1854.	1864.	1873.	GEHEEL GETAL INSTELLINGEN. 1854.	1864.	1873.
Besturen voor huiszittende armen.....	1,212	1,227	1,216	2,373	2,563	2,699	92	88	94	3,677	3,878	4,009
Genootschappen ter ondersteuning van schamele armen................	2	1	1	92	109	130	51	61	72	145	171	203
Commissiën tot uitdeeling van levensmiddelen gedurende den winter....	28	16	16	5	5	5	122	99	94	155	120	115
Genootschappen ter ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen..........	3	1	1	1	1	3	45	51	51	49	53	55
Godshuizen....................	187	178	177	277	311	338	223	219	223	687	708	738
Gast- of ziekenhuizen...............	35	36	37	14	13	20	8	9	15	57	58	72
Instellingen tot werkverschaffing in daartoe ingerichte werkplaatsen....	17	12	15	8	6	6	16	19	15	41	37	36
Dito dito op andere wijze..........	13	9	7	6	6	6	59	45	41	78	60	54
Totaal..........	1,497	1,480	1,470	2,776	3,014	3,207	616	591	605	4,889	5,085	5,282

1 Art. 2 luidt aldus: "De Wet onderscheidt: *a*. Staats-, provinciale of gemeente-instellingen door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd; — *b*. Instellingen eener kerkelijke gemeente, bestemd voor de armen eener bepaalde godsdienstige gezindte en van wege die kerkelijke gemeente geregeld en bestuurd; — *c*. Instellingen door bijzondere personen of door bijzondere, niet kerkelijke vereenigingen geregeld en bestuurd; — *d*. Instellingen van gemengden aard, in welker regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en van wege eene kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere, niet kerkelijke vereenigingen gezamenlijk wordt voorzien."

De krankzinnigengestichten zijn in het Verslag over 1871 voor het eerst weggelaten, uit overweging dat de uitgaven voor die gestichten moeilijk zijn te splitsen in die voor gegoede en die voor behoeftige verpleegden.

De uitgaven voor onderstand van alle *instellingen van liefdadigheid*, met uitzondering van die voor werkverschaffing en van de Maatschappij van Weldadigheid, bedroegen:

in 1854....	*f* 9,155,544	in 1861...	*f* 9,022,527	in 1868....	*f* 10,877,232
〃 1855....	〃 9,088,569	〃 1862....	〃 9,084,548	〃 1869....	〃 10,812,303
〃 1856....	〃 8,800,132	〃 1863....	〃 8,907,209	〃 1870....	〃 10,696,558
〃 1857....	〃 8,517,893	〃 1864....	〃 8,970,456	〃 1871....	〃 10,503,092
〃 1858.. .	〃 8,480,745	〃 1865....	〃 8,941,478	〃 1872....	〃 10,482,314
〃 1859....	〃 8,563,357	〃 1866....	〃 9,448,646	〃 1873....	〃 10,574,511
〃 1860....	〃 8,795,721	〃 1867....	〃 10,647,419		

Tot het jaar 1866 werd in de Verslagen het aantal *personen* door de besturen voor huiszittende en door de genootschappen voor schamele armen bedeeld opgegeven, later het aantal *gezinnen* en *eenloopende personen*, als meer betrouwbaar. Ook de cijfers der uitgaven hebben sedert 1867 eene andere beteekenis dan vroeger: in de Verslagen over 1854—1866 werden de uitgaven medegedeeld, *in den loop van 't jaar* ten behoeve van 't armbestuur gedaan. De laatste jaarverslagen daarentegen geven de cijfers der uitgaven, welke *betrekking hebben op elk dienstjaar*, onverschillig wanneer de betaling heeft plaats gehad. Met verwijzing naar de opgaven voor de jaren 1854 tot 1866 in Jaarb. 1867, 1868, 1869 en 1872, volgen hier overzichten van de bedeeling door de Besturen voor huiszittende en die voor schamele armen, waarbij nog is op te merken, dat de rubrieken *a* en *d* zijn bijeengevoegd, ofschoon zij in de Verslagen gesplitst zijn.

STAAT, AANWIJZENDE HET AANTAL BEDEELDEN EN DE UITGAVEN VOOR ONDERSTAND BIJ DE BESTUREN VOOR HUISZITT. ARMEN IN 1867—1873.

JAREN.		AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Onafgebroken. Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Tijdelijk. Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1867.	*a* en *d*.	1,292	22,244	18,757	59,440	14,469	114,910	*f* 2,165,580
	b.	2,588	32,752	23,551	40,949	18,811	116,063	〃 3,151,743
	c.	89	759	563	2,294	992	4,608	〃 87,027
Totaal...		3,969	55,755	42,871	102,683	34,272	235,581	*f* 5,404,350
1868.	*a* en *d*.	1 231	22,513	18,652	39,001	15,253	95,419	*f* 2,285,590
	b.	2,612	32,393	23,835	38,952	18,169	113,349	〃 3,137,644
	c.	89	875	569	2,392	813	4,649	〃 85,756
Totaal...		3,932	55,781	43,056	80,345	34,235	213,417	*f* 5,508,990

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1869.	*a* en *d.*	1,233	23,262	19,211	37,477	14,759	94,709	*f* 2,252,723
	b.	2,697	23,997	23,153	39,189	18,961	114,300	" 3,052,939
	c.	89	954	646	2,182	829	4,611	" 88,951
Totaal...		3,950	57,213	43,010	78,848	34,549	213,620	*f* 5.394,613
1870.	*a* en *d.*	1,232	28,850	20,792	32,297	13,567	95,506	*f* 2,196,534
	b.	2,661	32,901	24,658	39,851	18,035	115,445	" 3,166,957
	c.	90	822	594	2,515	707	4,638	" 89,625
Totaal...		3,983	62,573	46,044	74,663	32,309	215,589	*f* 5,453,116
1871.	*a* en *d.*	1,227	17,450	16,112	33,928	12,849	80,339	*f* 2,102,643
	b.	2,669	33 543	22 776	40,718	17,336	114,373	" 3,290,030
	c.	91	870	598	2,727	712	4,907	" 93,793
Totaal...		3,987	51,863	39,486	77,373	30,897	199,619	*f* 5,486,466
1872.	*a* en *d.*	1,229	15,746	14,163	27,036	10,110	67,055	*f* 2,047,343
	b.	2,681	32,980	23,405	37,142	16,739	110,266	" 3,227,507
	c.	92	866	604	2,692	707	4,869	" 95,716
Totaal...		4,002	49,592	38,172	66,870	27,556	182,190	*f* 5,370,566
1873.	*a* en *d.*	1,216	16,547	15,330	28,829	11,673	72,379	*f* 2,188,347
	b.	2,699	32,413	23,425	34,960	16,545	107,343	" 3,357,284
	c.	94	881	544	2,675	753	4,853	" 102,277
Totaal...		4,009	49,841	39,299	66,464	28,971	184,575	*f* 5,647,908

STAAT, AANWIJZENDE HET AANTAL BEDEELDEN EN DE UITGAVEN VOOR ONDERSTAND BIJ DE GENOOTSCHAPPEN TOT ONDERSTEUNING VAN SCHAMELE ARMEN.

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar.*
1867.	*a* en *d*,	1	30	26	14	9	79	*f* 1,676
	*b**.	119	1,756	496	6,388	1,808	10,448	" 138,267
	c.	63	392	207	3,816	670	5,085	" 44,453
Totaal.....		183	2,178	729	10,218	2,487	15,612	*f* 184,396
1868.	*a* en *d.*	1	28	27	15	8	78	*f* 1,507
	b,	121	1,958	520	6,197	2 206	10,881	" 142,180
	c.	64	266	218	4,267	739	5,490	" 48,208
Totaal.....		186	2,252	765	10,479	2,953	16,449	*f* 191,895
1869.	*a* en *d.*	1	29	28	13	10	80	*f* 1,658
	b.	122	1,757	575	6,136	2,062	10,530	" 139,417
	c.	69	318	266	4,637	589	5,810	" 50,463
Totaal.....		192	2,104	869	10,786	2,661	16,420	*f* 191,538

JAREN.	AARD EN AANTAL DER INSTELLINGEN.		BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloop. personen.	Tijdelijk. Hoofd. van huisgez.	Eenl. personen.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1870.	*a* en *d*.	1	28	26	14	11	79	*f* 1,482
	b.	125	1,872	1,000	6,675	2,270	11,817	〃 153,778
	c.	71	348	142	4,897	622	6,009	〃 53,405
Totaal		197	2,248	1,168	11,586	2,903	17,905	*f* 208,665
1871.	*a* en *d*.	1	26	29	12	15	82	*f* 1,360
	b.	128	1,842	474	6,732	2,260	11,308	〃 169,929
	c.	72	616	156	4,717	816	6,305	〃 58,281
Totaal		201	2,484	659	11,461	3,091	17,695	*f* 229,570
1872.	*a* en *d*.	1	26	27	12	14	79	*f* 1,347
	b.	131	1,768	458	6,485	1,856	10,567	〃 153,126
	c.	72	596	145	4,642	781	6,164	〃 61,006
Totaal		204	2,390	630	11,139	2,651	16,810	*f* 215,479
1873.	*a* en *d*.	1	37	16	5	4	62	*f* 1 373
	b.	130	1,955	382	6,742	1,866	10,945	〃 163,556
	c.	72	584	239	4,558	884	6,265	〃 66,463
Totaal		203	2,576	637	11,305	2,754	17,272	*f* 231,392

RECAPITULATIE DER BEIDE STATEN.

JAREN.	AANTAL DER INSTELLINGEN.	BEDEELD ZIJN: Onafgebroken. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	Tijdelijk. Hoofden van huisgez.	Eenloopende person.	TOTAAL.	UITGAV. VOOR ONDERSTAND VAN ALLERLEI AARD, *betreffende het dienstjaar*.
1867	4,152	57,933	43,600	112,901	36,759	251,193	*f* 5,588,746
1868	4,118	58,033	43,821	90,824	37,188	229,866	〃 5,700,885
1869	4,142	59,317	43,879	89,634	37,210	230,040	〃 5,586,151
1870	4,180	64,821	47,212	86,249	35,212	233,494	〃 5,661,781
1871	4,188	54,347	40,145	88,834	33,988	217,314	〃 5,716,036
1872	4,206	51,982	38,802	78,009	30,207	199,000	〃 5,586,045
1873	4,212	52,417	39,936	77,769	31,725	201,847	〃 5,879,300

N. GOEDEREN EN BEZITTINGEN IN DE DOODE HAND. Zoover ons bekend is, zijn de eenige dienaangaande door de Regeering gepubliceerde cijfers die over 1858, welke in dit *Jaarboekje* 1859, blz. 357, in hun geheel zijn opgenomen. Wij herhalen daaruit hier de totaal-cijfers:

Goederen.

Grootte, hectaren .... 506,445 .4795.

Belastbaar inkomen, ongebouwd	*f* 2,992,277
〃 〃 gebouwd	〃 832,341
	f 3,824,618

Nominaal kapitaal inschrijvingen op het Grootboek.

2½ pCt.	*f*	107,586,900
3 〃	〃	4,718,750
4 〃	〃	7,081,600
	f	119,387,250

Zie mede in de *Bescheiden omtrent de geldmiddelen*, I—III, de opbrengst van de 10½ pCt. rechten op schenkingen in de doode hand. (Zie boven, bl. 112.)

V. Inrichting en huishouding van den Staat.

A. STAATSBESTUUR. De algemeene *bronnen* voor de kennis van de indeeling en vertakkingen van het algemeen bestuur in den Staat zijn de *Staatsalmanak* en de *Staatsbegrootingen*.

B. VERTEGENWOORDIGING. STAATSRECHTELIJKE ONDERSCHEIDINGEN DES VOLKS.

Eerste Kamer der Staten generaal. Zie den *Staatsalmanak*, de *Prov. Verslagen* en de jaarlijksche lijsten der hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen, verkiesbaar tot lid der Eerste Kamer van de Staten-generaal, in de *Staatscourant*, laatstelijk die van 1876, N°. 124, waaruit het volgende:

	Aantal leden der Prov. St. als kiezers.	Aantal hoogstaangeslagenen in de Rijksbel. als verkiesbaren in 1876.	Hoogste en laagste aanslag 1876.	Aantal te kiezen. leden.
N.-Brabant	64	143	*f* 2,644—400	5
Gelderland	62	144	〃 6,115—577	5
Z.-Holland	80	229	〃 17,327—861	7
N.-Holland	72	192	〃 4,519—805	6
Zeeland	42	59	〃 3,817—682	2
Utrecht	41	57	〃 4,980—970	2
Friesland	50	97	〃 9,148—727	3
Overijssel	47	84	〃 3,580—453	3
Groningen	45	75	〃 2,339—564	2
Drenthe	35	35	〃 1,029—258	1
Limburg	45	74	〃 4,797—307	3
	583	1,189		39

Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zie in de *Uitkomsten der vijfde tienjarige Volkstelling*, Dec. 1869, 1e deel, blz. 437, den staat, aanwijzende het getal leden van de Tweede Kamer, het getal gemeenten, de wettelijke bevolking, de oppervlakte en de bevolking in de onderscheidene hoofdkiesdistricten in 1869; de mededeelingen der Regeering omtrent het aantal kiezers enz., bij het destijds ingediende wetsontwerp tot wijziging der kieswet, *Bijblad Staatsc.* 1874/5, bijl. N°. 113, waarin medegedeeld worden de bevolking en

het aantal kiezers in iedere gemeente in 1874; den *Staatsalmanak* en de *Prov. Verslagen*, alsmede, wat betreft den te betalen census in de verschillende districten, de *Kieswet*. Aan beide eerstgenoemde bronnen is de volgende tabel ontleend:

Hoofdkiesdistricten.	Bevolking, 31 Dec. 1874.	Kiezers 1874.	Te kiezen leden der 2e Kam.	Getal gem.	Grootte in hectaren, 1869.
1. Groningen	48,616	1,564	1	4	16,174
2. Zuidhorn	43,567	1,516	1	18	65,882
3. Appingadam	88,798	3,010	2	27	100,551
4. Winschoten	49,616	1,320	1	9	53,514
5. Assen	92,415	2,316	2	25	220,879
6. Leeuwarden	94,633	3,088	2	10	54,142
7. Sneek	133,683	4,227	3	22	184,315
8. Dokkum	90,487	2,589	2	14	105,170
9. Steenwijk	44,840	1,490	1	18	72,553
10. Zwolle	87.625	2,733	2	19	101,974
11. Almelo	97,187	2,232	2	21	137,043
12. Deventer	89,623	2,943	2	15	141,058
13. Zutphen	95,269	3,106	2	23	121,707
14. Arnhem	92,409	3,056	2	14	85,181
15. Nijmegen	89,511	2,543	2	26	76,368
16. Tiel	91,396	2,934	2	45	82,707
17. Amersfoort	94,624	3,026	2	32	115,769
18. Utrecht	97,725	3,033	2	27	43,248
19. Hoorn	83,942	3,802	2	48	67,672
20. Alkmaar	90,365	3,456	2	38	106,187
21. Haarlem	91,558	2,551	2	25	36,897
22. Haarlemmermeer	45,976	1,399	1	14	50,249
23. Amsterdam	291,944	4,164	1	1	1,433
24. Leiden	89.465	2,876	2	24	43,999
25. Gouda	90,745	3,519	2	45	71,809
26. Delft	96,881	2,919	2	25	41,338
27. Rotterdam	147,166	2,741	3	5	6,481
28. Brielle	44,808	1,256	1	25	39,301
29. 's Gravenhage	100,179	2,276	2	3	7,355
30. Dordrecht	92,324	2,167	2	29	53.247
31. Gorinchem	88,610	3,280	2	64	82,917
32. Middelburg	102,341	2,857	2	56	94,622
33. Goes	56,212	1,559	1	38	59,609
34. Zierikzee	47,316	1,456	1	31	44,462
35. Breda	100,922	4,141	2	26	110,543
36. Tilburg	98,494	3,558	2	29	108,030
37. Eindhoven	88,041	2,367	2	50	14,325
38. Maastricht	91,102	2,433	2	47	47,530
39. Roermond	86,191	2,015	2	59	89,647
40. Boxmeer	88,517	2,498	2	42	141,442
41. 's Bosch	89,154	2,797	2	37	65,755
	3,715,676	108,813	80	1130	3,287,426

Provinciale Vertegenwoordiging. Zie in de *Uitkomsten der Volkstelling* 1869, I, bl. 438, het getal leden der Prov. Staten, het getal

gemeenten, de bevolking en de oppervlakte der verschillende hoofdkiesdistricten; voorts in de bijlagen tot de concept-Staatsbegrooting 1875, hoofdst. V: Kosten van het bestuur der provinciën, waarin ook medegedeeld is een staat van het Rijkspersoneel van ambtenaren en bedienden aan de provinciale griffiën; voorts de *Prov. Verslagen*, den *Staatsalmanak* en de *Kieswet*, waaruit het volgende:

Provinciën.	Hoofdkies-districten.	Kiezers 1876.	Te kiezen leden	Ambtenaren ter Provinc.	Bedienden griffiën 1875.
N.-Brabant	9	15,196	64	16	3
Gelderland	16	13,836	62	24	5
Z.-Holland	17	19,419	80	26	4
N.-Holland	12	15,819	72	29	3
Zeeland	6	5,219	42	24	4
Utrecht	5	5,971	41	16	3
Friesland	5	9,621	50	27	4
Overijssel	12	7,564	47	18	4
Groningen	7	7,434	45	18	4
Drenthe	2	2,801	35	13	3
Limburg	9	5,611	45	19	3
	100	108,491	583	230	40

De kosten van het rijksbestuur der provinciën waren volgens de Staatsbegrooting voor 1876 als volgt:

N.-Brabant	*f* 59,830	Zeeland	*f* 62,040	Groningen	*f* 55,880
Gelderland	〃 63,910	Utrecht	〃 48,090	Drenthe	〃 40,425
Z.-Holland	〃 104,497	Friesland	〃 58,985	Limburg	〃 54,410
N.-Holland	〃 87,865	Overijssel	〃 55,775		
				Te zamen	*f* 691,707

tegen *f* 625,907 in 1875
〃 〃 627,912 〃 1874
〃 〃 600,753 〃 1873
〃 〃 582,906 〃 1872
〃 〃 610,820 〃 1871

Gemeenteraden. De eenigste *bronnen* voor dit onderwerp zijn de *Provinciale Verslagen*. Daaruit is echter geen ander algemeen overzicht samen te stellen, dan het volgende. (Vooraf ga de opmerking, dat *Jaarb*. 1874, *Overzicht* bl. 94, de cijfers der kiezers in 1872 in Z.-Holland en Drenthe foutief zijn).

	Gemeenten.	Kiezers voor den gemeenteraad. 1873.	1874.
N.-Brabant	185	25,170	25,556
Gelderland	116	22,623	22,755
Z.-Holland	193	30,740	31,207
N.-Holland	134	25,631	26,106
Zeeland	112	9,091	— [1]
Utrecht	72	8,802	8,963

[1] In 't Prov. verslag van Zeeland is gemakshalve het totaal niet opgegeven.

	Gemeenteu.	Kiezers voor den gemeenteraad.	
Friesland	43	16,410	16,622
Overijssel	61	12,570	12,656
Groningen	57	12,378	12,513
Drenthe	33	4,972	4,999
Limburg	125	10,155	10,042
Nederland	1,131	178,542	

De ongelijkheid in de mededeelingen der *Prov. Verslagen* belet een overzicht op te maken van het getal kiezers bij de periodieke verkiezingen voor den gemeenteraad.

C. BUITENLANDSCHE BETREKKINGEN. *Bronnen*: *Staatsalmanak*. Hoofdstuk V: Departem. van buitenlandsche zaken; de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. III en de lijst der Nederlandsche consulaten in de door het Dep. van buitenl. zaken uitgegeven *Consulaire Verslagen*.

D. RECHTSBEDEELING. *Bronnen: Gerechtelijke statistiek* (zie boven, bl. 30 volg.), *Staatsbegrooting*, Hoofdst. IV: Depart. van justitie; de *Staatsalmanak* en in de *Uitkomsten der Volkstelling*, 1869, 1e stuk, bl. 436 volg. de *Statistiek der administratieve en gerechtelijke kantons*, met opgave van de bevolking, de grootte enz.

Bij de wet van 10 Nov. 1875 (*Stbl.* N°. 204) zijn de elf Prov. Gerechtshoven met 1 Jan. 1876 ontbonden en vijf nieuwe Gerechtshoven ingesteld, gevestigd te 's Hertogenbosch, Arnhem, 's Gravenhage, Amsterdam en Leeuwarden. Voor de verdere bijzonderheden omtrent den Hoogen Raad, de Gerechtshoven, de Rechtbanken, de Kantongerechten, de Advokaten, Procureurs, Notarissen en Deurwaarders, zie men het *Jaarb. der rechterl. macht.*

E. WATERSTAAT. *Bronnen:* de *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 8; de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. V; het *Verslag over de openbare werken* en de *Prov. Verslagen*. Omtrent de inkomsten en uitgaven der waterschappen, zie boven.

F. 'S LANDS VERDEDIGING.

Zeemacht. Bronnen: Staatsalmanak, Hoofdst. VIII, Marine; *Staatsbegrooting*, Hoofdst. VI, Marine; het *Jaarboekje der Kon. Ned. Marine*, uitgegeven door het dep. van Marine, en de officiëele Statistiek van Neêrlands oorlogsmarine van 1815 tot 1869 in dit *Jaarboekje*, jaarg. 1856, bl. 283, en 1869, bl. 180 volg, alsmede het Mengelwerk van dezen jaargang.

Volgens den *Staatsalmanak* 1876, bl. 424 volg., bestond het korps *zeeofficieren* uit: 2 vice-admiraals, 3 schouten bij nacht, 20 kapiteins ter zee, 42 kapitein-luitenants ter zee, 123 luitenants ter zee 1e klasse, 196 luitenants ter zee 2e klasse, 54 adelborsten.

Het korps *mariniers* uit: 1 kolonel kommandant, 3 luitenant-kolonels, 6 kapiteins 1e en 6 2e kl., 17 luitenants 1e en 9 2e kl.

Voorts 1 luitenant-kolonel, intendant, 1 kapitein-kwartiermeester 1e klasse, 1 kapitein-kwartiermeester 2e klasse, 1 kapitein, administrateur van kleeding, 2 eerste luitenant-kwartiermeesters en 1 tweede luitenant-kwartiermeester.

De *geneeskundige dienst* uit: 1 inspecteur, 6 dirigeerende officieren van gezondheid, 33 officieren van gezondheid 1e klasse, 23 2e en 1 3e klasse, en 2 apothekers.

De *administratie bij de zeemacht* uit: 3 inspecteurs, 18 officieren 1e klasse, 30 2e klasse en 36 3e klasse.

Het korps *machinisten* uit: 4 officieren 1e klasse en 4 2e klasse.

Volgens de *bijlage tot Hoofdst. VI der Staatsbegrooting* 1876 was het getal vaartuigen van oorlog op 1 Aug. 1875, met inbegrip van 18 schepen in aanbouw:

a. Gepantserde schepen 20, als: 2 ramtorenschepen, 4 ramschepen, 5 monitors, 7 rammonitors, 5 monitors 2e klasse, 1 stoomkanonneerboot en 1 stoomriviervaartuig, te zamen met 56 stukken geschut, en bestemd voor eene bemanning van 2111 koppen.

b. Niet gepantserde schepen 56, als: 4 fregatten met stoomvermogen, 19 schroefstoomschepen, 1 trantportschip met stoomvermogen, 1 raderstoomschip, 1 linieschip, 1 fregat, 3 korvetten 1 flotillevaartuig, 15 stoomkanonneerbooten, 6 kanonneerbooten, 1 schoonerbrik, 1 drijvende batterij, 1 brik en 1 verdedigingsvaartuig, met 455 stukken gewapend en met een vastgestelde bemanning van 5,770 koppen.

Totaal 76 vaartuigen met 511 stukken geschut, en eene vastgestelde bemanning van 6,881 koppen.

Voor 1876 is de active zeemacht verdeeld als volgt:

Voor binnenslands, oefening en kruistochten op 3 wachtschepen, 3 ramschepen, 6 monitors en 4 schroefstoomschepen, 1 fregat, te zamen 18 met 2,824 koppen.

Voor de Indische, militaire marine op 2 wachtschepen, 10 raderstoomschepen, 9 schroefstoomschepen en 1 opnemingsvaartuig, te zamen 22 vaart., bemand met 1880 koppen.

Auxiliair eskader: 4 schroefstoomschepen met 800 koppen.

Voor West-Indië: 2 schroefstoomschepen met 192 koppen.

Te zamen 46 vaartuigen met 5,796 koppen.

Landmacht. Bronnen: Staatsalmanak, Hoofdst. X; *Staatsbegrooting*, Hoofdst. VIII. De *Staat der effectieve sterkte van het leger op den* 1sten *Juli* 1875, *met aanwijzing van de militairen die zich op dat tijdstip werkelijk onder de wapenen en met groot verlof bevonden, mitsgaders van het incompleet in iederen rang* (bijl. N°. 76 der Concept-staatsbegrooting 1875), heeft de volgende totaalcijfers:

	Groote, generale prov. en plaatselijke staf, militaire admin. en geneeskundige dienst.	Infanterie. a.	Cavalerie. b.	Artillerie. c.	Genie. d.	Totaal.
Staven.						
Officieren....	173	309	74	153	72	781
Troepen.....	—	353	48	107	53	561
Comp. en esc.						
Officieren....	—	709	95	219	23	1,046
Kader.						
Onderoffic.	—	1,675	247	528	57	2,507
Korporaals.	—	821	297	362	44	1,524
Tamb. enz.	—	436	71	104	15	626
Werklieden	—	—	45	49	—	94
Soldaten.						
Vrijwilligers	—	1,470	1,222	1,040	121	3,853
Miliciens...	—	35,578	1,933	7,757	787	46,055
Totaal der corp.						
Officieren....	—	1,018	169	372	95	1,654
Troepen.....	—	40,333	3,863	9,947	1,077	55,220
Paarden van:						
officieren	69	82	306	171	2	561
troepen......	—	—	2,425	1,650	—	4,075
Plaatsvervang...	—	4,852	588	1,344	—	6,784
Nommerverw...	—	1,690	287	556	7	2,540
Vrijwil. (korpor. tamb. soldat.)	—	4,755	1,930	2,190	290	9,165

Van de miliciens, boven vermeld, waren onder de wapens 18,494
met groot verlof 29,834
Het totaal vrijwilligers, onder-officiers, korporaals en soldaten 9,165

Volgens de formatie was, 1 Juli 1875, het incompleet bij de corpsen :

	Officieren.	Troepen.	Paarden van officieren.	Paarden van troepen.
Infanterie........	88	3,349	5	—
Cavallerie........	22	455	15	—
Artillerie........	41	664	—	29
Genie...........	13	—	13	—
	164	4,468	33	29

Overcompleet waren 30 genie-soldaten, 67 troepenpaarden bij de cavalerie, en 5 offic.-paarden bij de artillerie.

Nationale militie. Bronnen: Loting voor de Nationale militie 1863—1871. (*Stat. bescheiden*, Dl. I, st. 2 en Dl. VII, st. 3), voor latere jaren de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI, en de jaarlijksche verslagen in

de *Staatscourant* van den afloop der lichting, laatstelijk over 1874, in de *Staatsc.* van 15 April 1875. In de *Uitkomsten der volkstelling van* 1869, I, bl. 440, komt voor eene statistiek van de indeeling der militie-districten met hunne bevolking en grootte. Zie mede den *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 4; de *Staatsbegrooting*, Hoofdst. V (Binnenl. zaken), en wat betreft de ingedeelde miliciens bij de marine, Hoofdst. VI. Aan de verslagen in de *Staatscourant* is het volgende ontleend:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Bedrag der lichting	11,000	11,000	11,000	11,000	11,000
Waarvan voor den zeedienst	600	600	600	600	600
Ingeschrevenen	32,805	32,420	32,407	31,190	30,708
Ingelijfden	10,930	10,907	10,919	10,875	10,846
Ontbrekenden	70	93	91	125	154
Ingelijfd bij den zeedienst	600	600	600	597	600
Zich voor den zeedienst aangegeven hebbenden	1,305	1,325	1,498	1,588	1,605
Ingelijfde plaatsvervangers	1,496	1,581	1,659	1,774	1,708
〃 nommerverwisselaars	685	661	682	617	594
Vrijgestelden als beneden de maat	1,935	1,860	1,826	1,717	1,660
〃 om lichaamsgebreken enz.	2,013	2,168	2,157	2,179	2,292
〃 eenige wettige zoons	4,349	4,316	4,473	4,356	4,316
〃 wegens milit. dienst of dien van broeders	9,013	9,012	9,149	8,641	8.639
Totaal vrijgestelden	17,317	17,425	17,685	16,952	17,115

Schutterij. Bronnen: de *Prov. Verslagen*, Hoofdst. VI; de jaarlijksche in de *Staatscourant* gepubliceerde *Algemeene numerieke Staat van de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterij* op 1 Januari, laatstelijk die over 1874 in het nommer van 29 Juli 1875, en de *Staatsalmanak*, Hoofdst. VII, § 5. In de *Prov. Verslagen* over 1874 wordt de sterkte der schutterijen aldus opgegeven:

	DIENSTDOENDE.		RUSTENDE.		
	actief.	reserve.	actief.	reserve.	Totaal.
Noord-Brabant	1,977	1,591	6,125	5,502	15,195
Gelderland	1,849	1,678	6,129	6,081	15,737
Zuid-Holland	7,107	5,724	5.548	4,393	22,772
Noord-Holland	6,643	6,112	3,377	3,697	19,829
Zeeland	720	589	2,492	2,207	608
Utrecht	1,282	923	1,890	1,466	5,561
Friesland	1,363	1,539	4,114	4,548	11,574
Overijssel	1,384	1,372	3,513	2,804	9,073
Groningen	1,457	929	3,062	2,220	7,668
Drenthe	462	391	1,441	1,143	3,437
Limburg	919	528	Niet opgegeven.		
	25,163	21,376			

De werkelijke sterkte van den eersten ban der dienstdoende en rustende schutterijen in 1874 wordt als volgt opgegeven:

Noord-Brabant . 13,413	Zeeland 2,702	Groningen 5,282
Gelderland 11,531	Utrecht 5,476	Drenthe 2,242
Zuid-Holland . . . 20,851	Friesland 10,910	Limburg . . . . ?
Noord-Holland . . 18,706	Overijssel 9,210	

Nederland (zonder Limburg) 100,323

Volgens de mededeeling in de *Staatscourant* van 29 Juli 1875, omtrent de sterkte van den eersten ban der dienstdoende schutterijen, waren er op 1 Januari 1875 in 88 gemeenten dienstdoende schutterijen. Amsterdam telde 5, Rotterdam 3, 's-Gravenhage 2, en 12 andere gemeenten ieder 1 bataillon, te zamen 22 bataillons. Het gezamenlijk getal compagniën was 211. De gezamenlijke sterkte was:

	zonder kinderen.	met kinderen.	Te zamen.
Officieren	428	169	597
Onderofficieren	706	370	1,076
Korporaals	812	336	1,148
Tamboers	109	84	193
Schutters, actief	15,005	5,147	20 152
〃 reserve	8,861	10,092	18,953
〃 Totaal	23,866	15,239	39,105
Te zamen	25,921	16,198	42,119
van welke vroeger bij het leger gediend hadden	6,735	3,328	10,063

Vereenigingen tot bevordering van 's lands weerbaarheid. Zie de onderscheidene mededeelingen in de *Prov. Verslagen*, waaruit echter geen algemeen overzicht is op te maken. In jaargang 1868 van dit *Jaarboekje* heeft Jhr. Mr. A. J. RETHAAN MACARÉ op die vereenigingen de aandacht gevestigd.

Omtrent de *opleiding voor de zee- en landmacht* zie men boven.

Samenstelling van het koloniale leger. In het *Jaarboekje* voor 1850, 1851 en 1863 zijn door wijlen Mr. G. A. DE MEESTER, burgemeester van Harderwijk, breede statistieke opgaven medegedeeld van de personen naar den verschillenden landaard, die zich van 1843 tot 1862 verbonden hadden voor den landsdienst in de Nederlandsche koloniën en derwaarts waren vertrokken. Latere opgaven vindt men, doch alleen wat het leger in Oost-Indië betreft, in de *Koloniale Verslagen*, echter alleen onderscheiden in Nederlanders, Vreemdelingen en Afrikanen in zoover betreft de in Indië ingedeelde manschappen. In die Verslagen van 1873 en 1874 worden de volgende cijfers medegedeeld:

1868	geheel	ingedeeld	2,056,	waarvan	Nederlanders	1,651	of	76.6	pct.
1869	〃	〃	2,024,	〃	〃	1,347	〃	78.3	〃
1870	〃	〃	1,395,	〃	〃	792	〃	60.7	〃
1871	〃	〃	1,102,	〃	〃	1,017	〃	92.3	〃
1872	〃	〃	1,004,	〃	〃	904	〃	98.2	〃
1873	〃	〃	3,331,	〃	〃	2,674	〃	80.3	〃

Ultimo December 1874 was het O.-I. leger samengesteld als volgt:

	OFFICIEREN.		ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN.				
	Europ. *a*	Inland. *b*	Europ. *c*	Afrikan. *d*	Amboin. *e*	Ander Inl. *f*	Tot. *c—f*
Sterkte	1336	6	12,974	412	896	15,521	29,803
Formatie (tegenwoord.)	1476	"	12,517	418	803	15,456	29,194
Overcompl	"	6	457	"	93	65	609
Incompl	140	"	"	6	"	"	"

Hierbij zij opgemerkt, dat onder de Europ. offic. 63 gevonden worden, gedetacheerd van het Nederl. leger, terwijl 150 officieren met verlof buiten Nederl. Indië waren, 8 in Nederl. gedetacheerd en 6 op nonactiviteit, of voor memorie of à la suite.

In den loop der drie laatste jaren zijn van het leger hier te lande overgeplaatst bij het leger in Nederl. Indië: 84 officieren; 116 onder-officieren, benoemd tot 2e luitenants; 335 onder-officieren; 424 corporaals; 1769 soldaten. Te zamen 2728 manschappen.

KERKELIJKE ZAKEN. Zie boven blz. 34.

DOMEINEN EN BEZITTINGEN VAN DEN STAAT. Omtrent de Staats- en de Kroondomeinen worden jaarlijks uitvoerige verslagen aan de Staten-generaal medegedeeld. De kosten en de opbrengst der Staatsdomeinen worden gevonden in de bijlagen tot de Concept-staatsbegrootingen, Hoofdstuk VII B (Financiën) en de wet op de Middelen. In het *Jaarboekje* 1863 is een gespecificeerd overzicht daarvan opgenomen over 1842 tot 1861, alsmede een opgave van de sedert de wet van 29 Aug. 1848 tot 1861 verkochte vaste goederen, afgekochte tienden, enz.

De opbrengst was in 1874:

gewone domeinen, tienden enz.	*f* 672,015	*f* 1,532,892,
domein van oorlog	" 90,170	
groote wegen	" 277,086	
vaarten, veren, havens	" 493,621	

tegen *f* 1,479,359 in 1873, *f* 1,468,279 in 1872, *f* 1,475,000 in 1871, *f* 1,090 000 in 1870, *f* 1,335,000 in 1869, *f* 1,345,000 in 1868 enz. Onder de Staatsontvangsten van 1852 tot 1873 komen de bijdragen uit het fonds der koopprijzen van domeinen voor tot een totaal bedrag van *f* 15,028,862. Zie concept-staatsbegrooting 1876.

STAATSONTVANGSTEN EN STAATSUITGAVEN. *Bronnen*: *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, 1e, 2e en 3e stuk. 's Grav. 1861, 1869 en 1874, bevattende overzichten van de opbrengst der directe en indirecte belastingen 1846—1859, 1860—1868 en 1869—1873, het tweede met een algemeen overzicht sedert 1831; de bijlagen tot de *Concept-staatsbegrootingen* en de *Staatsrekeningen*. Voor de opbrengst der belastingen in de verschillende provinciën, zie men de *Prov. Verslagen*.

Met verwijzing naar de uitvoerige opgaven van de *Staatsinkomsten en uitgaven* in 1831—1872, in jaargang 1873 van dit *Jaarboekje*, volgt hier een tienjarig overzicht:

ONTVANGSTEN.

	Gewone middelen.	Bijdragen van Ned.-Indië.	Batige sloten van vorige diensten.	Koopprijzen van domeinen.	Andere ontvangsten.	Totaal.
1865........	f 67,132,108	34,038,758	7,600,000	—	3 809,253	112,580,120
1866........	" 71,596,967	32,690,964	—	—	3,809,253	108,097,185
1867........	" 74,331,230	14,856,334	26,325,767	—	1,023,249	116,536,582
1868........	" 74,099,015	10,771,359	17,799,109	—	—	95,669,484
1869........	" 77.233,507	13,475,000	4,548,825	1,000,000	—	96,257,333
1870........	" 78,587,123	13,007,749	—	350,000	2,500,000	94,444,872
1871........	" 81,367,333	10,671,685	1,832,463	130,000	—	94,001,483
1872........	" 86,646,975	21,985,208	—	300,000	—	108,932,184
1873........	" 89,769,494	10,427,695	—	400 000	8,900,000	109,507,189
1874........	" 93,696,783	10,544,579	—	—	979,744	105,221,106

UITGAVEN.

	Algemeene dienst.	Rentebetaling.	Amortisatie en aflossing van schuld.	Staats-spoorwegen.	Andere uitgaven.	Totaal.
1865........	f 45,223,019	27,692,412	11,508,597	14,500,000	329,301	99,253,330
1866........	" 51,018,539	27,223,379	8,433,919	13,500,000	5,349,027	105,524,866
1867........	" 60,328,021	27,101,588	432,177	10,000,000	14,125,968	111,987,756
1868........	" 54,845,617	27,094,295	431,323	12,000,000	1,760,211	96,131,448
1869........	" 55,134,049	27,056,664	496,291	10,000,000	1,737,864	94,424,869
1870........	" 55,478,813	27,033,307	429,090	10,000,000	6,166,538	99,107,750
1871........	" 56,578,840	27,017,459	300,126	8,000,000	2,563,613	94,460,038
1872........	" 53,267,497	26,726,261	10,353,692	8,000,000	5,584,732	108,932,182
1873........	" 59,070,377	26,478,901	9,339,127	6,000,000	7,145,118	108,033,523
1874........	" 63,238,098	26,106,285	972,446	6,500,000	2,810,133	99,626,962

De cijfers van 1873 en 1874 kunnen nog eenige wijziging ondergaan.

AANMERKINGEN OP DE VOORGAANDE BLADZIJDE.

INKOMSTEN.

De *batige sloten* zijn gelden, die bij de wet aan de middelen der diensten, nevens welke zij zijn uitgetrokken, uit de beschikbare middelen van vroegere diensten worden toegevoegd. Het bedrag dier batige sloten is mitsdien tweemalen onder de totale ontvangsten opgenomen.

Andere ontvangsten. Deze waren:

1865....*f* 3,809,253 afkoop van den Scheldetol en *f* 2,534,748 saldo der rekeningen wegens herstel van het muntwezen in Ned. Indië.
1866....″ 3,809,253 ″ ″ ″ ″
1867....″ 1,023,249 aandeel van Nederland in de eerste helft der ten jare 1864 van het Gouvernement van Japan bedongen schadevergoeding, ter zake der expeditie naar Simonoseki.
1870....″ 2,500,000 aflossing der in 1866 aan de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen geleende som.
1873....″ 8,900,000 afkoopsom van de onvervreemdbare rente ten laste van België.
1874....″ 979,744 ter zake der expeditie naar Simonoseki.

UITGAVEN.

Algemeene dienst. Onder de som van ruim *f* 51 millioen van 1866 is voor het eerst begrepen de uitkeering aan gemeenten van 4/5 gedeelten der opbrengst van de rijksbelasting op het personeel over de 8 laatste maanden van dat jaar ad *f* 4,278,949, en onder de som van ruim *f* 60 millioen voor 1867 een bedrag van *f* 6,467,028 ter zelfder zake over de 12 maanden van 1867. Eindelijk is onder de som van *f* 55½ millioen voor 1870 begrepen *f* 656,521 wegens onkosten van het auxiliair eskader der zeemacht in Indië, gedurende het jaar 1868, en onder de som van *f* 56½ millioen voor 1871 *f* 1,157,961 wegens gelijke onkosten gedurende 1870.

Andere uitgaven. Deze waren de volgende:

1865. Uitgaven voortvloeiende uit de opheffing der slavernij in W.-I.
1866. Vergoeding aan gemeenten wegens gemis van den plaatselijken accijns op den wijn over de 4 eerste maanden van 1866 *f* 155,222, leening aan de Maatschappij tot exploitatie der staatsspoorwegen *f* 2,500,000, uitgaven tot bestrijding der veeziekte *f* 2,327,441, en voor de opheffing der slavernij in W.-I. *f* 366,363.

Voor 1867 tot en met 1873 (duizendtallen guldens):

	Slavernij W.-I.	Veeziekte.	Oorlog en Marine buitengewoon.	Voorschot Noordzeekanaal.
1867	10,022	2,867	1,235	—
1868	67	97	1,596	—
1869	47	9	1,681	—
1870	13	8	5,644	500
1871	17	182	1,363	1,000
1872	32	442	1,610	3,500
1873	489	600	3,039	300
1874	—	317	2,046	447

De *opbrengst der middelen over* 1875 was volgens het overzicht in de Staats-Courant, 1876, N°. 9:

Directe Belastingen.		
Grondbelasting	*f* 10,421,433	
Personeel	〃 8,776,376	
Patenten	〃 3,965,916	
Recht op de mijnen	〃 4,670	
		f 23,168,394
In- en Uitgaande Rechten.		
Rechten op de in- en uitvoer	*f* 5,425,611	
Vuur-, ton- en bakengelden	〃 244,957	
Formaatzegel	〃 13,837	
		〃 5,684,405
Accijnsen.		
Suiker	*f* 5,737,225	
Wijn	〃 1,844,832	
Gedistilleerd	〃 18,706,787	
Zout	〃 3,022,232	
Zeep	〃 1,542,432	
Bier en azijn	〃 869,824	
Geslacht	〃 2,548,545	
		〃 34,271,877
Waarborg.		
Belasting	*f* 375,549	
Essaailoon	〃 1,135	
		〃 376,684
Indirecte Belasting.		
Zegelrecht	*f* 2,119,492	
Registratie	〃 10,272,498	
Hypotheek	〃 995,308	
Recht van successie en overgang	〃 7,831,955	
		〃 21,219,254
Domeinen		〃 1,461,243
Posterijen		〃 3,018,114
Rijks-Telegrafen		〃 718,486
Staatsloterij		〃 433,381
Jacht en Visscherij		〃 140,378
Loodsgelden		〃 882,308
	Totaal	*f* 91,374,526

Een overzicht van de opbrengst dezer middelen in de jaren 1867—74 is als Bijlage litt. E gevoegd bij de rede van den Minister financiën, gehouden bij de indiening der staatsbegrooting over 1876.

OVERZICHT DER STAATSBEGROOTING 1876 *tegenover de werkelijke inkomsten en uitgaven in* 1874. Zie *Staatsblad* 1875, N°. 251—253 en 1876, N°. 21—27, 29 en 30, en de verschillende stukken van de Concept-staatsbegrooting voor 1876.

I. *Inkomsten.*

	BEGROOTING 1876.	INKOMSTEN 1874.
Directe belastingen.		
Grondbelasting	*f* 10,441,242	*f* 10,350,444
Personeele belasting	〃 8,868,000	〃 8,602,098
Patenten	〃 3,750,400	〃 3,769,870
Totaal Dir. belast.	*f* 23,059,642	*f* 22,722,412
Accijnsen.		
Suiker	*f* 5,000,000	*f* 5,177,310
Wijn	〃 1,800,000	〃 1,821,366
Gedistilleerd	〃 17,900,000	〃 17,903,379
Zout	〃 2,980,000	〃 3,011,382
Zeep	〃 1,440,000	〃 1,469,458
Bieren en azijnen	〃 850,000	〃 849,068
Geslacht	〃 2,350,000	〃 2,404,891
Totaal Accijnsen	*f* 32,320,000	*f* 32,636,854
Indirecte belastingen.		
Zegelrechten	*f* 1,440,000	*f* 1,456,741
Registratierechten	〃 6,750,000	〃 6,978,994
Hypotheekrechten	〃 660,000	〃 669,907
Successierechten en die van overgang bij overlijden	〃 4,300,000	〃 6,034,824
38 opcent. op de indir. belastingen	〃 4,997,000	〃 5,753,069
Totaal Indir. belast.	*f* 18,147,000	*f* 20,893,535
In- en uitvoerrechten.		
Rechten op den in- en uitvoer	*f* 5,208,550	*f* 5,293,371
Vuur-, ton- en bakengelden	〃 ———	〃 541,988
Formaatzegel met 38 opcenten	〃 3,249	〃 13,999
Totaal In- en uitvoer	*f* 5,211,799	*f* 5,849,358
Waarborg en belasting der gouden en zilveren werken	*f* 351,200	*f* 364,501
Domeinen	〃 1,600,000	〃 1,532,892
Posterijen	〃 3,100,000	〃 2,661,196
Rijkstelegrafen	〃 678,000	〃 715,076
Staatsloterij	〃 410,000	〃 414,109
Jacht en visscherij	〃 128,000	〃 136,080
Loodswezen	〃 800,000	〃 957,409
Recht op de mijnen	〃 4,680	〃 6,614
Staatsspoorwegen	〃 1,878,400	〃 1,765,584
Verschillende ontvangsten en toevallige baten	〃 2,748,499	〃 3,895,902

	BEGROOTING 1876.		INKOMSTEN 1874.
Onvervreemdbare rente ten laste van België	*f* ——	*f*	——
Bijdragen van Nederl-Indië	〃 10,850,455	〃	10,544.579
Koopprijzen van Domeinen	〃 950,000	〃	——
Afkoopsom van de onvervreemdbare rente ten laste van België	〃 ——	〃	25,000
Batig slot van de algem. rekening wegens Staats- ontv. en uitg. dienstjaar 1873	〃 1.473,000	〃	——
Totaal	*f* 103,710,675	*f*	105,221,106

II. *Uitgaven.*

HOOFDSTUK.		BEGROOTING 1876.		WERKELIJKE UITGAVEN 1874.
I.	*Huis des Konings*	*f* 950,000	*f*	750,000
II.	*Hooge Collegiën van Staat en Kabinet des Konings.*			
1.	De Staten-generaal	*f* 291,475	*f*	261,988
2.	〃 Raad van State	〃 102,515	〃	94,788
3.	〃 Algemeene Rekenkamer	〃 110,750	〃	103,791
4.	〃 Kanselarij der beide Orden	〃 28,750	〃	35,366
5.	Het Kabinet des Konings	〃 32,070	〃	29,438
6.	Pensioenen en wachtgelden	〃 84,696	〃	33,851
7.	Onvoorziene uitgaven	〃 5,500	〃	847
	Totaal Hoofdst. II	*f* 605,756	*f*	560,070
III.	*Dep. van Buitenlandsche Zaken.*			
1.	Kosten van het Departement	*f* 72,250	*f*	67,279
2.	Buitenl. zendingen en consulaten	〃 473,500	〃	407,661
3.	Verschillende uitgaven	〃 21,200	〃	15,291
4.	Pensioenen en wachtgelden	〃 52,359	〃	50,823
5.	Onvoorziene uitgaven	〃 10,000	〃	59
	Totaal Hoofdst. III	*f* 629,309	*f*	541,113
IV.	*Departement van Justitie.*			
1.	Kosten van het Departement	*f* 130,250	*f*	119,806
2.	〃 〃 de Rechterlijke macht	〃 1,215,810	〃	1,137,434
3.	Hoog Militair Gerechtshof en de auditiën in de milit. afdeelingen	〃 52,800	〃	52,000
4.	Gerechtskosten en Raad van Tucht	〃 207,500	〃	196,595
5.	Algemeene of rijkspolitie en in zake van jacht en visscherij	〃 406,750	〃	345,214
6.	Kosten der gevangenissen	〃 781,532	〃	773,078
7.	Gebouwen	〃 241,276	〃	402,254
8.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën enz.	〃 277,942	〃	168,420
9.	Bijdr. voor Ommerschans en Veenhuizen	〃 350,000	〃	350,000
10.	Onvoorziene uitgaven	〃 20,000	〃	7,759
	Totaal Hoofdst. IV	*f* 3,683,860	*f*	3,552,561

Hoofdst.		Begrooting 1876.	Werkelijke uitgaven 1874.
V.	*Dep. van Binnenlandsche Zaken.*		
1.	Kosten van het Departement.......	*f* 216,646	*f* 200,536
2.	Bestuur der Provinciën............	〃 601,717	〃 616,704
3.	Nationale militie en schutterijen....	〃 56,200	〃 55,782
4.	Medische politie..................	〃 460,800	〃 461,960
5.	Verder binnenl. bestuur...........	〃 8,575	〃 9,460
6.	Waterstaat en publieke werken.....	〃 16,258,635	〃 14,050,067
7.	Onderwijs.........................	〃 2,935,346	〃 2,323,377
8.	Kunsten en wetenschappen.........	〃 546,500	〃 164,595
9.	Armwezen.........................	〃 127,300	〃 109,670
10.	Ned. Staatscourant en Staatsblad....	〃 84,640	〃 81,683
11.	Nijverheid........................	〃 297,750	〃 175,580
12.	Pensioenen, toelagen, gratificatiën en wachtgelden................	〃 364,173	〃 349,574
13.	Onvoorziene uitgaven..............	〃 64,000	〃 4,037
	Totaal Hoofdst. V	*f* 22,112,283	*f* 18,603,026
VI.	*Departement van Marine.*		
1.	Kosten der Administratie..........	*f* 311,015	*f* 286,222
2.	Loodswezen, betonning, bebakening, verlichting, quarantainedienst enz.	〃 1,543,238	〃 1,052,658
3.	Materieel der zeemacht en van 's Rijks werven..........................	〃 7,411,150	〃 5,585,438
4.	Personeel der zeemacht............	〃 3,572,550	〃 3,038,930
5.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën en onderstanden............	〃 734,634	〃 646,636
6.	Onvoorziene uitgaven..............	〃 60,000	〃 6,749
	Totaal Hoofdst. VI	*f* 13,632,588	*f* 10,616,633
VII *A.*	*Nationale Schuld.*		
1.	Interesten, lijfrenten, tontines enz..	*f* 26,126,723	*f* 26,106,285
2.	Amortisatie en aflossing...........	〃 658,600	〃 972,446
	Totaal Hoofdst. VII *A*	*f* 26,785,323	*f* 27,078,731
VII *B.*	*Departement van Financiën.*		
1.	Kosten van het Departement.......	*f* 414,190	*f* 380,538
2.	Grootboek der Nat. schuld, de rentebetaling en het Agentschap te Amsterdam....................	〃 80,425	〃 71,582
3.	De publieke Schatkist.............	〃 100,500	〃 94,350
4.	Muntwezen........................	〃 34,275	〃 54,723
5.	Administratie der Dir. belast., in- en uitg. recht. en accijns. en waarborg der bel. op goud. en zilv. werken..	〃 3,787,861	〃 3,785,545
6.	Uitkeering der $^{4}/_{5}$ van de opbrengst der personeele belasting aan de gemeenten......................	〃 7,560,000	〃 7,272,150

Hoofdst.		Begrooting 1876.	Werkelijke uitgaven 1874.
7.	Administratie van het zegel, de registrat., hypothek., het successier., domein., het geldel. beheer der groote weg., vaart. en ver., de staatsloterij en de bewar. van het kadaster, ... *f*	1,087,630	*f* 1,018,644
8.	Administratie der posterijen . . . . 〃	2,110,200	〃 1,912,847
9.	Exploitatie, onderhoud en aanleg der telegraaflijnen en kantoren . . . . 〃	1,276,540	〃 1,153,455
10.	Eerediensten, Protestanten . . . . 〃	1,423,903	〃 1,408,137
	〃 R.-Katholieken . . . . 〃	587,650	〃 577,572
	〃 Oud Bissch. Klerezy . . . . 〃	12,100	〃 11,800
	〃 Israëlieten . . . . 〃	35,375	〃 33,876
11.	Landsadvocaten . . . . 〃	1,200	〃 1,200
12.	Pensioenen, wachtgelden, gratificatiën, toelagen en restitutiën . . . . . . 〃	1,436,725	〃 1,463,921
13.	Onvoorziene uitgaven . . . . 〃	54,500	〃 2,370
	Totaal Hoofdst. VII *B*	*f* 20,003,075	*f* 19,242,711

VIII. *Departement van Oorlog. (Als crediet-wet.)*

1.	Kosten van het Departement . . . . *f*	103,300	*f* 95,354
2.	Tractement., bureaukost., toelag. en fouragegeld. voor paarden van den grooten staf, den generalen staf (de kosten voor het bij dien staf te geven militair onderwijs daaronder begrepen), de administr. der armée en de provinciale en plaatselijke staven . . . . 〃	293,719	〃 276,044
3.	Tractementen, soldijen, fouragegeld. en verdere kosten van de verschillende wapencorpsen, daaronder begrepen die van de officieren van gezondheid en der paardenartsen en der instructeurs bij de schutterijen en vereeniging. tot vrijwillige oefening in den wapenhandel, alsmede gratificatiën en kosten van het vervoer naar Ned.-Indië van officieren bij het leger aldaar te detacheeren, gratificatiën aan de met lichaamsgebreken ontslagen onderofficieren en manschappen, en begrafeniskosten van onvermogende militairen beneden den rang van officier; voorts schadeloosstelling voor schutterlijke diensten bij gemis van garnizoen . . . . 〃	11,053,468	〃 10,076,178
4.	Remonte . . . . 〃	346,450	〃 321,440
5.	Koninkl. Militaire Academie . . . . 〃	150,000	〃 128,604

Hoofdst.		Begrooting 1876.	Werkelijke uitgaven 1874.
6.	Reiskosten en vacatiën, met inbegrip der restitutiën van uitschotten, ten dienste van het Rijk gedaan......	*f* 36,000	*f* 38,838
7.	Geneeskundige dienst..............	〃 551,250	〃 520,524
8.	Vuur en licht in de wachten.......	〃 19,000	〃 17,908
9.	Scheeps- en wagenvrachten en overvaartgeld., vergoeding voor geleden schade uit het contract wegens de transporten te water voortkomende.	〃 60,000	〃 68,290
10.	Materieel der artillerie en draagbare wapenen met den aankleve van dien onder het beheer der artillerie staande..................	〃 1,096,455	〃 864,394
11.	Materieel der genie met den aankleve van dien.................	〃 269,900	〃 267,642
12.	Kazerneering en al hetgeen gerekend wordt daartoe te behooren.......	〃 469,950	〃 468,990
13.	Verschillende uitgaven.............	〃 274,300	〃 259,853
14.	Tractementen, soldijen, huisvesting en verdere kosten van het wapen der maréchaussée, gratificatiën enz.	〃 280,000	〃 216,800
15.	Overcomplete officieren, pensioenen, gagementen, onderstanden, lijfrenten en wachtgelden.............	〃 1,510,090	〃 1,504,942
16.	Onvoorziene uitgaven.............	〃 66,293	〃 1,806
17.	Buitengewone uitgaven............	〃 3,711,065	〃 1,415,802
18.	Uitgaven ten behoeve van de voltooiing van het vestingstelsel.....	〃 1,600,000	〃 630,000
	Totaal Hoofdst. VIII	*f* 21,891,240	*f* 17,173,414
IX.	*Departement van Koloniën.*		
1.	Kosten van het Departement.......	*f* 179,575	*f* 160,278
2.	Uitgaven ten behoeve van Suriname.	〃 1,089,060	〃 747,404
3.	〃 〃 〃 〃 Curaçao ..	〃 316,659	〃 303,216
	〃 voortvloeiende uit de opheffing der slavernij in de W.-I. koloniën........................	——	〃 220,900
4.	Pensioenen, wachtgelden, onderstanden en gagementen van gewezen landsdienaren in de voormalige Ned. bezitting. ter Kuste van Guinea en hunne nagelaten betrekkingen ..	〃 35,747	〃 37,826
5.	Pensioenen, wachtgelden en verloftractementen..................	〃 21,843	〃 18,134
6.	Onvoorziene uitgaven.............	〃 40,000	〃 2,155
	Totaal Hoofdst. IX	*f* 1,682,884	*f* 1,489,914
X.	Onvoorziene uitgaven...............	〃 50,000	〃 18,788

RECAPITULATIE.

	BEGROOTING 1876.	WERKELIJKE UITGAVEN 1874.
Huis des Konings	*f* 950,000	*f* 750,000
Hooge Collegiën en Kabinet des Konings	″ 605,756	″ 560,070
Buitenlandsche Zaken	″ 629,309	″ 541,113
Justitie	″ 3,683,860	″ 3,552,561
Binnenlandsche Zaken	″ 22,112,283	″ 18,603,026
Marine	″ 13,632,588	″ 10,616,633
Nationale Schuld	″ 26,785,323	″ 27,078,731
Financiën	″ 20,003,075	″ 19,242,711
Oorlog	″ 21,891,240	″ 17,173,414
Koloniën	″ 1,682,884	″ 1,489,914
Onvoorziene uitgaven	″ 50,000	″ 18,788
Totaal	*f* 112,026,318	*f* 99,626,962

NEDERLANDSCHE STAATSSCHULD,

OVER 1876 IN VERG. MET 1850 EN VOLG. JAREN

In Hoofdst. VII *A* der Staatsbegrooting 1876 (Wet van 31 Dec. 1875, *Staatsblad* N°. 252), zijn de volgende sommen uitgetrokken:

Interesten, lijfrenten, tontines enz.

AARD DER SCHULDEN.	NOMINAAL KAPITAAL.	TE BETALEN INTERESTEN.
Nationale Schuld....2½ pCt.	*f* 632,108,002.—	*f* 15,802,700.05
″ ″ ....3 ″	″ 91,579,224.45	″ 2,748,586.40½
Amortisat.-Syndicaat.3½ ″	″ 23,434,000.—	″ 407,470.—
Nationale Schuld...4 ″	″ 177,187,100.—	″ 7,088,410.98½
Schatkistbiljetten...	—	*Memorie.*
Interest. v. borgtocht.4 ″	—	″ 236.—
Gewone lijfrenten		″ 7,400.—
Lijfrenten ten laste der domeinen		″ 500.—
Nijmeegsche tontinaire lijfrenten		″ 2,700.—
Geldleen. voor wegen à 3 pCt.	*f* 3,976.—	″ 119.28
Renten, vaste lasten en uitkeeringen, klevende op 's Rijks domeinen, de groote wegen en vaarten		″ 53,600.—
Renten van vrijwillige en gerechtelijke consignatiën		″ 15,000.—
Totaal		*f* 26,126,722.72

Voor *amortisatie en aflossing van rentegevende schuld*, daaronder begrepen den afkoop van tot het domein behoorende renten, vaste lasten en uitkeeringen is uitgetrokken................... *f*	658,600.—
Totaal........ "	26,785,322 72

Aan staat 4 van de bijlagen der Concept-Staatsbegtooting 1876 ontleenen wij het volgende:

Overzicht van de wijzigingen, welke de Naionale Schuld gedurende 1 *Januari* 1850 *tot en met* 8 *April* 1875 *heeft ondergaan.*

Vermindering van nominaal kapitaal door:	
inkoop tot amortisatie uit daartoe bij begrootingswetten aangewezen gelden................. *f*	268,473,477.36
idem uit de renten der kapitalen tot verzekering der verzilvering van de muntbilletten....... "	9,561,800.—
uitloting en aflossing........................ "	19,200,000.—
andere oorzaken............................ "	8,409,035.—
Totaal....... *f*	305,644,312.86

Waardoor *f* 9,465,557.87 aan rente is bespaard.

Voor de inkoopen, uitlotingen enz. is besteed eene som van *f* 225,698,400.78, welke som is gevonden uit:

de staats-inkomsten en middelen 1850—1875. . *f*	64,209,397.12½
de voordeelige sloten 1850—1861 en 1863.... "	116,801,836.65
het Fonds voortspruitende uit koopprijzen van domeinen 1851—1875...................... "	17,478,926.18
het Fonds tot onderpand van de geldleening ter voorziening in de kosten van bedijking en droogmaking van het Haarlemmermeer...... "	911,323.16½
aan den Staat vervallen baten der voormalige wees- en momboirkamers 1862—1875....... "	255,281.75
de afkoopsom van den Scheldetol............. "	17,141,640.—
idem van de onvervreemdbare rente ten laste van België............................ "	8,899,995.91
	f 225,698,400.78

Bij de Rede door den Minister van Financien gehouden bij de indiening der Staatsbegrooting voor 1876, zijn onder litt. C en D Overzichten gevoegd van de ontvangsten en uitgaven der Indische Administratie, zoo in Indië als in Nederland, over de jaren 1852 tot en met 1874. Uit de daarbij gevoegde verzamelingstaat van de uitkomsten der diensten van 1867—1874 blijkt, dat na aftrek der Bijdragen aan 's Rijks inkomsten (vermoedelijk) is overgebleven:

1867......	*f* 12,279,208.	1871......	*f* 18,945,674
1868......	〃 6,508,734.	1872......	〃 10,553,205
1869......	〃 4,218,305.	1873......	〃 3,184,461
1870......	〃 7,949,068.	1874......	〃 9,807,973

1867—1874 te zamen.... *f* 73,446,628

Bij verschillende wetten is reeds beschikt over een bedrag van.............................. 〃 54,290,418

Blijft... *f* 19,156,210

Dit bedrag is te vermeerderen met de saldo's der diensten voor 1867 ten beloope van *f* 14,926,052 na aftrek van het administratief kapitaal van Indië, ad............. 〃 12,500,000
zoodat daarvan beschikbaar blijft................. 〃 2,426,052

Het totaal vermoedelijk overschot is derhalve. *f* 21,582,262

De huishouding der provinciën. *Bronnen* zijn de jaarlijksche *Verslagen van den toestand der provinciën*, Hoofdst. II, en de *Statistieke Bescheiden*, deel II, stuk 2, 1e gedeelte, *de provinciale huishoudelijke rekeningen over* 1865 en 1866, en deel VI, stuk III, in 1875 verschenen, dat die rekeningen over 1870 bevat. In de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, I—III, wordt medegedeeld de opbrengst der provinciale opcenten op de Rijksbelastingen tot 1873. Zie mede de wetten tot bekrachtiging van provinciale belastingen.

De totaalcijfers der afgesloten rekeningen van de enkel provinciale en huishoudelijke inkomsten en uitgaven over 1870, waren volgens gemelde *Stat. Bescheiden*, VI, 3, voor de provinciën gezamenlijk als volgt:

INKOMSTEN.

Batige sloten van vorige dienstjaren............... *f*	341,039.03½
Opcenten op de grondbelasting {geb. eigendommen... 〃	516,426.53
Opcenten op de grondbelasting {ongeb. 〃........ 〃	459,306.91
〃 〃 〃 personeele belasting............... 〃	550,976.93
Heffingen voor het gebruik van openbare wegen, werken en inrichtingen............................ 〃	308,667.01
Baten en inkomsten, spruitende uit voorwerpen in eigendom aan de provincie toebehoorende, of die door de Provinciale Staten beheerd worden....... 〃	70,929.87½
Opbrengt van drukwerken........................ 〃	5.075.94
Ontvangsten van verschillenden aard en toevallige baten. 〃	10,660.10
〃 〃 geldleeningen....................... 〃	1,296,597.32½
Verkoop van provinciale eigendommen.............. 〃	1,450.85
Bijdragen en subsidiën.......................... 〃	233,300.57½
Restitutiën.................................... 〃	80,485.72½
Totaal...... *f*	3,874,916.80½

UITGAVEN.

Jaarwedden van ambtenaren en bedienden..........	*f*	167,063.19
Vergoeding van reis- en verblijfkosten van ambtenaren en bedienden..................................	//	25,338.96½
Wegen en daartoe behoorende werken..............	//	789,746.34
Zeewerken......................................	//	148,326.76
Havenwerken....................................	//	43 480.99½
Rivierwerken...................................	//	42,602.24
Kanaalwerken...................................	//	1,019,346.95½
Duinbeplantingen...............................	//	23,706.83½
Zandverstuivingen..............................	//	200.—
Onderhoud van provinciale eigendommen en wegens die eigendommen verschuldigde lasten.............	//	9 528.14½
Renten en aflossingen van geldleeningen en daaraan verbonden onkosten...........................	//	638,348.44
Geneeskundige dienst...........................	//	14,600.—
Eeredienst.....................................	//	13.670.—
Armwezen.......................................	//	144,765.44
Onderwijs, kunsten en wetenschappen.............	//	88,752.33
Nijverheid.....................................	//	93,698.—
Andere uitgaven niet onder de vorigen begrepen.....	//	302,810.06½
Onvoorziene uitgaven...........................	//	46,244.52
Totaal......	//	3,785,726.86½

Op de volgende bladzijde deelen wij een overzicht mede der provinciale inkomsten en uitgaven volgens de afgesloten rekeningen over 1867 tot 1872.

INKOMSTEN.

	NOORD-BRABANT.	GELDERLAND.	ZUID-HOLLAND.	NOORD-HOLLAND.	ZEELAND.	UTRECHT.	FRIESLAND.	OVER-IJSSEL.	GRONINGEN.	DRENTHE.	LIMBURG.	TOTAAL.
Tot. 1872..	f 376,238	f 83,582	f 491,919	f 298,505	f 406,009	f 83,308	f 433,359	f 190,398	f 700,029	f 159,860	f 120,591	f 3,348,798
〃 1871..	〃 405,026	〃 82,626	〃 592,003	〃 245,544	〃 226,559	〃 93,771	〃 483,659	〃 183,730	〃1,197,667	〃 140,471	〃 126,067	〃 3,777,123
〃 1870..	〃 565,533	〃 92,349	〃 498,109	〃 278,665	〃 251,535	〃 89,770	〃 497,704	〃 192,459	〃1,196,840	〃 119,584	〃 135,382	〃 3,874,917
〃 1869..	〃 518,477	〃 79,946	〃 523,255	〃 257,419	〃 211,854	〃 77,674	〃 497,783	〃 201,563	〃 510,708	〃 117,913	〃 137,881	〃 3,134,473
〃 1868..	〃 491,482	〃 82,716	〃 568,438	〃 246,889	〃 245,445	〃 76,916	〃 452,640	〃 185,945	〃 673,697	〃 129,710	〃 127,696	〃 3,281,574
〃 1867..	〃 442,992	〃 96,352	〃 592,248	〃 356,917	〃 346,056	〃 94,701	〃 477,799	〃 190,000	〃 510,479	〃 122,526	〃 119,018	〃 3,349,083

UITGAVEN.

	NOORD-BRABANT.	GELDERLAND.	ZUID-HOLLAND.	NOORD-HOLLAND.	ZEELAND.	UTRECHT.	FRIESLAND.	OVER-IJSSEL.	GRONINGEN.	DRENTHE.	LIMBURG.	TOTAAL.
Tot. 1872..	f 390,204	f 61,986	f 478,500	f 300,159	f 358,139	f 67,335	f 414,892	f 170,884	f 619,163	f 159,399	f 117,786	f 3,138,447
〃 1871..	〃 348,970	〃 74,352	〃 509,578	〃 215,945	〃 218,861	〃 65,537	〃 470,774	〃 169,491	〃1,141,820	〃 94,797	〃 121,406	〃 3,481,581
〃 1870..	〃 646,762	〃 61,850	〃 483,755	〃 245,538	〃 240,096	〃 63,244	〃 442,659	〃 184,866	〃1,181,463	〃 105,289	〃 130,203	〃 3,785,727
〃 1869..	〃 547,728	〃 62,514	〃 453,458	〃 233,871	〃 203,018	〃 66,438	〃 485,530	〃 198,233	〃 428,819	〃 106,378	〃 135,009	〃 2,915,996
〃 1868..	〃 408,543	〃 65,580	〃 491,642	〃 200,689	〃 206,052	〃 53,949	〃 431,787	〃 189,770	〃 616,687	〃 141,260	〃 118,947	〃 2,931,906
〃 1867..	〃 610,629	〃 69,988	〃 417,584	〃 397,442	〃 258,955	〃 76,758	〃 467,978	〃 196,774	〃 484,148	〃 94,845	〃 100,654	〃 3,175,755

Wat de door de provinciën, meest ten behoeve van obenbare werken aangegane *geldleeningen* aangaat, het bedrag daarvan wordt in de *Stat. Bescheiden*, VI—3, als volgt opgegeven:

Provinciën.	Oorspronkelijk bedrag.	Onafgelost op 1 Jan 1871.
Noord-Brabant. . . . . *f*	1,925 000	*f* 1,482,000
Zuid-Holland. . . . . 〃	1,330,000	〃 1,230,000
Noord-Holland. . . . . . 〃	125,000	〃 100,000
Zeeland. . . . . 〃	1,058,000	〃 974,000
Friesland. . . . . 〃	2,154,000	〃 1,131,000
Overijssel. . . . . 〃	1,652,000	〃 937,000
Grontngen. . . . . 〃	1,227,000	〃 1,101,000
Drenthe. . . . . 〃	689,000	〃 552,000
Limburg. . . . . 〃	112,000	〃 105,000
	f 10,272,000	*f* 7,612,000

Gelderland en Utrecht hadden geene schulden.

De HUISHOUDING DER GEMEENTEN. *Bronnen:* de *Prov. Verslagen* en *Statistieke bescheiden*, Dl. II, 2e st., 2e ged., 1870 en Dl. IV, 3e st., 2e ged., 1875, bevattende de afgesloten *gemeenterekeningen* over 1865 en 1866 en 1870. Aan de laatste ontleenen wij de volgende totaalcijfers van de afgeloten rekeningen van alle gemeenten te zamen over 1865 en 1870.

INKOMSTEN.

	1865. guldens.	1870. guldens.
Batige sloten van vorige dienstjaren.	2,982,711	3,442,775
Inkomsten uit bezittingen.	3,174,290	4,318,653
Opcenten op 'Rijks directe belastingen:		
op de grondbelasting.	2,466,712	1.903,765
〃 〃 personeele belasting.		2,238,076
Hoofdelijke omslagen.	4,486,496	5,531,796
Andere belastingen:		
op de honden.	122,172	117.813
〃 publieke vermakelijkheden.	36,371	42,669
Belastingen op voorwerpen van verbruik:		
gedistilleerd en likeuren.	4,349,701	87,655
wijn en kunstwijn.	442,313	———
bier en azijnen.	47,782	———
gemaal.	1,119,649	315,928
geslacht.	1,241,035	25,116
brandstoffen.	1,452,964	4,299
boter.	401,758	———
reukwateren en vernissen enz.	11,662	———
andere.	38,042	34
Rechten, loonen en andere gelden, bedoeld bij art. 238/240:		
wegen, brug-, havengelden enz.	1,723,640	1,982,957

	1865. guldens.	1870. guldens.
schoolgelden: lager onderwijs	703,946	829,621
〃 middelb. 〃	63,953	130,424
〃 Latijnsche scholen	47,011	58,075
〃 andere	40,998	47,239
leges	20,670	2,332
Politierechten en verdere inkomsten	264,544	232,296
Subsidiën en andere bijdragen in de kosten der gemeentehuishouding:		
subsidiën	888,870	807,536
giften, legaten enz	101,329	353,993
Geldleeningen:		
voor aanleg van wegen	1,135,853	836,538
〃 bouw van scholen	383,323	372,913
〃 aankoop van gronden	96,600	626,716
〃 de behoefte van den dienst	1,138,467	643,565
Opbrengst van verkochte eigendommen	1,233,123	969,480
Restitutie van uitgezette kapitalen	112,273	186,094
Afkoop van aan de gemeente verschuldigde lasten	28,220	54 250
Restitutiën en verdere bijdragen	832,936	1,134,671
Gelden voor anderen in ontvangst genomen	54,058	75,683
Diverse ontvangsten	69,451	137,818
Totaal	31,317,348	34,255,822

UITGAVEN.

	1865.	1870.
Nadeelige sloten van vorige diensten	27,213	47,162
Baten der gemeente	2,507,731	2,824,237
Lasten	346,782	345,706
Perceptiekosten en kwade posten	811,212	503,093
Restitutiekosten	1,331,381	47,252
Gezondheidspolitie	123,604	111,764
Gemeentepolitie	2,120,032	2,434,238
Nationale militie	27,797	110,359
Schutterij	163,202	278,605
Kerkelijke zaken	84,259	123,412
Onderwijs, kunsten en wetenschappen:		
lager onderwijs	4,153,543	4,607,107
middelb. 〃	730,219	812,638
gymnasiën en latijnsche scholen	377,107	261,185
clinische scholen	21,840	—
athenaeum	52,460	111,064
bewaar-, naai-, brei-, muziek-, zang-, gymnastiek- en zwemscholen	104,531	166,833
verschillende uitgaven van kunst en wetenschap	70,819	78,731
openbare vermakelijkheden enz	248,895	124,553
Armwezen	3,808,168	4,310,343
Landbouw, nijverheid en handel	247,178	210,270

	1865. guldens.	1870. guldens.
Onderhoud van eigendommen en kosten van openbare werken en inrichtingen...	7,699,707	7,896,822
Renten van gemeenteschuld..............	1,688,184	2,038,705
Schuldaflossing.........................	1,243,335	2,179,482
Geldbelegging...........................	469,597	474,298
Pensioenen, lijfrenten, wachtgelden enz.....	205,345	276,488
Uitkeering van gelden voor anderen in ontvangst genomen.....................	132,334	287,418
Totaal......	28,796,475	30,662,771

BELANGRIJKSTE ONTVANGSTEN IN 1873.

Voor de gemeente-ontvangsten en uitgaven in 1872 zie men het overzicht van den vorigen jaargang blz. 135. Voor 1873 ontleenen wij het volgende uit de *Prov. Verslagen* 1874.

PROVINCIËN.	Batige sloten.	Opcenten op 's Rijks directe belastingen.	Hoofdelijke omslagen.	Belasting op honden.	Belasting op publieke vermakelijkheden.
N.-Brabant . *f*	296,095	256,813	283,456	12,679	496
Gelderland . 〃	388,274	261,060	407,443	13,081	——
Z.-Holland . 〃	623,321	1,358,034	1,464,812	33,160	10,476
N.-Holland . 〃	1,688,550	1,407,248	1,563,755	——	——
Zeeland.... 〃	140,767	187,678	276.460	6,923	218
Utrecht.... 〃	121,761	210,659	184,009	9,043	100
Friesland... 〃	138,529	285,109	1,070,188	16,588	578
Overijssel... 〃	173,757	130,629	218,901	6,996	——
Groningen.. 〃	145,795	142,976	364 771	7,505	49
Drenthe.... 〃	38,681	58,461	158,173	5,243	——
Limburg... 〃	272,907	94,267	86,846	6,747	165
Totaal 1873 *f*	4,028,437	4,392,934	6,078,814	117,965	12,082
〃 1872 〃	4,981,189	4,265,732	5,655,587	122,034	36,848
〃 1871 〃	3,236,081	4,059,710	5,496,560	119,262	32,543

PROVINCIËN.	Belasting op voorwerpen van verbruik.	Aandeel in 's Rijks personeele belasting.	Geldleeningen.	Alle andere ontvangsten.	Totaal.
N.-Brabant . *f*	——	592,854	302,842	1,002,147	2,684,382
Gelderland . 〃	9,239	743,135	263,394	984,035	3,069,661
Z.-Holland.. 〃	31,114	1,888,173	2,189,661	7,858,079	15,456,830
N.-Holland . 〃	——	1,600,802	508,171	1,961,424	8,729,950
Zeeland.... 〃	49,789	838,235	225,430	503,073	1,728,573
Utrecht.... 〃	——	459,945	767,236	679,919	2,432,672
Friesland... 〃	——	503,954	562,006	1,299,545	3,806,497
Overijssel.. 〃	2,490	319,125	743,750	1,232,264	2,827,912
Groningen.. 〃	——	427,537	346,639	1,102,266	2,537,738
Drenthe.... 〃	——	99,675	139,350	131,573	631,156
Limburg... 〃	——	203,404	45,680	490,738	1,200,925
Totaal 1873 *f*	92,632	7,113,839	6,094,159	17,245,063	45,105,925
〃 1872 〃	184 389	7,992,756	3,645,256	16,147,398	42,031,689
〃 1871 〃	384,113	6,879,490	5,622,521	11,932,936	37,862,316

BELANGRIJKSTE UITGAVEN IN 1873.

	Nadeelige sloten.	Renten van gemeenteschuld.	Schuld-aflossing.	Andere uitgaven.	Totaal.
N.-Brabant.. *f*	7,487	168,808	122,386	2,070,439	2,369,120
Gelderland. 〃	582	123,083	117,198	2,524,974	2,765,817
Z.-Holland.. 〃	9,713	319,659	275,109	14,197,438	14,801,919
N.-Holland. 〃	4,727	1,011,553	586,077	1,602,357	7,701,099
Zeeland.... 〃	1,704	59,583	82,946	1,475,176	1,619,409
Utrecht.... 〃	565	92,907	88,851	182,323	2,328,994
Friesland... 〃	1,866	224,831	345,575	3,034,173	3,606,445
Overijssel... 〃	1,208	119,028	369,446	2,151,504	2,641,186
Groningen.. 〃	——	122,304	180,448	2,076,483	1,379,235
Drenthe.... 〃	467	53,407	57,250	480,925	592,049
Limburg... 〃	5,519	74,364	36,576	836,701	953,160
Totaal 1873 *f*	33,838	2,369,527	2,261,862	30,632,493	41,758,433
〃 1872 〃	29,586	2,162,498	2,139,316	33,703,253	38,034,653
〃 1871 〃	28,147	2,089,139	2,750,460	27,409,071	32,276,817

GEMEENTESCHULDEN. De volgende statistiek is ontleend aan de *Statistische Bescheiden*, Dl. II, stuk 2, 1870, en Dl. VI, stuk 3, 1875.

	Oorspronkelijk bedrag der leeningen op 1 Jan.		Bedrag der schuld op 1 Jan.		Onafgeloste schuld per hoofd van de bevolking op 1 Jan.	
	1866.	1871.	1866.	1871.	1866.	1871.
N.-Brabant *f*	3,781,070	45,522,006	2,589,979	3,476,957	6.12	8.04
Gelderland 〃	2,527,546	4,358,713	1,772,926	2,374,753	4.14	5.46
Z.-Holland. 〃	4,558,321	11,965,275	3,094,291	9,907,914	4.60	14.20
N.-Holland 〃	25,883,840	29,576,617	24,140,509	25,712,866	42.62	43.76
Zeeland... 〃	7,255,725	7,732,493	3,788,924	4,307,096	21.51	23.96
Utrecht... 〃	3,431,998	2,543,774	2,549,823	2,032,574	14.76	11.63
Friesland.. 〃	5,934,661	6,827,288	4,545,703	4,833,876	15.73	16.28
Overijssel. 〃	2,647,310	3,341,224	2,090,588	2,345,546	8.35	9.17
Groningen. 〃	3,244,226	2,736,744	2,666,990	2,035,756	11.89	8.94
Drenthe... 〃	1,021,656	1,519,692	863,892	1,160,692	8.31	10.99
Limburg.. 〃	1,280,752	1,816,204	1,081,297	1,527,237	4.86	6.78
f	61,566,805	75,970,040	49,184,922	59,715,267	13.94	16.50

Van het bedrag van *f* 59,715,267 onafgeloste gemeenteschulden op 1 Jan. 1871, was eene som van *f* 39,448,129 verschuldigd door de 16 gemeenten, welker bevolking de 20,000 zielen overtreft. Gemiddeld bedroeg deze schuld *f* 45.17 per hoofd der bevolking. Boven dit gemiddeld cijfer klom de schuldenlast te Amsterdam, waar dezelve *f* 87.42, en Rotterdam, waar hij *f* 64.27 per hoofd der bevolking bedroeg; het laagste relative cijfer werd gevonden te Leiden, namelijk *f* 0.60 per hoofd.

De 22 gemeenten, welker bevolking meer dan 10,000, doch minder dan 20,000 zielen telde, hadden op 1 Januari 1871 eenen schuldenlast van *f* 6,257,085, overeenkomende met *f* 20.93 per hoofd der bevolking. Boven dit cijfer staan: Middelburg met *f* 161.58, Breda met *f* 42.43, Kampen met *f* 36.94, Zutphen met *f* 24.57;

het verste beneden hetzelve Gouda met *f* 0.67 en Lonneker met *f* 0.90 per hoofd der bevolking.

In de gemeenten, welker bevolking meer dan 3000, doch minder dan 10,000 zielen bedraagt, was het totaal der schuldenlast op den genoemden datum *f* 9,989,240, of *f* 7.68 per hoofd der bevolking. Het verst boven dit cijfer staat de schuldenlast te Vlissingen en te Eindhoven, waar dezelve *f* 75.63 en *f* 60.99; het verst daar beneden to Oldebroek en te Haaksbergen, waar hij *f* 0.02 en *f* 0.21 per hoofd der bevolking bedroeg.

De overige *f* 4,020,213 maken de gezamenlijke schulden uit der gemeenten, welker bevolking het cijfer van 3000 niet bereikt; het gemiddelde cijfer bedroeg *f* 3.51 per hoofd der bevolking.

Geheel vrij van schuld op 1 Januari 1871 waren: in Noord-brabant 7, in Gelderland 8, in Zuid-Holland 8, in Noord-Holland 1, in Utrecht 2, in Overijssel 2, in Groningen 1, in Limburg 3; in het geheele Rijk 32 gemeenten, welker bevolking meer dan 3000 zielen telde.

De door sommige gemeenten in Limburg verschuldigde erfpachten en renten zijn in deze opgave niet medegerekend.

Voor de jaren na 1870 zie men de *Provinciale Verslagen.*

II. HET RIJK BUITEN EUROPA.

De algemeene *bronnen* voor de kennis der Nederlandsche bezittingen zijn de *Koloniale Verslagen*, sedert 1850 jaarlijks aan de Staten-Generaal ingediend. Het laatste, bij missive van Sept. 1875 ingezonden, bevat het jaar 1874, en, wat de gebeurtenissen en de regeringsdaden aangaat, ook gedeeltelijk 1875.

A. Nederlandsche oost-indiën.

1, Grondgebied. De Nederlandsche souvereiniteit is in 1874 uitgestrekt over een gedeelte van het gebied, dat in vroegere verslagen vermeld werd onder de benaming van *onafhankelijk noordelijk gedeelte van Sumatra*. Terwijl in Groot-Atjeh door eene militaire occupatie het Nederlandsch gezag is gevestigd, is de Nederlandsche souvereiniteit erkend door de meeste Atjehsche Staten op de westkust en door verscheidene op de noord- en noodoostkust van Sumatra.

Het eiland Bengkalis, gelegen tegenover den mond van de Siakrivier, is door den Sultan van Siak aan het Nederlandsch Indisch gouvernement afgestaan tegen eene schadeloosstelling in geld. Overigens hadden er geene veranderingen plaats.

Een volledige opgaaf van de Atjehsche staten, die de Nederl. souvereiniteit hebben erkend, vindt men opgenomen in de ordonnantie van 19 April 1875 (Indisch Staatsblad N°. 100).

2. Bevolking. Bij een Indisch besluit van October 1873 zijn nieuwe voorschriften gegeven omtrent de indiening van bevolkingsstatistieken, die dadelijk in werking zijn gebracht.

Voor de cijfers der vroegere jaren verwijzende naar de vorige jaargangen van dit Jaarboekje, laten we hier volgen een verkort overzicht uit de bevolkings-staten, volgens het laatste regeringsverslag.

Bevolking, *zonder de Europeesche militaire macht*, op 31 December:

a. *Java* en *Madura*.	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Europeanen	27,009	15,050
Chinezen	190,603	99,008
Arabieren	8,383	4,545
Andere vreemdelingen	14,573	7,586
Inlanders	17,545,550	8,517,669
Totalen 1873	17,786,118	
Totalen 1872	17,417,960	

b. *Buitenbezittingen.*

	Totaal.	Waaronder van het mannelijk geslacht.
Europeanen	7,054	3,670
Chinezen	104,803	57,191
Arabieren	4,560	1,560
Andere vreemde Oosterlingen	5,009	1,871

Wegens de onzekerheid der opgaven van vele buitenbezittingen, zijn geen totaalcijfers opgegeven omtrent de inlanders op de buitenbezittingen.

Het getal Europeanen bedroeg: in de Padangsche Bovenlanden 955 (482 vrouwen), Pad. Benedenlanden 301 (161 vr.) Tapanoeli 140 (83 vr.), Benkoelen 185 (96 vr.), Lampongsche districten 81 (45 vr.), Palembang 277 (186 vr.), Oostkust van Sumatra 128 (83 vr.), Riouw en onderhoorigheden 144 (79 vr.), Banka 194 (109 vr.), Billiton 58 (37 vr.), Westerafd. van Borneo 142 (89 vr.), Zuider- en Oosterafd. van Borneo 403 (224 vr.), Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden 1277 (631 vr.), Minahassa 561 (267 vr.), Gorontalo 50 (26 vr.), Amboina 1159 (572 vr.), Banda 556 (291 vr.), Ternate 218 (91 vr.), Timor en onderhoorigheden 205 (107 vr.), Bali 20 (11 vr.).

De Europesche en met deze gelijkgestelde bevolking bestond uit de volgende bestanddeelen:

	JAVA EN MADURA.			BUITENBEZITTING.			GEHEEL NED. INDIË.		
	Mann.	Vr.	Totaal.	Mann.	Vr.	Totaal.	Mann.	Vr.	Totaal.
In N. Indië uit Nederl. ouders of uit eene Nederl. moeder geborenen, door een Nederl. vader erkenden, en kinderen van niet genaturaliseerde vreemdelingen	10,899	9,955	20,854	2,974	3,108	6,082	13,873	13,063	26,936
Vreemdelingen, waaronder de met Europeanen gelijkgestelden uit andere werelddeelen, b. v. Amerikanen	388	144	529	123	32	155	511	173	684
In Nederland of buiten Nederland of N. Indië uit Nederl. ouders geborenen en genaturaliseerde vreemdelingen	3,763	1,863	5,626	573	244	817	4,336	2,107	6,443
Totaal	15,050	11,959	27,009	3,670	3,384	7,054	18,720	15,349	34,063

De *beroepen* en *bedrijven* der Europeanen en met dezen gelijkgestelden waren aldus verdeeld:

	Java en Madura.	Buiten-bezittingen.	Geheel Ned-Indië.
Personen in 's lands burg. dienst en door het gouvern. bezoldigd	3,190	928	4,118
Personen door het gouvern. benoemd of toegelaten, maar niet bezoldigd (geneesk., notar., procur., enz.),	180	57	237
Handelaren	615	165	780
Nijverheids-ondernemers en zij, die ambachten in het groot uitoefenen met inlandsche handwerksl	477	81	558

	Java en Madura.	Buiten-bezittingen.	Geheel Ned.-Indië.
Ambachts- en handswerkslieden....	241	15	256
Landbouw-Industrieelen, daaronder ook hunne Europ. administrateurs en andere geëmploieerden.......	2,051	280	2,331
Personen die andere niet speciaal gen. bedrijven uitoefenen.......	117	4	121

Tabel IV van Bijl. A Kol. Verslag bevat een statistiek van de *beroepen* en *bedrijven*, uitgeoefend door Inlanders en vreemde Oosterlingen, met bijvoeging van deze zeer navolgenswaardige aanteekening: "waar de ontvangen opgaven onvolledig of onnauwkeurig bleken, zijn ze niet opgenomen."

Het volgende is aan deze tabel ontleend.

BEROEPEN.	Inlanders op Java en Madura.	Vreemde Oosterl. in geheel Ned.-Indië. Chinezen.	Arabier.	And.vr. Oost.
Hoofd. v. rang. bezold....	6,220	75	2	〃
id. id. alleen aangesteld.	280	49	2	6
Hoofden van dessa's of kampongs..................	〃	152	4	4
Hadji's..................	26,056	〃	45	16
Handelaren in het groot....	818	301	160	14
id. in het klein...	227,830	7,422	872	541
Nijverheidsondern. in 't gr...	116	15	〃	2
id. in 't kl...	37,403	570	1	7
Pachters en onderpacht. van 's lands middelen........	548	756	〃	1
Landbouw-industrieel. hoofd. van ondern.............	63	4,057	〃	〃
Id. vaste geëmpl...........	5,044	〃	〃	〃
Ambachts- en handwerksl..	99,013	2,097	3	259
Personen die hun bestaan vinden in				
den landbouw........	2,727,644	5,078	67	2,029
den scheepsbouw........	789	18	1	3
de scheepvaart..........	17,682	2,202	94	8
de vischvangst..........	52,445	569	〃	30
de veeteelt.............	〃	100	〃	20
den wijnbouw...........	〃	14,765	〃	5
daglooners..............	〃	19,414	〃	45
huisbedienden...........	〃	45	〃	〃
pradjoerits.............	2,168	〃	〃	〃

De vermeerdering en vermindering gedurende 1873 van het aantal vreemde Oosterlingen, ten gevolge van vestiging of vertrek was als volgt:

		Java en Madura. Chinez.	Arab.	And.	Buitenbezittingen. Chin.	Arab.	And.
gekomen van	andere gedeelten van Ned.-Indie.	9,597	585	343	1,484	237	73
	het vaste land van Azie......	1,825	191	72	3,115	35	58

		Java en Madura. Chinez.	Arab.	And.	Buitenbezittingen. Chin.	Arab.	And.
vertrok. naar	andere gedeelten van Ned.-Indie.	7,148	292	328	1,160	239	112
	het vaste land van Azie.....	1,417	103	32	1,745	90	235

Onder de rubriek Buitenbezittingen zijn hier niet begrepen de residentie Westerafd. van Borneo en de Balische landschappen Boeleleng en Djembram, waarvan geene opgaven waren ontvangen. Hetzelfde geldt omtrent de Chinezen in de residentie Oostkust van Sumatra.

Het aantal inlandsche (en Chinesche) christenen was op het eind van 1873 op

	Java en Madura.	Bnitenbezitting.
Mannelijk................	2,820	75,388
Vrouwelijk...............	2,853	73,284
Totaal..................	5,673	148,672

Aantal Inlanders en *vreemde Oosterlingen* op Java en Madura op het eind van 1873 en *Aantal geborenen* en *gestorvenen* onder hen op Java en Madura, behalve Madioen, in den loop van 1873.

		AANWEZIGEN. Totaal.	Huisgezinn.	GEBORENEN. M.	Vr.	Totaal.	GESTORVENEN. M.	Vr.	Totaal.
Bantam.......	Inl.	711,277	177,996	8,524	6,315	14,839	4,808	3,858	8,666
	Vr. O.	2,293		37	33	70	52	33	85
Batavia.......	Inl.	907,426	187,635	11,465	11,046	22,511	9,762	8,737	18,499
	Vr. O.	70,361		1,037	952	1,989	932	668	1,600
Krawang......	Inl.	243,284	52,981	5,081	4,260	9,341	3,362	3,193	6,555
	Vr. O.	3,250		99	85	184	110	115	225
Preanger Reg.	Inl.	1,163,271	236,392	18,526	18,536	37,062	13,066	13,430	26,496
	Vr. O.	992		18	22	40	15	17	32
Cheribon......	Inl.	1,093,465	230,209	15,048	14,691	29,739	12,343	12,134	24,477
	Vr. O.	16,651		319	281	600	168	137	305
Tagal.........	Inl.	844,928	192,836	15,962	15,588	31,550	8,811	8,413	17,224
	Vr. O.	6,166		137	159	296	92	62	154
Pekalongan...	Inl.	485,425	114,301	7,667	7,492	15,159	5,727	5,628	11,355
	Vr. O.	5 396		111	82	193	82	48	130
Samarang.....	Inl.	1,298,646	307,422	18,757	18,694	37,451	24,558	23,515	48,073
	Vr. O.	18,282		155	154	309	318	222	540
Japara........	Inl.	791,991	178,614	8,602	8.566	17,168	8,280	7,840	16,120
	Vr. O.	10,738		92	97	. 189	96	86	182
Rembang......	Inl.	908,713	156,660	14,608	13,878	28,486	5 157	6,202	11,359
	Vr. O.	16,130		194	154	348	115	136	251
Soerabaya.....	Inl.	1,507,367	317,846	19,353	19,247	38,600	10,676	9,691	20,367
	Vr O.	13,439		212	216	438	2,50	180	430
Pasoeroean....	Inl.	595,273	125,061	7,828	8,367	16,190	4,316	4,386	8,702
	Vr. O.	6,012		100	106	206	104	65	169
Probolingo....	Inl.	406,127	83,303	6,073	5,914	11,987	3,592	3,335	6,927
	Vr. O.	2,806		42	42	84	43	21	64
Bezoeki.......	Inl.	387,046	74,976	4,731	4,703	9,434	3,450	3,395	6,845
	Vr. O.	1,251		34	34	48	23	16	39
Banjoewangi..	Inl.	56,685	11,148	1,083	972	2,005	729	544	1,273
	Vr. O.	562		10	20	30	10	9	19
Banjoemas....	Inl.	916,005	226,803	15,657	15,151	30,808	10,130	9,669	19,799
	Vr. O.	3,567		27	71	98	41	30	71

		AANWEZIGEN. Totaal.	Huisgezinn.	GEBORENEN. M.	Vr.	Totaal.	GESTORVENEN. M.	Vr.	Totaal.
Bagelen	Inl.	1,151,145	265,539	23,664	22,795	46,459	12,768	12,776	25,544
	Vr. O.	2,549		47	31	78	38	32	70
Kadoe	Inl.	688,650	173,076	13,319	13,070	26,389	11,241	11,407	22,648
	Vr. O.	5,186		118	101	219	82	67	149
Djokjokarta	Inl.	413,126	120,180	4,698	4,479	9,177	3,163	3,187	6,350
	Vr. O.	1,962		24	19	43	10	10	20
Soerakarta	Inl.	819,277	253,934	9,725	10,354	20,079	4,028	3,836	7,864
	Vr. O.	5,377		113	61	174	53	40	93
Madioen	Inl.	833,908	162,622	—	—	—	—	—	—
	Vr. O.	3,093		—	—	—	—	—	—
Kedirie	Inl.	604,277	121,809	9,881	9,854	19,735	4,293	4,004	8,297
	Vr. O.	5,631		81	86	167	61	46	107
Madura	Inl.	719,238	159,454	12,734	13,051	25,785	6,794	6,514	13,308
	Vr. O.	11,605		290	321	611	298	387	685
Totalen	Inl.			252,931	247,023	499,954	171,054	165,694	336,748
	Vr. O.			3,297	3,127	6,424	2,993	2,427	5,420
Te zamen				256,228	250,150	506,378	174,047	168,121	342,168

3. OPPERBESTUUR. Bij K. B. van 17 Dec. 1874 werd op verzoek eervol als gouvern.-generaal ontslagen Mr. J. LOUDON en vervangen door Mr. J. W. VAN LANSBERGE, gezant te Brussel, die op 26 Maart 1875 het bestuur aanvaardde.

In de Raad van Indië werd de vice president de Heer F. N. NIEUWENHUYZEN, bij K. B. van 27 Aug. 1873 op verzoek eervol ontslagen en vervangen door Mr. O. VAN REES, lid van de 2e Kamer der Staten Generaal en oud-raad van Indië. Jhr. Mr. W. RAPPARD, sedert Mei 1873 op wachtgeld, ontving bij K. B. van 13 Juni 1875 N°, 18, op verzoek eervol ontslag uit 's lands dienst.

De Vice-President van den Raad van Indië werd eervol ontheven van de hem in Maart 1874 opgedragen commissie in het belang der verbetering van de Indische belastingen, omdat het Opperbestuur meende, dat deze taak volgens art. 36 Regeeringsregl., niet wel gelijktijdig met de betrekking van Vice-Pres. kon worden waargenomen.

4. MEDEDEELINGEN VAN STAATKUNDIGEN EN ALGEMEENEN AARD (*Kol. Verslag* bl. 1—27). In § 1 worden de *Betrekkingen met het buitenland* besproken.

In § 2 wordt een overzicht medegedeeld van den algemeenen toestand der verschillende residentiën van *Java* en *Madura*, terwijl in § 3 de *Buitenbezittingen en naburige inlandsche staten* worden behandeld. De geschiedenis der verdere expeditie tegen Atjeh wordt daarin vervolgd.

5. LANDMACHT. Het bevel over het leger werd opgedragen aan den tot luit.-generaal benoemden gen.-majoor G. P. DE NEVE, terwijl de luitenant generaal N. H. W. S. WHITTON op verzoek eervol uit den mil. dienst werd ontslagen.

De sterkte van het leger was ultimo December 1874, met inbegrip van de meer benoodigde officieren, onder-officieren en manschappen voor de expeditie naar Atjeh.

	Sterkte.	Tegenwoordige formatie.	Overcompleet.	Incompleet.
Europeesche officieren..	1,336	1,476	〃	140
Inlandsche 〃	6	〃	6	6
Europ. onder-offic. en mansch.	12,974	12,517	457	〃
Afrik. 〃 〃 ...	412	418	〃	6
Amboin. 〃 〃 ...	896	803	93	〃
And. inlanders............	15,521	15,456	65	〃
Tot. onder-offic. en mansch.	29,803	29,194	609	〃

Hierbij worde het volgende opgemerkt: "De formatie van het Indische leger is oorspronkelijk gegrond op het K. B. van 2 Aug. 1853, litt. E, waarin achtereenvolgens verschillende blijvende wijzigingen werden gebracht; de dientengevolge permanent geldende formatie wordt in het regeeringsverslag van 1875 bestempeld met den naam "normale formatie."

Evenwel komt het nu en dan voor, dat die "normale formatie" *tijdelijk* — met het oog op voorbijgaande omstandigheden — wijziging behoeft; de uit dien hoofde tijdelijk gesanctioneerde afwijkingen van de normale formatie zijn oorzaak, dat deze laatste in den regel verschilt van de oogenblikkelijk geldende formatie, die hier wordt aangeduid als "tegenwoordige formatie."

Eene vermelding van deze zinsneden uit het regeeringsverslag scheen raadzaam ter voorkoming van misverstand. Immers, de woorden "normale formatie" en "tegenwoordige formatie" zouden, in verband gebracht met de vroeger gebruikte termen "organieke formatie" en "feitelijke formatie", licht doen denken, dat het leger in Indië behalve een werkelijke sterkte vier verschillende formaties had.

Het leger was als volgt samengesteld:

TEGENWOORDIGE FORMATIE.

	Staven en diensten.	Wapens.				Totaal.
		Infanterie.	Cavalerie.	Artillerie.	Mineurs en sappeurs.	
Luitenant-generaal....	1	〃	〃	〃	〃	1
generaal-majoors.....	2	〃	〃	〃	〃	2
kolonels............	9	〃	1	〃	〃	10
luitenant-kolonels...	17	9	1	1	〃	28
majoors............	35	23	1	1	1	61
kapiteins..........	133	181	8	22	3	347
1ste luitenants.....	260	276	15	34	6	591
2de 〃	102	287	14	29	4	436
	559	776	40	87	14	1,476

STERKTE op 31 Dec. 1874.

	Staven en diensten.	Wapens. Infanterie.	Cavallerie.	Artillerie.	Mineurs en sappeurs.	Totaal.
Luitenant-generaal	1	〃	〃	〃	〃	1
generaal-majoors	2	〃	〃	〃	〃	2
kolonels	9	〃	〃	〃	〃	9
luitenant-kolonels	22	10	1	1	〃	34
majoors	39	21	2	1	1	64
kapiteins	113	179	8	22	3	325
1ste luitenants	225	299	13	32	2	571
2de 〃	60	248	5	21	2	336
	471	757	29	77	8	1,342

Het cijfer der onder-officieren en manschappen op 31 December 1874 was als volgt:

	Tegenw. formatie.	Sterkte.
Infanterie	22,012	23,195
Artillerie:		
Personeel	2,470	2,444
Materiëel	482	426
Paarden	483	505
Muildieren	〃	11
Cavallerie:		
Personeel	1,075	881
Paarden	851	771
Genie	363	311
Mineurs en sappeurs	390	296
Topografisch bureau, enz.	28	20
Militaire verkenningen	72	44
Corps stafmuziekanten	31	30
Onder-offic.-kwartierm.	75	78
Militaire school	128	72
Kader bij het korps pupill.	38	55
Idem bij h mil. huis v. arr.	24	21
Hospitaaldienst	1,451	1,051
Schrijverspersoneel	555	480
Gedetineerden	〃	347
Boven de form. gevoerde	〃	52
Totaal	29,194	28,803

Bij de "tegenw. form." zijn niet medegerekend 300 Europ., 16 Afrik., 32 Amboinesche en 376 Inlandsche pupillen; bij de "sterkte" 419 Europ., 11 Afrik., 6 Amboinesche en 15 inlandsche pupillen.

De "normale formatie" bedroeg op 31 Dec. 1874 30,215 man (onderoffic. en manschappen) en 1361 paarden.

De aanvulling van het aantal onder-officieren en manschappen wordt in den volgenden staat opgegeven:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Suppletie uit Nederland of van de kust van Guinea.					
Nederlanders	792	1,017	904	2,674	1,336
Andere Europeanen	514	85	17	653	892
Afrikanen	89	—	83	4	1
Totaal	1,395	1,102	1,004	3,331	2,229
Werving in Indië.					
Europeanen	146	180	130	174	154
Afrikanen	—	—	1	3	3
Amboineezen	42	93	68	211	88
Javanen	807	1,087	1,006	2,498	2,488
Madureezen	21	21	44	74	38
Boegineezen	90	111	93	107	84
Totaal	1,106	1,492	1,354	3,067	2,855

Adjudant-onderofficieren van vorige jaren dienstdoende 2e luitenants (European.).	—	1	1	—	—
Terug v. detent., als niet m. voor mem. gev. enz.					
Europeanen..........	38	36	49	39	119
Afrikaan.............	—	—	—	—	1
Inlanders............	83	117	128	136	454
Totaal.....	121	153	177	175	574
Algemeen totaal......	2,622	2,748	2,536	6,573	5,658
Getal réengagm. v. 1—6 j.					
Europeanen..........	930	873	811	1,174	1,318
Afrikanen............	18	3	86	69	52
Inlanders............	1,337	1,084	1,155	1,262	1,920
Totaal.....	2,285	1,960	2,052	2,505	3,290

Van de réengagementen in 1874 waren 565 voor 1 jaar, 799 voor 2, 177 voor 4 en 1749 voor 6 jaren.

Het verlies der troepen Europeanen, en Inlanders en Afrikanen was in:

		1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
gesneuveld.......	E.......	4	"	4	46	42
	A......	"	"	"	"	2
	I.......	"	"	2	22	4
overleden........	E.....	358	343	319		1,461
	A......	"	"	"	1,338	88
	I......	326	307	278		738
gepasporteerd	E.....	468	622	644	577	755
	A......	"	"	"	"	6
	I......	331	301	323	268	359
gegageerd........	E.....	254	296	316	340	321
	A......	"	"	"	"	4
	I......	298	376	482	454	362
tot offic. bevorderd.	E......	51	58	43	28	39
gevonnisd........	E......	29	60	48	46	41
	A......	"	"	"	"	4
	I.......	67	55	46	45	36
voor memorie gebracht	E......	23	35	27	15	17
	I........	2	4	6	3	—
gedeserteerd enz.	E......	55	88	131	114	96
	A......	"	"	"	"	5
	I......	409	461	528	605	729
Totaal....	E....	1,242	1,502	1,532	1,991	2,772
	A......	"	"	"	"	109
	I....	1,433	1,604	1,665	1,774	2,228
Algemeen totaal........		2,675	3,106	3,197	3,765	5,109

Onder de gesneuvelden zijn niet medegerekend in 1872 1, in 1873 5, in 1874 1 officieren.

Onder de overledenen zijn in 1872 8, in 1873 38, in 1874 104 aan de gevolgen van door den vijand bekomen wonden overleden.

De zeer breedvoerige ziekte en sterftestaten hebben de volgende totaalcijfers:

	Java en Madura.			Buitenbezittingen.		
	behandelden.	herstelden.	overledenen.	behandelden.	herstelden.	overledenen.
1870	36,182	34,200	419	22,691	21,743	225
1871	36,858	34,794	470	21,625	20,804	227
1872	43,334	41,273	392	19,133	18,179	177
1873	42,066	39 391	1,000	23,431	22,365	214
1874	52,694	47,709	2,105	26,033	25,033	255

De percentsgewijze verhouding der overledenen was tot de:

		1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
behandelden.	Java en Madura	1.15	1.27	0.11	2.37	3.99
	Buitenbezitt...	0.99	1.05	0.92	0.91	0.97
legersterkte..	Java en Madura	2.52	2.6	2.39	6.79	11.53
	Buitenbezitt...	2.05	2.16	1.63	1.60	2.26

De sterfte onder het Europesche gedeelte des legers was:

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
1870	2.85	2.27
1871	2.8	2.02
1872	2.6	2.01
1873	9.34	1.98
1874	15.44	3.11

Bij deze ziekte- en sterfteverhoudingscijfers zijn thans ook voor 1873 in rekening gebracht de gegevens der 2de expeditie tegen Atjeh, alsmede de opgaven betreffende Siboga, beiden in het vorige verslag buiten rekening gebleven.

Zeer verschillend is de sterfteverhouding op plaatsen aan de kust en binnenslands op Java en Madura. In verhouding tot de sterkte van het garnizoen was de sterfte:

	Europeanen.		Afrikanen.		Inlanders.	
	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.	Plaatsen aan de kust.	Plaatsen binnenslands.
1870	2.89	2.79	—	0.87	2.56	1.41
1871	3.22	2.43	6.66	1.44	2.96	1.61
1872	3.93	1.63	5	0.818	3.67	1.03
1873	13.65	3.37	26.31	1.29	4.78	2.1
1874	20.72	4.65	26.5	4.36	8.21	2.57

Op de Buitenbezittingen was het cijfer der sterfteverhouding in 1870 2.05, 1871 2.17, 1872 1.62, 1873 1.60 en 1874 2.26.

Omtrent de *Atjeh-expeditie* worden vele bijzonderheden medegedeeld.

Gezondheidstoestand bij de bezetting te Atjeh van 26 April

1874—1 Juli 1875: op eerstgenoemden datum in het hospitaal aanwezig 219 lijders (militairen en niet militairen). Sedert bijgekomen 15.104, geëvacueerd en hersteld 12.940, overleden 1629 personen, waaronder 123 militairen. Onder het totaal geëvacueerden en herstelden zijn begrepen 8373 herstelden, 4343 geëvacueerden, en 224 personen, van wie niet is opgegeven of zij hersteld zijn dan wel geëvacueerd.

Verliezen te Atjeh geleden. Sedert het begin der 2de expeditie tot 30 Juni 1875 werden te Atjeh ter verpleging opgenomen 21,444 man, terwijl 8,039 werden geëvacueerd.

Overleden zijn te Atjeh 1,938 man (de gesneuvelden die op 't slagveld begraven werden niet medegerekend); na de evacuatie 2,542 man, onder welk cijfer niet begrepen zijn zij, die tijdens de evacuatie aan boord overleden; verder werden afgekeurd voor de verdere waarneming van den militairen dienst 178 man; het totaal verlies van het leger bedroeg dus (behalve de gesneuvelden, op 't slagveld begraven, en de tijdens de evacuatie overledenen) 2,720 man.

Het *personeel* naar het oorlogstooneel te Atjeh gezonden, deels tot aanvulling, deels op buitengewone aanvrage van den civielen en militairen bevelhebber, bedroeg van 26 April 1874 tot Mei 1875 de volgende cijfers: aan officieren 219, aan minderen, te weten Europeanen 3,424, Afrikanen 164, Amboinezen 350, Inlanders 2,184 en aan vrije werklieden (Inlanders en Chinezen) 3,200, te zamen 9,541 man.

Op 1 Maart 1875 bestond de voorloopige bezetting van Atjeh uit 219 officieren, 2,478 Europesche, 363 Amboineesche en 2,500 Inlandsche en Afrikaansche onderofficieren en manschappen: te zamen 5,341 minderen.

Het aantal op-het-slagveld geblevenen (begraven of niet) wordt niet vermeld.

De *gewapende corpsen*, niet rechtstreeks tot het leger behoorende, bestonden uit:

		Schutterij.		Pradjoerits.		Legioenen.		Barissans.	
		Eur.	Inl.	Eur.	Inl.	Eur.	Inl.	Eur.	Inl.
formatie...	ult. 1873...	onbep.	onbep.	58	2,054	"	1,309	14	2,975
	ult. 1874...	onbep.	onbep.	60	2,148	"	1,309	14	2,975
sterkte....	ult. 1873....	4,244	574	59	2,001	"	1,309	14	1,908
	ult. 1874....	4,069	695	58	1,965	"	1,241	14	2,099

In § 3, *bijzondere instellingen en bepalingen*, bl. 39 volg., wordt onder andere melding gemaakt van het Kon. Besl. van 6 October 1874, n°. 10 (*Ind. Staatsbl.* 1875, n°. 91) waarbij het in 1869 ingestelde eereteeken voor belangrijke krijgsbedrijven, is toegekend met het opschrift "Atjeh 1873 en 1874", aan hen, die aan de krijgsverrichtingen deel namen tusschen het begin der 1ste en het eind der 2de expeditie (25 April 1874).

Omtrent de *inrichtingen tot opleiding* van militairen en officieren wordt o. a. van de *Militaire school* te *Meester Cornelis* vermeld,

dat in 1874 6 élèves met goed gevolg het examen van 2de luitenant der infanterie hebben afgelegd, terwijl de school ult°. December 1874 telde 58 élèves. De opleiding bij de corpsen gaf weinig bevredigende resultaten, daar geen der onderofficieren aan het examen voldeed.

Bij het corps pupillen werden in dat jaar 80 pupillen opgenomen; 33 werden bij het leger ingedeeld. De sterkte van het corps bedroeg ult°. December 1874 419 man, zonder het kader.

De *corpsscholen* verkeeren ten gevolge van den oorlog in een ongunstigen toestand; de *kaderschool* werd door den oorlog met Atjeh tijdelijk opgeheven.

De *artillerieschool* te *Weltevreden* telde 9 élèves, van welke 1 op verzoek werd ontslagen; nieuwe élèves werden niet opgenomen.

Topografische dienst. In de residentiën Batavia, Rembang, Kediri, Soerabaya en de Preanger-Regentschappen werd voortgegaan met de terrein-opneming; slechts ongeveer 1881 □ palen werden in kaart gebracht; gebrek aan geschikt personeel, mede ten gevolge van de toevoeging van een opnemingsbrigade aan de 2de Atjeh-expeditie, was de oorzaak dat het werk niet meer vorderde. Het debiet van kaarten aan particulieren bedroeg *f* 1,481. Twee nieuwe kaarten zagen het licht, n. l. van Tagal en van Japara.

Krijgsverrichtingen. Het *Koloniaal Verslag*, bl. 42 volg., bevat een relaas van de verrichtingen tegen Atjeh, onder het commando van den Kolonel J. L. J. H. PEL.

Het jaar dat verstreek na het vertrek van de hoofdmacht der 2e expeditie, werd met gunstig gevolg gebruikt om een keten van versterkingen te leggen rondom Kotta Radja en tevens om de gemeenschap met de zee open te houden.

Den 12 Juni werd kolonel PEL, die intusschen tot gener.-majoor was benoemd, tijdelijk vervangen door den kolonel der infanterie G. B. T. WIGGERS VAN KERCHEM.

Koloniaal Militair Invalidenhuis op Bronbeek bij Arnhem. Gedurende 1873 werden in deze inrichting, die zich in voortdurenden bloei mag verheugen, gemiddeld per dag 171 oud-militairen van het Nederlandsch Indisch leger verpleegd. In den loop van dat jaar werden 33 verpleegden op hun verzoek ontslagen, 15 zijn overleden en 6 werden wegens wangedrag verwijderd; daarentegen werden er 70 nieuw toegelaten. Den laatsten December telde het gesticht 53 gegradueerden en 133 niet gegradueerden.

De opbrengsten van landbouw en veeteelt werden door den kommandant geschat op *f* 5038; zoodat de arbeid der invaliden een voordeel van *f* 634 opleverde, na aftrek der uitgaven ten behoeve der zoogenaamde boerderij, ten bedrage van *f* 4404.

In het geheel bedroegen de uitgaven voor het gesticht in 1874 *f* 65,832, doch deze werden voor een deel gedekt door de gagementen der verpleegden, te zamen *f* 18,393, zoodat het invalidenhuis den lande niet meer dan *f* 47,439 kostte.

6. ZEEMACHT. Zie, behalve het *Koloniaal Verslag*, bl. 51 volg., de bijlagen tot de *Concept Staatsbegrooting* voor 1876.

Kommandement. Met het bevel over de zeemacht in Nederlandsch Indië en het beheer van het Departement van Marine aldaar, bleef in 1874 belast de schout bij nacht, thans vice-admiraal F. L. GEERLING.

Soort der schepen.	Aantal vuurmonden.	Aanwezige bemanning op 1 Jan. 1874. Europ.	Inland.	Aanw. bemanning op ult. Dec. 1874. Europ.	Inland.
Auxiliair eskader.					
1 fregat	51	469	28	44	2
1 schroefstoomschip 1e kl.	16	216	18	209	49
3 dito 2de kl., te zamen	32	477	51	441	84
2 dito 4de kl.	70	145	48	132	40
Ind. militaire marine.					
13 schroefstoomsch. 4e kl.	455	544	177	688	155
1 raderstoomtransportsch.	2	165	79	69	27
4 raderstoomsch. 3e kl.	16	283	65	292	86
3 dito 4e kl.	10	159	82	151	87
1 opnemingsvaartuig	〃	〃	〃	31	27
3 wachtschepen	39	585	191	668	219
		3,043	739	2,725	766

Onder 't cijfer 3043 Europ. is *niet* medegerekend het vaste personeel van 16 personen aan wal; onder de 2725 Europ. zijn eveneens *niet* medegeteld de 17 man aan wal; doch daaronder is *wel* begrepen het detachement mariniers, tijdelijk bij het leger ingedeeld en 306 man sterk.

In 1874 bestond de bemanning der oorlogschepen gemiddeld uit 3532 koppen, waarvan 2810 Europeanen (259 officieren en 2551 scheepsonderofficieren en minderen, (het korps mariniers daaronder begrepen) en 766 inlanders.

Het getal behandelde zieken en overledenen was in

	Sterkte. Europeanen.	Inlanders.	Behandelden. Europeanen.	Inlanders.	Overledenen. European.	Inlanders.
1870	2957	967	6825	1902	36	30
1871	2483	831	5959	1805	35	29
1872	2326	770	4922	1218	33	36
1873 1e sem.	2229	767	2727	1092	29	13
〃 2e 〃	3259	756	2783	661	42	18

De overledenen stonden tot de sterkte als 1:

	voor de Europeanen.	voor de inlanders.
1870	82.19	32.23
1871	70.94	28.65
1872	70.49	21.39
1873 1e sem.	76.86	59.0
〃 2e 〃	77.59	42.0

De volledige opgaven omtrent 1874 zijn niet medegedeeld.

De verliezen der zeemacht bij de 1e en 2e expeditie tegen Atjeh waren:

	officieren.	adelborsten.	minderen.
gewond	1	1	53
gesneuveld	—	1	5
aan wonden overleden	1	1	3
door vermoeienis bezweken	1	—	—

In 1874 zijn gewond 11, gesneuveld 1 Europeaan.

Verder bestond op 31 Dec. 1874 de gouvernements marine in Nederl. Indië uit de volgende (in dienst, reparatie of aanbouw zijnde vaartuigen) te weten:

	Vuurmonden.	Bepaalde sterkte. Europeanen.	Inlanders.
Zeestoomers.			
2 schroefstoomschepen	14	16	114
4 raderstoomschepen	22	32	160
3 dito in conserv. en aanbouw	—	—	—
Rivierstoomers.			
6 raderstoomschepen	29	23	143
47 gewapende houten booten	141	—	752
13 adviesbooten (houten)	26	—	143
Speciale vaartuigen (administratief bij de gouvernementsmar. ingedeeld).			
1 schroefstoomschip	—	7	36
1 raderstoomschip	—	2	11
1 bebakeningsvaartuig (houten zeilschip)	—	1	10

Onder de bemanning der gezamenlijke gouvernementsschepen overleden in 1874 1 Europeaan en 50 inlanders

Omtrent den arbeid in de marine-etablissementen te Soerabaja en Onrust en de fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaja, worden de volgende opgaven medegedeeld:

ETABLISSEMENT TE SOERABAJA.

	Verrichte dagdiensten. Vrije ambachtsl.	Vrije koelies.	Uitbet. arbeidsl.	Geldswaarde van verwerkte mat.
1870	263,444	8,934	*f* 164,170	*f* 370,800
1871	232,258	14,517	" 154,035	" 377,466
1872	373,815	45,069	" 216 942	" 431,150
1873	497,216	83,357	" 420,339	" 597,386
1874	507,162	106,425	" 499,595	" 639,328

ETABLISSEMENT OP ONRUST.

Aantal verrichte dagdiensten.

	Vrije werklieden. Ambachtsl.	Koelies.	Dwangarbeiders. Ambachtsl.	Koelies.	Totaal. Ambachtsl.	Koelies.
1870	42,425	—	25,402	4,373	67,647	4,373
1871	49,815	—	33,747	7,596	83,562	7,596
1872	32,585	410	40,516	11,543	73,101	11,953
1873	36 030	5.553	35.872	8,314	71,902	13.867
1874	42,521	3,369	27,767	4,466	70,288	7,835

	Uitbetaalde arbeidsloonen.			Geldswaarde van verwerkte materialen.
	Vrije werklieden.	Dwangarbeiders.	Totaal.	
1870....	*f* 97,151	*f* 30,743	*f* 127,894	*f* 73,866
1871....	" 104,767	" 50,668	" 155,444	" 123,453
1872....	" 93,470	" 63,168	" 156,638	" 118,069
1873....	" 107,326	" 48,667	" 155,993	" 137,019
1874....	" 113,335	" 29,919	" 143,254	" 138,796

Onder de *f* 107,326 loonen, aan vrije werklieden in 1873 uitbetaald, is begrepen *f* 16,473 voor 5491 vrije koelies, die bij gebreke van veroordeelden zijn gebruikt voor het laden en lossen van steenkolen.

FABRIEK VOOR DE MARINE EN HET STOOMWEZEN TE SOERABAJA.

	Aantal verrichte dagdiensten.		Uitbetaalde arbeidsloonen.	Geldswaarde van verbruikte materialen.
	Vrije ambachtsl.	Vrije koelies.		
1870........	280,384	7,527	*f* 149,707	*f* 202,915
1871........	228,586	12,220	" 153,431	" 225,780
1872........	264,240	13,108	" 173,848	" 212,092
1873........	244,669	11,754	" 179,167	" 209,752
1874........	253,789	9,862	" 179,197	" 213,588

Aan de fabriek werd verwerkt aan bewerkt en onbewerkt ijzer respectievelijk 422,900, 435,360, 299,500, 415,306 en 300,800 kilo en verbruikt aan steenkolen 494,000, 1,475,250, 1,459,000 1,544,100 en 1,375,000 kilo.

De *loodsgelden* brachten in 1873 op *f* 89,491.

Op bl. 59 volg. van het *Verslag* worden verder mededeelingen gevonden omtrent de bebakening, kustverlichting, haveninrichtingen, bij welke laatste wordt opgegeven, dat de opbrengst der haven- en ankeragegelden in 1873 bedroegen *f* 1,126,109, en den hydrographischen en geographischen dienst.

De verrichtingen der zeemacht bepaalden zich hoofdzakelijk tot de deelneming aan den oorlog met Atjeh. In de wateren van Atjeh bestond zij op ult. Dec. uit 17 oorlogsbodems, 1 gouvernementsstoomer en 2 gewapende booten onder bevel van den kapt. ter zee H. B. KIP.

7. RECHTSWEZEN EN DEPARTEMENT VAN JUSTITIE. In deze afdeeling, bl. 60 en volg. van het *Verslag* voor 1874, worden de volgende statistische mededeelingen gevonden, die ook thans weder worden opgenomen, daar in het *Verslag* voor 1875 geene gerecht. statistiek voorkomt.

Het aantal burgerlijke en militaire gevangenen in Nederlandsch Indië bedroeg 31 December 1873 18,733, waaronder, met inbegrip van 3,500 dwangarbeiders, toegevoegd aan de tweede expeditie tegen Atjeh, en de 400 bij de militaire macht in Deli gedetacheerd, 13,909 veroordeelden tot dwangarbeid in en buiten de ketting tegen 17,714 en 12,832 in 1872, ongerekend de praeventive gevan-

genen in 1872 en 1873 3,836 en 3,656, noch ook de gegijzelden gedurende het geheele jaar in 1872 588 tegen 334 in 1873.

Van de bijgekomene gevangenen waren veroordeeld:

	1872.	1873.
tot tuchthuisstraf en tot kruiwagenstraf.........	225	98
〃 gevangenisstraf of detentie................	630	734
〃 dwangarbeid in den ketting................	1,837	2,424
〃 〃 buiten den ketting............	10,146	10,254

terwijl op de politierol tot gevangenisstraf en ten-arbeidstelling voor de openbare werken werden veroordeeld het volgende aantal inlanders en met dezen gelijkgestelden:

	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.
Java en Madura..	50,666	49,881	52,462	57,274	52,234
Buitenbezittingen.	19,566	19,617	19,080	19,410	17,726
	70,232	69,498	71,542	76,684	69,960

Zie verder bijlage E. *bis* van het *Koloniaal Verslag* van 1874.

Van het *Recht van gratie* werd door den Gouverneur-generaal in 1875 het volgende gebruik gemaakt:

		Verzoeken toegestaan.	Verzoeken afgewezen.
Doodstraf....................	Europeanen......	20	417
	Inlanders enz...	187	
Tuchthuis, gevangenis-, detentie-, kruiwagen enz................	Europeanen.....	161	
	Inlanders enz...	932	
Verbanning, boeten enz..........	Europeanen......	28	
	Inlanders enz....	67	

Al de tot de doodstraf veroordeelde Europeanen waren militairen. Aan 41 Inlanders en 3 Chinezen, ter zake van moord of medeplichtigheid daaraan tot de straffe des doods met den strop veroordeeld, werd lijfsgenade geweigerd.

Omtrent het *Recht van verblijf* wordt medegedeeld, dat door den Gouverneur-generaal zijn verleend 106 vergunningen aan Europeanen en 2063 aan Chinezen, Arabieren en andere vreemde Oosterlingen, terwijl het getal door de hoogste gewestelijke gezaghebbers op de buitenbezittingen verleende vergunningen niet geheel bekend is.

Wegens *drukpers-delicten* werden aangebracht 7 vervolgingen, terwijl nog 3 van 1873 aanhangig waren. Van deze 10 vervolgingen eindigden 6 met veroordeeling, 1 met vrijspraak, 2 met weigering van rechtsingang en 1 zaak bleef aanhangig.

De *afschaffing der slavernij* in de bezitting buiten Java en Madura werd verder voorbereid. Voor de Padangsche bovenlanden schijnt deze zaak thans in staat van wijzen. Voor Celebes en onderhoorigheden werden de noodige maatregelen genomen voor de zoogenaamde registratie der slaven. In de overige buitenbezit-

tingen, die rechtstreeks onder het gouvernementsbestuur staan, wordt geen eigenlijke slavernij meer gevonden; slechts hier en daar merkt men enkele overblijfselen van deze instelling.

Het aantal *Advocaten* bedroeg ult. December 1874 30.

Omtrent de *Wees- en boedelkamers* bevat het *Verslag*, Bijl. L, een breede tabel, waaruit echter geen overzicht kan worden medegedeeld wegens het gebrek aan volledige opgaven.

8. ALGEMEENE REKENKAMER EN COMPTABILITEIT (Bladz. 73 volg. van het Verslag). Hieromtrent worden geene statistische cijfers medegedeeld.

9. ALGEMEEN BURGERLIJK BEHEER (Bladz. 74 volg. van het Verslag). Als boven.

10. DEPARTEMENT VAN BINNENLANDSCH BESTUUR (*Kolon. Verslag*, bl. 74 volg.). De 1ste afd. van dit hoofdstuk bevat de administratieve maatregelen in het belang van het *gewestelijk en plaatselijk bestuur en de politie*, waarin geene statistische mededeelingen voorkomen.

De 2de afd. *Persoonlijke diensten* bevat (bl. 79) en in bijl. N. zeer breede opgaven omtrent de heerendiensten, waaruit blijkt, dat het totaal heerendienstplichtigen in de gouvernementslanden op Java en in de afdeeling Pamakassan (Madura) beliep in 1874 2,257,952 tegen 2,221,109 in 1873, waaronder echter 494,366 en 485,371, die volgens de adat niet als volle heerendienstplichtigen konden worden aangemerkt, waar in stede van tot 52 dagen, slechts tot 26 of 13, sommigen ook tot 17 of 8 dagen dienst per jaar gehouden waren. Het getal dagdiensten, dat gevorderd kan worden, bedroeg in 1874 101,752,594, in 1873 100,127,490. Intusschen werd in elk dier jaren over nog niet ⅓ gedeelte der diensten beschikt. Het navolgend aantal diensten werd namelijk gepraesteerd:

Bijzondere diensten.	1873.	1874.
Bezetten van wachthuizen	7,043,425	7,017,125
Diensten bij inlandsche hoofden	7,098,942	6,490 342
〃 van anderen aard	3,340,248	3,350,339
Algemeene diensten aan openbare werken in het belang der inlandsche bevolking.		
Voor onderhoud	9,658,932	10,240,822
Voor eersten aanleg of vernieuwing	3,525,528	3,217,653
	30,667,075	30,316,281

Wat de Buitenbezittingen betreft, worden de volgende cijfers medegedeeld:

In de adsistent-residentie Benkoelen werden gedurende 1874 van de 29,887 heerendienstplichtigen 587,318 dagdiensten gevorderd. In de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo zou het getal heerendienstplichtigen bedragen ongeveer 85,378, die in 1874 42,120

dagdiensten met- en 798,480 zonder betaling praesteerden, te zamen 840,600. In het gouvernement van Celebes werden door 66,812 huisgezinnen 1,252,516 dagdiensten gepraesteerd, 118 per huisgezin.

Afd. 3 *Landelijke inkomsten en bedrijfsbelasting.* Het jaar 1873 was het eerste der werking van de nieuwe landrente-regeling op Java en Madura, vastgesteld bij de ordonnantiën van 3 April en 11 Dec. 1872 (*Ind. Staatsblad* N°. 66, 219*a* en 241). Een overzicht van die landrenteheffing over 1873 (bl. 84 van het Verslag voor 1874) heeft de volgende totaalcijfers:

De uitgestrektheid in bouw van de voor vast aangeslagen bouwgronden was 2,733,896, waarvan 2,181,389 sawahs, 352,355 tegalvelden, 5,541 nipabosschen, 42,268 boomgaarden en 152,343 woonerven (belastbare uitgestrektheid).

Het bedrag van den vijfjarigen aanslag dier bouwgronden was *f* 17,171,911.

Uitgestrektheid in bouws, naar gissing, van niet voor vast aangeslagen velden 146,653, waarvan het bedrag van den aanslag beliep *f* 468,945 of gemiddeld per bouw *f* 3.20.

Totaal bedrag van den aanslag in 1873 *f* 15,170,880 (tegen *f* 13,900,364 in 1872) of gemiddeld bedrag per bouw *f* 6.28, welk bedrag en *f* 15,170,880 echter door afschrijvingen en vrijstellingen, voor zoover bekend was, te verminderen is met *f* 268,986.

Bedrag, nog niet aangezuiverd, onder ult°. Dec. 1873 *f* 765,398.

Voor 1874 zijn geen belangrijke veranderingen in het Verslag medegedeeld.

Van de landelijke inkomsten op de *Buitenbezittingen* wordt nog vermeld, dat zij op Borneo bedroegen 1,551,766 gantangs of *f* 114,653, waarvan in 1874 betaald werd *f* 106,158.

De *belasting op de vischvijvers* op Java en Madura bracht op in:

1870	*f* 253,415	1873	*f* 260,812
1871	〃 253,882	1874	〃 264,825
1872	〃 247,318		

De verpachting van de *vogelnestgrotten* op Java en Madura, tot het domein behoorende, bracht op in 1873 *f* 104,364, in 1874 *f* 124,788, in 1875 *f* 158,796. In 1874 had geen *verkoop* van vogelnestjes plaats.

Bedrijfsbelasting. Sedert Juli 1871 wordt deze belasting ook in de Preanger-regentschappen geheven. Zij bracht op in

	Aanslag		Achterstallig ulto. Dec.	
	met de Preanger-regentschappen.	zonder de Preanger-regentschappen.	met de Preanger-regentschappen.	zonder de Preanger-regentschappen.
1868	*f* 〃	*f* 926,370	*f* 〃	*f* 41,800
1869	〃 〃	〃 942,621	〃 〃	〃 44,200
1870	〃 〃	〃 1,002,858	〃 〃	〃 48,669
1871	〃 1,082,971	〃 1,052,634	〃 46,309	〃 46,301
1872	〃 1,153,211	〃 1,088,022	〃 34,555	〃 33,920
1873	〃 1,164,793	〃 1,106,125	〃 41,073	〃 38,063
1874	〃 1,218,010	〃 —	〃 31,895	〃 —

Voor het Buitenzorgsche onderdistrict Bloeboer, waar de belasting met 1 Januari 1873 werd ingevoerd, ontbreken in bovenstaande tabel de cijfers.

Eene gewestelijke ontleding der cijfers van 1874, naar gelang van den landaard der belastingschuldigen, tevens opgaven betreffende nopens de klassen van aanslag, wordt aangetroffen in bijlage O van het Koloniaal Verslag. Daaruit de volgende totaalcijfers:

	Inlanders.	Chineezen.	Andere vreemde Oosterlingen.	Totaal.
Bedrag van den aanslag . *f*	1,007,918	187,670	22,421	1,218,010
Achterstand 31 Dec. 1874. 〃	20,429	8,407	3,059	31,895
Personen, aangeslagen in de belasting met een bedrag van:				
f 1	146,171	1,559	358	148,088
〃 1— 2	101,014	3,486	1,945	106,445
〃 2— 3	53,074	5,683	709	59,466
〃 3— 4	33,495	2,972	445	36,912
〃 4— 5	16,655	2,146	458	19,259
〃 5— 10	19,452	4,556	572	24,580
〃 10— 15	3,613	1,391	118	5,122
〃 15— 25	1,957	1,082	78	3,117
〃 25— 50	1,325	709	62	2,096
〃 50— 75	400	165	16	581
〃 75—100	56	69	5	130
〃 100—150	146	52	4	202
〃 150—200	46	23	1	70
〃 200 - 300	8	13	2	23
〃 300 -400	3	10	〃	13
〃 400—500	〃	5	1	6
In 1874	377,415	23,921	4,774	406,110
〃 1873	387,034	23,824	4,549	415,477

Hieruit blijkt, dat de inlanders meest waren aangeslagen in de klasse van *f* 1, en de Chineezen in de klasse boven *f* 1—2, en dat van de in de belasting aangeslagenen waren ruim 7 pct. vreemde Oosterlingen, die echter voor ruim 17 pct. deelden in het totaal bedrag van den aanslag.

Uit de afdeeling *Agarische aangelegenheden: afstand van grond* (bl. 86—98) blijkt o. a. het volgende.

Verhuur van grond door inlanders aan niet-Inlanders.

Bij voortduring werden steeds vele gronden ingehuurd, bij mondelinge of althans niet geregistreerde overeenkomst. De ordonnantie op deze zaak betrekkelijk (*Ind. Staatsbl.* 1871, n°. 163), had op het eind van 1874 in Bantam, Batavia, Krawang en Banjoewangi nog in 't geheel geen toepassing gevonden. In de Preanger-regentschappen, Bagelen, Madioen, Probolinggo en Bezoeki werd zij niet dan bij uitzondering toegepast. In 1872 werd zij toegepast in 8 gewesten, 1873 in 13, in 1874 in 17. De geregistreerde overeen-

komsten bedroegen in 1872 (tweede halfjaar) 1128, in 1873 (eerste halfjaar) 6,436, in 1874 6,593; zij hadden betrekking op 2,714 op 6,825 en op 8,016 bouws.

Erfpacht (*uitgifte en conversie*).

In bijna alle gewesten van Java werd erfpacht *aangevraagd*; half Juni 1875 waren reeds 79 perceelen (24,500 bouws ruim) voorloopig of definitief toegezegd; geweigerd werden 13 perceelen (3,832 bouws).

Tot 15 Juni '75 werden door de *regeering ter aanbieding* aangewezen 6,661 bouws in 17 perceelen, waarvan 1136 bouws in 4 perceelen zijn toegewezen.

De *conversie* van huur in erfpacht werd toegestaan voor 18 perceelen (8861 bouws), geweigerd voor 1 perceel, terwijl op 15 Juni nog in behandeling waren 19 perceelen (9872 bouws).

Van al deze perceelen waren 26 in de registers ingeschreven, betrekking hebbende op 9 699 bouws en 23 pachters. Hiervoor was 1874/75 verschuldigd een erfpachtssom van *f* 14,760.

Woeste gronden worden nog steeds *in huur* verlangd; in 1874 kwamen er 12 verzoeken in, waarvan 2 werden ingetrokken, 1 geweigerd, 9 voorbereid. Het aantal huurperceelen op Java bedroeg bij het einde van 1874 110 (80 ondernemers en 44,948 bouws); hiervoor bedroeg de huurschat over 1874/75 *f* 256,233.

Op de buitenbezittingen werden slechts enkele perceelen in erfpacht aangevraagd, een n. l. in de Padangsche bovenlanden, dat werd geweigerd, drie op de eilanden Rhun, Pisang en Rozengain, die werden toegestaan, twee op Ceram; de laatsten werden geweigerd.

Verkoop van gronden. In 1874 werden kleine stukken gronds in vollen eigendom afgestaan tot een gezamelijke uitgestrektheid van 1,886,323 □ meters en voor *f* 84,791.

Afstand van grond met recht van opstal. In 1874 werden afgestaan 346,598 □ meter tegen betaling van *f* 4,724.

In de 5e afdeeling: *Agrarische, statistische en typographische opnemingen* en *kadaster* (bl. 98 v.v.) worden belangrijke mededeelingen gevonden omtrent de agrarische opmetingen, de statistieke opneming van Java, de typografische en statistieke opneming van Zuid-Celebes, de organisatie van het kadaster enz.

In afd. 6 *Transportkosten*, en bijlage S, worden besproken de maatregelen genomen tot het vervoer van gouvernementsproducten en de deswege gehouden aanbestedingen in 1874.

Afd. 7. *Pakketvaart en andere stoomvaartdiensten.* De Nederlandsch Indische Stoomvaartmaatschappij had op het einde van 1873 18 stoomschepen van 197 tot 1503, gezamenlijk 14,253 tonnen en van 40 tot 200, gezamenlijk 2365 paardekracht De vloot der maatschappij bleef gedurende 1874 bijna op dezelfde sterkte; zij werd vermeerderd met de Glendarroch (later Atjeh gen.) groot

1756 ton, terwijl de Koningin der Nederlanden, groot 515 ton, werd verkocht. In 1875 werd de vloot vermeerderd met 5 nieuwe schepen, metende te zamen 4605 ton.

De mail- en pakketvaartdienst had over het algemeen in 1874 geregeld plaats. De lijn Batavia—Tjilatjap werd in Januari, April en December niet geregeld bevaren, omdat de regeering van de stoomers gebruik maakte ten behoeve van Atjeh.

Omtrent het vervoer door de maatschappij bevat het verslag de volgende cijfers:

		1874.	1873.
Aantal vervoerde personen.............	gouvernem......	63,015	61,893
	particulieren.....	25,844	24,211
		88,859	86,104
Totale ontvangsten der Maatschappij (daaronder begrepen het gouvernem. subs. à *f* 6.97) per geogr. mijl		*f* 5,573,776	5,432,814
Afgelegde afstanden in Engelsche mijlen...	onder contr....	246,496	204,538
	buiten contr....	109,412	91,198
		355,908	295.736

Het aantal niet in geregelde pakketvaart varende stoomschepen vermeerderde in 1874 met 4, metende 444, terwijl 1 schip van 50 ton niet meer als stoomschip dienst doet.

Het rechtstreeks *stoomverkeer* tusschen Indië en Nederland werd in 1874 en begin van '75 onderhouden door 7 maatschappijen, met 23 schepen in geregelde vaart, en buitendien enkele schepen voor een bepaalde reis gecharterd.

De vaart tusschen Java en Australië is wegens de slechte uitkomsten gestaakt,

11. ONDERWIJS voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden. Zie *Kol. Verslag* bl. 104 volg. en de gedrukte *Verslagen over het onderwijs in Ned. Indië*.

Het *Gymnasium Willem III te Batavia* telde op 1 Januari 1874 in de afdeeling A, hoogere burgerschool, 132 leerlingen en bezat op het einde van den cursus 108; 9 leerlingen legden met goed gevolg het eindexamen af. Bij den nieuwen cursus, 1874/5, klom het cijfer tot 158. De afdeeling B, taal-, land- en volkenkunde, telde 1 Januari 1874 11 leerlingen, welk cijfer tot 13 klom. Van deze afdeeling legden 2 leerlingen, mede met goed gevolg, het groot-ambtenaarsexamen af. De nieuwe cursus begon met 7 leerlingen. De ontvangsten der inrichting bedroegen gedurende het dienstjaar 1874 *f* 51,115, de uitgaven *f* 194,921 tegen *f* 49,360 en *f* 172,085 in 1873.

Omtrent de *Ambachtsschool* te Soerabaja, in 1872 gesloten, was nog geene beslissing genomen.

Het aantal *Gouvernements lagere scholen* vermeerderde in 1874 met 4; het aantal leerlingen op die scholen met 418; dat der

hoofdonderwijzers met 2 en der hulponderwijzers met 6, terwijl het getal kweekelingen met 2 verminderde. Het aantal scholen, onderwijzers en leerlingen was 31 December als volgt:

	Java en Madura.		Buitenbezittingen.	
	1873.	1874.	1873.	1874.
Gouvernementsscholen	52	53	20	21
Hoofdonderwijzers	52	53	20	21
Hulponderwijzers	81	74	27	28
Kweekelingen	6	13	2	1
Betalende leerlingen	1,823	1,808	618	636
Nietbetalende 〃	2,144	2,352	726	785
te zamen	3,965	4,160	1,344	1,421
Waarvan:				
in de laagste klasse	2,142	2 242	742	769
〃 〃 middelste 〃	1,408	1,507	413	485
〃 〃 hoogste 〃	415	411	189	167
kinderen van inlanders en vreemde Oosterlingen	216	192	175	192

De kosten van dit onderwijs worden niet opgegeven.

Het aantal *bijzondere scholen* bleef nagenoeg op dezelfde hoogte; er waren 29 scholen met 86 onderwijzers, 5 kweekelingen en ongeveer 2000 leerlingen.

In deze opgaven zijn niet opgenomen de school van de loge "de Ster in het Oosten" voor uitgebreid lager onderwijs, een particuliere namiddagschool te Samarang speciaal voor de Nederlandsche, Fransche en Engelsche taal en het rekenen, de aldaar aanwezige gymnastiekschool, en de herhalingschool, beide van de "Maatschappij tot nut van de residentie Samarang", en de particuliere teekenschool te Pasoeroean. Van deze inrichtingen zijn geene volledige opgaven bekend.

De particuliere teeken- en gymnastiekschool te Modjokerto (Soerabaya) werd wegens vertrek van den onderwijzer gesloten.

De uitslag der akte-examens was als volgt:

	1873.		1374.	
	toegelaten.	afgewezen.	toegelaten.	afgewezen.
Hoofdonderwijzer	4	3	7	14
Hulponderwijzer	〃	〃	〃	〃
Hoofdonderwijzeres	〃	1	〃	2
Hulponderwijzeres	2	〃	2	1
Bijzondere vakken	3	4	11	4
	9	8	20	21

Om het afleggen van akte-examens gemakkelijker te maken is bepaald, dat alle gouvernements en bijzondere onderwijzers, welke met gunstigen uitslag examen afleggen in een der vakken voor uitgebreid lager of voor middelbaar onderwijs, of in de beginselen der

landmeetkunde, vergoeding van reis- en verblijfkosten zullen genieten voor de reis van hunne woonplaats naar de plaats van het examen.

Gedurende 1874 deed zich bij het lager onderwijs in Indië, voor zoover het van gouvernementswege werd gegeven, groote behoefte gevoelen aan onderwijzend personeel. Als oorzaken van dezen toestand worden opgegeven een meer dan gewone sterfte en vertrek met verlof wegens ziekte van de onderwijzers, en vermeerdering van het aantal leerlingen. Op het eind van het jaar werd, althans gedeeltelijk, voorzien in de behoefte door een 25tal onderwijzers uit Nederland.

ONDERWIJS VOOR INLANDERS. Zie, behalve het *Kolon. Verslag*, bl. 108 volg., het gedrukt *Verslag van het inlandsch onderwijs in Nederl.-Indië*.

De kweekscholen voor inlandsch onderwijs te Amboina en te Probolinggo werden in het laatst van 1874 en het begin van '75 geopend. Aan de school te Bandong werden 25 nieuwe kweekelingen benoemd. Verder werd ter bevordering van 't inlandsch onderwijs nog bepaald dat het aantal kweekelingen op de scholen te Bandong, te Magelang en te Probolinggo zal gebracht worden op 100. De nieuwe regelingen omtrent de benoembaarheid tot hulponderwijzer en omtrent de klassen en bezoldigingen van het onderwijzend personeel, beoogen hetzelfde doel.

De volgende statistiek wordt van het inlandsch onderwijs gegeven, zij betreft het jaar 1873, en vroeger.

Java en Madura.

	AANTAL SCHOLEN.			AANTAL LEERLINGEN OP		
	Gouvernements-schoien.	Particuliere scholen.	Totaal.	gouvernements-scholen.	particuliere scholen.	Totaal.
1873	92	114	206	11,209	5,873	17,082
1872	85	96	181	9,682	5,952	15,641
1871	83	—	—	8,869	—	—
1870	79	—	—	7,831	—	—
1869	67	—	—	6,108	—	—
1868	65	—	—	5,784	—	—
1867	60	—	—	3,346	—	—
1866	60	—	—	3,281	—	—

Buitenbezittingen (voor zoover de opgaven strekken).

1873	173	194	367	15,794	14.035	29 829
1872	147	191	338	14,271	14,093	28,364

12 Kunsten en wetenschappen. De belangrijke mededeelingen in het *Verslag* (bl. 115 volg.) omtrent de beoefening der inlandsche talen, der oudheidkunde en natuurwetenschappen, eenige wetenschappelijke en nijverheidsgenootschappen, tijdschriften en nieuwsbladen zijn voor eene korte mededeeling niet geschikt.

De ontvangsten der *Landsdrukkerij* bedroegen in 1873 *f* 106,771

in 1874 *f* 171,423 en de uitgaven in '73 *f* 125,301, in '74 *f* 146,788. Zij leverde in 1874 af 8,537,929 afdrukken van 4511 z.g. modellen, 39 diverse boekwerken, te zamen uitmakende 2,275,726 exemplaren.

13. EEREDIENST. *Protestantsche.* De pogingen door de regeering gedaan tot scheiding van kerk en staat in Indië zijn afgestuit op gebrek aan eenstemmigheid en medewerking bij de Protestantsche kerk in Indië. De regeering is thans tot het besluit gekomen dat aan de kerk zelve moet worden overgelaten, een voorstel tot hare losmaking te doen.

Vacatures. Twee vaste standplaatsen voor predikanten zijn onvervuld; evenzeer zijn niet aanwezig de twee predikanten, die ter beschikking van het kerkbestuur behooren te zijn voor tijdelijke waarnemingen. Verder ontbreekt 1 hulpprediker 1e klasse.

Het aantal in dienst te stellen hulppredikers 2e kl. is met drie vermeerderd, zoodat het thans 15 bedraagt. Tevens zijn gunstiger bepalingen gemaakt omtrent de gratificatiën voor de aanstaande hulppredikers dezer klasse.

Als standplaatsen voor hulppredikers in de Minahassa zijn aangewezen Ajermadidi en Tondano.

Op 's lands kosten worden door twee hulppredikers jongelieden opgeleid tot het leeraarsambt.

Een statistiek van het aantal lidmaten der Protestantsche gemeenten, vermeldt het verslag, kan wegens gemis aan juiste cijfers niet gegeven worden.

Zendelingen. Het aantal zendelingen en zend. werklieden bedroeg in 1873 72; twee werden benoemd tot hulppredikers. Toelating tot uitoefening van het zendingswerk werd in 1874 verleend aan 5 zendelingen (aan 2 van het Rijnsche zendelinggenootschap te Barmen, aan 1 zendeling-leeraar der christ. gereform. kerk in Nederland, aan 1 zendeling van het Ned. zendelinggenootschap te Rotterdam, en aan 1 gepensioneerd hoofdambtenaar).

Roomsch Katholieke. Ultimo Dec. 1874 telde het apostolisch vicariaat van Batavia 118 geestelijken, van landswege bezoldigd; twee van hen waren tijdelijk afwezig; verder waren nog aanwezig drie niet door de regeering bezoldigde geestelijken. Het getal R.-K. in de verschillende statiën werd in het verslag voor 1874 opgegeven te bedragen een getal van 26,061, waarvan 11,283 inlandsche Christenen in Larantoeka, 328 Chineezen en 5000 à 6000 p. van het leger en de marine. Het aantal communicanten bedroeg in 1873 10.349, dat der gedoopten 863; behalve in de Molukken en Celebes en op Java werden 50 huwelijken kerkelijk ingezegend. De opgaven in het verslag van 1875 zijn te onvolledig om eenig overzicht er van te kunnen geven.

Mohamedaansche. Volgens de breede lijst, op bl. 121 van het *Verslag*, bedroeg het aantal bedevaartgangers naar Mekka in:

VERTROKKEN.

	1860.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Java en Madura...	1291	1749	1842	3263	2174	2954
Buitenbezittingen ..	1564	1693	1699	2097	1659	1847

TERUGGEKEERD.

	1860.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Java en Madura....	1712	1677	1646	1512	3242	1847
Buitenbezittingen ...	875	1104	804	606	1518	1240

De cijfers voor de jaren 1870 tot 1873 zijn, wat de Buitenbezittingen betreft, thans verbeterd.

Volgens de opgaven van den Nederlandschen consul te Djeddah, waren gedurende het seizoen 1874/5 4,633 bedevaartgangers aangekomen uit Nederlands-Indië, tegen 3,953 in het vorig saizoen. Van deze pelgrims hadden 3,673 in '74/75 op hunne passen aanteekening doen houden van de door hen medegenomen fondsen en wel tot een gezamenlijk bedrag van *f* 2,392,003.

14. INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID. Zie *Verslag* bl. 118 volg. Aan de verschillende opgaven, waaruit geen algemeen overzicht is samen te stellen, ontleenen wij het volgende:

Het zoogenaamd *Watersnood-fonds* klom in 1873 tot *f* 10,590.

Het *Parapattan-Weezengesticht* te Batavia verpleegde ult. Dec. 1873 28 jongens en 41 meisjes; ult. Dec. '74, 27 en 43.

Het *Diaconie-armhuis* op Molenvliet, telde 1 man, 24 vrouwen en 7 kinderen in '73 en 26 vr. en 5 k. in '74.

In het *Stadsverband* te Batavia werden in 1873 4261 personen, in '74 5499 verpleegd. De sterfte was 17.64 pct. in 1873, en 18.60 pct. in '74.

Het *Chineesch hospitaal* te Batavia telde in beide die jaren 521 en 532 verpleegden. De verhouding der overledenen tot de verpleegden was 24.37 en 24.62.

In het *Djatigesticht* te Batavia waren ult. Dec. 1873 en 1874 45 en 44 kinderen.

Het *Landbouwgesticht* te Depok (Buitenzorg), vroeger *Christelijke Ambachtschool* te *Batavia*, verpleegde 21 jongens en 17 meisjes in '73 en 20 j. en 12 m. in '74.

Het *Vincentius gesticht voor verlaten Christen kinderen* te Weltevreden, met een steeds aanwezig maximum van 30 kinderen, had in 1873 een ontvangst van *f* 6913 en eene uitgaaf, ook voor onderstanden aan personen buiten het gesticht, van *f* 7752; in 1874 bedroegen de ontv. *f* 8,408, de uitg. *f* 9,053.

Het *Rehoboth-asyl* te Meester Cornelis verpleegde in 1874 16 jongens en 13 meisjes. De uitgaven waren *f* 5904, de ontvangsten *f* 7611.

Het *Protestantsch Wees- en Armhuis* te Samarang verpleegde 179 kinderen voor rekening van den lande en 1 voor die van particulieren.

Van de 235 kinderen, 21 jongens en 214 meisjes, op het einde van 1874 verpleegd in het *R. K. Wees- en Armhuis* te Samarang, werden 10 voor particuliere rekening verpleegd.

In het *Oudemannenhuis* aldaar waren aanwezig ult. Dec. 1874 76 pers.; in het *Chineesch hospitaal* aldaar 60 en in het *Bedelaarsgesticht* aldaar 181.

Te Soerabaja was het aantal weezen in de *Jongens-weezeninrichting* in 1874 even als 't vorige jaar 33. Het *Protestantsch weeshuis* aldaar verpleegde ult. Dec. 1874 7 jongens en 18 meisjes. De inkomsten en uitgaven waren in dat jaar *f* 6,246 en *f* 7,231. Het *Vincentius-gesticht* aldaar verpleegde 30 meisjes.

In het *R. K. weeshuis* te Soengeislan (Banka), werden 11 Chinezen verpleegd.

Het *Protestantsch weeshuis* te Amboina telde ult. Dec. 1874 8 verpleegden, terwijl van dergelijk gesticht te Ternate geene opgaven ontvangen waren.

In een achttal plaatsen zijn nog *Leprozengestichten*. Het getal lijders bedroeg gezamenlijk in 1873 202, in 1874 207.

Door de Prot. diaconie te Batavia werden in 1874 130 personen bedeeld; de uitgaven waren *f* 13,154, de inkomsten *f* 13,755.

Een bedrag van ruim *f* 3,000 werd uit het *Diakoniefonds* te Makasser uitgekeerd aan 30 huisgezinnen, terwijl verder een groot aantal ouderlooze kinderen werden ondersteund en verpleegd.

In 1874 waren 104 personen in bedeeling bij de *Commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen* te Samarang, en 46 bij de gelijksoortige Commissie te Soerabaya. De laatste betaalde hiervoor *f* 4,804 en voor bezorging van begrafenissen nog *f* 378.

De ontvangsten van het *Fonds des vredes door het bloed des kruizes* te Soerabaya bedroegen *f* 3,750, de uitgaven *f* 2,725.

Verder wordt vermeld, dat uit het *Watersnoodfonds*, door de Regeering beheerd, een bedrag van *f* 10,000 is bestemd tot leniging van de rampen, veroorzaakt door de moddervloed te Kediri.

De ontvangsten der vereeniging *Caritas* te Soerabaja bedroegen in 1874 *f* 344, de uitgaven *f* 309.

Spaarbanken. Omtrent de werking dier instellingen op de drie hoofdplaatsen van Java het volgende:

			Batavia.		Samarang.		Soerabaja.
Kapitaal.....1 Jan.	1873	*f*	1,481,764	*f*	932,426	*f*	1,254,418
Ingebracht.......in	〃	〃	791,774	〃	435,952	〃	590,897
Teruggenomen....〃	〃	〃	527,690	〃	397,928	〃	400,568
Rente en dividend over 〃		〃	64,273	〃	41,058	〃	67,051
Kapitaal.....ult. Dec. 〃		〃	1,810,121	〃	1,011,507	〃	1,511,802
Reservefonds......〃	〃	〃	50,900	〃	26,134	〃	28,032
Inbrengers.......〃	〃	〃	2,181	〃	2,198	〃	1,479
			Batavia.		Samarang.		Soerabaja.
Kapitaal.....1 Jan.	1874	*f*	1,810,122	*f*	1,011,507	*f*	— (1)
Ingebracht.......in	〃	〃	1,068,378	〃	479,067	〃	— (1)
Teruggenomen.....〃	〃	〃	672,180	〃	443,814	〃	— (1)
Rente en dividend.〃	〃	〃	80,606	〃	45,712	〃	81,512
Kapitaal.....ult. Dec. 〃		〃	2,286,926	〃	1,092,472	〃	1,788,506
Reservefonds.....〃	〃	〃	50,000	〃	37,562	〃	31,142
Inbrengers........〃	〃	〃	— (1)	〃	— (1)	〃	— (1)

(1) Niet opgegeven.

12. Burgerlijke geneeskundige en veeartsenijdienst. De gezondheidstoestand was in 1873 zeer ongunstig in vergelijking met het vorige jaar, in 1874 echter nog ongunstiger. De cholera eischte vele offers; het getal aangetasten was, voor zoover bij de gewestelijke besturen bekend is geworden, in 1874 147,314 (121,732 op Java en Madura, 25,582 in de Buitenbezittingen). Van dezen zouden ruim 46.6 pCt. (nl. 70,167) overleden zijn. Bij het einde van het jaar kwam de ziekte epidemisch nog voor in 5 residentien.

Gevaarlijke koorts-epidemiën kwamen niet voor dan in de residentie Probolinggo. In Amboina was de knokkelkoorts eenigen tijd epidemisch, doch bij 't eind van het jaar was de ziekte geweken.

Natuurlijke pokken kwamen voor in verschillende gewesten, doch nergens epidemisch dan in eenige afdeelingen der ads. residentie Benkoelen, waar begin 1874 200 lijders waren, van welke 21 zijn overleden.

Dysenterie heerschte epidemisch in de Padangsche Bovenlanden; berri-berri vertoonde zich voornamelijk onder de dwangarbeiders die van Atjeh terugkeerden.

Het aantal syphilis-lijders nam toe.

De staten op bl. 126 en bijl. U. en V. van het *Kolon. Verslag* hebben betrekkelijk weinig waarde, daar van verschillende residentiën of deelen daarvan opgaven ontbreken. Zoover de opgaven strekken, was de verhouding van de overledenen tot de behandelden:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
op Java en Madura als 1:..	11.11	19.05	16.72	20.48	3.85
in de Buitenbezittingen 〃 1:...	9.82	19.69	34.89	11.51	4.89

De voorziening in de behoefte aan civiele geneesheeren voor den Indischen dienst blijft steeds moeilijk. Behalve te Batavia, Samarang en Soerabaja, alwaar de stedelijke geneeskundige dienst werd waargenomen door stadsgeneesheeren, was de dienst in 1874 op Java en Madura op 31 plaatsen opgedragen aan burgerlijke en op 20 plaatsen aan militaire geneesheeren. Op sommige plaatsen van Java en Madura ontbraken het geheele of een groot gedeelte van het jaar geneesheeren. Op en buiten Java werd de particuliere praktijk waargenomen door 25 geneesheeren, en verder door de burgerlijke geneesheeren, die tevens belast waren met de waarneming van den burgerlijken geneeskundigen dienst, of als stadsgeneesheeren werkzaam waren. In de Buitenbezittingen werd de geneeskundige dienst waargenomen bijna uitsluitend door officieren van gezondheid; op 6 van de 40 plaatsen ontbraken deze echter. Op 8 plaatsen op Java en op 2 in de Buitenbezittingen zijn particuliere apothekers gevestigd. De verloskunde werd op en buiten Java uitgeoefend door 16 Europeesche vroedvrouwen.

Wat de Indische genees- en verloskundigen aangaat, wordt medegedeeld, dat de school tot vorming van Inlandsche geneeskundigen op het einde van 1874 43 élèves telde, tegen 38 in '73; vier hunner werden tot doctors-djawa bevorderd. Op Java en de

Buitenbezittingen waren in 1874 109 doctors-djawa, van welk getal 2 zijn ontslagen op verzoek en 4 zijn overleden. Het aantal Inlandsche vroedvrouwen bedroeg in 1874 89.

Met den bouw van het eerste groote krankzinnigengesticht te Buitenzorg schijnt men zeer langzaam te vorderen; dat te Soerabaja werd belangrijk vergroot.

Het cijfer der krankzinnigen wordt aldus opgegeven: in de krankzinnigen inrichting van het Chineesch hospitaal te Batavia werden in 1874 behandeld 181 lijders, van welke 52 ontslagen werden (35 herstelden) terwijl 41 patienten overleden. Op 1 Januari '75 bleven in behandeling 88 lijders, tegen 96 het vorige jaar. In de afdeeling van het militair hospitaal te Samarang bevonden zich in 't geheel 128 krankzinnigen. Van dezen werden hersteld ontslagen 6, terwijl 16 patienten zijn overleden; op 1°. Jan. aanwezig 106. Het getal verpleegden in de kleine inrichting te Soerabaja is niet bekend.

Op Java en Madura schijnen de vaccinatie en revaccinatie zeer toe te nemen. De aantallen verrichtte vacc. en revacc. worden voor 1874 opgegeven te zijn 555,849 en 330,400 tegen 534,084 en 121,537 in 1873. Geslaagd zouden zijn van de vacc. 89,76 pCt., van de revacc. 71.32 pCt. in '74, tegen 90.66 en 71.27 in '73.

Voor de Buitenbezittingen (zonder Sumatra's Oostkust) worden de volgende cijfers opgegeven: 1874, 86,851 vacc., 52,430 revacc., tegen 87 860 en 60,418 in '73.

Veeartsenijdienst. De gezondheidstoestand van het vee was in 1874 over het algemeen bevredigend.

Vijf inlanders maakten gebruik van de gelegenheid om op de véterinère school te Soerabaja onderwijs in de veeartsenijkunde te ontvangen; een hunner werd op verzoek eervol ontslagen.

16. Openbare werken. Deze afdeeling, bl. 129 volg. en Bijl. X, bevat geene opgaven, die voor mededeeling in dit overzicht vatbaar zijn.

17. Spoorwegen en andere verbeterde middelen van vervoer. Zie, behalve het *Koloniaal Verslag*, bl. 134—140, en bijlagen Y. en Z., *Staat van vervoer op de Ned. Indische spoorwegen in* 1874, het zeer uitvoerig *Verslag van den Raad van Beheer der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij*, *over het twaalfde boekjaar, het tweede der concessie, aan de Algemeene Vergadering van Aandeelhouders*, *ingevolge art.* 44 *der Statuten*, in de *Ned. Staatscour.* 23 Juli 1875, en het opstel van den Heer J. P. DE BORDES: *de Indische spoorweg* 1867—1871, in het *Staatk. Jaarb.* 1872, bl. 337 volg.

Wij bepalen ons hier tot het jaar 1874, ten vervolge op het overzicht van den vorigen jaargang bl. 159 volg.

De lengte van den spoorweg Samarang—Vorstenlanden is na zijne geheele voltooiing in Mei 1874 203 kilometer, die van Batavia—Buitenzorg 58 kilometer.

Het rollend materiëel bestond 1 December 1873 uit:

Samarang—Vorstenlanden: 19 locomotieven, waaronder 3 werklocomotieven, 55 rijtuigen, waaronder 11 bagagewagens en 234 goederen-, vee-, platte en andere wagens, allen met 10 ton ladingsvermogen.

Batavia—Buitenzorg: 8 locomotieven, 30 rijtuigen en wagens, te zamen bevattende 72 plaatsen 1ste, 237 tweede en 835 plaatsen derde klasse, benevens 85 goederen-, vee- en andere wagens, te zamen met 600 ton ladingsvermogen.

Het vervoer was in 1874 als volgt:

	Samarang-Vorstenlanden.		Batavia-Buitenzorg.	
	Aantal.	Opbrengst.	Aantal.	Opbrengst.
Reizigers 1ste klasse	6,654	*f* 34,820	13,017	*f* 19,086
〃 2de 〃	31,140	〃 88.797	102,620	〃 70,060
〃 3de 〃	367,975	〃 297,756	469,427	〃 189,707
〃 4de 〃	374,427	〃 37,796	—	〃 —
Militairen	11,034	〃 12,257	24,754	〃 412
Gevangenen	3,545	〃 4,079	553	〃 412
1874. Totaal	794,775	*f* 475,506	610,371	*f* 282,337
1875. 〃	577,156	〃 431,593	507,538	〃 249,308
Koopmansgoederen.	Tonnen.		Tonnen.	
Voor particulieren	105,037	*f* 1,190,804	21,586	*f* 115,172
Dienstgoederen	5,534	〃 27,167	1.781	*f* 4,621
Grond en ballast	—	〃 —	1,36,259	〃 21,443
1874. Totaal	110,571	*f* 1,217,971	159 626	*f* 141.241
1873. 〃	—	〃 1,575,010	—	〃 379.547

De totale uitgaven waren:

	Samarang-Vorstenlanden.	Batavia-Buitenzorg.
Algemeene kosten	*f* 110,203	*f* 36,962
Wegen en werken	〃 290,682	〃 64,785
Tractie en onderhoud van materiëel	〃 355,130	〃 62,129
Exploitatie	〃 123,128	〃 49,213
Totale uitgaaf	*f* 879,144	*f* 213,090
〃 ontvangst	〃 1,780,527	〃 458,670
Winst in 1874	〃 901,383	〃 245,580
〃 〃 1873	〃 826,759	〃 205,297

De percentswijze verhoudingen waren van den spoorweg:

Samarang-Vorstenlanden	perc. van de bruto-ontv.	per jaar en p. kilometer.	per dag en p. kilometer.	per trein mijl.	pct. van de uitgaaf.
Reizigers en bagage	27	*f* 2,363	*f* 6.47	*f* 1.40	〃
Goederen, vee enz	69.7	〃 6,115	〃 16.75	〃 3.61	〃
Diversen	3.3	〃 292	〃 0.80	〃 0.17	〃
Totale ontvangst	100	*f* 8,771	*f* 24.02	*f* 5.18	〃

Algemeene kosten...6.1	*f* 543	*f* 1.48	*f* 0.32	12.5
Wegen en Werken.16.4	〃 1,432	〃 3.94	〃 0.84	33
Tractie en onderh. van materiëel....19.9	〃 1,749	〃 4.79	〃 1.03	40.5
Exploitatie...........6.9	〃 606	〃 1.66	〃 0.36	14
Totale uitgaaf....49.3	*f* 4.331	〃 11.87	*f* 2.55	100
Winst in 1874...50.7	〃 4,440	〃 12.15	〃 2.63	〃
〃 〃 1873...52	〃 4,197	〃 11.50	〃 2.58	〃
BataviaBuitenzorg.				
Reizigers en bagage.62.1	*f* 4,906	*f* 13.44	*f* 1.96	〃
Goederen, vee enz...33.9	〃 2,685	〃 7.36	〃 1.07	〃
Diversen 4	〃 316	〃 0.87	〃 0.13	〃
Totale ontvangst.100	*f* 7,908	*f* 21.67	*f* 3.16	〃
Algemeene kosten...8	*f* 637	*f* 1.74	*f* 0.25	17.3
Wegen en Werken ..14.1	〃 1,116	〃 0.06	〃 0.45	30.5
Tractie en onderh. van materiëel....13.5	〃 1,071	〃 2.93	〃 0.43	29.1
Exploitatie.........10.8	〃 848	〃 2.33	〃 0.34	23.1
Totale uitgaaf....46.4	*f* 3,673	*f* 10.06	*f* 1.47	100
Winst 1874......53.6	〃 4.234	〃 11.61	〃 1.49	〃
〃 1873......54	〃 3,766	〃 10.32	〃 1.46	〃

Voor meerdere bijzonderheden verwijzen wij naar de uitvoerige tabellen in het meer genoemd *Koloniaal Verslag* van 1875.

Bij de wet van 6 April 1875 (*Staatsbl.* N°. 61) werd beslist, dat er *spoorwegen op Java voor rekening van den Staat* zullen worden aangelegd. Spoedig na de afkondiging van deze wet is een aanvang gemaakt met de voorbereidende werkzaamheden. Als regel is aangenomen, dat voor de werkzaamheden geen vaste ambtenaren zullen benoemd worden, doch slechts tijdelijke verbindtenissen worden aangegaan.

Met de *spoorweg-opnemingen op Sumatra* werd voortgegaan. Er werden aan besteed in het eerste halfjaar van 1874 59,085 dagen arbeid van één werkman; in het tweede halfjaar 68,474; het grootste aantal arbeiders was gemiddeld 572 man daags in October, het kleinste gemiddeld 147 daags in December.

Concessie-aanvragen. Een aanvraag van den Heer L. VAN WOUDRICHEM VAN VLIET, om concessie tot het doen aanleggen van spoorwegen over geheel Java à forfait door Amerikaansche aannemers, werd geweigerd.

Een aanvraag voor aanleg en exploitatie van een spoorweg tot vervoer van personen en goederen binnen de stad Samarang en van daar over Demak naar Tengelles in Japara, en een aanvraag voor de prioriteit om de bestaande lijn door te trekken tot Patti en Joana met zijlijnen, is bij de regeering in overweging.

Het voortdurend bestaan van de exploitatie van den *Paardenspoorweg* door de stad en voorsteden van Batavia naar Meester-Cornelis schijnt thans verzekerd; er wordt geregeld veel gebruik van gemaakt.

Transportkabels. Bij een besluit van 10 Augustus 1873 werd aan den Heer J. SLUITER concessie verleend voor den aanleg van een transportkabel van Padang naar Paningahan (Padangsche bovenlanden). Daar de concessionaris het benoodigde kapitaal niet heeft kunnen bijeenbrengen, is de concessie vervallen.

18. STOOMWEZEN. (*Kol. Verslag* bl. 139). Sedert het reglement op het stoomwezen van 1852 in werking trad tot het eind van 1873 waren in 't geheel uitgereikt 784 vergunnings-akten, waarvan op laatstgenoemden datum nog van kracht waren voor in gebruik zijnde werktuigen en toestellen 568 en voor nog aanwezige doch buiten werking zijnde werktuigen en toestellen 32. Met 1 Januari 1874 trad het nieuwe reglement (*Indisch Staatsbl.* 1873, N°. 218), in werking. Laatstgenoemd reglement heeft alleen betrekking op stoomketels; het toezicht op de stoomwerktuigen is vervallen, en de opgaven omtrent deze in het *Kol. Verslag* worden thans vervangen door andere van minder belang voor de statistiek. Het aantal ketels bedroeg in 1874 961 (waarvan 70 aan boord van particuliere vaartuigen) met een verwarmende oppervlakte van □ met. 38,348.44. Verder waren in Indië aanwezig ten dienste van het Gouvernement 49 ketels, waaronder niet zijn begrepen de stoomketels, geplaatst in schepen der oorlogs- en gouvernements-marine.

19. BRIEFPOSTERIJ. PAARDENPOSTERIJ. De lang reeds voorbereide *vereeniging der Post- en Telegraafdiensten* kwam in 1875 tot stand, en ging gepaard met beider uitbreiding.

Thans zijn in Indië aanwezig:
op 4 plaatsen afgescheiden postkantoren en telegraafkantoren (Weltevreden, Buitenzorg, Samarang en Soerabaja);
op 19 plaatsen enkel postkantoren (waarvan 5 op Java en Madura);
op 1 plaats (Loebang op Java) enkel telegraafkantoor;
op 58 plaatsen (42 op Java en Madura) vereenigde post-telegraafkantoren;
op 69 plaatsen (47 op Java en Madura) enkel hulpkantoren,
terwijl bovendien te Tjipannas en te Lengkong op zekere tijden van het jaar een telegrafist geplaatst is.

In het *port van gedrukte stukken* is een wijziging gebracht. (*Ind. Staatsbl.* 1875, N°. 152). Voor nieuwsbladen is het thans 1 cent voor elke 25 gram en voor andere stukken 2 cent per 20 gram.

Van de gelegenheid tot *verzending naar Nederland van kleine geldsommen* voor verlaagd tarief van 1 pCt., door middel van postwissels, op 1 Augustus 1874 opengesteld, werd spoedig een zeer ruim gebruik gemaakt. Weldra bleek dat hier aan een soort misbruik moest gedacht worden, en dat bij den ongunstigen stand van den handelswissel groote sommen bij bedragen van *f* 150 werden overgemaakt.

Het postverkeer der laatste jaren wordt als volgt opgegeven.

Voor het *binnenlandsch verkeer* waren de cijfers:

	1871.	1872.	1873.	1874.
Port betalende brieven	1,810,876	1,882,637	2,063,592	—
Aangeteekende brieven	80,227	96,499	120,419	—
Dienstbrieven	1,330,026	1,515,455	1,640,723	—
Aan postwissels overgemaakte sommen	*f* 2,137,341	2,196,345	2,469,907	—

Voor het *buitenlandsch verkeer* heeft men de volgende cijfers:

Brieven per gesloten Ned. mail	220,081	215,101	184,083	187,571
〃 〃 losse vreemde 〃	78,732	93,898	95,247	96,458
Rechtstreeksche correspondentie tusschen Singapore en de postkantor. te Samarang, Soerabaja Riouw en Macassar	4,066	4 728	4,210	6,225
Per bijzondere scheepsgelegenheid	5,174	33,922	78,002	92,850
Totaal	308,053	347,649	361,542	383,104
Waarvan ontvangen	146,406	154,814	180,991	190,382
〃 verzonden	161,647	192,835	180,551	192,722
Het aantal vellen druks was:				
ontvangen	638,696	661,069	617,478	619,800
verzonden	139,815	165,596	163,904	167,521
Uit Ned.-Indië naar Ned. verzonden per postwissel	—	—	—	*f* 275,809

De volledige opgaven over 1874 waren bij de samenstelling van het verslag van '75 nog niet ontvangen.

De ontvangsten en uitgaven waren in:

	Ontvangst.	Uitgaaf.
1870	*f* 466,216	*f* 748,349
1871	〃 460,223	〃 761,125
1872	〃 500,672	〃 716,816
1873	〃 530,032	〃 1,140,939

Over 1874 zijn geene opgaven vermeld.

De belangrijke vermeerdering der uitgaven in 1873 spruit voort door dat in dit jaar de tractementen der telegrafisten daaronder voorkomen, wat in het vorige jaar niet het geval was.

De *paardenposterijen* leverden de volgende uitkomst op:

Aantal verstrekkingen aan:	1870.	1871.	1872.	1873.
particuliere reizigers	571	620	747	658
dienstreizigers	3,642	3,759	3,881	3,679
Totale ontvangst	*f* 183,551	183,449	198,272	173,048
〃 uitgaaf	〃 250,826	232,481	214,621	164,357

Over 1874 waren geen gegevens ontvangen.

20. Telegraphie. Zie behalve *Kol. Verslag* van 1875, de verslagen omtrent de gouvernementstelegrafen in Ned. O.-I. sedert 1861, door den Heer JANSSEN VAN ROOY. Bij het einde van 1874

bedroeg de lengte der telegraaflijnen, ongerekend 103.6 kilometers telegraafkabel tusschen Java en Sumatra, op Java 3514.93 kilometers met 4657.32 kilometers draad; op Sumatra 2023.94 kilometers lijn en evenzooveel draadlengte.

Omtrent de exploitatie der gouvernements-telegrafen het volgende:

Binnenlandsche telegrammen:	1871.	1872.	1873.	1874.
Handels- en scheepvaartberichten..	62,606	71,001	87,594	98.861
Dagbladberichten................	1,606	546	2,229	1,856
Berichten van gemengden aard...	99,269	116,513	130,725	153,962
Buitenlandsche telegrammen:				
Verzonden....................	3,633	5,156	7,716	7 000
Ontvangen....................		5,261	7,938	7,194
Transito......................		1,772	7,889	220
	167,114	200,249	244,091	276,093
Opbrengst..................*f*	229,848	300,851	389,537	435,540
Gouvernements- en dienstberichten...	9,991	12,221	20,376	18,964
Opbr. daarvan voor mem. uitgetr. *f*	55,938	40,148	68,674	61,605

De werkelijke opbrengst van verzonden telegrammen was in 1873 *f* 760,941, in 1874 *f* 754,847, waarvan aan buitenlandsche maatschappijen werd uitgekeerd respectivelijk *f* 371,404 en *f* 319,307, zoodat de zuivere opbrengst bedroeg *f* 389,537 en *f* 435,540.

31. FINANCIËN. Zie behalve het *Kolon. Verslag*, bl. 145 volg., de bijl. C. en D. der *Concept-staatsbegrooting* (de Overzichten van de ontvangsten en uitgaven der Indische administratie van 1852 tot 1874); de *Begrootingen voor Ned. Indië over* 1875; verder zie men de opgave der koloniale baten in de schatkist van het moederland gestort, en in dit *Jaarb.* blz. 143 de opgave van de vermoedelijke Indische restanten.

In millioenentallen guldens bedroegen de:

	Ontvangsten in:			*Uitgaven* in:		
	Indië.	Nederland.	Totaal.	Indië.	Nederland.	Totaal.
1865	61.1	58.7	119.8	80.8	7.8	88.7
1866	62.5	56.1	118.7	85.8	10.7	96.5
1867	56.7	54.8	111.5	77.4	6.9	84.3
1868	59.9	45.7	105.6	77.7	10.7	88.4
1869	61.4	46.1	107.4	83.0	10.3	93.2
1870	65.2	50.2	115.5	86.5	10.9	97.4
1871	74.2	53.7	127.9	86.8	11.8	98.6
1872	75.4	55.6	130.2	91.4	17.8	109.2
1873	76.9	62.3	139.3	97.0	28.7	125.7
1874	83.4	55.6	139.1	102.8	15.9	118.7

Volgens de *Bijlagen tot de Concept-begrooting voor Ned. Indië* voor 1876, waren de begrootingen voor 1875, vastgesteld bij de wetten van 3 Dec. 1874 (*Stbl.* n°. 194—197), met de latere verhoogingen tot Juni 1875, en volgens het *Staatsblad* van 1875, N°. 234,

235, 236, 237 de begrootingen voor 1876, vastgesteld bij de wetten van 4 December 1875, — aldus:

HOOFDSTUK I. *Uitgaven in Nederland.*

AFDEELINGEN.	Gedaan of nog te doen voor 1874.	Toegestaan voor 1875.	Toegestaan voor 1876.
1. Reg. en Hooge Coll. . *f*	34,531	*f* 115,000	*f* 36,100
2. Dep. v. Justitie . . . . "	11,800	" 12.900	" 14,100
3. " " Financiën . . . . "	3 892,987	" 4,484,554	" 4,958,445
4. " " Binnenl. Best. . "	6,245,172	" 5,054,836	" 5,381,699
5. " " Onderw., Eeredienst en Nijverheid. . "	515,581	" 434,050	" 514,654
6. " " Burg. en Op. W. "	1,178,851	" 1,579,100	" 3,345,000
7. " " Oorlog. . . . . "	4,860,001	" 3,799,148	" 5,451,721
8. " " Marine. . . . . . . "	4,958,130	" 3,245,784	" 4,806,524
9. Bijdrage tot dekking van 's Rijks uitgaven. . "	10,544.579	" 25,195.862	" 10,850,455
Totaal. . . . . *f*	32,241,632	*f* 43,885,334	*f* 35,358,698

HOOFDSTUK II. *Uitgaven in Nederl. Indië.*

AFDEELINGEN.	Toegestaan voor 1875.	Toegestaan voor 1876.
1. Regeering en Hooge Collegiën. . . *f*	1.117,398	*f* 1,159,408
2. Departement van Justitie. . . . . "	4,727,411	" 5,350,313
3. Dep. v. Financiën. . . . . "	5,226,816	" 5,689,043
4. " " Binnenl. Bestuur. . . . . "	40,866,042	" 42,019,819
5. " " Onderw., Eered. en Nijv. . "	8,561,885	" 9,508,332
6. " " Burg. en Openb. Werken. "	12,195,968	" 14,197,807
7. " " Oorlog. . . . . "	20.898,677	" 21,791,542
8. " " Marine . . . . "	5,851,916	" 5,883,332
	f 99,446,118	*f* 105,599,596

HOOFDSTUK I. *Middelen en inkomsten in Nederland.*

AFDEELINGEN.	Werkelijk ontvangen volg. afgesloten rekening over 1873.	Afd.	Raming voor 1876.
1. Verkoop van koffie. . . . . *f*	48,033,058	1.	*f* 42,917,381
2. " " suiker. . . . . "	524,813		" —
3. " " specerijen, kina en andere niet gen. producten. "	37,705	2.	" 67,720
4. Verkoop van Banka-tin. . . . . . . "	6,765,807	3.	" 4,352,560
5. " " tin der Billiton-Maatschappij . . . . "	1,836	4.	" 101,560
6. Uitkeeringen van den spoorweg Samarang—Djokjokarta. . . . . . "	585 969	5.	" 700,000
7. Kortingen van burg. pensioenen. "	9,832	6.	" 10,000
8. Ontv. van civilen of algem. aard. "	159,480	7.	" 67,000
9. Id. depart. van oorlog. . . . . "	13,407	8.	" 35,050
10. " " " marine . . . . "	271,472	9.	" 476,177
11. Uitk. uit de nader vast te stellen batige sloten over 1868—70. . "	11,880,000		" —
(Id. over 1872/73). . . . . "	—	10.	" 8,064,000
Totaal. . . . . . *f*	68,283,380		*f* 56,791,448

Werkelijke ontvangsten, midd. en ink. op het 1e Hoofdst. over 1874 (stand der rekening med. Juni 1875). *f* 61,429,705

HOOFDSTUK II. *Middelen en inkomsten in Indië.*

RAMING VOOR 1876.

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
Totaal der Begrooting...	*f* 70,299,021	*f* 13,867,825	*f* 84,166,840
Enkele posten.			
Opiumpacht..........	〃 10,000,000	〃 1,151,000	〃 11,151,000
Verstrekking van opium aan de pachters....	〃 4,834,800	〃 434,600	〃 5,269,400
Slachten van rundv. enz.	〃 800,000	〃 5,400	〃 805,400
Invoerrecht..........	〃 5,500 000	〃 400,000	〃 5,900,000
Uitvoerrecht..........	〃 1,500,000	〃 250,000	〃 1,750,000
Verpond. enz. v. specerijperken op Banda-eil..	〃 1,200,000	〃 102.000	〃 1,302,000
Openb. verkoopingen..	〃 510 000	〃 55,000	〃 565,000
Klein zegel..........	〃 556,000	〃 102,000	〃 658,000
Landrente op Palemb..	〃 —	〃 580,000	〃 580,000
Landrente...........	〃 16 300,000	〃 —	〃 16,300,000
Koffie (Java)..........	〃 4,923,000	〃 —	〃 4,923 000
〃 (Sumatra).......	〃 —	〃 —	〃 6,579,700
Terugbetaling enz.....	〃 —	〃 5,763,210	〃 5,763,210
Belasting op het bedrijf.	〃 1,174 150	〃 —	〃 1,174,150
Tin................	〃 —	〃 611,090	〃 611,090
Zout...............	〃 5,245,000	〃 910,000	〃 6,155,000
Brievenpost.........	〃 570,000	〃 80,000	〃 650,000

Landskassen (*Verslag* bl. 147 volg.). Volgens den maandelijkschen staat was de stand der kassen in Indië in 1874:

31 Jan.	Bankpapier.	Zilveren munt.	Koperen munt.	Totaal.
Java en Madura..	*f* 9,855,500	*f* 13,925,566	*f* 2,216,432	*f* 25,997,498
Buitenbezitt.....	〃 252,395	〃 4,998,420	〃 97,256	〃 5,348,071
	f 10,107,895	*f* 18,923,986	*f* 2,313,688	*f* 31,345,569
31 Dec.				
Java en Madura..	〃 8,808,180	〃 9,980,017	〃 2,087,287	〃 20,875,484
Buitenbezitt.....	〃 363,685	〃 4,206,073	〃 115,420	〃 4,685,178
	f 9,171,865	*f* 14,186,090	*f* 2,202,707	*f* 25,560,662

Onder de zilveren munt was begrepen aan zilveren pasmunt op 31 Jan. *f* 1,563,686 en op 31 Dec. *f* 1,768,452.

De Indische kas werd aangevuld door

	1872.	1873.	1874.
Wisselbrieven, nomin. bedrag	*f* 1,752,551	*f* 6,804,740	*f* 10,686,874
Waarvoor verkregen werd...	〃 1,734,914	〃 6 730,234	〃 10,672,538
bij een wisselkoers van......	100—101¼ pct.	100—102 pct.	———
Door specieuitzending......	〃 6 046,250	〃 25,346 250	〃 1,000,000
Totaal......	*f* 7,781,164	*f* 32,076,484	*f* 11,672,538

Consignatiestelsel enz. In dezen jaargang blz. 105 volg., alsmede in de vroegere jaargangen is medegedeeld een statistiek der Nederl. Handelmaatschappij; verder verwijzen wij naar het *Kol. Verslag*, bl. 149 volg. en bijl. BB, waar men mededeelingen aantreft over de *veilingen* en de *bevrachtingen*. In de beginselen, gevolgd omtrent de *assurantie*, kwamen in 1874 geene veranderingen.

Andere bronnen van inkomst. Zie het *Kol. Verslag* bl. 150 volg. en de daarbij behoorende uitvoerige bijlagen C C en volgende, inzonderheid de breedvoerige mededeelingen aangaande de opiumpacht.

De uitkomsten van die pacht op Java en Madura waren in de laatste jaren als volgt:

	Opium.		Pachtschat.	Vermoedelijke winst op de opium.	Totaal.
1870 verstrekt	129,639	katties	*f* 5,300,160	*f* 4,140,480	*f* 9,440,640
1871 〃	222,045	〃	〃 2,401,500	〃 6,586,200	〃 9,987,700
1872 〃	270,540	〃	〃 862,980	〃 6,180,000	〃 7,042,980
1873 〃	117,360	〃	〃 6,128,880	〃 1,412,900	〃 7,541,780
1874 〃	134,971	〃	〃 7,980,120	〃 1,723,350	〃 9,703,470
1875 toegestaan	161,160	〃	〃 —	〃 —	〃 11,854,260

Het aantal verkoopplaatsen of kitten was van 1870—1875 respectivelijk 681, 714, 683, 684, 676 en 694.

Op de Buitenbezittingen bedroeg de pachtschat ten deele met de verm. winst in de jaren 1873—1875 *f* 1,112,862, *f* 1,190,054, *f* 1,337,868.

Van de andere verpachte middelen als rundvleesch, dobbelspelen, vogelnestklippen enz. was de gezamenlijke opbrengst op

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Totaal.
1870.......	*f* 1,734,924	*f* 571,068	*f* 2,305,992
1871.......	〃 1,734,688	〃 594,804	〃 2,329,492
1872.......	〃 1,679,374	〃 640,601	〃 2,319,975
1873.......	〃 1,700,454	〃 669,266	〃 2,369,720
1874.......	〃 1,601,004	〃 767,237	〃 2,368,241
1875.......	〃 1,768,893	〃 771,194	〃 2,540,087

De opbrengst der inkomende en uitgaande rechten was, na aftrek der fictive rechten, in de laatste negen jaren als volgt:

	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Te zamen.
1866.......	*f* 7,120,313	*f* 880,092	*f* 8,000,405
1867.......	〃 6,805,079	〃 863,983	〃 7,669 062
1868.......	〃 5,345,391	〃 878,201	〃 6 223,592
1869.......	〃 5,027,577	〃 790,051	〃 5,817,628
1870.......	〃 5,181,253	〃 699,549	〃 5,880,802
1871.......	〃 6,110,815	〃 931,715	〃 7,042,530
1872.......	〃 7,304,335	〃 747,482	〃 8,051,817
1873.......	〃 7,840,850	〃 781,079	〃 8,621,929
1874.......	〃 8,445,602	〃 844,920	〃 9,290,522

Hierbij zij opgemerkt, dat volgens de wet van 17 Nov. 1872 (Staatsblad n°. 130) met 1 Januari 1874 de in- en uitvoerrechten

aanzienlijk verlaagd en de differentiëele afgeschaft werden. Dat des niettegenstaande het montant van 1874 hooger is wordt in het Kol. Verslag toegeschreven aan deze oorzaken. Onder de opbrengst van 1874 is begrepen eene som van *f* 160.000 wegens suppletoir-invoerrecht van het op 1 Jan. aanwezige gedistilleerd, en een som van *f* 592,000 wegens differentiëele rechten, waarvoor bij den uitvoer van 1873 borgtocht was gesteld; behalve door deze buitengewone ontvangsten werd de opbrengst tot een hoog cijfer gebracht door dat men in het laatst van 1873 met den invoer van vele voorwerpen heeft gewacht tot het in werking treden van de voordeeliger bepalingen. Als oorzaak van de stijging van opbrengst wordt ook nog vermeld de betere taxatie der goederen, gelijktijdig in werking gebracht met de tariefs-verlaging.

Het consumtierecht op tabak bracht op in 1873 en 1874 *f* 129,781 en *f* 136,388; voor Java en Madura respect. *f* 97,477 en *f* 108,042.

Onder de verdere bronnen van inkomsten verdienen vermelding de verponding, opbrengst der vendukantoren, klein zegel, recht van overschrijving van vaste goederen en belasting op paarden en rijtuigen, waarvan wij hier een tienjarig overzicht laten volgen. Vooraf zij opgemerkt, dat voor het jaar 1873 de opgaven van enkele residentiën ontbreken.

a. op Java en Madura.
b. op de Buitenbezittingen.

	Verponding.		Opbrengst van vendukantoren.	
	a.	*b.*	*a.*	*b.*
1865....	*f* 908,800	*f* 32,467	*f* 614,500	*f* 55,400
1866....	〃 918,250	〃 35 499	〃 654,000	〃 55,100
1867....	〃 934,799	〃 35,608	〃 750,600	〃 26,300
1868....	〃 1,004,122	〃 36,856	〃 613 300	〃 34,900
1869....	〃 1,003,857	〃 37,492	〃 592,496	〃 25,004
1870....	〃 1,004,783	〃 35.467	〃 562,360	〃 53 064
1871....	〃 1,006,915	〃 30,042	〃 344,820	〃 63,524
1872....	〃 1,018,799	〃 42,159	〃 567,009	〃 54,035
1873....	〃 1 126,757	〃 20,716	*f* 425,676	
1874....	〃 1,280,481	〃 30,259	〃 400,010	

	Klein zegel.		Recht van overschrijving van vaste goederen.	
1865....	*f* 480,600	*f* 68,500	*f* 301,100	*f* 29,600
1866....	〃 448,500	〃 78,000	〃 424,100	〃 28.900
1867....	〃 509,700	〃 76 800	〃 450,700	〃 23,500
1868....	〃 477,800	〃 95,700	〃 183,600	〃 22,600
1869....	〃 447,000	〃 88,100	〃 277,500	〃 32,300
1870....	〃 425,837	〃 97,424	〃 241,438	〃 30,724
1871....	〃 487,470	〃 108 112	〃 309,943	〃 37,871
1872....	〃 576,939	〃 103,143	〃 293.000	〃 34,611
1873....	〃 593,460	〃 88,041	〃 351,284	〃 26,136
1874....	〃 —	〃 —	〃 —	〃 —

Belasting op paarden en rijtuigen.

	a.	b.
1865......	*f* 221,278	*f* 8,409
1866......	〃 229,427	〃 9,292
1867......	〃 236,904	〃 8,606
1868......	〃 293,098	〃 8,328
1869......	〃 282 890	〃 7,175
1870......	〃 279,759	〃 8,692
1871......	〃 279,954	〃 9,169
1872......	〃 290,291	〃 8,411
1873......	〃 291,268	〃 9,338
1874......	〃 313,695	〃 10,565

	Registratierechten voor in den vreemde gebouwde schepen.		Recht van successie en overgang onder Europeanen.		vreemde Oosterlingen.	
	a.	b.	a.	b.	a.	b.
1870...	*f* 3,154	*f* 1,680	18,538	1,577	7,317	1,229
1871...	〃 18,533	〃 140	69,413	4 793	10,680	2,700
1872...	〃 1,800	〃 1,012	101,252	12,277	17,732	2 369
1873...	〃 38,441	〃 165	55,761	15	3,735	6,909
(1 Januari 1875 vervallen)			—	—	—	—

Verder worden in het *Kol. Verslag* bl. 166 volg. nog een aantal belastingen genoemd in onderscheidene residentiën geheven.

MUNTSTELSEL, GELDSOMLOOP. Zie het *Kol. Verslag* bl. 169 volg., waarbij als bijlage HH is gevoegd een zeer belangrijk *Overzicht van de geldmarkt in Ned. Indië in* 1874, *samengesteld door den Heer* N. P. VAN DEN BERG, *President der Javasche Bank.*

Gedurende 1873 werd voor de onderstaande muntspeciën en voor baren goud te Batavia betaald als volgt:

Stukken van 10 guld.	*f* 9.70 à *f* 10.10	Kroonen.......... *f* 16.— à *f* 16.25
Wichtige dukaten...	〃 5.65 〃 〃 5.80	Imperialen........ 〃 9.45 〃 〃 9.65
Engelsche sover....	〃 11.75 〃 〃 12.10	Am. Eagles........ 〃 12.— 〃 〃 12.25
Pistolen...........	〃 9.65 〃 〃 9.75	Stukken van 20 frcs. 〃 9.40 〃 〃 9.60
Pruissische pistolen.	〃 10.10 〃 〃 10.20	Goud (in baren)... 〃 $10\frac{3}{4}$ % 〃 〃 13 %

De wissel was te Batavia op Amsterdam *f* 100 Ned. cour.

Gouvernement..............	〃 99	—$101\frac{1}{4}$
Particulier................	〃 $100\frac{1}{2}$	—$102\frac{3}{4}$
op Londen per pond sterling.	〃 11.60	— 11.80
〃 China per dollar.........	〃 2.48	— $2.57\frac{1}{2}$
〃 Singapore................	〃 2.48	— $2.57\frac{1}{2}$

In het genoemd overzicht van Mr. N. P. VAN DEN BERG wordt de gemiddelde wisselkoers voor 6 maanden particulier op Nederland aldus opgegeven:

	1873.	1874.		1873.	1874.
Januari.......	$103\frac{1}{2}$	$102\frac{3}{4}$	Juli..........	$102\frac{1}{2}$	$101\frac{5}{8}$
Februari......	$102\frac{1}{4}$	$102\frac{1}{2}$	Augustus......	$102\frac{1}{4}$	$101\frac{1}{4}$
Maart.........	102	$101\frac{1}{8}$	September.....	$101\frac{3}{4}$	$101\frac{3}{8}$
April.........	102	$100\frac{5}{8}$	October.......	$101\frac{1}{2}$	$101\frac{3}{8}$
Mei...........	$102\frac{1}{4}$	102	November......	102	$101\frac{3}{8}$
Juni..........	$102\frac{3}{4}$	$102\frac{5}{8}$	December......	$102\frac{1}{4}$	$101\frac{5}{8}$

Gouvernements wissels werden in den loop van 1874 bij inschrijving geplaatst:

In Februari	*f* 2,183,000	tot	een middelkoers	van	100.63
〃 Maart	〃 1,299,000	〃	〃	〃	99.97
〃 April	〃 1,998,000	〃	〃	〃	99.60
〃 Mei	〃 2,000,000	〃	〃	〃	100.71
〃 Juni	〃 1,882,000	〃	〃	〃	100.73
〃 Augustus	〃 1,101,000	〃	〃	〃	99.38
〃 October	〃 209 000	〃	〃	〃	99.53
Te zamen ...	*f* 10,672,000				

of circa *f* 4 millioen meer dan in 1873, toen het voor gouvernements rekening afgegeven bedrag zich tot *f* 6,730,000 heeft bepaald. Dit meerder aanbod heeft echter den koers niet gedrukt. De middenkoers was voor de regeering in 1874 ruim een half percent voordeeliger dan de koers bedongen voor *f* 6½ millioen, die in 1873 door haar verkocht zijn — „een bewijs dat in verhouding tot het aanbod de vraag naar wissels in den loop van 1874 nog levendiger moet geweest zijn dan in het voorafgaande jaar."

Dat werkelijk de vraag naar wissels in de twee laatste jaren toenemende is geweest in verhouding tot het aanbod, blijkt duidelijk uit den gemiddelden wisselkoers per semester berekend.

Deze was (zes maanden dato op Nederland).

In het	2e	semester	1872	104¼
〃	1e	〃	1873	102½
〃	2e	〃	〃	102
〃	1e	〃	1874	101⁹/₁₀
〃	2e	〃	〃	101½
〃	1e	〃	1875 (Jan.—Mei)	100⁷/₁₀

„Onder de bestaande omstandigheden, verklaart de president der Javasche Bank, is bezwaarlijk een andere verklaring aan de hand te doen, dan dat in den laatsten tijd de waarde der op Java ingevoerde goederen, waarvoor remises benoodigd waren, grooter moest geweest zijn dan de waarde der uitvoeren, en werkelijk schijnt hieraan niet langer te mogen getwijfeld worden, al wijst ook de officieele statistiek van Handel en scheepvaart in Ned. Indië een geheel andere verhouding aan."

Javasche Bank. Aan het *Verslag van den President der Javasche Bank en van den Raad van commissarissen, uitgebracht in de Algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers, op* 29 *Mei* 1875. 47e *Boekjaar* 1874/75. *Batavia,* H. M. VAN DORP & C°., 1875, ontleenen wij het volgende:

Van de 12,000 aandeelen, waaruit het kapitaal der Bank bestaat, verwisselden van eigenaar 952 aandeelen, en telde de Bank bij het eind van het boekjaar 888 aandeelhouders, waarvan 14 met meer dan 100 aandeelen. Hiervan was op het eind des boekjaars het dividend betaalbaar gesteld in Nederland over 5250 aandeelen tegen 5173½ op ultimo Maart 1874.

De operatiën der Bank zijn in het thans verloopen boekjaar belangrijk in omvang toegenomen. Wel bleef het gemiddeld bedrag der uitzettingen beneden het cijfer van het boekjaar 1867/68 (toen een cijfer van ƒ 15 910,000 aantoonende, tegen ƒ 15,620,000 in het laatste boekjaar), maar toch stegen die uitzettingen een en andermaal in niet geringe mate boven het hoogste cijfer, waarop tot nu toe kon gewezen worden. Als zoodanig was het totaal der rentegevende uitzettingen op 24 Juli 1867 ad ƒ 17,834,477 steeds in herinnering gebleven; doch thans klommen die uitzettingen 9 December 1874 tot ƒ 20,065,412, terwijl gedurende den loop dier maand gemiddeld een bedrag van ƒ 19,350,000 rentegevende was uitgezet. Het gemiddeld totaalcijfer is verdeeld onder de volgende rubrieken: handelspapier ƒ 8,603 000; vendupapier ƒ 2,316,000; beleeningen ƒ 2,782,000; hypotheken en belegd reservefonds ƒ 1,968,000.

De gezamenlijke disconteeringen hebben bedragen ƒ 50,303,004, te Batavia, Samarang, Soerabaja, Padang, Makasser, Cheribon, Soerakarta en Pasoeroean.

De beleeningen zijn in het afgeloopen boekjaar gestegen

tot.............................ƒ 15,881.116 tegen
een totaal van....................〃 10,162,952
en......... ....〃 8,600,970 in de beide vorige boekjaren.

In deze totalen deelen de kantoren:

	1872/3.	1873/4.	1874/5.
Batavia met.......ƒ	1,577,040	ƒ 1,890,197	ƒ 8,212,666
Samarang 〃 ....〃	836,000	〃 628,985	〃 50,700
Soerabaja 〃 ....〃	2,232,200	〃 2,417,233	〃 2,018,100
Padang 〃 ....〃	1,771,230	〃 2,829,170	〃 3,478,500
Makasser 〃 ....〃	219,500	〃 295,700	〃 345,000
Cheribon 〃 ....〃	—	〃 12,000	〃 28,200
Passoeroean 〃 ....〃	1,965,000	〃 2,089,666	〃 1,748,000

terwijl de beleeningen ten opzichte van den aard der onderpanden in de volgende rubrieken kunnen worden verdeeld:

	1872/3.	1873/4.	1874/5.
Effecten..................ƒ	178,500	ƒ 151,945	ƒ 1,236,300
Invoergoederen............〃	379,290	〃 558,900	〃 560 400
Uitvoerproducten..........〃	7,808,500	〃 8,141,169	〃 8,152,500
Goud en zilver en diversen.〃	234,430	〃 1,310,937	〃 5,931,966

Het in hypotheken belegde deel van het kapitaal der Bank, dat op 1 April 1874 in hoofdsom bedroeg ƒ 1,734,600, komt onder ult°. Maart 1875 met ƒ 1,977,350 in de boeken der bank voor. Het bedrag van het reserve-fonds klom tot ƒ 215,393.

De *disconto rente* voor gewoon handelspapier is te Batavia en bij de agentschappen op Java het geheele jaar door afwisselend geweest 6, 6½, 7, 7½, 8 en sedert 20 Febr. 1875 7 pct.

Het disconto van vendupapier (acceptatiën van vendukantoren)

op plaatsen waar de Javasche bank een eigen kantoor heeft, varieerde van 3½ op 4 pct. en dat van kantoren elders gevestigd bleef onderanderd 5½ pct.

De rente van beleeningen op invoerartikelen en effecten steeg van 6—8 pct. en die op uitvoerprodukten en goud en zilver van 5—7 pct.

Voor Padang en Makasser bleef bij het disconteeren van vendupapier het geheele jaar door het reeds van het 45e boekjaar dagteekenend tarief van kracht, volgens hetwelk voor venduacceptatiën van rubriek A 4½ en van rubriek B 5½ pct. berekend wordt. Voor het overige werd te Padang hetzelfde tarief als op Java toegepast, terwijl op Makasser het volgende tarief gegolden heeft: Disconto van handelspapier 8 en 9 pct., van beleeningen op alle onderpanden 6 en 7½ pct.

Aan assignatiën werden afgegeven:

1874/5....8.107	stuks tot een bedrag van	*f*	46,872,791
1873/4....7,654	〃 〃 〃 〃	〃	41,909,753
1872/3....8,250	〃 〃 〃 〃	〃	39,735,091

De provisie bedroeg successivelijk *f* 48,999, *f* 49,788, *f* 44,020.

De handel in munt en muntmateriaal leverde een winst op van *f* 71,206, tegen *f* 72,521 in het vorige jaar.

Bankbiljetten in omloop van *f* 5 tot *f* 1000:

31 Maart 1873....615,261½	tot een waardebedrag van	*f*	32,963,002.50
〃 1874....671,261½	〃 〃 〃 〃	〃	41,159,317.50
〃 1875....656,951	〃 〃 〃 〃	〃	35,108,372.50

De rekening-courant-saldo's van dadelijk opeischbare schulden was gemiddeld *f* 2 998,000 met *f* 4,397,658 als hoogste en *f* 1,589,175 als laagste cijfer, tegen *f* 4,568,000 als middel-, *f* 7.569,000 als hoogste en *f* 2,328,000 als laagste cijfer in 1873/4. Het gezamenlijk bedrag van bankbiljetten, assignatiën en rekening courant-saldo's wisselde af tusschen *f* 45,032,142 en *f* 38,581,498 in 1874/5 en *f* 47,934,201 en *f* 36,208,951 in 1873/4.

De tot dekking hiervan strekkende metaalvoorraad was gemiddeld:

1874/5..........	*f* 28,285,000	— *f* 36,143,000
1873/4..........	〃 29,860,000	— 〃 36,999,000

Aan wettig betaalmiddel was in kas:

31 Maart 1874.......	*f* 35,726 836
〃 1875.........	〃 28,932,026

Verliezen heeft de Bank in 1874/5 niet geleden. Hare onkostrekening in 1872/3 *f* 285,354.89, in 1873/4 *f* 283,584.72, steeg in 1874/5 tot *f* 290,202.88.

Zij keerde aan hare aandeelhouders eene winst uit van:

f 45.—	per heel en	*f* 22.50	per half aandeel over	1872/3	of	9	pct.
〃 47.50	〃 〃 〃	〃 23.75	〃 〃 〃 〃	1873/4	〃	9½	〃
〃 62,53	〃 〃 〃	〃 31.25	〃 〃 〃 〃	1874/5	〃	12½	〃

23. PERSONEELE VERORDENINGEN OMTRENT LANDSDIENAREN. Op bl. 172 volg. komen een aantal beschikkingen voor, genomen omtrent de benoembaarheid, de verloven, voorschotten, reis- en verblijfkosten, kortingen, non activiteit, pensioenen en wachtgeld, costuum van burgerlijke ambtenaren, omtrent verloven, huwelijken enz. van militairen.

24. LANDBOUW, BOSCHWEZEN, VEETEELT. Zie bl. 174 volg. van het *Verslag* en de daarbij behoorende bijlagen II en volg.

1. Op Java en Madura (Pamakassan).

Op gronden, gebleven ter beschikking van de bevolking. Ongerekend de teelt in de residentiën Batavia en de Vorstenlanden, gaf de rijstcultuur de volgende hoofduitkomsten:

	Uitgestrektheid der velden met padi beplant. (Bouws) als eerste gewas.	als tweede gewas.	Opbrengst. Pikols.	Gemidd. hoogs. en lgst. marktprijzen.
1870	2,064,154	59,948	46,164,784	*f* 3.28½—3.24½
1871	2,076,057	71,410	47,288,920	〃 3.30½—2.23
1872	2,136,757	81,001	47,353,235	〃 3.99½—2.53
1873	2,203,291	142,143	52,244,503	〃 4.65 —2.13
1874	2,182,146	122,302	57,843,357	〃 5.06 —2.41

De geheele uitgestrektheid der velden, door de bevolking voor eigen cultuur beplant, was in:

1869....2,363,654	bouws.	1872....2,479,735	bouws.
1870....2,427,481	〃	1873....2,497,447	〃
1871....2,404,775	〃	1874....2,481,702	〃

Zie verder *Verslag* bl. 175 en 176.

De klappercultuur werd in 1874 weder aanzienlijk uitgebreid, de oogst was vrij gunstig. De prijzen der klapperolie liepen uiteen van *f* 16 tot *f* 50 per picol; de noten golden *f* 2.50 tot *f* 10 per 100 stuks.

De tabaksteelt had volgens het Verslag, bijl. KK in 1874 over geheel Java plaats op 16,391 bouws als eerste gewas, op 42,196 als tweede.

Omtrent de katoencultuur wordt opgegeven dat in 1874 door de Javasche bevolking 2991 bouws zijn beplant met eerste en 11,514 met tweede gewas.

Gouvernementscultures. Het jaar 1874 was voor de koffiecultuur zeer gunstig, zooals uit de volgende opgave blijkt:

	Vruchtdr. boomen.	Opbrengst in pikols.	Netto prijs per pikol in Ned. geveild.
1868	234,051,454	588,616	*f* 36.67
1869	231,009,460	962,800	〃 38.76
1870	214,553,997	986,038	〃 36.73½
1871	225,819,430	446,304	〃 39.34½
1872	226,927,481	985,961	〃 48.36½
1873	239,079,225	773,920	〃 60.36 3/15
1874	238,838,333	1,031,989	〃 63.91 4/15

Gemiddeld heeft de pikol koffie aan het gouvernement *gekost* tot aan de afscheep-pakhuizen:

In 1870	*f* 14.48	In 1873	*f* 15.80
〃 1871	〃 15.97	〃 1874	〃 16.68
〃 1872	〃 15.47		

Omtrent den *aanplant* enz. worden de volgende mededeelingen gevonden (*Verslag* bl. 180 en Bijl. MM.)

		Aanwezig in den aanvang van 1874.	Voor afschrijv. in 1874 bestemd.	Vermoedelijk in 1874/75 bijgeplant.	Vermoedelijk in den aanv. van 1875 aanwezig.
In tuinen.	vruchtdr. boomen.	126,328,564	13,052,956	—	113,275,608
	j. boom.	42,453,050	436,557	11,527,553	53,544,046
In onge-reg. aan-planting.	vruchtdr. boomen.	74,609,808	857,772	—	73,752,036
	j. boom.	?	?	1,101,510	—

Geveild werden de volgende hoeveelheden:

In Nederland:

	Verkochte hoeveelheid in pikols.	Uitgeleverde netto kilogrammen.	Gemiddelde opbrengst per ½ kilo. Bruto.	Netto.
1873	700,764	41,900,876	*f* 0.56[20]	*f* 0.50[18]
1874	750,048	44,828,036	〃 0.58[90]	〃 0.53[47]

In Indië:

	Verkochte hoeveelheid in pikels.	Opbrengst werkelijke.	gemid. p. pikol.
1873	100,000	*f* 5,690,910	*f* 56.90[91]
1874	100,000	〃 5,431,580	〃 54.31[58]

Zie verder *Verslag* bl. 182 en volgende en Bijlagen MM en NN.

Aan de zeer uitvoerige mededeelingen, bl. 186 en bijlagen OO en CC, omtrent de suikercultuur, ontleenen wij het volgende:

	1872.	1873.	1874.
Aantal suikerondernemingen	93	93	93
Suikerrietplantende huisgezin.	211,463	221,291	220,791
Uitgestr h. v. d. aanpl. in bouws	39,274	38,699	38,605
Opbrengst in pikols met inbegr. van den vrijen aanplant	2,517,140	2,639,599	2,538,751
Opbrengst per bouw in pikols	64.12	65.12	59.75

Vrijwillig werden beplant: voor den oogst van 1873 ruim 1830 bouws, voor 1874 ruim 4,233 bouws, voor 1875 ruim 4,256 bouws.

Over het algemeen was de oogst niet zeer gunstig.

Kinacultuur. Omtrent de kinacultuur (*Verslag* bl. 188 en volg. en bijlage PP en volg.) wordt het volgende medegedeeld:

	Planten in de kweekerijen.	Planten in den vollen grond.
1871	534,451	1,379,887
1872	382,169	1,705,542
1873	250,200	1,694,690
1874	223,300	1,771,850

De oogst van 1874 heeft ongeveer 33,000 kilogr. droog product opgeleverd, waarvan 31,000 kilo naar Europa verscheept werden. Voor deze hoeveelheid zijn ongeveer 55,000 kinaboomen uitgegraven of op stomp gekapt.

De *Veilingen* te Amsterdam gaven de volgende resultaten:

	Aantal verkochte kilo's kinabast.	kinapoeder.	Verkregen prijs per ½ kilo gemiddeld over de geheele hoeveelheid kinabast.	kinapoeder.
1874	13,349	2,070½	ƒ 1.23[77]	ƒ 0.55[90]
1875	24,857	6,114	〃 1.42[45]	〃 0.69[05]

Ten dienste der kinacultuur werd gedurende 1873 uitgegeven ƒ 58,153, gedurende 1874, ƒ 56,008.

Het verslag van 1875 behelst voor het eerst een afzonderlijke rubriek, *Landbouwondernemingen uitsluitend op contract met de bevolking berustende*, (bl. 190 en 191.) Het volgende is daaraan ontleend.

Suikerfabrieken. Op Java en Madura waren in 1874 45 vrije suikerfabrieken gevestigd. De verschillende opgaven daaromtrent — voor zoover bekend — zijn opgenomen in de Tabel, bijl. RR. De gronden zijn in den regel van de bevolking gehuurd en worden in dagloon of bij taak bewerkt. Alleen in Cheribon en Probolinggo worden de tusschenkomst van Chinesche of Inlandsche aannemers gebruikt. De opgedane ondervinding doet de ondernemers langzamerhand terugkomen van het sluiten van overeenkomsten voor de bewerking der gehuurde gronden en de levering van het product tegen vooraf bepaalden prijs.

Tabaksondernemingen. Voor zoover bekend waren er 130 op Java. Het verslag deelt eenige bijzonderheden mede omtrent verschillende residenties, geput uit de Jaarverslagen der residentien over 1874.

Verder wordt noch melding gemaakt van de volgende *andere ondernemingen*, te weten van "eenige" rijstpelmolens, van 2 thee-ondernemingen, van indigofabrieken en van een ramehfabriek, in 1874 in de residentie Rembang geopend. (Onder deze andere ondernemingen zijn niet begrepen particuliere landerijen, in erfpacht of huur afgestane gronden noch de etablissementen voor koffiebereiding.)

Landbouw op gronden door het gouvernement in huur of in erfpacht uitgegeven. (Hieronder zijn niet begrepen de in erfpacht afgestane *woeste* gronden). Bijlage TT van het verslag geeft een overzicht van 120 ondernemingen van dezen aard. De verschillende geteelde producten zijn: thee, kina, koffie, suiker, kaneel, zijde, tabak, padi en djagong. Een proef met tarwe genomen mislukte geheel.

De rapporten omtrent den *landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan*, waren bij de samenstelling van het verslag nog niet ingekomen.

Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokjokarta. Zie bl. 192, volg. van het *Verslag*.

Het aantal Europeesche landbouwondernemingen in de Vorstenlanden wordt opgegeven te bedragen in 1874 238, welke, "naar gezegd wordt", eene uitgestrektheid beslaan van 331,746 bouws, en waarvoor een jaarlijkschen pachtschat wordt betaald van *f* 1,242,130.

De opbrengst van 135 ondernemingen op Soerakarta bedroeg in 1874 174,925 Amst. pond. indigo, 201,845 pikols suiker, 1,356,828 Amst. pond. tabak en 99,802 pikols koffie. — Bij 26 ondernemingen in Djokjokarta zou de productie zijn geweest 402,896 Amst. pond. indigo, 80,839 pikols suiker, 41,000 Amst. pond. tabak, 156 pikols koffie.

Boschwezen. Zie *Verslag* bl. 193 volg. en bijlage UU. De houtproductie was in 1874 weder aanzienlijk. Uit de bijlage blijkt, dat door die ondernemers, welke vrije beschikking hebben over het te vellen hout, gedurende 1874 werd gekapt en vervoerd (van éene onderneming was geen opgaaf ontvangen), eene houtmassa van respectivelijk 29,851 en 23,545 kub. meters, (ongerekend eene partij gekapt, hoegrootheid onbekend, en eene partij vervoerd groot 6000 M^3); terwijl door de contractanten voor het kappen van hout ten behoeve van den lande in 1874 werden geveld 8,621 en afgeleverd 9,367 kub. meters. Buiten de aan particulieren ter exploitatie afgestane boschperceelen werden bovendien nog gekapt: ten behoeve van den lande 18,222 kub. meters hout en voor particulieren 1671 kub. meters, een en ander met eene tariefswaarde van *f* 263,124 en *f* 21,877. Voor laatstbedoelde houtwerken was bij het einde van 1874 in 's lands kas gestort *f* 10,783, benevens voor sadingspalmen, mede door en voor particulieren gekapt, *f* 10,593.

Veeteelt. De opgave nopens de getalsterkte van den veestapel in 1873 is thans medegedeeld. Zij telde op het einde van 1873: 2,728,101 buffels, 1,626,754 runderen, 632,164 paarden. Verder wordt nog opgegeven de aanwezigheid van 11,635 voertuigen voor personen en 70,760 voor goederen.

2. In de Buitenbezittingen. Uit de menigvuldige opgaven op bl. 195, volg. van het Verslag, nemen wij het volgende over.

In de *Padangsche Bovenlanden* werden in 1874, even als het vorige jaar, weder ruim 9 millioen koffieboomen geplant. In *Tapanoelie* wordt het aantal boomen thans op 6,712,780 geschat, waarvan 4,825,000 vruchtdragende. De oogst bedroeg volgens de opgaven in de Padangsche Boven- en Benedenlanden en in Tapanoeli te zamen 131,474 pikols in 1874, tegen 108,505 in 1873.

De te Padang gehouden koffieveilingen liepen als volgt af:

	1872.	1873.	1874.
Hoeveelheid pikols	88,000	102,600	125,400
Opbrengst	*f* 3,772,620	*f* 5,867,740	*f* 6,970,950
Gemiddeld per pikol	〃 42.98 4/10	〃 57.19	〃 55.59

Van de 50 ondernemingen van Europeanen, gevestigd op woeste gronden, hun door de vorsten van Deli, Serdang en Langkat, (Sumatra's Oostkust), in erfpacht afgestaan, schijnen nog slechts 23 in exploitatie te zijn. Tabel VV van het Verslag geeft eenige bijzonderheden omtrent deze ondernemingen.

Bij de 22 ondernemingen, wier werkkrachten bekend zijn, trof men aan tegen het einde van 1874: 4476 Chinesche, 459 Klingalesche en Hindoesche en 316 Javaansche arbeiders. De aanwerving van Chinesche arbeiders gaat steeds langzaam. De emigratie uit China was in 1874 geringer dan gewoonlijk.

25. MIJNBOUW. Zie behalve het *Kol. Verslag*, bl. 217 volg., het *Jaarboek voor het Mijnwezen*. Omtrent Banka wordt het volgende medegedeeld:

	Hoeveelheid tin in pic. in 's lands pakh. ontvangen.		GETAL WERKLIEDEN. 1873.			1874.		
	1873.	1874.	Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.	Deelhebbers.	Jaarlooners.	Kolenbranders.
Gouvernements mijnen........	52,843	58,248	2,124	4,513	732	2,005	4,023	676
				7.369			6,704	
Partic. mijnen en tra-smelters....	15,583	18,268		1,347			1,308	
Totaal.....	68,426	76,516		8,716			8,012	
gemidd. 1864–73.......		70,982						

In 1874 was de productie eigenlijk 74,986 of 10 pikol ruim per werkman tegen 8.91 in 1873 en 9.34 in 1872.

De rijst, aan de particuliere mijnwerkers geleverd, kostte het gouvernement *f* 7.36 per pikol en wordt verstrekt, zoo als bekend is, tegen *f* 5; hetgeen een verlies gaf van *f* 40,920 voor 1874.

Het door particulieren geleverde tin (inkoopsprijs in 1874 *f* 13.50) kostte het land *f* 15.74 per pikol, tegen *f* 16.37 en *f* 16.63 in 1872 en 1873.

Het tin der gouvernements-mijnen kwam, geleverd in de pakhuizen, te staan op ruim *f* 21.78 per pikol, tegen *f* 29.50 en *f* 26 in 1873 en 1872.

Omtrent de geldelijke uitkomst der mijnen wordt medegedeeld, dat de schulden (aan de exploitatie) van *f* 545,298 ult°. Dec. '73 zijn gestegen tot *f* 570,703 ult°. '74, terwijl afgeschreven of aangezuiverd werd in 1874 een bedrag van *f* 7,868, zoodat blijft voor dat jaar *f* 562,835.

De bijpassingen aan de gouvernements-mijnen voor het minder ontvangene dan *f* 5 per pikol bedroeg in 1874 de som van *f* 191,873, de premiën *f* 41,025.

Verder wordt gemeld dat de smeltovens in 1874 met 13 vermeerderden, terwijl in het laatste kwartaal 84 nieuwe ovens werden gebruikt.

De tin-veilingen brachten op:

1873	voor	4,306,240 kilogr.	netto	*f* 78.40	bruto en	*f* 74.19	netto	gemidd. pr. 50 kilo
1874	〃	4,048,122 〃	〃	*f* 58.79	〃 〃	*f* 55.06	〃	〃 〃 〃

terwijl in Januari, Maart en Mei 1875 voor 709,254, 717,878 en 716,320 kilogr. gemiddeld werd gemaakt netto *f* 52.75, *f* 49.54½ en *f* 47.07½.

Particuliere ontginningen. Billiton-maatschappij. Zij verkreeg in het boekjaar eindigende ult°. Februari

1871.....47,318 pikol.	1874......50,979 pikol.
1872.....49,850 〃	1875.....118,093 〃
1873.....54,371 〃	

Als pachtschat over de laatste productie kwam den lande te goed 1884 picols ruim.

De werklieden waren in 1874 4,739 in getal, in 1875 4,435 (onder welke 616 deelhebbers en 3819 koelies); deze werkkrachten worden alleen door zoogen. vrijwilligers verkregen.

De maatschappij bezat in het afgeloopen jaar 108 mijnen, en voerde uit 3,875,910 kgr. (waarvan naar Nederland 3,666,715 kgr.) tegen 3,196,272 (en 2,705,420) in 1873/74; aan uitvoerrecht werd daarvoor betaald *f* 115,657 in eerstgemeld jaar tegen *f* 119,232 in het vorige.

Siak. De concessie door den Sultan verleend aan den Heer VON HEDEMANN is door het gouvernement goedgekeurd.

Kolen-mijnen. Ontginning van gouvernementswege. De werkzaamheden bij de *Kolen-ontginning* in de diepte te Pengaron (mijn Oranje-Nassau) werden in 1874 voortgezet. De tijdelijke ontginning te Assahan leverde in 1874 slechts 3637½ ton, nauwlijks de helft van de hoeveelheid ten vorigen jare gedolven; afgevoerd werden slechts 4095½ ton. Bij 't einde van 1874 was de nog aanwezige voorraad 2077 ton tegen 2535 ton in 1873.

Omtrent de *particuliere ontginning* op *Borneo* worden geen belangrijke cijfers medegedeeld. De concessie tot ontginning van bruinkolen aan het riviertje Toengkal (residentie Palembang) is na den dood van den Heer BILLOWS door zijn rechtverkrijgenden aanvaard.

Aardolie-ontginning. De concessie, aan den Heer J. REERINK en de factorie der Ned. Handelmaatschappij verleend in de residentie Cheribon, geeft nog geen belangrijke resultaten. Sedert 18 Februari 1875 werden uit twee boorgaten dagelijks gemiddeld 160 liters ruwe aardolie verkregen.

ZOUTPRODUCTIE. Het zoutdebiet was:

	Op Java en Madura		In de Buitenbezittingen	
	Kojans van 30 pikols.	Opbrengst.	Kojans.	Opbrengst.
1867......	25,689	*f* 4,965,208	3,742	*f* 705,817
1868......	25,946	" 5,024,385	4,078	niet opgegeven.
1869......	25,536	" 4,945,796	5,317	" 896,329
1870......	27,660	" 5,389,547	6,123	" 1,061,511
1871......	27,621	" 5,364,692	4,978	" 861,364
1872......	26,477	" 5,131,420	5,475	" 944,610
1873......	28,176	" 5,394,000	4,803	" 855,762
1874......	29,428	" 4,575,605	6,099	" 1,049,935

Aan de opgaven over 1873 ontbreken voor de Buitenbezittingen die van de Wester-Afdeeling van Borneo. Zie verder *Kol. Verslag* bl. 209.

27. HANDEL EN SCHEEPVAART EN SCHEEPSBOUW. Zie het *Koloniaal Verslag*, bl. 210 volg. en *Bijl.* VV—YY Het *Officieele Handelsverslag* over 1873 is thans (Maart 1876) verschenen.

In 1875 is een aanvang gemaakt met het uitgeven van maandelijksche statistieken, betreffende den in- en uitvoer op Java en Madura, in bijlagen van de Javasche courant en overgenomen in de Nederl. Staatscourant.

Java en Madura.

	PARTICULIERE INVOER.		GOUVERNEMENTS-INVOER.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
1866.....	*f* 53,761,553	*f* 2,621,617	*f* 4,168,104	*f* 8,090,000
1867.....	" 51,715,265	" 2,139,391	" 4,198,397	" 15,700,000
1868.....	" 42,274,661	" 1,520,497	" 4,008,063	" 12,151,220
1869.....	" 43,027,029	" 1,204,610	" 4,125,150	" 8,700,000
1870.....	" 44,459,151	" 2,368,949	" 5,053,410	" 12,102,000
1871.....	" 50,561,130	" 3,315,190	" 5,756,820	" 10,508,000
1872.....	" 59,267,557	" 8,388,673	" 6,406,530	" 6,046,250
1873.....	" 73,730,081	" 6,986,564	" 5,840,580	" 21,746,250

	PARTICULIERE UITVOER.		GOUVERNEMENTS-UITVOER.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
1866.....	*f* 59,454,766	*f* 16,174,271	*f* 53,764,272	*f* 3,838,526
1867.....	" 59,313,449	" 6,031,415	" 49,683,715	" 3,078,102
1868.....	" 60,337,869	" 3,011,618	" 41,245,654	" 2,140,702
1869.....	" 67,740,891	" 4,561,745	" 43,020,500	" 2,985,700
1870.....	" 61,228,235	" 4,341,965	" 46,531,961	" 5,157,239
1871.....	" 89,516,822	" 1,739,478	" 37,268,680	" 3,688,010
1872.....	" 128,784,385	" 4,165,545	" 39,135,350	" 4,049,250
1873.....	" 105,413,784	" 3,422,816	" 43,761,510	" 3,283,000

De voornaamste artikelen van invoer voor rekening van particulieren waren manufacturen, provisiën, wijnen en andere dranken, ijzerwerk en machineriën. Wij vinden dienaangaande de volgende cijfers:

	Katoenen manufacturen en lijnwaden.	Provisiën.	Wijnen en andere dranken.	IJzerwerk en machineriën.
1868....	*f* 14,586,900	*f* 2,709,100	*f* 2,227,800	*f* 601,400
1869....	〃 15,099,100	〃 2,470,900	〃 2,429,500	〃 464,300
1870....	〃 16,024,800	〃 2,854,400	〃 2,470,600	〃 731,700
1871....	〃 18 076,700	〃 2 917,100	〃 2,320,600	〃 1,150,200
1872....	〃 21,734,365	〃 3,670,665	〃 3,177,665	〃 1,791,900
1873....	〃 20,220,192	〃 3,307,454	〃 3,299,880	〃 2,219,426

Van de voornaamste artikelen van uitvoer voor particuliere rekening deelen wij het volgende mede ten aanzien van Java en Madura:

	Rijst. kilo's.	Rijst. waarde.	Koffie. kilo's.	Koffie. waarde.
1868.....	38,717,003	*f* 3,930,668	9,998,680	*f* 4,879,039
1869.....	35,903,407	〃 3,554,167	11,001,793	〃 5,154,107
1870.....	33,461,068	〃 3,363,906	14,214,723	〃 6,114,827
1871.....	57,389,667	〃 5,395,250	17,146,347	〃 8,679,566
1872.....	27,098,615	〃 2,856,107	20,153,406	〃 12,724,710
1873.....	19,404,876	〃 2,236,111	22,303,814	〃 17,323,642

	Suiker (in poeder). kilo's.	Suiker (in poeder). waarde.	Tabak. kilo's.	Tabak. waarde.
1868....	125,453,510	*f* 25,512,302	7,240,229	*f* 3,221,555
1869....	125,718,379	〃 29,303,668	10,037,647	〃 6,832,015
1870....	109,890,328	〃 23,000,225	9,367,832	〃 3,466,481
1871....	137,544,962	〃 31,782,771	9,904,802	〃 7,252,833
1872....	193,120,912	〃 46,651,010	14,549,474	〃 11,209,930
1873....	191,816,556	〃 47,515,805	12,901,139	〃 9,530,180

	Indigo. kilo's.	Indigo. waarde.	Thee. kilo's.	Thee. waarde.
1868........	318 452	*f* 2,747,276	1,017,593	*f* 611,478
1869........	362,119	〃 3,232,403	940,039	〃 657,049
1870........	741,555	〃 3,227,736	2,229,195	〃 1,738,254
1871........	611,312	〃 2,628,868	1,884,025	〃 1,759,218
1872	519,486	〃 2,646,518	2,075,583	〃 2,056,887
1873........	346,656	〃 2,705,799	1,955,644	〃 2,596,892

	Tin. kilo's.	Tin. waarde.	Gom damar. kilo's.	Gom damar. waarde.
1868......	1,788,728	*f* 1,981,972	509,707	*f* 302,561
1869......	1,941,266	〃 1,920,823	755,467	〃 436,410
1870......	2,043,036	〃 2,230,540	1,069,224	〃 621,548
1871......	2,673,707	〃 2,933,266	979,638	〃 465,230
1872......	2,650,342	〃 2,650 241	457,032	〃 293,495
1873......	3,254,754	〃 3,514,351	814,549	〃 309,905

	Peper. kilo's.	Peper. waarde.	Kaneel. kilo's.	Kaneel. waarde.
1868........	937,699	*f* 262,425	8,182	*f* 12,650
1869........	471,106	〃 143,680	27,896	〃 43,593
1870......	1,068,581	〃 365,875	49,364	〃 72,584
1871........	700,905	〃 292,020	19,013	〃 32,453
1872........	980,125	〃 430,896	136	〃 152
1873......	1,202,886	〃 910,473	34,122	〃 27,199

	Notenmuscaat. kilo's.		waarde.	Foelie. kilo's.		waarde.
1868	151,226	*f*	172,528	44,118	*f*	37,708
1869	65,090	"	86,658	113,162	"	141,157
1870	241,612	"	329,220	58,599	"	122,254
1871	274,576	"	572,237	64,801	"	160,037
1872	302,452	"	605,741	63,994	"	142,764
1873	342,725	"	686,888	155,898	"	369,548

	Kruidnagelen. kilo's.		waarde.	Huiden en vellen (onbereide). stuks.		waarde.
1868	2.890	*f*	1,182	278,225	*f*	577,937
1869	2,865	"	1,140	338,675	"	808,327
1870	50,417	"	20,360	451,996	"	1,013,673
1871	11,434	"	5,887	549,082	"	1,464,402
1872	23,413	"	11,039	631,559	"	1,627,301
1873	71,906	"	57.998	480,841	"	1,612,655

Voor rekening van het Gouvernement werden door de Nederlandsche Handelmaatschappij in consignatie naar Nederland uitgevoerd de volgende hoeveelheden tot de daarnevens vermelde waarde:

	Koffie. kilo's		waarde.	Suiker (in poeder). kilo's.		waarde.
1868	44,064,294	*f*	25,504,029	43,874,138	*f*	10,030,502
1869	44,611,800	"	25,786,000	39,108,320	"	9,964,870
1870	60,713,018	"	31,201,786	36,097,720	"	8,742,248
1871	39,721,432	"	20,632,834	46,459,476	"	10,809,914
1872	42,704,710	"	26,699,883	9,925,678	"	2,532,172
1873	46,729,010	"	36,165,850	6,603	"	"

	Tin. kilo's.		waarde.	Notenmuscaat. kilo's.		waarde.
1868	4,750,581	*f*	4,299,253	55,578	*f*	65,253
1869	6,179,782	"	6,242,300	42,926	"	79,620
1870	4,583,093	"	4,865,092	"		"
1871	3,186,329	"	3,457,205	14,180	"	22,688
1872	5,571,306	"	6,733,306	197,568	"	395,180
1873	4,493,570	"	5,357,130	"		"

	Foelie. kilo's.		waarde.	Kruidnagelen. kilo's.		waarde.
1868	33,968	*f*	35,750	"		"
1869	"	"	"	"		"
1870	"	"	"	46,444	*f*	18,000
1871	16,245	"	44,185	"		"
1872	18,503	"	44,406	"		"
1873	"		"	"		"

De scheepvaartbeweging was voor Java en Madura in de laatste zes jaren als volgt:

AANGEKOMEN SCHEPEN.

	Nederlandsche vlag. schepen.	lasten.	Vreemde vlag. schepen.	lasten.	Te zamen. schepen.	lasten.
1868	3,041	164,105	209	54,555	3,250	218,660
1869	3,104	176,084	226	55,522	3,330	231,606
1870	3,116	168,030	276	58,872	3,392	226,902
1871	3,060	162,871	345	67,138	3,405	230,009
1872	2,872	159,821	345	70,326	3,217	230,147
1873	3,639	210,828	449	118,533	4,135	329,361

VERTROKKEN SCHEPEN.

	Nederlandsche vlag. schepen.	lasten.	Vreemde vlag. schepen.	lasten.	Te zamen. schepen.	lasten.
1868	3,176	235,648	260	70,610	3,436	306,258
1869	3,431	258,548	350	104,351	3,781	362,899
1870	3,586	237,829	331	88.033	3,917	325,862
1871	3,361	227,809	411	90,603	3,772	318,412
1872	3 366	220,319	463	105,271	3,829	325,590
1873	3,747	242,491	513	113,051	4,260	355,541

Van de bovenstaande aangekomen en vertrokken schepen waren in ballast:

	AANGEKOMEN. schepen.	lasten.	VERTROKKEN. schepen.	lasten.
1869	405	27,946	416	5,511
1870	387	30,914	448	17,199
1871	328	28,634	396	8,488
1872	251	19,332	435	9,088
1873	689	45,138	738	42,775

De waarde van den particulieren in- en uitvoer van de *Buitenbezittingen* te zamen wordt aldus opgegeven:

	INVOER. Koopmanschappen.	Speciën.	UITVOER. Koopmanschappen.	Speciën.
1867	*f* 28,822,914	*f* 2,037,779	*f* 23,147,726	*f* 1,739,079
1868	〃 24,656,812	〃 2,653,306	〃 25,067,171	〃 2,167,627
1869	〃 25,919,975	〃 3,517,287	〃 26,704,537	〃 2,518,144
1870	〃 27,360,614	〃 4,596,990	〃 26,433,631	〃 2,366,613
1871	〃 31,851,436	〃 4,096,024	〃 34,087,370	〃 2,056,300
1872	〃 28,978,934	〃 5.641,346	〃 33,911,495	〃 3,119,495
1873	〃 32,795,196	〃 9,691,203	〃 38,594,041	〃 3,275,077

Onder de invoeren is bij uitzondering begrepen aan gouvernements-uitvoer (zout en opium) voor *f* 257,600 in 1868, *f* 441,200 in 1869, *f* 190,000 in 1870 en *f* 521,200 in 1871; en onder de uitvoeren aan gouvernements-uitvoer in 1868 *f* 342,100, in 1869 *f* 1,410,737, 1870 *f* 487,330 en 1871 *f* 405,000 aan Menado koffie.

Voor de scheepvaartbeweging in de gezamenlijke Buitenbezittingen heeft men de volgende cijfers:

	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1867	5,274	163,452	5,222	161,242
1868	5,491	182,742	5,477	180,052
1869	5,594	177,465	5,794	176,834
1870	4,935	184,041	4,925	189,018
1871	4,687	199,071	4,917	194,575
1872	5,342	231,754	5,482	231,777
1873	4,820	272,894	4,909	244,329

In 1870 en 1871 waren onder de aangekomen schepen in ballast 349 schepen met 15,494 lasten en 176 met 6659 lasten; en onder de vertrokken schepen in ballast in 1870 345 met 11,779 lasten, in 1871 278 met 9118 lasten. In 1873 waren 326 aangekomen schepen metende 16,046 lasten en 539 vertrokken schepen, metende 15,065 lasten in ballast.

De Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot onderging in de laatste zes jaren de volgende veranderingen. Wij vinden in:

	Stoomschepen.		Barken, brikken, schoeners enz.		Wankangs, toops en andere vaartuigen.	
	aantal.	lasten.	aantal.	lasten.	aantal.	lasten.
1869	26	3,277	286	26,201	48	868
1870	25	3,559	315	27,012	540	8,402
1871	28	4,392	299	25,899	565	9,290
1872	29	4,374	274	25,310	518	8,705
1873	31	8,373	282	27,665	861	10,780
1874	36	9,613	301	25,320	857	13,048

De volgende opgaven betreffen den scheepsbouw en de eerste zeebrieven in de laatste zeven jaren aan Europeesch getuigde vaartuigen verleend voor de vaart binnen Nederl. Indië.

	GEBOUWD IN							
	Indië.		Nederland.		Elders.		Totaal.	
	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.	schepen.	lasten.
1868	10	266	4	937	10	1,572	24	2,775
1869	18	561	"	"	14	2,171	32	2,732
1870	16	418	3	786	15	2,218	34	3,422
1871	23	576	1	370	20	2,840	44	3,786
1872	10	310	1	322	7	1,225	18	1,857
1873	23	420	"	"	19	5,527	42	5,947
1874	22	579	2	549	4	1,283	28	2,410

Van de uitgereikte zeebrieven werden verleend aan:

	Europeanen.		Vreemde Oosterlingen.		Inlanders.	
	getal.	lasten.	getal.	lasten.	getal.	lasten.
1868	8	1,657	13	1,010	3	108
1869	2	559	19	1,688	11	485
1870	6	1,115	25	2,179	3	128
1871	6	1,659	21	1,564	17	563
1872	1	529	8	996	9	332
1873	10	4,787	12	525	20	635
1874	8	1,677.5	14	639.5	6	93.5

*

28. ANDERE ONDERWERPEN BETREFFENDE HANDEL, SCHEEPVAART ENZ. Zie *Kol. Verslag* bl. 214 volg. Deze afdeeling bevat onderscheidene opgaven betreffende passars, visscherijen, fabrieks- en handwerksnijverheid, kamers van koophandel, maten en gewichten, tentoonstellingen van algemeenen aard, voor de Statistiek echter van minder belang.

Ten slotte laten wij hier volgen een *overzicht van de gemiddelde loonen* van inlandsche ambachtslieden en daglooners bij Europeesche industrieëlen en vreemde Oosterlingen verdiend.

GEWESTEN.	GEMIDDELD LOON PER DAG	
	voor ambachtslieden.	voor daglooners.
Bantam	*f* 0.50 à *f* 1.50	*f* 0.20 à *f* 0.40
Batavia	*f* 1.00	*f* 0.50
Krawang	〃 0.50 à *f* 0.60	〃 0.25 à *f* 0.30
Preanger-regentschappen	〃 0.30 〃 〃 0.50	〃 2.20 〃 〃 0.25
Cheribon	*f* 0.50	*f* 0.30
Tagal	〃 0.50 à *f* 1.50	〃 0.30
Pekalongan	*f* 1.00	〃 0.25
Samarang	〃 0.70 à *f* 1.50	〃 0.40 à *f* 0.50
Japara	〃 0.50 〃 〃 1.00	〃 0.25 〃 〃 0.40
Rembang	〃 0.40 〃 〃 0.80	〃 0.25 〃 〃 0.30
Soerabaija	〃 1.00 〃 〃 1.50	〃 0.30 〃 〃 0.60
Pasoeroean	〃 0.60 〃 〃 1.00	〃 0.30 〃 〃 0.50
Probolinggo	〃 0.60 〃 〃 1.00	〃 0.50 〃 〃 0.65
Bezoeki	〃 0.80 〃 〃 1.00	〃 0.30 〃 〃 0.50
Banjoewangie	〃 1.00 〃 〃 2.00	*f* 0.50
Banjoemas	〃 0.30 〃 〃 0.60	〃 0.20 à *f* 0.25
Bagelen	〃 0.40 〃 〃 1.50	〃 0.25 〃 〃 0.30
Kadoe	〃 0.50 〃 〃 1.00	*f* 0.30
Djokjokarta	〃 0.60 〃 〃 1.00	〃 0.25 à *f* 0.30
Soerakarta	〃 0.75 〃 〃 1.50	〃 0.30 〃 〃 0.60
Madioen	〃 0.45 〃 〃 0.60 (*a*)	〃 0.25 〃 〃 0.40
Kediri	〃 0.75 〃 〃 1.25	〃 0.30 〃 〃 0.45
Madura	〃 0.60 〃 〃 1.00	*f* 0.25
Sumatra's Oostkust	〃 0.75 〃 〃 1.50	〃 0.50
Benkoelen	〃 0.75 〃 〃 1.25	〃 0.50 à *f* 0.65
Lampongsche districten	〃 1.00 〃 〃 2.00	*f* 0.50
Palembang	〃 1.00 〃 〃 2.00	〃 0.30 à *f* 0.70
Sumatra's Westkust	*f* 1.30	*f* 1.00 (*b*)
Riouw	〃 1.00 (*c*)	〃 0.80
Banka	〃 1.25 à *f* 2.25	〃 1.00 à *f* 1.25
Billiton	〃 1.25 〃 *f* 2.00	〃 0.50 〃 〃 0.60
Wester-afdeeling van Borneo	*f* 1.50	*f* 0.80
Zuider- en Ooster-afd. v. Borneo	〃 0.50 à *f* 1.50	〃 0.35 à *f* 0.50

(*a*) In Patjitan tot *f* 0.80.
(*b*) Het werken in dagloon is hier eene zeldzaamheid; het werk wordt gewoonlijk bij aanneming verricht.
(*c*) Bij uitvoering van groote bouwwerken worden ambachtslieden van Singapore ontboden, die veel hoogere loonen ontvangen.

GEWESTEN.	GEMIDDELD LOON PER DAG voor ambachtslieden.	voor daglooners.
Celebes en onderhoorigheden	*f* 1.00 à *f* 2.50	*f* 0.60 à *f* 1.00
Menado	*f* 0.40 (*d*)	*f* 0.40 (*e*)
Amboina	〃 1.00	〃 0.35 à *f* 0.50
Ternate	〃 0.50 à *f* 1.00	〃 0.30 〃 〃 0.50
Timor	*f* 2.00	〃 0.35 〃 〃 0.40
Bali	〃 1.00 à *f* 2.50 (*f*)	*f* 0.50

(*d*) Met kost.
(*e*) Voor bijzondere werken, bijv. lossen en laden van koffie, steenkolen enz., wordt van *f* 1 tot *f* 2 daags betaald.
(*f*) Het werk wordt meestal bij aanneming uitgevoerd.

B. Nederlandsche west-indische bezittingen.

A.

SURINAME.

Bronnen. Koloniaal Verslag van 1875.

1. Grondgebied. In de bepaling van het grondgebied der kolonie Suriname kwam in 1874 geene verandering.

2. Bevolking. Immigratie. Kolonisatie. Afschaffing der slavernij.

Bevolking. Op ult°. Dec. 1874 bedroeg de bevolking, — daaronder niet begrepen de Indianen, de Boschnegers en 122 verpleegden op het Leprozen-etablissement *Batavia*, — 26,362 mannen en 25,472 vrouwen, te zamen 51,834 zielen, tegen 26,444 mannen en 25,661 vrouwen, te zamen 52,105 zielen in 1873.

Onder dat cijfer zijn evenmin begrepen het garnizoen, de zeemacht en de koopvaardijvloot.

Het aantal Europeanen bedroeg 713, dat is, 19 meer dan een jaar vroeger.

Volgens de staten, door wijkmeesters en districts-commissarissen opgesteld, was die bevolking op ult°. Dec. 1874, te zamen 50,779 zielen, waaronder 21,755 te Paramaribo, 446 militairen en 400 schepelingen en 25 bewoners van Albina (linkeroever van de Marowijne).

Dat cijfer was verdeeld als volgt:

	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
Personen niet behoorende tot de immigranten	22,265	23,262	45,927
Zeemacht en koopvaardijvloot	—	—	—
Immigranten	3,412	1,440	4,852
Te zamen	25,677	24,702	50,779

Het Verslag zegt omtrent het verschil in de beide opgaven, dat ook dit jaar even als vroeger, voorkomt: „vermoedelijk is het hier uit ontstaan, dat de arbeidende bevolking in de disticten wel eens verhuist zonder van haar verlaten van eenig district of wel van hare vestiging in een ander terstond meededeeling te doen aan de betrokkene districts-commissarissen".

Ongerekend 96 doodgeborenen werden in 1874 geboren:

	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
in echt	171	176	347
buiten echt	623	575	1,198
op Batavia	1	2	3
	795	753	1,548
en zijn overleden	1,990	1,374	3,364
meer overleden	1,195	621	1,816

Zijnde het laatste cijfer 150 meer dan in 1873.

In het Verslag leest men: "het aantal sterfgevallen overtreft dat der geboorten met 1805, zijnde 1139 meer dan het verschil in 1873". Zeker geen bewijs van groote nauwkeurigheid!

Onder het aantal overledenen zijn 782 immigranten, onder welke 652 uit Britsch-Indië. Het aantal huwelijken bedroeg in 1874 128. Bij 37 van deze huwelijken zijn 70 kinderen (37 jongens en 33 meisjes) gelegitimeerd. Het burgerrecht werd in 1874 verleend aan 144 personen.

Het aantal Boschnegers wordt begroot op 17,000.

3. Immigratie. Uit de breede opgaven omtrent immigratie op bl. 13 volg. en bijl. J, K, L en M, nemen wij het volgende over.

Het aantal aangevoerde immigranten in de kolonie Suriname bedroeg in:

1853	138	1861	〃	1869	492
1854	〃	1862	〃	1870	637
1855	155	1863	97	1871	337
1856	〃	1864	695	1872	573
1857	〃	1865	286	1873	2720
1858	487	1866	807	1874	1405
1859	〃	1867	10		
1860	〃	1868	691		

Te zamen 9530, waarvan uit:

Ned. Indië	133
Madera	480
China	2502
West-Indië	2493
Nederland	89
Britsch-Indië	3833

Van hen waren in de kolonie nog aanwezig 31 December 1874:

Immigranten.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
uit China	414	6	7	7	464
〃 West-Indië	538	368	123	113	1142
〃 Nederland	73	3	1	1	78
Chineezen uit Nederl.-Indië	—	—	—	—	93
uit Britsch-Indië	1782	714	357	232	3085
Totaal	2807	1091	488	353	4832

Het aantal geborenen en overledenen onder de immigranten was in 1874 als volgt:

Immigranten uit:	geboren.	overleden.
West-Indië	28	80
Nederland	1	8
Nederl.-Indië	—	1
Britsch 〃	31	384
China	1	21
Tolaal	61	494

De hoeveelheid *werk* en het *dagloon* van ieder arbeider is gemiddeld geweest

Van immigranten uit:	Voor ieder man. aantal werkd. of taken.	gemiddeld dagloon.	Voor ieder vrouw. aantal werkd. of taken.	gemiddeld dagloon.	Voor een jongen of meisje. gemiddeld dagloon.
West-Indië	107.7	*f* 0.68[7]	82.8	*f* 0.59[1]	*f* 0.35[1]
Nederland	110.9	〃 0.83[7]	7.7	〃 0.48[3]	〃
N.-Indië (Chin. landaard)	154.5	〃 0.65[8]	〃	〃	〃
Britsch-Indië	124.5	〃 0.54[7]	106.4	〃 0.45[6]	〃 0.21[7]
China	162.5	〃 0.71[9]	32.4	〃 0.40[6]	〃
Gemiddeld	127.7	*f* 0.61[1]	97.7	*f* 0.49[5]	*f* 0.23[1]

Door de kreolen-arbeiders werd op de plantages waar immigranten waren verricht gemiddeld door ieder man 182.3 taak, door iedere vrouw 134.7 taak.

Het maximum loon aan één man uitbetaal, voor één week arbeids, was *f* 16.12 (West-Ind.), *f* 8 (Nederl.), *f* 5.60 (Ned. Ind. Chin.), *f* 10.80 (Britsch-Ind.), *f* 7.60 (Chin.).

Kolonisatie. Bij het einde van 1874 bestond de Europeesche bevolking, afkomstig van de opgeheven kolonisatie aan de Saramacca, uit 144 personen: waarvan 31 mannen, 37 vrouwen, 29 jongens en 21 meisjes, ongerekend de inboorlingen, met wien zij zich door huwelijk hebben verbonden. De gezondheidstoestand was bevredigend. Zij bezaten ongeveer 1048 hectaren land, 518 stuks hoornvee, 14 paarden, 20 muil- of steenezels en 10 varkens.

4. ALGEMEEN BEHEER. In de koloniale Staten trad af de Heer Mr. P. H. VERBEEK; de Heer J. E. WESENHAGEN overleed; benoemd werden voor het zittingsjaar 1875/76 de H.H. Mr. G. J. A. BOSCH REITZ, Mr. J. B. VOS, J. DE JONG en C. D. BRAKKE. Eerstgenoemde werd voorts benoemd tot Voorzitter, en Mr. A. J. VAN EMDEN tot onder-Voorzitter. De Heer A. J. Bar. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OIJE aanvaardde zijn betrekking als Administrateur van financiën, en werd later benoemd tot lid van den Raad van Bestuur.

5. MILITAIR BEHEER.

a. De schutterij te Paramaribo telde 31 Dec. 1873 23 officieren, 419 onderofficieren en manschappen.

b. Gewapende burgermacht in de districten: 55 officieren, 1564 onderofficieren en manschappen.

c. De infanterie en artillerie telde 24 officieren, onder welke 10 van den geneeskundigen dienst, en 422 onderofficieren en manschappen.

De gezondheidstoestand was in 1874 zeer gunstig.

In de militaire ziekeninrichtingen werden in 1874 5182 lijders, of 310 meer dan in 1873 verpleegd. Onder hen waren 1584 van de landmacht, 19 van de zeemacht en 3598 civiele personen.

d. Zeemacht. Zr. Ms. stoomschip *Kijkduin* bleef in 1874 in Suriname gestationeerd.

6. RECHTSWEZEN. POLITIE. GEVANGENISSEN.

De volgende staat levert een tienjarig overzicht van de werkzaamheden van het Hof van justitie in burgerlijke zaken:

	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Vonnissen en arresten..	180	82	99	139	95	132	85	122	96	113
Gemotiveerde, praeparatoire en interlocutoire beslissingen.....	16	32	21	22	14	18	17	—	—	—
Aangebrachte zaken ter onderscheidene rollen..	65	12	98	100	87	111	66	108	68	102
Requesten.............	—	117	109	158	92	52	48	63	92	61

Nog werden in 1874 129 strafzaken afgedaan.

Tienjarig overzicht der vonnissen, gewezen door het Kantongerecht te Paramaribo:

	1865.	1866.	1867.	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Vonnissen in strafzaken.	140	121	319	226	161	57	210	194	80	314
Vonnissen in burgerlijke zaken.........	188	217	127	389	330	199	238	254	93	166

Zie voor de overige kantongerechten het Verslag blz. 7.

Op ult. Dec. 1874 waren in de kolonie 9 practizijns, onder welke 5 gegradueerden, en 2 notarissen, behalve de districtssecretarissen, die als zoodanig het notarisambt in de buitendistricten waarnemen.

Politie. Op ult. December 1874 bestond het corps maréchaussée uit 121 man; aan de formatie ontbraken er 2, terwijl 1 overcompleet was.

De politiemacht uit inlanders bestond op dat tijdstip uit 5 hoofdlieden en 44 agenten: één hoofdman ontbrak aan de formatie.

Recht van verblijf werd in 1874 aan niemand verleend.

Passen. Ten behoeve van 6 vertrekkende personen werden 6 buitenlandsche paspoorten uitgereikt.

Onbeheerde boedels. Aan de boedelkamer verbleven op 1 Januari 1874 19 boedels, waarvan geene tot liquidatie werd gebracht.

Weeskamer. Het aantaal kinderen onder openbare voogdij der weeskamer bedroeg 31 Dec. 1874 469. Door het gouvernement werden verzorgd 70, door betrekkingen of uit eigen middelen 399 weezen. Het gezamenlijk kapitaal der weezen, die uit eigen middelen onderhouden werden, bedroeg ult. Dec. 1874 *f* 87,032.

Gevangenissen. Het aantal gevangenen was gedurende 1874 in

het burgerlijk en militair huis van verzekering in het fort Zeelandia 1038; op het fort Nieuw-Amsterdam ult. Dec. 165; in het huis van bewaring te Nieuw-Rotterdam 36; terwijl in het huis van bewaring in Coronie gedurende 1874 95 personen werden opgenomen.

Als bijlagen zijn in het *Verslag* opgenomen breedvoerige mededeelingen van de commissie van administratie over de gevangenis op de forten Zeelandia en Nieuw-Amsterdam.

7. Eeredienst. Het zielental der *Ned. Hervormde* gemeente te Paramaribo wordt geschat op ruim 7000, dat der ledematen op 3000.

Er werden aldaar in 1874 gedoopt 38 personen, tot leden der gemeente aangenomen 150 en 4 huwelijken ingezegend. Bij de gemeente te Nickerie werden 75 kinderen gedoopt, 10 personen tot lidmaat aangenomen en 2 huwelijken ingezegend. Het zielental dezer gemeente bedraagt ongeveer 1500.

Bij de *Evangelisch-Luthersche* gemeente werden in 1874 gedoopt 130 personen, tot lidmaat aangenomen 38. Het getal huwelijken, kerkelijk ingezegend, bedroeg 3.

Moravische broeders. Op ult. Dec. 1874 waren in de kerkregisters ingeschreven 22,471 personen. Door de zendelingen werden bediend 194 plantages. Er zijn 185 volwassenen en 519 kinderen gedoopt, 309 gedoopten tot lidmaat aangenomen en 97 huwelijken van leden der gemeente wettiglijk aangegaan en kerkelijk ingezegend.

Bij de *R.-Katholieke* gemeente werden 685 personen gedoopt, onder welke 51 Indianen, 29 huwelijken ingezegend, waarvan 12 van Indianen. Het zielental wordt op 12,000 à 13,000 geschat.

De *Nederl. Israëlietische* gemeente bestond uit 642 personen; 3 huwelijken werden ingezegend.

De *Portugeesch Israëlietische* gemeente telde 661 zielen.

8. Onderwijs. Het aantal scholen en en leerlingen was ult. Dec. 1874 als volgt:

	Scholen.	Leerlingen. Jongens.	Leerlingen. Meisjes.
Paramaribo.			
Stads-armenscholen voor meisjes	2	1744	1735
Gouvernementsschool op Boniface	1		
Particuliere scholen	24		
Buitendistricten.			
Gouvernementsscholen	11	504	
Gesubsidiëerde scholen	1		
Scholen der Moravische broeders	13	648	
〃 〃 R.-K. geestelijken	3	169	
Totaal	55	4800	

Behalve de hulponderwijzers en kweekelingen bestond het onderwijzend personeel te Paramaribo uit 7 onderwijzers en onderwijzeressen van den eersten rang, 5 onderwijzers van den tweeden rang, 11 onderwijzers en onderwijzeressen van den derden rang en 5 on-

derwijzers en onderwijzeressen van den vierden rang. Normaallessen werden gegeven door twee onderwijzers. Aan het eind van het jaar werd aan het door de regeering bekostigd onderwijs deelgenomen door 13 mannelijke en 8 vrouwelijke kweekelingen. Aan 3 personen werd een acte voor onderwijs verleend. Zie verder *Kol. Verslag*, bl. 10 volg. en bijlagen G 1—4.

9. Liefdadigheid. De Surinaamsche Maatschappij voor Weldadigheid met 94 leden en begunstigers en een fonds van *f* 20,225, besteedde aan alimentatie in 1874 *f* 360; in het onderwijs van de kweekelingen der maatschappij, 63 in getal, werd door de regeering voorzien. De uitgaven voor medicijnen bedroegen *f* 42.90, die voor kleeding en schoenen *f* 1750. Het gesticht van weldadigheid op 's lands grond *Boniface*, ter opname van al de door het bestuur gealimenteerden (bejaarden, gebrekkigen en weezen) verstrekte op ult°. Dec. 1874 aan 38 kinderen en 167 ouden en gebrekkigen onderstand; bovendien waren 246 weezen uitbesteed onder voogdij van de regenten dezer inrichting.

Onder meer andere liefdadige instellingen behooren de maatschappijen: de Voorzienigheid, Tot onderling voordeel en Dorcas.

Omtrent kerkelijke bedeelingen worden alleen genoemd die der Israëlitische gemeente, welke aan 23 behoeftige huisgezinnen onderstand verschaften.

10. Burgerlijke geneeskundige dienst. Te Paramaribo waren ult. Dec. 1874 werkzaam 7 artsen, doctoren en heelmeesters, 13 apothekers, 5 vroedvrouwen; in de districten 14 doctoren enz. en 1 vroedvrouw.

11. Openbare werken, vervoermiddelen, briefposterij. Op bl. 12 volg. van het *Koloniaal Verslag* worden onderscheidene mededeelingen gevonden omtrent verbeteringen van rivieren, wegen, gebouwen, de koloniale vaartuigen enz.

Het brievenvervoer was in de laatste 10 jaren als volgt:

	Brieven.		Drukwerk.	
	Per mail.	Per scheepsgelegenheid.	Per mail.	Per scheepsgelegenheid.
1865	45,066	627	21,745	328
1866	34,702	114	23,446	54
1867	37,429	83	38,715	40
1868	37,988	46	34,300	6
1869	37,090	142	39,387	9
1870	37,254	187	39,758	〃
1871	35,834	22	41,365	3
1872	39,093	90	45,252	22
1873	39,103	38	41,195	16
1874	39,053	64	39,530	21

Voorts nog in 1874 per mail 716 monsters.

De zuivere opbrengst der posterij bedroeg in 1874 *f* 10,464, in in 1873 *f* 11,551, in 1872 *f* 10,741, in 1871 *f* 11,046, in 1870 *f* 11,880, in 1869 *f* 12,436, in 1868 *f* 12,900 en in 1867 *f* 13,015

12. GELDMIDDELEN.

	Ontvangsten.	Uitgegeven.	Subsidie.
1863.....	*f* 1,136,083	*f* 2,181,002	*f* 1,044,919
1864.....	〃 1,013,541	〃 1,865,158	〃 851,617
1865.....	〃 917,307	〃 1,716,133	〃 798,826
1866.....	〃 731,997	〃 1,718,728	〃 986,731
1867.....	〃 704,209	〃 1,178,740	〃 474,582
1868.....	〃 814,700	〃 1,069,279	〃 254,578
1869.....	〃 739,660	〃 1,131,652	〃 391,992
1870.....	〃 791,891	〃 1,135,376	〃 343,485
1871.....	〃 851,178	〃 1,128,561	〃 277,383
1872.....	〃 920,976	〃 1,152,592	〃 231,616
1873.....	〃 979,206	〃 1,170,810	〃 191,604
1874.....	〃 939,962	〃 1,239,041	〃 299,079
1875.....	〃 1,354,200	〃 1,496,330	〃 142,130
1876.....	〃 1,103,800	〃 1,700,673	〃 596,873

De cijfers van de drie laatste jaren zijn die der vastgestelde begrootingen bij de wetten van 18 Jan. 1874 (*Stbl.* n°. 6), 18 Jan. 1875, (*Stbl.* n°. 10) en 22 Jan. 1876 (*Stbl.* n°. 28).

De geheele post „uitgaven ten behoeve der kolonie Suriname" op het 9e hoofdst. der Staatsbegrooting voor 1876 bedraagt (met inbegrip der bijdrage) *f* 1,089,060.

13. MUNT- EN BANKWEZEN. Door de in de kolonie aanwezige Nederlandsche speciën, gesteund door den omloop van het papier der Surinaamsche bank, werd in 1872 in de behoefte aan circuleerend medium voorzien. De geldsomloop bleef ongestoord.

Omtrent de *Surinaamsche Bank* worden in het Verslag geene mededeelingen gevonden.

14. NIJVERHEID, LANDBOUW, VEETEELT. In 1874 werden in allodialen eigendom en erfelijk landbezit afgestaan 951 hectaren. Bovendien werden nog 358 hectaren in pacht of gebruik gegeven; 2540 hectaren keerden onder het domeinbeheer terug.

In bijlagen N en O van het Verslag worden uitvoerige staten medegedeeld over de jaren 1870—1874 van de plantages en gronden en van hun opbrengst.

Het getal der plantages en gronden en der akkers (hectaren) in cultuur was in

	Plantages.	Akkers.	Hectaren.
1850	273	48,815	—
1855	272	44,351	—
1860	248	44,098	—
1865	275	30,397	—
1870	284	30,821	13,212
1871	274	28,552	12,241
1872	291	27,817	11,930
1873	254	27,019	11,592
1874	290	—	11,897

Er waren in 1874 52 suikerplantages, 3 koffie en kost-, 33 cacao en kost-, 35 cacao-, 14 bananen-, 6 katoen-, 1 hout-, 146 kweek- en kostgronden en plantages.

Het aantal hectaren in cultuur voor verschillende gewassen wordt aldus opgegeven.

	1871.	1872.	1873.	1874.
Suiker	5,840	5,852	5,362	4,976
Koffie en Cacao	51	101	105	31
Koffie en kost	433	326	273	255
Cacao en kost	1,001	1,000	931	533
Cacao	1,646	1,841	1,975	2,399
Bananen	1,510	1,385	1,229	1,513
Katoen	864	858	817	882
Kostgronden	896	567	900	1,308

De opbrengst der stapelproducten wordt als volgt opgegeven:

	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
Suiker, millioenen K.Gr.	11.6	12.5	12.4	12.7	11
Melasse 〃 liters	2.2	1.9	2.2	2.8	1.6
Rum en dram 〃 〃	1.06	1.19	0.85	1.08	1.01
Koffie duizendtall. K.Gr.	41	30	48	37	11
Cacao 〃 〃	575	624	879	900	927
Katoen 〃 〃	204	284	298	257	177

De cijfers van den veestapel worden voor de laatste jaren opgegeven als volgt:

	Rundvee.	Paarden.	Muilez.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
In 1867	3419	231	74	191	1756	389	1769
〃 1868	3517	225	79	188	1929	387	1914
〃 1869	3658	232	70	216	1976	474	2127
〃 1870	3824	253	111	204	2039	407	1908
〃 1871	3711	236	98	203	2033	391	1557
〃 1872	3398	213	85	207	1603	395	1448
〃 1873	3221	201	92	182	1151	420	1466
〃 1874	3515	208	82	250	1134	422	1733

15. Handel en scheepvaart.

	Waarde van den algemeenen		Schepen.			
	Invoer.	Uitvoer.	Ingekl.	Lasten of tonn. (*)	Uitgekl.	Lasten of tonn. (*)
1850	*f* 2,087,562	*f* 2,877,102	246	12,594	245	12,542
1855	" 2,401,284	" 3,398,525	219	15,686	208	14 539
1860	" 3,056,946	" 4,524,001	210	14,451	217	15,307
1865	" 4,504,520	" 2,235,399	184	13,211	173	12,849
1870	" 4,042,111	" 2,657,871	205	11,792	192	10,914
1871	" 3,997,917	" 2,902,052	204	12,390	208	12,199
1872	" 3,688,434	" 3,247,540	182	22,224	180	22,537
1873	" 3,952,223	" 3,181,274	188	31,661	183	30,684
1874	" 3,645,370	" 2,616,803	210	26,472	212	2,616

Hierin deelden voor zooverre *den invoer* betreft:

	Schepen.			Lasten of tonnen (*).			Waarde in duizendtallen guldens		
Jaren.	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere Staten.	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere Staten.	Nederland.	Noord-Amerika.	Andere Staten.
1850	91	28	127	—	—	—	1236	649	202
1855	56	40	123	6618	4228	4840	1192	714	495
1860	50	31	138	5526	3422	5503	1587	922	547
1865	26	43	115	3232	3915	6064	2234	1006	1263
1870	24	38	143	2952	3199	5641	847	583	1127
1871	26	26	152	3032	2345	7013	1873	748	1376
1872	15	34	133	3691	5690	12843	1268	1022	1398
1873	22	29	137	5067	4977	21617	1617	835	1500
1874	25	33	146	5011	5288	16173	1403	751	1491

En voor zooverre *den uitvoer* aangaat:

1850	95	26	124	—	—	—	2263	294	319
1855	55	35	118	6099	3745	4695	2039	593	761
1860	43	39	135	5889	4314	5103	2180	1088	1255
1865	12	39	122	1510	3640	7699	684	680	870
1870	20	31	141	2441	2660	5813	1782	901	1358
1871	24	29	150	3045	2558	6600	764	632	1505
1872	22	28	130	5034	4932	12571	944	548	1754
1873	25	39	119	5654	6798	18232	897	560	1724
1874	28	32	152	6206	6026	15361	773	553	1290

De volgende opgaven zijn ontleend aan de *Staatsc.* van 19 Maart 1875 uit de *Surinaamsche Courant* van 9 Februari.

STAAT *van uit de kolonie Suriname uitgevoerde Suiker, Melasse, Rum en Dram, Koffie, Katoen en Cacao gedurende de laatste vijf en twintig jaren, in ronde cijfers.*

Duizendtallen.

	Kilogrammen.	Liters.		Kilogrammen.		
Jaren.	Suiker.	Melasse.	Rum en Dram.	Koffie.	Katoen.	Cacao.
1849	15,363	3,127	270	304	358	58
1850	15 363	2,786	284	372	448	81
1851	12,992	2,588	234	25	477	53
1852	16,024	2,776	291	559	584	88
1853	16,302	3,420	374	329	334	95
1854	16,697	2,952	482	355	299	110
1855	17,142	2,966	608	227	511	114
1856	16,253	2,952	385	189	398	121
1857	15,759	3,078	403	353	274	160

(*) Tot en met 1871 zijn opgegeven *lasten*, voor 1872 en later *tonnen*.

	KILOGRAMMEN.	LITERS.		KILOGRAMMEN.		
Jaren.	Suiker.	Melasse.	Rum en Dram.	Koffie.	Katoen.	Cacao.
1858....	12,449	2,264	428	66	382	178
1859....	12,493	2,243	360	328	268	223
1860....	16,500	3,132	604	241	277	250
1861....	15,660	2,426	687	69	236	249
1862....	16,253	2,790	597	62	223	325
1863....	13,486	2,250	446	139	183	304
1864....	10,078	1,796	284	89	137	375
1865.....	7,706	1,397	129	117	171	327
1866.....	9,189	1,570	273	13	112	450
1867....	10,473	1,876	280	9	237	499
1868....	11,164	2,027	219	20	256	543
1869.....	9,682	1,742	212	7	175	424
1870....	11,021	1,368	324	8	240	528
1871....	11,713	1,141	590	4	110	539
1872....	11,833	1,285	558	0,9	118	822
1873....	12,374	1,886	802	27	87	814
1874....	10,947	1,241	916	0,4	57	1,102

Zie verder de breede bijlagen bij het *Koloniaal Verslag*, lett. Q, 1—11.

In 1874 werd slechts één zeebrief afgegeven.

Het aantal passen voor vaartuigen was 210, waaronder 52 voor Nickerie en Coronie.

B.

CURAÇAO.

Bronnen: Kol. Verslag van 1875.

1. Bevolking. Op 31 Dec. 1874, (met inbegrip van het garnizoen).

Burgerlijke staat.

	Mannen.	Vrouwen.	Tot.	Gehuwden, weduwenaars en weduwen.	Gesloten huwelijken.	Bij huwel. geëchte kinderen.
Curaçao...........	10,085	12,628	22,713	2,626	53	41
Bonaire............	2,195	2,175	4,370	1,041	7	5
Aruba..............	2,469	2,914	5,383	710	16	28
St. Martin (Ned. ged.)..	1,316	1,643	2,959	421	6	4
St. Eustatius..........	768	982	1,750	246	3	〃
Saba.................	938	1,037	1,975	516	6	〃
In 1874.......	17,771	21,379	39,150	5,560	91	78
〃 1873.......	17,304	20,605	37,909	5,180	140	199

Naar de *geboorteplaats* was de bevolking aldus onderscheiden:

Woonplaats.	op het eil.	Geboren elders in West-Ind.	in Nederl.	in andere oorden.
Curaçao	21,496	302	298	617
Bonaire	4,344	5	10	11
Aruba	5,021	335	10	17
St. Martin (Ned. ged.)	2,833	59	13	54
St. Eustatius	1,622	111	10	7
Saba	1,945	24	4	2
	37,261	836	345	708

Het aantal *geborenen* en *gestorvenen* bedroeg:

	Geboren. Mann.	Vrouw.	Tot.	Waarvan onecht.	Gestorven. Mann.	Vrouw.	Tot.
op Curaçao	431	435	866	694	218	204	422
Bonaire	94	72	166	98	19	22	41
Aruba	90	113	203	143	32	35	67
St. Martin (Ned. ged)	49	48	97	76	37	35	72
St. Eustatius	27	20	47	30	17	18	35
Saba	29	31	60	17	8	13	21
In 1874	720	719	1439	1058	331	327	658
〃 1873	781	727	1508	1081	357	404	761

Onder de 422 op Curaçao gestorvenen zijn medegeteld 11 levenloos aangegeven; van de andere eilanden wordt geen melding hieromtrent gemaakt. Of de levenloos aangegevenen mede zijn opgenomen onder de cijfers der geboorte blijkt evenmin.

Verder zijn nog vijf inboorlingen ingeschreven als ingezetenen.

Naar de kerkgenootschappen was de bevolking aldus verdeeld:

	Nederl. Herv.	Methodisten.	R. Kath.	Israel.	Niet opgeg.	Totaal.
Curaçao	1,659	〃	20,107	947	〃	22,713
Bonaire	154	〃	4,211	5	〃	4,370
Aruba	552	〃	4,829	2	〃	5,383
St. Martin (Ned. ged.)	2,326 (1)	〃	633 (2)	〃	〃	2,959
St. Eustatius	〃	550	400	〃	800	1,750
Saba	1,395	〃	580	〃	〃	1,975
	6,086	550	30,760	954	800	39,150

Vrijgelatenen. Het verslag deelt zeer gunstige berichten mede over den toestand der vrijgelatenen, „zoowel uit een zedelijk als maatschappelijk oogpunt is de toestand der vrijgemaakten in de kolonie gunstig.” Voor de kinderen bestaat „voldoende” gelegenheid tot het verkrijgen van onderwijs, voor de ouders ontbreekt het niet aan middelen om zich een bestaan te verschaffen. Op het Nederl. gedeelte van St. Martin zijn vele vrijgelatenen zelfs tot een

(1) Hieronder zijn ook Methodisten.

(2) Deze opgave berust volgens het Kol. Verslag op de mededeeling door de betrokkene personen aan de districtsmeesters gedaan. De R. Kath. pastoor schat het zielental zijner gemeente op 1200.

zekere mate van welvaart gekomen door den arbeid die de zoutwinning aldaar verschaft.

2. Algemeen en gewestelijk beheer. In deze afdeeling wordt o. a. melding gemaakt van de benoeming tot leden van den kolonialen raad van de Heeren P. C. GORSIRA en J. P. SMEELE.

Het Verslag maakt, zonder in bijzonderheden te treden, melding van den opstand in de republiek Venezuela, in October 1874 uitgebroken. Door den Gouverneur van Curaçao werd een waarschuwing gericht aan de ingezetenen, om zich op geenerlei wijze direct of indirect met de ontstane verwikkelingen in te laten.

Verder werd bij besluit van den Gouverneur de uitvoer van buskruid, amunitie, vuur- of andere wapenen en oorlogsbehoeften verboden.

Het bestaan van nieuwe geschillen met de republiek, uit dezen opstand voortgesproten, wordt bij het Verslag geconstateerd.

3. Militair beheer. Ult°. Dec. 1874 bestond het garnizoen op Curaçao uit 5 officieren der infanterie, 1 tweede-luitenant der artillerie, instructeur, en 221 onderofficieren en manschappen; de geneeskundige dienst werd uitgeoefend door 2 officieren van gezondheid en 1 apotheker 2de kl.

De gezondheidstoestand was in 1874 zeer gunstig; er overleed 1 adjud.-onderofficier.

De schutterij was op ult. Dec. 1874 sterk:

	OFFICIEREN.	ONDEROFFICIEREN EN MANSCHAPPEN.	
Curaçao (stedelijke)	16	543	waarvan 294 present.
〃 (landelijke)	12	1,045	niet gewapend.
Bonaire	2	272	
Aruba	5	650	
St. Eustatius	1	27	
St. Martin	1	50	

In het militaire hospitaal op Curaçao werden verpleegd 263 personen, van welke 4 overleden; ult°. Dec. 1874 bleven in behandeling 11 personen.

Na het vertrek van Z. M. stoomschip *Kijkduin* bleef het schroefstoomschip *het Loo* in de wateren van Curaçao gestationneerd. In December deed *het Loo* twee reizen naar Venezuela om de vlag te vertoonen en, zoo noodig, de Nederlandsche onderdanen te Coro te beschermen.

4. Rechtswezen. Politie. Hypotheken. Gevangeniswezen. Het Hof van Justitie in de kolonie Curaçao heeft in 1874 34 vonnissen uitgesproken in burgerlijke en 50 in strafzaken; veroordeeld werden 53 mannen en 4 vrouwen. Bij het kantongerecht op Curaçao werden 56 vonnissen uitgesproken in burgerlijke en 45 in strafzaken; bij dat op Bonaire 1 in burgerlijke en 5 in strafzaken; bij

dat op Aruba 10 in straf- en 10 in burgerlijke zaken; bij den raad van Justitie op St. Martin 11 in strafzaken, en bij het kantongerecht aldaar 21 in burgerlijke en 9 in strafzaken; bij het kantongerecht op St. Eustatius 14 in burgerlijke en 27 in strafzaken en bij dat op Saba 10 in strafzaken en 2 in burgerlijke.

Bij den hypotheekbewaarder bestonden 31 Dec. 1872 517 inschrijvingen ad *f* 2,054,555; 31 Dec. 1873 529 inschrijvingen ad *f* 2,129,455; 31 Dec. 1874 565 inschrijvingen ad *f* 2,279,390.

De stand der *hypotheekbank* op Curaçao was ult°. Dec. 1874 aldus: garantie-kapitaal *f* 201,405, kapitaal van particulieren *f* 1,256,226, verschuldigde interessen aan idem *f* 13,001. Totaal *f* 1,470,632.

De bank bezat daarentegen aan hypotheken *f* 1,344,123, aan huizen in de Willemstad en op Bonaire *f* 10,191, aan saldo in kas *f* 62,787, terwijl de door particulieren verschuldigde intressen beliepen *f* 53,531, te zamen uitmakende gelijk bedrag van *f* 1,470,632.

Het Verslag vermeldt, dat er maatregelen aanhangig zijn om de bank in particuliere handen te doen overgaan.

Ult. Dec. 1874 was het bedrag der gelden onder de administratie der Ned. Portug. Isr. Weeskamer op Curaçao *f* 85,130; dat van die op St. Martin *f* 4,781, op St. Eustatius *f* 3,400.

De bevolking der gevangenissen was op 31 Dec. 1874: op Curaçao 43 (hieronder is niet begrepen de gevangenis in de Willemstad, waarin gedurende 1874 werden opgenomen 74 gearresteerden, 2 gegijzelden, alsmede 1 persoon wegens niet betaling van boete en rechtskosten), op St. Martin 3, terwijl op St. Eustatius 22, op Saba 6 personen gedurende het geheele jaar werden opgenomen.

Eeredienst. De kerkeraad der vereenigde Protestantsche gemeente op Curaçao, klaagt over de geringe opkomst der leden ter kerk. Gewoonlijk bestaat, volgens het Verslag voor 1874, het gehoor slechts uit 12 tot 20 personen. Bonaire en Aruba werden in 1874 elk 3 maal door een der Curaçaosche predikanten bezocht. Op St. Martin en St. Eustatius is een zendeling gevestigd van het Engelsch Weslyaansche Methodisten genootschap, die uit de koloniale kas eene toelage van *f* 1200 's jaars geniet, terwijl Saba in 1874 3 malen door den Anglicaanschen geestelijken van Anguilla werd bezocht. Er werden gedoopt op Curaçao 44, op Bonaire geene, op St. Martin 68, en op Saba geene. Kerkelijk werden ingezegend op Curaçao 3, op Bonaire geene, op St. Martin geene huwelijken. Tot lidmaat aangenomen werden op Curaçao 56 personen, van welke 17 schepelingen van Z. M. zeemacht en 8 militairen.

Roomsch Katholieke. Het getal geestelijken was 15, ongerekend 3 gepensioneerde pastoors op Curaçao, nog dienstdoende; 87 geestelijke zusters waren werkzaam op scholen, in het gasthuis en de leprozen- en krankzinnigengestichten. Er werden gedoopt op Bonaire 155, op St. Martin 43, op St. Eustatius 17, op Saba 20 personen. Het getal huwelijken, kerkelijk ingezegend, was op Bonaire 5, op St. Martin 4, op St. Eustatius geene.

De kapitalen der gemeenten bedroegen ult°. December 1874.

Protestantsche kerk op Curaçao	..........*f*	57,961
R.-Katholiek 〃 〃 〃	..........〃	8,867
Ned. Port. Israël. gem. 〃 〃	..........〃	64,112

De Ned. Herv. Isr. gemeente, met 296 leden, had ult°. Dec. 1874 eene inkomst van *f* 951 en eene uitgave van *f* 2506. Het tekort werd gevonden door hoofdelijken omslag der gemeenteleden.

6. Liefdadigheid. Het krankzinnigengesticht op Curaçao met 16 krankzinnigen op 31 Dec. 1874 kostte dat jaar *f* 4317. Zes R. K. zusters van liefdadigheid wijdden zich aan de zorg der ongelukkigen. In 1874 werden in het Leprozengesticht op Curaçao verpleegd 9 personen; twee overleden. De uitgaven bedroegen *f* 1994. Vier zusters van liefdadigheid belastten zich met de verpleging. Op St. Martin en Eustatius werden 28 lijders verpleegd van gouvernementswege.

In het armenhospitaal werden verpleegd 154 lijders, van welke 76 herstelden, 36 overleden, 42 op 31 Dec. 1874 aanwezig bleven. De uitgaven bedroegen *f* 9247.

Het Protestantsche weezenfonds op Curaçao bedeelde 29 weezen, waarvoor de uitgaven beliepen *f* 1370. Aan de Prot. armen aldaar werd *f* 1962 uitgedeeld. Aan de R.-K. armen op Curaçao werd uitgedeeld *f* 1204 enz.

De spaar- en beleenbanken op Curaçao ondergingen in het aantal deelgerechtigden (117) geene verandering. De balans over 1873/74 sloot op 30 Juni met *f* 243,399. De spaar- en beleenbank te Bonaire had 1 Jan. '74 in kas aan saldo *f* 384.

7. Burgerlijke geneeskundige dienst. De gezondheidstoestand was in 1874 wederom allerwege zeer gunstig. Eenige wettelijke bepalingen omtrent quarantaine werden afgekondigd.

8. Onderwijs. Het aantal scholen was in 1874 op Curaçao 22 (4 openb. en 18 bijzondere). Het getal schoolgaande kinderen wordt aldus opgegeven:

Curaçao....	Landsscholen..................	410	kinderen.
〃	andere 〃	1990	〃
Bonaire.....	Landsschool.....................	83	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid.	293	〃
Aruba......	Landsschool.....................	73	〃
〃	Schol. der zusters v. liefdadigheid.	niet	opgegeven.
St. Eustatius.	Landsschool....................	100	kinderen.
〃	Methodisten Zondagschool.......	115	〃
St. Martin...	3 landsscholen..................	74	〃
〃	Methodisten Zondagschool.......	200	〃
〃	R.-Kathol. 〃	128	〃
Saba........	gesubs. bijzondere school....	30 à 35	〃

9. LANDSGEBOUWEN EN OPENBARE WERKEN. In het *Verslag*, bl. 10, wordt eene reeks van herstellingen aan gebouwen, wegen, kaden en dergelijke medegedeeld.

10. MIDDELEN VAN VERVOER, BRIEFPOSTERIJ ENZ. De maildienst geschiedde geregeld in 1874 tusschen Curaçao en St. Thomas met zeilschepen.

Het getal ontvangen en verzonden brieven was in 1874:

	Ontvangen		Verzonden	
	per mail.	per scheepsgelegenheid.	per mail.	per scheepsgelegenheid.
Brieven....	38,911	258	13,384	132
Couranten..	33,419	—	1,043	—

Van Nederland werden ontvangen 3659 brieven en 10,125 couranten en derwaarts verzonden 1954 brieven en 293 couranten.

De ontvangen porto's aan het postkantoor te Curaçao bedroegen: *f* 9,600 tegen *f* 10,894 in 1873 en *f* 10,753 in 1872. Onder het cijfer voor '74 is begrepen *f* 591 voor verkochte postzegels.

11. GELDELIJK BEHEER. Volgens *bijl.* D en E van het *Verslag* voor 1874 bedroegen de werkelijke ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Curaçao in:

	Ontvangsten.	's Rijks bijdrage.	Uitgaven.
1868.........	*f* 308,450	*f* 188,666	*f* 508,995
1869.........	〃 327,233	〃 41,873	〃 476,032
1870.........	〃 363,428	〃 33,510	〃 427,178
1871.........	〃 377,377	〃 79,446	〃 328,329

Het *Verslag* voor 1875 bevat geene mededeelingen omtrent de financiën.

De begrootingen van 1872—1876 bedroegen:

	Ontvangst.	Subsidie uit 's Rijks schatkist.	Uitgaaf.
1872..........	*f* 333,184	*f* 110,318	*f* 443,502
1873..........	〃 379,710	〃 90,544	〃 470,254
1874..........	〃 370,471	〃 98,396	〃 468,868
1875..........	〃 390,925	〃 82,082	〃 473,018
1876..........	〃 407,251	〃 85,739	〃 492,990

De militaire kosten en de bezoldiging van den Gouverneur worden, ingevolge de bepalingen van het Regeeringsreglement, uit het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting gekweten, en zijn hierin dus niet begrepen.

Volgens de Wet van 19 Jan. 1876, (*Stbl.* n°. 19), zijn de geraamde ontvangsten en uitgaven aldus verdeeld:

Ontvangsten.

	Belastingen.	Onderscheidene ontvangsten.	Totaal.
Curaçao	*f* 234,200	*f* 85,531	*f* 319,731
Bonaire	〃 18,500	〃 5,975	〃 24,475
Aruba	〃 11,705	〃 4,170	〃 15,875
St. Martin	〃 32,000	〃 2,950	〃 34,950
St. Eustatius	〃 5,290	〃 1,680	〃 6,970
Saba	〃 4,375	〃 875	〃 5,250
Totaal	*f* 306,070	*f* 101,181	*f* 407,251
Bijdrage uit de schatkist			〃 85,738
			f 492,989

Uitgaven.

	Gewestelijk bestuur.	Justitie en Politie.	Geldelijk beheer.	Eeredienst en Onderwijs.
Curaçao	*f* 39,642	*f* 83,559	*f* 24,256	*f* 40,492
Bonaire	〃 4,200	〃 4,900	〃 4,620	〃 6,466
Aruba	〃 3,662	〃 4,580	〃 2,420	〃 5,566
St. Martin	〃 6,700	〃 9,591	〃 5,945	〃 6,100
St. Eustatius	〃 4,100	〃 5,805	〃 3,260	〃 5,400
Saba	〃 3,165	〃 2,465	〃 760	〃 3,500
	f 61,469	*f* 110,900	*f* 41,261	*f* 67,524

	Plaatselijke kosten.	Landsgebouwen en eigendommen.	Pensioenen, wachtgelden enz.	Totaal.
Curaçao	*f* 61,305	*f* 21,660	*f* 45,718	*f* 316,632
Bonaire	〃 4,500	〃 1,500	〃 12,307	〃 38,493
Aruba	〃 3,216	〃 750	〃 4,641	〃 24,835
St. Martin	〃 12,210	〃 1,150	〃 8.280	〃 49,976
St. Eustatius	〃 7,150	〃 1,000	〃 6,265	〃 32,980
Saba	〃 3,600	〃 —	〃 1,583	〃 15,073
	f 91,981	*f* 26,060	*f* 78,794	*f* 477,989
Onvoorziene uitgaven				〃 15,000
				f 492,989

12. BANK. Op ult°. Dec. 1874 was de toestand der Curaçaosche Bank de volgende:

Uitgegeven bankbiljetten (9485 stuks)	*f* 148,700
Kapitaal der Bank	〃 251,655
waarvan was uitstaande	〃 350,670
Saldo in de reservekas	〃 56,690

waarvan *f* 37,630 in bankbiljetten en *f* 19,060 in specie.

In 1873 werd aan de heeren MOZES ANKER, JOHN. LEIGHTON, MARCUS A. SCHAFFENBURG, te Londen, vergunning verleend tot het oprichten eener naamlooze vennootschap: de *Curaçaosche Bank*, om als Circulatiebank in de kolonie werkzaam te zijn. Het besluit, waarbij deze vergunning was verleend, is vernietigd bij K. B. van 1 Nov. '74, n°. 29.

13. NIJVERHEID, LANDBOUW, HANDEL EN SCHEEPVAART. De exploitatie van phosphorzure kalk op Klein-Curaçao leverde slechts 7302 tonnen op. Met inbegrip der scheepsongelden, vloeiden door deze exploitatie *f* 18.090 in de koloniale kas. Volgens opgaaf van den directeur der *Aruba J. G. M. Company* werkten gemiddeld 60 man aan de goudontginning op Aruba; van Nov. '73 tot Dec. '74 werd verkregen 557 ons goud, d. i. ongeveer 2 ons per ton erts.

De steenbakkerij op Bonaire leverde in 1873 99,150, in 1874 slechts 40,200 stuks klinkers.

De landbouw leverde in 1874 in de geheele kolonie geen ongunstige vooruitzichten. Te Aruba was de oogst minder ruim.

De uitvoer van Bonaire bestond in 1874 uit: 758,205 pond rood verfhout, 260,286 pond watapanapeul, 443 vademen brandhout, 6293 vaten houtskool, 6600 pond aloë-hars.

Van Aruba werden uitgevoerd 2882 vaten pindas, 701 schepels boonen, 83½ ton divi-divi, 19,977 pond aloë-hars, 620 schepels maïs en 4 pakken hooi.

Van St. Eustatius werden 1367 vaten aardvruchten, 40 vaten pindas, 6½ vat stijfsel en 26 vaten suiker uitgevoerd.

De veestapel telde op ult°. 1873:

	CURAÇAO.	BONAIRE.	ARUBA.	ST. EUSTATIUS.	ST. MARTIN.	TOTAAL.
paarden	311	132	78	175	79	775
ezels	2,240	772	1,076	6	82	4,176
muilezels	192	//	30	9	4	235
hoornvee	2,179	600	49	779	307	3,964
schapen	28,198	375	5,209	826	317	34,925
geiten	37,904	16,000	10,968	698	309	45,879
varkens	609	415	743	228	91	2,086

De uitvoer van Aruba bestond in 1874 uit 10 paarden, 507 schapen, 371 geiten, 107 varkens, 7 runderen, 4 muilezels en 301 ezel. — Uit St. Eustatius werden uitgevoerd 13 paarden, 3 muilezels, 11 ezels, 56 runderen, 30 schapen, 17 geiten, 29 varkens. Op Saba is de veestapel gering en slechts voldoende voor eigen gebruik der bevolking.

Op Curaçao werden in 1873 slechts enkele stukjes grond tot het bouwen van huisjes tegen betaling afgestaan; op Bonaire 44 perceelen, te zamen groot 148.2812 bunders, waartegen 11 vroegere verleende concessiën, te zamen groot 72 bunders, werden ingetrokken; op Aruba werden in concessie afgestaan 35½ bunders voor landbouw en in eigendom 816 vierk. ellen voor huizenbouw; op St. Eustatius 1 klein stukje grond.

Op Bonaire werden in 1874 26,000 vaten zout ingezameld en 25,621 uitgevoerd, — op St. Martin 151,822 vaten door de maatschappij van zoutaanwinning en 94,340 vaten door particulieren uitgevoerd. — Uitgevoerd werd uit Curaçao 14,150 vaten.

Op Curaçao werd in 1874 gebouwd 1 schooner, op Bonaire 2 barken en een open boot; op St. Eustatius 2 zeilbooten.

De handel is in den loop van 1874 veel verminderd. Door faillissementen in Venezuela werden zware verliezen geleden. De nieuwe onlusten aldaar oefenden een zeer nadeeligen invloed uit.

Het getal schepen in de haven van Curaçao binnengekomen was:

	VOOR DIRECTEN INVOER.		VOOR DOORVOER.		BINNEN 3 ETMALEN VERTROKKEN.		TOTAAL.	
	SCHEPEN.	TONNEN.	SCHEP.	TONN.	SCHEP.	TONN.	SCHEP.	TONN.
1865	916	55,878	59	15,787	31	1,734	1,006	73,399
1866	894	51,637	58	13,273	9	689	961	65,599
1867	852	57,628	80	21,927	5	2,136	937	81,691
1868	832	31,838	82	15,259	1	44	915	47,191
1869	1,067	43,592	91	20,764	16	1,165	1,174	65,521
1870	1,145	32,884	92	18,856	29	5,767	1,266	57,507
1871	1,134	27,666	115	36,985	216	19,786	1,295	84,437
1872	1,156	28,806	146	60,860	22	30,558	1,324	120,224
1873	1,041	22,145	213	79,847	19	23,389	1,273	125,381
1874	1,089	149,839	229	111,356	62	84,672	1,318	261,195

Voor de andere eilanden was de scheepvaartbeweging als volgt:

	IN 1870.		IN 1871.		IN 1872.		IN 1873.		IN 1874.	
	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.	VAARTUIG.	TONN.
Bonaire	586	12,965	578	9,452	619	10,356	511	9,164	543	8,013
Aruba	241	2,792	280	4,032	335	4,011	254	4,871	246	2,726
St. Eustat^{s}.	424	7,451	563	5,271	350	5,861	439	23,654	317	4,439
St. Martin	378	15,921	367	18,604	422	25,352	339	5,071	465	31,472
Saba	—	—	—	—	—	—	140	—	182	—

St. Martin werd bovendien nog aangedaan door 288 opene booten en Saba door 30 opene booten.

Het getal afgegeven zeebrieven en zeepassen was in 1874 als volgt:

Curaçao......8 gewone zeebrieven, 1 vernieuwing en 195 permitten.
Bonaire......4 zeebrieven en 41 visscherspassen.
Aruba.......5 zeebrieven, 14 permitten en 11 visscherspassen.
St. Martin....2 zeebrieven.
Saba.........2 zeebrieven.

MENGELWERK.

STATISTIEK

VAN DE

NEDERLANDSCHE OORLOGSMARINE

(1870—1876).

(Vervolg der statistiek, voorkomende op bladz. 283 en volg. van het Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje voor het jaar 1856, en op die voorkomende op bladz. 180 en volg. van gezegd jaarboekje voor 1869.)

Werd door mij in bovengenoemde jaarboekjes eene statistiek onzer oorlogsmarine medegedeeld van 1815 tot en met 1869, ik heb gemeend die nu te moeten vervolgen tot en met het jaar 1876.

Ik heb daarbij op nieuw de welwillende medewerking van het Ministerie van Marine ondervonden.

Achter de statistiek onzer zeemacht is wederom een staat der begrootingen van uitgaven gevoegd, en overigens is dezelfde indeeling als bij de vorige statistieken gevolgd. Ik moet echter hier herinneren, dat deze en ook de vorige begrootingen niet alle uitgaven bevatten, welke in de daarbij vermelde jaren voor onze oorlogsmarine gedaan zijn of zouden worden. Om het juiste cijfer te kennen, wat onze oorlogsmarine kost, moet daarbij gevoegd worden, hetgeen voor dien tak van dienst op de begrootingen voor Nederlandsch-Indie voorkomt, dat zoowel in Indie als in Nederland nog eenige millioenen guldens bedraagt.

Ten slotte nog een enkel woord tot toelichting. Het is dit:

1⁰. dat in den loop van 1870, tijdens de mobilisatie onzer weerkrachten, eenige meerdere schepen werden in dienst gesteld, dan de staat op 1 Januari 1870 en 1 Januari 1871 vermeldt;

2⁰. dat sedert 1870 het materieel voor de binnenlandsche verdediging aanzienlijk is vermeerderd, zij het dan ook dat het getal der schepen, vuurmonden en manschappen in het algemeen verminderd is;

3⁰. dat het gehalte en de weerkracht onzer vloot, zoowel door de pantsering der schepen, als door zwaarder geschut en door de verbeteringen in de zamenstelling van stoomketels en werktuigen, in de laatste jaren aanzienlijk zijn toegenomen;

4⁰. dat bij eene beoordeeling der cijfers van uitgaven niet uit het oog moet worden verloren, dat in de laatste jaren de arbeidsloonen zeer zijn verhoogd, en schier alle bouwstoffen in prijs zijn gerezen.

's Gravenhage,
2 Februari 1876.

W. T. GEVERS DEIJNOOT.

1 *Januari* 1870.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indie	12	Raderstoomsch., 14 schroefstoomschepen, 1 fregat, 2 korvet., 1 opnemingsvaart., 1 kanonneerboot.........	271	3,096
Op reis naar Oost-Indië	1	Stoomtransportschip.......	6	150
In West-Indië.........	2	Schroefstoomschepen......	12	150
Ter kust van Guinea...	2	dito..............	19	264
Bestemd n.d. k. v. Guinea	1	dito..............	6	100
In de Middellandsche Zee	1	Fregat, 1 raderstoomschip.	51	570
Voor binnenland. dienst	2	Ramschepen, 2 monitors, 4 wachtschepen, 1 drijvende batterij, 4 oefeningsvaartuigen, 1 verdedigingsvaartuig, 1 kostschip, 3 kanonneerb.	160	1,352
	52	beh. verdedigingsvaartuigen en kanonneerbooten.	525	5,682

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....1 Stoombatterij van 14 stukken, 1 ramtorenschip van 4, 2 ramschepen van 2, 5 monitors van 2, 1 stoomkanonnerboot van 2, 1 drijvende batterij van 18, 1 verdedigingsvaartuig van 5, 1 kanonneerboot van 10.

Schroefstoomschepen.....3 van 51 stukken, 1 van 20, 5 van 16, 1 van 13, 7 van 6, 2 van 4, 1 stalen kanonneerboot van 2.

Zeilschepen.............2 van 52 stukken, 1 van 32, 2 van 18, 1 van 12, 10 verdedigingsvaartuigen van 5, 16 kanonneerbooten.

Drijvende batterijen.....1 van 30, 2 van 13 stukken.

38 behalve de verdigingsv. en kanonneerbooten

---

1 *Januari* 1871.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië.........	10	Schroefstoomsch., 12 raderstoomschepen, 1 fregat, 2 korvet., 1 opnemingsvaart., 1 kanonneerboot.........	196	2,512
Bestemd naar Oost-Indië	1	Schroefstoomschip........	13	180
In West-Indië.........	2	dito................	12	150

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
Op reis naar West-Indië	2	Schroefstoomschepen.....	12	150
Ter kuste van Guinea..	1	dito..............	6	100
Op reis naar Nederland	1	Stoomtransportschip......	6	150
Voor buitenland. dienst	1	Stoomfregat, 1 schroefst.-schip..................	58	650
Voor binnenland. dienst	2	Ramschepen, 3 monitors, 1 raderstoomschip, 4 wachtschepen, 2 drijv. batterijen, 4 instructievaart., 2 verdedigingsvaartuigen, 1 stalen kanonneerboot, 1 gepants. kanonneerboot, 1 gepants. stoomkanonneerb, 3 kanonneerbooten.	181	1,459
	51	beh. de verdedigingsvaartuigen en kanonneerbooten.	484	5,351

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....1 Stoombatterij van 14 stukken, 1 ramtorenschip van 4, 3 ramschepen van 2, 6 monitors van 2, 1 stoomriviervaartuig, 1 drijvende batterij van 18, 1 dito van 13.
Schroefstoomschepen.....3 van 51 stukken, 1 van 20, 3 van 16, 2 van 12, 6 van 6.
Raderstoomschepen......1 van 4 stukken, 1 van 2.
Zeilschepen.............2 van 52 stukken, 1 van 32, 2 van 18, 1 van 14, 1 van 12, 1 van 10, 4 verdedigingsvaartuigen van 5, 13 kanonneerbooten.
Drijvende batterij.......1 van 30 stukken.

40 behalve de verdedigingsvaartuigen en kanonneerbooten.

---

1 *Januari* 1872.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië.........	9	Schroefstoomsch., 12 raderstoomschepen, 1 fregat, 2 korvetten, 1 kanonneerb..	175	2,454
Op reis naar Oost-Indië	1	Stoomtransportschip......	6	150
In West-Indië.........	2	Schroefstoomschepen.....	12	150
Ter kuste van Guinea..	1	dito.............	13	180
Voor buitenland. dienst	1	Stoomfregat, 2 schroefst.-schepen................	57	625

1*

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
Voor binnenland. dienst	2	Ramschepen, 3 monitors, 1 stoomriviervaart., 1 raderstoomsch., 4 wachtschepen, 1 drijvende batterij, 4 instructievaartuigen, 2 verdedigingsvaartuigen, 2 kanonneerbooten.	145	1,846
	47	beh. de verdedigingsvaart. en kanonneerbooten,	408	5,405

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen....	1	Stoombatterij van 14 stukken, 2 ramtorenschepen van 4, 1 ramschip van 6, 1 dito van 2, 7 monitors van 2, 1 drijvende batterij van 18, 1 dito van 13, 1 stoomkanonneerb. van 2, 1 verdedigingsvaartuig van 5.
Schroefstoomschepen....	3	van 51 stukken, 1 van 20, 3 van 16, 2 van 12, 1 van 10, 7 van 6, 1 stalen kanonneerboot van 2.
Zeilschepen	2	van 52 stukken, 1 van 32, 2 van 18, 1 van 12, 4 verdedigingsvaartuigen van 5, 13 kanonneerbooten.
Drijvende batterijen....	1	van 32 stukken, 1 van 30.
	39	behalve de verdedigingsvaartuigen en kanonneerbooten.

---

1 *Januari* 1873.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië	8	Schroefstoomsch., 10 raderstoomschepen, 1 opnemingsvaartuig, 1 fregat, 2 korvetten, 1 kanonneerboot ..	160	2,121
Op reis naar Oost-Indië	1	Schroefstoomschip........	13	180
In West-Indië.........	3	dito.............	18	250
Voor buitenland. dienst	1	Stoomfregat, 1 stoomtransportschip, 1 raderstoomsch., 1 schroefstoomschip......	63	795
Voor binnenland. dienst	2	Ramschepen, 3 monitors, 4 wachtschepen, 1 drijvende batterij, 4 instructievaartuigen, 2 verdedigingsvaart., 2 kanonneerbooten.......	139	1,700
	44	beh. de verdedigingsvaart. en kanonneerbooten	393	5,046

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....	1	Stoombatterij van 14 stukken, 2 ramtorenschepen van 4, 1 ramschip van 6, 2 dito van 2, 1 stoomkanonneerboot van 2, 1 kanonneerboot van 2, 1 drijvende batterij van 18, 1 dito van 13, 1 stoomriviervaartuig, 1 verdedigingsvaartuig van 5.
Schroefstoomschepen.....	3	van 51 stukken, 1 van 20, 4 van 16, 2 van 12, 5 van 6, 1 van 4, 4 van 3, 1 opnemingsvaartuig, 1 stalen kanonneerboot van 2, 2 ijzeren stoomkanonneerbooten van 1.
Raderstoomschepen......	1	van 4 stukken, 1 van 3.
Zeilschepen............	2	van 52 stukken, 1 van 32, 2 van 18, 1 van 12, 3 verdedigingsvaartuigen van 5, 12 kanonneerbooten.
Drijvende batterijen.....	1	van 32, 1 van 26.
	40	behalve de verdedigingsvaartuigen en kanonneerbooten.

---

1 *Januari* 1874.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië.........	15	Schroefstoomsch., 7 raderstoomschepen, 1 stoomtransportschip, 2 korvetten, 1 kanonneerboot...........	205	2,775
Op reis naar Oost-Indië	1	Schroefstoomschip........	3	75
Op reis naar Nederland	1	dito.............	16	225
In West-Indië.........	2	dito.............	12	150
Voor buitenland. dienst	1	Raderstoomschip, 1 schroefstoomschip, 1 stoomtransportschip................	18	370
Voor binnenland. dienst	2	Ramschepen, 3 monitors, 4 wachtschepen, 1 drijvende batterij, 4 instructievaartuigen, 1 verdedigingsvaartuig, 3 kanonneerbooten.......	152	1,671
	46	beh. de verdedigingsvaart. en kanonneerbooten.	406	5,266

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....	1	Stoombatterij van 14 stukken, 2 ramtorenschepen van 4, 1 ramschip van 6, 1 dito van 2, 7 monitors van 2, 1 stoomkanonneerboot van 2, 1 stoomriviervaartuig.

Schroefstoomschepen.....2	van 51 stukken, 1 van 45, 1 van 20, 3 van 16, 2 van 12, 3 van 6, 1 van 5, 6 van 3, 4 ijzeren kanonneerbooten van 1, 1 stalen kanonneerboot van 2, 1 opnemingsvaartuig.
Raderstoomschepen 2	van 4 stukken.
Zeilschepen.............1	van 12 stukken, 10 kanonneerbooten.
36	behalve de kanonneerbooten.

---

1 *Januari* 1875.

IN DIENST.

Bestemming of stations.	Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië 17	Schroefstoomsch., 7 raderstoomschepen, 1 stoomtransportsch., 1 opnemingsvaart., 2 korvetten, 1 kanonneerb.	200	3,025
Op reis naar Oost-Indië 1	Schroefstoomschip........	14	225
In West-Indië......... 2	dito.............	12	175
Op reis naar West-Indië 3	dito.............	25	425
Voor buitenland. dienst 1	Raderstoomschip	6	120
Voor binnenland. dienst 3	Wachtschepen, 1 drijvende batterij, 3 instructievaartuigen, 1 verdedigingsvaartuig, 1 ijzer. stoomkanonneerboot, 5 kanonneerbooten.......	128	1,072
42	beh. het verdedigingsvaart. en de kanonneerbooten.	385	5,042

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....2	Ramtorenschepen van 4 stukken, 2 Ramsch. van 6, 2 dito van 2, 10 monitors van 2, 1 stoomkanonneerb. van 2, 1 stoomriviervaart.
Schroefstoomschepen.....2	van 51 stukken, 1 van 45, 1 van 20, 2 van 12, 2 van 6, 1 van 4, 2 van 3, 1 transportschip van 6, 10 ijzeren kanonneerbooten van 1, 1 stalen kanonneerboot van 2.
Raderstoomschepen......2	van 6 stukken, 2 van 4, 1 van 3.
Zeilschepen.............1	van 12 stukken, 1 gladdekskorvet, 8 kanonneerbooten.
36	behalve de kanonneerbooten.

---

1 *Januari* 1876.

IN DIENST.

Bestemming of stations.		Charter.	Bepaalde wapening. stukken.	Bepaalde sterkte. koppen.
In Oost-Indië.........	16	Schroefstoomsch., 7 raderstoomschepen, 1 stoomtransportschip, 1 opnemingsvaartuig, 1 fregat, 1 gladdekskorvet, 1 kanonneerboot..	209	2,682
Bestemd naar Oost-Indië	1	Ramtorenschip...........	4	230
In West-Indië.........	6	Schroefstoomschepen	47	825
Bestemd naar West-Indië	1	Schroefstoomschip........	3	75
Voor binnenland. dienst	1	Ramschip, 3 wachtschepen, 1 drijvende batterij, 3 instructievaartuigen, 1 verdedigingsvaart., 5 kanonneerbooten..................	133	1,202
	43	beh. het verdedigingsvaart. en de kanonneerbooten.	396	5,014

BUITEN DIENST OF IN AANBOUW.

Gepantserde schepen.....1 Ramtorenschip van 4 stukken, 1 ramschip van 6, 2 dito van 2, 12 monitors van 2, 1 stoomkanonneerboot van 2, 1 stoomriviervaartuig.

Schroefstoomschepen.....2 van 51 stukken, 1 van 45, 1 van 20, 1 van 12, 1 van 6, 1 van 4, 2 van 3, 1 transportschip van 6, 14 ijzeren kanonneerbooten van 1, 1 stalen kanonneerboot van 2 en 5 schroefstoomschepen in aanbouw.

Raderstoomschepen......1 van 6 stukken, 3 van 4.

Zeilschepen.............2 van 12 stukken, 1 van 10 en 8 kanonneerbooten.

39 behalve de kanonneerbooten.

BEGROOTINGEN VOOR DE GEWONE EN BUITENGEWONE UITGAVEN VAN HET DEPARTEMENT VAN MARINE, VAN 1870 TOT 1876.

DIENST-JAREN.	GEWONE UITGAVEN.	WET VAN	BUITEN-GEWONE UITGAVEN.	WET VAN:	TOTAAL, GENERAAL.
1870....	*f* 8,683,518.96	18 Jan. 1870 n°. 19	*f* 779,417.70	14 Juni 1871 n°. 54	*f* 9,462,936.66
1871....	〃 8,903,660,96	19 Juni 1871 〃 63	〃 304,475.—	14 〃 1872 〃 71	〃 9,208,135.96
1872....	〃 9,087,491,52	30 Dec. 1871 〃 198	〃 1,333.33½	17 〃 〃 〃 70	〃 9,088,824.85½
1873....	〃 9,345,230.43	18 Jan. 1873 〃 15	〃 317,000.—	4 Juli 1874 〃 77	〃 9,662,230.43
1874....	〃 10,951,596,61	30 Juni 1874 〃 75			〃 10,951,596.61
1875....	〃 13,089,972,80	16 Jan. 1875 〃 7			
1876....	〃 13,632,587.90	21 Jan. 1876 〃 25			

HOEVEEL ONS ONDERWIJS KOST AAN EXAMENS.

De regeling van ons onderwijs van 1857—1875 heeft ook dit verschijnsel gekweekt, dat er bijkans geen dag omgaat, waarop niet hier of daar examens op Staatskosten worden afgenomen en afgelegd.

Tal van getuigschriften van allerlei aard werden uitgereikt aan de gelukkigen, die slaagden naar wensch; bevoegdheid toegekend tot onderwijzen of genezen in onderscheiden richting.

Wie de meeste examens aflegde met uitstekend gevolg, is echter niet altijd de bekwaamste; even min als in onzen studententijd hij de beste examens aflegde, die op de collegiebanken nooit werd gemist.

Toch behoort deze tweede helft onzer eeuw een groot aantal hoogst bekwame menschen te hebben voortgebracht, indien men hun aantal mag begrooten in verhouding tot het aantal met goed gevolg bekroonde examens. Immers het is een hard oordeel, te meenen dat veelweters bij ons talrijker zouden zijn dan krachtige denkers; of dat wèl afgerichte examenafleggers in grooter mate te vinden zijn dan mannen voorzien met een helder oordeel en degelijke kennis. Lange lijsten van vele en velerlei vakken, in zeer onderscheiden richting, hebben sommige examens in duur doen toenemen tot even zooveel dagen, als de vaders dezer knappe lieden aan de academie minuten werden geëxamineerd.

Leermeesters, die hunne discipelen in aard en aanleg, in leven en doen, in werken en lui zijn, gedurende hun studietijd hebben gadeslagen, zijn niet zooals bij ons hooger onderwijs, de keurmeesters van den zwaar belasten en dichtineengedrongen hersenvoorraad. Veeltijds worden vreemde practici belast met het onderzoek naar de kennis van jonge lieden, wier begrip, in den regel oppervlakkig, nooit verder dan tot eenige theoretische denkbeelden kon doordringen. Ieder heeft bij het onderwijs een afkeer van africhting, maar thans heet het, dat verkregen kennis moet gefatsoeneerd worden voor het onderzoek. Examinatoren te vinden, bekwaam en bereid tot dit werk, wordt met den dag moeielijker. Men versleet er reeds een menigte, doch onder de bevoorrechten, die jaar in jaar uit met de taak van wegen en wikken belast worden, houden nog velen moedig stand. Met langeren duur der examina zijn ze ook allengskens duurder geworden.

Eenig overzicht, hoeveel al dit examineeren wel kost, hoeveel de schatkist te betalen heeft voor het houden van zooveel en zoovelerlei examens, ontbrak tot dusver geheel. Men weet wel, dat de examens véél kosten, maar hoeveel is nog niet bekend gemaakt.

Een enkele maal is ook door de vertegenwoordiging op bezuiniging aangedrongen; de beteekenis echter van dit woord geraakt in onze staathuishouding, bij de uitzetting onzer staatsuitgaven, te midden onzer ruime koffieoogsten, meer en meer in onbruik en schijnt vergeten. Het is intusschen velen niet ongewenscht voorgekomen, dat der examina uitgebreidheid te gelijk met de daaraan verbonden kosten aanmerkelijk worde besnoeid. Niet de schatkist alleen zal daarbij winnen. De ontwikkeling van het aankomend geslacht zal er zeker niet onder lijden. Ik durf verder gaan: de verhouding tusschen veelweters en denkende koppen zal er door verbeteren. De markt is, wat dit laatste artikel betreft, nog altijd niet overvoerd.

De becijfering in eenigzins bruikbaren en volledigen vorm van de kosten der voornaamste in 1873, 74 en 75 gehouden wettelijke examina, voor zooveel het Departement van Binnenlandsche Zaken betreft, is niet zoo gemakkelijk als men zich bij den eersten oogopslag zou voorstellen. Om de cijfers in den vorm te brengen van de bij deze regelen gevoegde tabellen, moesten tal van comptabele documenten worden geraadpleegd en bewerkt; daarna moest de verzamelde voorraad geordend en oordeelkundig gerangschikt worden.

Dat dit met zooveel zorg en juistheid geschied is, danke men aan den onverdroten ijver van den heer G. W. VAN KEMPEN, adjunct-commies bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, wien ook bij dit werk zijne gewone vlugheid en zijn juist oordeel niet in den steek lieten.

De vijf tabellen A—E bevatten allereerst de cijfers der uitgaven:

A. voor de eindexamens der hoogere burgerscholen;

B. voor de examens B en BC aan de polytechnische school;

C. voor de akten van bevoegdheid voor het middelbaar onderwijs;

D. idem voor het lager onderwijs;

E. idem voor de geneeskundige examens;

in ieder der jaren 1873, 74 en 75 besteed.

Bij iedere tabel is gevoegd eene becijfering van het gemiddeld bedrag per candidaat en per toegelaten candidaat. Evenzeer, hoeveel elk examinator gemiddeld heeft genoten. Werd een examen in elke provincie afzonderlijk afgenomen, dan is daarbij het middencijfer ook provinciegewijze berekend.

Eene omstandige bewerking van de cijfers, in duidelijke conclusiën geresumeerd, moet ik aan meer bevoegde hand overlaten. De tijd ontbreekt mij om die bewerking tot volledigheid te brengen. De materie is belangrijk in ieder opzicht en de horizont verwijdt zich telkens verder, naarmate men deze uitkomsten met de wettelijke bepalingen, die ze in 't leven riep, vergelijkt, ze daaraan toetst en kritisch beschouwen wil. Ik durf vertrouwen dat er belangstellenden genoeg zullen gevonden worden, om mij dit werk uit de handen te nemen, nu de bouwstoffen geleverd zijn. Op zeer enkele punten vestig ik e. g. de aandacht.

Dat de inrichting der eindexamens voor de hoogere burgerscholen niet volmaakt is, blijkt o. a. uit de uitgaven van *f* 537,15 in 1873 in ééne provincie aan 9 examinatoren besteed om *niemand* te examineeren.

Elke leerling, die met goed gevolg de hoogere burgerschool in de laatste drie jaren verliet, kost gemiddeld aan den staat *f* 125.87; elk examinator genoot gemiddeld, om dit resultaat te verkrijgen, *f* 211.69[5].

Noordbrabant en *Zuidholland* staan hier in zonderlinge verhouding tegenover elkander. In *Noordbrabant* kost ieder toegelaten candidaat *f* 425.70[5]; in *Zuidholland* *f* 81.68.

Toch genoot in *Noordbrabant* ieder examinator gemiddeld *f* 98.25, in *Zuidholland* *f* 326.64. Het aantal toegelaten candidaten was dus in *Zuidholland* veel grooter. In deze provincie bedraagt het cijfer gemiddeld per jaar 46⅔ tegenover 2 in gene.

In het geheele rijk was, over drie jaren berekend, voor elk paar candidaten één examinator noodig, die *f* 211.69[5] genoot.

Terwijl de kosten van de eindexamens hoogere burgerscholen beginnen te dalen sedert 1872, klimmen die uitgaven voor de aktenexamens lager onderwijs.

Van 10/m in 1873, bedragen ze reeds 15/m in 1875. Of per toegelaten candidaat *f* 5.30 in 1873, tegenover *f* 6.83 in 1875.

Het verleenen der akte van bevoegdheid tot het geven van lager onderwijs kostte den staat in 1875 alzoo *f* 2.02; terwijl ieder, die in dat jaar zonder eenige bevoegdheid te hebben verkregen, na welgeslaagd examen, de hoogere burgerschool verliet, eene uitgave vorderde van *f* 111.—

Boven de reiskosten, is een bedrag van *f* 8 vacatiegeld en *f* 6 verblijfkosten per dag, geene geringe vergoeding. Kunnen die cijfers verminderd worden, zonder het peil der examinatoren te zien dalen? Op straffe mischien dat men ten slotte geene examinatoren, immers geen goede, meer zal kunnen vinden. Maar waarom dan zulk een groot verschil in tegemoetkoming tusschen examinatoren? Een eenparig tarief voor allen schijnt noodig.

Het beginsel om van de candidaten eene bepaalde som te vorderen, als het ware tot bestrijding der onvermijdelijke examenkosten, wordt toegepast bij de eindexamens van de polytechnische school, bij de akte-examens voor het middelbaar onderwijs, bij de geneeskundige examens en bij de akte-examens voor het lager onderwijs.

Die maatregel wijzigt echter de uitkomsten, behalve wat het lager onderwijs betreft, niet belangrijk; gelijk uit de tabellen hierachter blijkt. Gemiddeld over drie jaren berekend, zou ieder candidaat bij de geneeskundige examens, boven hetgeen hij thans reeds betaald heeft, nog moeten bijdragen ruim *f* 36. Voor de akte-examens lager onderwijs zou dit cijfer slechts bedragen hebben *f* 1.20. Bij de polytechnische school, ter gelegenheid van het eind-examen voor het diploma, ongeveer *f* 56. Voor de akte-examens middelbaar onderwijs *f* 20. Alzoo zouden de kosten van de hier besproken examens, die per jaar gemiddeld een uitgaaf vorderen van ruim *zestig duizend* gulden, door belanghebbenden zelf gedragen worden. Mits ook maar voor ieder eindexamen hoogere burgerschool *f* 125 betaald worde.

Zou het inderdaad zoo onbillijk zijn, de steeds klimmende kosten

der examens door de candidaten, die zich aanmelden ten naastenbij te doen betalen? Het aantal van hen die thans, zooals de ondervinding bewijst, het "maar eens probeeren", zou vermoedelijk sterk afnemen, en daarmede nuttelooze tijdverspilling en uitgaven vermeden en bespaard worden. En acht men den last dier uitgaven te groot voor de beurzen der candidaten of die hunner ouders en voogden: meent men dat tot de eischen van goed en goedkoop onderwijs ook behoort het voor weinig geld afleggen van examens, eischen waaraan ik gaarne volkomen recht laat wedervaren; toch meen ik dat door de examenkosten te brengen ten laste der candidaten, een groote stap zou gedaan worden tot vermindering dier kosten. Het is niet te ontkennen dat ook in deze materie de weelde is doorgedrongen. Met uitzondering alleen van het lager onderwijs. Het schijnt niet noodig dat iemand, die vier dagen examineert, een uitgave na zich sleept van *f* 38.25, of hij die negen dagen en twee uren examineert, den lande *f* 145 kost. De inrichting der examens, waarop deze cijfers betrekking hebben, zou bij bezuiniging geen schade lijden. Er was een tijd in *Nederland*, toen op de uitgaaf van een halve ton gouds per jaar meer of minder, nauwkeurig gelet werd. Vijftig duizend gulden mogen geen Minister van Financiën ooit onverschillig laten.

Dat ook de duur der examina in de onderscheidene provinciën merkwaardige gezichtspunten oplevert, kan al dadelijk worden opgemaakt uit eene vergelijking op tabel A van *Utrecht* met *Groningen*.

Terwijl de examenkosten aan de polytechnische school telken jare klommen, verminderde het bedrag dier kosten per toegelaten candidaat, van *f* 103.14 tot op *f* 92.95[5].

Toen 408 candidaten werden geëxamineerd op de geneeskundige examina, bedroegen de kosten ruim *f* 21/m; later, toen 442 candidaten moesten ondervraagd worden, was dit cijfer tot ruim *f* 19/m gedaald en de kosten per toegelaten candidaat van *f* 93.68 tot *f* 76.70.

Gaarne erkennende dat de noodzakelijkheid van bezuiniging ten deze niet het eerste mag wezen, waaraan moet gedacht worden en dat uit de medegedeelde tabellen veel belangrijker opmerkingen te maken zijn op het gebied der examinalogie, zoo schijnt vooral de vraag geoorloofd, of de regeling der akten-examens lager onderwijs, waarbij de kosten tot *f* 5.75 per toegelaten candidaat in 1875 zijn geklommen, ook aanbeveling verdient boven die der eindexamens, hoogere burgerschool, waarbij in dat jaar *f* 141.17½ per candidaat werd gevorderd?

Doch, gelijk ik zeide, mijn doel was ditmaal het leveren van bouwstof, die tamelijk wel buiten bereik lag van belangstellenden: aan hen overlatende mij nader te vertellen, al wat uit deze cijfers te leeren is.

den Haag, 11 April 1876. Mr. P. F. Ht.

(*Zie de tabellen op de volgende bladzijde.*)

OVERZICHT VAN DE KOSTEN DER VOORNAAMST

A

EINDEXAMENS DE

PROVINCIËN.	AANTAL EXAMINATOREN IN			AANTAL CANDIDATEN IN			AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN.			DUUR VAN HET EXAMEN IN DAGEN IN			BEDRAG D EXAMENKOST	
	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74
Noord-Brabant.	9	8	9	0	1	7	0	1	5	3	3	6	537.15	645.82
Gelderland.....	10	10	11	19	23	24	15	20	22	20	18	12	2821.50	2991.20
Zuid-Holland...	11	12	12	57	43	58	44	40	56	28	24	24	3582.78	4095.11
Noord-Holland.	12	12	11	39	29	40	38	23	38	22	15	18	2863.20	2542.98
Zeeland........	11	9	10	7	11	5	6	9	5	8	7	4	1349.23	949.97
Utrecht........	9	10	10	17	14	18	11	13	15	17	15	17	2064.45	2002.82
Friesland......	10	11	11	6	10	10	3	8	9	8	10	6	1327.22½	1557.05
Overijssel......	10	10	10	20	23	14	20	16	12	20	21	12	2534.85½	2628.92
Groningen......	11	11	10	17	14	14	13	12	10	13	7	8	1634.50	1479.45
Limburg.......	8	11	9	29	24	19	21	20	13	26	18	15	3081.33½	3977.54
	101	104	103	211	197	209	171	162	185	165	138	122	21796.22½	22870.88

Het gemiddeld bedrag per jaar berekend wijst aan

A[1]

HET GEMIDDELD BEDRAG BEREKEN
EEN CIJFE

PROVINCIËN.	AANTAL EXAMINATOREN.	AANTAL CANDIDATEN.	AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN
Noord-Babrant.............	$8\frac{2}{3}$	$2\frac{2}{3}$	2
Gelderland................	$10\frac{1}{3}$	22	19
Zuid-Holland..............	$11\frac{2}{3}$	$54\frac{1}{3}$	$46\frac{2}{3}$
Noord-Holland.............	$11\frac{2}{3}$	36	33
Zeeland...................	10	$7\frac{2}{3}$	$6\frac{2}{3}$
Utrecht...................	$9\frac{2}{3}$	$16\frac{1}{3}$	13
Friesland.................	$10\frac{2}{3}$	$8\frac{2}{3}$	$6\frac{2}{3}$
Overijssel................	10	19	16
Groningen.................	$10\frac{2}{3}$	15	$11\frac{2}{3}$
Limburg...................	$9\frac{1}{3}$	24	18
	$102\frac{2}{3}$	$205\frac{2}{3}$	$172\frac{2}{3}$

Het gemiddeld bedrag voo
drie jaren berekend, wijst ee

EXAMENS, GEHOUDEN IN 1873, 1874 EN 1875.

HOOGERE BURGERSCHOLEN.

IN	GEMIDDELD BEDRAG PER EXAMINATOR IN.			GEMIDDELD BEDRAG PER CANDIDAAT IN			GEMIDDELD BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT IN			*Opmerkingen.*
'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	
1371.26	59.68	80.72½	152.36	〃	645.82	195.89	〃	645.82	274.25	De leden dezer commissiën genieten voor reiskosten *f* 0.60 per uur afstand, voor verblijfkosten benevens voor vacatiegeld *f* 6 per dag.
2308.28½	282.15	299.12	209.84½	148.50	130.05	96.17½	188.10	149.56	104.92	
3754.53	325.70	341.26	312.87½	62.85	85.32	64.73	81.42	102.37	67.04½	
2798.25	238.60	211.91	254.38½	73.41	87.68	69.95½	75.34	110.56	73.63½	
1125.41	122.65	105.55	112.54	192.74	86.36	225.08	224.87	105.55	225.08	
2016.30	229.38	200.28	201.63	121.43	143.06	112.01½	187.67	154.06	134.42	
1317.17½	132.72	141.55	119.74	221.20	155.70	131.72	442.40	194.62	146.35½	
1692.35	253.48	262.89	169.23½	126.74	114.30	120.88	126.74	164.30	141.03	
1542.85	148.59	134.49	154.28½	96.15	105.67	110.20½	125 73	123.28	154.28½	
2608.87	385.16	361.60	289.87½	106.25	165.73	137.31	146.73	198.87	200.68	
20535.28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
....	215.80½	219.91	199.37	103.30	116.09½	98.25½	127.46	141.17½	111.—	

OVER DRIE JAREN, WIJST ALZOO
AAN VAN:

DUUR VAN HET EXAMEN IN DAGEN.	BEDRAG DER EXAMEN-KOSTEN.	BEDRAG PER EXAMINATOR	BEDRAG PER CANDIDAAT	BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT.
4	851.41	98.25	319.26	425.70½
16 2/3	2706.99½	261.96	123.04½	142.47
25 1/3	3810.81	326.64	70.14	81.68
18 1/3	2734.81	234.39	75.96½	82.87
6 1/3	1141.54	114.15½	148.89	171.23
16 1/3	2027.86	209.77	124.15½	155.99
8	1400.48½	131.29	161.59½	210.07
17 2/3	2285.38	228.53½	120.28	142.83½
9 1/3	1552.27	145.52	103.48½	133.05
19 2/3	3222.58	345.27	134.27	179.03
141 2/3	21734.14	—	—	—
...l de provinciën, over ...ijfer aan van.........		211.69½	105.67½	125.87

B EXAMENS AAN DI

BENAMING VAN HET EXAMEN.	AANTAL EXAMINATOREN IN			AANTAL CANDIDATEN IN			AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN.			DUUR VAN HET EXAMEN IN DAGEN IN			BEDRAG DI EXAMENKOSTI	
	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74
B volgens artt. 61—65 der wet...........	7	9	10	40	42	56	24	23	25	10	10	12	725.71	983.6
Volgens art. 60 en B en C volgens artt. 61—64 der wet.	16	14	17	41	40	45	26	24	28	14	14	15	2681.64	2181.4
	23	23	27	81	82	101	50	47	53	24	24	27	3407.35	3165.1

HET GEMIDDELD BEDRAG BEREKEND OVER DRIE JAREN, WIJST ALZOO EEN CIJFER AAN VAN:

B[1]

BENAMING VAN HET EXAMEN.	AANTAL EXAMINATOREN.	AANTAL CANDIDATEN.	AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN.	DUUR VAN HET EXAMEN IN DAGEN.	BEDRAG DER EXAMENKOSTEN.	BEDRAG PER EXAMINATOR.	BEDRAG PER CANDIDAAT.	BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT.
B en C..	$8^2/_3$	46	24	$10^2/_3$	977.59	112.80	21.25	40.73
B........	$15^2/_3$	42	26	$14^1/_3$	2488.63	158.84	59.25	95.71½
	$24^1/_3$	88	50	25	3466.22			

C AKTE-EXAMENS VOOR HE

BENAMING VAN HET EXAMEN.	AANTAL EXAMINATOREN IN			AANTAL CANDIDATEN IN			AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN.			DUUR VAN HET EXAMEN IN DAGEN IN			BEDRAG DI EXAMENKOSTI	
	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74
Wis- en natuurk. wetenschappen...	13	18	14	77	77	82	35	40	43	24	26	22	4654.96 (Wis- en natuurk. wetenschappen en Letterkunde samen)	5714.72 (Wis- en natuurk. wetenschappen en Letterkunde samen)
Letterkunde.......	10	10	10	142	151	133	74	64	82	28	27	26		
Totaal....	23	28	24	219	228	215	109	104	125	52	53	48	4654.96	5714.72
Gemiddeld over drie jaren....	25			$220^2/_3$			$112^2/_3$			51			*f* 5431.	

[1] Bij die vermindering worden de volgende cijfers verkregen:

Bedrag der examenkosten in... { '73 3573.96; '74 4662.72½; '75 4709.33 } gemiddeld over drie jaren *f* 4315.34

Gemiddeld bedrag per examinator in................ { '73 155.39; '74 166.52½; '75 196.22 } 〃 〃 〃 〃 〃 172.61

POLYTECHNISCHE SCHOOL.

IN	GEMIDDELD BEDRAG PER EXAMINATOR IN			GEMIDDELD BEDRAG PER CANDIDAAT IN			GEMIDDELD BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT IN			OPMERKINGEN.
'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	
1223.38	103.67	109.29	122.33½	18.14	23.42	21.84½	30.24	42.76	48.93½	De leden dezer commissiën genieten voor reiskosten *f* 0.60 per uur afstand, *f* 6 verblijfkosten per dag en een vacatiegeld van *f* 8 daags.
2602.83	167.60	155.81	153.10½	65.40	54.53	57.84	103.14	90.89	92.95½	
3826 21										

De ontvangsten wegens het uitreiken der diploma's, volgens de wet *f* 49 per diploma, bedroegen in 1873 *f* 1040, in 1874 *f* 960 en in 1875 *f* 1120, waarmede het bedrag der uitgaven ware te verminderen.

Bij die vermindering worden de volgende cijfers verkregen:

Bedrag der examenkosten in:	'73	1641.64	gemiddeld over drie jaren *f* 1448.63
	'74	1221.43	
	'75	1482.83	
Gemiddeld bedrag per examinator in..................	'73	102.60	〃 〃 〃 〃 〃 92.46½
	'74	87.24½	
	'75	87.22½	
Gemiddeld bedrag per candidaat in..................	'73	40.04	〃 〃 〃 〃 〃 34.49
	'74	30.53½	
	'75	32.95	
Gemiddeld bedrag per toegelaten candidaat in.........	'73	63.14	〃 〃 〃 〃 〃 55.71½
	'74	50.89	
	'75	52.96	

MIDDELBAAR ONDERWIJS.

IN	GEMIDDELD BEDRAG PER EXAMINATOR IN			GEMIDDELD BEDRAG PER CANDIDAAT IN			GEMIDDELD BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT IN			OPMERKINGEN.
'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	
5924.33	202.39	204.09½	246.84½	21.25	25.06	27.55½	42.70	54.95	47.39	De leden dezer commissiën genieten dezelfde vergoeding als de leden der commissiën voor het afnemen der examens aan de Polytechnische school. De ontvangsten dezer commissie bedroegen in 1873 *f* 1081, in 1874 *f* 1052 en in 1875 *f* 1215, waarmede het totaal der uitgaven ware te verminderen [1].
5924.33	202.39	204.09½	246 84½	21.25	25.06	27.55½	42.70	54.95	47.39	
	217.25			24.62			48.21			

Gemiddeld bedrag per candidaat in..................	'73	16.32	〃 〃 〃 〃 〃 19.56
	'74	20.45	
	'75	21.90	
Gemiddeld bedrag per toegelaten candidaat in.........	'73	32.79	〃 〃 〃 〃 〃 38.31
	'74	44.83	
	'75	37.67	

D ACTE-EXAMENS VOOR

PROVINCIËN.	AANTAL CANDIDATEN IN			AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN IN.			BEDRAG DER EXAMENKOSTEN IN			GEMIDDELD BEDRAG PER CANDIDAAT IN		
	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'75
Noord-Brabant..	301	293	318	188	178	202	762.74	698.83½	773.95	2.53	2.38	2.43
Gelderland......	498	497	549	335	351	414	1260.40	1238.45	1466.85	2.53	2.49	2.67
Zuid-Holland ...	719	814	846	444	451	448	2945.—	4176.51½	5028.22½	4.09	5.13	5.87
Noord-Holland..	801	849	854	419	468	369	1493.37½	1693.54	1940.55	1 86	1.99	2.27
Zeeland.........	114	124	127	83	77	80	445.72½	437.26½	495.44	3.90	3.52	3.90
Utrecht.........	165	212	207	100	120	129	911.—	1138.—	1321.—	5.52	5.36	6.38
Friesland.......	232	217	232	114	130	142	424.27	478.55	542.50	1.82	2.20	2.33½
Overijssel.......	140	144	165	88	85	107	484.10	422.70	514.35	3.45	2.93	3.11½
Groningen	225	245	246	150	160	152	1144 12	1329.60	1521.—	5.08	5.42	6.18
Drenthe.........	48	75	72	26	43	40	135.50	196.43	276 56½	2.82	2.61	3.84
Limburg........	140	239	176	112	194	136	914.95	1167.66	1283.05	6.53	4.88	7.29
	3383	3709	3792	2059	2257	2219	10921.18	12977.54½	15163.48	—	—	—
	Het gemiddeld bedrag per jaar berekend wijst aan....									3.22½	3.49½	3.99½

D¹ HET GEMIDDELD BEDRAG, BEREKEND OVER DRIE JAREN, WIJST ALZOO EEN CIJFER AAN VAN:

PROVINCIËN.	AANTAL CANDIDATEN.	AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN.	BEDRAG DER EXAMENKOSTEN.	BEDRAG PER CANDIDAAT.	BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT.
Noord-Brabant.......	304	189 1/3	745.17½	2.45	3.94
Gelderland...........	514 2/3	366 2/3	1321.90	2.56½	3.60½
Zuid-Holland	793	447 2/3	4049.91	5.10½	9.05
Noord-Holland.......	834 2/3	418 2/3	1709.15½	2 05	4.08½
Zeeland.............	121 2/3	80	459.48	3.78	5.74
Utrecht.............	194 2/3	116 1/3	1123.33	5.77	9.67
Friesland...........	227	128 2/3	481.77	2.12	3.75½
Overijssel...........	149 2/3	93 1/3	473.72	3.16½	5.09
Groningen...........	238 2/3	154	1331.57	5.57	8.64½
Drenthe.............	65	36 1/3	202.83	3.12	5.61
Limburg.............	185	147 1/3	1121.89	6.06	7.61
	3628	2178 1/3	13020.73	—	—
	Het gemiddeld bedrag voor al de provinciën, over drie jaren berekend, wijst een cijfer aan..........................			3.58	5.97½

HET LAGER ONDERWIJS.

GEMIDDELD BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT IN		
'73	'74	'75
4.05	3.92	3.83
3.76	3.52	3.54
6.63	9.26	11.22
3.56	3.61	5.25½
5.37	5.67	6.19
9.11	9.48	10.24
3.72	3.68	3.82
5.50	4.97	4.80½
7.62	8.31	10.—
5.21	4.56	6.91
8.16	6.01	9.43
—	—	—
5.30	5.75	6.83

OPMERKINGEN.

Bij deze examens worden de inspecteurs en schoolopzieners bijgestaan door een afwisselend aantal deskundigen.

De Inspecteurs brengen hunne reis- en verblijfkosten in rekening tegelijk met hunne jaarlijksche uitgaven te dier zake, promiscue, zoodat deze kosten niet zijn begrepen in de cijfers der tabel. De schoolopzieners bestrijden die kosten uit het abonnement, hun daarvoor in het algemeen toegekend. Ook deze kosten, die evenmin als die der Inspecteurs te dezer zake afzonderlijk te berekenen zijn, verzwaren de netto cijfers der tabel.

Noch de Inspecteurs noch de schoolopzieners genieten voor het examineeren eenige belooning, in afwijking van de Inspecteurs van het middelbaar onderwijs, die per dag *ƒ* 8 in rekening mogen brengen voor vacatiegeld bij examens voor acten voor het middelbaar onderwijs.

Aan elk der deskundigen wordt des verlangd door den Inspecteur eene som toegekend, voor bewezen diensten en reis- en verblijfkosten, die naar omstandigheden zeer aanzienlijk verschilt.

Het verschil in de methode der zamenstelling van deze tabel met de tabellen A, B en C spruit voort uit het afwisselend aantal deskundigen, waardoor niet met zekerheid is na te gaan hoeveel examinatoren werkzaam waren, noch hoelang in iedere provincie het examen heeft geduurd.

De ontvangsten dezer commissiën hebben bedragen over 1873 *ƒ* 8021, 1874 *ƒ* 9156 en over 1875 *ƒ* 8661, waarmede het totaal der uitgaven zou kunnen verminderd worden.

Bij die vermindering worden de volgende cijfers verkregen:

Bedrag der examenkosten in	'73 2900.18 '74 3821.54½ '75 6502.48	gemiddeld over drie jaren	*ƒ* 4408.06½
Gemiddeld bedrag per candidaat in	'73 0.86 '74 1.03 '75 1.11½	〃 〃 〃 〃 〃	1.21½
Gemiddeld bedrag per toegelaten candidaat in	'73 1.41 '74 1.69 '75 2.93	〃 〃 〃 〃 〃	2.02

Nog zij hier aangeteekend, dat in sommige provinciën de schatkist bij deze examens eenig geld verdient, omdat aldaar de bedoelde ontvangsten de uitgaven overtreffen.

GENEESKUNDIGE EXAMENS.

BENAMING DER EXAMENS.	AANTAL CANDIDATEN IN			AANTAL TOEGELATEN CANDIDATEN IN			BEDRAG DER EXAMENKOSTEN IN			GEMIDDELD BEDRAG PER CANDIDAAT IN			GEMIDDELD BEDRAG PER TOEGELATEN CANDIDAAT IN		
	'73	'74	'75	'73	'74	'75	'73	'74	'76	'73	'74	'75	'73	'74	'75
Natuur- en geneeskundige examens, examens voor apotheker, hulpapotheker, leerling-apotheker en vroedvrouw..................	408	447	442	230	248	252	21546.07½	19101.16	19328.96	52.81	42.73	43.73	93.68	77.02	76.70
Gemiddeld over drie jaren..	432⅓			243⅓			*f* 19992.06½			*f* 46.23½			*f* 82.17		

OPMERKINGEN

De leden dezer commissiën genieten voor reiskosten *f* 0.60 per uur afstand, voor verblijfkosten *f* 6 per dag en een vacatiegeld van *f* 8 daags.

Worden hierbij niet opgegeven noch het aantal examinatoren, noch de duur der examens, men bedenke, dat de met deze examina belaste commissiën vooral de examens die in een burgerlijk jaar worden afgelegd, benoemd worden, dat voor elk examen twee commissiën werkzaam zijn en dat de duur van het examen in den regel van al te zeer afwisselende omstandigheden afhankelijk is, om uit die cijfers eenig resultaat te kunnen afleiden.

De ontvangsten dezer commissiën bedroegen in 1873 *f* 4460, in 1874 *f* 5175 en in 1875 *f* 3080, waarmede het totaal der uitgaven ware te verminderen.

Bij die vermindering worden de volgende cijfers verkregen:

Bedrag der examenkosten in..................	'73	17086.07½	Gemiddeld over drie jaren *f* 15753.73
	'74	13926.16	
	'75	16248.96	
Gemiddeld bedrag per candidaat in...........	'73	41.87½	〃 〃 〃 〃 〃 36.44
	'74	31.15	
	'75	36.76	
Gemiddeld bedrag per toegelaten candidaat in..	'73	74.28½	〃 〃 〃 〃 〃 64.74
	'74	56.15	
	'75	64.48	

VOLKSVERMAAK IN VERBAND MET DE WONINGEN.

In de laatste jaren zijn in vele plaatsen van ons vaderland vereenigingen opgericht geworden, met het doel om het volksvermaak te veredelen en te bevorderen. Die vereenigingen hebben zeker tot een goede uitspanning gelegenheid gegeven, en met gretigheid is op vele plaatsen van deze gebruik gemaakt, maar, zijn zij er in geslaagd de vroegere soorten van vermaak te verdringen en zou de goede soort van vermaak stand houden, indien de hoogere klassen der maatschappij ophielden zich er mede in te laten? Ik meen, deze vragen ontkennend te moeten beantwoorden en oordeel dat alleen dit verkregen is, dat, behalve de vroegere vermaken tevens tot nieuwe en meer onschadelijke gelegenheid gegeven is. Dit nu is zeker reeds iets gewonnen; maar het doel reikt verder. Het vermaak behoort uit te gaan van het volk zelf; wat vooral ook daarom goed is, omdat dat, wat de hoogere standen dikwijls als vermaak wenschen aan te bieden, eigenlijk door het volk niet als vermaak beschouwd wordt. Zeer natuurlijk: de lagere standen staan op een geheel ander standpunt van ontwikkeling als de hoogere; wat deze gevoelen en begrijpen is veelal een gesloten boek voor gene.

Die verschillende vereenigingen in ons land hebben zich vroeger bezig gehouden met het aanbieden van vermaak buiten 's huis en het is alleen in de laatste twee of drie jaren, meen ik, dat ook iets voor het huiselijk genoegen gedaan is. De eer daarvan komt toe aan de vereenigingen "Floralia." Niet genoeg kan haar streven in dit opzicht gewaardeerd worden. 't Is juist gezien: wilt gij het ruwe vermaak verwijderen, de zeden verzachten en zin kweeken voor het hoogere, zoo begin met het huis. Maak het huis liefelijk, maak het gezellig, zonnig, warm en droog, zoo hebt gij den grootsten vijand aan de kroeg geschapen. Geloof niet, dat de mindere man naar de kroeg gaat, omdat het er zoo aangenaam is. In de minste gevallen. Hij gaat er heen, omdat zijn woning eng en bekrompen is, omdat hij daar "in den weg zit," omdat hij er geen rust vindt.

Het zal wel niet mogelijk zijn het zoover te brengen, dat hij zijn meesten vrijen tijd te huis slijte. Zich onderrichten zal steeds moeilijk blijven in een kleine arbeiderswoning. Daarvoor behooren dan ook volks-leeskamers de mogelijkheid aan te bieden. Ook is het wenschelijk, dat hij, met zijn gezin, nu en dan goede muziek hoore of een goed tooneelstuk aanschouwe. Doch dit belet niet, dat

het mogelijk zij, dat de man zijn uitspanning ook te huis vinde, dat hij gaarne dikwijls te huis zij en daar gezelligheid aanbrenge.

Hoe is echter die mogelijkheid te verkrijgen?

Alles komt hier aan op den toestand der woning. Zien we hoe het daarmede, vooral in oude slechte wijken gesteld is. Ik kan bij ondervinding slechts spreken van de Rotterdamsche, maar onderstel, dat de toestand in andere groote gemeenten van ons land niet beter zal zijn.

Welnu, die toestand is de volgende. Vele, vooral de buiten of langs den zeedijk gelegen huizen, zijn voorzien van kelderwoningen, hoogst vochtige, donkere, lage verblijven, waar geen zonnestraal doordringt. In zulk een kelder wordt veelal gemangeld, nu en dan ook gewasschen, welk laatste niet strekt om de vochtigheid te verminderen.

Kroegen en winkeltjes vormen de benedenverdieping. Een gevaarlijke, zeer donkere trap leidt naar de bovenverdieping. De gang aldaar is zoo donker, dat men naar de deur moet tasten; het is te duister, dan dat men iets kunne zien. Een slechte lucht komt u in vele gevallen tegen. Zij ontstaat op het stikdonkere privaat, waar de duisternis zindelijkheid onmogelijk maakt.

Gij vindt den deurknop en treedt binnen in een kleine kamer, waar weinig licht inkomt; want hoe minder licht de bouwmeester aanbrengt, hoe minder belasting hij behoeft te betalen. Daarenboven houdt de Hollandsche huisvrouw van gordijnen. 't Is dus niet te verwonderen, dat de lucht in deze kamer steeds onzuiver is. Het koken voor het middagmaal maakt de kamer op dien tijd werkelijk benauwd, en, wanneer er gestreken wordt, is het er bijna niet uit te houden. Denkt men zich nu hierbij de atmospheer, die er heerscht, nadat het gezin den nacht in de bedsteden (die des daags zorgvuldig worden gesloten gehouden en nooit behoorlijk verlicht en gelucht worden) heeft doorgebracht, dan is men eenigszins in staat te begrijpen, waardoor tering en scrophulosis zoo veelvuldig heerschen.

Doch er zijn nog veel erger toestanden. Er zijn woonplaatsen, die ongeveer ter hoogte van den waterspiegel der binnensingels liggen, waar de vloer, ook ten gevolge van het hooger liggen der langzamerhand opgehoogde straten, steeds vochtig, soms met water bedekt is; waar het water bij regen van de muren loopt en de verdieping zoo laag is, dat men nauwlijks rechtop kan staan; waar de bewoners niet eens een bedstede bezitten, maar 's nachts op eenige op den vochtigen steenen grond gelegde planken, bedekt met stroo, slapen; waar ook des daags licht moet gebrand worden, en waar die bewoners zelven zoo overtuigd zijn van het ongezonde der woning, dat zij ook des zomers trachten te stoken.

Voeg nu bij dezen toestand de allergebrekkigste reiniging der straten en stegen en de walgelijkste openbare privaten dan zal men begrijpen, dat pauperisme ontstaat en *moet* ontstaan in alle vormen. Tracht nu vrij een mensch, die in dergelijke toestanden verkeert, op te heffen door veredelend volksvermaak! Probeer hem aan zijne

woning te binden! Vraag hem de kroeg te mijden, zich aan den vergetelheid-brengenden roes te onttrekken! In zijn hart zal hij u benijden, uitlachen en bespotten.

In waarheid, tegen het pauperisme vermag alleen de wet. De strijd om te bestaan is bij den ellendige zoo groot, dat, als de wet geene grenzen stelt, geen: hiertoe, maar niet verder, — juist zoover gegaan wordt als het nog mogelijk is te leven. Van alle zijden in het nauw gebracht, van alle zijden gedrukt en uitgemergeld, blijft dan eindelijk geene andere keuze meer over dan ondergang of de openbare liefdadigheid.

Ja, de wet. Geene slechte woning behoorde te mogen bestaan. Maar hoe zullen dan die zeer armen kunnen leven, hoe de hoogere huishuur voldoen? Ik antwoord: de tijd, nu door ziekte verloren, zal strekken om dat meerdere te verdienen; de onberaden huwelijken, door de goedkoopte der woningen vergemakkelijkt, zullen verminderen; de gelden, nu naar de kroeg gebracht, zullen te huis blijven of in de spaarbank worden gelegd, en, last not least, de aantrekkingskracht, die de goedkoopte der stad op de plattelandsbehoeftigen uitoefent, zal verminderen; meer van hen zullen op het platteland blijven wonen, en een minder aantal zal dientengevolge de loonprijzen der stad komen drukken.

Maar waarom wordt dan niet overal in het land voor goede verordeningen op het bouwen en onderhouden van woningen gezorgd? zal men vragen. Om verschillende redenen. De waarheid van bovengenoemde stellingen wordt niet overal ingezien. Men vreest den arme het leven onmogelijk te maken, of wel, zooals te Rotterdam, de bezwaren in den Gemeenteraad gerezen, zijn gebleken te zijn een hinderpaal voor het aanbrengen van verbetering.

Er was een tijd, dat het Rotterdamsche Gemeentebestuur in den slechten toestand verbetering zocht aan te brengen! 't Was in 1855. Eene *verordening* (n°. 1. 1855) *tot regeling van het toezicht op gebouwen die, als nadeelig voor de openbare gezondheid, ter bewoning ongeschikt zijn,* werd toen uitgevaardigd. Zij werkte tot in Maart 1864. Toen echter werden door de gezondheids-commissie alle woningen der Lammertjesgang op ééne na afgekeurd, wegens onbewoonbaarheid. Eveneens die van het Koningshoofd. Behalve de eigenaars verzetten ook de bewoners zich tegen die afkeuring o. a. op grond:

dat andere woningen niet dan tot hooger huur verkrijgbaar zouden zijn.

dat er bedeelden woonden, die niet meer zouden kunnen betalen dan zij deden;

dat er zes arme weduwen woonden;

dat er personen met lichaamsgebreken woonden, die hun brood niet konden verdienen.

Geen enkele van deze redenen deed iets af tot de eigenlijke zaak; doch zij waren geschikt om op het gemoed van den Raad te werken en daar nu de kwestie geopperd werd, of de plaats gehad hebbende ophooging van de Baan door de gemeente niet een voor-

name oorzaak was van den slechten toestand, wat o. a. door den heer Eickma op goeden grond werd tegengesproken, en of de kwestie van de ligging van de woningen niet van den toestand der woningen zelve moest worden afgescheiden, deinsde de Gemeenteraad, na een zwakke houding van de Gezondheidscommissie en van haren voorzitter in den Raad, alsmede waarschijnlijk uit vrees van een proces, voor een krachtig besluit terug en verwierp het voorstel met 27 tegen 4 stemmen.

Daar de toestand allerslechtst was, had de wensch van den heer Rose, ingenieur der gemeente, moeten gevolgd worden. Deze heer wilde de panden onteigenen en straten traceeren. Doch sedert werd niets aan de zaak gedaan. De huisjes *bestaan thans*, *in* 1876, *nog en worden nog bewoond*, en welke treurige toestanden er nu en dan in voorkomen, is door mij beschreven in de N. R. Courant van 4 en 11 Dec. 1872. Noch die beschrijving, noch latere pogingen hebben vermocht het kwaad te doen uitroeien. Het gemeentebestuur blijft doof in dit opzicht. Het heeft helaas nog geen werkelijk geopend oog voor de belangen der openbare gezondheid, en tot alle maatregelen, die in de laatste jaren zijn tot stand gekomen, is het, als het ware, moeten gedwongen worden. Zoo is het in de tweede koopstad des rijks, die zich steeds zoo beroemt en geroemd wordt wegens haren vooruitgang!

Gemakkelijk zou het nogtans vallen de verordeningen te herzien. In de eerste plaats zou die van de openbare gezondheidscommissie moeten veranderd worden. In plaats van eenvoudig te bestaan om aan B. en W. van *bericht* en *raad* te dienen en *voorstellen* aan dezen te doen, behoorde zij een vasten werkkring in afdeelingen te bezitten en een integrerend deel van het dagelijksch bestuur uit te maken; terwijl zij het recht moest hebben, om, waar het omvangrijke onderzoekingen gelden mocht, tijdelijk andere personen uit de gemeente, b. v. doctoren, voor zulk een onderzoek aan zich te verbinden. Voor vaste takken van arbeid b. v. voor de statistiek van sterfte en ziekte, behoorde zij bezoldigde ambtenaren in hare dienst te hebben.

Het komt mij voor, dat door zoodanige inrichting veel goeds zou zijn tot stand te brengen, wanneer B. en W. tevens gehouden waren om de voorstellen der gez.-comm. bij den raad ter beslissing in te brengen. Thans is dit volstrekt niet noodzakelijk, en (behalve de uitgave van een jaarlijksch verslag) worden alle kwestiën, die niet in den gemeenteraad komen, in volle geheimhouding behandeld.

Dit is zoo sterk, dat het wel eens als ongepaste bemoeizucht gerekend is geworden, wanneer een gewoon burger zich met de behandeling van de kwestiën van openbare gezondheid inliet. En toch, welk belang is van meer gewicht voor alle inwoners?

Is het bij een dergelijken ongeordenden, in vele opzichten zorgeloozen, toestand te verwonderen, dat de sterfte (en zeker ook de ziekte) groot is. Het belangrijk onderzoek daaromtrent van den te vroeg overleden doctor A. M. Ballot, opgenomen in het Ned. tijdschrift v. geneeskunde van 1873, heeft daaromtrent een helder licht

verspreid. Een goede of slechte toestand wordt het volledigst uitgedrukt door de kindersterfte. Welnu, terwijl die sterfte voor kinderen van beneden 5 jaar over de geheele bevolking van dien leeftijd, gemiddeld genomen in de gemeente, bedraagt 136 per 1000, bedraagt die van het westelijk deel der stad 52 per 1000, die van het oudste en slechtste gedeelte (Achterklooster) 232 per 1000, dus vier en een half maal zooveel. De toestand in de arbeiderskwartieren, na Aug. 1860 gebouwd, (datum van het in werking treden van de verordering op het bouwen) is veel beter. De kindersterfte bedraagt aldaar van 110 tot 136 per 1000, een sprekend bewijs voor den invloed van eene vrij goede verordening op het bouwen, gepaard met behoud van licht en lucht.

Zonder twijfel is ook deze verordering voor verbetering vatbaar. De gassen der riolen verderven nog in groote mate de lucht in de woningen; de dunne scheidingsmuren geven gelegenheid tot luchtwisseling van het eene huis in het andere, de luchtverversching is hoogst gebrekkig, de bodem- en rioolgassen kunnen vrijelijk in het huis opstijgen [1].

Doch veel is toch reeds gewonnen, en het is daarom des te meer te verwonderen, dat geene maatregelen genomen worden, om zoodanige toestanden ten minste, ook in de oude stad te verkrijgen.

Geld zal dit kosten, veel geld, voorzeker; maar wanneer men het jaarlijks geldelijk verlies, (dat men met eene eeuwigdurende rente kan gelijkstellen) door de bevolking ten gevolge van te groote ziekte en sterfte geleden, kapitaliseerde, zou men een bedrag verkrijgen, waarbij dat der kosten van verbetering in het niet zouden vervallen. De onwetenheid en zonden van het voorgeslacht zullen eenmaal zeker op deze wijze moeten geboet worden; hoe langer men uitstelt, des te meer ellende en verlies zullen worden geleden.

Ik heb mij hiervoren voornamelijk tot de stad mijner inwoning bepaald; doch ook in andere gemeenten en ook op het platte land doen zich dergelijke vraagstukken voor. Hoe vele dorpswoningen liggen, vooral des winters, in plaats van op verhoogden grond, bijna in het water; hoezeer ontbreekt ook daar veelal licht en lucht? Zelfs op de aanzienlijkste hofsteden. Ik herinner mij o. a. verschillende van de noordelijke Groningsche bezocht te hebben, waar het kil en moerassig riekte, omdat, hoewel het midden op den dag en in den zomer was, de blinden en luiken gesloten werden gehouden. Is het wonder dat daar steeds over koorts geklaagd wordt?

Al het bovenstaande leidt mij tot de gevolgtrekking, dat er nog zeer veel zal moeten veranderen, eer men zal kunnen hopen, dat het gros van ons volk aanleg zal verkrijgen voor de hoogere soorten

---

[1] Men kan zich de "woningen of kamertjes" — als "omgekeerde bakken" — voor- "stellen, waarin de gassen uit den bodem ontwijkende, zich verzamelen." Dr. Ballot, bl. 152. Ned. Tijdsch. v. Geneesk.

van vermaak. Er zijn te veel toestanden, die het er van verwijderd houden en beletten, dat het werkelijk kunne genieten. Ik wensch daarom volstrekt niet, dat men de pogingen tot het opwekken van den zin er voor late varen; een zeker deel van het publiek, het eenigzins meer welgestelde vooral, komen zij ten goede; doch voor de eigenlijke lagere klasse moet nog iets anders gedaan worden, wil men goede gevolgen zien.

Een voorname grond van het pauperisme en een beletsel tegen alle volksontwikkeling, ligt in de woningkwestie. Die op te lossen, zij vóór allen den gemeentebesturen aanbevolen.

Groote bezwaren, waarvan ik hierboven eenige heb aangetoond, zullen zeer zeker voorkomen. Met de ondervinding van anderen kan echter worden te rade gegaan, en aan die gemeentebesturen, die zich aan deze zaak willen laten gelegen liggen, kan daarom niet genoeg aanbevolen worden de zaakrijke discussiën van 2 Juni en 29 September 1864, in den Rotterdamschen Gemeenteraad na te gaan. Afkeuring van woningen ter bewoning is onvoldoende, vooral, omdat het dikwijls onmogelijk zal zijn te zeggen, wanneer onbewoonbaarheid moet gerekend worden te bestaan. In de meeste gevallen zal aankoop van slechte panden verkieselijk zijn, te meer, ten einde nieuwe straten te kunnen traceeren en wandel en speelplaatsen aan te leggen, dáár, waar onze voorvaderen, in onkunde van de hygiene, zonder kwade gevolgen meenden te kunnen bouwen.

Dien weg volgend, zal men dan met grond kunnen verwachten, dat het volk zich ook in zijn vermaken zal gaan opheffen. Een goede woning versterkt het familieleven en het geluk en genoegen binnenshuis. Deze verbannen den smaak voor het ruwe vermaak van kroeg en straat, en, terwijl zij de zeden verzachten, openen zij den zin voor de fijnere en hoogere middelen van ontspanning na den arbeid.

Rotterdam,
April 1876. A. S. van Reesema.

HET BEZIT IN DE DOODE HAND.

Er zijn uitdrukkingen, die verwonderlijk goed het begrip weêrgeven, dat aan haar ten grondslag ligt. Vraag niet wie ze bedacht heeft. Door dezen of genen voor het eerst wellicht ter loops gebruikt heeft het volk als 't ware bij intuïtie gevoeld, dat door haar de vinger werd gelegd op de meest kenmerkende eigenschap der besproken zaak; dat door haar het best de aard en beteekenis dier zaak werd weêrgegeven.

Tot deze uitdrukkingen behoort ook die, welke aan het hoofd van dit opstel geplaatst is. Dat het bezit in de doode hand die goederen omvat, welke toebehooren aan corporaties of stichtingen, zegt weinig; hunne eigenaardigheid is juist deze, dat zij niet zijn eigendom van levenden, maar geplaatst zijn in de *doode* hand. Hunne bestemming is niet in de veelzijdige wisselende behoeften van het individu te voorzien, maar tot bereiking van het doel mede te werken van een rechtspersoon, die in werkelijkheid niet bestaat. Bij den mensch moet eigen ontwikkeling steeds het einddoel zijn van elk streven, dit is juist het bewijs dat hij leeft, niet bloot bestaat. De rechtspersoon kent geen eigen ontwikkeling; zijn reden van bestaan is het doel dat hij bereiken moet en dat buiten hem ligt; is dat bereikt dan gaat hij eo ipso te grond.

Zulk een rechtspersoon heeft geen natuurlijk bestaan; hij wordt ondersteld, gefingeerd door den Staat. Met welk doel?

Het kan gewenscht zijn, dat een zeker kapitaal voortdurend, langer dan een menschenleeftijd voor een bepaald doel gebruikt wordt; *of* iemand wil na zijn dood een gedeelte van zijn vermogen daartoe afzonderen, *of* een aantal personen willen eene zekere som daartoe bijeenbrengen. In beide gevallen blijft die som echter deel uitmaken van het vermogen van den erfgenaam, van de deelnemers; zij deelt dus in de lotgevallen van dat vermogen en al komt het niet tot eene executie of een faillissement, bestaat toch slechts gedurende het leven van dien erfgenaam, van die deelnemers de zekerheid, dat de som voor het bestemde doel gebruikt zal worden. De Staat nu, gezien den wil die in het testament of contract is uitgedrukt, fingeert een persoon, op wien erflater of deelnemers hun wil en vermogen zouden hebben overgedragen. Daar die persoon geen natuurlijk bestaan heeft, maar aan het recht zijn oorsprong verschuldigd is, heet hij rechtspersoon. De beheerders van het vermogen zijn zijne lasthebbers.

Niet wordt, zooals Lanschot (*Over stichtingen als rechtspersonen beschouwd*, Leiden 1856) meent, dat vermogen verpersoonlijkt. Dit

blijft middel om een doel te verwezenlijken; het blijft bezit, maar een bezit van den rechtspersoon, die in het eerste der twee genoemde gevallen *stichting*, in het tweede *corporatie* heet. In het laatste geval zijn de deelnemers zelve de bestuurders, niet meer van hun individueel eigendom, maar van het eigendom der corporatie.

Zulk eene gewaagde fictie is dus noodzakelijk, opdat bereiking van het doel: aan een vermogen eene voortdurende bestemming te geven, mogelijk worde. Tot die rechtsfictie kan alleen de Staat, de drager van het recht, overgaan, maar, en dit dient op den voorgrond te staan, alleen in 't algemeen belang, *niet* uit eerbied voor den individueelen wil. Dezen immers moet hij alleen eerbiedigen, waar hij op eigen ontwikkeling gericht is. Dit is dikwijls uit het oog verloren en vandaar dat het bezit in de doode hand, op zich zelf zoo onschuldig, zulk eene bekende, laat ik liever zeggen beruchte kwestie is geworden, wier bespreking van zeer actueel belang is. Bij een nader onderzoek naar de oorzaak hiervan wordt ons eene vingerwijzing gegeven door het feit, dat zulk eene bespreking zich meestal bepaalt tot eene beschouwing van den eigendom van geestelijke gestichten.

Het bezit in de doode hand kreeg pas beteekenis, toen aan de kerk het erfrecht werd toegekend. Het bestond reeds vroeger; het oude Romeinsche recht kende wel geene stichtingen, maar toch corporaties. Geene corporatie echter, die zoozeer door de omstandigheden in het verwerven van bezit begunstigd werd als de christelijke kerk.

Het woord van CHRISTUS, dat zijn Koningrijk niet was een rijk van deze wereld, werd bewaarheid in de weinige gehechtheid zijner volgelingen aan stoffelijke goederen. Zij hadden het oog meer op een toekomstig dan op het aardsche leven gericht; bezit achtten zij schadelijk voor hun zieleheil. AUGUSTINUS roept uit: "Qui quidquam possidet, remotus a Christo est." Aan armoede werd dan ook de reuk der heiligheid verbonden. Maar bezit kon in één geval nuttig zijn, nl. wanneer het tot een weldadig doeleinde gebruikt werd. Welnu, de kerk was daar om het als patrimonium pauperum te beheeren, of wilde men nog meer zekerheid, dat het tot een zeer speciaal doel werd gebruikt, dan kon men bepalen, dat het onder bijzonder beheer zou blijven. Binnen de grenzen der kerk ontstonden zoodoende een groot aantal piae causae. Het begrip van rechtspersoonlijkheid was hun eerst nog vreemd; het vermogen werd gelegateerd aan CHRISTUS of aan een of anderen heilige; langzamerhand kregen zij een meer zelfstandig bestaan. Kan het verwonderen, dat de kerk met hare groote macht op de gemoederen weldra een aanzienlijk gedeelte van het maatschappelijk vermogen in bezit had? Het erfrecht werd ten haren bate veranderd; en zij zelf nam tal van voorzorgen om vermindering van het verkregene moeielijk, vermeerdering gemakkelijk te maken. Zóó ontstond een maatschappelijk gevaar. Niet het bezit in de doode hand op zichzelf was van beteekenis, maar de opeenhooping van goederen in de hand

der kerk, die aan deze, welke toch reeds zoo machtig was, een bijna onweêrstaanbaren invloed gaf. Reeds in de zesde eeuw klaagde Koning CHILPERIC: "nulli penitus nisi soli episcopi regnant; periit honos noster et translatus est ad episcopos civitatum, solis eis defertur honos."

De geschiedenis van het bezit in de doode hand in de middeneeuwen is dan ook een voortdurende strijd tusschen de rijker en rijker wordende kerk en de vorsten, die soms door ruw geweld haar bezit ontnemen of vergrooting er van onmogelijk maken. Ook in ons vaderland werd die strijd gestreden; in verschillende gewesten werd herhaaldelijk verboden aan kloosters of geestelijke orden landerijen te schenken of te verkoopen.

Zelfs werd in Utrecht, toen een in 1342 gegeven verbod niets uitwerkte, in 1446 aan een nieuw verbod terugwerkende kracht gegeven en de overtreders met confiskatie bedreigd. In datzelfde jaar werd door FILIPS den Goeden een plakkaat voor alle onder zijne heerschappij staande gewesten gegeven, dat opgave van alle geestelijke goederen aan daartoe benoemde commissarissen beval. Op de zoodoende verkregen statistiek zou dan eene nieuwe regeling van het erfrecht der geestelijke gestichten steunen. Maar alle deze bepalingen hadden slechts tijdelijke uitwerking. Vele waren de oorzaken, die haar spoedig van haar kracht beroofden; laat ik slechts opmerken, dat de kerk niet even als ieder vorst aan een menschenleeftijd gebonden was.

Energieker dan één zijner voorgangers trad KAREL V op. In de Hollandsche gewesten werd het opmaken van eene statistiek der bezittingen in de doode hand bevolen en in alle het verkrijgen van onroerende goederen door geestelijke gestichten bij gift of testament tegengegaan. Die gestichten hadden steeds vrijdom van grondbelasting genoten; dit was vooral bezwarend, toen in de 15de eeuw de vaste belastingen algemeen werden. Die vrijdom werd door KAREL V opgeheven. Kortom, hoe krachtig de Keizer ook het geloof der kerk handhaafde en de ketterij te keer ging, hij wilde haar geene macht tegenover zijne macht laten worden. Wij weten hoe het met het geestelijk bezit ging, toen de reformatie tot stand kwam: het werd alom geconfiskeerd. In ons land had men drieërlei soort van geestelijke goederen. Die, welke in het bezit waren van kloosters, die, welke dienden om de kerkgebouwen in stand te houden en de fondsen, waaruit de kerkdienaren onderhouden werden. De kloosters werden publiek eigendom en veelal getransformeerd in wees- en gasthuizen. Wat de kerkelijke en eigenlijk gezegd geestelijke goederen betreft, de rechtvaardigheid eischte m. i. niet, zooals TELDERS (*Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand*, Utrecht 1868) meent, teruggave aan de stichters of hunne erfgenamen. Zij hadden er niet het minste meer recht op dan ieder ander; de stichting was uit hun wil ontsproten, maar het verband daardoor ontstaan was zuiver historisch. Zij hadden hun eigendom onherroepelijk prijsgegeven, het was nu onbe-

heerd en viel dus aan den Staat, zoodra de eigenaar, de rechtspersoon, ophield te bestaan De vraag is overigens geheel theoretisch; opsporing der erfgenamen was feitelijk onmogelijk. De Staat trok dan ook de goederen aan zich, maar erkende m. i. ten onrechte, dat de verplichting op hem rustte ze te besteden voor het doel, waartoe zij oorspronkelijk bestemd waren. Die gelden vloeiden niet in de algemeene staatskas, maar werden afzonderlijk beheerd, hetzij door daartoe aangestelde rentmeesters of zooals in Holland door geestelijke kantoren. Eene andere voorstelling (KAPPEYNE VAN DE COPPELLO) beweert dan ook, dat die goederen alleen van bestuurder niet van eigenaar veranderden.

Gedurende de republiek werd zooveel mogelijk de vorming van een nieuw uitgestrekt geestelijk bezit tegengegaan. In 1660 werd o. a. het plan besproken van goederen in de doode hand eene zekere belasting te heffen als equivalent voor het successierecht, waarvan zij uit den aard der zaak vrij zijn.

In 1795 veranderde de toestand slechts weinig. De C. van 1809 bepaalde niets aangaande de rechtspersoonlijkheid van stichtingen, maar verbood hun bij testament of schenking onroerende goederen te aanvaarden, zonder uitdrukkelijk verlof des Konings. Pas na onze inlijving bij Frankrijk werd het afzonderlijk beheer der geestelijke goederen opgeheven. Dekreten van 1811 en 1812 bepaalden "que tous les biens d'origine ecclésiastique sont réunis au domaine de l'état;" hiervan uitgesloten waren de vicariegoederen, die veelal tot studiebeurzen dienden. Voorts: "que toutes les corporations de religieux et de religieuses et ordres monastiques de quelque congrégation qu'ils soient, dotés ou mendiants, sont et demeurent supprimés." Het ontwerp van 1820 gaf den Koning het recht aan vereenigingen en stichtingen rechtspersoonlijkheid te verleenen; het ontwerp van 1830 handelde niet over rechtspersoonlijkheid; een bijzonder wetsontwerp dienaangaande werd in 1833 ingediend, dat tot grondslag gediend heeft voor de bepalingen van ons tegenwoordig wetboek. Eene wet van 1855 handelt alleen over vereenigingen. Aan stichtingen kan dus volgens onze tegenwoordige wetgeving geene rechtspersoonlijkheid verleend worden; toch heeft Koning WILLEM II het herhaaldelijk gedaan en wel op grond van de beweerde ongeldigheid der bovengenoemde dekreten van 1811 en '12. Deze zouden alleen opheffing bedoeld hebben der bestaande stichtingen. De kwestie zou een nauwkeurig afzonderlijk onderzoek vereischen en is feitelijk niet van overwegend belang, omdat verreweg de meeste kloosters in ons vaderland rechtspersoonlijkheid nooit gevraagd of verkregen hebben. Ik zou echter in geen geval met TELDERS den Staat het recht willen geven de kloosters op te heffen; die opheffing zou eene erkenning zijn van hun bestaan en voor den Staat bestaan geen kloosters maar alleen kloosterlingen.

Ik heb mij bepaald tot eene beschouwing van het bezit in de doode hand in abstracto en moet dan beginnen met de vraag, in hoever is bezit in de doode hand verkeerd of zelfs schadelijk.

Terwijl het gebruik van gewoon bezit afhangt van den oogenblikkelijken willekeur des eigenaars, is de bestemming van goederen in de doode hand eens voor altijd vastgesteld. Van een jus utendi et abutendi is hier geen sprake. Die bestemming was wellicht, toen zij er aan gegeven werd, geheel overeenkomstig de heerschende levensbeschouwing, volkomen in het belang der maatschappij. Maar het einddoel van deze is wel voor alle tijden hetzelfde; de weg langs welke zij zich daarheen beweegt, heeft niet altijd dezelfde richting. VAN DER HOEVEN heeft terecht deze laatste bij een spiraal vergeleken. Wat heden vooruitgang schijnt te zijn of het werkelijk is, zal morgen teruggang zijn. Het doel dat nu geheel in overeenstemming is met het staatsdoel kan, moet dikwijls later er mede in strijd zijn. Het gevaar van het bezit in de doode hand ligt in zijn onveranderlijkheid.

En zoo wij nu op praktisch terrein overstappen en vragen: is dat bezit in de 19de eeuw wenschelijk, dan geloof ik, dat het nog nooit zoo geheel in strijd is geweest met de behoeften van de maatschappij, met den geest van den tijd als juist in onze dagen.

En in verband hiermede meen ik de geestelijke gestichten, in wier handen dat bezit voor het grootste gedeelte zich bevindt, anachronismen te moeten noemen; "ouderwetsche gebouwen met looden vensterspijlen in het midden eener moderne stad," volgens de gelukkige uitdrukking van een schrijver over dit onderwerp. Zeer zeker hebben zij eens hun nut gehad; GUIZOT noemde de Benedictijnermonnikken de ontginners van Europa; de kloosters waren toen de arbeidscellen der maatschappij, maar die arbeid strekte slechts om in de noodzakelijkste behoeften te voorzien; hij was geen hoofdzaak. Toen kwamen de steden op; aan de heiligheid der armoede stelden zij den adel van den arbeid tegenover. De wereld had tot nu toe slechts struggle for life gekend, de struggle for wealth nam een aanvang. Doel van den arbeid was niet meer alleen het bevredigen der levensbehoeften. Men trachtte zooveel mogelijk voordeel te plukken van wat de natuur aanbood. Dit nu werkten de gestichten tegen. De gaven der natuur zijn beperkt in verhouding tot het oneindig menschelijk streven. De gestichten hadden een groot gedeelte van die gaven, van dezen maatschappelijken rijkdom in bezit. Waartoe zouden zij meer vruchten daarvan trachten te verkrijgen, dan zij noodig hadden? Zulk een jagen naar aardsche goederen verminderde immers de kansen op de hemelsche zaligheid. Ik wil hiermede niet beweren, dat de geestelijkheid van die dagen niet om rijkdom gaf. Haar levensdoel scheen integendeel veelal in materiëel genot te bestaan, maar geheel onproductief genot. Dit is juist de grief tegen haar, dat zij nu overging tot exploitatie der maatschappij of door te bedelen, of door te verteeren wat zij in den loop der tijden aan de maatschappij onttrokken had.

En onze 19de eeuw, is niet de arbeid haar levensbeginsel? De menigte eischt niet meer panem et circenses, maar wil haar droit

au travail erkend zien. Gearbeid moge worden om tot bezit te komen; bezit wordt begeerd om op grooter schaal te kunnen arbeiden. En aan die bedrijvigheid, die elk plekje grond noodig heeft, onttrekt het bezit in de doode hand eene groote hoeveelheid er van. Het is waar, dat vele kloosters niet aan bespiegeling en overpeinzing gewijd zijn; dat velen wel niet inzien, dat in het laborare het orare ligt opgesloten, maar toch beiden willen vereenigen. Maar dan geloof ik, dat al is hun doel een goed doel, het beter zal bereikt worden door individueele werkzaamheid. Onze eeuw kent zeer zeker associatie op allerlei gebied, maar eene, die de individualiteit harer leden eerbiedigt, die in waarheid eene samenwerking is, geene, die aan hare leden het perinde ac cadaver voorschrijft. Wat verder het grondbezit betreft, herinner ik aan het gezegde van ARTHUR YOUNG: "que l'influence magique de la propriété convertit le sable en or." De bloei van Frankrijk is volgens velen juist te danken aan de versnippering van den grond. Die versnippering kan te ver gaan en dan veel nadeel berokkenen, maar met veel meer grond kan men van het bezit in de doode hand verwachten, dat het zich in de handen van één rechtspersoon zal ophoopen en de nadeelen zal teweegbrengen, aan een te groot bezit verbonden. Dus:

1°. wordt de kans eigendom te verkrijgen door het bezit in de doode hand geringer en

2°. wordt de grond in de doode hand niet zoo volledig ontgonnen als wenschelijk zou zijn. Niemand exploiteert den grond beter dan de eigenaar en de rechtspersoon bebouwt niet zelf zijn grond.

Een derde nadeel wordt gewoonlijk hieraan toegevoegd, het gevaar dat eene corporatie door haar groot bezit eene macht en invloed zou krijgen, die tegen de staatsmacht opgewassen was. Maar dit gevaar wordt niet opgeheven door het behoedmiddel, dat men er aan tegenoverstelt: gedwongen conversie van het grondbezit in kapitaalbezit. Dat dat gevaar overigens bij corporaties veel grooter is dan bij particulieren met een kolossaal vermogen is hiervan het gevolg, dat deze niet zoozeer al hun krachten op één doel wenden als de corporaties en stichtingen. Dat deze dit doen spreekt van zelf; in dat doel vinden zij hun reden van bestaan. Wij komen nu tot de maatregelen die de staat mag en moet nemen om het bezit in de doode hand binnen de grenzen te houden, waarin het nuttig of ten minste onschadelijk is.

Wij moeten daarbij op den voorgrond stellen, dat de rechtspersoon is geen exceptioneel persoon, maar een persoon, zooals ieder ander, met dezelfde rechten en verplichtingen als ieder ander. Zoolang hij bestaat mag de Staat hem niet beperken in de rechten, die uit de persoonlijkheid voortvloeien. Zulk een recht is het bezit. Daarin mag de Staat de rechtspersoon niet beperken. Bezit wordt door den Staat erkend, niet geschapen. De Staat mag de rechtspersoonlijkheid weigeren, maar zoo hij haar toestaat moet hij alle consequenties er van dulden. Ik begrijp dan ook niet, waarom de

rechtspersoon een bijzonder verlof zou noodig hebben om schenkingen aan te nemen, tenzij men het rechtsgebied verlaat en nuttigheidsgronden voldoende acht. (Iets anders is het bij erfstelling. Alleen het familieërfrecht is natuurlijk; in 't algemeen belang heeft de Staat toegestaan, dat men zou kunnen bepalen op wien het eigendom zou overgaan. In het algemeen belang kan hij dan ook de gestichten daarvan uitsluiten). Zoo de Staat er toe overgaat de opeenhooping van rijkdom in ééne hand boven een zeker maximum te verbieden, dan zij hij consequent en late dat verbod ook voor particulieren gelden.

Dat het bezit in de doode hand belastbaar is, spreekt, dunkt mij, van zelf; het heffen van eene bijzondere belasting als vergoeding voor een successierecht, dat uit den aard der zaak niet betaald wordt, zou ik afkeuren. Geeft de Staat rechtspersoonlijkheid, dan moet hij de gevolgen daarvan dragen; dat geen successierecht in de staatskas vloeit is zeker zeer treurig, maar men kon dan even goed iedereen bijzonder belasten, die zijn eigendom niet op eene wijze gebruikt dat de Staat er voordeel van trekt. Zulk een quasi-successierecht zou ook onnoodig zijn als de Staat bepaalde, dat nooit voor langer dan 50 of 60 jaar rechtspersoonlijkheid kan worden verkregen. Hij mag haar in het geheel niet geven, zoo haar levensdoel in strijd is met het belang der maatschappij; hij geeft haar omdat het individueele streven te kort schiet; hij moet dus zorgen dat de stichting niet nadeel toebrenge aan den arbeid der individuen. Deze gaat voor, omdat hij de natuurlijke is. Maar de individueele werkzaamheid is niet altijd even groot, het belang der maatschappij niet steeds hetzelfde; de Staat *mag* dus niet voor altoos rechtspersoonlijkheid geven. Blijkt na den gestelden termijn, dat het levensdoel der stichting niet meer overeenkomt met het belang der maatschappij; dan vernieuwt de Staat de rechtspersoonlijkheid eenvoudig niet, de stichting gaat dan eo ipso te niet. Of wel, de Staat kan die rechtspersoonlijkheid van 10 tot 10 jaar vernieuwen. Telkens kan hij dan eene zekere vergoeding vragen. Zijne erkenning is wel geene gunst; hij handelt wel in het belang van het algemeen, maar deze heffing is op dezelfde gronden te verdedigen als het successierecht. In de praktijk geeft zij hetzelfde resultaat als de heffing van een quasi-successierecht; maar zij rust op een zekeren grond; is niet willekeurig maar redelijk.

Een belangrijk punt in deze is het recht van toezicht van den Staat. Het bestaan van den rechtspersoon hangt van den wil van den Staat af. Opdat deze kunne beoordeelen of zijn voortbestaan in overeenstemming is met de belangen van het algemeen, moet hij hem in zijn doen en laten kennen. De Staat kan van den rechtspersoon eischen opgave van zijne bezitting; overlegging van rekening en verantwoording. Dit laatste sluit niet in zich, dat hij de rekeningen behoeft goed te keuren; hij neemt ze voor kennisgeving aan. Welk bezwaar kan men dan ook hebben tegen die kennisgeving, als men bewust is niet in strijd met de wet te handelen?

De Staat is zeer zeker bevoegd de rechtspersoonlijkheid op te heffen, nl. als het doel der corporatie of stichting in strijd blijkt te zijn met het staatsdoel. Het bestaan van den rechtspersoon berust op eene onderstelling; de Staat nu kan ophouden te onderstellen. Men moet hier natuurlijk voorzichtig zijn, maar in abstracto dat recht aan den Staat toe te kennen is niets anders als de erkenning van het recht van zelfbehoud.

Afwijking van de statuten leidt natuurlijk evenzeer tot die opheffing, of liever tot ondergang. De bestuurders kunnen dan niet meer geacht worden den wil van den rechtspersoon uit te voeren. Zoo men aan den Staat een recht of liever eene plicht van voogdij toekent, dan is in dit geval de eerste stap, dien hij doen moet, vervanging der bestuurders door andere. Een rechtspersoon gaat natuurlijk alleen te grond, als de staat ophoudt zijn bestaan te fingeeren. Feitelijk tenietgaan wordt hierdoor niet uitgesloten; zoo het vermogen verloren wordt is de rechtspersoon niets meer als eene abstractie.

Een algemeen toezicht spreekt van zelf en wordt ook gehouden over andere personen. Streng toe te zien dat de wet niet ontdoken wordt is hier echter dubbele plicht. Die ontduiking te voorkomen, te straffen, zoo zij heeft plaats gehad is levensvoorwaarde voor den Staat. Hoe dat te doen is eene kwestie van praktijk. Slechts dit in het algemeen: De Staat houde zich binnen de perken van het strenge recht, maar zij dan ook onverbiddelijk. Geene dwangmaatregelen dan die den toets der strengste kritiek kunnen doorstaan, maar kunnen zij dat, dan zij geen vrees voor tegenstand of botsingen oorzaak dat het rechtsgevoel verzwakt, de veerkracht van den staat verlamd wordt. Voor dezen kan het to be or not to be op het spel staan en treedt hij dan niet met kracht op, dan is daarmede bewezen, dat hij behoort te gronde te gaan; dat hij geen recht van bestaan heeft.

CH. M. D.

DE REGISTERS VAN DEN BURGERLIJKEN STAND EN HUNNE BETEEKENIS VOOR DE STATISTIEK DER SAMENLEVING.

Het register van den burgerlijken stand behoort zeker tot een onzer oudste maatschappelijke instellingen, het doel echter, dat men bij het houden daarvan beoogde, heeft zich in den loop der tijden veranderd. Men zoude in dit opzicht een *kerkelijke*, een *administratieve* en een *statistische periode* kunnen onderscheiden.

Beschouwde men in het eerste tijdperk de beteekenis van het opteekenen der geboorten, huwelijken en sterfgevallen in de kerkregisters uit een zuiver confessioneel oogpunt, zoo had men in het tweede tijdperk meer staatkundige bedoelingen op het oog.

Er was een tijd, waarin men de welvaart van een staat meende te kunnen beoordeelen naar den loop der bevolking, het was dus in het belang der regenten, dat zij hieromtrent goed werden ingelicht; bovendien was de kennis daarvan van het grootste gewicht voor zulke vorsten, wier legers jaarlijks een groot aantal strijdbare mannen tot hun instandhouding vereischten.

Het gebruik der registers van den burgerlijken stand ten dienste der statistiek is van later dagteekening. Wel is waar werden reeds vroeg in de Staatsbeschrijving (Staatenkunde van ACHENWALL en SCHLÖTZER) de uitkomsten dezer registers geraadpleegd, men bepaalde zich echter tot het opteekenen van het aantal inwoners, het getal der geboorten, huwelijken en sterften, de verhouding der beide geslachten, enz.

Eerst in het midden der vorige eeuw met het verschijnen van SÜSSMILCH's beroemd werk "*Die göttliche Ordnung*," brak voor de statistiek een tijdperk van nieuw leven aan en begon men de uitkomsten der registers van den burgerlijken stand meer en meer te waardeeren, niet alleen als vasten grondslag voor de kansberekening der levensverzekering, maar tevens als middel om daardoor vele toestanden in ons maatschappelijk leven te leeren kennen en de oorzaken op te sporen, die daarop hun invloed uitoefenen.

Vooral in Duitschland heeft men het belang daarvan ingezien en trachte men, toen bij het invoeren van het burgerlijk huwelijk het houden der registers opgedragen werd aan ambtenaren van den Staat, deze zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan de statistiek der samenleving. Aan Pruisen komt de eer toe hierin de andere staten te zijn voorgegaan. In 1874 werd aldaar het volgende besluit genomen:

De Pruisische ambtenaren van den burgerlijken stand moeten voor ieder in het bijzonder, die in de geboorte-, huwelijks- of sterfteregisters ingeschreven wordt, een persoonlijke kaart invullen.

Ten einde het onderscheid bij de latere verwerking gemakkelijker te maken, zijn de kaarten voor de geboorten *wit*, voor de huwelijken *licht blauw*, voor de sterften *licht geel* gekleurd.

Het best worden de kaarten ingevuld dadelijk nadat de geboorte, het huwelijk of de dood aangegeven is; dit kan ook wekelijks, maandelijks of vierendeeljaarsgewijze geschieden, in ieder geval echter moeten alle vragen, die op de kaart staan, naar waarheid beantwoord worden.

Na afloop van ieder kwartaal moeten de ingevulde kaarten volgens nummer gerangschikt en voor het einde van den volgenden maand behoorlijk verpakt, naar het bureau voor statistiek worden verzonden. Voor het geval, dat gedurende dit tijdperk geen inschrijving hoegenaamd plaats heeft, moet van iedere soort een kaart worden opgezonden, waarop duidelijk *vacat* geschreven staat.

De kaarten worden in het bureau voor statistiek eerst onderzocht en vervolgens verder verwerkt. Voorkomende fouten moeten op verzoek van het bureau dadelijk door de ambtenaren van den burgerlijken stand worden verbeterd.

De persoonlijke kaarten en de daarbij behoorende couverts worden bij het begin van ieder jaar door het bureau kosteloos aan de ambtenaren verstrekt.

Voor het goede invullen van ieder honderdtal persoonlijke kaarten wordt den ambtenaren van den burgerlijken stand 3 Reichsmark ter hand gesteld.

Wat de inrichting der kaarten betreft ontleenen wij het volgende aan de Handleiding voor de ambtenaren van den burgerlijken stand in het koningrijk Saksen.

A. Geboorte. 18.... (.... kwartaal)
Wijk ...., straat ....
Gemeente......... (wit)
Provincie ....

1. Nommer in het geboorte- (voor levenloos geborenen in het doods-) register.
2. Tijd der geboorte. Maand ...., dag ....,
uur { voormiddag. namiddag.
3. Ingeval meer kinderen geboren zijn: tweeling, drieling, vierling.
NB. Te zamen hoeveel jongens? ... hoeveel meisjes? ... nommer waarop de overige kinderen in het register ingeschreven zijn ......
4. Wettig of onecht?
5. Levend of dood geboren?
6. Mannelijk of vrouwelijk?
7. Geloofsbelijdenis { van den vader?...... van de moeder?......
8. Stand of beroep { van den vader?...... van de moeder?......
9. Dag en jaar der geboorte { van den vader?...... van de moeder?......
10. Aanmerkingen (b v. in welke openbare inrichting geboren, vondeling enz.)
11. Bijzondere vragen voor *wettige kinderen.*
Wanneer had het huwelijk der ouders plaats?......
Het hoeveelste kind uit dit huwelijk?......
en wel de hoeveelste zoon?......
de hoeveelste dochter?......
Uit het hoeveelste huwelijk des vaders?......
der moeder?......
12. Bijzondere vragen voor *onechte kinderen*
Het hoeveelste kind der kraamvrouw?......
en wel de hoeveelste zoon?......
de hoeveelste dochter?......
Wanneer is het voorgaande kind der moeder geboren?.....

Bij de invulling der kaarten moet het volgende in acht genomen worden:

bij vraag 1. Als levenloos zijn alle kinderen in te schrijven, die vóór of gedurende de geboorte gestorven zijn;

bij vraag 3. Bij de geboorte van een tweeling, drieling, enz. moet opgegeven worden hoeveel meisjes en hoeveel jongens geboren zijn en moeten de nommers, waarop de andere kinderen in de registers zijn ingeschreven, daaraan toegevoegd worden; voor ieder kind moet in dit geval een bijzondere persoonlijke kaart worden ingevuld;

bij vraag 5. Voor doodgeborenen behoeft alleen een geboortekaart (A), geen sterftekaart (C) te worden ingevuld;

bij vraag 8. Hier is tegelijkertijd op te geven welke plaats de vader in zijn beroep inneemt; b.v. of de vader, of wanneer deze ontbreekt de moeder, eigenaar of pachter, ondernemer, opzichter, boekhouder, baas, knecht of daglooner is.

B. Huwelijk. 18.... (.... kwartaal)
Wijk ...., straat ....
Gemeente......... (blauw)
Provincie ....

1. Nommer in het huwelijksregister......
2. Tijd waarop het huwelijk gesloten is. Maand ...., dag......
3. Dag en jaar der geboorte { van den man?...... / van de vrouw?......
4. Geloofsbelijdenis { van den man?...... / van de vrouw?......
5. In welken burgerlijken staat verkeerden voor dezen........................ { de man?..... / de vrouw?.....
6. Het hoeveelste huwelijk wordt nu gesloten .... { door den man?...... / door de vrouw?......
7. Geboorteplaats { van den man?...... / van de vrouw?......
8. Stand of beroep { van den man?...... / van de vrouw, wanneer zij voor dit huwelijk een zelfstandig bestaan had?......
9. Bestaat er bloedverwantschap tusschen de echte lieden?....
10. Graad van ontwikkeling: werd de huwelijksoorkonde onderteekend { door den man?..... / door de vrouw?.....

Bij het invullen moet op het volgende gelet worden:

bij vraag 3; kan de dag of het jaar der geboorte van een der beide partijen niet duidelijk worden opgegeven, dan moet de ouderdom in jaren ingevuld worden;

bij vraag 5, moet aangeteekend worden of een der beide partijen getrouwd geweest of wettig gescheiden is, of in den weduwstaat verkeerd heeft;

bij vraag 8, moet hetzelfde in acht genomen worden als bij de invulling van dezelfde vraag op kaart A;

bij vraag 9 behoort, indien er bloedverwantschap bestaat, te worden opgegeven:

a. of de beide partijen volle neef en nicht; *b.* of zij oom en nicht; *c.* of zij neef en tante zijn. Deze drie gevallen worden door de letters *a*, *b*, *c* op de persoonlijke kaarten uitgedrukt.

C. Overlijden. 18.... (.... kwartaal)
Wijk ...., straat ....
Gemeente........ (Geel)
Provincie ....

1. Nommer in het doodsregister........
2. Tijd van overlijden. Maand ...., dag ....,
   uur { voormiddag......
   namiddag......
3. Geslacht van den overledene { mannelijk? vrouwelijk?
4. Wanneer is de overledene geboren?......
5. Burgerlijke staat van den overledene?......
   a. ongehuwd, gehuwd, gescheiden, in weduwstaat?
   b. bij kinderen beneden 5 jaar. Wettig, onecht?
   c. bij gehuwden: duur van het huwelijk?......
6. Geloofsbelijdenis?......
7. Stand of beroep:
   a. bij personen boven 15 j. en bij kinderen beneden 15 j., die gedeeltelijk in hun onderhoud voorzien van den overledene zelf?
   b. bij kinderen beneden 15 j. van den vader?...... ontbreekt dezen van de moeder?......
8. Oorzaak van den dood?......
9. Aanmerkingen (b.v. in een openbare inrichting gestorven, gevonden lijk, enz.)......

Omtrent het invullen van deze kaart komt nog het volgende in aanmerking:

bij vraag 4. Is de juiste datum der geboorte onbekend, dan moet de ouderdom in jaren aangegeven worden;

bij vraag 5*b*. Daar omtrent dit punt een onderzoek gedurende een langen reeks van jaren noodzakelijk is, moet een onderscheid gemaakt worden tusschen de sterfte van wettige en onechte kinderen beneden de 5 jaren. Gewettigde en erkende kinderen worden als wettig beschouwd;

bij vraag 5c. De ambtenaren worden verzocht bij de aangifte van het overlijden te vragen hoelang het door den dood ontbonden huwelijk geduurd heeft en dit op de kaart aan te geven;

bij vraag 7. Het door de statistiek beoogde doel vereischt, dat bij kinderen beneden 15 jaar, die niet in hun onderhoud voorzien, van het beroep des vaders, of bij gebreke van dien, der moeder aangifte wordt gedaan. — Heeft het kind geen ouders, dan moet opgegeven worden dat het een wees is. Bovendien komt hier nog hetzelfde in aanmerking als bij vraag 8 van de geboortekaart. — Bij het overlijden eener gehuwde vrouw moet, indien zij zelf niet gedeeltelijk in haar onderhoud voorziet, het beroep van den man worden aangegeven;

bij vraag 9 wordt aangifte verlangd van de openbare inrichting

kazerne, hospitaal, gevangenis, enz., waar het overlijden plaats had. Heeft er eene gerechtelijke lijkschouwing plaats gehad, zoo wordt ook daarvan aangifte op de kaart verlangd.

Gewoonlijk vullen de beambten dadelijk bij de aangifte van geboorte of overlijden, of bij het voltrekken van het huwelijk de kaarten in. Voor zooverre het beantwoorden der vragen niet uit de registers van den burgerlijken stand voortvloeit, zullen zij door een bijzonder onderzoek daarin moeten voorzien.

In Pruisen, waar de ambtenaren van den burgerlijken stand oorspronkelijk slechts verplicht waren de geboorten, huwelijken en sterfgevallen in de registers op te teekenen, maakte men eerst bezwaar den taak der ambtenaren ten dienste der statistiek zoo aanmerkelijk uit te breiden; zelfs de Regeering werd daarover in den rijksdag geïnterpelleerd. — Deze bezwaren heeft Dr. ENGEL, directeur van het Pruisisch stat. bureau, in zijn *Statistische Correspondenz* n°. 3 van 21 Jan, 1875 voldoende wederlegd en daarop gewezen, dat, om aan de eischen eener goede geneeskundige statistiek te voldoen, men niet met een aangifte van den oorzaak der sterfte kan volstaan, maar dat voor de juiste waardeering dier oorzaken wel degelijk de kennis vereischt wordt van de omstandigheden, waarin de hierbij betrokken personen geleefd hebben. Verder heeft de ondervinding geleerd, dat de ambtenaren, met lust en ijver voor de zaak bezield, zich zeer goed van den nieuw opgelegden taak gekweten hebben. De poging van Dr. ENGEL om de registers van den burgerlijken stand niet alleen aan de Statistiek der Bevolking, maar ook aan de Statistiek der Samenleving dienstbaar te maken, kan men als zeer goed geslaagd beschouwen.

In Nederland is het gebruik van de registers van den burgerlijken stand ten dienste der statistiek niet geheel nieuw; of men hier te lande even veel gebruik daarvan heeft weten te maken als in Duitschland, zal uit een vergelijking moeten blijken.

In plaats van het invullen van individueele kaarten, wordt hier te lande jaarlijks van de ambtenaren van den burgerlijken stand een tabellarische opgave verlangd:

1°. van de huwelijken

a. tusschen jonkmans en jonge dochters,

b. 〃 weduwnaars en jonge dochters,

c. 〃 jonkmans en weduwen,

d. 〃 weduwnaars en weduwen,

alle gerangschikt naar den ouderdom van den man en van de vrouw;

2°. van de woonplaats verandering, waarbij onderscheid gemaakt wordt tusschen personen, die uit een gemeente in de provincie, uit een gemeente buiten de provincie, uit de koloniën van den staat of uit het buitenland komen of daarheen vertrekken;

3°. van de erkende en gewettigde onechte kinderen;

4°. van het aantal leden der verschillende kerkgenootschappen; ten slotte van den maandelijkschen loop der bevolking. Om aan

dit laatste vereischte te voldoen is het noodig, dat de ambtenaar een staat, bevattende 64 kolommen, behoorlijk invult! Hierbij verlangt men de opgave van het aantal der wettig en onecht geboren kinderen, der levenloos aangegevenen, der wettig en onecht geboren tweelingen en der overledenen, alles naar de verschillende maanden gerangschikt. Vervolgens wordt ook hier weder de opgave verlangd van hetgeen hierboven sub 1 en 2 vermeld werd, met dit onderscheid echter, dat nu de rangschikking volgens de maanden plaats heeft. Eindelijk wordt in dezen staat nog behandeld het aantal der scheidingen van tafel en bed en der echtscheidingen, die in elken maand plaats hadden.

Uit een en ander blijkt, dat men bij het stellen der vragen geen moeite ontzien heeft, om door middel van de registers van den burgerlijken stand een inzicht te verkrijgen in den jaarlijkschen loop der bevolking. Dit geschiedt evenwel niet op de doelmatigste wijze: tegenover de vele staten, wier invulling hier te lande van de ambtenaren verlangd wordt, komt ons de Duitsche methode als hoogst eenvoudig voor. Wel is waar verlangt men ook ginds veel van de ambtenaren, daar men eenige vragen deed, wier beantwoording niet direkt uit de registers voortvloeit, men heeft daardoor echter tevens een groot middel verkregen tot het verzamelen van gegevens voor onze kennis van de maatschappelijke toestanden. Zeer terecht heeft men in Duitschland bij de geboorte der wettige en der onechte kinderen, waarde gehecht aan de kennis van den stand en het beroep der ouders, inzonderheid van de moeder. Van nog meer gewicht is dit bij de levenloos aangegevenen: het valt niet te ontkennen, dat daar waar de moeder door arbeid in fabrieken, enz., in het gedeeltelijk onderhoud van het gezin moet voorzien, dit van grooten invloed op de geboorte moet zijn. De vraag in welke volksklassen de meeste onechte kinderen ter wereld komen, kan op deze wijze wellicht beantwoord worden; uit deze wijze van behandeling kan blijken, welke standen steeds een groot contingent voor de prostitutie leveren en zou kunnen bewezen worden of de bewering gegrond is, die door sommigen wordt uitgesproken, dat de stand der kleine handwerkers en der subaltern-beambten in dit opzicht in een zeer ongunstig licht staat.

Bovendien heeft men door de vragen 11 en 12 van de geboortekaarten de mogelijkheid verkregen, om op grond eener lange reeks van jaren te onderzoeken, in hoeverre de leeftijd der ouders, meer bijzonder van de moeder invloed uitoefent op de vruchtbaarheid van het huwelijk.

Vergelijken wij hiermede hetgeen in Nederland omtrent de geboorten gevraagd wordt, dan komen wij tot het resultaat, dat men in Duitschland op meer eenvoudige wijze niet alleen even goed uitkomst verkrijgt aangaande de vragen, waaraan hier te lande waarde gehecht wordt, maar dat men ginds nog veel meer bereikt heeft. Men heeft daar de geboorten niet zooals hier uitsluitend als factor van de volksvermeerdering beschouwd, maar tevens in-

gezien, dat de kennis der geboorten in verband met de kennis der omstandigheden waaronder zij plaats hebben, ons in staat stellen de oorzaak op te sporen van vele gewichtige verschijnselen in het maatschappelijke leven.

Een vergelijking tusschen de inlichtingen, die omtrent het huwelijk hier en ginds van de ambtenaren worden verlangd, heeft even eens tot resultaat, dat men in Duitschland meer partij heeft weten te trekken van de registers van den burgerlijken stand, dan in Nederland. Door de vragen 2, 3 en 5 van kaart *B* verkrijgt men het zelfde materiaal als in den staat, waarvan hier te lande de invulling wordt verlangd en is men niet alleen in staat de huwelijken tusschen jonkmans en jonge dochters, jonkmans en weduwen, weduwnaars en jonge dochters en tusschen weduwnaars en weduwen, naar den ouderdom der beide partijen en naar de maanden van het jaar te rangschikken, maar kan ook op veel gemakkelijker wijze de huwelijken afzonderen, die tusschen jonkmans, weduwnaars en gescheiden vrouwen, tusschen jonge dochters, weduwen en gescheiden mannen of tusschen gescheiden mannen en gescheiden vrouwen plaats hebben.

De overige vragen van kaart *B* omtrent geloofsbelijdenis, stand en beroep, geboorteplaats en bloedverwantschap der beide partijen hebben ten doel, door middel van de statistiek verschillende omstandigheden in het volksleven nader toe te lichten. Met behulp der vragen van kaart *A* kan b. v. blijken, welk verband er bestaat tusschen de huwelijken in nadere verwantschap en hun vruchtbaarheid, in welke mate het buitenland tot een bloedvermenging bijdraagt, enz. Door de laatste vraag van kaart *B* heeft men zelfs getracht tot een inzicht te geraken in den stand der ontwikkeling van de lagere klassen in de maatschappij.

Op één punt echter meenen wij een leemte in de Duitsche wijze van behandeling te ontdekken, men heeft daar namelijk aan de echtscheidingen te wëinig oplettendheid geschonken. Wij moeten ook Nederland recht laten wedervaren en erkennen, dat men hier te lande in dit opzicht vollediger is te werk gegaan; daar waar de omstandigheden, die bij het sluiten van een huwelijk in aanmerking komen, nauwkeurig bestudeerd worden, mag men ook niet verzuimen kennis te nemen van de omstandigheden, die behalve de dood invloed uitoefenen op de ontbinding van het huwelijk. Wenschelijk ware het derhalve, dat op den zelfden voet als bij het huwelijk een onderzoek ingesteld werd naar de echtscheiding; dat eveneens persoonlijke kaarten werden ingevuld, waarbij men niet uitsluitend, zooals hier te lande, het verband tracht op te sporen tusschen de echtscheidingen en de maanden van het jaar, maar tevens let op geloofsbelijdenis, ouderdom, geboorteplaats, maatschappelijke positie, burgerlijken staat, enz.

Ten slotte rest ons nog te vergelijken, hoe men hier en ginds de registers van den burgerlijken stand aan de statistiek der sterften trachte dienstbaar te maken.

Ten gevolge van het koninkl. besluit van 1 Jan. 1865 (*Staatsbl.* n°. 58), regelende het geneeskundig staatstoezicht, heeft men hier te lande den taak van de ambtenaren in dit opzicht iets ruimer opgevat, dan bij de geboorte en het huwelijk. Zij zijn verplicht maandelijks opgave te doen aan den geneeskundigen inspecteur der provincie, van den staat der sterften in de gemeente.

Behalve omtrent geslacht, burgerlijken staat en ouderdom heeft men nog inlichtingen verlangd omtrent het middel van bestaan en de oorzaken van den dood; men trachte langs dezen weg gegevens te verzamelen voor een uitgebreide geneeskundige statistiek. In enkele opzichten is het onderzoek in Duitschland vollediger; dit is het geval, 1°. met den burgerlijken staat en 2°. met de middelen van bestaan.

Wat het eerste aangaat, zoo verlangt men ginds bij kinderen beneden 5 jaar nog de opgave, of zij wettig of onecht geboren zijn; het is duidelijk dat de kennis daarvan, zoowel voor een goede geneeskundige statistiek als voor de statistiek der samenleving on-ontbeerlijk is.

Ten opzichte van het tweede punt verlangt men in Duitschland bij kinderen beneden 15 jaar, indien deze niet reeds gedeeltelijk in hun onderhoud voorzien, opgave van het beroep der ouders. Niet alleen is het voor de *Bedrijfshygiene* van het grootste belang te weten, op welke wijze het beroep der ouders invloed uitoefent op het bestaan der kinderen, maar ook voor de nauwkeurige kennis van ons maatschappelijk leven is het noodzakelijk te weten, welke offers de vervulling van vele maatschappelijke behoeften jaarlijks verlangt, in welke mate een geldelijk schijnbaar voordeelige tak van bedrijf de gezondheid van velen ondermijnt en daardoor nadeelig werkt op den wasdom der bevolking.

Jaarlijks verschijnt hier te lande een uitvoerig verslag omtrent het geneeskundig staatstoezicht, waarin een statistieke opgave voorkomt van het getal sterften in iedere gemeente gerangschikt naar de verschillende ziekten; verder wordt uitvoerig gerapporteerd over het verloop dier ziekten en de maatregelen, die genomen zijn tot de bestrijding daarvan en de verbetering der volksgezondheid. Jammer is het echter, dat in deze rapporten zeer weinig acht geslagen wordt op het verband, dat tusschen de oorzaken van den dood en het beroep bestaat. Door gedurende een langen reeks van jaren een onderzoek hier naar in te stellen, zou men de beste bouwstoffen kunnen verzamelen voor een beroepshygiene, die de hoeksteen is voor hervormingen op het gebied der volksgezondheid. Het zou ons te ver voeren, wanneer wij de beteekenis van eene beroepshygiene hier nader wilden toelichten.[1] Het doel dezer

---

[1] Wij verwijzen hier naar een opstel van Dr. S. Sr. CORONEL in het Maartnummer van *de Economist* en op de daarin aangehaalde werken:
Dr. L. HIRT, *Die Krankheiten der Arbeiter.* Erste Abtheilung, 1871—1875;
Dr. ALEXANDRE LAYET, *Hygiène des Professions et des Industries*, 1875;
Dr. W. GOLLMANN, *Ueber Künstlerkrankheiten*, 1875.

regelen is slechts daarop te wijzen, welken rijken bron van statistieke bouwstoffen wij in de registers van den burgerlijken stand bezitten en aan te toonen, hoe men in het buitenland getracht heeft uit deze bron te putten.

Wij vergeleken de wijze van vraagstelling, die men in Duitschland en hier te lande gevolgd heeft, een vergelijking, die niet ten gunste van Nederland uitviel, daar het blijkt, dat men ginds de taak der statistiek veel ruimer opvatte dan hier, terwijl men zich op dit standpunt plaatste, dat de kennis van den loop der bevolking eerst dan voor ons haar volle waarde verkrijgt, wanneer zij gepaard gaat met de kennis van de oorzaken, die daarop hunnen invloed uitoefenen. De uitsluitende kennis van den loop der bevolking heeft alleen administratief nut. Zij is derhalve in den tegenwoordigen tijd niet meer voldoende, nu men algemeen het beginsel op den voorgrond stelt, dat de statistiek hoofdzakelijk ten doel heeft licht te verspreiden over ons sociale leven en aan te toonen aan welke invloeden dit onderworpen is.

Onze bevolkingsstatistiek wordt in het buitenland als zeer nauwkeurig geroemd, wij kunnen daarop trotsch zijn, maar mogen niet verzuimen tevens een open oog te houden voor de veranderingen, die elders op dit gebied plaats hebben; blijken dergelijke veranderingen doelmatig te zijn, dan kunnen wij niet nalaten die ook bij ons in te voeren. De ondervinding, die men tot nog toe in Pruisen heeft opgedaan, is zeer bevredigend, men heeft er daarom ook geen bezwaar in gevonden deze methode in het geheele Duitsche rijk in te voeren; wij wenschen van harte, dat men in Nederland ook spoedig tot een hervorming in dezen geest moge overgaan.

Dresden, April 1876. Dr. F. LEO DE LEEUW.

NEDERLANDSCHE BEVOLKINGSCIJFERS.

In het *niet-officieel gedeelte* van de *Staats-Courant* van 1875, n°. 227 is de volgende opgave te vinden van de bevolking van ons land.

"Naar de bevolkingsregisters was deze op 31 Dec. 1874:

PROVINCIEN.	MANNEN.	VROUWEN.	TOTAAL.
Noord-Brabant	224,445	223,187	447,632
Gelderland	224,905	220,575	445,480
Zuid-Holland.........	354,076	381,239	735,315
Noord-Holland	299,252	321,638	620,890
Zeeland.............	90,501	93,714	184,215
Utrecht	89,410	92,547	181 957
Friesland............	154,516	156,730	311,246
Overijssel............	134,201	128,807	263,008
Groningen...........	116,716	119,592	236,308
Drenthe.............	57,427	53,666	111,093
Limburg	117,051	113,068	230.119
In het geheele rijk...	1,862,500	1,904,763	3,767,263
Op 31 December 1873 bedroeg zij........	1,835,737	1,880,047	3,715,784(*a*)
In den loop van 1874 vermeerderde zij dus met...............	26,763	24,716	51,479

De bovenstaande vermeerdering bedroeg: voor Noord-Brabant 4901, voor Gelderland 4376, voor Zuid-Holland 14,147, voor Noord-Holland 9900, voor Zeeland 1850, voor Utrecht 2492, voor Friesland 3801, voor Overijssel 2512, voor Groningen 3546, voor Drenthe 1628 en voor Limburg 2651 zielen. (*b*)

Deze vermeerdering werd als volgt verkregen.

Door het verschil tusschen de cijfers van geboorte en sterfte:

PROVINCIEN.	Geboorten.	Sterfgevallen.	Meer geborenen dan overledenen.	Meer overledenen dan geborenen.
N.-Brabant...	14,650	9,399	5,251	—
Gelderland...	14,393	9,238	5,155	—
Z.-Holland...	30,780	19,851	10,929	—
N.-Holland...	22,905	14,812	1 093	—
Zeeland.....	7,556	4,297	3,259	—
Utrecht......	6,606	4,500	2,106	—
Friesland....	10,625	5,875	4,750	—
Overijssel....	8,499	5,580	2,919	—
Groningen...	8,160	4,799	3,361	—
Drenthe.....	3,767	2,074	1,693	—
Limburg.....	7,554	4,688	2,866	—
In het geheele rijk.......	135,495	85,113	50,382	—

Door het verschil tusschen vestiging in en vertrek uit de verschillende gemeenten:

PROVINCIEN.	Vestiging.	Vertrek.	Meer vestiging dan vertrek.	Meer vertrek dan vestiging.
N.-Brabant...	19,889	20,239	—	350
Gelderland...	23,011	23,790	—	779
Z.-Holland...	43,249	40,031	3,218	—
N.-Holland...	34,745	32,310	2,435	—
Zeeland......	9,941	11,164	—	1,223
Utrecht......	12,403	12,029	374	—
Friesland....	15,245	16,174	—	929
Overijssel....	13 011	13,418	—	407
Groningen...	12,942	12,757	185	—
Drenthe......	7,022	7,087	—	65
Limburg.....	8,424	8,639	—	216
In het geheele rijk.......	199,882	197,638	6,212 3,968	3,968
			2,244	
Meer gevestigd dan vertrokken.....			2,244	
Meer geboren dan overleden......			50,382	
			52,626	

Het verschil tusschen dit cijfer en het bovenstaande van 51,479 is het gevolg van verbeteringen in de bevolkingsregisters aangebracht, ten gevolge van het wegschrappen van ten onrechte onder het bevolkingscijfer van 31 December 1873 opgenomene, en het ambtshalve inschrijven van ten onrechte niet onder dat bevolkingscijfer opgenome personen. (*c*)

Bij deze cijfers zij het volgende opgemerkt:

(*a*) Voor de bevolking op 31 December 1873 wordt opgegeven het cijfer 3,715,784. Volgens de Prov. Verslagen van 1874 was het echter 3,715,737 en volgens die Verslagen van '75 bedroeg het bevolkingscijfer van '73, na aftrek der ambtshalve geschrapten en na bijvoeging der later ingeschrevenen 3,714,637.

(*b*) Als men de cijfers der vermeerdering voor elke Provincie optelt, krijgt men noch 51,479, noch 52,626. Het totaal bedraagt dan 51,804.

(*c*) Uit de mededeeling omtrent de oorzaak van het verschil tusschen beide cijfers der bevolkings-vermeerdering (51,479 en 52,626) kan men moeilijk opmaken welk cijfer het juiste is, naar het oordeel van den steller dezer statistische bijdrage in de Staatscourant. Vermoedelijk is in zijn oog het laagste cijfer het juiste. Intusschen is het tegenovergestelde het geval. Het verbeterde bevolkingscijfer voor 31 Dec. '73 is 3,714,637; het eenig tot dusver bekende (en niet verbeterde) cijfer voor 31 Dec. '74 is 3,715,737; het verschil tusschen beiden bedraagt 52.626.

Volgens het niet officieel gedeelte der *Staatscourant* van 1876, n°. 36, bedroeg de bevolking des Rijks op 31 Dec. 1875:

PROVINCIEN.	31 December 1874.	31 December 1875.	Vermeerdering.
Noord-Brabant........	447,632	451,096	3,464
Gelderland...........	445,480	448 820	3,340
Zuid-Holland.........	735,315	748,165	12,850
Noord-Holland........	620,890	629,442	8,552
Zeeland..............	184,215	185,628	1,413
Utrecht..............	181,957	184,262	2,305
Friesland............	311,246	313,804	2,558
Overijssel...........	263,008	265,149	2,141
Groningen............	236,308	238,662	2,354
Drenthe..............	111,093	112,221	1,128
Limburg..............	230,119	232,559	2,440
	3,767,263	3,809,808	42,545

Het is te betreuren dat het Departement van Binnenl. Zaken nog geene mededeeling heeft gedaan van de rectificatie van 't bevolkingscijfer voor Dec. '74. Sedert maanden schrijven wij 1876 en we kennen nog niet met juistheid de vermeerdering der bevolking in 1874.

OVERZIGT van de opbrengst de[...]
binnen de stad Leiden, i[...]

ANNO.	WIJNEN.	BRANDEWIJNEN.	AZIJNEN.	BURGER BINNEN-BIEREN.	VAANTJES BIEREN.	TAPPERS BINNEN-BIEREN.
	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
1750...	4,595	25,054	272	3,934	5,876	517
1751...	8,363	31,596	381	5,891	5,815	1,049
1752...	8,724	26,463	378	5,948	5,384	1,787
1753...	8,444	26,702	379	5,740	4,711	2,979
1754...	8,696	25,316	396	5,496	4,113	3,241
1755...	8,466	23,084	373	5,265	3,886	3,369
1756...	8,451	20,968	369	4,977	3,595	3,127
1757...	8,032	18,668	347	4,480	3,410	2,967
1758...	8,235	18,850	366	4,321	3,406	2,994
1759...	8,173	20,195	366	4,316	3,632	2,836
1760...	7,942	20,382	353	4,154	3,391	2,599
1761...	8,350	19,721	362	4,151	3,359	2,758
1762...	8,187	19,668	355	4,197	3,119	2,783
1763...	8,417	20,225	350	4,042	3,034	2,963
1764...	8,531	20,453	368	4,145	2,988	3,059
1765...	9,046	21,571	305	4,004	3,004	3,020
1766...	9,024	21,666	338	3,950	2,924	3,131
1767...	9,512	21,418	338	4,026	3,029	3,098
1768...	8,694	20,514	344	4,019	2,684	2 925
1769...	8,553	22,186	369	3,772	2,655	2,582
1770...	8,614	21,793	378	3,599	2,352	2,523
1771...	8,067	19,277	330	3,253	2,234	2,276
1772...	7,952	16,900	338	3,101	2,173	2,103
1773...	7,674	18,406	394	2,970	2,009	1,977
1774...	8,081	20,532	402	2,953	2,066	2,139
1775...	8,208	28,877	322	3,056	2,095	2,153
1776...	7,847	22,048	359	3,000	1,841	2,173
1777...	7,733	21,937	369	2,981	1,681	2,339
1778...	8,030	22,224	368	3,053	1,523	2,798
1779...	8,169	21,762	388	3,109	1,433	2,976
1780...	7,319	22,018	387	3,104	1,425	3,455
1781...	8,000	21,928	368	2,984	1,344	3,309
1782...	7,916	21,773	385	2,705	1,194	2,977
1783...	7,945	22,774	378	2,662	1,258	3,316
1784...	7,492	21.339	372	2,455	1 064	3,212
1785...	7,347	22,768	344	2,392	1,030	2,679
1786...	7,440	23,169	395	2,284	633	2,992
1787...	7,212	21,933	337	2.152	533	3,235
1788...	7,497	22,804	402	2,014	496	2,290
1789...	7,629	22,343	408	1,913	438	2.989
1790...	7.656	21,571	443	1,981	376	2,978
1791...	7,834	21,584	404	1,877	288	3,305

"COLLECTIVE MIDDELEN", GEHEVEN
DE JAREN 1750 TOT 1791.

TAPPERS BUITEN-BIEREN.	BURGERS BUITEN- EN UITHEEMSCHE BIEREN.	BROUWERS DRINKE-BIEREN.	BROUW-EXCIJNS.	GEMAAL.	VLEES-EXCIJNS.
guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
234	89	996	1,164	12,905	6,369
211	76	1,104	1,492	16,308	10,615
202	68	1,138	965	16,498	9,847
249	110	1,126	1,188	15,518	9,698
271	83	1,065	1,173	14,786	9,247
221	91	1,030	1,169	14,455	8,823
234	96	850	1,141	13,694	8,839
214	64	874	581	12,968	8,220
201	52	865	849	12,787	8,486
198	48	892	842	13,173	8,333
176	45	871	876	12,928	8,472
176	50	834	862	13,896	8,657
172	43	804	676	13,693	9,096
140	41	780	691	13,982	9,108
131	48	798	852	14,449	8,942
133	43	796	717	14,101	8,718
123	45	772	741	13,802	8,766
100	39	665	925	13,598	8,678
91	38	743	676	13,707	8,898
82	42	638	721	12,918	9,318
78	47	656	592	13,163	7,311
69	36	656	505	13,425	8,500
70	39	607	438	13,612	8,332
64	32	600	484	11,764	7,990
56	43	640	528	11,696	7,759
60	41	593	471	12,128	8,336
54	46	567	555	12,686	7,777
46	52	511	619	12,958	8,082
41	47	486	445	13,313	8,337
38	50	457	416	12,911	8,214
45	44	449	581	13,626	7,949
65	52	429	391	14,171	8,783
49	57	363	420	13,942	8 678
53	48	356	154	13,698	7,834
41	31	349	457	13 005	7,260
36	34	367	368	12 972	7,043
52	40	319	249	13,444	6,911
70	46	319	310	13,374	6,541
143	54	306	366	12,841	7,032
141	62	299	241	11,260	7,366
125	40	298	246	10,950	7,288
125	53	252	214	11,353	7,089

Vervolg.

ANNO.	ZOUT.	OLIJ, TRAAN EN ZEEP.	RUN.	TURF EN KOOLEN.	KOOREN.	FRUY…
	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	gulden…
1750...	305	3,444	54	2,116	2,588	121
1751...	580	4,324	54	3,367	3,853	104
1752...	591	4,323	54	3,266	3,458	99
1753...	601	4,831	41	3 299	3.486	120
1754...	620	4,694	41	3,008	3,438	146
1755...	638	4,712	31	3,047	3,478	156
1756...	609	4,725	41	3,058	2,906	80
1757...	642	4,434	121	2,840	2,435	190
1758...	654	4,336	118	2,897	2,812	125
1759...	633	4,387	125	2,912	2,994	156
1760...	585	4,558	108	2,790	2,853	127
1761...	594	4,769	133	2 814	2.897	112
1762...	562	4,683	113	2,955	2,665	145
1763...	579	4 038	120	2,926	2,814	115
1764...	592	4,374	120	2,999	2,914	66
1765...	569	4,726	111	2,952	2,685	106
1766...	574	4,589	113	2,949	2,696	116
1767...	561	4,794	89	2,734	2,721	72
1768...	913	4,552	86	2,691	2,847	32
1769...	1,316	4,534	88	2,727	2,721	63
1770...	1,629	4,499	128	2,499	2,658	69
1771...	1,699	3,984	103	2,563	2,577	33
1772...	1,290	3,889	94	2,726	2,439	34
1773...	1,433	4,259	87	2,445	2,251	21
1774...	1,243	4,346	93	2 420	2,381	28
1775...	1,124	4,328	87	2,406	2,405	23
1776...	1,194	4,465	93	2,608	2,568	71
1777...	1,104	4,700	93	2,540	2,608	20
1778...	999	4,887	101	2,494	2,534	16
1779...	950	4,957	124	2,366	2,378	31
1780...	953	5,169	134	2,489	2,790	65
1781...	937	4,752	114	2,551	2,510	29
1782...	764	4,743	110	2,552	2,452	21
1783...	982	4,530	121	2,536	2,149	10
1784...	880	3,873	136	2,615	2,472	11
1785...	1,008	4,340	127	2,592	2 271	6
1786...	1,004	4,468	131	2.485	2,374	6
1787...	931	4,030	120	2 346	2,323	7
1788...	1,076	4,722	123	2,518	2,227	17
1789...	1,079	4,066	119	2,401	2,160	25
1790...	947	4,643	109	2,361	2,159	19
1791...	982	4,698	119	2,346	2,344	2

Vervolg.

WIJNKRAAN.	GROOTE WAAG.	STAL- EN MARKTGELD OP DE VISMARKT.	BEERE GELD.	CAROSSE GELD.	TOTAAL.
guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
1,198	2,295	1,600	—	—	75,739
1,369	3,453	1,589	—	—	101,602
1,302	3,250	1,782	—	—	95,537
1,295	3,238	1,504	—	—	95,270
1,275	3,059	1,728	—	—	91,903
1,193	3,054	1,694	—	—	88,245
1,085	2,992	1,676	—	—	83.523
1,039	2,837	1,541	—	—	76,914
1,037	2,718	1,568	—	—	77,737
1,026	2,727	1,461	—	—	79,435
1,297	2,918	922	—	—	78,356
1,299	3,204	1,210	—	—	80,216
1,327	3,327	1,453	6,228	—	86,260
1,276	3,260	1,619	6,020	—	86,550
1,327	3,259	1,813	6,119	—	88,357
1,355	3,222	1,717	6,081	—	88,993
1,337	3,168	1,840	6,081	—	88,757
1,382	3,214	1,816	6,029	—	88,847
1,167	3,322	1,686	6,067	—	86,706
1,189	3,257	1,632	6,008	—	87,383
1,205	2,740	1,836	5,983	—	84,362
1,188	2,994	1,581	5,773	—	81,135
1,253	3,252	1,692	5,590	—	77,932
1,227	3,372	1,632	5,335	—	76,438
1,370	3,637	1,435	5,339	—	79,196
1,292	3.709	1,438	5,425	—	80,646
1,345	3.677	1,564	5,539	—	82,085
1,225	3,522	1,534	5 619	—	82,283
1,206	3,669	1,512	5,560	—	83,653
1,246	3,538	1,347	5,478	—	82,348
1,345	3,668	1,219	—	—	78,244
1,133	3,754	903	5,530	—	84,047
1,215	3,817	917	5,489	1,343	83,893
1,148	3,598	1,182	5,587	1,319	83,650
1,301	3,533	1,103	5,315	1,304	79,627
1,212	3,427	1,571	5,362	1.267	80,575
1,239	3,390	1,457	5,355	1,326	81 171
1,018	2,788	1,504	5,612	1,316	78,061
1,035	3,049	1,389	5.924	1,294	80,630
1,013	2,627	1,293	5,617	1,315	76,813
1,061	2,546	1,728	5,832	1,267	76,634
1,078	2,846	1,639	6,016	1,284	77 740

VIJFJARIG OVERZICHT VAN DE OPBRENGST DER
BINNEN DE STAD LEIDEN, IN

ANNO.	WIJNEN.	BRANDEWIJNEN.	AZIJNEN.	BURGER BINNEN BIEREN.	VAANTJES BIEREN.	TAPPERS BINNEN BIEREN.
	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
1750—1754..	38,824	135,133	1,808	27,012	25,902	9,575
1755—1759..	41,358	101,767	1,823	23,362	17,930	15,295
1760—1764..	41,429	100,451	1,789	20,692	15,893	14,164
1765—1769..	44,831	107,358	1,695	19,773	14,298	14,758
1770—1774..	40,391	96,908	1,844	15,878	10,836	11,019
1775—1779..	39,990	108,849	1,807	15,201	8,575	12,440
1780—1784..	38,674	109,834	1,891	13,912	6,287	16,271
1785—1789..	37,127	113,018	1,887	10,757	3,132	15,188
1790 en 1791..	15,490	43,155	847	3,858	664	6,284

ANNO.	OLIJ, TRAAN EN ZEEP.	RUN.	TURF EN KOOLEN.	KOOREN.	FRUIJT.	WIJNKRAAN.
	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
1750—1754..	21,619	245	15,057	16,825	592	6,424
1755—1759..	22,647	438	14,755	14,627	709	5,382
1760—1764..	22,424	594	14,486	14,144	567	6,526
1765—1769..	23,197	490	14,055	13,672	390	6,433
1770—1774..	20,979	507	12,655	12,307	186	6,245
1775—1779..	23,339	500	12,476	12,495	162	6,316
1780—1784..	23,069	166	12,476	12,374	138	6,144
1785—1789..	21,629	623	12,344	11,356	56	5,518
1790 en 1791..	9,342	228	4,707	4,503	21	2,140

"COLLECTIVE MIDDELEN", GEHEVEN
DE JAREN 1750 TOT 1791.

TAPPERS BUITEN BIEREN.	BURGERS BUITEN EN UIT-HEEMSCHE BIEREN.	BROUWERS DRINKE-BIEREN.	BROUW-EXCIJNS.	GEMAAL.	VLEES-EXCIJNS.	ZOUT.
guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
1,169	427	5,432	5,983	76,018	45,778	2,698
1,071	353	4,513	4,584	67,080	42,703	3,178
796	228	4,090	3,960	68,951	44,278	2,913
532	209	3,617	3,781	68,127	44,381	3,936
340	199	3,161	2,549	63,662	39,894	7,296
241	237	2,615	2,508	63,999	40,748	5,373
255	233	1,948	2,006	68,444	40,505	4,518
444	237	1,612	1,536	63,893	34,895	5,100
251	93	550	460	25,303	14,377	1,929

GROOTE WAAG.	STAL- EN MARKTGELD OP DE VISMARKT.	HEERE-GELD.	CAROSSE-GELD.	TOTAAL.	GEMIDDELD PER JAAR.
guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.	guldens.
15,297	8,205	—	—	460,052	92,010
14,331	7,942	—	—	405,856	81,171
15,970	7,019	18,367	—	419,741	83,948
16,184	8,693	30,267	—	440,688	88,137
15,997	8,178	28,023	—	399,065	79,813
18,117	7,396	27,622	—	411,017	82,203
18,372	5,326	21,922	3,967	409,462	81,892
15,284	7,216	27,871	6,519	397,252	79,450
5,393	3·368	11,849	2,552	154,375	77,187

VERZAMELING DER CONSULAIRE BERICHTEN EN VERSLAGEN OVER NIJVERHEID, HANDEL EN SCHEEPVAART.

LANDSDRUKKERIJ, JAARGANG 1874, 1875.

Vergelijk Jaargang	1865—8,	*Jaarboekje*	1869 bl.	272.
	1870,	〃	1870 〃	171.
	1870—1,	〃	1872 〃	253.

Herhaalde malen reeds heb ik hier ter plaatse een poging gewaagd om de belangstelling van ons lezend publiek op te wekken voor de consulaire verslagen, maar blijkbaar te vergeefs. Noch in de kringen van hen die in den handel hun bestaan zoeken, noch van degenen die zich daartoe op de school voorbereiden, vinden ze lezers, en tot zelfs volslagen onbekendheid met haar bestaan heb ik, met leedwezen, herhaaldelijk bij kooplui moeten ontdekken. Waaraan dat gebrek aan belangstelling toe te schrijven is, vraagt echter voorzeker lang niet een ieder, en vooral vragen zij dat niet, voor wie de lectuur dezer berichten een vaste gewoonte geworden is. In de maand Juni toch van het loopend jaar 1876 ontvingen zij de achtste aflevering dezer verslagen, blz. 561 tot 656, en vonden daarin geen andere mededeelingen dan van Augustus, October en December, van het jaar — ik overdrijf niet, zwart op wit staat het voor mij, — 1874, van Januari, Februari, April, Mei, Juni, Juli, Augustus, September, October en December — 1875. En als om elke uitvlucht voor die late verschijning onmogelijk te maken door de bewering, dat de stukken ook uit zulke verre oorden moeten komen, hoewel mij toch ook geen postverloop van ruim anderhalf jaar bekend is, komt het éénige stuk dat het jaartaal draagt van 1876, maar dan ook van de allereerste maand, uit het zoo afgelegene Jamaica! Daarenboven is het allerlaatste stuk, Augustus 1874 gedagteekend, van ons eigen gezantschap in Weenen. Niet eens een alligt druk bezet koopman-consul is hier dus de schuldige.

Is er meer noodig om alle verbazing en leedgevoel, of misschien wel ergernis, over gebrek aan belangstelling voor deze verslagen bij onze nijveren, zoo al niet te wettigen dan toch te verklaren? Ik twijfel er aan. Een ieder toch zal gereedelijk toestemmen, dat vooral actualiteit het karakter van verslagen als deze moet zijn en 't

niemand euvel duiden weinig belang te stellen in de oprakeling van allerlei feiten die reeds vroeger, voor anderhalf jaar soms, tot zijn kennis kwamen. Oogstberichten vooral, die ook gelukkig al minder voorkomen dan vroeger, hebben bij het te veld staan van een volgend gewas, natuurlijk alle belang verloren. En wanneer de jaarberichten eenvoudig in die mercantiele overzichten ontaarden, welke de kooplui gewoon zijn elkander aan het einde van elk jaar te zenden, dan hebben ze althans voor het handeldrijvend publiek geenerlei belang meer, zoodra ze een enkelen dag ouder zijn dan het rechtstreeks op kantoor ontvangen stuk.

Maar daarenboven blijft de vorm der uitgaaf te omslachtig, waardoor ze lastig is voor den gebruiker en kostbaar voor den Staat. De in 1875 aangenomen gewoonte om de bladzijden in twee kolommen te drukken is reeds een groote verbetering, en ze vergoedt door den rijken inhoud in kleiner bestek, het onaangename voor den eigenaar der vroegere jaargangen, dat het formaat nu verbreed is. Onveranderd echter zetten de soms zeer onbelangrijke statistieken, wijd en weidsch gedrukt, een kolossalen omvang bij aan het geheele werk, hetwelk daardoor zoowel voor de hanteering lastig en ongemakkelijk wordt als haast afschrikkend voor de zoo velen, voor wie alle lectuur veeleer een inspanning is dan een uitspanning, omdat tijdgebrek hen reeds van der jeugd aan belet heeft in boeken dat onmisbaar gezelschap en die onwaardeerbare vraagbaak te erkennen, welke zij gelukkig voor zoo vele duizenden zijn. Ik blijf bij mijn vroeger reeds uitgesproken wensch, dat aan onze aanstaande diplomaten, in den tijd hunner voorbereiding of wachttijd in den Haag, de voor hen zoo leerzame taak mag opgedragen worden om deze verslagen gereed te maken voor de pers en geriefelijker en uitlokkender voor de lezers. De meer eenvoudige rapporten, de nuchtere verslagen, zouden zaamgevat kunnen worden met vermelding van elks hoofdinhoud, de belangrijke stukken echter konden onveranderd blijven, zoowel tot waardeering van den arbeid der bewerkers als tot prikkeling der nu minder ijverigen om ook die eer te genieten "de se voir imprimé", en om het karakter van het betoog te behouden. Maar verreweg de meeste statistieken zouden teruggebracht moeten worden tot verzamelstaten, wier beknoptheid en gemakkelijkheid voor het verkrijgen van een overzicht juist tot kennisneming uitlokken, terwijl nu hun omvang, onnoodig in verreweg de meeste gevallen, den belangstellende zelfs afsluit.

Sedert 5 April 1875 is echter bij Koninklijk Besluit ook hier te lande, het in 't buitenland op enkele plaatsen vigerende stelsel van leerling-consul ingevoerd. De twintigjarige jonkman, die een daarvoor bepaald voorgeschreven examen doorstaan, en daar de bewijzen gegeven heeft zoo wat een halve wijze te zijn, wordt aan dezen of genen consul als hulp toegevoegd om later, bij een vacature, als bezoldigd consul een aanstelling te krijgen. Zoolang nog niet over hem beschikt is, werkt hij in den Haag op een der ministerieele bureaux, en nu zou voorzeker hem die taak der bewerking nog

veeleer moeten opgedragen worden dan aan den aanstaanden diplomaat. Immers de leerling werd dan al dadelijk in zijn aanstaand beroep geoefend. Een bezwaar heb ik echter tegen die regeling, en dat komt voort uit de vrees, dat niet dan een hoogst onvoldoend aantal jongelui die betrekking zal begeeren en vooral verkrijgen, zoodat het werk wel eens niet gedaan kon worden. Die vrees ontspruit voornamelijk uit den langen tijd die tusschen het verlaten der school, stel 16 jaar, en den twintigjarigen leeftijd voor het examen geeischt, verloopt, en ook uit het schrale tractement van duizend gulden 's jaars, dat stellig nauwelijks voor de helft toereikende is in Londen, in Liverpool en Nieuw-York, maar vooral, in de veel te hoog opgeschroefde eischen van het examen. Alleen de zeer vermogende jongelui natuurlijk zijn bij machte tot zulk een leven niet van winst maar van voortdurend geldelijk verlies, en nu denk ik, dat de zoodanigen veel liever in de diplomatie zullen gaan, waarvoor de academie hen daarenboven geleidelijk opvoedt. Dan hebben zij een beter tractement, maar vooral een bepaald hoogeren rang in de allereerste kringen van de hoofdsteden van geheel de wereld. Hun omgang is daar verzekerd met mannen van beschaving en ontwikkeling, die overal geweest zijn en gemeenzaam verkeerd hebben met al wat er groots en aanzienlijks is in de regeringen van welk land ook. Hij die den maarschalkstaf in de diplomatie wint, mag getuigen dat "zijne snoeren gevallen zijn in begeerlijke plaatsen".

Stel daartegenover het lot van den consul, die bijna nooit anders geconsulteerd wordt dan door sujetten van het land dat hij vertegenwoordigt, voor wier onmiddellijke verwijdering ook hij zelf gaarne spoedig zorgt, of in gevallen van oneenigheid aan boord der schepen van zijne regeering en in avarijzaken. Schraal is daarenboven de belooning welke hem toegekend wordt. En wint hij ook in zijn betrekking den bâton de maréchal, dan drijft die hem naar een der uiteinden van de wereld, in een tropisch gewest, alwaar zijne behoeften alleen dan beperkt zijn, indien hij zijne wel degelijk juist door zijn isolement steeds klimmende eischen van gemak en weelde, daar ter plaatse eenvoudig niet bevredigen kan.

Niet uit de lucht gegrepen, geen overdreven vrees noeme men deze bedenkingen. Amerika leert 't ons, hoe moeielijk 't is leerling-consuls te verkrijgen en dan te behouden. Sedert ditzelfde stelsel in Amerika ingevoerd werd, in 1864, werden tot aan 1875 toe, slechts 32 toegelaten, eenvoudig omdat het examen zoo streng is en de vooruitzichten volstrekt niet in verhouding zijn tot hetgeen de daarvoor geeischte bekwaamheden op het vrij gebied van arbeid, beloven. Toch bedraagt hun tractement duizend dollars 's jaars, dus anderhalf maal meer dan bij ons.

Daarenboven blijft bij mij de bedenking klemmen, of inderdaad de betrekking van consul, welke dan toch bovenal de bevordering der belangen van de nijveren medebrengt, met goed gevolg vervuld kan worden door hen, die practisch geenerlei kennis hebben

en dus alle ervaring missen van die bedrijven, welker behartiging hun tot taak gesteld wordt.

Wel degelijk wordt dat bezwaar ook bij andere volken gevoeld. 't Is zoo, Engeland en Amerika verbieden evenzeer aan hunne bezoldigde consuls om handel te drijven, maar terwijl zij hun hooger tractementen toekennen, genieten die titularissen daarenboven door den overwegenden invloed hunner regeeringen, een veel grooter aanzien op de plaats hunner vestiging. Men wage 't den consul van Engeland of Amerika te beleedigen, en oogenblikkelijk is geheel de wereld in rep en roer, en liggen reusachtige oorlogsbodems voor de vermetele plaats. Daarenboven zou ik lang niet toestemmend willen antwoorden op de vraag, of die aan handel en nijverheid en scheepvaart practisch geheel vreemde Engelsche en Amerikaansche consuls ook inderdaad de meest geschikte personen zijn, om den bloei van die takken van volkswelvaart te bevorderen.

Van de hoogere tractementen der Britsche en Amerikaansche consuls, sprak ik zoo even. Misschien is 't niet van belang ontbloot om enkele bijzonderheden aangaande de regeling van het consulair wezen dier beide hoofdnatiën op het gebied van nijverheid, handel en scheepvaart, mede te deelen. Zijn enkele cijfers later gewijzigd, in hoofdzaak zullen ze nog wel juist zijn.

Groot-Brittanje heeft 33 consuls-generaal, 137 consuls, 414 vice-consuls en 54 consulaire agenten, die allen, op een hoogst zeldzame uitzondering na, bezoldigd zijn, waartegen zij hunne emolumenten in de schatkist storten, maar hunne onkosten vergoed krijgen.

De Britsche consuls in Europa genieten:

	SALARIS.	TOELAGE.
Amsterdam	£ 600	£ 150
Antwerpen	" 500	" emolumenten
Barcelona	" 600	" 200
Bordeaux	" 700	" 200
Brest	" 550	" 150
Cadix	" 600	" 200
Christiania, consul-generaal	" 800	" 200
Coppenhagen	" 350	" 150
Dantzig	" 600	" 50
Genua	" 600	" 250
Havre	" 700	" 300
Lissabon	" 800	" 300
Marseille	" 900	" 300
Oporto	" 600	" 100
Riga	" 650	" 200
Rome	" 400	" 100
Stokholm	" 500	" 100
Turijn	" 500	" 150
Venetië	" 800	" —
Warschau	" 1,173	" 200

De totale uitgaaf voor het Consulairwezen in Groot-Brittanje bedraagt jaarlijks voor de

Consuls........................	£ 100,000
Onkosten......................	〃 28,000
Vice-Consuls..................	〃 20,000
Onkosten......................	〃 6,500
	£ 154,500

Daarenboven keert het rijk elk jaar £ 17,000 uit voor pensioenen, waarvan een afzonderlijk beheer is georganiseerd, dat uitnemend werkt, even aanmoedigend voor de levenden als weldadig voor de nagelaten betrekkingen.

Daarentegen ontving het rijk van de consulaire emolumenten in:

1870/1........................	£ 33,448
1871/2........................	〃 33,152
1872/3........................	〃 30,282
1873/4........................	〃 31,258

zoodat deze inrichting terecht, een zeer kostbare mag genoemd worden voor het land.

Dat heeft Amerika in de laatste jaren anders geregeld. Terwijl Groot-Brittanje jaarlijks bijna anderhalf millioen gulden voor de diensten zijner consuls betaalt, weet Amerika integendeel elk jaar eene aanzienlijke bate daaruit te trekken en wel tot een bedrag van

$ 147,619	in	1871
〃 223,632	〃	1872
〃 197,997	〃	1873
〃 144,517	〃	1874
〃 148,816	〃	1875

en dat wel na er vroeger ook aanzienlijke sommen voor betaald te hebben, getuige de afschrijvingen op dat hoofd in:

1858....	$ 140,742	1863....	$ 252,417	1868....	$ 61,428
1859....	〃 157,157	1864....	〃 109,516	1869....	〃 75,722
1860....	〃 152,310	1865....	〃 71,653	1873....	〃 73,706
1861....	〃 160,410	1866....	〃 91,906		
1862....	〃 188,992	1867....	〃 42,098		

Maar de Amerikaansche regeering bepaalde reeds in 1863, na welken tijd de nadeelige uitkomsten dan ook verminderden en eindelijk in baten veranderden, dat alle goederen, welke in Amerika ingevoerd werden, gedekt moesten zijn door 3 facturen, te legaliseeren door den Consul, die daarvoor $ 2½ rekenen moest. En omdat hij alle emolumenten in de schatkist stort, was die belasting op den vreemdeling een uitnemend middel om het eigen consulairwezen uitnemend in te richten en nog wel voordeelig te exploiteeren. Die uitkeeringen toch bedroegen in de jaren.

1864. . .$ 254,218	1868. . . .$ 435,179	1872. . . .$ 706,907
1865. . . . 〃 287,108	1869. . . . 〃 459,722	1873. . . . 〃 746,595
1866. . . . 〃 442,477	1870. . . . 〃 334,670	1874. . . . 〃 715,202
1867. . . . 〃 424,099	1871. . . . 〃 632,258	1875. . . . 〃 697,988

Hoe geleidelijk heeft zich dat zoo verbeterde consulairwezen in Amerika ontwikkeld. Zestig jaar lang was de benoeming van consuls een der prerogatieven van den president der republiek, want zoolang deze tot den laatsten penning toe van hunne emolumenten behielden, was die betrekking op verre weg de meeste groote plaatsen, eene zeer voordeelige. Alleen de consuls in de staten van Barbarije bleven 40 jaar lang bezoldigd, daar de regeering terecht evenzeer het onmisbare inzag aldaar een vertegenwoordiger te hebben als de onmogelijkheid voor dezen, om in die oorden emolumenten te innen, voldoende voor het dure leven in dergelijke streken. Zoo erkende een Amerikaansche president de verdiensten van den grooten letterkundige Nathaniël Hawthorne, door hem tot consul te Liverpool te benoemen. Want al zou men met het oog op die betrekking aldaar, eer een ander man gekozen hebben dan juist een zoo dichterlijk genie bij uitnemendheid, als de schrijver van „het huis met de zeven gevels" en de „scharlaken letter" mag heeten, de bijna vaste jaarlijksche inkomsten van $ 20,000, die in 1873, blijkens de tegenwoordige wet der uitkeeringen, tot $ 37,530 gestegen zijn, waren de eenige reden voor die benoeming en wettigden die niet alleen in de oogen van het volk, maar lokten zelfs een storm uit van algemeene goedkeuring.

Ook de consul te Londen kreeg een klein salaris, en was in 1853 met drie zijner ambtgenooten in de Barbarijsche Staten, drie in China en een in Alexandrie en Smirna en Beyrouth, de eenigen van de 214 Amerikaansche titularissen, welke van de schatkist een vaste bezoldiging ontvingen.

In 1855/6 bracht men echter een hervorming in den dienst, en bezoldigde alle de consuls die in groote plaatsen gevestigd waren, hun intusschen de verplichting opleggende tot uitkeering van alle hunne emolumenten, terwijl men daarentegen degenen, aan wie men geen tractement toekende, in het genot daarvan liet. De zoo gedurig wisselende loop van handel en scheepvaart maakte echter gedurig de pas nog zoo bescheiden plaats tot een centrum van verkeer, zoodat menig consulaat, hetwelk men eenvoudig aan zijn lot overliet omdat men de inkomsten nauwelijks telde, inderdaad een bron van kolossale voordeelen geworden was. Met dien veranderden toestand werd weder in 1874 rekening gehouden, bij een geheele herziening der consulaire wet. De regel werd, dat alle consuls bezoldigd werden en hunne emolumenten uitkeerden aan de schatkist, de uitzondering, en wel voor 39 consuls en 14 consulaire agenten, dat zij geen bezoldiging ontvingen, maar hunne emolumenten behielden tot een maximum van $ 2500, evenwel dan ook alles wat die som overschreed, aan den staat uitbetaalden. Toen werden tevens de bezoldigingen vastgesteld van niet minder

dan 17 consul-generaals en 168 consuls, verdeeld over de volgende plaatsen:

4	Londen, Parijs, Havana, Rio di Janeiro	ieder	$ 6000
2	Calcutta, Shanghae	〃	〃 5000
1	Melbourne	〃	〃 4500
3	Berlijn, Kanagawa, Montreal	〃	〃 4000
1	Egypte	〃	〃 4000
4	Constantinopel, Rome, Weenen, Frankfort	〃	〃 3000
2	Mexico, St. Petersburg	〃	〃 2000
1	Liverpool	〃	〃 6000

Verder over verschillende plaatsen verdeeld:

2	consuls	1e	klasse	ieder	à	$ 4000
9	〃	2e	〃	〃	〃	〃 3500
17	〃	3e	〃	〃	〃	〃 3000
17	〃	4e	〃	〃	〃	〃 2500
38	〃	5e	〃	〃	〃	〃 2000
56	〃	6e	〃	〃	〃	〃 1500
28	〃	7e	〃	〃	〃	〃 1000

Aan hen allen, met uitzondering van de consuls der 7e klasse en 4 consulaire agenten, is 't verboden handel te drijven, zoodat zij in eigene middelen moeten vinden, wat aan hun salaris voor eigen onderhoud te kort schiet. Dat de gedurige mutatiën der Amerikaansche consuls daardoor verklaard worden, begrijpt een ieder. Immers een tijd lang mag men in den vreemde den staat voor een godsloon dienen, op den duur begint dat zelfs den warmsten vaderlander te verdrieten. De gedachte welt dan natuurlijk bij hem op, waarom juist hij die enkele en zeldzame edele offeraar moet zijn! Met *f* 5000 hollandsch in het kostbare Petersburg te leven, mag zeker geen genot heeten, tenzij men de gelofte van het celibaat deed of 't aangenamer vindt zijn eigen inkomsten daar te verteren dan elders.

De totale uitgaaf van het Amerikaansche consulairwezen loopt toch nog op tot een jaarlijksch cijfer van $ 411,500, verdeeld over:

17	Consul-generaals	$ 70,000
168	Consuls en cons. agenten	〃 327,000
13	Leerlingen	〃 14,000
		$ 411,500

Maar de regeling van het consulaatschap bij Brit en Amerikaan zou dreigen mij te doen vergeten dat niet hunne handelingen, maar die van onze eigene, onze Nederlandsche consuls, het onderwerp moeten uitmaken van dit overzicht.

Toch hoop ik dat ook het vorenstaande der kennisneming niet onwaard zal gerekend worden, vooral in deze dagen, nu de geheele quaestie weer aan de orde mag heeten.

Waren de jaargangen, waarvan ik alhier vroeger een overzicht geven mocht, vol van de noodlottige gevolgen voor alle bedrijvigen in Europa, welke de heilloozе duitsch-fransche oorlog onvermijdelijk na zich sleepte, thans stuit het oog gedurig op den ongelukkigen toestand, waarin de overdreven speculatiewoede der laatste jaren maar al te velen gestort heeft. De begeerte in Amerika om spoorwegen te verkrijgen, liefst van het geld der oude wereld, opdat de eigen kapitalen bespaard werden voor het eigen bedrijf, had al spoedig de hebzucht van Europeesche bankiers gewekt en velen verleid tot de uitgifte van prospectussen ter aanprijzing hunner leeningen, waarbij voordeelen werden toegezegd die zoo groot waren, dat ieder verstandig man wel verplicht mocht heeten al het zijne te verkoopen om toch van die nieuwe ondernemingen deelhebber te worden. Duitschland kreeg zijn milliarden, waardoor millioen op millioen voortdurend als opgedrongen werd aan de geldmarkt, en Frankrijk, dat alle die duizend millioenen schijnbaar betaalde, volbracht die reuzentaak eenvoudig op 't papier, terwijl het door dat papier een nieuw en krachtig middel tot spel aan de dobbelzieke bevolking van geheel Europa aanbood. Geen wonder, dat de kolossale winsten welke in den beginne door enkelen gemaakt werden, omdat zij heden de stukken van deze onderneming kochten om ze spoedig weer met winst te ruilen voor die van andere scheppingen van financiëel vernuft, indien ik voor sluw beleid dat edele woord mag gebruiken, al spoedig een behoefte aan spel deden ontwaken bij de groote menigte zelfs, die zich anders bij haar eerlijk en nederig bedrijf bepaalde. 't Waren spoedig weer de dagen van ouds. Gaf men al geen twee millioen pond sterling op een dag aan den gelukkige, die "een nieuwe "maatschappij zou oprichten, men wist nog niet wanneer, voor een "plan, men wist nog niet welk, voorgesteld door, men wist nog "niet wie, om te doen, men wist nog niet wat," zooals de Foe ons vertelt, en behandelde men de zaak op de nuchtere wijze, die overeenstemt met onzen nuchteren tijd, toch gaf men in sluw overleg om het geld van anderen meester te worden, zijnen voorvaderen niets toe. En dezelfde losbandigheid in dobbelen en spelen, waardoor een vroeger geslacht zich onteerde, brandmerkte nu ook het levend geslacht, dat beweert zoo verlicht en zoo verstandig en zoo ontwikkeld te zijn! Toch niet verlicht en verstandig en ontwikkeld genoeg om zijn dikwijls zuur verdiende penningen te behouden, maar wel kinderachtig goed geloovig, dat het eensklaps zonder werken en sparen rijk zou worden en — wat nog veel meer zegt — ook rijk blijven. Want er is volstrekt geen kennis voor noodig om met een geleenden ducaat in Monaca een schat te verdienen, maar wel degelijk is 't een reuzenwerk te noemen dat geld ook te behouden. Hij die dat kan, bezit ook die eigenaardige bekwaamheden, welke den beursman rijk maken.

Natuurlijk leefden wij een tijd lang, zooals het spraakgebruik zegt, maar toch feitelijk slechts zeer kort, in overvloed.

Allerlei plannen werden beraamd om de gelegenheid te vinden tot het uitgeven van aandeelen, waarin spel gebracht kon worden, en ongelukkig kozen Duitschland en Oostenrijk daarvoor den vorm van fabrieken. Ongelukkig zeg ik, want die fabrieken en bouwvereenigingen enz. hadden natuurlijk onmiddellijk een levendige vraag naar grondstoffen ten gevolge, en toen naar werkkrachten, waardoor de loonen zoowel als de goederen aanzienlijk in prijs stegen en de geheele maatschappij een aanzien verkreeg van ongekende welvaart. Handel en nijverheid mochten dien toestand begroeten en beschouwen als een blijvende, omdat niemand in kostbare gebouwen en werktuigen de middelen mag onderstellen van spel en weddingschap. Toch heeft juist dat oogenschijnlijk gezonde der beweging zoo vele slachtoffers gemaakt. Zoodra 't bleek dat spel en niet voortbrenging door behoefte ontstaan, het doel der oprichters was, week de begoocheling. De pas nog zoo van heinde en verre gelokte arbeiders werden ontslagen en van brooddronken, haast gevaarlijk arm; de prijzen der grondstoffen daalden zoodra de kunstmatige vraag ophield, en toen de bewerkte producten onverkocht bleven omdat men bij de voortbrenging niet te rade was gegaan met de behoefte, brachten overvoerde markten overal eerst een malaise en toen een onheilspellend gevoel van moedeloosheid te weeg, waarvan weldra een crisis het gevolg was. De aandeelen, welker bezit men elkander pas nog haast wanhopend betwistte, waren weldra tot geen prijs meer te verkoopen, en terwijl tal van beursmannen, gisteren nog benijd om hun voorspoed en rijkdom, heden reeds geminacht werden als bankroetiers en oneerlijken, verstomde het pas nog zoo opwekkend gedruisch in fabriek op fabriek en waren de magazijnen hopeloos gevuld met de welhaast meest onverkoopelijke nijverheidsproducten, terwijl de opgehoopte voorraden van grondstoffen geen koopers vonden en de schepen te vergeefs op lading bleven wachten. En dat alles het gevolg van een speelwoede, die telkens en telkens weer dwazen en wijzen beide medesleepte, hoewel zij 't toch konden weten, ja 't ook wel degelijk wisten, dat de uitkomst onvermijdelijk en onverbiddelijk geene andere kon zijn en 't best uitgedrukt wordt door de woorden teleurstelling en armoede.

Sla de lijvige boekdeelen op, welke de consulaire mededeelingen der laatste drie jaren bevatten, en van bladzijde tot bladzijde klinkt u dien jammerkreet over de gevolgen van dat heilloos gedobbel ter beurze tegen. Maar tevens een andere klacht treft uw oor gedurig, 't zij ge den consul van noord of van zuid of van oost of van west raadpleegt. 't Is over den treurigen invloed der arbeidersvereenigingen, tot het willekeurig verhoogen der loonen. De inderdaad ongemeen groote voorspoed, welke de arbeidende klasse gedurende de jongste jaren genoten heeft, omdat volop werk den prijs van den arbeid heeft doen rijzen, is door maar al te velen uit hun midden misbruikt. Steeds hooger en hooger klommen hunne eischen aan de werkgevers. Bij die eischen zat niet een

ernstig onderzoek voor naar het loon dat in verhouding stond tot het bedrijf, de voor- en nadeelen en de goede en booze kansen daarvan wikkende en wegende, maar ze waren veelal het gevolg eener eigenmachtige en volstrekt niet door een deugdelijke controle als juist gewaarmerkte schatting van eigenwaarde. Of wel, nog liever ging men te rade met zijne begeerten, en verlangde het cijfer dat de bevrediging daarvan dekte. Was 't vreemd, dat ook hier teleurstelling en armoede het deel waren van hen die wel van anderen alles verlangden, maar weinig bereid waren om zelf veel bij te dragen tot de verbetering van de geheele maatschappij, zonder welke hun lot onmogelijk een blijvende verandering ten goede kan genieten. Maar laten de consuls zelf spreken.

Weer trede Berlijn het eerste op, de groote hoofdstad, die in de laatste jaren een zooveel hoogeren rang heeft ingenomen onder de hoofdsteden van Europa. Ga de lijst der industriëele ondernemingen na welke de consul voor onze oogen ontrolt, en erken met mij dat 't inderdaad benijdenswaardig heeten mag op zoovele en zoo veelzijdige bronnen van volksbestaan te mogen wijzen, als Berlijn binnen zijne grenzen bevat. En nog werden in het enkele jaar 1872 niet minder dan 144 nieuwe instellingen van nijverheid opgericht, met een kapitaal van 121 millioen rijksthaler of gemiddeld 840,000 thaler elke. Intusschen deelden 29 bouwvereenigingen en 13 maatschappijen voor bouwmaterialen met 4 gasfabrieken, voor 44 millioen in die som, terwijl 17 mijnwerken bijna 15 millioen absorbeerden. Jammer maar dat aan de beurs van die ondernemingen slechts 25 boven pari golden naast 5, die juist pari genoteerd waren, waaruit het lot der anderen al dadelijk blijkt. Trouwens men kent het lot der bijna 900 millioen thaler, welke in een paar jaar te Berlijn in aandeelen belegd waren. Maar de handwerksman beleefde nu gulden tijden. Voortdurend rezen de loonen en toen werkstakingen aangewend werden om ze nog hooger op te drijven, verdiende ten leste een opperman *f* 9 tot *f* 10.80 daags. Is 't wonder dat de menigte daardoor brooddronken werd en overdreven in hare eischen.

Och, klaagt Hamburg, dat toch de effectenhandel, die in onze dagen bijna eer den naam van effectenzwendel dragen mag, onzen wettigen goederenhandel niet verdrijve en daardoor de scheepvaart tevens uit onze haven verdwijne! Bijna roemt de consul dan ook de verliezen welke vele speculanten leden zoodra de daling eindelijk kwam, als een heilzame les. En schering en inslag van het verslag dat uit Pest tot ons komt, is alweer de verwensching van die Weener geldmannen, wier schandelijk spel geheel Oostenrijk en Hongarije dreigde te ontzenuwen, en jammerkreeten over de verliezen welke ongelukkig bijna alle standen leden, omdat, schandelijk genoeg waarlijk bijna ieder die iets bezat medelobbelde en anderen medesleepte. Van daar dat die Weener crisis slachtoffers maakte onder kringen in Hongarije, welke zelfs hij, die het land het beste kende, geheel buiten het bereik van dien

heilloozen invloed rekende en veilig achtte. Welk een zegen voor Rusland, roept Petersburg uit, dat het juist in 1872 zulk een' kolossalen voorraad van granen tot uitvoer had, waardoor het den storm bezweren kon dien de financieele crisis van elders, ook boven die stad dreigde te doen losbarsten. De inderdaad onverklaarbare algemeene en groote verliezen, welke de effectenzwendel ook in Rusland veroorzaakte, zouden anders een nationale ramp zijn geweest.

Is sprekender bewijs noodig, wat de reëele handel vermag tegenover het spel?

„In een enkelen dag verdwenen de fortuinen, door jaren langen „onverpoosden arbeid en nauwgezette spaarzaamheid bijeengebracht," zoo jammert Leipzig. „Niet door werken en sparen wordt ge „rijk, maar door dobbelen, dat was de leer die gepredikt werd „door mannen van invloed zelfs. En de domme gemeente ge„loofde daaraan, totdat de onvermijdelijke reactie allen ongelukkig „maakte."

't Is bijna onnoodig zich de moeite te geven om de verschillende rapporten stuk voor stuk te raadplegen, want allen laten dezelfde klachten hooren. De koopmacht van het publiek werd onmiddellijk klein, voegt Leipzig er bij, toen alle standen der maatschappij gekortwiekt werden in hunne inkomsten, zoodat de nijvere en eerlijke zwaar leed onder de roekeloosheid van den speler.

„Bedelaar en zelfmoordenaar werd hij, die nauwelijks een jaar „geleden den toon in sommige financiëele kringen wilde aangeven," getuigt Mannheim. „Diepe, ja onherstelbare wonden werden in „Duitschland door dien effectenzwendel geslagen. Een kunstmatig „en vaak niet eerlijk bereikt opdrijven der waarde van aandeelen, „wekte een grootere zucht naar weelde." En zoo gaat hij voort, door bewijzen aantoonende hoe heilloos dat spel op geheel de maatschappij werkte.

En het schuldige Weenen, spreekt dat vergoelijkend over dit beursspel? Wel neen! „Mannen van invloed, ja volksvertegen„woordigers," zoo lezen wij daar, „wisten concessiën voor deze of „gene onderneming te verkrijgen, dan een consortium te vormen „om een maatschappij op te richten, aan welke zij die concessie „onmiddellijk voor zwaar geld verkochten" en dan moest de beurs het overige doen. „An die Stelle der *kaufmännischen Berechnung* „trat das Spiel, mit allen seinem *unberechenbaren* Chancen!"

Maar Weenen klaagt er toch wèl over, alleen de schuld te dragen voor hetgeen geheel het land misdeed. Op de schouders van Weenen alleen werd de reuzentaak gelegd om voor de speculatiewoede van het gansche rijk de kapitalen te leveren, en te zorgen voor den geregelden loop der zaken van de buiten alle regelen springende spelers, zoo beweert de consul. Lang heeft Weenen dien Titansarbeid heldhaftig verricht, maar toen de taak te zwaar werd en de hulp van de regeering even noodig mocht heeten als stellig weldadig, ontmoette men aldaar enkel onverschilligheid. Uit het

cynieke antwoord, dat de spelers hunne zaken zelf moesten beheeren, bleek overtuigend, dat de regeering dwazelijk niet eens de heillooze gevolgen van een crisis aan de geldbeurs inzag, nadat men aan de speculatie aldaar zulk een omvang had laten nemen. De regeering toch verleende concessiën aan wie ze maar verlangde, maar beweerde toezicht te houden op het beheer, zoodat het publiek in de overtuiging mocht zijn, dat geenerlei spel of zwendel toegelaten zou worden. In werkelijkheid echter strekte dat toezicht zich niet verder uit dan tot het volgen der statuten, en hadden de aangestelde commissarissen evenmin het recht om de handelingen der directeuren te beperken als de noodige handelskennis hun deel was, om over het karakter dier handelingen een juist oordeel te vellen.

Opmerkelijke klacht inderdaad! Hoe streng spreekt daaruit de veroordeeling van dat autocratisch regeeringsstelsel hetwelk het volk als onmondigen behandelt, terwijl het van eigen onmondigheid de kraste bewijzen geeft. Vaderlijk moest de regeering tusschenbeide getreden zijn, toen de onderdanen doolden. En die vraag wordt aan een regeering gedaan, die gewoon was om zijne "dolende kinderen" naar de *Piombi* van Venetië te verwijzen of het in den Spielberg, dat gedrocht hetwelk u bij het naderen van Brunn zoo onheilspellend aangrijnst, in onderaardsche holen haast te vermoorden. Neen, de Oostenrijksche regeering, anders waarlijk geen vreemdeling in de kunst om geldschieters slechts gedeeltelijk te voldoen en toch volkomen kwijting van hen te vorderen, handelde verstandig door aan het speelziek volk de volle verantwoordelijkheid te laten voor zijne inderdaad misdadige handelingen. Immers helpend en steunend tusschenbeide te treden, ware eenvoudig een premie geven aan het telkens terugkeeren naar zulke toestanden. Want terwijl de winner tevreden was met zijn winst, kon de verliezer dan ook in 't vervolg roekeloos alles op het spel zetten, zeker zijnde van hulp zoodra hij eigenlijk reddeloos verloren moest heeten.

Haast glimlachend spreekt de consul dan ook over zoo menig consortium, hetwelk in verschillende steden van Oostenrijk en ook te Berlijn gevormd werd, om de prijzen der dalende fondsen op te houden. IJdele poging natuurlijk, die slechts een enkelen dag of wat doel kon treffen en dan alleen de handige lui baten, die den korten duur er van inzagen en daarnaar hunne maatregelen namen. Alleen zoolang allerlei credietinstellingen zamenspanden om op handige wijze de koersen op te houden werd de daling verhinderd, maar de eerste schakel in dien keten behoefde slechts te breken om den kunstmatig in de lucht zwevenden last, reddeloos te doen neerploffen. En terecht voegt hij er bij, dat zonder levendige deelneming van het publiek alle pogingen, van welk aantal beursmannen ook, om den handel in spel te doen ontaarden, vruchteloos en onmachtig zouden gebleven zijn. Zonder den wil van het publiek is dat onmogelijk! Dat houde het publiek dan ook wel

in 't oog. Zonder de minste vergoelijking van eenige misdadige poging van bankiers, om door bedriegelijke voorstellingen van winsten het geld van het groote publiek naar zich toe te halen, treffe toch wel degelijk het groote verwijt over de heillooze gevolgen van het spel, dat groote publiek zelf. Het weigert te werken voor zijn brood en zoekt bij den gelukkigen worp der dobbelsteenen zijn heil. Maar het verliest dan ook alle recht op beklag, en vooral alle aanspraak op hulp.

Enkele cijfers mogen het bewijs leveren, dat de consul geen ongelijk had toen hij sprak van groote geldelijke eischen, welke aan Oostenrijks kapitaalmarkt in de drie jaren die aan de crisis voorafgingen gesteld werden. In 1870, 1871 en 1872 werden aan de Weener beurs uitgegeven de schuldbekentenissen van

5	staatsleeningen....................	voor *f*	118	millioen
13	gemeenteleeningen.................	" "	41.1	"
122	banken.	" "	547.3	"
80	spoorwegen.........................	" "	632.9	"
171	industrieele ondernemingen...........	" "	464.4	"

alzoo voor een gezamenlijk bedrag van. ......*f* 1803.7 millioen
waarbij in 1873 nog kwamen................. " 281.66 "
voor verdere industrieele ondernemingen. Deze 265 nieuwe scheppingen waren verdeeld in 27 ijzer- en 24 kolenmijnen, 13 spinnerijen, 75 bouw-, 9 hotel-, 16 transport-, 25 assurantie- en 73 veelsoortige maatschappijen. Daarvan zijn in Oostenrijk gefailleerd 8 banken, 2 assurantie-, 7 industrieele en 1 spoorwegmaatschappijen, tot een bedrag van *f* 22.6 millioen, en geliquideerd 40 banken, 6 assurantie-, 1 transport-, 18 bouw- en 34 industrieele maatschappijen met *f* 272.7 millioen kapitaal, terwijl in Hongarije 12 van die genootschappen bankbreukig verklaard werden en 25 liquideerden. Niet minder dan 154 van die hooggeroemde financieele kunststukken vielen dus al spoedig, terwijl een aantal overbleven die alles behalve solide te noemen zijn. En nog tellen wij de zamensmeltingen van maatschappijen niet eens mede! Maar de Weener effecten-prijscourant telt meer lijken dan die schijnbaar nog levenden. Zelfs de al voor twee jaar overledenen, blijven nog altijd op die lijst figureeren, zoo moedeloos en onverschillig is men daar geworden onder al die onheilen.

Een jaar later schrijft de consul, dat van de 26 Weener banken, met een volgefourneerd kapitaal van *f* 103½ millioen, slechts 13 een som van *f* 11 millioen aan hunne aandeelhouders terugbetaald hebben. Van de aanvankelijk in deze ondernemingen belegde
f 56½ millioen zijn tot dusver verloren..........*f* 45.5 millioen
terwijl van de overige liquideerende het volle
kapitaal van.............................. " 47 "
reddeloos verspeeld is, zoodat het geheele verlies. .*f* 92.5 millioen bedraagt. 't Meeste werd nog gered bij de Weener credietbank,

en wel *f* 3.3 millioen van de gefourneerde zes millioen gulden, want van de anderen waren ongeveer drie vierden van het oorspronkelijk kapitaal spoorloos verdwenen. En wat te zeggen van die nog als levend rondwarrelende maatschappijen, wier aandeelen honderd en twee honderd gulden groot waren, en die nu zelfs voor tien gulden geen koopers kunnen vinden. Daarenboven hebben van de overgeblevene 25 banken slechts 12 een dividend kunnen betalen, en nog maar *f* 7½ millioen, hoewel hun kapitaal *f* 122½ millioen groot is. Of kan men inderdaad van winsten spreken, wanneer de Fransch-Oostenrijksche bank met een kapitaal van *f* 12 millioen, een bate aanwijst van *f* 4000!!! Nooit wachte men dan ook een rente van de *f* 180 millioen, welke nog in de overblijvende banken steken, en spiegele zich in tijds aan de 6 banken, die van hun kapitaal van *f* 25 millioen al *f* 10½ millioen verloren hebben, de helft meer dus dan het gansche dividend van dat geroemde twaalftal, hetwelk zijne aandeelhouders althans niet geheel renteloos liet.

Van de 77 banken die sedert 1816 in Weenen opgericht zijn, bestonden einde 1873 nog 33, waarvan 10 dagteekenen van vóór 1869. In dat jaar echter werden er opgericht

	14	waarvan	in	1873	overbleven	5
in 1870	2	"	"	"	"	2
1871	12	"	"	"	"	7
1872	29	"	"	"	"	5
1873	10	"	"	"	"	4

zoodat er in 5 jaar tijds 44 wegvielen!!!

Heb ik te lang verwijld bij deze zoo sprekende feiten uit Weenen, sprekend en leerzaam voor ons volk bovenal, dat ook altijd uitziet naar fondsen, die door hunne hooge rente en lage koopwaarde de geijkte elementen zijn voor het gedobbel ter beurze. Ik hoop niet dat zoo het oordeel over deze mededeeling luiden zal, maar veeleer dat ze moge medewerken om eindelijk menigeen terug te houden in schuldbekentenissen van allerlei staten, in wier soliditeit zij geen vertrouwen hoegenaamd stellen, die kapitalen te beleggen, van welker rente zij moeten leven. De armoede en ellende, welke men helaas! tegenwoordig in menig beschaafd en vroeger welgesteld gezin ten onzent moet ontdekken, is bijna overal het gevolg van dat wagen om alleen hooge rente gevende fondsen te koopen, met de volle overtuiging ze in tijds te zullen verkoopen eer de crisis komt, aan welker nadering niemand twijfelt. Behalve de hooge rente ligt daarenboven in het gedurig verwisselen een aardig buitenkansje in den prijs, en zoo spelende en dobbelende brengt menigeen die zich man van eer en beschaving en wat niet al durft noemen, zijn gezin te gronde en bevordert de ontzenuwende speelwoede zijner medeburgers, door eigen laakbaar gedrag en voorbeeld.

Haast verkwikkend mag 't heeten om uit dat veel bewogen,

maar toch zoo aantrekkelijke en vroolijke Weenen, in de prachtige havenstad van Lissabon over te gaan. Welk een rust, welk een kalmte heerscht in dat door de natuur zoo rijk gezegend land, bewoond door een volk dat wel ridderlijk en fier is in zijn optreden, maar zóó verwend door een heerlijk klimaat en een vruchtbaren bodem, dat het liever de hand uitstrekt om anderen in de gelegenheid te stellen die edele deugd der liefdadigheid aan hem te plegen, dan te werken en te sloven. Tot 1856 toe, bestonden in dat land geene openbare middelen van vervoer. Woeligheid en reislust verstoorden de behagelijke rust van niemand. Hij die in zijn onverklaarbare onrust van Lissabon naar O Porto wilde trekken, moest te paard stijgen of zich in een draagbaar laten wiegelen. Sints dien tijd zijn er toch spoorwegen aangelegd, maar de enkele concessie aan dien tijdgeest van reizen en trekken bepaalt zich tot enkele lijnen, die nog wel spoedig in zulk een staat van verval geraakten, dat een dagelijksch deraillement noodig was om er in 1872 de hand tot verbetering aan te slaan. Brieven uit Nederland bij 3 of 4 posten tegelijk te ontvangen, zoodat ze soms 12 dagen oud zijn, is dan ook volstrekt niet vreemd. Maar de Portugees houdt niet van dien spoed, gevoelt de behoefte niet aan dat druk verkeer, 'tgeen het leven in andere landen zoo rusteloos maakt. Tot de groote dorpen in zijn binnenland toe, zijn nauwelijks aan elkander verbonden door wegen. Onbekommerd en onbenijd leeft hij daar voort, weinig eischende, omdat de natuur hem immers zoo rijkelijk met zegeningen overlaadt. 't Moge in andere landen zonderling heeten dat de boer zijn biggen met de sappigste en donzigste perzikken voert, bij hem is dat een gewoonte. Hoe toch zou een kooper hem kunnen bereiken? Alleen voor landverhuizing naar Brazilië heeft hij lust en daar trekken jaarlijks velen heen, even als de Italianen over Marseille naar Buenos Ayres gaan; want de enkele Nabob die vandaar teruggekeerd is toont hem, hoe rijk men in dat verre land worden kan! Alsof dezelfde arbeid hem niet nog oneindig rijker zou maken in het eigen land, terwijl zijn voorbeeld tevens opwekkend zou wezen voor zijn medeburgers, en hij nu, door heen te trekken, de achterblijvenden in hun dommel laat en een verkeerd voorbeeld tevens geeft.

Want emigratie, is een nadeel voor bijna elk land. Immers alleen de wakkere man heeft den moed om in den verren vreemde zijn brood te zoeken en de minder ijverigen, de behoeftigen of onkundigen, blijven achter. De consul te Leipzig klaagt dan ook terecht zeer over het gemis aan handen ten gevolge der landverhuizing, en wijst op den slechten toestand van zoo velen in Amerika die in hun vaderland rijkelijk hun brood zouden hebben, hadden zij daar maar denzelfden ijver betoond, die in het verre Westen niet eens werd beloond.

Hoe verstandig is dan ook de weigering van onzen vice-consul te Minnesota, om de arbeiders in Nederland aan te sporen naar

dat land over te komen. Zoo terecht beweert hij, dat zelfs hij die een handwerk deugdelijk verstaat eerst dan in dat vreemde land die hooge loonen welke men hem voorspiegelt verdienen kan, zoodra hij daar bekend en gewoon geraakt is aan de zoo geheel verschillende gebruiken en eischen. Dat een ieder die naar vreemde landen trekt om zijn lot te verbeteren, zich eerst toch ernstig deze vraag stelle, of hij wel geschikt is voor dien arbeid, welke aldaar een voldoend loon geniet. Waarlijk, ook die waarschuwing is in deze dagen geen onnoodige in Nederland. Eer men geloof slaat aan de opgevijzelde berichten uit het een of ander zoogenaamd Eldorado, wikke en wege men wèl, of men in het bezit is van die eigenaardige bekwaamheden, zonder welke armoede in het vreemde land nog zekerder is dan in het moederland, en dan dubbel pijnlijk.

Ook Liberia klaagt over de verwaarloozing van onuitputtelijke rijkdommen der natuur, 'tgeen verklaart dat de geheele uitvoer naar Nederland jaarlijks weinig meer dan de twee tonnen gouds bedraagt, voor welke som ook van daar slechts ingevoerd wordt. Maar welk een klimaat ook! Djeddah geeft ook geen uitlokkende berichten tot vestiging aldaar, maar wel belangrijke mededeelingen over de mogelijkheid om flinke vrachten te bevaren door het vervoer van Mekka-gangers te verbinden aan het vervoer van steenkolen. Het rapport van den consul aldaar is inderdaad belangrijk, even als dat van zijn ambtgenoot in Honolulu, die voor een aanstaand geheel opgeven der walvischvangst vreest, omdat de petroleum en katoen-pitten-olie de traan vervangen, terwijl het gebruik van balein meer en meer verdrongen wordt door het ijzer. Dat zijn van die waarschuwende stemmen, welke wel degelijk in het oud Europa mogen opgevangen worden. Daarentegen is er iets weldadigs in, om uit China den lof te hooren van onze industriëlen, over hunne zoo welgeslaagde pogingen om den smaak der Chinesche verbruikers van manufacturen van allerlei aard, te treffen. Zulke stemmen zijn opwekkend tevens, want ze brengen al dat gejammer over onze onmacht om in verre gewesten met machtiger staten te concurreeren, tot zwijgen, prikkelende daarenboven den man van kracht en initiatief tot ijverig werken op een weg die blijkbaar tot een winstgevend einde voert.

Ook aardige tegenstellingen leveren deze berichten. Terwijl *Luik* klaagt over de belemmering van het verbod in België om 's nachts de kanalen te bevaren, somt *Antwerpen* cijfers op van zijn rechtstreekschen handel met Zuid-Amerika, vooral in huiden en wol en talk, welke liever nog dan onze bewondering, onze navolging moest lokken. *Bremen* doet trouwens hetzelfde, maar beide plaatsen hebben de beschikking over uitnemende haveninrichtingen, al zij die dan ook voor de laatste plaats wat ver afgelegen, welke onmisbaar zijn voor een geregeld en druk scheep- en stoomverkeer vooral. Zonder die breede kaden, voorzien van krachtige kranen en overdekte bergplaatsen, is in onzen tijd geen drukke scheep-

vaart noch handel meer mogelijk. De beide grootste handelssteden van Nederland, zullen die zoo onmisbare elementen echter nog eerst verkrijgen, in de dagen die komen zullen. Men werkt hier nog aan datgene, wat elders al voor jaren gereed was. Tot Mannheim toe, mag reeds uit het bezit van die kaden en pakhuizen groote voordeelen trekken, ja toen 't in het kleine Cardiff tot zekerheid werd, dat over een jaar of drie nieuwe kolenmijnen ook nieuwe toevoeren en dus meer scheepvaart beloofden, wendde men zich oogenblikkelijk tot den Markies Bute om den noodigen grond voor nieuwe dokken en kaden af te staan. Aan dat verzoek werd gereedelijk voldaan, zoodat men daar niet gewacht heeft totdat de behoefte aan beter en ruimer hulpmiddelen voor handel en scheepvaart dag aan dag pijnlijk gevoeld werd tot groote schade van geheel de bevolking, zooals bij ons, maar men voorkomt daar de toekomst. Het nadeel dat een stad als Amsterdam lijdt door het eindeloos talmen met de werken voor een beteren zeeweg en voor haven- en dokinrichtingen, zou voor elke andere stad al lang doodend geweest zijn, altijd nog in de onderstelling dat ook elders de bevolking zoo lijdzaam zou zijn in geduldig afwachten. En dat geschiedt in dagen, waarin juist de scheepvaart een onderwerp uitmaakt van de hooge belangstelling onzer vertegenwoordiging. Toen van die belangstelling een paar jaar geleden bleek, door het houden eener enquête, waaruit wel tal van voorstellen gevloeid zijn maar die tot dusverre nog niet in behandeling schenen te mogen komen, luidde de raad van een practisch man, om goedkooper schepen te bouwen, die wel korter duurden, maar ook in korter tijd vrijgevaren konden worden, omdat de kleiner prijs minder vracht eischte voor amortisatie van het kapitaal. Hetzelfde raadt onze consul van Stokholm aan, die 't daarenboven afkeurt dat onze kleine schepen alleen voor totaal verlies verzekerd zijn, omdat nu natuurlijk het belang van den reeder medebrengt dat zijn schip bij aanzienlijke avarij totaal vergaat, in plaats van zware reparatiën te maken die niemand hem terugbetaalt. De Noren en Zweden steken ons met hunne goedkoope schepen wel degelijk de loef af.

Maar een eigenlijke reusachtige scheepsbouw, met name van stoomschepen voor de groote vaart, ziet men aan de Clyde. In het enkele jaar 1873 een tal van 125 schroefbooten te bouwen met een gezamenlijken inhoud van 218,000 ton, zoodat de gemiddelde grootte daarvan nu al tot 1744 ton geklommen is, verdient waarlijk wel als een opmerkelijk feit geconstateerd te worden.

Daarenboven heeft de Britsche industriëel, die groote verbindtenissen op zich neemt, een gevaarlijken vijand tegenover zich gekregen in de arbeidersvereenigingen, van welker dikwijls onbillijke uitspraken hij zich niet altijd ontslaan kan. Want klagen de Duitsche consuls als om strijd over de nadeelen, welke men daarvan ondervindt, Groot-Brittanje is toch de bakermat dier coalitiën. Uit New-Castle meldt de consul, dat de mijnwerkers hun arbeid eenvoudig regelen naar de vraag voor het artikel. Is er geen vraag,

dan verminderen zij doodkalm hunne werkuren en arbeiden maar 3 of 4 dagen, zorgdragende evenwel, dat zij in dien korten tijd evenveel verdienen als anders in een geheele week. De hoofdingenieur van de North Eastern Railway verklaarde in Januari 1874, dat alle nieuwe werken tegenwoordig van 30 tot 40 pct. meer kosten dan vijf jaren geleden, en dat bijna het dubbele van den tijd voor de voltooiing geëischt wordt, terwijl het minder goed verricht werd dan vroeger. En waren de werken niet gelegen in de nabijheid van groote steden, dan kon men in 't geheel geen werkvolk krijgen.

Dat daarenboven de uitgestrektheid weiland in Engeland steeds toeneemt, ook om de moeielijkheden te ontgaan met de arbeiders die dan in minder aantal noodig zijn, is een zaak die reeds herhaaldelijk vermelding vond. Maar waarlijk, de toestand op het platte land, was ook onhoudbaar voor den arbeider. Belangrijk daarenboven is de statistiek, welke de consul over de Engelsche veeteelt geeft en der opmerking hier te lande overwaard.

Tot mijn schrik ontwaar ik dat er nog enkele afleveringen van 1875 voor mij liggen, terwijl de tijd mij dringt te eindigen. Toch wil ik met een enkel woord nog wijzen op de belangrijke stukken welke uit Londen, Berlijn en Weenen over het bank- en muntwezen in die landen, door onze diplomatie geleverd werden, op het kolossale bedrag dat de lucifersbelasting in Frankrijk schijnt op te brengen, blijkens het bericht uit Parijs, maar vooral op de groote ontwikkeling, die Frankrijk aan den handel in ruwe zijde heeft gegeven, zoodat Lyon de centraalmarkt van Europa belooft te worden. En is 't nog wel een Engelschman, onze consul te Shanghae, die op de zoo groote uitbreiding der Lyonsche markt de aandacht vestigt.

Was er maar stoomgelegenheid naar Suriname, zoo schrijft hij ook, hoe uitnemend zou die kolonie dan aan de werkkrachten geholpen worden, welke zij zoo dringend noodig heeft. Demerary toch meldt ons hier in 1874, in immigratie ontvangen te hebben:

5784	personen	van	Calcutta
226	"	"	Madras
388	"	"	China
1014	"	"	Britsche koloniën
192	"	"	Madera
in 't geheel 7604	personen,		

een belangrijke aanwinst voorzeker en door Suriname met recht te benijden.

Van de Kaap de Goede Hoop, vernemen wij weer niets dan van die hoog opgevijzelde berichten welke den meest gelukkig geplaatsten Europeaan toch haast wrevelig maken, niet in dat aardsche paradijs te wonen. Een heerlijk, ja betooverend land, een onvergelijkelijk klimaat, een vruchtbaarheid die geene grenzen kent, en dan ten slotte de verbeten woede van den Nederlander, dat juist

in dat en in het andere Eden, Ceylon, onze driekleur niet meer waait!

Maar hoe groot het misbruik ook zij, dat ik al gemaakt heb van het geduld van dien enkelen lezer die mij misschien nog trouw gebleven is, en hoe de ruimte mij ook tot eindigen dringe en de drukker tot het leveren van kopij, toch kan ik niet sluiten eer ik nog even althans den naam genoemd heb van dat jonge en jeugdige Newcastle in Australië, hetwelk tintelt van wakkerheid en kracht. Nooit, zoo getuigt de consul met opgewektheid, nooit hadden wij zulk een voorspoed als in 1874. Maar, voegt hij er triomfantelijk bij, wij waren dan ook nooit zoo zeldzaam bevoorrecht door het bezit eener regeering als de nu afgetredene, die geene kosten ontzag om onze haven en dokwerken tot volmaaktheid te brengen en die tot den bouw van alle openbare werken onmiddellijk besloot, zoodra het nut er maar van bewezen was. En hoe uitnemend het belang der kolonie tevens door die gulle hand van den verstandigen wetgever bevorderd werd, dat getuige de reeds gedeeltelijke afbetaling van den schuldenlast, door een vroeger zuinig maar werkeloos bewind, op haar gelegd. IJzer-, koper- en tinwerken, gevoed door de kolossale steenkolenmijnen, welke den hoofdrijkdom van het land uitmaken, staan nu al naast scheepstimmerwerven en steeds in aantal en omvang toenemende fabrieken. — Veel van dien zegen, en dat vooral wat de regeling der verschillende belangen geldt, hebben wij ook te danken, voegt hij er bij, aan de trouwe zorgen van "the Harbour and shipping faci-"lities improvement committee," een commissie uit reeders en kooplieden bestaande, die op een openbare meeting benoemd werd, ten einde de regeering voor te lichten en bij te staan in alle zaken van scheepvaart en handel. De behoeften aan havenruimte, aan dokken, aan kaaien, aan kranen en de regeling van het gebruik daarvan, en verder alles wat strekken kan tot bevordering van het nijver element der kolonie, dat is de taak welke zij vrijwillig op zich genomen heeft. En hoe zij die taak vervult, dat mogen de uitstekende inrichtingen dezer drukke haven getuigen, inrichtingen welke alleen het oog van den man van ervaring kan ontwerpen en ten beste aanwenden.

Denken sommigen hierbij aan onze Kamers van Koophandel? Ik beweer niets, ik doe de vraag alleen maar.

Maar nu ook dien enkelen trouwen lezer heil toegebracht met den wensch op de lippen, dat de stemmen der trouwe wakers voor de belangen van Neêrlands nijverheid, handel en scheepvaart in de meest verwijderde oorden der wereld een geopend oor mogen vinden bij hen, ten wier bate ze werden uitgesproken.

P. N. MULLER.

BOEKAANKONDIGINGEN.

MORAL-STATISTIEK.

In den jaargang 1874 heb ik aangekondigd de tweede uitgave van het belangrijk werk van Prof. VON OETTINGEN: *Die Moral-statistic in ihren Bedeutung für eine christliche Socialethik.* Erlangen, 1874 en daarbij melding gemaakt, dat op de prijsvraag door *Teylers godgeleerd genootschap* geen antwoord was ingekomen. Later is dit geschied. Thans ziet te Haarlem in de verhandelingen van genoemd genootschap, bij de erven BOHN, het licht de bekroonde verhandeling van Dr. W. HOLLENBERG: *Welchen Werth hat die Statistik der sittlichen Thatsachen für die sittlichen Wissenschaften und welchen Einfluss muss sie auf das Studium jener Wissenschaften haben?*
De inhoud geeft het volgende overzicht.

EINLEITUNG.

Absicht der Untersuchung. Vorfrage über die menschliche Freiheit und deren Unabhängigheit von der Statistik.

I. ALLGEMEINER THEIL.

Begriff und methode der Statistik. Drei principielle Hauptsätse; deren Ausführung. Kritik der Statistik.

II. SPECIELLER THEIL.

Die Statistik und die einzelnen moralischen Wissenschaften.

A. Theoretische Geisteswissenschaften.

1) Psychologie und Völkerpsychologie.
2) Geschichte (und Kunst).

B. Practische Geisteswissenschaften.

1) Ethik.
2) Die Nationalöconomie.
3) Die Lehre von der Verwaltung.

De bekroonde verhandeling is een korte, helder gedachte en in het algemeen voldoende beantwoording der vraag. Mocht men al in enkele bewoordingen en stellingen van den schrijver verschillen, de verhandeling zal door ieder, die in het onderwerp belang stelt, met vrucht gelezen worden. Zeer terecht doet de schrijver in over-

eenstemming met RÜMELIN: *Begriff des Socialen Gesetzes*, opmerken, dat men zoowel in de natuurkunde als in de staathuishoudkunde dikwijls, zeer onnauwkeurig, spreekt van *wetten* waar men slechts te denken heeft aan empirische gelijkvormigheid, die waargenomen wordt, wanneer gelijke omstandigheden gelijke gevolgen voortbrengen. Wanneer de statistiek een gelijk getal zelfmoorden in een stad aanwijst, is dit geen statistische *wet*, dat er zooveel zelfmoorden moeten geschieden, maar een empirische waarneming, dat onder gelijke omstandigheden zoovele zelfmoorden plaats vinden. Wanneer men let op den wezentlijken aard van de menschelijke vrijheid, die niet bestaat in eene volstrekte willekeur, die door niets bepaald wordt, maar in eene keuze tusschen onderscheidene motiven is er inderdaad niets strijdigs met de menschelijke vrijheid en den regelmaat die de statistiek aanwijst.

De verhandeling van Dr. HOLLENBERG verdringt het werk van VON OETTINGER niet, maar vult het aan. Is het eerstgenoemde werk rijk in verzamelde bouwstoffen, maar wordt het gedrukt door eene eenzijdige theologische richting, Dr. HOLLENBERG bepaalt zich tot algemeene beschouwingen. In die beschouwingen komen vele juiste opmerkingen voor, ofschoon niettegenstaande zijne waarschuwing, de statistiek nu en dan overschat wordt en in de toekomst uitkomsten verwacht worden, die naar onze overtuiging nooit met juistheid door de statistiek zullen worden geleverd, bijv. in de wijsbegeerte van SCHOPENHAUER en HARTMAN.

Zeer terecht doet HOLLENBERG in de laatste afdeelingen van zijn werk de groote waarde uitkomen van de statistiek voor de kennis der sociale toestanden, maar ook tevens, hoe voor die kennis de samenwerking van vele wetenschappen noodig is, en hoe weder de statistiek een helper is bij vele dier wetenschappen.

Hoe goed Dr. HOLLENBERG in het algemeen de gestelde vraag ook beantwoord en hoevele belangrijke oogpunten zij ook bevat, zij kan tevens tot bewijs dienen, dat bij dit onderwerp nog zeer vele gedachten onbestemd zijn en die onbestemdheid zal blijven zoolang de grenzen der statistiek niet nauwkeuriger bepaald zijn, dan thans plaats heeft. In waarheid geeft de statistiek slechts een algemeen overzicht over den zedelijken en maatschappelijken toestand der maatschappij, waarvan de diepte alleen gekend wordt wanneer men tot de oorzaken der verschijnselen doordringt.

Verhandelingen als die van HOLLENBERG wijzen de richting aan, waarin vele belangrijke verschijnselen behooren onderzocht te worden, maar doen tevens, ook waar de schrijver zulks verzwijgt en misschien zelf niet opmerkt, de gevaren kennen waartoe een verkeerd gebruik van de statistiek kan leiden. Dit misbruik van de statistiek wekt daardoor op tot voortdurende critiek over onze oordeelvellingen bij sociale vragen.

J. DE BOSCH KEMPER.

Het openbaar lager onderwijs in de gemeente Arnhem. Proeve van een onderzoek naar den toestand van het volksonderwijs in eene grootere gemeente van Nederland. Arnhem 1876.

In Juli 1875 werd in de gemeente Arnhem en daarbuiten een geschrift verspreid, dat spoedig de aandacht heeft getrokken van belangstellenden in ons volksonderwijs. Aanvankelijk was het niet in den handel, maar spoedig deed zich de behoefte gevoelen aan grootere openbaarheid. De commissie, die het bedoelde rapport had uitgebracht, machtigde hierop den tegenwoordigen uitgever het geschrift in den handel te brengen, nadat het voor zijne nieuwe bestemming als proeve van een onderzoek naar den toestand van het volksonderwijs in eene grootere gemeente van Nederland, was herzien. Bovendien werd, om alle verkeerde indrukken weg te nemen, een naschrift daaraan toegevoegd, houdende de wijzigingen, die sedert 1 Januari 1875 door loffelijke samenwerking van de Arnhemsche schoolautoriteiten en het gemeentebestuur zijn tot stand gekomen of voorbereid.

Deze woorden voor het geschrift geplaatst, wijzen op zijne belangrijkheid. Mocht deze proeve door velen gelezen en overwogen worden en niet het minst door hen, die de bouwstoffen leveren en bewerken voor het algemeen verslag over den staat van het onderwijs.

Wij willen in geen ontleding van dit zoo belangrijk geschrift treden, omdat wij het in handen van alle wenschen die de zaak van het lager onderwijs ter harte nemen.

Het geschrift wekt op tot onderscheidene beschouwingen. De hoofdgedachte zal wel zijn, dat de groote oorzaak van het onvoldoende van ons lager onderwijs ligt, zoowel nu als vijf-en-twintig jaar geleden, dat de ouders de kinderen van de school nemen vóór dat zij genoegzaam onderwezen zijn. Zal dit kwaad eenmaal verminderen, dan moet de Staat niet alleen zorgen dat er genoegzame scholen en onderwijzers zijn, maar ook, dat de ouders hunne verplichting om hunne kinderen in de eerste beginselen van kennis te doen onderwijzen, niet verzuimen.

Schooldwang, in den zin dat de ouders verplicht worden hunne kinderen op de openbare of bijzondere scholen te zenden, moge inbreuk maken op de vrijheid, ook aan huisonderwijs gewaarborgd, dat de verplichting, in het Burgerlijk wetboek aan de ouders opgelegd, om hunne kinderen op te voeden of te doen opvoeden, door eenige poenale sanctie bekrachtigd worde, is overeenkomstig het rechtsbeginsel, dat de wetgever geen bloote vermaningen moet geven. Maar nog meer dan door dwang moet op de geneigdheid der ouders gewerkt worden door Volksopvoeding van volwassenen, door volksvoorlezingen en volksgeschriften en door maatschappelijke

instellingen en verordeningen, die de nadeelen van een verzuimd en de voordeelen van voldoend genoten onderwijs verhoogen.

In dit opzicht is bijv. eene bepaling dat fabriekanten en bazen geene kinderen in het werk mogen nemen, voor dat zij lezen en schrijven kunnen, meer afdoende dan een bepaling, die de kinderen beneden zekeren leeftijd uit de fabrieken en werkplaatsen weert. In dit opzicht is ook van den dienst in de militie partij te trekken door een minder zwaren diensttijd te geven aan hen, die in de eerste maanden van hunnen diensttijd bewijzen geven, dat zij een voldoend onderwijs genoten hebben.

Dat de toestand van het lager onderwijs verre van voldoende is, blijkt ook uit het rapport van de commissie der Tweede Kamer, over de verslagen omtrent den staat van het onderwijs van 1872—1873 en van 1873—1874, welk rapport dezer dagen is openbaar gemaakt.

Een woord over de belooning van betaalmeesters en inzonderheid van Hypotheekbewaarders, door A. van Eck, *bewaarder van de Hypotheken en het Kadaster te Hoorn.* 's Gravenhage bij Belinfante 1876.

Ofschoon het hoofdonderwerp van dit geschrift: de wenschelijkheid der verhooging van de belooning van genoemde ambtenaren, buiten den kring van ons Jaarboekje ligt, maken wij melding van dit geschrift om de belangrijke statistieken daarin medegedeeld, omtrent de verhypothekeerde perceelen in de arrondissementen Haarlem, Alkmaar en Hoorn en de daarvoor ontvangen rechten, alsmede eene vergelijking van de tractementen van een tiental meest winstgevende bewaringen zoo in Nederland als in België.

CHRONOLOGISCH OVERZICHT

DER

VOORNAAMSTE STAATSGEBEURTENISSEN IN 1875.

JANUARI.

Nederland. 9. Voordeelen op de Atchinezen behaald bij Longbattah.

Groot-Brittanje. Geschrift van GLADSTONE over het Pausdom. — 23. Werkstakingen te Dundee.

Frankrijk. 6. Boodschap van den President MAC-MAHON. — Begin van beraadslaging over de constitutionele ontwerpen. — 7. BUFFET, President van de vergadering, wordt met de samenstelling van een ministerie belast.

België. 20. De Kamer neemt een voorstel aan van COUVREUR en THONISSEN ter bevordering van een internationaal scheidsrecht.

Duitschland. 13. De in Frankfort bestaande sociaal-democratische arbeiders-vereenigingen worden opgeheven. — 16. Beraadslaging over het Burgerlijk huwelijk. — 18. Het Priester-Seminarium te Fulda gesloten. — 19. De Bisschop van Paderborn naar Wesel gevoerd.

Oostenrijk—Hongarije. Proces OFENHEIM. — 20. 29 Czechische afgevaardigden verklaren geen deel te kunnen nemen aan den Rijksraad.

Rusland. Arbeiders- en dienstboden-wet.

Zwitserland. 21. Kerkelijke oneenigheden, waarbij de militaire macht tusschenbeiden komt.

Spanje. 1. Regentschap-Ministerie. — 14. Koning ALFONSO komt in Madrid.

Italië. 4. Economisch congres te Milaan. — 25. GARIBALDI komt voor het eerst in de Kamer der afgevaardigden.

Turkije. 26. De deputatie van de Evangelische alliantie bij den Sultan niet toegelaten.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Onlusten in Louisiana. — 14. Boodschap van den President GRANT over de opheffing van het papieren geld.

Mexico. Oproerige bewegingen tusschen Roomschen en Protestanten.

China. 12. De Keizer TSUNG-CHI sterft.

FEBRUARI.

Nederland. 8. De benoemde Gouverneur-Generaal VAN LANSBERGE vertrekt naar Java.

Groot-Brittanje. 5. Opening van het Parlement. — Bericht over de Brusselsche conferentie. — 16. Voordracht van Sir DYKE tot verwijdering van het Parlements-lid MITCHELL aangenomen met 174 tegen 13 stemmen. — 28. Parlements-debatten over de handhaving van de orde in Ierland.

Frankrijk. 11, 12. Beraadslagingen over de inrichting van de Senaat.

België. 28. Aanneming van de wet op de remuneratie van militaire diensten.

Duitschland. 11. Beraadslaging over de Provinciale besturen. — Gezamenlijke verklaring der Duitsche Bisschoppen. — 17. Geruchten omtrent de aftreding van Prins BISMARCK als Rijkskanselier. — 18. De Pauselijke Encycliek aan de Pruissische Bisschoppen.

Mecklenburg. 24. Verandering der constitutie onbepaald uitgesteld.

Italië. 11. Wettelijke voorschriften omtrent de geestelijken.

Spanje. Don CARLOS verklaart den Generaal CABRERA vervallen van al zijn wederwaardigheden.

Turkije. 3. Nieuw ministerie. — Parlementaire debatten in Engeland over de handelsverdragen van Serviё en Rumeniё zonder voorkennis van den Sultan.

China. 6. Prins TSAETSEN wordt Keizer.

MAART.

Nederland. 20. Verwerping van het hoofdstuk oorlog.

Groot-Brittanje. 8. Oproeping van 26 Engelsche Bisschoppen aan de leden van de Anglicaansche kerk.

Frankrijk. 11. Nieuw ministerie BUFFET, DUFAURE, LEON SAY, WALLON.

België. 2. Interpellatie van den afgevaardigde LEHARDY BEAULIEU over de diplomatieke bescheiden.

Duitschland. *Pruissen:* 1. Beraadslagingen om de Pruissische bank in een Rijksbank te veranderen. — De wet later aangenomen. — 16. Beraadslaging over de opheffing der ondersteuning van Staatswege van de Roomsch Katholyke Bisdommen. — 18. De Bisschop van Munster gevangen genomen. — Oproerige bewegingen tegen den Proost KICK. — 31. Conferentie der Pruissische Bisschoppen te Fulda. — *Beijeren:* 13. Interpellatie van den afgevaardigde SEPP tegen den Minister van Eeredienst VON LUTZ over het beheer der kerkgoederen.

Zwitserland. 23. Pauselijke Encycliek aan de Zwitsersche Katholyken.

Turkije. 25. Oproerige bewegingen in de Skuptschina, de Servische volksvertegenwoordiging. De vergadering wordt ontbonden.

Brazilië. De bestuurder van het Bisdom Olinda wegens niet opvolging van een rechtsbevel tot 4 jaren tuchthuisstraf veroordeeld, erlangt van den Keizer vermindering van straf tot eenjarige verbanning uit zijn diocese.

A P R I L.

Nederland. 26. Ontslag van den Min. van Oorlog WEITZEL. — Benoeming van den Kolonel ENDERLEIN tot Minister.

Groot-Brittanje. 12. Interpellatie in het Lagerhuis over de nota, die de Belgische regeering van Duitschland zou ontvangen hebben. — 24. Groote werkstaking in Zuid-Wallis geëindigd.

België. Interpellatie van den afgevaardigde DUMORTIER over de ontvangen Duitsche nota's. — 20. Interpellatie van JOTTRAND over de militaire eerbewijzingen aan den kardinaal DECHAMPS. — Groote werkstaking met geweldpleging te Charleroi.

Duitschland. 9. Oorlogzuchtige geruchten in betrekking tot Frankrijk. — 9. Antwoord van het Pruissisch ministerie aan de Pruissische Bisschoppen. — 11. Een onbekende geestelijke spreekt de excommunicatie uit van den Proost KICK, die zich aan de staatswetten onderworpen had. 12. De Kroonprins van Pruissen in Italië. — 19. Veranderingen in de Rijksconstitutie in betrekking tot de geestelijkheid. — 17. Aanneming van de Provinciale verordeningen. — 22. De Bisschop CYBICHOWSKI vervolgd.

Oostenrijk--Hongarije. 1. De Keizer bezoekt den Koning van Italië in Venetië. — 3. Onthulling van het monument voor MAXIMILIAAN, Keizer van Mexico. — 21. Interpellatie in den Hongaarschen landdag omtrent de Joden. — 28. De niet verschenen 28 Czechische afgevaardigden op den Boheemschen landdag van hun mandaat vervallen verklaard.

M E I.

Nederland. 12. Interpellatie omtrent de samenstelling van het Indische leger. — 27. Aanneming van de Muntwet door de 2e Kamer.

Groot-Brittanje. 31. Breedvoerige beraadslagingen in het Hoogerhuis over de buitenlandsche aangelegenheden.

Frankrijk. 20. Internationale conventie omtrent den meter.

België. 21. De Burgemeester van Brussel verbiedt eene aangekondigde processie.

Duitschland. 19—21. Synode van de Oud-Katholyken in Bonn. — 28. De beide Duitsche arbeidersvereenigingen te Gotha vereenigd tot een: Socialistische Arbeiderspartij in Duitschland. — *Beijeren:* 27. Verbod van de Jubilaeum-processie, op grond dat het placet door de Bisschoppen niet gevraagd is.

Zweden en Noorwegen. 28. Nieuw ministerie. — De Koning bezoekt Berlijn. — Het burgerlijk huwelijk en de invoering van de registers van den burgerlijken stand.

Italië. 1. Interpellatie over de verhouding van kerk en staat. — Het ultramontaansche dagblad *Voce della Verit* in beslag genomen. — 21. De Universiteit van Napels gesloten wegens een studentenoproer.

JUNI.

Nederland. Verkiezingen voor de Tweede Kamer.

Groot-Brittanje. 21. Interpellatie over de Russische expeditie naar Hissar.

Frankrijk. Beraadslagingen over de inrichting van het hooger onderwijs. — 24. Rede van GAMBETTA.

België. 15. Arbeidersstakingen bij Mons.

Duitschland. Bisschop FÖRSTER van Breslau veroordeeld, wegens de excommunicatie van den Proost KICK (zie 11 April). — De Minister van Onderwijs FALCK bij zijne reis in de Rhijnprovinciën overal gunstig ontvangen. — *Beijeren:* 11. Ontbinding van de Kamers der afgevaardigden. — Herderlijk schrijven van de Bisschoppen bij de uitoefening van het kiesrecht.

Denemarken. 7. Nieuw ministerie.

Italië. GARIBALDI's plan omtrent de verbetering van de uitwatering der Tiber aangenomen. — 20. De Universiteit van Napels weder geopend.

Egypte. 28. Plechtige inwijding der nieuwe gerechtshoven.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika. 28. Tien Bisschoppen van de Methodisten richten een schrijven aan Vorst BISMARCK, om hunne symphatie te betuigen wegens zijne houding tegenover de ultramontanen. — Groote werkstakiug in de kolenmijnen in Pennsylvanië.

JULI.

Groot-Brittanje. 22. Interpellatie over de suiker-conventie. — 27. Werkstaking te Lancashire.

Frankrijk. 8. Wet op het hooger onderwijs aangenomen.

Duitschland. *Beijeren:* 17. Schrijven van den Bisschop van Wurzburg over de verplichting van Roomsche kerkdienaren bij de uitoefening van het kiesrecht. — *Pruissen:* Verklaring der Pruissische Bisschoppen, dat zij de wet over het bestuur der kerkelijke goederen erkennen.

Oostenrijk—Hongarije. 15. De Keizers van Duitschland en Oostenrijk houden een samenkomst te Ischl. — Werkstaking te Brünn.

Rusland. 19. Internationaal Telegraphisch-Congres.

Portugal. 2. Schrijven van de Regeering aan den Aartsbisschop van Lissabon.

Spanje. 20. Capitulatie van de Carlistische bezetting van het fort Collado.

Zwitserland. 29. Werkstaking bij het werk van den St. Gotthard-Tunnel.

Turkije. 6. Uitbarsting van de onlusten in de Herzegowina.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika. 12. Oneenigheden tusschen Katholyken en Protestanten in Lawrence Massachusets, waarbij onderscheidene personen verwond worden.

Japan. Opening van den nieuw opgerichten Senaat met een Keizerlijke aanspraak.

AUGUSTUS.

Nederland. 28. Bijeenkomst in 's Gravenhage van het Institut de droit international.

Groot-Brittanje. 1. Meeting ten gunste van de Fenians. — 5. Arbeiderswet. — 5. O. Connell-feest in Dublin. — 7. Rustverstoring te Glasgow.

Frankrijk. 1. Internationaal Geographisch-Congres te Parijs. — 12. De *Moniteur* spreekt den wensch uit dat de Duitsche pelgrims niet naar Lourdes zullen gaan. — 21. Katholyk-Congres te Poitiers.

Zweden en Noorwegen. 27. Juristendag in Stockholm.

Duitschland. Overstroomingen van de Nahe, verwoesting van het stadje Kinn. — 9. Algemeene vergadering van het Anthropologisch-Genootschap te München. — 12. DÖLLINGER opent de Unionsconferentiën in Bonn. — 16. Hermann's gedenkteeken onthuld. — 22. Journalistendag te Bremen. — *Beijeren:* 16. Conferentie der Beijersche Bisschoppen in Eichstädt.

Spanje. Beraadslagingen over de constitutie. — 25. Protest van den Pauselijken Internuntius tegen de godsdienstvrijheid.

Italië. 30. Rechtsgeding over een republikeinsche socialistische zamenzwering.

Turkije. Egyptische expeditie naar Abyssinië. — Verklaringen van de Vorsten van Servië en Montenegro, dat zij onzijdig zullen blijven bij den opstand in de Herzegowina. — 21. Vereenigde pogingen van Oostenrijk, Duitschland en Rusland om de zaken in Turkije te schikken.

Tripolis. Beleediging van den Noord-Amerikaanschen Consul. — Tusschenkomst van den Nederlandschen Consul.

SEPTEMBER.

Nederland. 20. Opening der Staten-Generaal. — 24. Interpellatie in de 1e Kamer over de overeenkomst met de Rhijnspoorweg-Maatschappij.

Groot-Brittanje. 9. Meeting ten gunste van de opstandelingen in de Herzegowina.

Frankrijk. 28. Herderlijk schrijven van vele Fransche Bisschoppen om een Katholyke Universiteit te Parijs te stichten.

Duitschland. 1. Volkshuishoudkundig Congres te München. — 2. De Sedansdag in de meeste steden feestelijk herdacht. — 13. Vergadering van de Duitsche vereeniging voor volksgezondheid. — 22. Derde bijeenkomst van Duitsche Katholyken te Mainz. — *Beijeren:* 29. Opening van de Kamers. — Overwicht der ultramontanen.

Zwitserland. 10. Bankwet.

Spanje. 12. Nieuw ministerie. — 24. Programma. — Republikeinsch-socialistische beweging in Sierra Morena spoedig onderdrukt.

Italië. 12. MICHEL ANGELO feestelijk herdacht.

OCTOBER.

Nederland. 11. Interpellatie over Venezuela.

Groot-Brittanje. 5. Anti Pausselijke meeting te Glasgow.

Denemarken. 5. Manifest der vereenigde Linkerpartij.

Duitschland. 10. Vergadering der Social-politici te Eisenach. — 16. De Keizer vertrekt naar Italië. — *Beijeren:* 2. Het adres tegen het ministerie met 79 tegen 76 aangenomen. — 4. Bisschop KETTELER uit Baden predikt zonder toestemming der Regeering in Beijeren. — 21. Het ministerie dient zijn ontslag in. — De Koning handhaaft het ministerie. — De landdag wordt geschorst. —

Oostenrijk—Hongarije. 4. Opening der nieuwe Universiteit te Czernowicz.

Rusland. Opstand in Khokand. — Proces Strousberg.

Spanje. 1. Koning ALFONSO opent de Universiteit van Madrid met een zeer liberale rede.

Zwitserland. 15. De Katholyke synode van het kanton Bern spreekt de wenschelijkheid uit tot opheffing van het coelibaat der Priesters en van het verplichte der oorbiecht.

Turkije. 8. Staking in de rentebetaling.

Griekenland. 27. Nieuw ministerie.

NOVEMBER.

Nederland. De aanmerkingen over de inbeslagneming van het Deensche schip *de Phœnix* ongegrond geoordeeld.

Groot-Brittanje. 9. DISRAELI over de gebeurtenissen in het Oosten. — Prins VAN WALES reist in Britsch-Indië.

Britsch-Indië. Vermoording van den Resident BIRCH in Perak.

Frankrijk. 17. Opening van de Katholyke faculteit te Parijs.

België. 17. Interpellatie over den verkoop van wapenen, die gevonden zijn in het bezit der arbeiders te Charleroi bij de werkstaking aldaar.

Duitschland. 9. Interpellatie over de spoorwegaangelegenheden. — Inbeslagneming van de brochure: *Pronihilo.* — Conferentie van GORTSCHAKOFF en BISMARCK te Berlijn. — Drie-Keizersbond.

Spanje. Don CARLOS biedt een wapenstilstand aan.

Griekenland. Vervolging van de afgetreden Ministers wegens omkooping.

Egypte. Verkoop door den Vice-Koning van zijne actiën van het Suezkanaal aan Engeland.

DECEMBER.

Nederland. De krijgsbewegingen tegen de Atchinezen worden onder den Generaal PEL met kracht voortgezet.

Groot-Brittanje. Overwinning der Europesche troepen over de opstandelingen bij Perak.

Frankrijk. Einde der beraadslagingen over de Staatsregeling. — De Senatoren verkozen. — 30. Ontbindingswet voor de Nationale vergadering. — Verkiezing der permanente commissie.

België. 16. Ontploffing in de mijnen bij Mons.

Duitschland. Verandering in het strafwetboek ter versterking van het regeeringsgezag. — 11. Het in brand raken van een kist met dynamiet in de haven te Bremen, waardoor onderscheidene menschen gedood en verwond worden; onder de laatste de misdadiger, die aan zijne wonden sterft.

Oostenrijk-Hongarije. Discussiën in de Hongaarsche landdag over de godsdienstvrijheid.

Italië. Vervolging van den Hertog SATRIANO wegens valschheid.

Turkije. De Skuptschina in Servië verleent eenstemmig hulpgelden aan de vluchtelingen uit Bosnië en de Herzegowina.

Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Boodschap van den President met aanbeveling van openbare scholen, vrij van confessionelen dwang. — 15. Huis der Afgevaardigden, aanneming eener voordracht waarbij een derde Presidentskeus wordt afgekeurd.

GESCHRIFTEN

OVER

STAATKUNDE, STATISTIEK, STAATHUISHOUDKUNDE, STAATS- EN ADMINISTRATIEF RECHT, STAATSGESCHIEDENIS, ENZ.

IN NEDERLAND VERSCHENEN

in 1875.

ALGEMEENE WERKEN.

J. STUART MILL, Staathuishoudkunde, door Mr. J. Oppenheim, 1e dl., afl. 6 en 7, IIe dl. 1—4. Gron., J. B. Wolters, per afl. *f* 0.90.

Dezelfde. Utilisme, (uit het Engelsch vert.) Groningen, W. Versluys . . . . *f* 1.25.

N. G. PIERSON, Grondbeginselen der staathuishoudkunde, 1e dl. Haarlem, Erv. Bohn . . . . *f* 2.25.

H. P. G. QUACK, De Socialisten. Personen en stelsels, 1e en 2e st. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zn. . . . . *f* 4.15.

H. VON SYBEL, De staatkunde van het ultramontanisme in de 19e eeuw. Uit het Hoogd. door A. G. van Anrooy. Kampen, P. van Hulst . . . . *f* 0.80.

WERKEN BETREKKING HEBBENDE OP NEDERLAND EN ZIJNE OVERZEESCHE BEZITTINGEN.

I. *Geschiedkundige werken.*

W. J. D'ABLAING VAN GIESSENBURG, De ridderschappen in het koningrijk der Nederlanden, enz. 's Gravenh., C. v. Doorn & Zn. *f* 9.—.

J. C. R. ACQUOY, Het klooster te Windesheim en zijn invloed, uitgeg. door het prov. Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen, 1e dl. Utrecht, Gebr. v. d. Post . . . . . . *f* 3.—.

F. ALLAN, Geschiedenis en beschrijving van Haarlem van de vroegste tijden tot op onze dagen, onder medewerking van Ekema, A. J. Enschedé en H. Gerlings Lzn. 2e dl., afl. 3—11. Haarlem, J. J. v. Brederode . . . . *f* 6.10.

J. P. AREND, Algem. geschiedenis des vaderlands, voortgezet door O. van Rees, W. G. Brill & J. van Vloten, 4e dl., 1e stuk, afl. 1—12. Leiden, P. van Santen, per afl. . . . . *f* 0.50.

J. DE BOSCH KEMPER, Geschiedenis van Nederland na 1830, 3e en 4e dl. Amst., E. S. Witkamp, 3e dl. met letterk. aant. en onuitgeg. st. in linn. *f* 4.60, 4e dl. met id. geb. . . . . *f* 7.80.

J. BOSCHA, Neerlands heldendaden te land enz., herz. verb. uitg., afl. 34—36. Leeuw. G. T. N. Suringar. . . . . *f* 1.80.
TH. CH. L. WIJNMALEN, Johan Rudolph Thorbecke. Eene bibliographie. Leiden, E. J. Brill . . . . *f* 0.50.
GROEN VAN PRINSTEREN, Handb. der geschiedenis van het vaderland. volkseditie, 4e dr. afl. 9—12. Amsterdam, Höveker & Zn., per afl. *f* 0.35, compl. . . . . *f* 4.20.
Dezelfde, Marice et Barnevelt, Etude historique. Utrecht, Kemink & Zn., gebonden . . . . *f* 6.50.
Intendit of acte van beschuldiging tegen Johan van Oldenbarnevelt enz., door L Ph. C. v. d. Bergh, rijks-archivaris. 's Hage, Mart. Nijhoff . . . . *f* 1.25.
J. K. J. DE JONGE, De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië, enz., 8e dl. 's Hage, Mart. Nijhoff, Amsterd., Fr. Muller. *f* 5.25.
Id., register op deel 1—8, bew. door J. Meensma. Dez. *f* 1.—.
W. J. F. NUIJENS, Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen, 7e en 8e dl. Amsterd. C. L. van Langenhuyzen, 7e dl. *f* 1.50, 8e dl. . . . . *f* 1.35.
P. SCHELTEMA, De oudste rechten van Amsterdam. Amsterdam, ten Brink & de Vries. . . . . *f* 0.90.
C. W. VREEDE, Mr. L. P. van de Spiegel en zijne tijdgenooten, enz., 2e dl. (uitgegeven door het Zeeuwsch genootschap). Middelburg, J. C. & W. Altorffer . . . . *f* 5.—.
A. WICQUEFORT, Histoire des Provinces Unies des Pays-Bas, etc., publicé au nom de la societé d'histoire à Utrecht, par C. A. Chais van Buren, Tome IV. Amsterdam, Fred. Muller. *f* 12.—.
T. J. F. V. ZINNICQ BERGMAN, De Salische wet, enz., enz., enz., afl. 1—3. 's Bosch, W. C. van Heusden, bij inteek. *f* 2, buiten inteekening. . . . . *f* 3.—.

II. *Algemeen staatsbestuur, politiek, verkiezingen.*

Staatsalmanak voor het Koningrijk der Nederlanden, 1876. 's Hage, Mart. Nijhoff, Utrecht, J. G. Broese . . . . *f* 4.80.
W. H. DE SAVORNIN LOHMAN, De Nederl. staatswetten, met aanteekeningen, afl. 4—7. Gron., J. B. Wolters, per afl. . . . . . *f* 0.45.
De Nederl. staatswetten, 4e dr. enz., onder toezicht van J. C. Meijer. Sneek, Z. T. v. Druten . . . . *f* 1.80.
H. VERWOERT, Klapper op de wetten enz., betrekkelijk het administratief burgerl. bestuur in Nederl., 2e herz. dr. tot op den tegenwoordigen tijd, bijgewerkt door H. C. Hartman, 1e en 2e dl., afl. 1—3. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, per afl. bij inteek. *f* 0.80, buiten inteek. . . . . *f* 1.—.
Wet v. 4 Juli 1850 S. 37, regelende het kiesrecht, met aanteek. enz., van L. N. Schuurman. Zwolle, Tjeenk Willink . . *f* 0.25.
Wet v. 9 Mei 1846 S. 24, betreffende de burgerl. persioenen, zooals die bij latere wetten is gewijzigd, met aant., L. N. Schuurman, 3e dr. Zwolle, Tjeenk Willink. . . . . *f* 0.25.

L. H. BEERSTECHER, De staatsinrichting in Nederland enz., nieuwe uitgaven. Kampen, L. v. Hulst........................*f* 1.50.
A. J. DE GENS, De richting van het tijdschrift „de vragen des tijds", onderzocht en beoordeeld. Leiden, E. J. Brill........*f* 0.30.
L. ED. LENTING. Volk en regeering. Enkele hoofdstukken uit onze grondwet. Amsterdam, G. L. Funke..................*f* 1.25.
S. KATZ, Partiecle herziening onzer wetboeken. Haarlem, W. C. de Graaff.......................................*f* 3.50.
J. A. LEVY, De moderne levensbeschouwing van Mr. J. Kappeyne van de Coppello. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante.....*f* 1.50.
LUTTENBERG'S Chronologisehe verzameling der wetten en besluiten, betrekkelijk het openbaar bestuur in de Nederlanden, enz., voortgezet door L. N. Schuurman, jaarg. 1875. Zwolle, Tjeenk Willink.......................................*f* 2.47½
Hetzelfde werk, 2e omgewerkte druk, door L. N. Schuurman en G. D. Swanenburg de Veye. afl. 18—25. Zwolle, als voren.*f* 0.90.
G. V. OOSTERWIJK, Beschouwingen over onderwerpen van staatrecht, 1e en 2e dl. Arnnem, J. Voltelen, per dl...........*f* 3.—.
EUG. & L. V. OPPEN, Nederlandsche pasicrisie, nieuwe titeluitg. Gulpen, M. Alberts, Utrecht, J. L. Beijers. Admin. gedeelte *f* 6, belastingen *f* 2, handelrecht *f* 5, kerkelijk recht *f* 1, not. en registratie.......................................*f* 4.—.
W. H. DE SAVORNIN LOHMAN, Het staatsblad van het koningrijk der Nederlanden, II, afl. 13—20. Groningen, J. B. Wolters, per afl.......................................*f* 0.90.
MULTAVIDI. De wonden van ons volksleven, Neerlands heden en Neerlands toekomst. Rotterdam, J. H. Dunk.........*f* 0.60.
Overzicht der Nederlandsche staatsvormen, door Majoor. Amsterdam, G. van Tijen & Zoon.........................*f* 0.85.
W. WINTGENS, Redevoeringen in de tweede kamer der staten-generaal (1873—74), met aanteekeningen. 's Hage, W. P. van Stockum & Zn.......................................*f* 2.25.
J. FERINGA AZ., Een woord aan de kiezers, dat ook door „het volk achter de kiezers" gelezen mag worden. Zutphen, J. H. A. Wansleven & Zn.......................................*f* 0.10.
G. J. GRASHUIS, Verkiezings-manifest. Leiden, S. C. van Doesburgh.......................................*f* 0.10.
G. A. VORSTERMAN VAN OIJEN, Onze staatkundige partijen, enz. Gorinchem, G. C. v. d. Mast.........................*f* 0.40.
J. P. J. A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, De staatkundige partijen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Utr., Kemink & Zn.*f* 0.30.

III. *Provinciale en gemeentelijke huishouding.*

L. F. G. P. SCHREUDER, De plaatselijke strafwetgeving en politie, enz. afl. 9—13. Utrecht, J. v. Boekhoven..............*f* 7.—.
Art. 243 der gemeentewet en de aequivalent-belasting te Amsterdam. Amst. T., van Rossem.......................*f* 0.30.

Statistische Bescheiden voor het Koningrijk der Nederlanden, 6e dl., 3e st., 1e ged. Enkel provinciale en huishoudelijke rekeningen. 2e ged. Gemeente-rekeningen over 1870. 'sGravenhage, van Weelden en Mingelen . . . . *f* 1.50.

IV. *Grondgebied, bevolking, geneeskundige en veeartsenijkundige staatszorg*, enz.

Wet van 4 Dec. 1872, Stbl. 134, houdende voorzieningen tegen besmettelijke ziekten, met de wijzigingen, de besluiten en voorschriften ter uitvoering, aanteekeningen, enz., door L. M. Schuurman, 2e dr. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. . . . . . . *f* 0.25.
Wet van 5 Juni 1875, Stbl. 100, tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdolheid, met aanteekeningen enz., door L. N. Schuurman, 3e dr. Zwolle, Tjeenk Willink . . *f* 0.15.
Dezelfde wet. Zutphen, J. H. A. Wansleven & Zn. . . . . . *f* 0.05.
Id. Id. Delfzijl, Jan Haan. . . . . *f* 0 07½.
H. BOSKER. Zuiderzee. Plan van het ontginnen en in cultuur brengen van de gronden in het droog te maken zuidelijk gedeelte. Zwolle, Tjeenk Willink. . . . . *f* 0.30.
H. B. GREVEN. De ontwikkeling der bevolkingsleer. Leiden, S. C. v. Doesburgh. . . . . *f* 1.25.
Uitkomsten der vijfde tienjarige volkstelling in het Koningrijk der Nederlanden op den 1en Dec. 1869, 2e dl. 's Hage, van Weelden & Mingelen. . . . . *f* 1.75.
Verslag van de bevindingen en handelingen van het Geneesk. Staatstoezicht in het jaar 1873. 'sHage, v. Weelden & Mingelen. . . . . *f* 1.50.
Id. Id. Veeartsenijkundig Staatstoezicht, 1874. Id. . . . . . *f* 0.50.

V. *Belastingwezen*, enz.

C. M. BREMER. Verzameling der wetten, besluiten en aanschrijvingen, betreffende de directe belastingen en de in- en uitgaande rechten en accijnsen met aant., 2e dl., à *f* 3 en 4. Groningen, J. B. Wolters. . . . . *f* 1.90.
G. HARKEMA. Wat heeft Nederland van de tabaksaccijnsen te verwachten? Amsterdam, Gebr. v. Es. . . . . *f* 0.25.
S. H. HERTZVELD. Volledig samenstel der wettelijke verordeningen op het recht van patent, enz., afl. 1—7. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. Compleet . . . . *f* 1.—
Tarieven der leges en emolumenten, Kon. Besl. van 6 Juni 1819, nº. 3, bijgewerkt met de bestaande en gegevene resolutiën, enz., door M. A. W. v. d. Heuvel Rijnders. Enschedé, M. J. v. d. Loeff . . . . *f* 1.25.
Wet van 5 Juni 1870, Stbl. 63, houdende instelling van collegiën van zetters voor 's rijks directe belastingen, enz, door L. N. Schuurman, 2e dr. Zwolle, Tjeenk Willink. . . . . *f* 0.25.
Wet op het regt van zegel, bijgewerkt en in verband gebragt met

de regterl. en administr. beslissingen tot 1 Juli 1875, door B. Hardon. Zwolle, Tjeenk Willink.................. *f* 1.25

Wet van 3 Oct. 1843, Stb. 47, op het regt van zegel, met de bij latere wetten daarin gebragte wijzigingen, en de besluiten en resolutiën tot uitvoering genomen, met alphab. reg., door L. N. Schuurman. Zwolle, Tjeenk Willink................ *f* 0.25.

De wetgeving op de registratie, toegelicht enz. door J. B. Vroom, 3 dln., 3e herz. dr. Zwolle, Tjeenk Willink......... *f* 9.25.

Dezelfde. Verzameld en uit hare geschiedenis uit de regtspraak, de beslissingen, enz., toegelicht, 2e dl.; vervolg op het werk van den heer S. Bartstra, door F. C. Kist, 1e en 2e afl. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante, per afl........................ *f* 1.—

Wetten tot vaststelling van het briefport en tot regeling der aangelegenheden van de briefposterij enz., met aant., door L. N. Schuurman, 3e bijgew. dr., met aanvulling tot 12 Aug. 1875. Zwolle, Tjeenk Willink............................ *f* 0.25.

F. J. E. V. ZINNICQ BERGMAN. Voorstel tot convesrie en amortisatie, enz. 's Bosch, W. C. v. Heusden.................. *f* 0.60.

J. C. BLOEM. De afschaffing der plaatselijke verbruiksbelastingen, hare geschiedenis en gevolgen. 's Gravenhage, M. Nijhoff. *f* 1.—.

P. P. VAN BOSSE. Eene practische beschouwing van het restitutiestelsel. 's Hage, Mart. Nijhoff......................... *f* 0.25.

FL. V. D. LINDEN. Over belasting, en meer bepaaldelijk over gemeentebelasting. 's Hage, v. Stockum................ *f* 1.60.

JOHN MILLARD. De suikerbelasting en de internationale conventie. 's Hage, M. M. Couvée............................ *f* 1.90.

Tabaksbelasting. Het wetsontwerp met memorie van toelichting betreffende de door den minister van financiën voorgestelde invoering van de accijns op de tabak, benevens de voordracht, gehouden door den Heer J. M. Laurillard. Kuilenburg, Blom & Olivierse.................................. *f* 0.35.

VI. *Rijksverdediging.*

D'ABLAING VAN GIESSENBURG. Wederlegging der openbare pers over eigen dienstvervulling. Utrecht, P. v. Loon.......... *f* 0.25.

J. C. C. DE BEER POORTUGAEL. Onze kustverdediging, eene militaire studie van de kaart. Breda, Kroese & C°........... *f* 1.25.

De beraadslagingen over Afd. XXII van de begrooting van oorlog, toegelicht door een artillerie-officier. 's Gravenhage, Gebr. van Cleef...................................... *f* 0 25.

Nadere beschouwingen omtrent de Nederlandsche levende strijdkrachten, door F. 's Hage, W. C. v. Stockum & Zn...*f* 0.60.

F. A. V. BRAAM HOUCKGEEST. Het anti-dienstvervangings-verbond als middel tot aanvulling der gelederen van het korps mariniers. Amsterdam, D. Brouwer........................ *f* 0.15.

Dezelfde. De mariniers te Atjeh; bijdrage tot de geschiedenis der mariniers, enz.................................. *f* 1.—.

Iets over de voorgenomen verscherping der wet op de nationale militie ten opzichte der plaatsvervangers en nummerverwisselaars en over de verhooging van het jaarlijksch contingent, door een gewezen liberaal. Breda, E. v. Wees.............. *f* 0.10.
L. FRANKAMP. Onze keuze tusschen twee tegenovergestelde richtingen en een blik in onzen verdedigingstoestand. 's Bosch, W. C. v. Heusden................................*f* 0.40.
M. D. VAN LIMBURG STIRUM. Anti-dienstvervangings-verbond. 's Hage, Gebr. J. & H. v. Langenhuysen.............*f* 0.10.
Dezelfde. Id. 2e brochure. id........................*f* 0.10.
Dezelfde. Het zoogenaamd breken met partijverleden in de militaire zaken door het derde ministerie Thorbecke en de nationale instelling (plaatsvervanging en nummerverwisseling). Id... .*f* 0.60.
Rijk en Arm tegenover de Nederl. militie-dienstplicht; econ. militaire en slotschets, door een ongenoemde. Utr., Kemink & Zn.. .*f* 0 50.

VII. *Onderwijs.*

A. F. DE SARVORNIN LOHMAN, Aan Neêrlands anticlericalen. Een woord tot toelichting van "de staatsschool en de roomsche kerk." Utrecht, Kemink & Zn............................*f* 0.20
Idem, De staatsschool en de roomsche kerk. Idem.......// 0.75
T. VOLKSMAN, Gronden tot verandering van art. 194 der grondwet. 's Gravenhage, de Erven Doorman..................*f* 0.30
De wet op het lager onderwijs, met aanteekening, door S. Blaupot ten Cate. 2e dr., Groningen J. B. Wolters...........*f* 3.75
AART ADMIRAAL, Dr. A. Kuyper is geen vertegenwoordiger van het Nederlandsche volk. Schoonhoven, v. Nooten.........*f* 0.40
H. BARGE, Leerplicht, Rotterd. G. W. v. Belle...........// 0.30
J. DE BOSCH KEMPER, Nog een paar woorden over het hooger onderwijs in Amsterdam. Amst., E. S. Witkamp.........*f* 0.10
C. P. BURGER, Hooger en middelbaar onderwijs, enz. Leeuwarden, W. Eekhoff & Zn..............................*f* 0.40

VIII. *Kerkelijke Zaken.*

M. J. F. W. MARCKX, Bijdrage tot de kennis van het regt, betrekkelijk de openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen. Maastricht, H. Bogaerts...........*f* 0.25.
EUG. V. LEPPEN, De openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen, volgens art. 167 al. 2 der grondwet v 1848. Gulpen, M. Alberts en 's Gravenhage Gebr. Belinfante..*f* 0.75.
Procedure over het beheer der kerkelijke goederen te Enschedé. Enschedé, M. J. v. d. Loef.........................*f* 0.30.
E. J. P. JORISSEN, Staat en Kerk. Gron. Erv. B. v. d. Kamp *f* 1.50.
Dr. MERZ, De Staat boven de Kerk, enz. Purmerend, J. Schuitemaker......................................*f* 0.40.

C. W. OPZOOMER, Scheiding van Kerk en Staat. Amsterdam J. H. Gebhard & C°. . . . . *f* 1.20.

L. W. E. RAUWENHOFF, Staat en Kerk. Het stelsel van mr. C. W. Opzoomer bestreden. Leiden, v. Doesburgh. . . . . *f* 1.50.

IX. *Rechtswezen en Gevangeniswezen.*

J. G. KIST, Beginselen van handelsrecht volgens de Nederl. wet, 2e dl. Handelsverbindtenissen uit schrift. 2e herz. en verm. dr. Amsterdam, J. H. Gebhard & C°. . . . . *f* 5.75

J. A. LEVY, Levensverzekering. 's Gravenh., Gebr. Belinfante. „ 0.75

W. MODDERMAN, Practijk en theorie der rechtswetenschap. Redevoering enz. Groningen, J. B. Wolters. . . . . *f* 0.60

J. J. F. NOORDZIEK, Geschiedenis der beraadslagingen, gevoerd in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over het ontwerp van burgerlijk Wetboek enz. Dl. 1 Verslag der handelingen, dl. 2 Bijlagen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. . . . . *f* 3.—

Ontwerpen van een Wetboek van strafrecht en daartoe behoorende wetten met toelichting, enz. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. *f* 4.—

C. W. OPZOOMER, Het Burgerl. Wetb. verklaard. Amsterdam, J. H. Gebhard & Co., 2e dl. . . . . *f* 6.40

Mr. W. C. I. J. CREMERS, Aanteekeningen op de Nederl. wetboeken, wetboek van strafrecht, 5e dl 1e afl. Groningen, J. B. Wolters. *f* 1.90. — Hetzelfde werk. Burgerlijk wetboek, 1e verv. Gron., J. B. Wolters. . . . . *f* 1.90

Mr. G. DIEPHUIS, Het Ned. Burg. Recht 3e dr. 4e dl., 2e stuk. Groningen, J. B. Wolters. . . . . *f* 3.75

W. ERKELENS COOKE, Opgaaf van de wetten, besluiten, enz. die, hetzij direct of indirect in verband staan met het notariaat. Rotterdam, V. Hengel en Eeltjes. . . . . *f* 0.80

J. FRANSE, Tarief van gerechtskosten in strafzaken voor genees- heel- en verloskundigen, veeartsen, tolken en andere deskundigen met modellen. Zierikzee, A. M. E. van Dishoeck. *f* 0.30

J. VAN DEN HONERT, Verzameling van arresten van den Hoogen Raad. 96 bladen vervolg, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, per blad *f* 0.15. Verkrijgbaar bij abonnement en bij afzonderlijke rubrieken.

N. J. VAN IJSELSTEYN, Aanteekeningen op het wetboek van strafrecht. 9e Bundel. 's Gravenhage, C. van Doorn & Zn. . *f* 0.75

A. OUDEMAN. Het Nederl. Wetboek van burgerl. regtsvordering naar deszelfs beginselen ontwikkeld enz. 4e verm. dr. 2e en 3e dl. Groningen, J. B. Wolters, pr. dl. . . . . *f* 4.—

A. DE PINTO, Handl. tot het burg. wetboek, 5e verb. en verm. dr. 2 dln. Utrecht, C. v. d. Post Jr. . . . . *f* 12.—

Procedure van het oude en nieuwe gasthuis, het burger-weeshuis en het Bornhof tegen de gem. Zutphen. Zutphen, W. Z. Thieme & C°. *f* 1.— Vonnis in dezelfde zaak. Zutphen, H. W. A. Wansleven & Zn. . . . . *f* 0.30

D. LEON, De regtspraak van den hoogen raad, enz. staatsregt,

(door E. L. van Eemden). 's Gravenhage, Gebr. Belinfante *f* 2.50. Idem 3e suppl. op de 2e dr. van dl. 11, afl. 4 (kooph., door J. A. Levy), id. *f* 0.75. Idem, 2e dl., 6e afl., 1e ged. (Strafvordering door A. Teixeira de Mattos) id............. *f* 5.—

Tarieven van geregtskosten en strafzaken, enz. door A. W. Carrière. 's Gravenhage, Geb. v. Cleef........................ *f* 2.80

Verzameling van wetten, besluiten en voorschriften, betreffende het gevangeniswezen, over 1874. 's Gravenhage v. Weelden & Mingelen.. *f* 0.50

Id. Register over de jaren 1870—74. id................. " 0.50

De wet tot opheffing van de Prov. geregtshoven en instelling van nieuwe geregtshoven, benevens de wetten tot wijziging van art. 84 en van den staat, behoorende tot art. 110 der wet op de R. O. en tot intrekking van de wet van 29 Mei 1849 (stbl. n°. 21) met aanteekeningen, door D. S. van Emden. 's Gravenhage Gebr. Belinfante..................................... *f* 0.75

F. J. E. VAN ZINNICQ BERGMANN, De uitbreiding van de regtsmagt der kantonregters in zaken buiten geding, enz. 's Bosch C. W. v. Heusden.................................. *f* 1.—

F. B. CONINCK LIEFSTING, Memoire sur le principe: Pas d'extradition pour les délits politiques. La Haye, Belinfante.... *f* 0.25

Statistiek van het gevangeniswezen over 1873. 's Gravenhage v. Weelden & Mingelen............................. *f* 1.—

X. *Handel, industrie, scheepvaart, enz.*

Het verzoekschrift der Amsterd. heeren landeigenaren c. s., tegen het voorstel Gratama c. s., tot afschaffing der bestaande jachtwet, door een Oekonoom. Amersf., A. W. Slothouwer.. *f* 0.40.

Wet v. 2 Juni 1875 (*Stbl.* n°. 45) tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken. Met inleiding en aanteekeningen van Jacques Oppenheim. Groningen, J. B. Wolters.......... *f* 1.25.

Dezelfde wet, met aanteekeningen enz., van L. N. Schuurman. Zwolle, Tjeenk Willink............................ *f* 0.25.

Dezelfde wet, bij J. Haan, Delfzijl....................... *f* 0.15.

A. J. VAN BEEK, De commissie van enquête voor buitenlandsche leeningen, uit het Engelsche House of commons, haar ontstaan, haar zittingen en haar rapport. Rotterd., Nijgh & Ditmar.. *f* 250.

Verslag over den toestand van handel, scheepvaart en nijverheid te Amsterdam in 1874, opgemaakt door de Kamer van koophandel en fabrieken aldaar. Amst., Stadsdrukkerij.... *f* 1.50.

Verslag van den landbouw in Nederland over 1873. 's Hage, van Weelden & Mingelen.................................. *f* 1.—.

Id. id., Grootte der gronden tijdens de invoering van het kadaster. 's Hage, van Weelden en Mingelen................. *f* 1.—.

Verslag van den staat der Nederlandsche zeevisscherijen over 1874. 's Hage, van Weelden & Mingelen................... *f* 0.80.

Staat der Nederlandsche zeemacht en koopvaardijvloot op 1 Jan. 1875, 36e jaarg. Amsterd. v. Tubergen & Kruismulder. *f* 0.50.
Statistiek van de fabrieks- en ambachtsnijverheid in Nederland, getrokken uit de verslagen, welke door burgemeester en wethouders, ingevolge art. 182 der gemeentewet, jaarlijks den gemeenteraad worden aangeboden. Uitgeg. door het dep. v. binnenl. zaken. 's Hage, v. Weelden & Mingelen............ *f* 1.50.

XI. *Muntwezen, middelen van vervoer, post, telegraphie.*

N. M. KEUKENMEESTER en B. J. R. ENGELBRECHT, Handleiding voor postambtenaren, enz. Aanvullingsblad n°. 5 en 6. Maassluis, J. v. d. Endt.................................. *f* 1.12½
D. VIDA VAN PENNEL, De nieuwe politiewet op de spoorwegen, enz. Utrecht, J. L. Beijers.............................. *f* 0.50.
Wet tot regeling van de dienst en het gebruik van spoorwegen, met toelichting, enz., door B. de Vries. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante.................................. *f* 0.75.
Oplossing der muntquestie door een onbevoegde. Amsterdam, M. & F. C. Westerman................................ *f* 0.25.
Verslag aan den Koning van den toestand der telegrafen in Nederland in het jaar 1874. 's Hage, v. Weelden & Mingelen. *f* 0.50.

XII. *Openbare werken.*

Wetten, decreten en tractaten op den waterstaat en de spoorwegen in Nederland. Met aanteekeningen van J. F. Boogaard. Elfde verv. over 1874. 's Hage, Mart. Nijhoff............... *f* 1.10.
Verslag aan den Koning over de openbare werken in het jaar 1874, 's Hage, v. Weelden & Mingelen .... *f* 2.50.

XIII. *Overzeesche bezittingen.*

M. A. POSNO, Handleiding voor den Oost Ind. ambtenaar. Korte inhoud van alle van kracht zijnde wetten en besluiten, voorkomende in het Staatsblad van Ned.-Indie van 1816 tot 1874, met appendix. 5e dl. *f* 3.50, 6e dl...................... *f* 2.70.
B. SCHAGEN VAN SOELEN, Index op het Staatsbl. van Nederl. Indië en op het bijblad op dat staatsblad van 1866 tot 1872. Batavia, H. W. van Dorp & Co. Vervolg (jaarg. 1873). id..... *f* 4.—.
L. J. A. TOLLENS, De Indische secretaris. 3e dr., 3e afl., 5e afd. Batavia, Bruning & Wijt. Compl.................. *f* 25.—.
De Ind.-Nederlandsche wetgeving, Staatsblad van Ned.-Indië, bewerkt en met aant. voorzien door J. Boudewijns & G. H. van Soest, 1e afl. Zwolle, H. M. van Dorp, Batavia, H. M. van Dorp & C°.................................. *f* 7.50.
Wetten en verordeningen omtrent Nederl.-Indië, Suriname en Curaçao, met aant. en alph. reg., door L. N. Schuurman. Zwolle, Tjeenk Willink................................ *f* 0.75.

(N. P. VAN DEN BERG), Het Bataviasche adres, brief van een medeadressant aan den schrijver van de koloniale kronijk in de Economist van November 1874. Batavia, Bruining & Wijt, Leiden, Gualth. Kolff . . . . f 0.30.

Generaal BOOMS, Over de eerste expeditie tegen Atjeh, een antwoord aan generaal de Stuers. 's Gravenhage, A. van Hoogstraten & Zn. . . . . f 0.30.

H. B. VAN DAALEN, Een brief uit de Oost, enz. 's Gravenhage C. v. Doorn & Zn . . . . f 0.60.

A. S. W. VAN DELDEN, Blik op het Indische Staatsbestuur. Batavia, W. Bruining, Utr. J. L. Beijers . . . . f 5.—.

B. C. VAN DEN ENDE, Oud en nieuw over Suriname's verleden en toekomst, I en II. Kampen, Lourens van Hulst. f 0.50 en f 0.60.

J. C. VAN LIER, Mr. J. Loudon en zijn bestuur, geschetst, overgen. uit de Indiër enz. Batavia, Bruining en Wijt. Utrecht, J. L. Beijers . . . . f 1.25.

J. DE LOUTER, Handleiding tot de kennis van het staats- en administratief recht van Ned. Indië. Batavia, H. M. v. Dorp & C°., Zwolle H. M. van Dorp . . . . f 6.—.

J. L. DE ROCHEMONT, Een valsche Brutus, overgedr. uit het Alg. Dagblad van Ned. Indië. Batavia, Ernst & C°. Amsterdam, J. Noordendorp . . . . f 0.50.

J. L. DE ROCHEMONT, Eigenbelang en Vaderlandsliefde. 's Hage, Gebr. van Cleeff . . . . f 1.—.

Dezelfde, Loudon en Atsjin 1e en 2e dr. Batavia, Ernst & C°., Amsterdam, J. Noordendorp . . . . f 3.50.

Spoorweg-aanleg op Java. Particuliere- of staatsspoorwegen? overgedrukt uit het Tijdschrift voor Ned. Indië. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zn . . . . f 0.50.

Een woord over den aanleg van spoorwegen op Java. 's Hage, Gebr. van Cleeff . . . . f 0.30.

Suriname en de Surinaamsche questie, door Johan. Amsterdam, Scheltema & Holkema . . . . f 0.30.

VERSPIJCK, Loudon en Atsjin. Een woord van protest. 's Hage, D. A. Thieme . . . . f 0.40.

TH. CH. L. WIJNMALEN, Deportatie naar Oost- of West-Indië, enz. 's Hage, Martinus Nijhoff . . . . f 1.50.

XIV. *Buitenlandsche betrekkingen.*

J. C. G. DEN BEER POORTUGAEL, Neêrlands belang bij de conferentiën te Brussel en St. Petersburg in 1874—75. Breda, Broese & C°. f 0.60.

F. B. CONINCK LIEFSTING Memoire sur le principe, Pas d'extradition pour les delits politiques. La Haye, Belinfante fr . . . . . f 2.25.

C. A. W. HALVERHOUT, L'indépandance des Pays-Bas, Réponse à la brochure „Prussia in relation to the foreign policy of England". Breda, Broese & C° . . . . f 0.25.

C. W. VREEDE, Hoe de gevaren in- en buiten Europa van Nederland af te wenden? enz. enz. Utrecht, J. L. Beijers... *f* 0.80.
Dezelfde, Onze diplomatie, na de erkenning der onafhankelijkheid van België, enz. Utrecht, J. L. Beijers.............. *f* 0.90.

XV. *Werken van gemengden inhoud.*

D'ABLAING VAN GIESTENBURG, Huishoudkundige stellingen. Utrecht, P. van Loon.................................... *f* 2.50.
Dezelfde, Vragen van den dag. Dezelfde.............. // 0.90.
EDMOND DE AMICIS, Nederland en zijne bewoners, uit het Italiaansch, door D. Loodeesen. Leiden, P. van Santen........... *f* 2.25.

CATALOGUS

VAN DE

BIBLIOTHEEK

DER

VEREENIGING VOOR DE STATISTIEK IN NEDERLAND.

Gevestigd Keizersgracht 121, naast de Handelsschool.

AMSTERDAM.

4de VERVOLG.

TOT 1 MEI 1876.

ALGEMEENE STATISTIEK.

Almanach de Gotha, 1876. Gotha, Justus Perthes.

NEDERLAND.

GELDMIDDELEN.

Conceptstaatsbegrooting voor 1876 met bijlagen.

H. v. d. Linden, Over belasting en meer bepaaldelijk over gemeentebelastingen. 's Hage 1875, W. P. S. Stockum en Zn.

LANDSVERDEDIGING.

Loting voor de Nat. Militie, 1868—71. In Statistische Bescheiden voor het Koningrijk der Nederlanden. 7e dl., 3e st. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

GERECHTELIJKE STATISTIEK. — GEVANGENISWEZEN.

Gerechtelijke Statistiek, 1873. 's Hage 1875, v. Weelden en Mingelen.

Statistiek van het gevangeniswezen, 1873. 's Hage 1875, v. Weelden en Mingelen.

GENEESKUNDIG STAATSTOEZICHT.

De cholera-epidemie in Nederland, 1866—67. 3e stuk, 1875. 's Hage, van Weelden en Mingelen.

De pokken-epidemie in Nederland, 1870—73. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

Verslag van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig staatstoezicht in 1874. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

Bijdragen tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland. 4e stuk. De provincie Overijssel. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

ONDERWIJS.

Elementary and middle-class instruction in the Netherland. Leyden 1876, A. W. Sijthoff.

OPENBARE WERKEN, TELEGRAFEN.

Verslag van de openbare werken in 1874. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

Verslag van den toestand der telegrafen in 1874. 's Hage, van Weelden en Mingelen, 1875.

HANDEL, SCHEEPVAART, LANDBOUW, ENZ.

Statistiek van Handel en Scheepvaart, 1874. 2 dln. 's Hage, 1875, geb. Grunta d'Albani.

Idem Maandstaten, tot April 1876. 's Hage, idem.

Consulaire berichten, tot ult°. Dec. 1875. 's Hage.

Verslag van den staat der Nederl. zeevisscherijen over 1874. 's Hage, v. Weelden en Mingelen, 1875.

Verslag van den Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam, 1875. Amsterdam, gedr. ter stadsdrukkerij.

De Nederlandsche Bank, 1875—76, verslag van den President en verslag van de Commissarissen. Amsterdam 1876, Metzler en Basting.

OVERZEESCHE BEZITTINGEN.

Statistiek van handel en scheepvaart enz. op Java en Madura. Batavia, Landsdrukkerij, 1875.

Id. Id. op de bezittingen buiten Java en Madura, als boven.

Koloniaal Verslag van 1875.

Verslag omtrent den gouvernementstelegraaf in Nederl. Indië over 1874. Batavia, Bruining en Wijt, 1875.

GEMEENTEVERSLAGEN.

Verslag der gemeente Amsterdam over 1875. Amsterdam 1876, Stadsdrukkerij.

Id. van de gemeente Deventer over 1875. Deventer 1876, Rutering en Vermandel.

DIVERSEN.

Staatsalmanak voor het Koningrijk der Nederlanden, 1876. 's Hage, M. Nijhoff, Utrecht, J. G. Broese.

Verslag van de werking en den staat der hulpbank te Nijmegen over 1875.

Id. id. te Zwolle.

Verslag van het Bestuur der Vereeniging tot verbetering der woningen van de arbeidende klasse te 's Gravenhage, over het jaar 1875.

Algemeen verslag van het Instituut voor Doofstommen te Groningen. (1874).

BUITENLANDSCHE STATISTIEK.

Animal Report of the board of regents, for the year 1874. Washington, Governm. printing office, 1875.

Report of explorations in 1873 of the colorado of the west and its tributaries, by Prf. J. W. Pswell. Ut supra, 1874.

Annual Report of the marine hospital service 1872. Ut supra.

The cholera epidemie of 1873 in the United States. Ut supra.

Registro Estadistico de la Pr. de Buenos Aires, 1872. Buenos Aires 1874.

Die Berliner Volkszählung vom 3 December 1861. 2 Th. Berlin 1863, J. Sittenfeld.

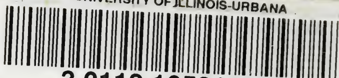
Idem vom 3 Dec. 1864. Berlin 1866,. J. Sittenfeld.

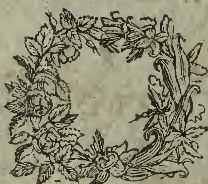
Die Berliner Volkszählung vom 3 December 1867. Bearbeitet u. s. w. von Dr. Jr. H. Schwabe. Berlin 1869, Kortkampf.

Die königliche Haupt- und Residenzstadt Berlin, in ihre Bevolkerungs-, Berufs- und Wohnungsverhältnissen. Resultate der Volkszählung und Volksbeschreibung vom 1 Dec. 1871. Bearbeitet u. s. w. von Dr. Jr. H. Schwabe. Berlin 1874, L. Simion.

BIBLIOGRAPHIE.

Alphab. naamlijst van Boeken, Landkaarten, enz. die in het jaar 1875 in het koninkrijk Nederland en zijne buitenlandsche bezittingen uitgegeven of herdrukt zijn, enz. Amsterdam 1876, C. L. Brinkman.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.